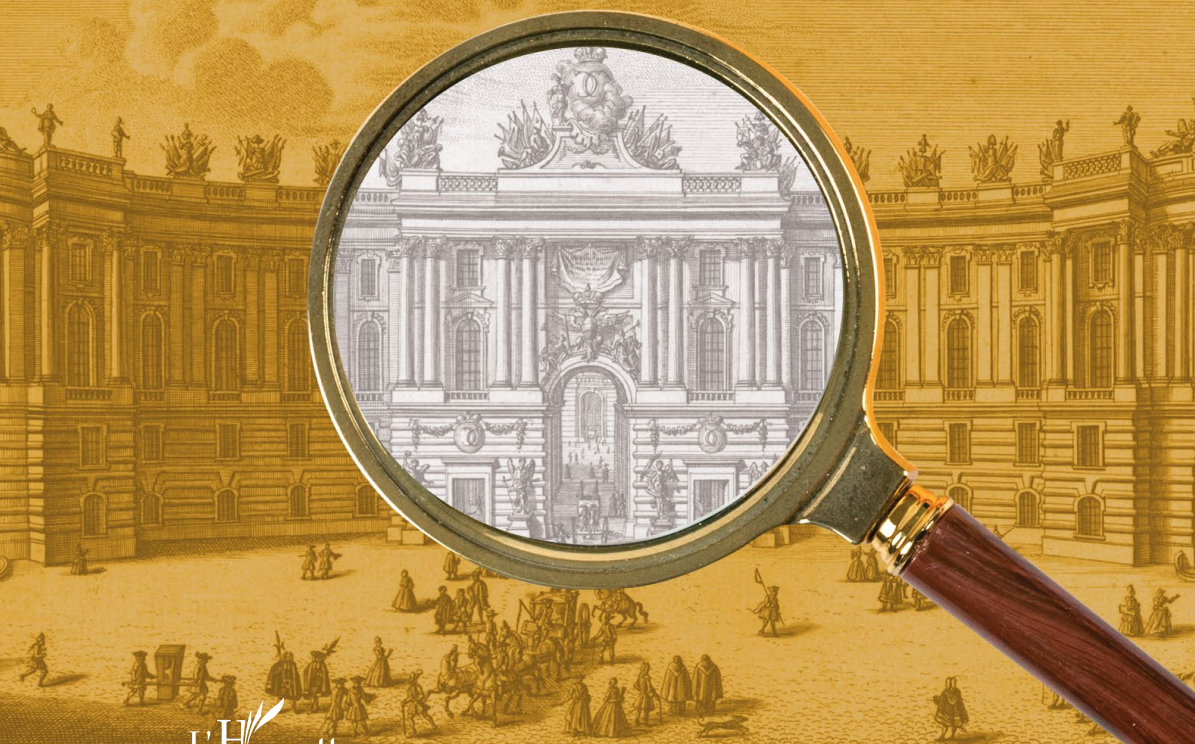

AZ UDVAR VONZÁSÁBAN

A magyar főnemesség
bécsi integrációjának színterei
(1711–1765)

HUMANIÓRÁK

Kökényesi Zsolt

L'Harmattan

*Palatij Cæsarei versus forum carboniorum
actam modellam perficiendi.*

*Prospect der Haupt Facciade von der K. K. Hof-
Marek sollte zu sehen künden nach dem dafelbst be-*

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711-1765)

In the Court's Attraction. The scenes of the integration of the Hungarian aristocracy in Vienna (1711-1765)

Kökényesi Zsolt

<https://orcid.org/0000-0003-3964-1043>

Kora-újkori történelem / Early modern history (12976)

történettudomány, kora újkor történet, Habsburg kutatások

history, early modern history, Habsburg studies

ISBN 978-963-646-256-7 (pdf)

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-414-873-9>

Open Access

<https://openaccess.hu/>

Az udvar vonzásában

• Humaniorák •

KÖKÉNYESI ZSOLT

Az udvar vonzásában

A magyar főnemesség
bécsi integrációjának színterei
(1711–1765)

A kötet megjelenését az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által kibocsátott ELTE TKP2020-IKA-05 sz. támogatói okirat tette lehetővé.

Lektorálta: Fazekas István

A térképeket készítette: Nagy Béla

Olvasószerkesztő: Székely Júlia

Köszönettel tartozom
az Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephannak, az Iparművészeti Múzeumnak, a British Museumnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a Nádasdy Alapítványnak, az Österreichische Galerie Belvederének, a Wien Museumnak és a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumnak, amiért a kötetben szereplő képek közlését lehetővé tették.

© Kőkényesi Zsolt, 2021

© L'Harmattan Kiadó, 2021

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-414-873-9>

ISBN 978-963-414-873-9

ISSN 2732-1959

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó igazgatója.

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-1-267-5979

www.harmattan.hu

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
BEVEZETÉS	13
Célok és módszerek	13
Kutatási előzmények.....	18
A bécsi udvar historiográfiája.....	18
A magyar elit bécsi jelenléte: eredmények, megközelítések, értéktételek.....	24
 I. MŰVELŐDÉS ÉS SZOLGÁLAT.....	33
A császárváros nemesi iskolái.....	35
A főnemesi művelődés lehetőségei.....	35
Bécsi iskolák és magyar tanulók.....	39
Kitekintés: tanulmányok és bécsi karrier	71
A Habsburg-udvartartás	74
Források	74
Az udvartartás szerkezete és benne a magyarok aránya	76
Az udvartartás magyar tagjai és tisztségeik.....	81
Fizetés és egyéb juttatások.....	92
József főherceg udvara	95
Családi kapcsolatok és stratégiák.....	104
Az integráció haszna és mérlege.....	118
A Magyar Nemesi Testőrség	122
Az alapítás kontextusa és kutatási előzmények	122
Célok és viták. Az alapítástól az 1764–1765. évi országgyűlésig.....	125
A testőrség állománya	142
Az intézmény mérlege	161
 II. HIVATALI KARRIER ÉS TANÁCSADÓI BEFOLYÁS.....	163
Bécsi kormányzatszervek	165
A Magyar Udvari Kancellária.....	166
Az Erdélyi Udvari Kancellária	196
Az Udvari Haditanács	210

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat	223
Az Udvari Kamara magyar tisztségviselői	236
A központi pénzügyi kormány szerv és a Magyar Királyság	236
Változó tendenciák	238
A pályafutások hasonlóságai és különbségei	242
A legfelső politikai fórum, a Konferencia	274
A Konferencia működése és személyi összetétele	274
A Konferencia magyar résztvevői	282
A Magyar Királyság konferenciaüléseken tárgyalt ügyei	298
Részösszegzés	317
 III. AZ ÉLET ÉS A HALÁL SZÍNTEREI	319
Lakáslehetőségek a császárvárosban	321
A Habsburg-főváros átalakulása a 18. században	321
Fogadók	324
A <i>Hofquartier</i>	331
Lakások és házak	341
Paloták	348
Az ingatlanbérlés és birtoklás szerepe az integráció folyamatában	366
Születés, házasság, halál.	370
A matrikulák mint a császárvárosi jelenlét forrásai	370
Keresztelő	371
Esküvő	379
Halál és temetés	388
Következtetések és tanulságok	396
 Konklúzió	399
 Bibliográfia	405
 Függelék	475
1. A Habsburg-udvartartás magyar (vagy magyar kötődésű) tisztségviselői (1711–1765)	475
2. A Magyar Udvari Kancellária vezető tisztségviselői (1711–1765)	483
3. Az Alsó-Ausztriai Kormányzat magyar főúri tanácsosai (1711–1780)	487
4. Az Udvari Kamara magyar tisztségviselői a 18. században (1709–1782)	488

5. Az 1720. évben Bécsbe érkezett magyar személyek a <i>Wienerisches Diarium</i> jegyzéke alapján	492
6. A bécsi (belvárosi) plébániákon keresztelt magyar főnemesek (1713/1714; 1723/1724; 1733/1734; 1743/1744; 1753/1754; 1763/1764)	497
7. Magyar főnemesek bécsi házasságkötései (1713/1714; 1723/1724; 1733/1734; 1743/1744; 1753/1754; 1763/1764)	500
8. A Bécsben elhunyt magyar főnemesek (1713/1714; 1723/1724; 1733/1734; 1743/1744; 1753/1754; 1763/1764)	503
Névmutató	505
Abstract. In the court's attraction. The scenes of the integration of the Hungarian aristocracy in Vienna (1711–1765)	529

Édesanyámnak és feleségemnek

ELŐSZÓ

A magyar főnemesség 18. századi bécsi jelenlétének a kutatásával 2011-ben, doktori tanulmányaim megkezdésekor kezdtem el alaposabban foglalkozni, de a téma iránti érdeklődésem ennél korábbi időszakra nyúlik vissza, már szakdolgozataimban is kapcsolódó részproblémák vizsgálatára vállalkoztam. A Poór János vezetése alatt készült PhD-disszertációm (*Magyar főnemesek integrációja a bécsi udvarba 1711 és 1765 között*) 2016-ban védtem meg az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A jelen kötet azonban nem a dolgozat könyvvé alakított változata, hanem – a doktori bizottságom (Fazekas István, Forgó András, Kontler László, Krász Lilla, Sziájtó István, Szilágyi Márton, Vajnági Márta) több tagjának a tanácsát megfogadva, amit ezúton is köszönök – két önálló köteté struktúráltam át a disszertációt. Pontosabban kiszélesítettem a vizsgálat fókuszát, és további alapkutatások elvégzése után készítettem el a jelen monográfiát. A kötet csupán két olyan fejezetet tartalmaz, aminek korábbi változata már a doktori dolgozatban is szerepelt, a jelen monográfia – a bécsi integráció színtereinek a vizsgálata révén – sokkal inkább egyfajta előtörténetét jelenti a főként reprezentációtörténeti kérdésekkel foglalkozó disszertációnak. Az utóbbi témakör újabb kutatásokkal való kiegészítését és köteté formálását később tervezem elvégezni.

A többéves munka során számos kollégától igen sok hasznos tanácsot és biztatást kaptam, amiért itt is szeretnék köszönetet mondani. Elsőként hálával tartozom Fazekas Istvánnak, aki az elmúlt tíz évben rengeteg szakmai segítséget nyújtott a számomra, illetve aki lektorként is észrevételeivel segítette a kötet elkészítését. A történészek és a társtudományok művelői közül sajnos itt nincs lehetőség minden kolléga felsorolására, aki segítette munkámat, de feltétlenül köszönöm Bodnár-Király Tibornak, Guba Ágostonnak, Kádár Zsófiának, Martí Tibornak, Nagy Jánosnak, Olga Khavanovának, Oross Andrásnak, Martin Scheutznak, Serfőző Szabolcsnak, Ugry Bálintnak és Virovecz Nándornak az elmúlt évek témával kapcsolatos inspiráló beszélgetéseit, konzultációit, illetve levélváltásait. Köszönettel tartozom a hazai és külföldi különféle levéltárak és gyűjtemények dolgozóinak, akik kutatásaim során segítségemre voltak. Hálával tartozom Horn Ildikónak, aki biztatott a kötet elkészítésére, és aki a monográfia megjelentetését a Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program *Problémamegoldó rendszerek* projekt keretében lehetővé tette. A kötet nyelvi-stiláris javításáért szeretnék Székely Júliának köszönetet mondani. Hálámat szeretném kifejezni a kötet tördelője, Daróczi Annamária felé is gondos munkájáért, aki a kézirat egyetlen (olykor a jószándékával visszaélő) javítási kérésére sem mondott nemet. Az elmúlt évtizedben több

ösztöndíj is segítette kutatásaimat, három alkalommal nyertem el a Tempus Közalapítvány bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíját és egy alkalommal az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány Ernst Mach-ösztöndíjat, 2020-tól pedig az NKFIH PD 132018 számú posztdoktori projektje (*Főnemesi diákok a Magyar Királyság és Erdély 17–18. századi jezsuita iskolahálózatában*) biztosította számomra a kutatáshoz szükséges feltételeket. Végül családomnak tartozom a legnagyobb hálával, édesanyámnak, aki tanulmányaimat lehetővé tette és feleségemnek, Eszternek, aki pedig mindig támogatott a sokszor tőle is nem kevés áldozatot követelő munka során.

Budapest, 2021. október 26.

BEVEZETÉS

Célok és módszerek

Közhelyszerű megállapítás, hogy a magyar főnemesség és a Habsburg uralkodók kapcsolata a 18. században jelentős mértékben javult, miként az is, hogy a század folyamán a magyar főúri családok bécsi jelenléte látványos módon megerősödött. A két folyamat szoros átfedésben áll egymással, az utóbbi részleteiről a történeti kutatás azonban igen kevés, csupán töredékes információkkal rendelkezik. A császárvárosban és egyúttal a Habsburg Monarchia kormányzati központjában tartózkodó magyar főrendek vizsgálata pedig nem csupán udvar-, esetleg kultúrtörténeti, hanem alapvető politikatörténeti relevanciával is bír. Az udvari beágyazottság politikai jelentősége jól tükröződik gróf Pálffy János (1663–1751) horvát bánnak gróf Csáky Imre (1672–1732) bíborshoz 1719. február 8-án írt levélrészletéből is: „Csak azt bánom, most Bécsben nem vagyok, érthetnék énis távolrul valamit. En tülem mindent titkolnak. A minemő Memoriálist nyuitottak is be Nomine Regni, egy beőtűit sem láttam.”¹ A szatmári béke előkészítésében kulcsszerepet játszó tábornagy fontos eszköznek tartotta a személyes császárvárosi jelenlétet, amely révén lehetőség nyílt a Magyar Királysággal kapcsolatos ügyek pozitív befolyásolására.² A kötet elsődleges célkitűzése ezen bécsi közeg pontosabb feltérképezése és a magyar főnemesség császárvárosi integrációjának a nyomon követése a szatmári béke aláírása és II. József társuralkodóvá válása közötti időszakban.

A Magyar Királyság integrációja a Habsburg Monarchiába, avagy a Habsburgok összetett közép-európai államába (*composite Monarchy, zusammen-gesetzte Habsburgermonarchie*) – miként az újabb nemzetközi szakirodalom nevezi – igen nehéz és konfliktusokkal terhelt folyamat volt.³ Az 1526–1711 közötti korszakban a magyar főnemesség és a Habsburg-dinasztia kapcsolata rendkívül változatos képet mutatott. A mohácsi csata után két, majd három részre szakadt országban a magyar főurak birtokaik elhelyezkedésétől függően, családi és személyes érvényesülési stratégiájuknak, politikai világnézetüknek, valamint ambícióiknak megfelelően támogatták a király vagy az erdélyi fejedelmek (1570 előtt a Szapolyaiak) hatalmi törekvéseit.

¹ ÖStA HHStA SB FA Csáky Kt. 9b. Nr. 32. Pálffy sorait pontatlanul Málnási Ödön is idézi: Málnási, 1929. 35. A kötetben a főnemesi rangokat a teljes név kiírásakor a korabeli titulaturának megfelelően, a név előtt adjuk meg.

² Pálffy János pályájához és tevékenységéhez lásd: Málnási, 1929; Kalmár, 2014.

³ Mat’á, 2019/a. 31.

A rendi társadalomban a Habsburg-kormányzattal szembeni feszültségek és elégedetlenségek a „hosszú” 17. században számos alkalommal fegyveres felkelésekhez és belháborúkhoz vezettek (gondoljunk csak Bocskai, Bethlen, Thököly vagy Rákóczi nevével fémjelzett mozgalmakra).⁴ A mozgalmak sorában különleges helyet foglal el a leghosszabb ideig elhúzódó Rákóczi-szabadságharc, amely az oszmánok kiűzését követően robbant ki, válaszul az I. Lipót által folytatott centralizációs politikára. 1711 azonban mérföldkőnek tekinthető a Habsburg–magyar kapcsolatok történetében, ugyanis a szatmári béke révén sikerült a Magyar Királyság és Bécs közötti együttműködést új alapokra helyezni, ezáltal az ország hosszú távú belső stabilitásának és konjunktúrájának a feltételeit biztosítani.⁵ VI. (magyar királyként III.) Károly komolyan vette a kompromisszumos szatmári béke pontjait, szakított az apja által folytatott kormányzati gyakorlattal, és trónra lépésétől kezdve érezhetően megváltozott az udvar magyar ügyekkel szembeni politikája.⁶ Károly tudatosan törekedett a változtatásra, amelyről bizalmas tanácsadójával, a cseh főkancellárral, gróf Johann Wenzel Wratislaw von Mitrowitzcal (1669–1712) 1711 tavaszán, illetve nyarán váltott levelei is tanúskodnak.⁷ Pedig a bátyját, I. Józsefet hirtelen elvesztő Károly főherceg ekkor még a spanyol örökségéért harcolt, Barcelonában tartózkodott, illetve a császári és magyar királyi koronázása előtt állt. Az uralkodó a leveleiben arra a következtetésre jutott, hogy a magyar társadalommal szembeni igazságtalanságokat fel kell számolni, és nem szabad a kormánynak okot adnia egy újabb felkelésre, ennek elérése érdekében békés módszerek alkalmazására és reformok bevezetésére van szükség. A hosszú távú konszolidáció fenntartásában VI. Károly nem csupán kormányzati elvei vagy a történeti tapasztalatok miatt volt érdekelt, hanem nyugat-európai politikájának zavartalan folytatása és lánya örökségének biztosítása miatt is.

A Habsburg-elődök hibáiról és a magyar rendekkel folytatandó helyes politikai bánásmódról hasonlóan vélekedett Mária Terézia is, aki e tekintetben az apja által megkezdett úton kívánt haladni. Az uralkodónő a következő ars poeticát fogalmazta meg (az osztrák örökösödési háborút követően) 1750/1751 folyamán keletkezett emlékiratában: „Különösen Magyarország érezte ezt, amelyet állandó elnyomásban próbáltak tartani, és amely nemzet minden szolgálatból ki volt zárva. Látványos ürügy volt ehhez az ott jelentkező lázongások és felkelések egészen VI. Károly koráig. A méltányosság és a tiszta politika megköveteli azonban, hogy csak a rühes juhok legyenek

⁴ A 17. századi felkelések és kiegyezések dinamikájáról lásd: Pálffy, 2015.

⁵ A szatmári békéről és historiográfiai megítéléséről lásd (többek között): Bánkúti, 1981; Pulyai, 2007 (különös tekintettel Bánkúti Imre bevezetőjét); R. Várkonyi, 2011; R. Várkonyi 2012; Szijártó, 2008.

⁶ Károly politikai meggyőződéséről bővebben lásd: Kalmár, 2012/a.

⁷ Karl III., 1856. (különösen) 153–223. A tágabb kontextushoz lásd: Kalmár, 1989.

a nyájtól elkülönítve, ennél fogva mindazok, akik megszolgáltak a jutalmazásra, ne a méltatlanokhoz hasonló módon legyenek elmarasztalva, akiket viszont szükséges kishitűségbe és kétségbeesésbe juttatni.”⁸

A kötet vizsgálati határát a több szempontból is szimbolikus korszakhatárt jelentő 1765. év képezi. Ez az év egyfelől fordulópontot jelentett a bécsi barokk udvari kultúra történetében – amiről konszenzusos álláspont alakult ki a kurrens nemzetközi kutatásban (mások mellett elegendő itt Irene Kubiska-Scharl, Martin Scheutz, Barbara Stollberg-Rilinger vagy Jakob Wührer műveire utalnunk).⁹ Mária Terézia férje elvesztését követően mély gyászba borult, aminek hatására az udvari kiadásokat racionalizálták, illetve a különféle mulatságok számát és mértékét is csökkentették. Másfelől az 1765. év, II. József társuralkodóvá válása kormányzattörténeti szempontból is fordulópontként értelmezhető, miként erre már H. Balázs Éva és Kosáry Domokos is felhívta a figyelmet, akik a Habsburg-felvilágosult abszolutizmus szimbolikus kezdeként tekintettek erre az évre.¹⁰ A Habsburg-kormányzat és a magyar rendi társadalom kapcsolatában is egy új fejezet kezdetét jelentette ez az év, ugyanis ekkortól két és fél évtizeden keresztül nem került sor országgyűlés összehívására. A kötetben azonban a vizsgálat kronológiai határait igyekszem „lazán”, kevésbé korlátozó módon kezelni annak érdekében, hogy bizonyos már 1711 előtt meginduló és 1765 után is folytatódó folyamatokat pontosabban rekonstruálni tudjunk.

A kutatás elsődleges fókuszában a magyar főnemesi családok Bécsben élő vagy a császárvárosban rendszeresen megforduló tagjai állnak. Az egyes fejezetekben viszont nem csupán a hercegi, grófi vagy bárói ranggal rendelkező személyekről lesz szó, hanem a teljesebb kép felvázolása érdekében a társadalmi hierarchia alacsonyabb grádusain álló szereplőkre is igyekszem kitékintést tenni. A „magyar” jelzőt nem nemzetiség megjelölésre használom, hanem a fogalom alatt itt és a későbbiekben is a *natio Hungaricá*hoz tartozó, a Szent Korona országaiból származók heterogén összetételű csoportját értem. A vizsgálatban tehát erdélyi és horvátországi főurak is szerepelnek, akiket az egyes fejezetekben külön csoportként is igyekszem kiemelni, illetve lehetőség szerint speciális pozíciójukat röviden ismertetni. Mindemellett a 18. századi Habsburg Monarchiában még ilyen tág fogalomhasználat

⁸ „Besonders haben die Hungarn solches empfunden, die man in einer allständigen Unterdrückung zu halten gesucht auch sothane Nation von allen Diensten ausgeschlossen. Der scheinbare Vorwand ware darzu die daselbst fürgewaltete Unruhe und Rebellion usque ad tempus Caroli VI. Alleine die Billigkeit und reine Politique erheischet, die räudige Schafe von der Herde abzusondern, mithin jene, so eine Belohnung verdienen, nicht mit denen unwürdigen in gleicher Verdammnüss zu halten, wodurch notwendig diese in eine Kleinmütigkeit und Desparation versetzt werden müssen.” Kallbrunner, 1952. 46.

⁹ Kubiska-Scharl-Pözl, 2013; Scheutz-Wührer, 2011. 24.; Stollberg-Rilinger, 2017. 518–529.

¹⁰ Kosáry, 1983. 22.; H. Balázs, 1997. 3.

mellett sem problémamentes az arisztokraták náció szerinti kategorizálása, ugyanis több főnemesi család olyan szorosan integrálódott az osztrák–cseh főrendek sorába, tett szert az adott országban inkolátusi címre és birtokokra, valamint futott be az örökös tartományokban karriert, hogy nemcsak a helyi főnemességétől nem könnyű elválasztani, hanem sokkal inkább a magyar rendi társadalomhoz való kötődése válik megkérdőjelezhetővé. Hasonló, tekintélyes bécsi tisztséget viselő, de távolabbi magyarországi gyökerekkel rendelkező személyeket leginkább a kollegrádi Kollonich (Kolonič, Kollonitsch, Kollonitz) és a kisserényi Serényi család tagjai között azonosíthatunk, de róluk részletesebben később, a kapcsolódó tematikus fejezetekben lesz szó. Szintén heterogén és több szempontból problematikus csoportot alkotnak az indigenák (a Magyar Királyságban honfiúsított személyek), akik azonban jelen kutatás fókuszán kívül helyezkednek el, ugyanis a kötet célja a magyar főnemesek udvari integrációjának a vizsgálata, az indigenák pedig éppenséggel az érem másik oldalát képezték, az ő pályájukon keresztül a Német-római Birodalomból és kiváltképp az örökös tartományokból származó nemesek magyarországi érvényesülése követhető nyomon.¹¹

A kötet központi problémája a magyar főnemesség bécsi integrációjának a vizsgálata. Az integráció a szociológiatudomány sokat vitatott és rendszeresen újraértelmezett fogalma, amellyel Émile Durkheimtől Talcott Parsonson vagy David Lockwoodon át Jürgen Habermasig és Niklas Luhmannig számos meghatározó szerző foglalkozott és foglalkozik.¹² A jelen kutatás kérdésfelvetése viszont nem szociológiai jellegű, a vizsgálat fókuszában a tág értelemben vett magyar elit bécsi jelenlétének, tevékenységének és térnyerésének a feltérképezése áll. A magyar főrendek nagy számban, különböző életkorban és céllal tartózkodtak a császárvárosban, amelynek vizsgálatára számos megközelítésmód és narratíva kínálkozik a kutató számára. Kézenfekvő megoldást jelent egy személy életpályájának vagy egy család többgenerációs udvari jelenlétének a vizsgálata, miként komoly hasznot ígér bármely magyar szempontból is releváns bécsi intézménynek (köztük a Magyar Udvari Kancelláriának, az Udvari Kamarának, vagy akár a Habsburg-udvartartásnak), illetve tisztségviselői körének az elemzése. Mindegyik lehetőség közelebb vinne célunkhoz, egy adott személy, familia vagy intézmény fókuszán keresztül mély betekintést nyerhetnénk az udvari integráció folyamatába és működési mechanizmusába, mindegyik esetben hiányos képet kapnánk azonban a magyar főnemesség egésze szempontjából. Ezért (átfogó vizsgálati előzmények hiányában) célszerűbbnek tűnt a magyar főrendek bécsi jelenlé-

¹¹ Az indigenákról bővebben lásd: Szijártó, 2017/a. A magyar főpapi karriert befutó külföldiekhez lásd Joachim Bahlcke monográfiájának kapcsolódó fejezeteit: Bahlcke, 2013.

¹² Az integráció fogalmának szociológiai értelmezéseiről lásd: Szepessy, 2015.

tét minél több szintén és minél szélesebb forrásbázison keresztül alapku-
tatás tárgyává tenni. Ezen megközelítésmód hátránya, hogy a részletgazdag
ábrázolásra való törekvés ellenére is szükségszerűen hiányos marad, ugyanis
több mint öt évtizeden keresztül nem lehetséges minden magyar főnemes
bécsi tevékenységét és pályáját nyomon követni, illetve a szűkebb témavá-
lasztás a mélyelemzések elvégzésére is jobb lehetőséget biztosít. Mindemellett
bízom benne, hogy a szélesebb léptékű kép felvázolásának a reménye egyfelől
kompenzálni tudja a kötet hiányosságait, másfelől pedig további kutatásokat
is generálhat.

A kötet a magyar elit bécsi integrációjának legfontosabb intézményeit és
színtereit teszi vizsgálat tárgyává, amelyhez komplex módszertani és a társ-
tudományok (kiváltképp az irodalom- és művészettörténet) eredményeit
is felhasználó megközelítésmódra van szükség. A téma bemutatása során
töreksem rá, hogy ne csupán az intézmény- és a családtörténet egymásra
vetített elbeszélésmódja érvényesüljön, hanem a minél árnyaltabb kép ki-
alakítása érdekében igyekszem az elitkutatás és a politika kultúrtörténet
megközelítésmódját is felhasználni. A főnemesség bécsi integrációja értel-
mezésem szerint összetett, egymással párhuzamosan számos szintén zaj-
ló folyamatot jelentett, amelynek pluralitását a történet bemutatása során is
feltett céлом fenntartani. Hasonló vizsgálat elvégzésére a magyar elit külö-
nösen jó lehetőségeket rejt magában, ugyanis a 18. századra a cseh–morva és
az osztrák főnemesi elit (mások mellett a Colloredo, Dietrichstein, Harrach,
Liechtenstein vagy Waldstein família) olyan szoros kapcsolatba került egy-
mással, hogy egyik vagy másik csoportnak az önálló vizsgálata csupán igen
problematisztikus módon lenne megvalósítható. A kötet fontos problémafelve-
tései közé tartozik, hogy a vizsgált időintervallumban a magyar főnemesek
a császárváros különböző szinterein miként voltak képesek a cseh, itáliai, ka-
talan, lotaringiai, morva, német vagy osztrák főrendek között érvényesülni,
illetve az utóbbi famíliák tagjaival kapcsolatokat kialakítani.

A monográfia három tematikus egységben teszi vizsgálat tárgyává az in-
tegráció folyamatát. Elsőként a *Művelődés és szolgálat* című rész kap helyet,
amelynek keretében a bécsi iskolák, a Habsburg-udvartartás és a Magyar Ne-
mesi Testőrség intézményeit mint elsősorban a fiatal főnemesek integrációs
színtereit mutatom be. A második tematikus egység a *Hivatali karrier és ta-
nácsadói befolyás* címet viseli, amelyben a bécsi kormányzat (magyar szem-
pontból) legfontosabb hivatalait és intézményeit teszem vizsgálat tárgyává,
különleges hangsúlyt helyezve a hivatali karrier és a magyar kormányzati
elit leírására. Az utolsó rész (*Az élet és a halál színterei*) ugyan rövidebb ter-
jedelmű, mint az előző két tematikus egység, ennek ellenére az integráció
folyamata szempontjából alapvető területek vizsgálatára vállalkozik: előbb
a bécsi lakásviszonyokról lesz szó, majd a főnemesek császárvárosi tartózko-

dását elemzem születési, házassági és halálozási adataik segítségével. A kötetben tehát nem kronologikus, hanem tematikus rendező elv alapján kísérem meg az integráció folyamatát nyomon követni, de a két uralkodó, VI. Károly és Mária Terézia regnálása között megfigyelhető különbségekre igyekszem folyamatosan reflektálni. A monográfiából kimarad az udvari ceremóniák világának a bemutatása, és az egyes témák reprezentációtörténeti vonatkozásairól is csupán érintőlegesen lesz szó, ezen problémakör vizsgálatát későbbi kötetben tervezem elvégezni. A leendő olvasók többségének valószínűleg csupán a kötet egy-egy fejezete fogja az érdeklődését felkelteni, ezért a monográfia egyes fejezeteit igyekeztem úgy kialakítani, önálló részösszegzésekkel (német monográfiákban *Zwischenresümee*) ellátni, hogy azok önálló módon is felhasználhatóak legyenek.¹³ A kötet függelékében pedig olyan adatsorok állnak rendelkezésre, amelyek a további kutatások számára is hasznosak lehetnek.

Kutatási előzmények

A magyar főnemesség bécsi integrációjának a vizsgálata kettős kutatási előzménnyel rendelkezik, egyszerre illeszthető be ugyanis a bécsi udvarral és a magyar főúri elittel foglalkozó kutatási hagyományba. A téma rendkívül szerteágazó jellege miatt az átfogó historiográfiai áttekintéstől eltekintek, a következő két alfejezetben csupán a legfontosabb kutatási előzmények és irányvonalak általános összegzése szerepel.

A bécsi udvar historiográfiája

Versailles mellett a kora újkori bécsi Habsburg-udvar képezi az egyik meghatározó centrumát a tág értelemben vett udvartörténeti kutatásoknak, amelyeknek köszönhetően immáron könyvtárnyi tanulmány, monográfia és forráskiadás áll az olvasó rendelkezésre a császárvárosi udvar értelmezéséhez. A 18. századi bécsi udvar és kormányzati központ iránti érdeklődés azonban a téma alapvető jelentősége és politikai beágyazottsága miatt már a kortárs történeti művekben is szükségszerűen központi problémaként tematizálódott.¹⁴ A 18. századi császárvárosi udvar első professzionális kutatójának a neves osztrák pozitivista történész, levéltáros Alfred von

¹³ A *Hivatali karrier és tanácsadói befolyás* című rész fejezetei szorosabb kohézióban állnak egymással, ezért ott nem a fejezetek után, hanem az adott tematikus egység végén áll a részösszegzés.

¹⁴ Például Christian Gottlob Richter ötkötetes Mária Terézia-biográfiájában is az udvar rendszeresen (és nem csak kormányzati központként) előkerülő témának számít: Richter, 1743–1746.

Arneth (1819–1897) tekinthető, aki ugyan nem *par excellence* udvarkutatót végzett, hanem a 18. századi Habsburg-kormányzattörténet egyfajta totális feldolgozására törekedett, amelynek keretében olyan alapkutatásokat végzett, amelyek eredményeit még ma is gyakran idézi a szakirodalom. Arneth kiterjedt munkásságának a teljes áttekintésére itt nincs lehetőség; legfontosabb és témánkhoz is legszorosabban kapcsolódó műveinek a következők tekinthetőek: a háromkötetes 1858-ben kiadott Savoyai Eugén-életrajza,¹⁵ az 1863–1879 között megírt tízkötetes Mária Terézia-biográfiája,¹⁶ valamint az 1860-as években több különböző kötetben közreadott – Mária Teréziának és gyermekeinek a levelezését feldolgozó – forráskiadásai.¹⁷ Ezen művek mindegyikének megkerülhetetlen háttérhelyszínét képezi a Habsburg-udvar és -kormányzati központ, aminek a értelmezéséhez Arneth kötetei alapvető információkat tartalmaznak.

Arneth kutatásait követően a 19–20. század fordulója utáni első két évtizedben születtek az udvar problémakörét érintő és még napjainkban is hivatkozott művek, amelyek elsődleges közös jellemzője az intézménytörténeti megközelítésmód. Ferdinand Menčík (1853–1916) 1899-ben megjelent hosszú tanulmányában elsőként tette önálló vizsgálat tárgyává a kora újkori Habsburg-udvartartást, és adott közre hozzá kapcsolódó forrásokat.¹⁸ Ma is alapműnek tekinthető Thomas Fellner (1852–1904) és Heinrich Kretschmayr (1870–1939) nagyszabású osztrák kormányzattörténeti feldolgozása, amely az 1749. évi hivatali átszervezés előtti korszakból hiánypótló áttekintést nyújtott a bécsi hivatali rendszerről és az udvartartás intézményi struktúrájáról.¹⁹ Eduard Strobl tollából 1908-ban született monográfia a császári Főudvarnagyi Hivataláról (*Obersthofmarschallamt*),²⁰ Albert Hübl (1867–1931) bencés történész pedig 1912-ben önálló feldolgozást írt a császári nemesi apródokról (*Edelknaben*).²¹ A 20. század eleji intézménytörténet pozitivistá megközelítésmódjához illeszkedő, adatgazdag – viszont kevés elemzést tartalmazó – művet adott közre 1905-ben Cölestin Wolfgruber (1848–1924) – szintén bencés – egyháztörténész a Hofburg kápolnájáról és a Habsburg-uralkodók liturgikus szokásairól.²² Két évvel később, 1907-ben pedig Hans Schlitter (1859–1945) és Rudolf von Khevenhüller-Metsch (1844–1910) gondozásában kiadták Johann Joseph von Khevenhüller (1706–1776) főudvarmester nyolc

¹⁵ Arneth, 1858.

¹⁶ Arneth, 1863–1879.

¹⁷ Ezek közül az egyik legfontosabb: Maria Theresia, 1881. I–IV.

¹⁸ Menčík, 1899.

¹⁹ Fellner–Kretschmayr, 1907.

²⁰ Strobl, 1908.

²¹ Hübl, 1912.

²² Wolfgruber, 1905.

kötetbe szerkesztett naplójának az első kötetét, amely a Mária Terézia regnálása alatti udvar életének és működésének széles spektrumban felhasználható alapforrását jelenti.²³ Végül, még ezen historiográfiai korszakot tárgyalva, meg kell emlékeznünk Ivan Žolger (1867–1925) jogtörténész *Der Hofstaat des Hauses Österreich* című, 1917-ben kiadott monográfiájáról, amely a bécsi udvar intézménytörténetének első átfogó, kézikönyvszerű feldolgozása.²⁴ A felsorolt művek értékét növeli, hogy az I. és a II. világháború előtt íródtak, és szerzőik még számos olyan forrást tudtak feldolgozni, amelyek mára már eltűntek vagy megsemmisültek.

A bécsi udvar és a Habsburg-rezidenciaváros tanulmányozása – párhuzamosan a nemzetközi kutatási trendekkel – az 1970-es évek végén kapott nagyobb, tulajdonképpen a mai napig tartó lendületet. Mindemellett a kutatás Žolger könyvének megjelenését követő hat évtizedben sem állt meg. Az 1920–1930-as évekből mindenekelőtt Josef Kallbrunner és Ernestine Waniek munkásságát érdemes kiemelni, akik hivataltörténeti kontextusban vizsgálták az udvari szállásrendszer (*Hofquartier*) működési mechanizmusát.²⁵ Az 1950–1960-as évek folyamán az udvari utazások (Monika Kollreider, Hans Leo Mikoletzky, Wilhelm Rausch),²⁶ VI. Károly udvarának működése (Alphons Lhotsky, Rosina Topka),²⁷ a diplomáciatörténet udvari vonatkozásai (kiváltképp Saint-Saphorin brit követ tevékenysége: Theo Gehling, Hugo Hantsch),²⁸ vagy az udvarban jelentős szerepet játszó főnemesi életpályák vizsgálata (Max Braubach, Astrid Schönberger) jelentettek fontosabb kutatási gócpontokat.²⁹ Az 1960-as évek a nemzetközi udvartörténeti kutatásban komoly fellendülést hoztak, amiben két szociológus, Norbert Elias és Jürgen Habermas munkássága alapvető szerepet játszott. Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című, 1962-ben megjelent művével, a benne kifejtett reprezentatív és polgári nyilvánosság (*repräsentative und bürgerliche Öffentlichkeit*) elméletével adott inspirációt a további kutatások számára.³⁰ Elias pedig az 1933-ban megírt, de emigrációja miatt csak 1969-ben kiadott, *Az udvari társadalom*,³¹ valamint az először 1939-ben megjelent, de nagyobb figyelmet és elismerést csak a második, javított és bővített 1969-es kiadás után kapó *A civilizáció folyamata* című műveivel adott módszertani moti-

²³ Khevenhüller, 1907–1917.

²⁴ Žolger, 1917.

²⁵ Kallbrunner, 1925; Uő., 1926; Waniek, 1931.

²⁶ Kollreider, 1965; Mikoletzky, 1952; Rausch, 1949.

²⁷ Lhotsky, 1958; Topka, 1954.

²⁸ Gehling, 1964; Hantsch, 1950. A korszak nagyobb ívű diplomáciatörténeti áttekintéséhez lásd: Braubach, 1952.

²⁹ Braubach, 1963–1965; Schönberger, 1963.

³⁰ Habermas, 1993.

³¹ Elias, 2004.

vációt a további kutatások számára.³² Elias domesztikációs elmélete, ami szerint XIV. Lajos kifinomult módszerekkel tudatosan „szelídítette” meg a francia nemesi elitet, különösen inspiratív hatást gyakorolt a további vizsgálatok elvégzésére, bár ezt a koncepciót az újabb kutatások sok szempontból cáfolták és pontosították.³³ Az uralkodói udvarok iránti érdeklődést az egyre meghatározóbb vizsgálati iránnyá váló abszolutizmuskutatás is növelte. A 17–18. századi német fejedelmi udvarok abszolutizmuskutatás felőli feldolgozását írta meg báró Jürgen von Kruedener *Die Rolle des Hofes im Absolutismus* című, 1973-ban megjelent monográfiájában.³⁴ Kruedenert elsősorban a fejedelmi hatalomgyakorlás szimbolikus eszközei érdekelték, ebből a szempontból vonta górcső alá az uralkodói rezidenciák működését, ami a hasonló közép-európai és bécsi kutatásokra is inspiráló hatást gyakorolt.

Az 1970–1980-as évek fordulóján több mű is megjelent a 18. századi bécsi udvar történetéről, amelyek már az új kutatási megközelítésmódokra is reflektáltak. 1979-ben Elisabeth Kovács hosszabb terjedelmű és igen újszerű tanulmányt készített a bécsi udvar 18. századi liturgikus ceremóniáinak elemzéséről, de a szerzőnek az udvari papok, illetve a Habsburg-vallásgyakorlat és -valláspolitikai iránti érdeklődése később is megmaradt.³⁵ 1980-ban Hubert Christian Ehalt – az eliasi modellt alkalmazva – önálló monográfiát írt a 17–18. századi császárvárosi udvar működéséről, amellyel eredményesen hívta fel a kutatás figyelmét az udvar komplex vizsgálati lehetőségeire.³⁶ A művészettörténeti kutatás szempontjából megkerülhetetlen művet adott ki 1981-ben (két kötetben) Franz Matsche, aki részletesen körüljárta VI. Károly mecenatúráját, művészeti reprezentációját és a *Kaiserstil* tudatos, imázsépítő programját.³⁷ Az udvartörténeti kutatás fellendülését Mária Terézia halálának 200. évfordulója (1980) is nagyban segítette, amelynek kapcsán több, az udvar problémakörét is tárgyaló monográfiát és tanulmánykötetet adtak ki, valamint tematikus kiállításokat is szerveztek.³⁸ Közel három évtizeddel később, 2017-ben pedig hasonló hatást gyakorolt Mária Terézia születésének

³² Elias, 2005.

³³ Elias modelljének a kritikáját lásd (mások mellett): Duindam, 1990; Asch, 2005.

³⁴ Kruedener, 1973.

³⁵ Kovács, 1979.

³⁶ Ehalt, 1980.

³⁷ Matsche, 1981.

³⁸ Itt csak néhány kapcsolódó kötet: Koschatzky, 1980; Mraz-Schlag, 1980; Mraz, 1979. Az 1980-as években a 18. századdal kapcsolatos kutatásokra hasonlóan inspiratív hatást gyakorolt Savoyai Eugen vagy II. József személye is (elegendő itt két nagyhatású kiállítás kötetére utalni): Gutkas, 1980; Gutkas, 1985.

300. évfordulója, amely során az udvari kultúra témaköre különleges figyelmet kapott.³⁹

A két jubileum közötti időszak kiterjedt kutatási eredményeinek a vázlatos áttekintése is embert próbáló feladat, ugyanis 1980 után a bécsi udvar iránti történeti érdeklődés folyamatosan növekedett, amit az ezredforduló kutatási trendjei, köztük a német politika kultúrtörténeti iskola (Ute Daniel, Thomas Mergel, Barbara Stollberg-Rilinger) megközelítésmódjának az egyre szélesebb körű recepciója tovább erősített.⁴⁰ A következőkben ezért csupán a téma és a vizsgált korszak szempontjából is releváns művek címszavas felsorolására vállalkozom.⁴¹ Az 1711–1765 közötti korszak uralkodóiról – VI. Károlyról (Franz-Stefan Seitschek), Mária Teréziáról (Bettina Braun, Barbara Stollberg-Rilinger) vagy I. Ferencről (Renate Zedinger) – készített újabb biográfiákban az udvar tág értelemben vett problémaköre, működési mechanizmusa igen hangsúlyos módon van jelen.⁴² Meghatározó kutatási irányt jelent a főnemesi elit udvari jelenlétének a vizsgálata, amivel kapcsolatban elsősorban Andreas Pečar és Ivo Cerman monográfiáit kell kiemelnünk.⁴³ Az elmúlt évtizedekben a művészettörténeti kutatás is igen sokrétűen foglalkozott a Habsburg-uralkodók, valamint az udvari elit reprezentációjával és mecénatúrájával, elegendő itt többek között Hellmut Lorenz, Friedrich Polleroß, Werner Telesko vagy Michael Yonan műveire utalnunk.⁴⁴ A Bécset tanulmányozó várostörténeti kutatásnak is alapvető problémája a város és az udvar közötti kölcsönhatás vizsgálata, mások mellett itt Elisabeth Lichtenberger, Péter Csendes, Ferdinand Oppl vagy John Philip Spielman munkásságát emelném ki.⁴⁵ Komoly alapkutatásokat végzett a Habsburg-udvartartás személyi állományát vizsgálva a Martin Scheutz vezette *Personal und Organisation des Wiener Hofes im 18. Jahrhundert* nevű 2011 és 2016 között működő kutatócsoport.⁴⁶ Miként korábban (2008–2011) szintén Scheutz vezetése alatt a „Zu Diensten Ihrer Majestät”. *Die Geschichte der Organisation des Wiener Hofes* nevű kutatócsoport is hiánypótló munkára vállalkozott az udvar szervezeti struktúrájának a tanulmányozása terén.⁴⁷ A főnemesi asz-

³⁹ A jubileum bőséges könyvterméséből itt csupán néhány kötetre utalnék: Braun, 2018; Braun-Kusber-Schnettger, 2020; Iby-Telesko, 2017; Stollberg-Rilinger, 2017.

⁴⁰ A bécsi udvar historiográfiájának részletesebb áttekintését lásd: Wührer, 2009.

⁴¹ A Habsburg-udvar 16–17. századi történetéről számos alapkutatást végeztek, ezek ismertetésétől azonban itt kénytelen vagyok eltekinteni.

⁴² Braun, 2018; Seitschek, 2018; Stollberg-Rilinger, 2017; Zedinger, 2008.

⁴³ Pečar, 2003/a; Cerman, 2010.

⁴⁴ Az említett szerzőknek itt csupán egy-egy, a témánk szempontjából is releváns művére hívom fel a figyelmet: Lorenz, 1992; Polleroß, 2010; Telesko, 2012; Yonan, 2011.

⁴⁵ Csendes–Oppl, 2003; Lichtenberger, 1977; Oppl–Scheutz, 2018; Spielman, 1993.

⁴⁶ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2012; Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013; Kubiska–Scharl–Pölzl, 2018.

⁴⁷ Scheutz–Wührer, 2011.

szonyok és udvarhölgyek császárvárosi pályafutása is több kutató érdeklődését felkeltette, közülük itt Beatrix Bastl és Katrin Keller munkásságát emelném ki.⁴⁸ A Habsburg-udvari kultúra egyik legismertebb kutatójának Jeroen Duindam tekinthető, aki a bécsi és a versailles-i udvar összehasonlító történeti elemzését végezte el.⁴⁹ Hiánypótló kötetnek, illetve a Thomas Fellner és a Heinrich Kretschmayr által megkezdett kutatási hagyomány folytatójának tekinthető a 2019-ben, a Michael Hochedlinger, Petr Mat'a és Thomas Winkelbauer szerkesztésében (illetve több tucat szerző közreműködésében) megjelent *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit* című kötet, ami alapvető segítséget nyújt a bécsi udvar és kormányzat intézménytörténetének a tanulmányozásához.⁵⁰ Számos kutatási irányról lehetne még említést tenni, kiváltképp az udvar ceremoniális életének és reprezentációjának különböző (a társtudományok művelői által is kedvelt) vizsgálatai megközelítéseiről, vagy az udvar és a művészetek, illetve művészek kapcsolatának kutatásáról, de ez már messzire vezetne a kötet témájától.

1. kép: Ismeretlen festő: VI. Károly mint magyar király, 1730-as évek

⁴⁸ Bastl, 2000; Keller, 2005/a.

⁴⁹ Duindam, 2003.

⁵⁰ Hochedlinger et al, 2019.

A magyar elit bécsi jelenléte: eredmények, megközelítések, értékítéletek

A magyar főnemesek, illetve a magyar politikai elit 18. századi bécsi integrációjának részleteiről, mint már említettük, kevés átfogó információ áll a történettudomány rendelkezésére, ám az utóbbi másfél évszázad professzionális történetírása, kiváltképp a nagy összegző művek nem hagyták figyelmen kívül az integráció folyamatát, sőt az alapkutatások hiánya ellenére is a szerzők történeti-politikai világnézetüknek megfelelően többnyire igen markáns véleményt fogalmaztak meg róla. A 19. században jellemzően negatív értékítéletek kísérték a magyar főnemesség bécsi jelenlétének és szélesedő udvari kapcsolatrendszerének a bemutatását, aminek háttérében számos okot feltételezhetünk. Egyfelől az időbeli közelség, valamint a barokk udvari kultúra korabeli polgári ethosszal való összeférhetetlensége igen megnehezítette az objektivitásra törekvő értelmezést. Másfelől a történettársadalom jelentős része az újkori nacionalizmus formálódásának az időszakában a Habsburg-főváros irányába nyitó politikai elitre igen bizalmatlanul tekintett, és ezen kör tagjait könnyen a legsúlyosabb vádnak számító „nemzetáruló” jelzővel illette.

Horváth Mihály (1809–1878) 1873-ban kiadott átfogó történeti művében a következőképp értékelte a bécsi integráció folyamatát: „De a hálabizonyítvánnyal Mária Terézia egyszersmind azon czélt is összekötötte, hogy a büszke urakat, nemeseket váraikból, hol kis-királyokként uralkodtak, kicsalja, a Bécsben lakásra szoktassa, az udvari fényt, mulatságokat velök megkedveltesse; miszerint aztán azoktól lelánczolva, állandólag az udvar körében telepedjenek le, s annak folytonos hatása alatt világnézetök, az élet javaira vonatkozó becsmértékök lassanként megváltozzék, nyelvök, viseletök, szokásaik erkölcsök tekintetében a német nemzetiséghez mindinkább simúlva, észrevétlenül politikai elveiket is megváltoztassák, átalakuljanak.”⁵¹ Az 1848–1849-es szabadságharc miatt emigrációba kényszerült (de 1866-ban kegyelmet kapott és hazatért) egykori csanádi püspök helyzetéből fakadóan sokkal inkább tudott a Habsburgokkal szemben fellépő egykori rendi táborral, mint az udvarral kiegyezésre törekvő oldallal és annak politikai nézeteivel azonosulni, éppen ezért bizalmatlanul tekintett a 18. századi bécsi udvarra és a Habsburgok különféle elitintegráló intézkedésére. Egy évvel korábban, 1872-ben pályája kezdetén Horváthéhoz igen hasonló véleményt fogalmazott meg Ballagi Aladár (1853–1928) irodalomtörténész a bécsi Magyar Nemzeti Testőrség irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségéről készített mono-

⁵¹ Horváth, 1873. 294–295. A historiográfiai háttérhez lásd: Romsics, 2011.

gráfiájában.⁵² Ballagi szerint a császárvárosi hivatalok, címek és kitüntetések mind „olcsó láncok” voltak, amelyek a főnemességet az udvarhoz kötötték, de Mária Teréziának – elődeivel ellentétben – a testőrségen keresztül sikerült a köznemességet is Bécsbe „édesgetnie”. A szerző, annak ellenére, hogy az udvari kultúráról negatívan vélekedett, a testőrség művelődéstörténeti értékét elismerte.

Bő egy évtizeddel később Concha Győző (1846–1933) az „elnemzetietlenedés” problémáját már nem Mária Terézia számlájára írta, hanem a főrendek hibájának tartotta.⁵³ A századvég reformeszméit és törekvéseit vizsgáló történész bizalommal tekintett az uralkodónő reformokat kezdeményező kormányzati intézkedéseire, helyette a nemesség társadalmi-gazdasági változást elutasító magatartását marasztalta el. Grünwald Béla (1839–1891) a 17. századi magyar mágnásokról igen elismerően vélekedett (ideálja Zrínyi Miklós volt), de a 18. századi (kiváltképp az 1740 utáni) főrendekről lesújtó véleményt fogalmazott meg, nézete szerint a főurak „legnagyobb része nem ismerte a nemzet nyelvét s ez által tényleg megszűnt a nemzet tagja lenni”.⁵⁴ A 18. századi udvari kultúráról és a főnemesség bécsi integrációjáról az első komplex véleményt megfogalmazó történész az alapos berlini tanulmányokat folytató, a rankei historizmust mélységében megismerő Marczali Henrik (1856–1940) volt. Marczali 1891-ben megjelent Mária Terézia-monográfiájában önálló fejezetet szánt az udvar (egy másikat pedig az uralkodónő családi életének) bemutatására.⁵⁵ A szerző a magyar főnemességről a következő álláspontot fogalmazta meg: „Mária Terézia magyarjai, úgy közjogilag, mint nyelvileg Bécsben is megmaradtak magyaroknak, és maga a királynő sokkal többre becsülte-e nemzetet, semhogy tudatosan előmozdította volna épen a hozzá legközelebb eső részének szellemi és erkölcsi romlását.”⁵⁶ Marczali a *Millenniumi magyar történet* 18. századról szóló kötetében is több helyen kitért a magyar főnemesség udvari integrációjára, amellyel kapcsolatban ugyan érezhetően ambivalens a véleménye a nemzeti fejlődést érintően, narratíváját azonban a higgadt, szakmai szempontok jellemzik. Miként írja: „Főnemességünk akkori szereplése épen nem mondható károsnak és hazafiatlannak. Magyarország régi állapotában nem maradhatott: a haladás munkájának megkezdésére pedig senki sem lehetett alkalmasabb a nemzet természetes és megszokott vezéreinel. Nemcsak a műveltség külső formáit sajátította el, hanem tartalmát is. Oly férfiak, mint Batthyány Lajos, Esterházy Ferencz, Pálffy Miklós és Pálffy Károly, Festetics Pál, bármely ország aris-

⁵² Ballagi, 1872.

⁵³ Concha, 2005. 22–24.

⁵⁴ Grünwald, 1888. 95.

⁵⁵ Marczali, 1987. 209–243.

⁵⁶ Marczali, 1987. 214.

toctatiájának és kormányának a becsületére válhattak. Nemcsak születésük és a királyi kegy: képzettségük is alkalmasnak tette őket a legmagasabb tisztségek betöltésére.”⁵⁷ Ugyanebben az időszakban Illéssy János (1861–1905) történész, levéltáros írt hosszú tanulmányt a bécsi Magyar Nemesi Testőrség megalapításáról, amelyben elutasította Ballagi aggályait, és elismerően nyilatkozott az intézmény magyar művelődésben, valamint a Habsburg–magyar kapcsolatokban játszott szerepéről.⁵⁸

A magyar történetírás szempontjából a következő korszaknak a két világháború közötti időszak tekinthető. A magyar történettudomány ekkor igen termékeny és számos megközelítésmódot ötvöző korszakát élte, ami megmutatkozott az udvari kultúráról és a főnemesség szerepköréről alkotott vélemények pluralizmusában is. Sokan károsnak tartották a Habsburgok uralmát, ami talán a legmarkánsabban Eckhart Ferenc (1885–1957) gazdaságtörténeti monográfiájában mutatkozott meg, amelyben a szerző Habsburg-gyarmatként jellemezte Magyarországot.⁵⁹ A kontextushoz hozzá tartozik, hogy ekkor már 1918 után vagyunk, folytak a tárgyalások Magyarország és Ausztria között, így némi politikai célzatosság is felfedezhető Eckhart viszonyulása mögött. A Horthy-korszak talán legemblematikusabb történésze a (Mika Sándor mellett) Marczali-tanítvány, Szekfű Gyula (1883–1955) a Habsburg-uralmat és a katolikus barokk kultúrát közismert módon pozitív értéktételek mentén ábrázolta, az „össz nemzeti” udvari kultúrát pedig a rendszer szükséges „velejárójának” tartotta, ám a korszakot jellemző francia műveltség-ideállal (mint a trianoni béke után oly sokan) nem szimpatizált. Szekfűnek a főnemesség udvari integrációjáról alkotott véleményét jól tükrözik a következő sorai: „A Habsburg-országok előkelő társadalmi osztályai tehát Bécsben éppenséggel nem forogtak abban a veszélyben, hogy valamely új nemzetiiséget fognak magukra venni; a bécsi élet és huzamos tartózkodás a monarchiát együtt tartó dinasztia céljai szerint a centralizálás szellemét, az egyes tartományok összetartozásának öntudatát kellett, hogy nevelje anélkül, hogy elvileg ellensége lett volna az egyes nemzetiségeknek. A magyar, cseh, német, olasz főurak Bécsben legfőljebb elbécsiesedtek [...]”⁶⁰ Szekfű Gyula neves vitapartnere (az evangélikus) Mályusz Elemér (1898–1989) számos kérdésben nem értett egyet egykori tanárával, többek között a barokk kultúra értelmezésének és megítélésének a kérdésében sem, de a császárvárosi udvarról és benne a magyar főnemesekről ő is árnyalt képet festett.⁶¹ Mályusz a bécsi udvart az abszolutizmus és a nemzetközi (francia típusú) udvari kultúra kon-

⁵⁷ Marczali, 1999. 387–389.

⁵⁸ Illéssy, 1895. 368.

⁵⁹ Eckhart, 1922.

⁶⁰ Szekfű, 1935. 503.

⁶¹ Mályusz, 2002. 26–31., 119.

textusában értelmezte, amelyet gazdaságilag károsnak tartott, sőt a főnemesség hatalmi pozícióját csökkentő eszközt látott benne, Bécs esetében azonban előnyösnek tartotta a magyar főnemesség kulturális transzferszerepét a francia felvilágosodás közvetítésében. Szintén jellegzetes vélemény Málnási Ödöné (1898–1970), aki ambivalens módon viszonyult a Habsburg-uralkodókhoz, bizonyos intézkedéseikről elismerően nyilatkozott, sőt még az udvari társadalom politikatörténeti jelentőségét is felismerte, ezen kör külföldi tagjairól azonban igencsak negatív módon vélekedett: „A tatárruhás, nagybajuszos magyar urakban a parókás császári miniszterek az európai civilizációtól mereven elzárkózó, a bécsi reformokkal szemben erősen védekező rendi Magyarország képviselőit látták, akikre alig palástolt megvetéssel néztek és akiket maguk között jobbágyhajcsároknak neveztek.”⁶² Málnási a magyar főnemesség kiemelkedő és Bécsben is aktív szerepet játszó tagjairól pozitív véleményt formált, ami megmutatkozik a korszak két meghatározó magyar főúráról (Pálffy Jánosról és Csáky Imréről) írt biográfiáiban is.⁶³ Végül a két világháború közötti időszakból még egy kutató, Fleischer Gyula (1889–1969) művészettörténész munkásságáról feltétlenül fontos említést tennünk, aki egyfelől a 18. századi Habsburg-udvarhoz, másfelől az ugyanebben a korszakban Bécsben tartózkodó magyarokhoz kötődő műemlékekről, műtárgyakról számos publikációt jelentetett meg.⁶⁴

A második világháború alatt, 1941-ben jelent meg a Domanovszky Sándor (1877–1955) főszerkesztő és Wellmann Imre (1909–1994) kötet szerkesztő nevéhez köthető *Magyar művelődéstörténet* harmadik kötete, amelynek célja a barokk és a felvilágosodás korának tág értelemben vett kultúrtörténeti áttekintése volt.⁶⁵ Wellmann a kötethez részletes bevezető tanulmányt írt, amelyben a főnemesség bécsi integrációjára is kitért, témánk szempontjából viszont még fontosabb, hogy a kötetbe *Az udvari ember* címen önálló dolgozatot is készített.⁶⁶ Az utóbbi tanulmányban Wellmann a barokk kultúra megkerülhetetlen részeként mutatta be az udvari világot, azonban a szerző a Habsburg-kormányzat szándékaival és a főnemesség bécsi integrációjával szemben igen bizalmatlan álláspontot képviselt. Wellmann véleménye szerint: „Csak az avatatlan hihette, hogy a királynő hátat fordít a ragyogó császárvárosnak, s idegen nép közé, szegényes, elmaradott vidékekre teszi át székhelyét; ellenkezőleg, a magyar urak hosszú sora vándorol most Bécs felé Mária Terézia hívogató, csábító szavára. A nyájas invitálás ezúttal sem takar egyebet a finom számításnál: a magyar főúr, ha egyszer Bécs vonzókörébe ke-

⁶² Málnási, 1933. 139.

⁶³ Málnási, 1929; Málnási, 1933.

⁶⁴ Fleischer, 1929; Fleischer, 1932; Fleischer, 1935.

⁶⁵ Wellmann, 1941/a.

⁶⁶ Wellmann, 1941/b; Wellmann, 1941/c.

rült, nem tud többé szabadulni az udvari élet lenyűgöző varázsa alól, felolvad a főváros nemzetközi kultúrájában.”⁶⁷

A második világháború után, az államszocializmus kiépülésével párhuzamosan a történeti kutatás korábbi szabadsága és pluralizmusa elveszett, amely során az elitkutatás a történeti vizsgálatok perifériájára sodródott. A magyar történelem első átfogó marxista olvasatát Mód Aladár (1908–1973) nyújtotta a számos kiadást megért *400 év küzdelem az önálló Magyarországért* című könyvében, amelyben a szerző az osztályharcon alapuló társadalom-szemlélet jegyében igen elítélő álláspontot foglalt el a bécsi udvarral és a magyar főurakkal szemben.⁶⁸ Mód a legélesebb kritikára viszont az udvarban is aktív szerepet játszó főpapokkal szemben ragadtatta magát: „A gazdag főpapok kirabolták a népet, a milliós főpapi jövedelmek a dolgozó parasztság mélyeséges elnyomorodásával párosultak s a klerikális reakció népeellenes és nemzetellenes politikája egyik legsúlyosabb akadályává, fékjavé lett az előrehaladásnak.”⁶⁹ Az 1970-es évektől a Kádár-rendszerben végbemenő enyhülési folyamat könnyítette a történettudományra nehezedő nyomáson, a témaválasztások és a megközelítésmódok is szabadabbá váltak, ami hosszabb távon az elit- és udvarkutatás számára is előnyös helyzetet teremtett. Bár az udvari kultúrával kapcsolatos újabb értelmezési módok recepciója még váratott magára, például 1974-ben Dümmerth Dezső következőképp vélekedett Mária Terézia udvaráról: „[az uralkodónő] a főurakat udvari szolgálatba idomítva, még maradék »egyénségüktől« és nemzeti érzésüktől is megfosztotta, éppúgy az ország létezése ellen tört, mint családjában király elődei.”⁷⁰ A magyar udvarkutatás fő kezdeményezője Klaniczay Tibor irodalomtörténész volt, aki az 1980-as évek első felében a közép-európai udvari kultúra jelentőségére és újabb megközelítési lehetőségeire hívta fel a figyelmet.⁷¹ Az 1984-ben megrendezett *Magyar reneszánsz udvari kultúra* című konferencia, majd a három évvel később megjelent tanulmánykötet a kutatás fontos mérföldkövét jelentette.⁷² 1989-ben jelent meg az ún. tízkötetes *Magyarország történetének* a 18. századdal foglalkozó kötete, de a fejezetek többsége az udvar és a magyar elit bécsi integrációjának a témakörét szinte nem is említi. Ember Győző és H. Balázs Éva írásai tekinthetők kivételnek. Em-

⁶⁷ Wellmann, 1941/b 54. Wellmannak egyébként ugyanebben az évben jelent meg hosszabb tanulmánya a 18. századi magyar magas hivatali pozíciót betöltők közötti rangkonfliktusokról, amely kérdésfelvetés (a politika kultúrtörténeti kutatásokat megelőzően) igen újszerűnek számított. Wellmann, 1940–1941.

⁶⁸ Mód, 1951.

⁶⁹ Mód, 1951. 71.

⁷⁰ Dümmerth, 1974. 371.

⁷¹ A magyar udvartörténeti kutatás előzményeiről bővebben lásd: Pálffy, 2002. 309–315; R. Várkonyi, 2005. 61–66.

⁷² R. Várkonyi–Székely, 1987.

ber Győző a bécsi döntéshozás magyar ügyekkel kapcsolatos jelentőségére és működési mechanizmusára több helyen felhívta a figyelmet.⁷³ H. Balázs Éva írása szintén kivételes, ő ugyanis tudatosan törekedett arra, hogy a magyar főnemesség udvari integrációjának megítélését és a kiemelkedő főúri államférfiak történeti szerepét újraértelmezze.⁷⁴ Mária Terézia és a magyar rendi társadalom közötti kapcsolatról szintén árnyalt, újabb megközelítéseket is tartalmazó kép kialakítására törekedett 1988-ban megjelent biográfiájában ifj. Barta János, aki kötetének önálló fejezetében az udvar világát is vizsgálat tárgyává tette.⁷⁵ Az 1980-as években pedig az 1690 utáni Erdélyi Fejedelemség bécsi kormányzattörténetének a feltárása terén Trócsányi Zsolt végzett fontos alapkutatásokat.⁷⁶

A rendszerváltás utáni időszakban, kiváltképp az ezredfordulót követően erősödött meg a magyar történettudományban a bécsi udvar iránti érdeklődés. A magyar nemesség 16. századi bécsi integrációjának vizsgálatával kapcsolatban mindenekelőtt Pálffy Géza kutatásait kell kiemelnünk, amelyek a jelen kötet számára is fontos módszertani tanulságokkal szolgáltak.⁷⁷ A Magyar Udvari Kancellária történetének és személyi állományának vizsgálatával kapcsolatban Fazekas István alapkutatásairól kell feltétlenül megemlékeznünk.⁷⁸ A 17. századi főnemesi életpályák udvari kontextusban való értelmezésével kapcsolatban Koltai András és Anna Fundárková tanulmányait szeretnénk külön kiemelni.⁷⁹ A 18. század kutatása kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben formálódott a Magyar Királyság 1711 utáni történetének az értelmezése és a Habsburg–magyar kapcsolatok értékelése.⁸⁰ Mindezzel párhuzamosan pedig egyre nagyobb hangsúly helyeződött arra, hogy a Magyar Királyság történetét minél mélyebb összefüggések szintjén a Habsburg Monarchia kontextusában értelmezzék, ami a császárváros iránti történeti érdeklődést is szükségszerűen erősítette. Az újabb kutatások egyre inkább szakítanak azzal a narratívával, amely a „kuruc” oldal szemszögéből ábrázolja az ország történetét, és ítéli meg a rendi társadalom vezető személyiségeit. Ennek jelentőségére Kalmár János is felhívta egy tanulmányában a figyelmet, aki szerint fontos lenne a ko-

⁷³ Ember, 1989/a. A szerző a bécsi hivatalok, kiváltképp az Államtanács működéséről komoly kutatási eredményekkel rendelkezett, amelyeket már a két világháború közötti időszakban is publikált. Ember, 1935.

⁷⁴ H. Balázs, 1989. 897–904.

⁷⁵ Barta, 1988. 123–139.

⁷⁶ Trócsányi, 1988/a.

⁷⁷ Pálffy, 2003; Pálffy, 2016. Pálffy Géza 2002-ben megjelent tanulmányában a bécsi udvari integráció 16–17. századi színtereit tette vizsgálat tárgyává: Pálffy, 2002.

⁷⁸ Fazekas, 2014/a; Fazekas, 2018.

⁷⁹ Fundárková, 2009; Koltai, 2002.

⁸⁰ A Habsburg–magyar kapcsolatok „külső” nézőpontból való értelmezéséhez lásd: Evans, 2006.

rábban „labancnak” titulált – valójában azonban inkább reálpolitikusnak tekinthető és sok szempontból hasonló célokért, de más módszerekkel küzdő – oldal meghatározó személyiségeivel is mélyebben foglalkozni.⁸¹ Ezen tábor történettudomány előtti ismeretlenségét pedig jól tükrözi, hogy igen kevés „udvarpártinak” nevezett főnemesről született biográfiai feldolgozás. Ennek a heterogén összetételű, a császárvárosban is egyre otthonosabban mozgó nemesi körnek a megismerését nagy mértékben segítették az elmúlt két évtized hivatalnok- és elitkutatásai, amelyek közül Olga Khavanova és Szijártó István kutatásait emelném ki.⁸² Kulcsár Krisztina a 18. századi bécsi udvar számos fontos aspektusát tette (a József főherceg utazásaihoz, illetve Albert herceghez kötődő kutatásai kapcsán) vizsgálat tárgyává, Forgó András kutatásaira pedig (többek között) a politika kultúrtörténeti megközelítésmód – témánk szempontjából is releváns – alkalmazása miatt utalnék.⁸³ Ugyan jelen kötet a reprezentációtörténettel csupán érintőlegesen foglalkozik, de érdemes megemlíteni, hogy ezen a téren is számos új kutatási eredmény született.⁸⁴ Végül fontos hangsúlyozni, hogy a 18. századi császárvárosi közeg értelmezéséhez a történettudomány mellett a társtudományok, kiváltképp az irodalomtörténeti (Kókay György, S. Sárdi Margit, Andrea Seidler, Szilágyi Márton) és a művészettörténeti (Bubryák Orsolya, Galavics Géza, Kelényi György, Serfőző Szabolcs) kutatás is fontos aspektusokkal járult, illetve járul hozzá.⁸⁵

⁸¹ Kalmár, 2012/a. 885.

⁸² A teljesség igénye nélkül: Khavanova, 2005; Khavanova, 2014; Khavanova, 2018; Szijártó, 2017/b. Az elitkutatásokkal kapcsolatban még érdemes Szemethy Tamás újfőnemesekkel kapcsolatos vizsgálatait is kiemelni: Szemethy, 2020.

⁸³ Kulcsár, 2004; Kulcsár, 2005; Forgó, 2017.

⁸⁴ Barcsay, 2002; Hende, 2021; M. Varga, 2020.

⁸⁵ Az említett szerzők kapcsolódó tanulmányaiból a teljesség igénye nélkül lásd: Bubryák, 2008; Kelényi, 2012; Kókay, 1983; Mraz–Galavics, 1999; S. Sárdi, 2000; Seidler, 2016; Serfőző, 2017/b; Szilágyi, 2014.

2. kép: Daniel Schmidely: Mária Terézia magyar koronázási ornátusban, 1742

I.

Művelődés és szolgálat

A CSÁSZÁRVÁROS NEMESI ISKOLÁI

A főnemesi művelődés lehetőségei

Az uralkodó és a kormányzat szolgálatába lépni kívánó (fő)nemesnek Európaszerte az udvar elvárásainak megfelelő elméleti és gyakorlati műveltséggel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy az udvartartásba vagy a hivatali apparátusba felvételt nyerjen, illetve az udvari társadalomban otthonosan mozogni tudjon.¹ A 18. századtól, kiváltképp a század második felétől a hivatali tiszt-ségek megszerzésénél a szaktudás (praxisorientált ismeretanyag) felmutatása is egyre nagyobb szerepet játszott, sőt a magasabb pozíciók elnyeréséhez a megfelelő kapcsolati tőke mellett alapvető elvárássá vált.² A fejezetben a főnemesség ifjabb generációinak művelődési lehetőségeit tekintem át, először sorra véve az általános, európai tendenciákat és intézményeket, majd a bécsi iskolahálózatról és magyar főúri tanulóiról lesz szó.

A kora újkor évszázadaiban a jezsuita rend számított a katolikus Európa „tanítómesterének”, amely ingyenesen látogatható iskoláiban, gimnáziumaiban igen figyelemreméltó eredményeket ért el a klasszikus latin műveltség terjesztésében, sőt bizonyos helyeken még a társadalom alfabetizációjának az elősegítésében is.³ Protestáns területeken hasonló szerepet játszottak az evangélikus líceumok és a református kollégiumok, amelyek a felekezeti műveltségszerzés alapvető intézményeinek számítottak. A főnemesi familiák fiúgyermekei családjuk felekezetétől, illetve régiójuk oktatási lehetőségeitől függően nagy számban látogatták ezen iskolákat, annak ellenére, hogy az intézményekben a különböző társadalmi állású diákok keveredtek egymással. Hasonló volt a helyzet az egyetemeken is, amelyek a kora újkor évszázadaiban egyre növekvő népszerűsége tette szert a nemesi társadalom körében is. A 18. század második felében a magas hivatali karriert befutni vágyó főnemesek vagy a hivatali pálya révén az arisztokrácia sorába felemelkedni kívánó nemesek számára a szaktudás megszerzése és az egyetemlátogatás egyre fontosabb feladatnak, a későbbi érvényesülés releváns állomásának számított. Ebben a korszakban nemcsak a magasabb szintű oktatás iránti igény emelkedett, hanem egyre több helyen az oktatás tudományos színvonala is, köszönhetően a számos német egyetemen megindult reformfolyamatnak.

¹ A francia nemesség művelődési és érvényesülési stratégiáihoz, illetve műveltségének változásához lásd: Motley, 1990.

² A Habsburg Monarchia viszonylatában hasonló eredményt mutatnak mások mellett Ivo Cerman és Olga Khavanova kutatásai: Cerman, 2010; Khavanova, 2008/b; Khavanova, 2018.

³ O'Malley, 2006. 267–270.

A 17. század végi német egyetemi hálózatban elsőként Halle emelkedett ki, majd 1737-ben nyitotta meg kapuit a göttingeni *Georgia Augusta* egyetem, amely a Hannoveri (Braunschweig-Lüneburgi) Választófejedelemség és az Egyesült Királyság közötti perszonálunió révén az angol és a német tudományosság közös ötvözőműhelyének számított, de mellettük még érdemes Jéna, Lipcse vagy Frankfurt an der Oder reformegyetemeit is külön kiemelni.⁴ Ezen intézmények jelentősége nemcsak lokális, hanem közép-európai szinten is jól érzékelhető volt.

A nemesi oktatás-nevelés hagyományos lehetőségének számított a saját nevelő (prefektus) vagy házitanító alkalmazása. A 18. század második felében a felvilágosodás eszméinek terjedésével a nevelőfogadás felvirágzása köszöntött be. Ugyanis az intézményesült rendi neveléssel szemben a felvilágosodás teoretikusai közül többen – mint jól ismert módon Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) az *Émile* című művében – a természetesebb, otthoni nevelést helyezték előtérbe.⁵ A Habsburg Monarchiában hasonlóképp az otthoni nevelés intézménye mellett szállt síkra gróf Franz Joseph von Kinsky (1739–1805), a bécsi katonai akadémiák későbbi igazgatója 1773-ban és 1776-ban megjelent pedagógiai műveiben.⁶ A főnemesi szülők lányaik oktatására is szívesen kértek fel házitanítót, aki jellemzően írni, olvasni, zongorázni, idegen nyelvekre és etiketre oktatta az ifjú hölgyeket, valamint hozzásegítette őket az általános műveltség megszerzéséhez. A 18. században a tudás általános felértékelődésével és a női műveltségideál változásával párhuzamosan a női oktatás intézményi keretei is bővülni kezdtek, a társadalmi igényeket felismerve katolikus területeken az angolkisasszonyok és az orsolyiták építettek ki lányiskola-hálózatot.⁷

Az udvari integráció szempontjából a legfontosabb művelődési lehetőségnek a következők számítottak: lovagi akadémia (*Ritterakademie*) látogatása, nemesi apródként (*Edelknabe*) az uralkodó szolgálatában tanulni, illetve a legtehetősebb főnemesi családok esetében a tanulmányok betetőzését jelentő *Kavalierstouron* (vagy *grand touron*) részt venni. A lovagi akadémiák tipikusan kora újkori, a hierarchizált társadalmi rendhez és igényeihez igazodó oktató-nevelő intézmények voltak. A drezdai akadémia tervét 1674-ben kidolgozó német vívómester és hadászati publicista, Johann Georg Pascha (1628–1678) a következő szavakkal és eszmei célokkal indokolta a helyi lovagi akadémia felállítását: „[...] mily felettebb hasznos és dicséretes egy or-

⁴ A korszak német egyetemtörténetéhez áttekintő módon lásd: Békés, 2001; Dümmerth, 1962; Hammerstein, 1972; Hunter, 2004; Schindling, 1995. A Habsburg Monarchia egyetemeinek 18. századi helyzetéről lásd: Evans, 1994; H. Balázs, 1968; Hammerstein, 1985.

⁵ Rousseau, 1997.

⁶ Kinsky tevékenységéhez lásd: Brnardić, 2004; Brnardić, 2009.

⁷ Vagy a Notre Dame női tanítórend pozsonyi nemesi leányiskolájáról: Štibráná, 2006.

szágban, ha a fiatal nemeseknek zsenge korukban nemesi exercitiumokat oktatnak, és hasonlóan gyermekkoruktól fogva minden nemes számára kitűzött erényekben neveltetnek, azért hogy azután [...] a felső hatalom és az egész haza hasznára legyenek hű alattvalói szolgálatukkal béke és háború idején”.⁸ Ezek a speciális nemesi iskolák rendszerint az uralkodói udvarok mellett működtek, a fejedelmek pedig aktív kezdeményezők voltak létrejöttüknek, és jellemzően később is patrónusaik maradtak.⁹ A legnevesebb lovagi akadémiákkal (alapítási dátumukkal, de a teljesség igénye nélkül) a következő városok rendelkeztek: Ettal (1711), Kassel (1598), Liegnitz (1708), Lüneburg (1656), Lunéville (1699), Párma (1598), Sorø (1623), Torino (1568), Tübingen (1559), Utrecht (1705) és Wolfenbüttel (1687). Az akadémiák képzési repertoárját nehéz a kronológiai eltérések és a területi sajátosságok miatt röviden összegezni, általánosan megállapítható azonban, hogy ezekben az intézményekben a latin mellett modern idegen nyelveket (franciát, olaszt), hadügyi tudományokat, ún. nemesi exercitiumokat (táncot, zenét, lovaglást, vívást), valamint különböző szinteken humán- és természettudományokat oktattak.¹⁰ A leendő udvari ember (*cortegiano*, *honnête homme*) vagy hivatali tisztségviselő számára a nemesi akadémiákon megszerezhető tudás és műveltség komoly segítséget jelentett az udvari világban való eligazodás és karrierépítés során.

Az udvari integráció egyik legközvetlenebb intézményét a nemesi apród-szolgalat (*Edelknabe*) jelentette, amely során a fiatal főnemesnek lehetősége nyílt az uralkodó környezetében szocializálódni, kapcsolatokat építeni, valamint az udvari viselkedési mintákat és ceremóniális szokásokat megismerni.¹¹ A legtöbb fejedelmi udvarban találunk nemesi apródokat, akik számára általában az uralkodói rezidencián saját iskolát is működtettek. Az apródok oktatásának a színvonalával viszont a neves német jogász, publicista Friedrich Karl von Moser (1723–1798) a 18. század közepén nem volt megelégedve, véleményét talán érdemes hosszabban is idézni: „A nemesi apródságnak iskolának kell lennie, amelynek során a leendő udvari embereket ezen rend

⁸ „Wie höchst nützlich und rühmlich sei in einem Lande, wenn Junge von Adel in dero blühenden Jugend in denen Adeligen Exercitien unterwisen und gleichsam von Kindheit auf in allen dem Adel anstehenden Tugenden erzogen werden, darmit selbige hernach [...] geschickt seyen, ihrer hohen Landesorbigkeit und dem ganzen Vaterlande zu Friedens- und Kriegszeiten unterthänigste treue Dienste zu leisten.” Müller, 1889. 49.

⁹ Például Szászországban ezen iskolák egyfajta előfutárai voltak a szegényebb nemeseknek fenntartott fejedelmi iskolák. Ilyen intézmények működtek Pfortában, Grimmában és Meißenben is. Ezek az iskolák a korai uralkodói művelődésirányításnak és integrációs politikának egyfajta eszközeként szolgáltak. März, 1949. 177–179.

¹⁰ Conrads, 1982, 23–322.; Pils, 2004, 279. A liegnitzi lovagi akadémia reformjáról és tanrendjéről lásd: Mainka, 1997.

¹¹ Az udvari szocializáció művelődési, iskoláztatási vonatkozásairól lásd: Többsicke, 1983. (kiváltképp) 92–130; Ridder-Symoens, 1996.

minden hivatalára nevelik és képezik; semmiképp sem lehet tagadni, hogy egyik-másik udvarban még napjainkban is nagy gondot fordítanak tisztességes nevelésükre és alapos oktatásukra, és arra számos példa van, hogy nagy miniszterek, tábornokok és más magas udvari hivatalviselők apródként kerültek az udvarba, és alapozták meg a szerencséjüket. De ha az ember a többi udvarra tekint, akkor sajnos panaszkodnia kell amiatt, hogy az apródokat kevés gonddal úgy kezelik mint a vadászkutyákat és a lovakat, szinte semmi idő nem marad a hasznos tudományokra, de minden könnyelmű alkalomra elengedik őket és a fiatal, vad vér a romlás általános folyamatában örömmel vegyül el [...]”¹²

A *Kavalierstour*, avagy *grand tour* a 16. század vége és a 18. század utolsó harmada között Európa-szerte kedvelt művelődési gyakorlatnak számított a tehetős főnemesi elit körében.¹³ Bizonyos területeken, mint például Szászországban, különösen nagy népszerűsége tettek szert a külföldi tanulmányutak, amelyen nemcsak fiatal főurak, hanem az uralkodócsalád több tagja is részt vett. A Wettin választófejedelemi dinasztiából kiemelkedő módon öt hercegről – I. János György (1611–1656), IV. János György (1691–1694), I. (Erős) Frigyes Ágost (1694–1733), II. Frigyes Ágost (1733–1763), Frigyes Keresztély (1763) – is tudunk, akik a tanulmányaik befejeztével *Kavalierstouron* vettek részt.¹⁴ A kora újkor kezdetén a legkedveltebb úticélnak Róma és az észak-itáliai városok számítottak, később a Franciaország, illetve Hollandia és Németalföld iránti érdeklődés erősödött meg, korszakunk vége felé pedig a látványos fejlődési utat bejáró Anglia vonzotta legjobban a tanulmányútra indulókat, de nemesi utazókat (származási helyüktől függően) Európa számos területén lehetett találni. A külföldi utazások során, amelyek akár több évig is tarthattak, az ifjú főnemesek különféle nevezetességek megtekintése mellett jellemzően oktatási intézményeket (egyetemeket, lovagi akadémiákat) kerestek fel, amelyeket az utazó diákoknak a szülők anyagi lehetőségétől függően akár több hónapon keresztül látogatniuk kellett. A tanulmányutak fontos állomását jelentették az uralkodói rezidenciák, ahol az ifjú utazók

¹² „Die Edel-Knaben sollen die Pflanz-Schule seyn, worinn künfftige Hof-Leute in allen Aemtern dieses Standes gezogen und gebildet werden; man kan auch keineswegs in Abrede seyn, daß noch heut zu Tage an ein- und anderm Hof vile Sorgfalt auf ihre ehrbare Erziehung und gründliche Unterricht gewendet wird und es an Exempeln nicht fehlet, daß grosse Ministers, Generals und hohe Hof-Beamte an demjenigen Hof, sie als Pagen aufgenommen worden, ihr Glück gemacht haben. Siehet man aber die mehreste Höfe an, so ist es leyder zu bejammern, daß die Pagen mit wenigerer Sorgfalt, als die Jagd-Hunde und Pferde, behandelt, ihnen zu Erlernung brauchbarer Wissenschaften fast keine Zeit übrig-wohl aber zu allem Muthwillen Gelegenheit gelassen gemacht und das junge wilde Blut in dem Strohm des allgemeinen Verderbens mit hingerissen wird”. Moser, 1761. II. 194.

¹³ A *Kavalierstour* témaköréről bővebben lásd: Brenner, 1990. 105–110.; Cerman, 2004; Heiss, 1990/b. 398–404; Keller, 2005/b; Kulcsár, 2006. 110–113; Leibetseder, 2004; Siebers, 2002.

¹⁴ Leibetseder, 2004. 33.

nemcsak a fejedelmi gyűjteményekbe nyerhettek betekintést, hanem a külföldi kormányzati és kulturális szokásokba is, megfigyelhették a ceremóniákat, tanulmányozhatták az udvari társadalom működését, elsajátíthatták az etikettet, gyakorolhatták nyelvtudásukat, valamint művészekkel és más arisztokratákkal is kapcsolatokat köthettek. A főúri karrierekre jellemzően igen pozitív hatást gyakorolt, ha az adott főnemesnek fiatalon lehetősége nyílt arra, hogy bizonyos ideig hazai, vagy akár külföldi uralkodói udvarban tartózkodhatott, és tanulmányútja során képes volt az *honnête homme* viselkedés-, illetve műveltségideált elsajátítani. A német *Zeremonialwissenschaft*-irodalom szerzői, köztük Julius Bernhard von Rohr (1688–1742) a főnemesi szülők számára határozottan ajánlották, hogy fiaikat, miután megfelelő felkészültségre szert tettek, engedjék az udvarba saját tapasztalatokat szerezni.¹⁵ Végül fontos hangsúlyozni, hogy a főnemesi diákok művelődésében a röviden bemutatott lehetőségek általában különféle módon keveredtek, nem önálló módon voltak jelen, ezek kiválasztásában a szülők műveltsége, anyagi lehetőségei vagy a helyi intézményi keretek egyaránt fontos szerepet játszottak.

Bécsi iskolák és magyar tanulók

Bécs a Habsburg Monarchia fővárosaként nemcsak kormányzati központ volt, hanem kulturális és oktatási centrum is, amely meghatározó szerepet játszott az államkonglomerátum művelődésében. Az udvar már a 16. századtól fogva élen járt a császárvárosi iskolák patronálásában, amely révén segítette Bécs fővárosi funkciójának a kialakítását, illetve a rezidenciaváros vonzáskörzetének a kiszélesítését. A 18. század elején azonban a császárváros oktatási lehetőségei és az iskolák színvonala nyugat-európai összehasonlításban kedvezőtlen képet mutattak, amiben egyfelől szerepet játszott a monarchia folyamatos háborúk miatti gazdasági kimerültsége, másfelől pedig a kormánynak a korai felvilágosodás eszméi elől való elzárkózása. Johann Basilius Küchelbecker (1697–1757) német utazó véleménye szerint „a bécsi gyermekek, különösen a nemesek oktatása számomra éppenséggel nem tűnik a legjobbnak; őket már fiatal korban, amikor még a dajkák kezei alatt vannak, mindennemű gyengédséget, tréfákozást, játékot megengednek nekik, egyszóval megfogalmazva teljesen elkényeztetik őket, közben pedig túl sokat beszélnek nekik rendjükről, nemességükről, gazdagságukról”.¹⁶ A protestáns (rövidebb ideig Jénában teológiai tanulmányokat is folytató) Küchel-

¹⁵ Rohr, 1728. 244.

¹⁶ „Die Education derer Wienerischen Kinder, vornehmlich des Adels, scheint mir eben nicht die beste zu seyn; denn es werden dieselben so gleich, in der Jugend, da sie noch unter denen Händen der Kinder-Weiber sind, zu allerhand Zärtlichkeit, Schertzen, Spielen angehalten, und mit einem

becker a jezsuita oktatást sem tartotta a nemesi diákok számára elégségesnek vagy korszerűnek, helyette előnyösebb megoldásnak vélte, ha a tehetősebb szülők külföldi tanulmányokra adják fiaikat. „Az előkelő szülők, akiknek van rálátásuk a helyzetre, fiaikat idejekorán idegen országokba küldik, egy vagy két évre Leidenbe tanulni, és egy időre Párizsban tartózkodni, hogy egyrészt valami valódit tanuljanak, másrészt, hogy jó és elegáns magatartásformát sajátítsanak el.”¹⁷ A bécsi oktatás azonban néhány évtizeddel később, a 18. század közepén Mária Terézia reformjainak hatására látványos fejlődésen ment keresztül. A kormányzat komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a külföldre irányuló peregrinációt csökkentse (1725-től útlevelet kellett igényelni az utazáshoz, majd 1756–1759 között a háborúra való tekintettel megtiltották a külföldre utazást),¹⁸ helyette az udvar azt a célt tűzte ki, hogy a Habsburg Monarchia és kiváltképp a főváros oktatási lehetőségeinek a fejlesztése révén a diákok minél teljesebb körű belföldi képzését biztosítsa. A császárváros iskolái a nemesi oktatás terén hamarosan Európa-szerte egészen egyedülállóan sokszínűek lettek, amit már a kortársak is érzektek, például Joseph von Sonnenfels (1732–1817) az uralkodónőt következőképp méltatta születésnapj szónoklatában: „Olyan alapítványok születnek, amelyekben a hazáért életüket adó apák nemesi ifjú fiai az uralkodónő bőkezűségének köszönhetően rangjuknak megfelelő nevelésben részesülnek. Bécs egy sor remek épület [iskola] révén, amelyekben a használhatóság és a pompa egyesül, válik Európa egyik legpompásabb városává.”¹⁹ A különféle oktatási intézmények nagy vonzerővel bírtak a Habsburg Monarchia különböző területein birtokokkal rendelkező nemesek számára, köztük a magyar főurak számára is, ezáltal a bécsi iskolák vizsgálata a centrumba irányuló főnemesi integráció kutatásának fontos problémakörét képezi. A következőkben röviden egyenként tekintjük át a császárváros témánk szempontjából releváns iskoláit, valamint az ott tanuló magyar főnemesi diákok körét.

Worte völlig verzogen, indem ihnen von ihren Stande, Adel, Reichtum, nur gar zu viel vorgesaget wird.” Küchelbecker, 1730. 395.

¹⁷ „Aus der Ursache schicken diejenigen vornehmen Eltern, so in der Sache ein Einsehen haben, ihre Söhne bey Zeiten in fremde Länder, lassen solche ein oder zwey Jahre zu Leyden studiren, und sich einige Zeit zu Paris aufhalten, damit selbige so wohl etwas rechtes lernen, als auch eine gute und galante Conduite annehmen mögen.” Küchelbecker, 1730. 395.

¹⁸ Bár a külföldi peregrináció tiltása nem csupán a katolikus diákok Habsburg Monarchián belüli tartását igyekezett elősegíteni, hanem a protestáns művelődés fontos csatornájának az elvágását is céllozta. Kosáry, 1983. 128.

¹⁹ „Es werden Stiftungen errichtet, in welchen die adeliche Jugend, ein welchen diejenigen deren Väter das Leben zu Vertheidigung des Vaterlandes dahingegeben, der Freygebigkeit der Fürstin eine standesmäßige Erziehung verdanken. Wien wird durch eine Reihe der herrlichsten Gebäude, an denen Nutzbarkeit und Pracht vereinigt sind, zu einer prächtigsten Städte Europens gemacht.” Sonnenfels, 1762. 29.

a) Jezsuita egyetem és gimnázium

A bécsi oktatás és nemesi képzés legrégebb óta kontinuuosan működő intézménye az 1365-ben alapított egyetem volt.²⁰ A középkorban az univerzitás arculatát elsősorban a domonkos rend határozta meg, a kora újkor nagy részében viszont az intézmény irányítása és felügyelete a Jézus Társasága (*Societatis Jesu*) kezébe került át. Az újonnan alapított és az osztrák tartományokban 1551 óta, I. Ferdinánd hívása óta jelenlévő rend 1552-ben nyitott gimnáziumot a bécsi egyetem mellett, amely elsősorban a kor igényeinek megfelelő latin nyelvi képzést nyújtott, valamint a gimnázium a jezsuiták számára a társadalom evangelizációjának fontos eszközét jelentette.²¹ A rend politikai és udvari pozíciójának megerősödése, valamint a harmincéves háború során kibontakozó Habsburg-rekatolizációs törekvések hatására II. Ferdinánd 1623-ban az egyetem irányítását a jezsuita rendre bízta. Ekkortól a gimnázium és az egyetem, a rend oktatási gyakorlatának megfelelően, egy intézményként működött tovább, amely a legelső *parvista* évfolyamtól a teológiai doktorátusig biztosított a diákok életkori és tanulmányi szintjének megfelelő oktatást. A jezsuita tanárok a gimnáziumi évfolyamok mellett a bölcsészeti és teológiai fakultáson tanítottak, a jogi és az orvosi fakultáson a rend tagjain kívüli személyek, világi professzorok is közreműködtek.

A 18. század első felében a nagy nyugati reformegyetemekkel összehasonlítva a Habsburg Monarchia elsőszámú univerzitása több szempontból elavultnak számított, a nyugati protestáns utazók, publicisták kritikája szerint a jezsuiták befolyása túl nagy, a cenzúra erős, a professzorok alulfizettek voltak (hogy csak a legszembetűnőbb hiányosságokat említsük).²² Ezen a helyzeten próbált segíteni a leideni medikus, Mária Terézia háziornője, Gerard van Swieten (1700–1772), aki a reformokat 1749-ben az orvosi fakultás fejlesztésével kezdte meg: új tanszékeket alapított, megszervezte az egyetemi klinikát, valamint botanikus kertet hozott létre.²³ Van Swieten hatására az uralkodónő egyre több reformot hagyott jóvá, a felsőoktatás érezhetően a kormányzati érdeklődés fókuszába került, ami viszont szükségszerűen negatív hatást gyakorolt az egyetem korábbi autonómiájára.²⁴ 1752-ben a praxisorientáltabb oktatás jegyében a filozófiai stúdiumot három évről kettőre csökkentették. A jezsuiták feladatköre, befolyása fokozatosan redukálódott, de a rendtagok közül sokan a Jézus Társasága 1773. évi pápai fel-

²⁰ Az egyetem történetére lásd: Mühlberger–Niederkorn–Bruck, 2010.

²¹ A jezsuiták osztrák tartományokban való működéséhez bővebben lásd: Duhr, 1907.

²² Az északnémet publicisták kritikájának elemzését lásd: Klingenstein, 1976.

²³ Gant, 2005. 600–603.; Ugrai, 2014. 139–146. Az oktatás már VI. Károly uralkodása alatt meginduló reformjához, illetve reformkezdeményezéseihez lásd: Klingenstein, 1968.

²⁴ Engelbrecht, 1984. 189.

osztatása után sem kerültek ki az egyetemről, mivel számos exjezsuita tudós személyes szerepvállalása a képzés színvonalának fenntartásában nélkülözhetetlennek bizonyult.²⁵ 1753-ban vette kezdetét a jogi kar reformja, ugyanabban az évben a filozófiai fakultáson megindult a német nyelv és stilsztika önálló tárgyként való tanítása is.²⁶ A cenzúra függetlenedett az egyetemtől, önálló könyvvizsgáló bizottság alakult, és a professzorok bérezésében is előrelépés történt. Bécs fokozatosan a katolikus egyetemi reform és a katolikus felvilágosodás kiemelkedő szellemi központjává vált. Az egyetem fénykorának az 1750-es évtized első éveit és az 1770-es évek második feléig tartó időszak tekinthető, ekkorra tehető a reformok időszaka és a korszak neves professzorainak működése, mások mellett érdemes Maximilian Hell, avagy Hell Miksa (1720–1792) csillagászt, Joseph Liesganig (1719–1799) asztronómust, Karl Anton von Martini (1726–1800) természetjogászt, Paul Joseph von Riegger (1705–1775) egyházjogászt vagy Joseph von Sonnenfelst, az államtudományok professzorát megemlíteni.²⁷

A bécsi egyetem vonzáskörzete szempontjából kiemelkedett a Habsburg Monarchia egyetemei közül, az univerzitás jelentősége az egész közép-kelet-európai államkonglomerátumra kiterjedt. Magyar Királyságból származó peregrinusok már 1526 előtt is szép számban látogatták az alsó-ausztriai univerzitást, de az egyetem szerepe a közös birodalom létrejötte utáni időszakban értékelődött fel igazán. A magyar politikai és kulturális élet olyan meghatározó személyiségei voltak fiatalon az egyetem hallgatói, mint Pázmány Péter (1570–1637) bíboros, esztergomi érsek és Zrínyi Miklós (1620–1664) költő, hadvezér, illetve – ugyan egyetemi stúdium folytatása nélkül, de – szintén a bécsi jezsuitáknál művelődött gróf Esterházy Miklós (1582–1645) leendő nádor is.²⁸ A különböző bécsi oktatási lehetőségek közül a diáklétszámok alapján mindig az egyetem, illetve a mellette működő gimnázium emelkedett ki a leglátványosabb módon, amelyet az univerzitáson működő magyar egyetemi nemzet, illetve a különböző, csak a magyarországi diákok számára fenntartott alapítványi helyek (például az Oláh- vagy a Kutassay-féle alapítványok) is elősegítettek.²⁹ Mind a négy egyetemi nemzet évente egyszer, védőszentjének ünnepén nagy ünnepséget tartott, amely a császárvárosi keretek között is fontos ceremóniális eseménynek számított. A magyar egyetemi nemzet Szent László-napi (június 27.) ünnepségéről a bécsi újság,

²⁵ Az osztrák exjezsuiták szerepéről és tevékenységéről lásd: Haberzettl, 1969.

²⁶ Engelbrecht, 1984. 190.

²⁷ A korszak jezsuita tudományosságáról bővebben lásd: Aspaas–Kontler, 2019.

²⁸ A bécsi jezsuita gimnáziumnak már 1578-ban is voltak magyarországi tanulói: Szelestei Nagy, 1997.

²⁹ Fináczy, I. 1899. 341.; Barta, 1937. 121.

a *Wienerisches Diarium* is rendszeresen közölt híradásokat.³⁰ Vizsgált korszakunkban a császárvárosi periodikum hasábjain 1738-ig – néhány kivétellel évtől eltekintve – folyamatosan lehet az ünnepségekről leírásokat olvasni.³¹ A híradások röviden megemlékeznek a rangos vendégek részvételével (beleértve az uralkodót és kíséretét) a Stephansdomban bemutatott ünnepi szentmiséről, értesülhetünk a misét celebráló főpap és az ünnepi rétor személyéről, valamint a szokott gyakorlathoz képest eltérő esetleges változásokról. Az egyetemi nemzet ünnepe a *natio Hungarica* bécsi reprezentációjában fontos, évente ismétlődő eseménynek számított. Több évben is neves magyar főpap tartotta az ünnepi szentmisét, például 1720-ban gróf Esterházy Imre (1664–1745) zágrábi püspök,³² 1721-ben gróf Nádasdy László (1662–1729) csanádi püspök,³³ továbbá 1725-ben Berkes András (1666–1729) címzetes heracleai püspök közösen gróf Michael Karl von Althann (1702–1756) váci püspökkel.³⁴ A ceremóniák során az ünnepi szónok személye is kiemelt figyelmet kapott, a rétor tisztségét több évben magyar főúr töltötte be, például: 1727-ben gróf Koháry István (1649–1731) altábornagy, országbíró mint a magyar egyetemi náció benefaktora szónokolt,³⁵ máskor főrangú diákok vállalhatták magukra a rétor feladatát, mint 1720-ban báró Bornemisza Ignác József (1707–1769),³⁶ vagy 1728-ban herceg Esterházy Pál Antal (1711–1762).³⁷

A bécsi egyetemre az 1711–1765 közötti korszakban legalább 1900, a Magyar Királyságból és az Erdélyi Fejedelemségből származó diák iratkozott be.³⁸ Köztük viszont igen kevés főnemesi rangú hallgatót azonosíthatunk, a diákok többsége köznemesi és polgári származású volt.³⁹ Vizsgált korszakunkban az univerzitás magyar hallgatói között mindösszesen csak tíz világi főnemeset találunk (az egyházi pályán lévőkről később lesz szó). Az egyetem teljes diákállományán belül is igen alacsony volt a főnemesek aránya, az 1715–1745 közötti matrikulába bejegyzett 6764 tanulóból csupán 74 (tehát a hallgatók alig több mint 1%-a) rendelkezett bárói vagy grófi címmel.⁴⁰ A magyar világi főnemesek közül heten VI. Károly uralkodása alatt, hárman pedig Mária Terézia regnálása idején iratkoztak be az egyetemre, ami jól

³⁰ Az ünnepséget általában június 27-én tartották, de lehet néhány kivételes alkalmat találni, amikor augusztusban vagy októberben került rá sor.

³¹ 1738-ig a következő évekből nem közölt az újság beszámolót az ünnepről: 1711, 1715, 1718, 1719, 1722 és 1734, de 1711-ben és 1715-ben az újság júniusi utolsó számait nem adták ki.

³² WD 1720. 06. 26.

³³ WD 1721. 06. 25.

³⁴ WD 1725. 06. 30.

³⁵ WD 1727. 06. 28.

³⁶ WD 1720. 06. 26.

³⁷ WD 1728. 10. 27.

³⁸ Kissné Bognár, 2004. 197–270., 389–394.

³⁹ Kiss, 2000. 12–14.

⁴⁰ Denk et al, 2011.

tükrözi az intézmény főúri körökön belüli kedveltségének a csökkenését. VI. Károly uralkodása alatt az egyetem alumnusai között azonosíthatjuk báró Balassa Pált, a Helytartótanács későbbi tanácsosát (1734–1771), aki 1718-ban szerzett baccalaureatusi fokozatot, hasonlóan rokonához, Balassa Ferenchez, aki viszont nem futott be magasabb karriert.⁴¹ Szintén az egyetem hallgatója volt báró Viczay Jób nemesi apród, illetve az erdélyi kancellár korábban említett fia, Bornemisza Ignác József.⁴² Miként a császárvároshoz közeli birtokos gróf Széchényi Zsigmond (1681–1738) fiait, Antalt (1714–1767) és Ignácot (1712–1777) is az univerzitás magyar peregrinusai között találjuk, akik a soproni gimnáziumban folytatott tanulmányaik után kerültek a bécsi egyetemre.⁴³ A Széchényi fiúk közül Antal tudott komolyabb karriert befutni, szép katonai pályát tudhatott maga mögött, a hétéves háború kezdetén, 1758-ban sikerült neki az altábornagyi (*Feldmarschall-Leutnant*) rendfokozatot is megszereznie.⁴⁴ A horvát főrendek tagjai közül 1739-ben gróf Keglevich Péter (1722–1749), a hasonló nevű, egykor báni helytartó unokája látogatta az egyetem filozófiai kurzusát, korai halála miatt azonban esélye sem volt rá, hogy magasabb karriert fusson be.

Mária Terézia uralkodása idején, az újonnan alapított nemesi akadémiák hatására a főnemesi tanulók fokozatosan elfogytak az egyetemről. 1740–1765 között a magyar világi főnemeselek közül csupán egy Grassalkovich és egy Károlyi fiú iratkozott be az egyetemre. Egyikük családja sem mozgott otthonosan a császárvárosban, Grassalkovich ugyanis újonnan rangemelt, Károlyi pedig kelet-magyarországi birtokos famíliából származott. Grassalkovich János, aki 1749-ben végezte az egyetem logika évfolyamát, bizonyosan gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) magyar kamaraelnök fia volt, bár a család történet az ő személyét nem tartja számon (ifjabbik Grassalkovich Antal, a későbbi herceg pedig ekkor még csupán tizenöt éves volt).⁴⁵ Gróf Károlyi Antal (1732–1791), Károlyi Ferenc (1705–1758) altábornagy fia pedig a szatmári békében közreműködő Károlyi Sándor (1669–1743) unokája volt.⁴⁶ Míg Károlyi Sándort korábban az udvarban hiányos nyelvtudása és magyaros öl-

⁴¹ Kissné Bognár, 2004. Nr. 3207.

⁴² Kissné Bognár, 2004. Nr. 3231., 3127. Az erdélyi kancellár másik fia, Bornemisza János (1707–1747) későbbi vezérőrnagy (*Generalfeldwachtmeister*) pedig 1723-ban a gimnázium retorika évfolyamának diákja volt. Kissné Bognár, 2004. Nr. 3350.

⁴³ Kiss, 2000. Nr. 238–239. MNL GyMSM Soproni Levéltára Pannonhalmi Szt. Benedek Rend Soproni Szt. Asztrik Gimnáziuma iratai, 1707–1948. Nomina studiosorum gymnasii Societatis Jesu Soproniensis (1707–1773) (VIII.52.). A matrikula oldal- vagy főlírásszámozást nem tartalmaz: Mindkét Széchényi fiú 1722-től, 1728-ig a parvista maior évfolyamtól a rhetoricáig tanult Sopronban, majd 1729-ben Bécsben a logika bölcseleti kurzus hallgatói lettek.

⁴⁴ Schmidt-Brentano, 2006. 99.

⁴⁵ Kissné Bognár, 2004. Nr. 4087.

⁴⁶ Kissné Bognár, 2004. Nr. 4107.

tözeke miatt állítólag megmosolyogták, addig az unoka már kiválóan tudott Bécsben érvényesülni, karriert építeni, 1787-ben még a Magyar Nemesi Testőrség kapitányi tisztségét is elnyerte, amelyben udvari szocializációja, kapcsolatai és bécsi tanulmányai is számottevő szerepet játszhattak. Az 1740-es évtized második felében az erdélyi főnemesek közül is akadt egy hallgatója az egyetemnek, gróf Kemény László (1732–1787) személyében, akinek hasonló nevű (konvertita) apja az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosa volt.⁴⁷ Kemény később egyházi pályára lépett, de magasabb karriert nem futott be, pályája az esztergomi székeskáptalan kanonoki stallumáig tudott emelkedni.⁴⁸

Fontos megjegyezni, hogy a 18. században a bécsi jezsuita tanárok felügyelete alatt egészen biztosan sokkal több magyar diák, köztük számos főnemesi tanuló művelődött, mint amennyiről jelenleg tudomásunk van. Az egyetem matrikulája fennmaradt, amelybe olykor gimnáziumi szinten tanuló diákokat is bejegyeztek, de a gimnázium matrikulája és az iskola vallásos társulatának (kongregációjának) tagkönyve elveszett. Ezen források hiányában csupán töredékes képet alkothatunk a bécsi jezsuita oktatási rendszerről és magyar tanulóiról. Közvetett forrásokból, mint például a *Wienerisches Diarium* híradásából láthattuk, hogy Bornemisza Ignác József vagy Esterházy Pál Antal is a gimnázium tanulója volt. Az ingyenesen látogatható jezsuita gimnázium ugyanis kiváló lehetőséget jelentett a császárvárosban és annak tágabb vonzáskörzetében élő főnemesi családok számára, így minden bizonynyal az iskolában (mások mellett) a Batthyányak, Esterházyak vagy a Pálffy-ak közül több családtag, később országos ismertségre szert tevő személyiség is megfordulhatott.

b) Pázmáneum és *Collegium Croaticum*

A négyfogadalmas jezsuitából a magyar klérus vezetőjévé váló Pázmány Péter esztergomi érsek a 17. század első harmadában, a hitviták és a „konfesszionalizáció” időszakában különösen fontosnak tartotta az oktatást és a megfelelő papképzést a katolikus megújulás folyamatában.⁴⁹ Ennek szellemében hozta létre 1635-ben a nagyszombati egyetemet, illetve ugyanitt 1631-ben a Szent István király nevét viselő szemináriumot, bő egy évtizeddel korábban pedig az oszmán hadaktól védett Habsburg-fővárosban is papi szeminárium megszervezésébe kezdett. Pázmány érsek 1618-ban vásárolta meg a császárvárosban az Annagassén található Kollonich-házat papi szeminári-

⁴⁷ Kissné Bognár, 2004. Nr. 3999.

⁴⁸ Kollányi, 1900. 377.

⁴⁹ Pázmány pályájához és érseki kinevezéséhez a legújabb kutatások alapján lásd: Tusor, 2016.

um kialakítása céljából (de az 1620-as évek végén a mai Postgasséba költöztette át a szemináriumot).⁵⁰ Pázmány az intézményt 1619-ben alapította (de ekkor az még nem tudta megkezdeni működését), az 1623-ban kelt alapítólevélben a papnevelő intézet működtetését a császárvárosban is egyre nagyobb befolyással bíró jezsuita rendre bízta. A szeminárium a növendékek számára egy évvel később, 1624-ben nyitotta meg a kapuit. Az intézmény a háborús konfliktusok és az anyagi nehézségek ellenére folyamatosan működött egészen 1761-ig, amikor is a jezsuitákkal szemben bizalmatlan, korábban bécsi tanulmányokat nem folytató gróf Barkóczy Ferenc (1710–1765) esztergomi érsek a szeminárium vezetését az egyházmegyes papokra bízta.⁵¹ Ez a változtatás a kispapok körében olyan szintű elégedetlenséget és ellenállást váltott ki, hogy a primás a diákokat a jobban felügyelhető nagyszombati szemináriumba költöztette át. 1766-ban, Barkóczy halála után a bécsi papnevelő intézet újból megnyithatta kapuit. Később, 1784–1804 között a szeminárium működése II. József intézményi összevonásainak hatására újból szünetelni kényszerült.

A Pázmáneum jól ismert módon igen jelentős szerepet játszott a 17–18. század folyamán a magyarországi papi utánpótlás és az egyházi középréteg kinevelésében. A magyar egyházi elit elsődleges képzési helyének egyértelmű módon a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* számított, de a felsőklérus számos, későbbi neves tagja megfordult fiatalon, tanulóévei során a Pázmáneumban: (mások mellett) Széchényi György (1605k–1695) esztergomi érsek, vagy gróf Csáky Imre (1672–1732) kalocsai érsek, bíboros.⁵² A bécsi pálos szerzetes, történetíró Matthias Fuhrmann (1697–1773) háromkötetes városleírásában a következőképp méltatta a Pázmáneumot: „Nem lehet elbeszélni azt, hogy ez a híres ház a Magyar Királyságnak és az ország lakóinak a tanulóiba plántált erény, nemes életvitel és tanultság révén mennyi dicsőséget és tiszteletet szerzett, [...] a magyar nemesek dicsőségére igen sokan, akik e ház felügyelete alatt éltek, a legmagasabb egyházi méltóságokig jutottak.”⁵³ A bécsi szeminárium vizsgált korszakunk közel egészében működött, 1711–1761 között több mint hatszáz kispap fordult meg falai között.⁵⁴ Az intézménybe bármely társadalmi rétegből be lehetett kerülni,

⁵⁰ A Pázmáneum történetéhez lásd: Fazekas, 2002. 7–176. A Pázmáneum elhelyezkedését lásd a 2. térképen.

⁵¹ Fazekas, 2002. 26. Barkóczy érsek műveltségével kapcsolatban lásd: Dóbék, 2021.

⁵² A Pázmáneum szeminaristáinak névjegyzékét lásd: Fazekas, 2003.

⁵³ „Es ist nich auszusprechen, was dieses berühmte Haus dem Königreich Ungarn, als der Alumnus Vaterland, durch der studirenden allda gechöpfte Tugend, edle Lebensart und Gelehrsamkeit für Ruhm und Ehre verschaffet habe. [...] Zum Ruhm des Ungarischen Adels sind sehr viele, die unter der Disciplin dieses Hauses gelebet, zu den höchsten geistlichen Würden gelanget.” Fuhrmann, 1770. 336–337.

⁵⁴ Fazekas, 2003. 183–289.

a matrikula-bejegyzések alapján úgy tűnik, hogy a 18. században nagyjából a kispapok fele került ki a nemesség sorából.⁵⁵ A szeminárium az esztergomi egyházmegye felügyelete alá tartozott, így ezen egyházmegye diákjai alkották a tanulók többségét, de mellettük számos területről érkeztek növendékek az intézménybe: Győr, Nyitra és Eger egyházmegye kispapjai képviseltették magukat a legnagyobb arányban (az előbbi két egyházmegye az 1730-as évekig, az utóbbi 1687-ig rendelkezett alapítványi helyekkel), de számos erdélyi növendéket is lehet a szeminaristák között azonosítani.⁵⁶

A szeminárium a bécsi egyetemmel szoros összeköttetésben működött, a papképzés keretében a szeminaristák előbb az egyetem bölcsészeti, majd teológiai fakultását látogatták. A hétéves, majd 1752 után (a filozófiai kurzus rövidítését követően) hatéves képzés egészét azonban kevesen járták az első évtől az utolsóig Bécsben végig. Fazekas István kutatásai alapján látszik, hogy a többség csupán stúdiuma egy meghatározott fázisában (jellemzően 2–5 tanéven keresztül) tartózkodott a császárvárosban, tanulmányait pedig többnyire Nagyszombatban vagy Rómában folytatta.⁵⁷ A magyar főnemesek szemináriumi jelenléte igen hasonló tendenciát mutat, mint amit a bécsi egyetem világi főúri hallgatóinál megfigyelhettünk. VI. Károly uralkodása alatt még aktívan képviseltették magukat a szeminaristák között a főúri származású kispapok, az 1740-es évek közepére azonban eltűntek az intézmény tanulói közül. 1711–1765 között kilenc egyházi pályára lépő fiatal báró vagy gróf fordult meg a bécsi egyetemen, közülük egyedül gróf Forgách Pál (1696–1759), későbbi nagyváradi, majd váci püspök nem tartozott a Pázmáneum hallgatói közé. Forgách a filozófiai stúdiuma során tanult a császárvárosban, 1715-ben szerzett magisteri címet, teológiai tanulmányait később Rómában folytatta, ahol doktori fokozatra is szert tett.⁵⁸ A többi nyolc hallgató közül heten még VI. Károly regnálása alatt kezdték meg bécsi stúdiumukat, de közülük a nagyszombati szemináriumból Bécsbe került gróf Révay Antal (1718–1783), későbbi rozsnyói, majd nyitrai püspök a teológiai baccalaureatusi fokozatát már az uralkodóváltást követően, 1741-ben szerezte meg.⁵⁹ A többi hat szeminarista igen heterogén főúri családból érkezett, ketten származtak a szűk főnemesi elit köréből, gróf Csáky Miklós (1698–1757) kalocsai, 1751-től esztergomi érsek, Csáky István (1635–1699) országbíró fia, gróf Zichy Ferenc (1701–1783), későbbi győri püspök apja, Zichy Péter (1674–1726) pedig királyi főasztalnokmester volt.⁶⁰ Csáky Miklós már bécsi stúdiuma alatt meg-

⁵⁵ Fazekas, 2002. 74.

⁵⁶ Fazekas, 2002. 67.

⁵⁷ Fazekas, 2003. 15.

⁵⁸ Kissné Bognár, 2004. Nr. 3131.; Bitskey, 1996. 238.

⁵⁹ Bognár et al, 2002. Nr. 3030.; Kissné Bognár, 2004. Nr. 3860.

⁶⁰ Bécsi tanulmányaikra lásd: Fazekas, 2003. Nr. 1203., 1234. Csáky István pályájához lásd: Barta, 2021.

különböztetett figyelemben részesült, 1718. évi nyilvános vizsgálja látványos keretben zajlott, amelyen Esterházy Imre zágrábi püspök is részt vett, az uralkodó nevében pedig a vizsgázót Sigmund Friedrich von Khevenhüller (1666–1742), alsó-ausztriai helytartó értékes gyémántokkal kirakott kereszttel ajándékozta meg.⁶¹

3. kép: Andreas Miller – Sebastian Zeller:
Gróf Csáky Miklós esztergomi érsek, 18. század

A főúri származású szeminaristák között a Csáky és Zichy után következő szintet gróf Berényi Zsigmond (1694–1748) és gróf Klobusiczky Ferenc (1707–1760) képviselte, akik kevésbé befolyásos és nem országos főméltóságviselő apától származtak, de a magyar egyházi hierarchiában mindkettőjüknek sikerült komoly karriert befutnia, Berényi pécsi püspökként, Klobusiczky pedig pályája csúcán, 1751-től kalocsai érsekként tevékenykedett.⁶² Az 1720–1730-as években még két ifjú főnemes, báró Majthényi László Ádám (1694–1743) és báró Szobek József Károly tartozott a Pázmáneum növendékei közé.⁶³ Közülük Majthényi pályája csúcán az esztergomi káptalan nagyprépostja, valamint Esterházy Imre esztergomi érsek segédpüspöke volt, tehát

⁶¹ WD 1718. 08. 30. A kereszt átadója, Khevenhüller az eseményt sajnos nem tartotta olyan érdekesnek, hogy naplójában megemlékezett volna róla.

⁶² Bécsi tanulmányaikra lásd: Fazekas, 2003. Nr. 1127., 2140.

⁶³ Bécsi tanulmányaikra lásd: Fazekas, 2003. Nr. 1318., 1398.

inkább az egyházi középréteg felső szférájához tartozott, viszont Szobek további pályája ismeretlen, magasabb karriert azonban biztosan nem tudott befutni.⁶⁴ Mária Terézia trónra lépését követően csupán egyetlen főnemesi származású kispapja volt a Pázmáneumnak, gróf Csáky Imre (1723–1799), aki Csáky Mihály (1676–1757) kurucgenerális fia volt, apja Rákóczi Ferencet Rodostóba is követte, a fiúnak tehát nehéz körülmények között kellett érvényesülnie, ami az ország határain kívülre gravitálta, később római apátként és a matematika tudományának művelőjeként tevékenykedett.⁶⁵

Vizsgált korszakunkban a Pázmáneum mellett még egy egyházi szemináriumról kell röviden említést tennünk, ami szintén elősegítette a Szent Korona országaiból származók bécsi integrációját, ez az intézmény pedig a *Collegium Croaticum* volt.⁶⁶ A szemináriumot Balthasar Napuli zágrábi prépost alapította Grazban horvát kispapok képzése céljából, ám halála után, 1624-ben az intézményt Bécsbe költöztették, és a jezsuiták felügyelete alá helyezték. A szeminárium bécsi működésének megszervezését a zágrábi káptalan megbízásából Vinkovits (Vinković) Benedek (1581–1642) prépost irányította. A papnevelő intézet 1783-ig, a bécsi általános szemináriummal való egyesítésig tudott fennmaradni. Az intézmény részben hasonló struktúra szerint működött, mint a Pázmáneum (a horvát hallgatók jellemzően a filozófiai stúdiumukat végezték Bécsben), amelynek épülete a Pázmáneum közvetlen szomszédságában helyezkedett el. A vizsgált korszakunk szeminaristái közül ketten tudtak magasabb főpapi karriert befutni: Thuaszy Ferenc (Franjo) (1698–1769) később zágrábi püspök, Patachich Ádám (1716–1784) pedig nagyváradi püspök, majd kalocsai érsek lett.

c) *Landschaftsakademie*

A Francia Királyság, Észak-Itália és a Német-római Birodalom területén a harmincéves háború után számos lovagi akadémia működött, amelyek közül több intézményt nemcsak a helyi nemesi társadalom tagjai látogattak, hanem peregrinus főnemesi diákok is. A Habsburg Monarchiában azonban csak évtizedekkel később, 1682-ben sikerült az első nemesi iskolát az alsó-ausztriai rendek *Landschaftsakademie*-jét megalapítani, amely Anton Mayer (1838–1924) kutatásai szerint a kora újkori Európa egyetlen rendi kezdeményezésből létrehozott és ugyancsak rendi finanszírozásból fenntartott nemesi

⁶⁴ Kollányi, 1900. 342–343.

⁶⁵ Fazekas, 2003. Nr. 2153.; Papp, 2011. 86–88.

⁶⁶ Dočkal, 1996; Geusau, 1803. 230.; Lukanović, 1986. A *Collegium Croaticum* bécsi elhelyezkedését lásd a 2. térképen.

akadémiájának számított.⁶⁷ A *Landschaftsakademie* tervezete már az 1660-as évtized első éveiben körvonalazódott, az alapítás ügye azonban a helyválasztás, anyagi nehézségek, majd az oszmán támadás veszélye miatt még évtizedekig húzódott. Kezdetben a Minoritenplatzon akarták kialakítani az iskolát, de az alsó-ausztriai rendek 1682-ben, többszöri bizottsági munkálatot követően úgy határoztak, hogy Bécs külvárosában, Rossauban hozzák létre a lovagi akadémiát, ahol addig vidéki lovaglóliskola működött. A császárváros 1683. évi oszmánok általi ostromát követően 1685–1689 között tartottak az építkezési munkálatok, ami után az iskola megnyithatta kapuit.⁶⁸

Az akadémia széleskörű oktatási repertoárral rendelkezett, amelynek keretében latin, francia és spanyol nyelvet, világ- és államtörténetet, geográfiát, jogtudományt, polgári és hadi építészetet, matematikát, geometriát, illetve táncot, lovaglást és katonai exercitiumokat is tanítottak.⁶⁹ A tanrend, valamint a mindennapok rendje a nyugat-európai lovagi akadémiákhoz hasonlóan lett kialakítva. A 18. század elején a napirend a következőképp nézett ki: a diákok a napot misével kezdték, majd a lovaglóliskolában folytatták, utána a filozófia és történelem, később a matematika-, geometria- és a mérnöktudományok oktatása következett, nem sokkal később a jogi stúdium kapott helyet, amit a vívóóra követett, utána a modern (francia, olasz, spanyol) nyelvek gyakorlására, majd a táncórára került sor, végül a napot a jogi ismeretek ismétlése (*correpetitio*) zárta.⁷⁰ Az akadémia tanári karát nem szerzetesek, hanem világi szakemberek alkották, köztük többen a Habsburg Monarchia tudósközösségének elismert tagjai voltak, mint az itáliai Leander Anguissola (1653–1720) hadmérnök, kartográfus, az ír származású William O’Kelly (1670–1751) filozófia- és heraldikatanár vagy az egyetemen is tanító Johann Jakob Oppenritter jogász. Antonio Bormastino Bécsről szóló városleírásában a következőképp jellemezte, méltatta az iskolát: „Úgy vélem, hogy ott minden exercitiumot oktatnak. Nemcsak a nemes exercitiumokat, hanem a tudományokat, és még a jogokat is. De különösen a történelmet, matematikát, címertant stb. Ezek egy nemes számára valóban elsajátítandó dolgok, annál is inkább, mivel ezeket később nem csekélyebb módon, mint a fejedelem vagy az ország szolgálatában háborús és békeidőben egyaránt használnia kell tudni.”⁷¹ A bécsi oktatási lehetőségekkel szemben kritikus türingiai utazó,

⁶⁷ Mayer, 1888. 6. Az akadémia történetéről bővebben: Strebl, 1936; Garretson, 1979; a magyar rendek egy szűk csoportjának nemesi iskola alapítási tervéről: Károlyi, 1884. A 16. századi bécsi tartományi iskola magyar tanulóihoz lásd: Gecsényi, 2008.

⁶⁸ A bizottsági munkálatokról és az alapítás részleteiről: Mayer, 1888. 6–25.

⁶⁹ Gatti, 1901. 5–6.; Garretson, 1979. 123.; Strebl, 1936. 161–214.

⁷⁰ Staats- und Standes-Calender, 1709. 106.

⁷¹ „Ich meine, man lehrt dort alle Exercitien. Nicht allein die adelichen, sondern auch die Wissenschaften, und so gar die Rechten. Vornemlich aber die Histori, die Mathematic, die Wappen-Kunst, c. Dieß seynd einem von Adel wohl anstehende Dinge: umb desto mehr, weilen sich diese

Johann Basilius Küchelbecker a *Landschaftsakademie*-ről pozitív véleményt formált, elismerően szólt arról, hogy az akadémián nemcsak a stúdiumokra, hanem a „nemesi exercitiumok” és a nyelvek oktatására is nagy hangsúlyt fektetnek.⁷² Az iskola vonzerejét az oktatott tárgyak sokszínűsége mellett növelte, hogy az intézmény nemcsak az alsó ausztriai rendekkel, hanem a Habsburg-kormányzattal is szoros kapcsolatban állt, a diákok udvarképesnek számítottak, tehát fontosabb eseményeken az uralkodói rezidenciákon is megjelenhettek.⁷³

Az iskola a korabeli viszonyokhoz mérve drágának számított, egyfajta presztízskiadást és befektetést jelentett a (fő)nemesi szülők számára fiaikat az akadémián neveltetni. 1692–1717 között évente 700 forint volt egy diák – szolgálójával együtt értendő – tandíja, 1743 után ez az összeg 1000 forintra emelkedett, aki saját nevelőt is akart magával vinni, annak pedig még további 250, majd később 300 forintot kellett fizetnie.⁷⁴ A magas tandíj miatt (ami egy középhivatalnok nagyjából éves fizetését tette ki) az akadémia diákjai leginkább az arisztokraták soraiból kerültek ki, bárók és grófok látogatták az iskolát, nemesi ranggal nem rendelkezők pedig nem is iratkozhattak be az intézménybe. Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy a *Landschaftsakademie* az 1711 utáni korszakban nem a legfelső udvari elit képzőintézménye volt, többnyire a Habsburg Monarchia, és kiváltképp Alsó-Ausztria azon főúri családjai adták fiaikat az akadémiára művelődni, akik a költséges külföldi *Kavalierstour* finanszírozását nem engedhették meg maguknak. A szűk létszámú diákállományban, ami jellemzően tíz-tizenöt fő körül mozgott, a korszakunkban tipikus módon az Eck, Engelsperg, Kielmansegg, Rummel, Schallenberg, Sonnau, Walterskirchen famíliák tagjai képviseltették magukat, de a diákok között egy-egy Hohenfeld vagy Sinzendorf fiút is lehet azonosítani.

Az akadémia matrikulája sajnos nem maradt fenn, de a *Staatskalender* híradásai és a régebbi szakirodalom alapján tudni lehet, hogy néhány erdélyi, horvát és magyar főúri diák is tanult a *Landschaftsakademie*-n.⁷⁵ A kutatás

nachmahls nicht mindr in des Lands Fürsten, als des Landes Diensten, bey Kreigs- und Friedens-Zeiten müssen gebrauchen lassen.” Bormastino, 1715. 115.

⁷² Küchelbecker, 1730. 646.

⁷³ A diákok „udvarképességére” a *Staatskalender* is külön felhívta a nemesi szülők figyelmét: Staats- und Standes-Calendar, 1709. 106.

⁷⁴ Mayer, 1888. 25.

⁷⁵ Mayer, 1888. 26–27. A *Staatskalender* néhány évtől eltekintve közreadta a *Landschaftsakademie* tanulóinak a névsorát. Az állami sematizmust viszont (főként a 18. század első harmadában) nem minden évben adták ki, így a következő rövid áttekintés szükségszerűen hiányosnak tekinthető, az iskola diákságának rekonstruálásához további kutatások szükségesek. Az Alsó-ausztriai Tartományi Levéltár több állagában lehet fontos információt találni a diákok azonosításához, de ezen új kutatási eredményeket csak egy későbbi tanulmányban lesz lehetőségem ismertetni.

jelenlegi állása szerint rendelkezésre álló források alapján 1711 és 1748/1749 (az iskola átszervezése) között kilenc a Szent Korona országaiból származó tanuló beiratkozását sikerült igazolni. Az intézmény iránti legintenzívebb érdeklődés az 1720-as és az 1730-as évek első felében volt érzékelhető. Az erdélyi rendek tagjai közül az 1720-as évek elején báró Jósika József tanult az akadémián, aki azonos lehet azzal a Jósika Józseffel, aki katonai karriert futott be, és 1757-ben vezérőrnagyi előléptetésben részesült.⁷⁶ A horvátországi származású gróf Draskovich János (1707–1735), aki 1727-ben volt a nemesi iskola növendéke, Draskovich János (1669–1733) horvát bánnak, neves katonatisztnek, az Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) tanácsosának a fia volt.⁷⁷ Az ifjú Draskovich bécsi iskoláztatását az apa császárvárosi hivatalával és kapcsolataival, valamint az anya, gróf Maria Katharina von Brandis (1680–1751) családi közegével magyarázhatjuk. A magyar főrendek közül hét ifjú gróf iratkozott be, általában egy, ritkábban két évre az akadémiára, peregrinációs gyakorlatuknál pedig érdekes megfigyelni, hogy a magyar főnemesi tanulók jellemzően párosával érkeztek az intézménybe. 1720/1721-ben gróf Csáky Antal (1702–1764), Csáky Zsigmond (1665–1738) tárnokmester fia és Szirmay László (1701–1776), a zempléni evangélikus birtokos, Szirmay András (1656–1723) fia tanult a nemesi akadémián.⁷⁸ A két kelet-magyarországi fiatal főnemes közötti közös kapcsolatot a kiváló bécsi kapcsolatokkal és helyismerettel rendelkező Csáky Imre bíboros, Antal nagybátyja és Szirmay patrónusa jelenti, akinek az udvarában szolgált a katolizált ifjú főúr.⁷⁹ Kettőjük közül – születésére és kapcsolataira való tekintettel – magasabb karriert Csáky Antal tudott befutni, aki 1742-től haláláig a Szepesi Kamara elnöke volt.⁸⁰ Ugyan egyedül érkezett a *Landschaftsakademie*-re 1729-ben gróf Esterházy János (1706–1734),⁸¹ 1731-ben azonban még mindig az iskola tanulója volt, amikor pedig már gróf Keglevich Gábor (1710–1769) is az akadémia növendéke lett.⁸² A közöttük lévő kapcsolat még további kutatás tárgyát kell, hogy képezze, Esterházy János bécsi jelenléte minden bizonnyal családi kapcsolataival indokolható. A Keglevichek esetében pedig az apa, Keglevich Ádám (1666k–1713) halála után az anya, Pethő Mária (1681–1753) a fiait, valószínűleg harmadik férje, báró Alexander von Castelli tanácsára küldte Bécsbe művelődni: József

⁷⁶ Staats- und Standes-Calender, 1720–1723. 150.; Schmidt-Brentano, 2006. 47.

⁷⁷ Staats- und Standes-Calender, 1727. 145.

⁷⁸ Csáky és Szirmay feltehetően közösen utaztak Bécsbe, legalábbis erre enged következtetni, hogy mindketten 1720. november 28-án iratkoztak be az iskolába. Staats- und Standes-Calender, 1720. 149.

⁷⁹ Szirmay, 2005. 92.

⁸⁰ Fallenbüchl, 1967. 220.

⁸¹ Staats- und Standes-Calender, 1729. 145. Ő Esterházy Gáspár (1666k–1724) fia volt, fiatalon bekövetkezett halála miatt azonban nem tudott magasabb karriert befutni.

⁸² Staats- und Standes-Calender, 1731. 151.

nemesi apród (róla később lesz szó), Gábor pedig a nemesi akadémia tanulója lett. Keglevich Gábor később a katonai pályán tudott eredménnyel érvényesülni, 1754-ben vezérőrnagyi rendfokozatot sikerült szereznie.⁸³ 1737-ben egyedüli magyarként volt a *Landschaftsakademie* diákja, a kevésbé ismert főúri famíliából származó, báró Ujfalussy Károly, aki számos társához hasonlóan a katonai pályán próbált érvényesülni, személyes és családi érdemeiért 1745-ben kapott grófi rangot.⁸⁴ Az intézmény utolsó magyar tanulója gróf Szapáry Péter (1711–1796) és gróf Széchényi Antal (1714–1767) voltak, akik két tanévben, 1733-ban és 1734-ben is beiratkoztak az iskolába.⁸⁵ Széchényi Antal nevével már az egyetemi tanulók között is találkoztunk, ő bölcsészeti tanulmányait követően és nyilván apja, Zsigmond szándékának megfelelően került az akadémiára, aki közeli birtokai és felesége, Batthyány Mária Terézia (1694–1721) rokonsága révén is jó császárvárosi kapcsolatokkal és információkkal rendelkezett. Szapáry tanulmányai mögött egyfelől a feltörekvő apa, az 1722-ben grófi címet szerző idősebb Szapáry Péter (1690–1753) szándékát feltételezhetjük, másfelől az anyai nagybáty, Balassa Pál is – másfél évtizeddel korábban – Bécsben folytatott tanulmányokat. Szapáry iskolatársához, Széchényi Antalhoz hasonlóan szintén a katonai pályán kamatoztatta tudását és képességeit, amelynek keretében 1753-ban vezérőrnagyi kinevezést kapott.⁸⁶

A *Landschaftsakademie* 1749-ig tudott működni, ekkor megalapították a Savoyai Akadémiát, ahol (majd, 1778-tól a *Theresianische und Savoyische Ritterakademie*-n) az alsó- ausztriai rendek egy önálló iskola fenntartása helyett tizenkét ösztöndíjas tanulmányát finanszírozták.

d) Hadmérnöki Akadémia

A kora újkorban a hadviselés több hullámban igen komoly technikai és szervezeti fejlődésen ment keresztül, a Habsburg-uralkodók a nagy riválissal, a Bourbonok Francia Királyságával és annak sokszor legyőzhetetlennek hitt haderejével szerették volna felvenni a versenyt. A spanyol örökösödési háború keserű lezárását követően komoly törekvések irányultak a hadsereg és a császári hadviselés mennyiségi, illetve minőségi fejlesztésére, ezen folyamatba illeszkedik a képzett hadmérnökök iránti igény megnövekedése. Az intézményi keretek fejlesztése jegyében, 1717-ben az Udvari Haditanács elnöke, herceg Savoyai Eugén (1663–1736) kezdeményezésére alapította VI. Károly

⁸³ Schmidt-Brentano, 2006. 48.

⁸⁴ Ujfalussy neve a sematizmusban nehezen felismerhető formában „Vivalusi”-ként szerepel. Staats- und Standes-Calender, 1737. 177.; MNL OL A 57 Bd. 40. fol. 184–189.

⁸⁵ Staats- und Standes-Calender, 1733–1734. 150.

⁸⁶ Schmidt-Brentano, 2006. 99.

a bécsi Hadmérnöki Akadémiát (*K. K. Ingenieur-Akademie*).⁸⁷ Az intézmény 18. századi történetét a rendszeres költözések és átszervezések jellemezték, az akadémia egymás után öt helyen működött.⁸⁸ A Hadmérnöki Akadémia nem tekinthető lovagi akadémiának, hanem a katonai szakiskolák kategóriájába sorolható, amelyet nemcsak a kiváltságos rend tagjai, hanem közrendűek is látogathattak. I. Frigyes Vilmos porosz király berlini kadétiskolája, ami hamar a katonai szakiskolák egyik mintaintézményévé vált, szintén 1717-ben nyitotta meg kapuját.⁸⁹ A bécsi akadémia saját korában igen korszerűnek számított, ahol a képzés során a következő tárgyakat oktatták: hadi építészetet, matematikát (aritmetikát, geometriát), mechanikát, hidrosztatikát, hidraulikát, aerometriát, különféle nyelveket (német, angol, francia, olasz), illetve még egyéb hadi és mérnöki tudományokat.⁹⁰ A diákok nyaranta kipróbálhatták a megtanultakat a gyakorlatban is, ezáltal már a diákevek alatt személyes tapasztalatokat szerezhettek leendő szakmájukról.⁹¹ Az iskola tandíja az 1750-es évek közepén (a szolgáltatások igénybevételeitől függően) 150 forint körül mozgott, de az akadémiára különböző ösztöndíjakkal (alapítványi helyeken) is be lehetett kerülni.

A Hadmérnöki Akadémiát mint katonai nevelőintézetet nem jellemezte akkora kényelem, mint a *Landschaftsakademie*-t, de aki megtehetette, külön éves költség ellenében vihetett magával saját nevelőt is.⁹² A *Magyar Hírmondó* a 18. század végén a következőképp írt az iskoláról, elismerve annak tudományos színvonalát, az ott elsajátítható tudás használhatóságát, minde mellett hiányolva a magyar és az erdélyi ösztöndíjas helyeket: „Óhajtják az Ing[enieur]. Akadémiabéli jó szívű Professzorok, hogy bártsak Magyar és Erdély-Ország részéről is úgy vólnának Fundátziók ezen Ing[enieur]. Akadémiában, mint vagynak Tseh's Morva Országok, és Ausztiria részéről. Ha katonákká nem lennének is mind az ezen Akadémiában tanulandó Iffjak: szép hasznára lehetnének a Hazának: mert, oly mesterségek értésével térnének vissza annak kebelébe, melyek a mi Nemzetünknel nem igen esmerete-

⁸⁷ Savoyai működéséhez és pályájához lásd legújabban: Oross, 2019. A Hadmérnöki Akadémia történetéhez: Gatti, 1901.

⁸⁸ Kezdetben (1717–1755) Leander Anguissola és Johann Marinoni (1676–1755) professzorok saját lakásukban, a Kärtner bástya mellett tartották óráikat, majd 1755 és 1769 között a gumpendorfi Königsberg nyári palotában kapott helyet az akadémia, később 1770 és 1784 között Laimgrube városrészben, majd 1785 és 1797 között Wiedenben, a Favorita-kastélyban (a Theresianum épületében), végül 1798 és 1851 között a Savoyai Akadémia laimgrubei épületében talált otthonra az iskola.

⁸⁹ Crousaz, 1857. 14.

⁹⁰ Gatti, 1901. 70–85.; Geusau, 1803. 238–239.

⁹¹ Gatti, 1901. 74.

⁹² Gatti, 1901. 81.

sek, s pedig egyáltalában szükségesek vólnának, minéműek a' Mekhánika, Hydraulik, és Architectura.”⁹³

Az akadémia matrikulája az 1755 előtti időszakból származási adatokat nem tartalmaz, ezért a gyakori idegen nevű hallgatók miatt a tanulók „náció” szerinti besorolása nem egyszerű feladat. Ettől függetlenül az intézmény első évtizedeiben igen csekély volt az erdélyi, horvát vagy magyar tanulók jelenléte, ami egyfelől a földrajzi távolsággal, az akadémia hírnevének megalapozásával, valamint legfőképpen a hadmérnöki szolgálat katonaságon belüli alacsony, rangosabb nemesek által kevésbé sokra tartott jellegével magyarázható. Mária Terézia trónra lépését és az osztrák örökösödési háborút követően, az 1750-es évek legelején látogatta az iskolát Nagy Gábor és Terney Mihály (†1803), közülük az utóbbi tudott magas katonai karriert befutni, 1794-ben még a vezérőrnagyi rendfokozatot is elérte.⁹⁴ Az 1755–1765 közötti időszakban, amikor a tanulók létszáma is növekedésnek indult, harminc magyarországi és tíz horvátországi diák iratkozott be az intézménybe.⁹⁵ Köztük a matrikulaadatok alapján minden harmadik, a horvát tanulókkal együtt inkább minden negyedik volt nemesi származású. A Hadmérnöki Akadémiát az 1717–1765 közötti időszakban csupán egyetlen magyar főnemes, gróf Cziráky László (1727–1792) látogatta, aki 1749-ben iratkozott be az iskolába.⁹⁶ Cziráky az 1723-ban grófi címet kapó, Cziráky József és Barkóczy Borbála fia volt, a Nyugat-Magyarországon birtokos szülők nyilván fiuk karrierépítése, a család további felemelkedése reményében küldték elsőszülött fiukat az akadémiára tanulni, amiben akár az anyai testvérnek, Barkóczy Ferenc egri püspöknek a tanácsa is közrejátszhatott.⁹⁷ A bécsi tanulmányok Cziráky László karrierjében azonban kevésbé éreztették hatásukat, nincs tudomásunk róla ugyanis, hogy Cziráky a katonai vagy akár a hivatali pályán komolyabban érvényesült volna. Ellenben házasodnia igen előnyösen, „rangon felül” sikerült neki, amiben a bécsi kapcsolatok is szerepet játszhattak, ugyanis egy Pálffy lányt, gróf Pálffy Rudolfnak Antónia (1743–1776) nevű lányát vehette feleségül. A Hadmérnöki Akadémiát fennállásának első öt évtizedében jellemzően nem látogatták főnemesi diákok, Cziráky beiratkozása is atipikusnak tekinthető. A főnemesi szülők érdeklődése az intézmény iránt a katonaság szerepének és presztízsének felértékelődésével párhuzamosan, 1769/1770 után nőtt meg, ekkor már Brandis és Wallis grófok is beiratkoztak az intézménybe.⁹⁸ 1775–1777 között tanult az akadémián báró Perényi János

⁹³ MH, 1797. 295–296.

⁹⁴ Gatti, 1901. 105.; Schmidt-Brentano, 2006. 100.

⁹⁵ Kissné Bognár, 2004. 322–323., 401.

⁹⁶ Gatti, 1901. 104.

⁹⁷ MNL OL A 57 Bd. 34. fol. 207–212.

⁹⁸ Gatti, 1901. 240.

(1756–1825), akinek tanulmányai mögött az anya, Viczay Jozefa (1732–1792) hatását és családi hagyományait feltételezhetjük, ugyanis neki már apja, Jób, valamint bátyja, Mihály (1727–1781) is a császárvárosban művelődött. A Hadmérnöki Akadémia a magyar és az erdélyi főnemesség fókuszába igazán a vizsgálati korszakhatárunk után, a jozefinus évtizedben került, ekkor Festeticsek, Wesselényiek és Zichyk egyaránt látogatták az intézményt. Az akadémia és a katonai karrier számos diák számára remek kitörési pontot, felemelkedési lehetőséget jelentett, kiváltképp a köznemesi diákok számára. A legismertebb életút Vay Miklós (1756–1824) pályája, aki vezérőrnagyi rendfokozata mellett bárói címre is szert tett, valamint a korszak neves had-technikusává és tudományos szakemberévé is vált.⁹⁹

e) Theresianum

A Habsburg Monarchiában – a bécsi Theresianum életre hívásáig – nem működött olyan lovagi akadémia, amely nemcsak regionális, hanem az egész közép-kelet-európai államkonglomerátumra kiterjedő hatással és vonzerővel bírt volna. Azon főnemesi szülők, akik rendelkeztek a szükséges világlátással és anyagi háttérrel, a fiaikat külföldi egyetemekre és lovagi akadémiákra küldték tanulni, hogy onnan a gyermekek a kor elvárásainak megfelelő műveltségideál, szakismeretek és viselkedési-kulturális normák ismeretében térjenek haza, majd ezek birtokában képesek legyenek karriert építeni és a família hírnevét öregbíteni. A Habsburg-kormányzatnak régóta feltett célja volt ezen a helyzeten változtatni, de a nemesi képzés reformjára csak Mária Terézia uralkodása alatt került sor. Ebben a folyamatban játszott központi szerepet a bécsi Theresianum intézménye.

⁹⁹ Pályájára lásd: Szakály, 2003. Az iskola diákja volt a magyar főúri családok között kevésbé jelentősnek számító Szörényi családból származó báró Szörényi András (1756–1829) vezérőrnagy fia, Antal is. Kissné Bognár, 2004. Nr. 6058.; Schmidt-Brentano, 2006. 100.

mindenki számára hasznos, aki nem akar továbbtanulni, mindemellett az exercitiumokat el kell sajátítaniuk.”¹⁰¹

A Theresianumban a Habsburg Monarchia elitje nemcsak klasszikus latin műveltségre tehetett szert, vagy nemesi exercitiumokat és nyelveket tanulhatott, hanem a kor tudományosságának megfelelő ismeretek birtokába is kerülhetett. Az intézmény első felosztatása (1784) előtti periódusában a monarchia legkiválóbb egyházi és világi professzorai tanítottak a Theresianumban,¹⁰² mint az „államtudós” Joseph von Sonnenfels (1732–1817), rövid ideig Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717–1771), a természetjogász Karl Anton von Martini (1726–1800), a költő és könyvtartudós Michael Denis (1729–1800),¹⁰³ az agrártudományok úttörője, Mitterpacher Lajos (1734–1814)¹⁰⁴ vagy a kiváló matematikus és fizikus Makó Pál (1723–1793).¹⁰⁵ Az államtudományok (kameralisztika, statisztika, rendészet és gazdálkodás), a természet- és reáltudományok, illetve a mechanikai ismeretek (matematika, kísérleti fizika, mechanika és hidraulika) az akadémián az európai tudományos innovációval lépést tartva fejlődtek ki és kerültek be a tananyagba.¹⁰⁶ A bölcséleti diszciplínák, valamint a jog- és történettudomány képzése kis fáziseltolódással szintén jelentős színvonalbeli fejlődésen ment keresztül. A Theresianum és a Savoyai Akadémia az alapítás utáni években (az 1740-es évek végén, az 1750-es évtized első éveiben) korszerűbbnek számított, mint a bécsi egyetem, amelynek reformjára csak ezt követően került sor, és amiben a *collegium nobilium* tanárai kulcsszerepet játszottak.

Az alapítás utáni időszakban a szülőknek 400 forintba került gyermekük theresianumbeli taníttatása, ami hamarosan a ruházati, tisztíttatási és egyéb kiadásokkal együtt 800 forintra emelkedett. Majd 1755. május 1-től a lovaglóiskola költségeinek fedezése miatt –amelynek igénybevétele nem volt kötelező, hanem igény szerinti kiadást jelentett – további 100 forintra növelték a tandíj összegét, így az már 900 forintot tett ki.¹⁰⁷ 1758 után a diákokat terhelő költségeket csökkentették: 420 forint lett a tandíj, további 200 forint a ruházati és tisztítási költség, a saját nevelő 270 forintot, a saját szoba 50 forintot,

¹⁰¹ „Dagegen soll die Akademie keine kleinen Schulen haben, außer etwas Philosophie und Rhetorik, die für Jene nöthig, die nicht weiter studiren wollen; doch sollen sie die Exercitien erlernen.” Maria Theresia, 1968. 106.

¹⁰² A Theresianumot II. József a Habsburg Monarchia nemesi konviktusaival együtt 1784-ben felosztatta, majd az intézmény kapuit I. (II.) Ferenc 1797-ben nyitotta meg újra.

¹⁰³ Unger, 1907; Walleshausen, 2008.

¹⁰⁴ Walleshausen, 2002; Kosáry, 1983. 644–645.

¹⁰⁵ Wirth, 2012; Kosáry, 1983. 626.

¹⁰⁶ Schwarz, 1903; Cerman, 2006. 151. Az akadémia korszerű gyűjteményekkel és botanikus kerttel is rendelkezett, erről bővebben lásd: Klemun, 2002; Kökényesi, 2012.

¹⁰⁷ Cicalék, 1872. 45.

valamint a lovaglóiskola használati díja 100 forintot tett ki.¹⁰⁸ Ezen költségek nagyjából változatlanul érvényben maradtak egészen 1784-ig. Ha egy szülőnek két vagy akár három fia járt az intézménybe, a taníttatásuk igen komoly összeget emésztett fel, de cserében fiaik méltó körülmények között szerezhettek korszerű műveltséget és szaktudást, illetve építhettek kapcsolatokat. Mindemellett a bécsi akadémiára való beiratkozás még így is jóval kedvezőbb költségekkel bírt, mint egy többéves *Kavalierstouren* való részvétel.¹⁰⁹ A kevésbé tehetős növendékek számára a Theresianumban alapítványok is működtek, amelyek a Habsburg Monarchia szinte egész területét lefedték, és számos növendék tanulását tették lehetővé. Az akadémia legrégebbi, az intézmény első éveitől működő alapítványa az ún. császári-királyi alapítvány volt, amely az ausztriai Eggenburg, Großrußbach, Zwettel és a magyar Bátaszék egyházi birtokok jövedelmén alapult. Ez az alapítvány öt osztrák és öt magyar diák taníttatását finanszírozta.¹¹⁰ Az erdélyi rendek saját soraikból három nemesi ifjú theresianumi képzésének költségét vállalták magukra, amelynek odaítélése az Erdélyi Udvari Kancellária hatáskörébe tartozott.¹¹¹ Az udvar az intézmény vonzerejét a protestánsokra is ki akarta terjeszteni. Ezt a törekvést szolgálta, hogy 1755-től a Habsburg Monarchia lovagi akadémiáinak kapuit megnyitották a protestáns diákok előtt is. Ezen rendelkezésnek köszönhetően járhattak a Theresianumba mások mellett az erdélyi református Teleki család fiai is.¹¹²

A kormányzat reformjai és patronátusa hatására az akadémia hamar kedvelté vált a Habsburg Monarchia nemesi elitje, közte a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség főnemessége körében is. Az intézmény első két évtizedében, 1746–1765 között 539 tanuló iratkozott be az iskolába, köztük a Szent Korona országaiból 91 növendéket találunk, tehát közel minden ötödik tanuló (17%) az ő soraikból került ki.¹¹³ Az udvari elit szimpátiáját is elnyerte az intézmény, nem véletlen, hogy a diákok között a Daun, Harlach, Herberstein, Salm, Starhemberg vagy Thurn famíliák fiait találjuk. A tanulók sorában azonosíthatjuk például herceg Heinrich Joseph von Auersperg (1697–1783) főistálló-mester fiát, Franz von Auersperg (1741–1795) későbbi vezérőrnagyot,¹¹⁴ Khevenhüller főkamrás fiát, Johann Franz von

¹⁰⁸ Nachricht, 1783. 9.

¹⁰⁹ Olga Khavanova önálló esettanulmányban dolgozta fel egy fiatal főnemes theresianumi tanulmányait és a mögötte álló, a bécsi oktatást szorgalmazó szülői szándékot: Khavanova, 2008/a.

¹¹⁰ A magyar ösztöndíjas helyekről külön: Hegedűs, 1878, illetve az ösztöndíjak kiosztásának és megpályázásának stratégiáiról részletesen lásd: Khavanova, 2000/a; Khavanova, 2004; Khavanova, 2005; Khavanova, 2006; Khavanova, 2011.

¹¹¹ Geusau, 1803. 360.

¹¹² Khavanova, 2000/a. 82.; Cicalek, 1872. 58.

¹¹³ Gemmell-Flischbach, 1913; Kissné Bognár, 2004. 336–339.; Evans, 1990. 201.

¹¹⁴ Schmidt-Brentano, 2006. 6.

Khevenhüller (1737–1797) későbbi alsó-ausztriai tartományi marsallt, illetve a korábbi cseh kancellár, gróf Franz Ferdinand von Kinsky (1678–1741) fiát, (a korábban említett) Franz Joseph von Kinskyt, aki szép katonai karriert futott be, pályája csúcán, 1794-ben a táborszernagyi rendfokozatot is elérte.¹¹⁵ Viszont nemcsak a régi arisztokrata családok képviseltették magukat az iskolában, hanem a kormányzat alacsonyabb rangú, de annál nagyobb befolyással bíró tagjai is, köztük találjuk a korábban említett Doblhoff tanácsos fiát, Anton von Doblhoffot (1733–1812), aki később szintén udvari tanácsos, majd a bécsi Képzőművészeti Akadémia (*Akademie der bildenden Künste*) elnöke lett.¹¹⁶ Gerard van Swieten fia, Gottfried van Swieten (1733–1803) az Udvari Könyvtár, valamint a Tanulmányi- és Cenzúra Bizottság (*Studien- und Zensur-Hofkommission*) későbbi elnöke szintén a Theresianumban tanult.¹¹⁷

Az erdélyi, horvát és magyar főnemesség, illetve a felemelkedő *bene possessionatus* réteg képzésében és bécsi integrációjában, kapcsolatépítésében a Theresianum központi szerepet játszott. A Szent Korona országaiból származó diákok között a főrendűek aránya különösen magas volt, ugyanis a 91 tanulóból 70 származott főúri famíliából (76,9%) és 21 köznemesi családból (23,1%).¹¹⁸ A főnemesek között a grófok aránya figyelemre méltó: 50 tanuló rendelkezett grófi és 20 bárói címmel. A főúri tanulók származásuk és családjuk politikai-hatalmi helyzete alapján igen heterogén kört alkotnak. A tanulók között találunk szép számban Erdélyben (Bornemisza, Bánffy, Kálnoky, Kornis), Horvátországban (Draskovich, Pejacsevich), Nyugat- (Erdődy, Zichy) és Kelet-Magyarországon (Perényi, Vécsey) birtokos famíliákat, valamint több generáció óta a legfelső főúri elitet alkotó (Esterházy, Nádasdy) és újonnan felemelkedett (Dőry), illetve még rangemelés előtt álló családok (Fekete, Niczky) tagjait is. A Theresianummal kapcsolatban tehát igen fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak a nyugat-magyarországi, a bécsi udvari körökkel régóta jó kapcsolatot fenntartó famíliák integrációját segítette elő, hanem vonzáskörzete az egész országra kiterjedt. Egyes családok igen kiemelkedő arányban képviseltették magukat a diákság sorában, korszakunkban például öt-öt Csáky és Zichy, négy-négy Draskovich, Erdődy és Splényi, továbbá három-három Batthyány, Klobusiczky és Révay fiú tanult a Theresianumban. Ebben az időszakban az iskola diákja volt például gróf Batthyány Imre (1707–1774) királyi főpohárnok fia, Ignác (1741–1798), későbbi erdélyi püspök, gróf Erdődy Miklós (1719–1757) vezérőrnagy fia, Lajos (1747–1777), a későbbi magyar udvari alkancellár, illetve gróf Esterházy Miklós (1711–1764) nagykövet Ferenc (1746–1811) nevű fia is, aki szintén a diplomáciai pályán tudott

¹¹⁵ Schmidt-Brentano, 2006. 49.

¹¹⁶ Wurzbach, 1858. III. 328–330.

¹¹⁷ Pályájára lásd: Radlecker, 1950.

¹¹⁸ Kissné Bognár, 2004. 336–339.

érvényesülni.¹¹⁹ Új főnemesi családok Theresianumban tanult fiai közül is többen kiemelkedő pályát futottak be, közülük például gróf Apponyi Antal (1751–1817) helytartótanácsos és Tolna vármegyei főispán, báró Orczy László (1750–1807) magyar kamarai alelnök, báró Splényi Gábor (1734–1818) pedig altábornagy lett.

A bécsi Theresianumot gróf Bethlen Gábor (1712–1768) erdélyi udvari kancellár, majd a pozsonyi helytartói udvar főudvarmestere is több szempontból kiváló nemesi akadémiának tartotta, nem véletlen, hogy 1766-ban kelt végrendeletében a következőképpen fogalmazott. „[Ha] gyermekeim pedig még Kis Koruságban maradnának el, Fiaim ugyan a’ Királyi Theresianumba, Leányaim pedig valamelyik Apátza Klasttomba, a’ melyik legalkalmasabbnak fog láttzani, neveltessenek és tanitassanak. [...] Mivel mind azon által Jóságaikat és élések eszközeit Erdélyből vehetnék, hogy az Uralkodo Felség és Hazza Szolgálatára illőleg készíttetthessenek, akarom, hogy a’ tiszta Deákságban is, a’ Hazai törvények esmeretében, és minden más Nemes Vérhez Szükséges és hasznos Tudományokban, ugy szintén mind Katonai, mind Polgári Mesterségekben, különösön pedig a’ Mathematicaiakban alaposan és a’ lehető tökéletességig tanitassanak, nem kevésbé a’ Testi szükséges gyakorlásokban is miveltessenek, és midőn azon élet Korra jutnak melyben Szolgálatra alkalmatosok lehetnek, a’ mirre Kedvek és Természeti vonszódások vezetendő alkalmazzassanak.”¹²⁰ A végrendeletben foglaltak meg is valósultak: Bethlen Gábor fia, Bethlen József (1757–1815) 1768–1776 között a Theresianum tanulója volt, később pedig erdélyi kincstárnok lett.¹²¹

A Theresianum nemcsak oktatási színvonala vagy a Habsburg Monarchia minden területéről érkező diákjai miatt volt különleges intézmény, hanem az udvarhoz fűződő szoros kapcsolata miatt is, ami nem csupán anyagi függést és kormányzati kontrollt jelentett, hanem az intézmény szimbolikusan is számos ponton kötődött az udvarhoz. Az akadémia abban a kiváltságban részesült, hogy az uralkodónő, Mária Terézia nevét viselhette, otthonául VI. Károly kedvenc nyári rezidenciája szolgált, továbbá az iskola első számú reprezentánsának, a rektor felett álló kurátornak a pozícióját a tekintélyes udvari főméltóságviselő Khevenhüller főkamrás (majd 1754-es lemondása után Trautson és Migazzi bécsi érsek) töltötte be. A nemesi akadémia számos alkalommal szolgált az uralkodói reprezentáció közvetlen eszközéül, például az uralkodócsalád tagjai gyakran tettek látogatást az intézményben, szemügyre véve az új fejlesztéseket (a gyűjtemények kialakítását vagy az elkészült lovaglóiskolát). Személyükkel vagy küldöttjeik révén emelték a vizsgák

¹¹⁹ Eszterházy, 1901. 161.

¹²⁰ Bethlen Gábor végrendeletének idézett passzusánál a szöveg 1819. évi magyar fordítást használtam fel: MNL OL P 1955 fol. 26v.

¹²¹ Kissné Bognár, 2004. Nr. 6199.

fényét, illetve a diákok is rendszeresen kaptak meghívást csoportos uralkodói audienciára, amelyek keretében a kiválasztott tanulónak lehetőségük nyílt arra, hogy közösen köszöntsék az uralkodócsalád valamely tagját név- vagy születésnapja alkalmából. A Theresianumban olykor fényes ünnepségeket is rendeztek, az egyik legnevezetesebbet 1764-ben József főherceg római királlyá koronázásának tiszteletére, amelynek fénypontja a diákok Józsefnek ajánlott két vígjátékának bemutatása volt. A második vígjátékban gróf Michael Karl von Althann (1746–1769), két Auersperg, illetve egy-egy Christiani és Waidmannsdorf fiú mellett két magyar főúri tanuló, gróf Csáky József (1743–1799) és báró Splényi József (1744–1831) is szerepet kapott.¹²² A vígjátékok bemutatása után tűzijátékot lőttek fel, végül Michael Denis ez alkalomra írt költeményeit szavalták el.¹²³

Ezen ünnepségek és az uralkodócsalád tagjaival való különféle találkozók kiváló reprezentációs lehetőséget nyújtottak az udvar, az akadémia és a diákok számára egyaránt, amelyről a *Wienerisches Diarium* is rendszeresen tájékoztatta olvasóit. A bécsi hírekben 1746–1748-tól egyre többet lehetett olvasni a kettő, majd a három nemesi akadémiával (Savoyai Akadémia, Theresianum, Löwenburg-konviktus) kapcsolatos különböző eseményekről. A hírek túlnyomó többsége az uralkodónő nevét viselő akadémiáról szólt. Az iskola magyar növendékeivel találkozhatunk a különböző ceremóniális leírásokban, például 1747. január 6-án gróf Berényi András (1731–1816) és Niczky József (1731–?) több más diáktársával Mária Teréziának kezét csókolhatott.¹²⁴ Az újság rendszeresen hírt adott az akadémia fontosabb nyilvános vizsgáiról is, amelyekből értesülhetünk a vizsgázó személyéről, valamint a vizsga tárgyáról és fővédnökéről is.¹²⁵ A vizsgák fővédnöke a Habsburg-család valamely tagja vagy az udvar magas rangú küldötte volt, aki az uralkodó nevében a vizsgázót rendszerint arany medállal vagy arany láncsal jutalmazta meg. Egy alkalommal, 1750-ben, amikor József főherceg jelen volt gróf Csáky Imre (1728–1804) nyilvános vizsgáján, az újság függelékben még az ifjú arisztokrata trónörökösnek szánt köszöntő versét is közreadta.¹²⁶ Az 1754. október 5-i vizsgáról megtudhatjuk, hogy Balassa Ferenc (1736–1807), későbbi helytartótanácsos, majd horvát bán kiválóan vizsgázott.¹²⁷ Az alkalomról a vizsga fővédnöke, Khevenhüller főkamrás a naplójában a következőképp em-

¹²² Freudenbezeugungen, 1764. 14.

¹²³ Freudenbezeugungen, 1764. 133.

¹²⁴ WD 1747. 01. 11.

¹²⁵ Például 1761. október 16-án gróf Kálnoky Lajos a bécsi érsek, az édesapja és más magyar főrendek jelenlétében tett vizsgát, amely után pedig Pray György magyar őstörténeti művét, az *Annales Veteres Hunnorumot* mutatták be. WD 1761. 10. 21.

¹²⁶ WD 1750. 10. 17. függ.

¹²⁷ WD 1754. 10. 09.; Khavanova, 2006. 1503.

lékezett meg: „Délután a Theresianumban egy vizsgán voltam védnök, amit a királyi ösztöndíjas báró Balassa Ferenc a filozófia és a szabad művészetek különböző részeitől, mindenki tapsolásával kísérve tett és amely után méltó módon egy arany láncot kapott.”¹²⁸ A *Wienerisches Diarium* hasábjain az idő előrehaladtával egyre többet lehetett olvasni a főnemeselek tanulmányairól, a hírközlés szándékában pedig a szakismeretekkel bíró, az államban hasznosan tevékenykedő nemes ideáljának a terjesztését lehet felismerni, amely révén a bécsi újság nemcsak hírközlés eszköze volt, hanem a követendő minták felvázolása révén a véleményformálása is.

f) Savoyai Akadémia

A Savoyai Akadémia megalapítását az 1740-es években hasonló okok motiválták, mint a Theresianum létrehozását, a cél korszerű oktatást biztosító és elérhető földrajzi közelségben lévő nemesi oktatási intézmény életre hívása volt. A Savoyai Akadémiát nem a Habsburg-kormányzat, hanem egy főnemes, herceg Maria Theresia Felicitas von Savoyen (1694–1772), a befolyásos herceg: Johann Adam von Liechtenstein (1657–1712) lánya alapította 1746-ban.¹²⁹ Az alapítás után három évig, 1749-ig tartott az akadémia laimgrubei épületének építése, és az iskola csak ezt követően nyithatta meg kapuit. Az akadémia oktatási szerkezetében és céljaiban nagy hasonlóságot mutatott a Theresianummal. Az intézmény feladata az örökös tartományok nemesi fiai számára szükséges tudásanyag közvetítése volt, az alapítónő szándéka pedig a következőképp hangzott: „a nemesi ifjúságot az összes szükséges tudományra és exercitiumra oktatni és ezáltal rátermetté kell tenni, hogy az állam fejének, valamint az egész hazának minden helyzetben előnyös és hasznos szolgálatot tehessen”.¹³⁰ Az akadémián a nemesi exercitiumok művelése mellett nagy hangsúlyt helyeztek a mérnöki és hadászati tudományok oktatására is. Az alsó- és középfokú képzést piaristák látták el, a jogi, katonai és technikai órákat világi szaktanárok tartották, akik között számos neves tanárt azonosíthatunk, mint Christian August Beck (1720–1784) jogászt, Paul Josef von Riegger egyházjogászt vagy Franz Rosenstingl (1702–1785)

¹²⁸ „Nachmittag ware ich Comissarius im Theresiano bei einer Disputation, welche der königliche Alumnus Baron Franz Balassa aus verschiedenen Theilen Philosophiae et aa. ll. cum summo applausu gehalten, und worbei selber zum Schluß eine goldene Kette dignissime überkommen hat.” Khevenhüller, 1908. III. 202

¹²⁹ A Savoyai Akadémia történetéről: Geusau, 1803. 383–387.; Schwarz, 1897.

¹³⁰ „Die adelige Jugend in allen erforderlichen Wissenschaften und Exercitien unterrichtet und somit geschickt gemacht werden sollte, dem Oberhauptes des Staates wie auch dem gesammten Vaterlande dermaleinstens in allen Ständen ersprießliche und nützliche Dienste zu leisten”. Schwarz, 1897. 1.

mérnököt. A Savoyai Akadémia jogi képzése és korszerű oktatási rendje kezdetben a Theresianum számára is egyfajta mintául szolgált.

A Savoyai Akadémián tanulni más bécsi nemesi iskolákkal összehasonlítva anyagilag kedvezőbbnek bizonyult. A különböző ösztöndíjak, alapítványok mellett a tandíjas képzés sem számított (bizonyos nemesi réteg felett) megfizethetetlennek. A tandíj évente 300 forintba került, saját nevelőért további 270 forintot, a külön nagyobb méretű szobáért 100 forintot és a lovaglóiskola használatáért szintén 100 forintot kellett a szülőknek fizetniük.¹³¹ Az iskola hamar kedveltté vált a nemesség körében, aminek hatására az éves diáklétszám általában hetven-nyolcvan fő körül mozgott. Az iskola matrikulája sajnos elveszett vagy lappang, de a régebbi szakirodalom adatai alapján tudni lehet, hogy az intézmény a magyar főnemesi szülők bizalmát is elnyerte. Már 1749-ben az iskola első tanulói között több magyar diákot találunk, Horeczky és Sándor bárók mellett (a fiatalon nemesi apródként szolgáló) gróf Keglevich József (1700–1765) helytartótanácsos fiát, Jánost (1730–1767), vagy a köznemesi származású Skerlecz Ferenc (1731–1803), későbbi kancelláriai titkárt, majd 1769-től helytartótanácsost.¹³² Később, 1758-ban (a Theresianumon végrehajtott bizonyos átszervezéseket követően)¹³³ szintén az akadémián tanult gróf Draskovich József (1714–1765) tábornaszernagy fia, János (1740–1787), későbbi ezredes és a magyar szabadkőművesség központi szervezőegyenysége, gróf Erdődy János (1733–1806), későbbi horvát bán, vagy Fekete György (1711–1788), majdani országbíró fia, János (1741–1803), miként az erdélyi rendek tagjai közül gróf Kemény Lőrinc.¹³⁴ Kemény még három évvel később is az intézmény diákja volt, amire a *Wienerisches Diarium* egy ceremóniális híradásából következtethetünk. 1761. augusztus 14-én József, Lipót, Ferdinánd és Miksa főherceg tett látogatást a Savoyai Akadémián, tiszteletükre tizenkét tanuló kettes párokba rendeződve lovas keringőt (*Carous-sel*) mutathatott be.¹³⁵ A diákok mindegyike különböző nációból származott, találunk közöttük bajort, lengyelt, modenait vagy würzburgit, valamint Kemény személyében erdélyit is.¹³⁶ Az akadémián vizsgálati korszakhatárunkat

¹³¹ Schwarz, 1897. 11–12.

¹³² Schwarz, 1897. 18.; Ember, 1940. 200–202.

¹³³ 1755–1758 között a Favorita-kastélyban két oktatási intézmény működött egymás mellett: az 1746-ban alapított, a jezsuiták kezelésében lévő Theresianum és az 1755-ben életre hívott *Theresianische Ritterakademie*. A jog- és államtudományos képzés ekkor a lovagi akadémián kapott helyet. A finansziális nehézségek és az iskola rendkívül alacsony látogatottsága miatt – amiben a tandíj kiemelkedően magas összege mellett a hétéves háború is közrejátszott (sok fiatal nemes abbahagyta tanulmányait a katonai karrier reményében) – az önálló akadémia 1758-ban bezárta kapuit. Cicalek, 1872. 41.; Kökényesi, 2013/a. 138.

¹³⁴ Schwarz, 1897. 92.; Fináczy, 1899. I. 338.

¹³⁵ WD 1761. o8. 22.

¹³⁶ A híradás Kemény keresztnévét nem közli, de valószínűleg Kemény Lőrincről (esetleg valamely családtagjáról) van szó.

követően is tanultak magyar és erdélyi főnemesek, az 1770-es évek diákjai között az Amadé, Mednyánszky és Tolnay családnévvel egyaránt találkozhatunk.¹³⁷ A Savoyai Akadémia 1776-ig tudott önálló intézményként működni, ekkor megkezdődött a Theresianummal való egyesítése, a folyamat 1778-ig húzódott el.

A Habsburg-kormányzat a nemesi akadémiáknak fontos szerepet szánt a nemesség politikai és társadalmi önképének és szerepkörének az átforgatása terén.¹³⁸ A szemléletváltás elősegítését az udvar a magyar rendekkel kapcsolatban különösen fontosnak tartotta, amelynek tagjai kiváltságait a cseh–osztrák nemességhez képest sikeresebben tudták megőrizni. A kormányzat a nemesi akadémiáknak szánt célja jól tükröződik az iskola tanárának, Joseph von Sonnenfelsnek két beszédében, amelyeket a Savoyai Akadémián adott elő az iskola diákjainak: az elsőt 1767-ben *Das Bild des Adels*, majd egy évvel később az *Ueber den Beweggrund der Verwendung* címen.¹³⁹ Ezekben a buzdító szónoklatokban a nemesi növendékek jövőjéről és a nemesi szerepekről értekezett. Az első előadás mottójául választott Alexander Pope (1688–1744) idézet is igen beszédes: „Honour and fame from no condition rise, Act well your part, there all Honour lies.”¹⁴⁰ Sonnenfels érvelése szerint a haza a nemesekkel szemben – születésüknél és rangjuknál fogva – elvárja, hogy szolgálják mind az államot, mind pedig a fejedelmet. A szónok szerint a nemesi diákok tehát viselkedjenek úgy, ahogy az majdan a társadalom iránt elkötelezett, felelősségteljes államférfitől elvárható. Ez az igény a korszak politikai és irodalmi publicisztikájában is egyre gyakrabban fogalmazódott meg a nemességgel kapcsolatosan.¹⁴¹ Sonnenfels véleménye szerint a diákoknak nem szabad a hiúság vétségébe esniük azáltal, hogy a felmenőik örökségével kérkednek, mert eredetileg „mindenki egy és ugyanazon apától származik”.¹⁴² Lehetőségeiket, képességeiket felhasználva kötelessé-

¹³⁷ Schwarz, 1897. 149.

¹³⁸ Khavanova, 2006; Kökényesi, 2017/a.

¹³⁹ Sonnenfels, 1767; Sonnenfels, 1786. 177–204. Sonnenfels nézeteivel kapcsolatban bővebben lásd: Kann, 1962. 149–258.; Karstens, 2011; Khavanova, 2017/a; Klingenstein, 1978; Kontler, 2012; Kökényesi, 2013/b; Osterloh, 1970.

¹⁴⁰ Héczei Pál fordítása szerint: „Hát minden hír és dicsőség a’ mellyet ő keresé, sem nem több, sem nem kevesebb, hanem egy hitván mese.” (Héczei, 1829, 89.) Ez a fordítás nem adja vissza jól a Pope-idézet lényegét, ami abban áll, hogy a cselekedet az egyetlen (és nem a körülmények), amiből minden becsület fakadhat. Sonnenfels az idézetében (ahogy Héczei is) a *fame* (hír, hírnév) szót használta, de az eredeti Pope-szöveg (Pope, 1820. 55.) a *shame* (szégyen) kifejezést tartalmazza, amely a szöveg jelentését nagy mértékben megváltoztatja. Nem tudjuk, hogy Sonnenfels tudatosan használt volna az eredetitől eltérő változatot, de valószínűsíthető, hogy nem pusztán félreolvasásról van szó, mert Héczeinél is hasonló változattal találkozhatunk. Elképzelhető, hogy az osztrák és a magyar recepcióban ez a *corpus* lett – nem tudjuk, hogy szándékoltan-e vagy sem, de – elterjedt. Az azonban jelentőséggel bír számunkra, hogy a bécsi államtudós ezt az idézetet választotta beszéde mottójául.

¹⁴¹ Az államférfi-ideál részletes bemutatását lásd: Martens, 1996.

¹⁴² Sonnenfels, 1767. 5.

gük a haza hasznára tevékenykedniük, miként diákként elméjük pallérozása, testük edzése a legfőbb feladatuk. Sonnenfels meglátása szerint a nemesi tanulóknak megfelelő felkészültséget kell szerezniük és elhivatottsággal kell rendelkezniük ahhoz, hogy a későbbi szolgálataikat jól el tudják látni, szükség esetén pedig a fejedelem és az állam számára hasznos tanácsokkal legyenek képesek szolgálni. A professzor diákjaitól bizalmat kért ahhoz, hogy az olykor nem tetsző „igazságokat” is képesek legyenek elfogadni.¹⁴³ Sonnenfels alapvető fontosságúnak tartotta, hogy a főúri növendékek maguknak szerezzenek hírnevet, és ne elégedjenek meg a család dicsőségével.

g) Löwenburg-konviktus és piarista gimnázium

A piarista rend jelentősége és társadalmi beágyazottsága a 18. századi Habsburg Monarchiában folyamatosan emelkedett, a rend térnyerése szempontjából fontos dátum az 1701. év, amikor a piaristák Bécsben (I. Lipót 1697. évi rendelete alapján) megnyithatták az iskolájukat.¹⁴⁴ A josephstadti piarista gimnázium fokozatosan fejlődött, de felsőbb poétikai és retorikai osztályokkal csak 1735-től rendelkezett, amikor is ezek megszervezését VI. Károly engedélyezte a számukra.¹⁴⁵ A gimnáziumi diákság létszáma már az első évben meghaladta a négyszázötven főt, ami jól mutatja a növekvő városi társadalom igényét az iskola iránt. A gimnázium matrikulája jelenleg sajnos lapang vagy elveszett, de az iskolában Bécs központi jelentősége és a nyugat-magyarországi régióban különösen erős vonzáskörzete miatt bizonyára a Szent Korona országaiból is számos tanuló, köztük nemesi és főnemesi diákok is megfordultak.

A jelen vizsgálat szempontjából még fontosabb, hogy a 18. század közepétől, 1748-tól a piarista gimnázium mellett működött egy nemesi oktatási-nevelési intézmény is, a Löwenburg-konviktus.¹⁴⁶ Az iskolát a fiú örökös nélkül maradó gróf Johann Jakob von Löwenburg (1670–1732) udvari kamarai tanácsos hozta létre 12 000 forint felajánlásával 1731-ben kelt végrendeletében, a megvalósítás viszont egészen 1748-ig váratott magára, ekkor hunyt el Aloysia lánya gyermektelenül. A konviktusban, a testamentumban rendelkeztek megfelelően alapítványi helyek is működtek, Löwenburg négy ösztöndíjas helyet hozott létre, amelyből kettőt osztrák, kettőt mindig magyar, kevésbé tehető, tíz év feletti nemesi ifjú nyerhetett el. 1755-ben Mária Terézia hat főre emelte fel az alapítványi férőhelyek számát, de rajtuk kívül 200

¹⁴³ Sonnenfels, 1786. 182.

¹⁴⁴ Knöll, 1901.

¹⁴⁵ Geusau, 1803. 270.

¹⁴⁶ Geusau 1803. 363–383.; Savageri, 1832. 206–216.; Brendler, 1896. 171–226.; Fináczy, 1899. I. 337.

forintos tandíj ellenében más nemesi diákok is látogathatták a konviktust.¹⁴⁷ Az iskolában az osztrák és a magyar náció különösen fontos szerepet játszott, ezt fejezte ki a konviktus bejárta feletti felirat is: „Convictus Austriae et Hungariae Nobilitatis [...]”.¹⁴⁸ Az újonnan felvett alapítványi diákokkal kapcsolatban a bécsi sajtó is gyakran közölt különféle híradásokat.

A *Wienerisches Diarium* 1748. október 19-én külön függelékben tudósított arról, hogy az újonnan berendezett josephstadti piaristákhoz egy ifjú osztrák és egy magyar nemes nyert alapítványi helyen felvételt, akik szépírást, levélírást, számtant, nyelveket, táncokat és vívást fognak tanulni.¹⁴⁹ A bécsi piaristáknál mindemellett a diákoknak (képzetségüknek megfelelően) lehetőségük volt a grammatika, humanióra és filozófia évfolyamain is művelődni. A század második felében a konviktust már olyan előkelő famíliák fiai is látogatták, mint a, Colloredók, Herbersteinek, Lobkowitzok vagy a Zinzendorfok. A konviktus anyakönyve sajnos ma már nem elérhető, így a pontosabb magyar vonatkozásokat nem tudjuk felvázolni.¹⁵⁰ Különböző források bevonása viszont lehetővé teszi legalább néhány hallgató kilétének a felfedését, például könyv possessori bejegyzés alapján kimutatható, hogy korszakunkban a konviktus tanulója volt például Padányi Bíró Márton (1696–1762) veszprémi püspök unokaöccse, István is.¹⁵¹ A magyarok számára fenntartott ösztöndíjak odaítélésében a Magyar Udvari Kancellária fontos véleményező szerepet játszott, így egyes tanulókkal kapcsolatban a kancelláriai levéltár is őriz információkat. 1758-ban például a kancellária a magyarok számára fenntartott ösztöndíjas helyekre a következő diákokat ajánlotta (sorrend szerint): Högyösy Antalt, Markoviczky Pált és Buday Tamást, a javaslatot Mária Terézia változtatás nélkül jóvá is hagyta. Közülük a második jelölt valószínűleg Markoviczky Pál kancelláriai fogalmazó fia, a harmadik jelölt pedig elképzelhető, hogy Buday Mihály korábbi magyar kamarai járulnok fia vagy családtagja lehetett.¹⁵² Az ösztöndíjak kiosztása ez esetben is a hűséges hivatalnokok megjutalmazását és a kormányzat számára hasznosan tevékenykedni képes újabb generáció kinevelését célozta, miként ezt tágabb kontextusban Olga Khavanova kutatásai is bizonyították.¹⁵³ A nemesi oktató-nevelő intézmények között a Löwenburg-konviktustól a Savoyai Akadémián át a Theresianumig megfigyelhető volt egyfajta hierarchia, amit az

¹⁴⁷ A konviktus tandíjához és ellátáshoz lásd: WD 1748. 10. 19.

¹⁴⁸ Brendler, 1896. 179.

¹⁴⁹ WD 1748. 10. 19. függ.

¹⁵⁰ Némi pótlékot jelent Olga Khavanova kutatásai szerint, hogy az Udvari Kamara *Kammeral-zahlamtsbücher* sorozatának a kötetei az 1770-es évek második felében megőrizték a Löwenburg-konviktus ösztöndíjas tanulóinak a névsorait. Khavanova, 2000/b. 230.

¹⁵¹ Farkas, 2014. 279.

¹⁵² Fallenbüchl, 1970. 324.

¹⁵³ Lásd Olga Khavanova korábban (a Theresianum ösztöndíjainál) idézett tanulmányait.

egyres intézmények kiváltságai, diákságuk összetétele és tandíjuk nagysága is tükrözött. A Löwenburg-konviktus II. József rendelete hatására már a Theresianum előtt, 1782-ben bezárta a kapuit, ugyanis az uralkodó ellenezte a hasonló kiváltságos rendi intézmények működtetését. A konviktus restaurációjára (az intézmény épületében 1791–1797 között működő *Theresianisch-Leopoldinische Akademie* bezárását követően) két évtizeddel később, 1802-ben került sor.

h) Lányiskolák

A lányiskolák fénykora ugyan Európa-szerte a 19. század második felére tehető, de a női oktatás-nevelés intézményi fejlődésének a gyökerei a kora újkorra, kiváltképp a 18. századra vezethetők vissza.¹⁵⁴ A császárvárosban már a 16. század végén is működött lányiskola, amit Georg Brandstetter (1508/1509–1574) polgármester 1569. évi testamentumával hívott életre, és ami tíz fiatal lány nevelését finanszírozta a Szent Jeromos-kolostorban.¹⁵⁵ Vizsgálati korszakunk szempontjából viszont sokkal fontosabb az orsolyiták tevékenységére kitérnünk, akik 1660 óta tartottak fenn lányiskolát Bécsben. A rend iskolájában a fiatal lányok a vallási nevelés mellett írni, olvasni, számolni, valamint a kor elvárásainak megfelelő női munkákat: hímzést és varrást tanultak. Az iskolában a 18. század második felében (az 1770-es évektől már bizonyosan) a nemesi és tehetősebb polgári lányok számára zenét, táncot, francia és olasz nyelvet, levélírást, geográfiát, illetve történelmet is oktatnak.¹⁵⁶ Ezen csoport tagjai, akik konviktusszerűen éltek tanulmányi idejük alatt, a kolostorban elkülönültek a nyilvános iskola diákjaitól. Társadalmi állásuknak és a velük szemben támasztott kulturális elvárásoknak megfelelően másfajta műveltség elsajátítására volt szükségük, mint az alacsonyabb polgári származású vagy közrendű lányoknak. A magasabb színvonalú és egyben bentlakásos képzés tandíjhoz volt kötve, ami az 1780-as évtizedben nagyjából évi 190 forintot tett ki.¹⁵⁷ Az orsolyiták nyilvános iskolája komoly társadalmi igényeket és kormányzati elvárásokat elégített ki, ugyanis 1785-ben több mint ötszázötven lány tanult az intézményben.¹⁵⁸ Az 1770-es évek közepétől a Habsburg-kormányzat a felvilágosult abszolutista reformok jegyében a lányoktatás kereteit és a tanított tárgyak minőségét is egyre jobban igyekezett szabályozni és állami kontroll alá helyezni.

¹⁵⁴ A 18. századi nőnevelés és oktatás témaköréhez lásd: Brokmann-Nooren, 1994.

¹⁵⁵ Csendes–Oppl, 2003. 377. A régebbi összefoglalásokban az 1572. év szerepel. Geusau, 1803. 449–450.

¹⁵⁶ Geusau, 1803. 450. Schneider, 2005. 81–82.

¹⁵⁷ Geusau, 1803. 450.; Schneider, 2005. 83.

¹⁵⁸ Schneider, 2005. 83.

Az iskola matrikulája sajnos nem maradt fenn (az is kérdéses egyáltalán, hogy a bécsi orsolyiták szisztematikus módon vezették-e azt), Christine Schneider kutatásai alapján azonban néhány növendék, köztük egy-két magyar főnemesi lány személyére is fény derült. Az iskola fizetős tanulója volt gróf Koháry Ignác (1726–1777) őrnagy két lánya, feltehetően a felnőtt kort is megélt Mária Anna (1768–1822) és Mária Terézia (1761–1812), miként gróf Pálffy Lipót (1739–1799) kancelláriai tanácsos lánya, Mária Terézia (1768–1829) is.¹⁵⁹ A Koháryak és kiváltképp a Pálffyak már több generáció óta aktívan képviseltették magukat a császárvárosban, így lányaik bécsi neveltetése sem tekinthető meglepőnek. A Koháry lányok iskolai oktatását az anyai rokonság is nagyban motiválta, ugyanis a lányok nagynénjei: Josepha és Michaela von Cavriani grófnők a bécsi orsolyita rendház szerzetesnővérei voltak.¹⁶⁰ Pálffy Lipót választása mögött más okok húzódtak meg, ő azért nem az otthoni, prefektus általi neveltetést választotta egyetlen lánya számára, mivel megözvegyült, felesége a neves hadvezér gróf Leopold Joseph von Daun (1705–1766) tábornagy lánya, Maria Theresia 1777-ben elhunyt. Pálffy, aki új feleséget és ezáltal lánya számára mostohaanyát nem választott magának, inkább az orsolyitákra bízta gyermeke 1778–1785 közötti neveltetését. Az aggódó apa a tanulóévek során rendszeresen látogatta lányát, és érdeklődött felőle, közben pedig az orsolyita nővérek jóindulatát különféle ajándékokkal (borral, vadhússal) igyekezett megnyerni, sőt a lánya számára külön nevelőnőt is finanszírozott.¹⁶¹ Pálffy Mária Terézia tanulmányi évei után (hasonlóan a Koháry lányokhoz) nem lett az orsolyita rend tagja, családot alapított, gróf Nádasdy Lipóthoz (1777–1836) ment feleségül.¹⁶² Az orsolyita rend egyébként nemcsak az oktatás vonatkozásában, hanem a kiházásítás nélkül maradt lányok életpályájának rendezése szempontjából is vonzó lehetőséget jelentett a főnemesi családok számára. A bécsi rendház nővérei között számos előkelő família (Goes, Perlas, Trauttmannsdorff) lányát találjuk, ami az általuk működtetett iskola tekintélyét és vonzerejét is növelte.¹⁶³

A császárvárosban az orsolyiták mellett a szalézi nővérek is foglalkoztak lányok nevelésével és oktatásával, akiknek a kolostorát I. József özvegye, Vilma Amália császárné alapította 1717-ben, történetük rekonstruálásához azonban még fontos alapkutatások hiányoznak.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Schneider, 2005. 91.

¹⁶⁰ Schneider, 2005. 331.

¹⁶¹ Schneider, 2005. 91.

¹⁶² Jedlicska, 1910. 688.

¹⁶³ A rendtagok között elvéve egy-egy magyar (Koller, Patachich, Zay) lányt is lehet azonosítani, sőt már a 18. század előtt is voltak a bécsi orsolyita rendháznak magyar tagjai, például a tragikus sorsú gróf Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró két lánya (Jozefa és Franciska) is ide került. Schneider, 2005. 329–336.

¹⁶⁴ Geusau, 1803. 452–453.

5. kép: Johann Niedermann: Pálffy Mária Terézia és lánya, Ernestine, 1802

★

A császárvárosi nemesi oktatás színhelyeit a főbb súlypontok mentén tekintettük át, ám a teljességre törekvő felsorolásnak még számos intézményről kellene megemlékeznie. Olyanokról, mint a Chaos-alapítvány (amely nemesi árvaházként funkcionált),¹⁶⁵ a bécsújhelyi katonai Theresianum (amelyre itt a szigorúbb földrajzi lehatárolás miatt nem térünk ki),¹⁶⁶ illetve ezen intézmény „előiskolája”, a bécsi *Militärpflanzschule* (amelyet fiatal, 8–13 év körül katonai pályára szánt nemesek látogattak).¹⁶⁷ A 18. század második felében létrejött különféle szakiskolákról – mint a Keleti Nyelvek Akadémiája (1754), a Rajz- és Rézmetsző Akadémia (1768), az állatorvosi iskola (1767), a méhészeti iskola (1770) vagy a katonai sebészeti akadémia (Josephinum, 1780) – sem szoltunk, amelyekre jelen bemutatás egyfelől az időbeli korlátok miatt, másfelől az iskolák társadalmi összetétele miatt nem térhet ki, ezek elsődleges célközönségét ugyanis nem a nemesség, és végképp nem a főnemesi elit jelentette. A fiatal nemesek és főurak művelődése, bécsi integrációja szempontjából alapvető szerepet játszott az udvarban működő nemesi apródok és

¹⁶⁵ Történetéről bővebben: Geusau, 1803. 231–237.; Fináczy, 1899. I. 337–338.; Gatti, 1901. 6–34.

¹⁶⁶ Svoboda, 1894.

¹⁶⁷ Fináczy, 1899. 339.; Geusau, 1803. 388–390.; Svoboda, 1894. 40–52.

a bécsi Magyar Nemesi Testőrség intézménye, ezek bemutatására azonban a következő fejezetekben fogunk részletesebben kitérni.

Kitekintés: tanulmányok és bécsi karrier

Vizsgált korszakunkban (kiváltképp a 18. század első felében) a „nemzetközi” főnemesség tagjaiból álló bécsi vezető elit elsősorban nem a császárvárosi iskolákban szerezte meg műveltségét, pozíciójához szükséges ismeretanyagát.¹⁶⁸ A befolyásos tisztségviselők és tanácsadók többsége neves főnemesi családok sarja volt, akiknek művelődési gyakorlatát a családi hagyományok határozták meg. A szülők részéről változó volt, hogy a házi nevelők alkalmazásában vagy a nyilvános iskolákban bíztak-e jobban, illetve milyen életkorban küldték gyermekeiket intézményes keretek közé tanulni, e kör oktatási stratégiájának gyakori közös elemét képezte azonban az egyetemlátogatás vagy nemesi akadémián való tanulás, illetve a *Kavalierstouren* való részvétel. A 17–18. század fordulóján a hercegi Liechtenstein családban bevett gyakorlatot jelentett, hogy a formális oktatásuk végére érő fiúkat több évig tartó külföldi útra küldték, amelynek keretében bejárták Észak-Itália, Németalföld, a Francia Királyság és a Német-római Birodalom számos városát és udvarát, valamint egyetemeken és lovagi akadémiákon is hosszabb-rövidebb ideig művelődtek.¹⁶⁹ Gróf Wenzel Anton von Chotek (1674–1754), csehországi helytartó fiait, Johann Karl (1704–1787), későbbi cseh–osztrák másodkancellárt (*zweiter Kanzler*), továbbá Rudolfot (1706–1771), a későbbi cseh–osztrák főkancellárt a prágai egyetemre küldte jogot tanulni, majd nyugat-európai (Németalföld, Franciaország) *Kavalierstourra* világot látni.¹⁷⁰ A fiatal gróf Wenzel Anton von Kaunitz, későbbi államkancellár gróf Ludwig Friedrich von Zinzendorfhoz (1721–1780), az Udvari Számvevő Kamara (*Hofrechnungskammer*) későbbi elnökéhez hasonlóan középfokú tanulmányai befejeztével az igen korszerűnek számító lipcsei univerzitáson végzett három szemeszteren keresztül stúdiumokat, majd mindketten több évig tartó külföldi tanulmányúton vettek részt.¹⁷¹ Kaunitz és Zinzendorf egyaránt látogatást tettek német, francia, belga és holland városokban, de Kaunitz még Itáliában, Lotaringiában, Zinzendorf pedig az egyre népszerűbb úticélnak számító Angliában is járt. A magas udvari karriert befutó Johann Joseph von Khevenhüller (apjához, Sigmund Friedrichhez hasonlóan) kiváló oktatásban ré-

¹⁶⁸ A nemzetközi kutatás jelenlegi állása szerint ez a kép látszik kirajzolódni, bár határozottabb állítás megfogalmazása több alapvető fontosságú intézmény matrikulájának a hiányában nem lehetséges.

¹⁶⁹ A téma önálló feldolgozását lásd: Heiss, 1990/a.

¹⁷⁰ Cerman, 2010. 266–287.

¹⁷¹ Klingenstein, 1975. 158–253.; Zinzendorf, 1879. 35.

szesült, leideni és strasbourggi egyetemi tanulmányokkal egybekötött nyugat-európai tanulmányúton vett részt.¹⁷² Gróf (később herceg) Georg Adam von Starhemberg (1724–1807) neves diplomata, államférfi, főudvarmester a lipcsei egyetemen folytatott jogi tanulmányai után *Kavalierstouron* vett részt, majd József főherceg udvarában kapott kamarási kinevezést.¹⁷³ Rajtuk kívül még számos hasonló példát idézhetnénk a Habsburg Monarchia főnemesei elitjének a művelődési gyakorlatára, ugyanis többek között a Dietrichsteinnek, a Windisch-Grätznek vagy a Trautsonok is hasonló oktatásban részesítették a fiaikat.¹⁷⁴

A magyar főnemesség műveltsége és oktatása alapján igen vegyes összetételű csoportot alkotott. A császárvárosban hivatalt betöltő vagy rendszeresen megforduló magyar arisztokraták fiatalon családi hagyományaiknak és lehetőségeiknek megfelelő képzést kaptak, amelyet vizsgált korszakunkban a generációk művelődési gyakorlata közötti változások is tovább árnyaltak.¹⁷⁵ A magyar főúri családok körében a *Kavalierstour* – a jelenlegi kutatási eredmények szerint – nem volt olyan elterjedt, mint az osztrák–ceh főrendek művelődési gyakorlatában, mégis (mások mellett) az udvarban aktívan jelenlévő főúri famíliák közé kiválóan integrálódott Pálffyak és Esterházyak fiaik oktatásában szívesen éltek ezzel a lehetőséggel. E két család Bécsben is ismertté vált tagjai közül például gróf Pálffy János nádor, unokaöccse, Miklós kancellár, herceg Esterházy Pál Antal (1711–1762) tábornagy és öccse, „Fényes” Miklós, a Magyar Nemesei Testőrség kapitánya, miként másodunokatestvérei, Miklós, későbbi követ, majd testőrkapitány és Ferenc kancellár is bizonyíthatóan részt vettek tanulmányaik végeztével hasonló európai utazáson, amely minden bizonnyal megkönnyítette az ifjú főurak udvari kapcsolat- és karrierépítését.¹⁷⁶ A többség hasonló reprezentatív utazásra a magas (több ezer vagy olykor a tízezer forintot is meghaladó) költségek miatt nem gondolhatott, a külföldi egyetemlátogatás azonban a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező, de feltörekvő köznemesek számára is jó befektetésnek bizonyulhatott, például Festetics Pál (1722–1782) a lipcsei, vagy Bruckenthal Sámuel (1721–1803) a hallei és a jénai univerzitás hallgatója volt.¹⁷⁷

¹⁷² Schönberger, 1963. 20.

¹⁷³ Eichwalder, 1971. 193–194.

¹⁷⁴ Cerman, 2010. 314–353., 385–410.; Hadriga, 1996. 119., 139.

¹⁷⁵ A magyar főnemesei 17. századi tanulmányi lehetőségeinek áttekintését lásd: Kalmár, 2010, vagy a külföldi utazások információtörténeti összefüggéseiről: Ugry, 2014.

¹⁷⁶ Málnási, 1929. 9–10.; Fazekas, 2014/a. 5–6. Herceg Esterházy Pál Antal édesanyjának, Mária Oktáviának (1688–1762) a fia számára írt (1732. március 30-án, hároméves külföldi tanulmányút végén kelt) útlevelekérvényt lásd: ÖStA HHStA RHR Passbriefe Kt. 4. Fasc.2. Nr. 77. Esterházy útjának bemutatását lásd: Kalmár, 2019. 1146–1150.

¹⁷⁷ Polgár, 1997; Polgár, 2004. 64.; Göllner, 1977. 7–8.

A Szent Korona országaiból származó diákok és (fő)nemesi tanulók művelődésében a folyamatosan bővülő császárvárosi oktatási lehetőségek is igen fontos szerepet játszottak. 1711–1765 között legalább 2200, a Szent Korona országaiból származó diák tanult Bécsben, akiknek hozzávetőleg 5%-a származott főnemesi családból, de a valós számok a hiányos adatok miatt ennél jóval magasabbnak tekinthetők. A Habsburg Monarchia fővárosában tanult főurak közül többen futottak be császárvárosi karriert, és váltak az udvari élet ismert személyiségeivé. A bécsi egyetem 1711 előtti magyar hallgatói közül feltétlenül meg kell említenünk Pálffy Miklóst és Jánost, a két későbbi nádort, továbbá az Erdődy fivéreket: László Ádám (1677–1736) nyitrai püspököt, kancellárt, György (1680–1759) országbíró és Gábor Antal (1684–1744) egri püspököt.¹⁷⁸ 1746/1749 után a magyar főnemesi oktatás legfontosabb helyszíneivé a nemesi akadémiák váltak, kiváltképp a Theresianum, ahol olyan neves, a bécsi udvarban is jelenlévő és kiválóan érvényesülő főurak tanultak, mint Batthyány József György (1727–1799), az Udvari Kamara alelnöke, Esterházy Ferenc nápolyi követ vagy gróf Zichy Károly (1753–1826) országbíró, konferenciamenteser.¹⁷⁹ A későbbi fejezetekben az udvar és a bécsi kormányzat kínálta különböző pozíciókkal kapcsolatban látni fogjuk, hogy a tisztségekért versengő magyar főurak milyen műveltséggel és iskolázatással rendelkeztek, köztük pedig az idő előre haladtával miként emelkedett a Theresianumban végzetek aránya. Végül fontos hangsúlyozni, hogy a magyar főurak és nemesek a különféle bécsi iskolákban és a császárváros kulturális közegében megszerzett műveltséget nemcsak karrierépítésük során kamatoztathatták, hanem birtokaikra hazatérve saját környezetükben is mint gyűjtők, mecénások, illetve bármilyen kulturális, művészi vagy akár politikai tevékenység művelői és támogatói.

¹⁷⁸ Kissné Bognár, 2004. 180–270.

¹⁷⁹ Gemmell-Flischbach, 1913; Kissné Bognár, 2004. 336–338.

A HABSBURG-UDVARTARTÁS

Források

„Hogy a császári udvar Európa összes udvara közül az egyik legtekintélyesebb az tagadhatatlan tény [...]. Mert ha valaki a császári szolgálatban lévő hercegek, grófok és urak nagy számát vizsgálja, és azt a rendkívül nagy tömeget szemléli, amely rajtuk kívül az udvartartást alkotja, úgy máshol is könnyen találhat hasonlóan népes udvart. Mi hozzátesszük, hogy más nagy uralkodói udvar, kiváltképp a francia igen nagyszámú, és benne talán éppen annyi gavallért és más szolgát alkalmaznak, mint a császári udvarban, csak hogy tőlük némelyek alig fele pénzt, vagy fizetséget kapnak, sőt a legtöbben a címmel is megelégednek, vagy a túlélés édes reményében bizakodnak, és várnak türelemmel amíg az elődök helyet készítenek a számukra”¹⁸⁰ – írja a türingiai utazó, Johann Basilius Küchelbecker a Bécsről készített városleírásában. Az udvartartás (*Hofstaat*) az uralkodócsalád közvetlen szolgálatában álló, különböző rangú tisztségviselők köre volt, akik az udvar működtetését biztosították.¹⁸¹ A szolgálatok az udvartartás különféle pozícióinak megfelelően lehettek gyakorlati és ceremoniális jellegűek, a konyhai feladatok elvégzésétől a díszőrség biztosításán keresztül a diplomáciai testületek fogadásáig. Az udvartartás kettős funkciót töltött be: egyfelől biztosította az uralkodócsalád életének kereteit, másfelől pedig az uralkodói hatalom kifejezésre juttatásának látványos eszközét képezte. Ennek megfelelően az udvartartásban való szolgálatvállalás az udvari integráció és kapcsolatépítés egyik legközvetlenebb és leginkább magától értetődő csatornáját képezte.

E fejezet célja a Habsburg-udvartartás általános struktúrájának, méretének a bemutatása, valamint benne a magyar (fő)nemesi karrierek azonosítása és elemzése. Még mielőtt erre rátérnénk, érdemes azonban a téma saját

¹⁸⁰ „Daß der Kayserliche Hof einer von denen ansehnlichsten unter allen Europäischen Höfen sey, ist eine unläugbare Sache [...]. Denn wenn man die grosse Anzahl derer Fürsten, Grafen und Herren, welche in Kayserlichen Hof-Diensten stehen, erweget, und die überaus starcke Menge derer übrigen Hof-Bedienten betrachtet, so wird man leich anderswo einen solchen nombreusen Hof finden. Wir geben zwar zu, daß anderer grosser Potentaten Höfe, vornehmlich der Frantzösische, meistentheils auch sehr zahlreich, und daß an denenselben vielleicht eben so viel Cavalliers und andere Bediente, als an dem Kayserlichen, engagiret sind; allein es geniesset von solchen zuweilen kaum die Helffte Gage oder Besoldung, sondern die mehresten sind mit dem Praedicat zufrieden, oder trösten sich mit der süßen Hoffnung der survivance, und warten mit Gedult, biß die Antecessores Platz machen.” Küchelbecker, 1730. 157–158.

¹⁸¹ A témáról bővebben lásd: Duindam, 2003. 21–45.; Cerman, 2010. 93–135.; Hengerer, 2004/b. 153–275.; Kubiska–Scharl–Pözl, 2013. 89–114.; Pečar, 2003/a. 31–40.

tos forrásadottságairól is néhány szót szólni. Az udvartartás 16–17. századi funkcionáriusainak a vizsgálatára a legkézenfekvőbb források az Udvari Kamarában vezetett számadáskönyvek (*Hofzahlamtsbücher*), amelyek az udvarban szolgálatot teljesítők személyéről és fizetéséről is pontos információkat nyújtanak.¹⁸² A számadáskönyvek szisztematikus módon azonban csak az 1714-ben bevezetett kamarai reformig használható források, ezt követően esetlegesen tűnnek fel a kötetekben az udvartartás tisztségviselői.

A sajtó fejlődésének és a nyomdaipar konjunktúrájának köszönhetően a 17–18. század fordulójától évente kiadták az ún. udvari kalendáriumot (*Kayser-königlicher Hof- und Ehren-Calender*), amely a császári-királyi udvar (beleértve a főhercegi, főhercegnői és egyéb udvartartások) teljes személyi állományának a névsorát tartalmazta.¹⁸³ Az udvartartás fogalma alatt a következőkben a kalendáriumokban található Habsburg- (császári, császárnéi, főhercegi, főhercegnői) udvarok összességét értjük, tehát nem a tágabb udvar fogalmat használjuk, amelybe a bécsi kormányzatszervek (mint a kamara vagy a kancellária) tisztségviselői is beletartoztak. Az udvari kalendáriumokhoz hasonló nyomtatványokat információközlő és reprezentációs céllal korábban már más európai udvarok is adtak ki (elsőként 1629-ben a pápai, 1644-ben a francia, 1694-ben az angol, 1704-ben pedig a porosz udvar).¹⁸⁴ E kiadványok fontos személyi információkkal szolgáltak az udvarba érkező főrendek, nemesek, ágensek vagy a diplomáciai testületek tagjai számára, valamint általuk a népes udvartartás személyi állományáról azok is értesülhettek, akik nem jutottak el az uralkodói rezidenciákra.¹⁸⁵ A kalendáriumoknak a tájékoztatás mellett reprezentációs funkciójuk is volt, mivel rajtuk keresztül az udvar grandiózus méreteiről (mint az uralkodói hatalom látványos szimbólumáról) a császárvároson kívüli nyilvánosság is értesült. Az udvari kalendárium nem keverendő össze az 1701-től kiadott állami sematizmussal (a kiadvány több névváltoztatáson is átment, *Kayserlicher, Königlicher und Erzherzoglicher Staats- und Standeskalender*, később *Schematismo der Kayserl-königlich wie*

¹⁸² Hengerer, 2004/a.

¹⁸³ A 18. század első felében kétfajta udvari kalendáriumot adtak ki: rendszertelenül egy kislakút (a mai körülbelül A7-es formátumút) és egy nagyobb alakút (nagyjából a mai A5-ös formátummal megegyezőt). (Lásd bővebben: Kubiska–Scharl–Pözl, 2013. 39–41.) A jelen fejezet a nagyalakú kalendáriumokkal foglalkozik, amelyek az udvartartás névsorát és havi lebontásban az összes udvari ünnepet tartalmazták. A kislakú kalendárium tartalmazta az Aranygyapjas Rend és a Csillagkeresztes Rend tagjainak a névsorát, az udvari főnemeseik név- és születésnapjait, valamint az udvar magasabb rangú tagjainak halálhíréit. Az 1753-ban kiadott példány reprezentatívan közel hatvan (az udvarban is számontartott) magyar arisztokrata név- és/vagy születésnapját tartalmazza, amely arányszám nem marad el a cseh vagy az osztrák arisztokratáktól. Hofkalender, 1753. A Főudvarmesteri Hivatal 1766-ban Albert herceg és Mária Krisztina főhercegnő pozsonyi udvartartásáról is kért be információkat, erről lásd: ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 73. Fasc. 6.

¹⁸⁴ Noflatscher, 2004. 61. A kora újkori hivatali kalendáriumok és sematizmusok repertóriumát lásd: Bauer, 1997–2005. I–IV.

¹⁸⁵ A sajtó és az udvar kapcsolatáról lásd: Gestrich, 1994. 78–90.; Bauer, 2010.

auch Erzherzoglichen Instanzen, Ämter). Az udvari kalendárium havi bontás szerint tartalmazta az udvari ünnepek listáját, valamint az udvartartás tisztviselőinek és a Habsburg Monarchia fontosabb világi és egyházi méltóságviselőinek a névsorát. Az állami sematizmus ellenben az udvari tisztviselők mellett a fontosabb osztrák és kiváltképp a bécsi hivatalok, tanácsadótestületek, illetve többnyire a lovag- és érdemrendek tiszti címtárát adta közre. A város minden könyvesboltjában árusított sematizmust Johann Peter Willebrand (1719–1786) német utazó, jogász, dán királyi tanácsos a bécsi tájékozódásban megkerülhetetlen kézikönyvnek tartotta, amit a városba látogató olvasóinak is a figyelmébe ajánlott.¹⁸⁶ E fejezet – részben az udvari kalendáriumok alapján kontroll- vagy kiegészítő forrásként felhasználva az állami sematizmusokat – teszi vizsgálat tárgyává a Habsburg-udvartartás magyar tisztviselőikörét. A kalendáriumok és az egyéb kiegészítő levéltári dokumentumok mellett a jelen összegzés alapvető forrásai még a Főudvarmesteri Hivatal (*Obersthofmeisteramt*) pénzügyeit dokumentáló *Hofparteienprotokolle*-kötetek, amiket rendszertelenül 1637-től, formailag egységes módon pedig 1686-tól vezettek.¹⁸⁷ A források alapján összeállított, a Habsburg-udvartartás magyar tisztviselőit tartalmazó névjegyzék ellenőrzésére kiváló kontrollforrást jelentett az Irene Kubiska-Scharl és Michael Pölzl szerkesztésében megjelent *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765* című kötet, ami elsősorban az udvari kalendáriumok alapján tartalmazza az udvartartás névjegyzékét és a személyi állomány elemzését.¹⁸⁸

Az udvartartás szerkezete és benne a magyarok aránya

A kora újkori (osztrák) Habsburg-udvar jellegét és szerkezetét I. Ferdinánd császár 1527-ben, valamint 1537-ben burgund mintára kiadott udvari rendtartása (*Hofordnung*) határozta meg.¹⁸⁹ Ekkor fogalmazták meg pontosan az udvartartás strukturális pilléreit jelentő négy udvari hivatalnak és vezetőinek – főudvarmester (*Obersthofmeister*), főkamrás (*Oberstkämmerer*), főudvarnagy (*Obersthofmarschall*), főistállómester (*Oberststallmeister*) – feladatkörét és egymáshoz való viszonyát, amelyek ugyan minden uralkodó

¹⁸⁶ Willebrand, 1761. 296. A sematizmusokat a későbbi fejezetekben is gyakran fogjuk még idézni.

¹⁸⁷ Kubiska-Scharl – Pölzl, 2012, 413–415.; ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteienprotokolle Bd. 7–30.

¹⁸⁸ Kubiska-Scharl–Pölzl, 2013; Kubiska-Scharl–Pölzl, 2018. Az udvari kalendáriumok alapján hiánytalanul az 1745–1765 közötti időszakot sikerült feldolgozni. A sematizmusok alapján, pedig az 1719–1741 közötti időintervallumot (az 1720., 1722. és az 1730. év kivételével). Irene Kubiska és a bécsi kutatócsoport eredményei az 1711–1719, valamint az 1742–1744 közötti adatok szempontjából különösen hasznosak voltak a jelen kutatás számára, illetve a kutatócsoport által közreadott adattárak a vizsgált korszak többi részére is megbízható kontrolladatokat nyújtottak.

¹⁸⁹ Duindam, 2003. 39.; Scheutz-Wührer, 2011. 24–33.; Žolger, 1917. 47–53.

alatt kisebb-nagyobb mértékben módosultak, de alapvető módon nem változtak.¹⁹⁰ A főudvarmester volt az udvartartás vezetője, legmagasabb rangú tisztségviselője és az udvar ceremonális életének irányítója, közvetlenül a hivatala alá tartoztak (mások mellett) az előmetélők (*Vorschneider*), asztalnokok (*Truchsess*), udvari káplánok (*Hofkaplan*), orvosok és sebészek, az udvari építész (*Hofarchitekt*), a táncmesterek, az udvari zenekar, valamint a testőrségek.¹⁹¹ A rangban következő méltóságot a főkamrás viselte, ami kiemelten fontos bizalmi pozíciónak számított, ugyanis az uralkodó körüli személyes szolgálatokat koordinálta, valamint az udvartartás pénzügyeit felügyelte, fennhatósága alá tartoztak a kamarások (*Kämmerer*), a komornyikok (*Kammerdiener*), a fűtők (*Kammerheizer*), a fizetőmester (*Kammerzahlmeister*), a kincstárnok (*Schatzmeister*), az ékszerészek, valamint a különféle ipar- és képzőművészek (festők, kőfaragók, szobrászok, metszők).¹⁹² Az udvartartás hierarchiájában a főkamrás utáni következő méltóságot a főudvarnagy viselte, akinek elsődleges jogkörét az udvar és az udvartartás tisztségviselői feletti bíraskodás képezte, ellenőrzése alá tartozott az Udvari Szállásmester (*Hofquartiermeister*) hivatala, amely pedig az udvari beszál-lásolási rendszert működtette.¹⁹³ Az udvartartás negyedik főtisztségviselő-jének a főistállómester számított, akinek hivatala felelt a Habsburg-istállók működtetéséért és a loállomány ellátásért, valamint az udvari utazások megszervezésében is alapvető szerepet játszott.¹⁹⁴ A Főistállómesteri Hivatal rendelkezett a Habsburg-udvartartásban a Főudvarmesteri Hivaltal követően a második legnépesebb személyi állománnyal, amelyet főként alacsonyabb rangú tisztségviselők – mint a lovászok, kovácsok vagy az udvari hajdúk – alkottak, de ezen hivatal részét képezték a nemesi apródok (*Edelknabe*) is. Az udvartartás négy főméltóságviselője a Habsburg Monarchia főnemesi és kormányzati elitjének meghatározó tagjának számított, amely pozíciók nemcsak ceremonális-szimbolikus jelentőséggel bírtak, hanem számottevő politikai hatalmat is biztosítottak viselőik számára. Nem meglepő, hogy az udvartartás vezetői között a monarchia legnagyobb tekintéllyel és befolyással bíró famíliáinak (Althann, Auersperg, Liechtenstein, Sinzendorf, Trautson) tagjait azonosíthatjuk.¹⁹⁵ Vizsgált korszakunk legismertebb udvari méltóságviselőjének a neves naplói-író gróf (1764-től herceg), Johann Joseph von Khevenhüller-Metsch (1706–1776) tekinthető, aki udvari karrierje során előbb főudvarnagyként (1742–1745), majd főkamrásként (1743–1765), ké-

¹⁹⁰ A feladatok fokról fokra történő változásáról lásd: Scheutz–Wührer, 2011.

¹⁹¹ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 303–352.; Fazekas 2015. 427–455.

¹⁹² Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 353–370.; Fazekas 2015. 456–462.

¹⁹³ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 370–376.; Fazekas 2015. 463–466.

¹⁹⁴ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 376–404.; Fazekas 2015. 467–468.

¹⁹⁵ Az udvari főméltóságviselők pályájának elemzését lásd: Scheutz, 2015.

sőbb másod-főudvarmesterként, 1770-től haláláig pedig első főudvarmesterként szolgált, mellette pedig konferenciamentiszeri tisztséget is viselt, amely a külpolitika formálásra biztosított számára lehetőséget.¹⁹⁶ Khevenhüller pályája az udvari méltóságok közötti feljebb lépési lehetőségeket is jól tükrözi.

A Habsburg-udvartartásnak, Bécs legnagyobb „munkaadójának” (miként Yasmin-Sybille Rescher nevezi) a mérete és az összetétele a kora újkor évszázadaiban során jelentős mértékben változott és formálódott.¹⁹⁷ Az udvartartás személyi állománya a 16. század közepén nagyjából 550 főből állt, ami fél évszázadon belül a duplájára növekedett, II. Rudolf prágai udvara megközelítőleg 1100–1200 tisztségviselőt foglalt magában.¹⁹⁸ Hasonló méretű udvarral rendelkezett I. Lipót császár is, akinek az udvartartása a 17–18. század fordulóján közel 1000 főből állt, újabb növekedést fia, VI. Károly regnálása alatt érzékelhetünk, akinek az udvarában 1735-ben 1500–1600 személy (a központi igazgatás személyiállományával együtt 2100–2200 tisztségviselő) teljesített szolgálatot.¹⁹⁹ Mária Terézia és I. Ferenc uralkodása alatt, a háborús kihívások és a politikai-kulturális változások hatására újabb regressziót érzékelhetünk, az 1760-as években nagyjából 1300 fő viselt hivatalt az uralkodói udvartartásokban. A 18. század utolsó harmadában bekövetkezett számbeli csökkenést a századfordulót követően azonban újabb növekedési hullám követte, a 19. század folyamán előfordult, hogy az uralkodói udvartartás létszáma a 3000 főt is meghaladta, a személyi állomány pedig csupán az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveire csökkent a 16. század végéhez hasonló kiterjedésűre (1913-ban 736 fő szolgált az udvarban).²⁰⁰ Az udvartartás növekedéséről a finanszírozási költségek is sokat elárulnak, míg I. Ferdinánd uralkodása alatt az udvartartás (testőrségek nélküli) fenntartási költsége évente kevesebb, mint 90 000 forintba került, addig az 1750-es évek udvarának fenntartása már 700 000 és 1 000 000 forint közötti összegeket követelt meg, amely különbség még az infláció figyelembevételével is igen látványosnak tekinthető.²⁰¹

A kora újkor évszázadaiban a sok száz főből álló Habsburg-udvartartásnak csupán kis részét képezték a *natio Hungarica* tagjai. Pálffy Géza adatai és becslései szerint a 16. század folyamán az udvartartás nagyjából 3–4%-át alkották magyar tisztségviselők, ami elsősorban I. Ferdinánd és II. Miksa regnálása alatti időkre helytálló, amikor évente tizenkét-tizennyolc Magyar

¹⁹⁶ Khevenhüller tevékenységéhez lásd: Schönberger, 1963.

¹⁹⁷ Rescher, 2016.

¹⁹⁸ Duindam, 2003. 69–70.

¹⁹⁹ Scheutz, 2011/a. 40.; Duindam, 2003. 72.; Mikoletzky, 1956. 669–675.; Reinalter, 1991. 78.; Cerman, 2010. 99.; Scheutz–Wührer, 2011. 36.

²⁰⁰ Scheutz, 2011/a. 41–42.

²⁰¹ Mikoletzky, 1956. 669–675.

Királyságból származó személy viselt tisztséget az udvarban, de ez a szám II. Rudolf növekvő prágai udvarában öt fő alá – 1610–1612-ben pedig mindössze egyetlen személyre – redukálódott.²⁰² A 17. század hátralévő részére vonatkozóan sajnos átfogó kutatási eredmények egyelőre nem állnak rendelkezésre. A Leopold Auer vezette *Die Wiener Hofgesellschaft während der Regierungszeit Kaiser Leopolds I. (1657–1705)* nevű kutatócsoport által közreadott, I. Lipót uralkodása alatti udvartartás névjegyzékét tartalmazó adatbázis szinte csak az udvarban váltakozó rendszerességgel jelenlévő kamarások között tartalmazza magyar tisztségviselők nevét.²⁰³ Katrin Keller kutatásainak köszönhetően az udvarhölgyek (*Hofdame*) és a császárnéi udvartartás tagjai között lehet néhány magyar hölgyet – mások mellett Erdődy vagy Nádasdy lányokat – azonosítani, a legismertebb közülük gróf Pálffy Miklós (1619–1679) koronaőr felesége, Eleonore von Harrach (1623–1693), aki előbb (1636–1649 között) udvari kisasszonyként (*Hoffräulein*), majd (1686–1693 között) I. Lipót gyermekeinek a főudvarmesternőjeként (*Obersthofmeisterin*, *Aya*) teljesített szolgálatot.²⁰⁴ I. József császár uralkodása alatt növekedést érzékelhetünk az udvartartás magyar tisztségviselőinek a létszámában, például 1706-ban és 1709-ben – a kamarásokon kívül – már négy-öt magyar főnemest azonosíthatunk az udvar személyi állományában.²⁰⁵ A Habsburg-udvartartás magyar tisztségviselői között a Koháry vagy a Pálffy család tagjait találjuk, akiknek az udvari jelenléte a Rákóczi-mozgalom során politikai üzenetet is közvetített, az egyes famíliáknak a Habsburg-dinasztia iránti lojalitását juttatta kifejezésre.

VI. Károly regnálása idején a *natio Hungarica* tagjai közül összesen 27 személy udvari alkalmazását sikerült azonosítani, akiknek az aránya nagyjából egyenletesen oszlik el az 1711–1740 közötti időszakban (1711–1720: 12; 1721–1730: 13; 1731–1740: 9).²⁰⁶ A magyarok szempontjából az udvartartás állományának összetétele az I. József uralkodása alatt megkezdődő integrációs folyamat folytatását tükrözi. VI. Károly regnálása során a Habsburg-udvartartásokban folyamatosan lehet egy-egy magyar személyt azonosítani. Kiemelkedő arányokról azonban nem beszélhetünk, egy évben jellemzően három–négy fő teljesített szolgálatot, mindemellett természetesen pozitív és

²⁰² Pálffy, 2016. 110–120.

²⁰³ I. Lipót udvartartása (adatbázis). Az adatbázis a hiányos forrásadottságok miatt nem a teljes udvartartás névjegyzékét tartalmazza.

²⁰⁴ Keller, 2005/a. 192.

²⁰⁵ Staats- und Standes-Calender, 1706; Staats- und Standes-Calender, 1709.

²⁰⁶ A korszakból a magyar kötődés szempontjából bizonytalanul azonosítható a Siebenbürger család-név. A név utalhat erdélyi (esetleg erdélyi szász) származásra, de korábbi, Erdélytől már régóta elszakadt generációktól is eredhet a családnév, így az önmagában még nem feltételez magyar kötődést. A családból Johann Heinrich Siebenbürger több pozícióban 1725–1740 között szolgált lakájként (*Leiblakai*) az udvartartásban. Lásd: Kubiska-Scharl-Pözl, 2013. 702.

negatív kilengéseket is regisztrálhatunk: 1712-ben csupán egyetlen, 1727-ben viszont hat magyar tisztségviselőt azonosíthatunk az udvartartás személyi állományában. Az 1710-es évek elején az udvartartásban a magyar tisztségviselők jelenléte a későbbi évtizedekhez képest alacsonyabb arányt mutat, ami minden bizonnyal a Rákóczi-mozgalom utáni regenerálódással magyarázható, illetve azzal, hogy VI. Károly császár és az udvar figyelmét a spanyol ügyek kötötték le.²⁰⁷

Mária Terézia és I. Ferenc közös regnálása alatt huszonkét magyar teljesített szolgálatot a Habsburg-udvartartásokban, amennyiben először kizárólag a VI. Károly uralkodása alatt már rendelkezésre álló pozíciókat vesszük számításba – de az újonnan alapított testőrség intézményét még nem. Az évtizedek között folyamatosan növekvő arányokat érzékelhetünk (1741–1750: 7; 1751–1760: 10; 1761–1765: 14),²⁰⁸ amit a negatív és pozitív irányba kiugró atipikus évek is megerősítenek, míg 1744-ben csupán egyetlen magyar tisztségviselő teljesített szolgálatot az udvartartásban, addig 1763-ban már kilenc. Mária Terézia trónra kerülésének az évtizedében feltűnően kevés magyar vállalt tisztséget az udvartartásban, ami véleményem szerint egyfelől az osztrák örökösödési háború miatti pénzügyi megszorításokkal, másfelől a fiatal magyar nemesek katonai szerepvállalásával függ össze. Az 1750-es években a magyar udvari tisztségviselők létszámában már kis mértékű növekedést érzékelhetünk, a hétéves háború miatt azonban a Habsburg Monarchia még mindig nehéz helyzetben volt, tartós növekedésre és a kormányzat kezdeményezte tudatos fejlesztésre csak az 1760-as években került sor. Mária Terézia 1760-ban alapította meg a Magyar Nemesi Testőrség intézményét, ami a magyar nemesség udvartartáson belüli arányának az emelésében rendkívül fontos szerepet játszott. A testőrség teljes jogú udvari és katonai intézménynek számított, amely korszakunkban (a kisegítőszemélyzetten kívül) százhusz testőrből és tizenhárom tisztből állt.²⁰⁹ A testőrség állományával együtt 1761-ben összesen száznegyven Magyar Királyságból és Erdélyi Fejedelemségből származó személy állt a Habsburg-udvartartás alkalmazásában, akiknek az együttes aránya meghaladta az udvartartás teljes személyi állományának a 10%-át. A korábbi évtizedekhez képest ez igen látványos előrelé-

²⁰⁷ VI. Károly császár korai bécsi udvaráról lásd: Lhotsky, 1958.

²⁰⁸ További kontrollforrások hiányában bizonytalanul azonosítható Thomas Slawick és Andreas Unger. Slawick 1761–1790 között állt az udvartartás alkalmazásában előbb mint futár, később mint lakáj. Unger pedig 1765-ben József főherceg udvarában *sommelier*ként tevékenykedett. A Magyar Királyságban a Szlávik és az Unger család is bírt nemességgel, az utóbbi 1756-tól, a jelzett személyek azonban a bizonytalan azonosíthatóság és ezen családok környező országokban és tartományokban való jelenléte miatt a mostani vizsgálatba nem kerültek be. Nagy, 1865. XI. 398

²⁰⁹ A testőrség az udvartartáson belül intézményi szempontból a Főudvarmesteri Hivatal ellenőrzése alá tartozott. A testőrség tagjai közül az udvari kalendáriumokba a tisztek kerültek be mindig név szerint.

pést jelentett a magyar rendi társadalom bécsi térnyerésében, ami közvetlen összefüggésben állt a Magyar Királyság Habsburg Monarchián belüli politikai súlyának erősödésével az 1741 utáni korszakban.²¹⁰

Az udvartartás magyar tagjai és tisztségeik

A Habsburg-udvartartás személyi állományában az 1711–1765 közötti korszakban összesen negyvenhét magyar (vagy szorosan magyar kötődésű) személyt sikerült azonosítani, akik szolgálati éveik alatt hetvenegy pozíciót töltöttek be (lásd függelék 1. táblázat).²¹¹ Közöttük harmincnégy főnemest és kilenc köznemest vagy alacsonyabb társadalmi rétegből származó személyt találunk. Az udvar társadalmi tagolódásával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a magasabb pozíciókat leszámítva az udvartartásnak csak kis hányada állt nemesekből, a személyi állomány legnagyobb részét közrendűek alkották. Az udvari pozíciók presztízsnövekedésére Európában a központi hatalom megerősödésével párhuzamosan, a 16–17. század folyamán került sor, amiben elsőként (a burgund hagyományokat továbbfejlesztő) spanyol, később pedig a francia udvar játszott mintaadó szerepet. Bécsben az 1537-ben kiadott udvari rendtartás vezette be, hogy a kamarásoknak a korábbi gyakorlattal ellentétben a főnemesség sorából kellett kikerülniük.²¹² A nemesek és főnemesek számára fenntartott pozíciók között fokozatosan rendkívül komoly hierarchikus különbségek alakultak ki, ami jól tükröződik az udvari jog (*Hofrecht*) szakértőjének, Friedrich Karl von Mosernek az európai uralkodói udvartartások tisztségeire kidolgozott kategóriarendszerében is. Moser a különféle udvari pozíciókat társadalmi összetételük alapján öt kategóriába sorolta: 1. kizárólag (fő)nemesek által betölthető méltóságok (magasabb udvari tisztségek, kamarások, testőrtisztek); 2. főként nemesek által viselt, de kisebb udvarokban polgári származásúakkal is betölthető pozíciók (istálló-mester, vadász-mester); 3. különbségtétel nélkül polgár és nemes által egyaránt viselhető tisztségek (konyhamester, ezüstkamarás); 4. polgár és nemes által betölthető alacsonyabb rangú tisztségek (várnagy, pohárnok, előmetelő); 5. csupán polgári származásúakkal betölthető pozíciók (komornyik, lakáj).²¹³

²¹⁰ A testőrség intézményével azonban önállóan a következő fejezetben fogunk foglalkozni.

²¹¹ A jövőbeni kutatás talán más – a Magyar Királyságból, kiváltképp németajkú városi polgárcsaládból származó – tisztségviselőket is azonosítani tud majd. További alacsonyabb rangú horvát tisztségviselőkhöz lásd még: Budak, 2015. 452.

²¹² Cerman, 2010. 127.

²¹³ Ezzel kapcsolatban érdemesnek tartjuk Moser kategóriarendszerét egészében idézni, mert hasznos kortársi véleményt közöl az udvari tisztségek társadalmi megoszlásáról, hierarchiájáról, amelynek

A magyar tisztségviselők túlnyomó többsége a Habsburg-udvartartás felső rétegéhez tartozott, olyan pozíciók birtokosa volt, amelyeket kizárólag főnemesek tölthettek be. A császárvárosban az udvartartás magasabb tisztségeiért igen kielezett verseny folyt, a korlátozott számú pozíciókért pedig a Habsburg Monarchia népes és soknemzetiségű főúri familiái rivalizáltak egymással. Az udvartartás magyar főnemeseit az általuk betöltött pozíciók alapján két csoportra oszthatjuk, voltak, akik vezető tisztséget viseltek (öt fő), míg mások (harmincnégy fő) fiatal arisztokraták számára fenntartott pozíció birtokosai voltak. A két csoport között gróf Batthyány Antónia (1720–1797) személyében egyetlen közös tagot találunk, aki fiatalon udvarhölgyként (*Hofdame*) szolgált VI. Károly feleségének, Erzsébet Krisztina császárnénak az udvarában, másfél évtizeddel később Mária Terézia hatodik gyermekének, Mária Erzsébet főhercegnőnek a főudvarmesternője (*Obersthofmeisterin*) lett, később pedig hasonló szolgálatot teljesített Pármai Izabella hercegnő, József trónörökös felesége számára is.²¹⁴ A Habsburg-

megítélése utólag sok esetben komoly kihívást jelent. „1. Von einigen kan man zuverlässig sagen: daß sie zu aller oder doch von unvordenklicher Zeit her als adelich gehalten und auch noch also geachtet werden.

2. Andere seynd zwar an sich adelich, werden aber auch zuweilen von bürgerlichen Personen bekleidet.

3. Noch andere werden ohne unterschied mit adelichen und bürgerlichen besetzt.

4. Ferner seynd auch noch Bedienungen, welche bald vor bürgerlich, bald vor adelich geachtet werden, nachdem der Hof und die Personen seynd, welchen das Amt aufgetragen wird.

5. Endlich seynd einige Bedienungen ohnstreitig bloß bürgerlich, werden aber um der denselben anklebenden Vortheile und Vorzüge willen auch ohne Bedencken von dem Adel übernommen.” Moser, II. 1761. 173.

„Zu der ersten Gattung gehören alle hohe Hof-Aemter, die Maitre-Chargen, die Cammer-Herrn, Cammer- und Hof-Junkere, und Pagen; ferner alle Häupter der Garden, alle Ordens-Ritter.

In die zweyte Classe möchten gehören Stallmeister-Jägermeister und dergleichen Chargen, welche der Gebrauch der meisten Höfe dem Adel, um so mehrers, beylegt, als dises eigentlich die Wissenschaften seynd, in welchen derselbe seine Stärcke besizet; doch finder sich auch daß disie Aemter von Bürgerlichen bekleidet werden. Hieher gehören auch alle andere Aemter adelicher Würde, welche aus besonderer Affection des Regenten einer Person bürgerlichen Stands anvertrauet werden, sie haben übrigens Nahmen, wie sie wollen.

In die dritte Gattung möchten zu rechnen seyn die Stellen: Forstmeister, Ober-Küchen-Meister, Ober-Silber-Cämmerer, Geheimer Cämmerer, Pagen-Hofmeister c.

Zu der vierdten Rubric rechne ich die Bedienungen eines Burggrafen, der Truchsesses, Mund-Schencken u. s. w.

Endlich die letzte Gattung wird eigentlich an dem Kayserlichen-Hof angetroffen, da man Cammer-Diener, Cammer-Fourier, ja noch ungleich geringere Bediente mit dem von geziert findet, welche freylich keinen Stiftsmässigen Adel auf ihre Kinder bringen, hingegen desto mehr baare Ahnen erwerben, und mit ächten Cremnizer Ducaten ihre sechzehnen Schilde Standes-mäßig genug zu blasonieren wissen.” Moser, 1761. II. 174.

²¹⁴ Mária Terézia lánya, Mária Erzsébet főhercegnő nem összetévesztendő Mária Terézia hasonló nevű nagynénjével, aki 1725 és 1741 között Németalföld helytartója volt. Róla bővebben lásd: Hertel, 2014. Az ifjabbik Mária Erzsébetet (1743–1808) fiatalon a megözvegyült XV. Lajos francia király feleségének szánták, 1767-ben azonban himlőt kapott, amiből ugyan felgyógyult, de a betegség nyomait

udvartartás többi vezető, magyar (származású vagy kötődésű) tisztségviselője közül herceg Esterházy Mihály (1671–1721) felesége, a piemonti Dessana-Rhodi márkicsaládból származó Anna Margit (1673–1755) több mint tizenhárom éven keresztül volt I. József özvegyének, Vilma Amália császárnénak (a korábbi braunschweig-lüneburgi hercegnőnek) a főudvarmesternője. A főudvarmesternői tisztség fontos bizalmi pozíciónak számított, feladatát egy főhercegnő vagy császárné női udvartartásának a vezetése és felügyelete jelentette, aminek létszáma regnáló császárné esetében korszakunkban (az udvarhölgyektől, a komornákon át a női kisegítőszemélyzetig) a negyven főt is meghaladta.²¹⁵ A tisztségre tapasztalt, az udvari életben járatos, rendszerint középkorú hölgyet választottak, aki mindig befolyásos arisztokrata családi háttérrel (Auersperg, Breuner, Caraffa) rendelkezett. Moser a következőképp foglalta össze a főudvarmesternői feladat lényegét: „A főudvarmesternő az udvarban az uralkodó felesége és családja után a hölgyek között az első rangot viseli és így ehhez mértén kell tartania magát, mert ő az a személy, aki a legbizalmasabb és legtöbb érintkezésben áll az úr feleségével, mindenkor előkelő születésű, alkalmas korú és azért, hogy szolgálatát minél kényelmesebben végezhesse, előszeretettel választanak özvegy hölgyet a feladatra.”²¹⁶

A vezető tisztségviselők között két főudvarmestert találunk, gróf Batthyány Károlyt (1697–1772), aki József főherceg udvarát vezette, valamint gróf Serényi Károly Antalt (1686–1742), aki pedig I. Lipót lányának, Mária Magdolna főhercegnőnek az udvartartását irányította. Ők a császári főudvarmesterhez hasonló feladatkörrel rendelkeztek, a különbség abban állt, hogy kisebb létszámú udvartartás irányításával és reprezentációjával voltak megbízva. Mária Magdolna főhercegnő udvara például 1737-ben negyvenöt főből állt, köztük harminc férfi és tizenöt női tisztségviselőt találunk, akik közül az előbbieket a főudvarmester, az utóbbiak a főudvarmesternő felügyelete alá tartoztak.²¹⁷ A Habsburg-udvartartás ötödik magyar származású vezető tisztségviselője gróf Pálffy Miklós (1657–1732) volt, aki I. Lipót utolsó feleségének, Pfalz-Neuburgi Eleonóra császárnénak az udvarában látta el a főistállómesteri teendőket. A regnáló és az özvegy császárnék udvartartásai

élete végéig magán viselte. Mária Terézia halála után Innsbruckban lett apátnő. Stollberg-Rilinger, 2017. 817–819.

²¹⁵ Keller, 2005/a. 17–30. A Mária Terézia alatti korszakra lásd (Johann Baptist Skall: *Versuch einer historisch-practischen Darstellung des Hof-Staates Ihrer Majestät der Kaisern von Oesterreich* című 1829. évi feldolgozásának kapcsolódó részét): ÖNB Hs Cod. Ser. N. 3382. fol. 124–137.

²¹⁶ „Die Ober-Hofmeisterin bekleidet nach der Gemahlin und Familie des Regenten unter den Dames den ersten Rang an Hof und so wohl um disen gehörig zu souteniren, als auch weil sie diejenige Person ist, welche den vertrautesten und meisten Umgang mit der Gemahlin eines Herrn hat, werden jederzeit Dames von vornehmer Geburt, gestztem Alter und, damit sie ihrem Dienst desto bequemer abwarten können, gerne Wittwen dazu genommen.” Moser, 1761. II. 155.

²¹⁷ Staats- und Standes-Calender, 1737. 377–379.

a rangkülönbségek miatt népesebb személyzettel bírtak, mint a főhercegek vagy főhercegnők udvarai, ezért ezek vezetését nemcsak főudvarmester és főudvarmesternő látta el, hanem saját Főistállómesteri Hivatallal is rendelkeztek. Pálffy Miklós császárnéi főistállómester felügyelete alá például 1709-ben száztíz tisztségviselő tartozott, akik között nemesi apródokat, valamint kocsisokat és hajtókat egyaránt találunk.²¹⁸

A Habsburg-udvartartás legnépesebb magyar csoportját harmincnégy fővel (köztük tizenöt férfi és tizenkilenc női tisztségviselővel) a fiatal, a pályájuk elején járó főnemesek alkották. A férfiak (vagy sok esetben inkább fiúk) között kilenc nemesi apródot és hat (rendszeres szolgálatban álló) kamarást azonosíthatunk. A nemesi apródi szolgálat – miként az előző fejezetben is láthattuk – az udvari integráció, művelődés és kapcsolatépítés kiváló eszközét jelentette. A nemesi apródok egyfelől ceremoniális szolgálatot végeztek, kiváltképp vásár- és ünnepnapokon a császár vagy a császárné templomi kíséretének a részét alkották, másfelől pedig formális oktatásban részesültek.²¹⁹ A császárvárosban nemesi apródok már III. Frigyes és I. Miksa udvarában is voltak, de az intézmény formális keretei csak a 16. század első harmadában szilárdultak meg, ekkor kapták meg a *Stallburgban* saját iskolájukat is.²²⁰ Az apródok számát kezdetben tizenkét főben állapították meg, de létszámuk később húsz-harminc fő között ingadozott. A nemesi apródok tanulmányait és hétköznapi életét a saját udvarmesterük (*Edelknabenhofmeister*) és nevelő-elöljárójuk (*Praeceptor*) irányította.²²¹ Oktatási repertoárjukat a következő tárgyak alkották: lovagi exercitiumok, nyelvek, valamint jogi, matematikai és mérnöktudományok.²²² VI. Károly uralkodása idején hat tanár oktatta a nemesi apródokat, külön tanár tanította a történelmet-filozófiát, a közjogot (*ius commune*), a nyelveket, a matematikát és a mérnöktudományokat, a vívást, valamint a táncot. A tanárok között neves személyiségeket is találunk, mint Antonio Bormastino nyelvmestert vagy Johann Jakob Marinoni (1676–1755) matematikus-asztronómust.

²¹⁸ Staats- und Standes-Calender, 1709. 241–243.

²¹⁹ Kökényesi, 2012/a. 292.; Hübl, 1912; Schuetz-Wührer, 2007. 78–81.; Moser, 1761. II. 190–196.

²²⁰ Hübl, 1912. 8.

²²¹ Scheutz-Wührer, 2007. 78.

²²² Hübl, 1912, 15. Antonio Bormastino, aki a nemesi apródok tanáraként közvetlen rálátással bírt az intézményre, így írt annak oktatási színvonaláról: „Zu diesem Ziel hält man ihnen die vortrefflichste Lehrmeister, dahero können sie sich so wohl in deme, was dem Adel anständig, als was zu der Wissen schafft gehörig, üben dan es gibt allda Bereuter, Fechtmeister, Tanckmeister c. Diese seynd nur für die Adeliche Exercitien. Wie auch nicht weniger für die Rechten, History, Geometri, und die Sprachen sambt einem wohlgelehrt- und verständigen Hoffmeister, de auf die Obsicht hat; und zwar ihren eigenen bey einem jeden Hoff.” Bormastino, 1715. 311.

6. kép: Peter Schubert von Ehrenberg – Caspar Luyken:
Császári nemesi apródok, 1703 körül

Petr Mat'a véleménye szerint a nemesi apród szolgálat a 17. században a *Kavalierstour* egyfajta olcsóbb változatát jelentette, amelyet azok a nemesi családok vettek igénybe, akik nem engedhették meg maguknak, hogy fiaikat költséges európai tanulmányútra küldjék művelődni.²²³ A 18. század első évtizedeiben azonban változást érzékelhetünk, ugyanis nemesi apródok kerültek ki a Habsburg Monarchia olyan befolyásos családi köztől, mint amilyenek az Althann, Auersperg, Colloredo, Dietrichstein, Herberstein, Mollard, Nesselrode vagy a Wallis család számított, bár érdemes megjegyezni, hogy a hercegi rangú szülők – mint például a Liechtensteinek – ekkor sem adták nemesi apród szolgálatra gyermekeiket.²²⁴ Hasonló társadalmi háttérrel rendelkeztek a vizsgált korszakunk magyar nemesi apródjai is, akik között szintén befolyásos főnemesi családok (Batthyány, Csáky, Nádasdy) fiait azonosíthatjuk. Az 1711–1765 között szolgálatot teljesítő kilenc nemesi apród mindegyike VI. Károly uralkodása alatt kezdte meg szolgálatát, közülük egyedül gróf Berényi Tamás volt az, aki az 1730-as évek végén került az ud-

²²³ Mat'a, 2003. 215.

²²⁴ Topka, 1954. 91–93.; Kubiska-Scharl–Pölzl, 2013. 377–381.

vartartásba, és tisztségét Mária Terézia trónra lépését követően is megtartotta.²²⁵ A magyar nemesi apródok közül tipikus pályafutásnak tekinthető gróf Batthyány Ádám (1704–1782) szolgálata, aki Batthyány Zsigmond (†1728) Vas vármegyei főispánnak és gróf Isabella Rosina von Gallenbergnek (1670–1731) a másodszülött fia volt.²²⁶ Batthyány grazi gimnáziumi tanulmányait követően, a húszas évei elején került az udvarba, ahol bő két éven keresztül, 1725–1727 között teljesített szolgálatot.²²⁷ Mária Terézia uralkodása alatt a nemesi apródok társadalmi összetétele ismét átforgatódott, az udvari elit famíliák számára a nemesi apródszolgálat újra elvesztette néhány évtizeden keresztül fennálló vonzerejét. 1754-ben például csupán az Attems, Ettling, Klam vagy Wildenstein családok tagjait azonosíthatjuk a nemesi apródok között.²²⁸ Az intézmény presztízsének a csökkenésében minden bizonnyal az udvari kultúra fokozatos átalakulása, valamint az újonnan alapított nemesi akadémiák játszottak alapvető szerepet. 1767-ben a nemesi apródok iskoláját felszámolták, ekkortól az apródok a Savoyai Akadémián folytathatták tanulmányaikat, ahol modern nyelveket és tudományokat tanultak, valamint nemesi exercitiumokat sajátítottak el.²²⁹

A kamarások közül öten József főherceg udvarában teljesítettek szolgálatot (róluk későbbi alfejezetben lesz szó), valamint gróf Nádasdy Pál Antal (†1721) Vilma Amália császárné udvartartásának képezte hosszabb időn keresztül (1715–1721) részét. A császárnéi udvarokban nyolc-tíz kamarás vagy más néven udvari gavallér (*Hofkavalier*) teljesített szolgálatot, akik elsősorban a császárné reprezentációját erősítették. Hasonló pozícióba jellemzően főnemesi famíliák pályakezdő fiai kerültek, ami többek számára kiváló kitörési lehetőséget jelentett a későbbi magasabb karrierek irányába, például Khevenhüller főudvarmester apósa, gróf Johann Adolf von Metsch (1672–1740) későbbi birodalmi alkancellár (*Reichsvizekanzler*) katolikus hitre való áttérését követően és diplomáciai szolgálatát megelőzően Vilma Amália udvarában teljesített kamarásként szolgálatot, hasonlóan gróf Johann Ferdinand von Kuefstein

²²⁵ A horvát főnemesi családból származó gróf Rátkay Károly József a jelen vizsgálatba nem került be, aki a Főistállómesteri Hivatal jegyzéke szerint (ÖStA HHStA HA ÖStA SR Kt. 15. Nr. 3. K. K. Edelknaben, 1704–1883) 1709–1710 között töltött be nemesi apródi funkciót a császári udvartartásban, amit az udvari kalendárium is megerősít áltál, hogy 1711 után nem szerepel a neve a kalendáriumban. Azonban a *Wienerisches Diarium* 1712. április 28-i beszámolója szerint Rátkay mint császárnéi nemesi apród (két társával együtt) filozófiai bakkalaureátusi fokozatot szerzett. (WD 1712. 04. 29.) Rátkay nemesi apródi szolgálata után (vagy vele párhuzamosan) a bécsi egyetemen folytatt tanulmányokat.

²²⁶ Wifßgrill, 1794. I. 314.

²²⁷ Varga, 2004. Nr. 1044.

²²⁸ Staats- und Standes-Calender, 1754.

²²⁹ 1778-ban került sor a Theresianum és a Savoyai Akadémia egyesítésére, a *Theresianische und Savoyische Ritterakademie* név alatt ekkortól a közös akadémián kaptak helyet az udvarban továbbra is szolgálatot teljesítő nemesi apródok. Hübl, 1912. 13–16.

(1688–1755) későbbi alsó-ausztriai helytartóhoz, birodalmi tanácsoshoz, aki szintén diplomáciai megbízatása előtt I. József özvegyének udvarában szolgált udvari gavallérként.²³⁰ Sajnos Nádasdy Pál Antal hasonlóan fényes pályát nem tudott befutni, ugyanis szolgálata utolsó évében elhunyt.

A tanulmányaik végeztével az udvarba érkező főnemesi fiúkéhoz igen hasonló szolgálati struktúra állt az arisztokrata lányok rendelkezésére is. Az udvarhölgyek (*Hofdame*) előkelő főnemesi famíliák hajadon lányai közül kerültek ki, amely szolgálat kiváló eszközt jelentett a fiatal hölgyek számára ahhoz, hogy udvari integrációjukat erősítsék és személyes kapcsolati hálójukat bővítsék.²³¹ Az udvarhölgyek az özvegy és regnáló császárnéi udvartartásnak, valamint a császárné ceremonális kíséretének egyaránt állandó részét képezték, hivatali szempontból a főudvarmesternő, közvetlenül pedig saját udvarmesternőjük (*Hofdamen-Hofmeisterin*, vagy *Fräulein-Hofmeisterin*) felügyelete alá tartoztak. Az udvarmesternő feladata volt ügyelni az ifjú hölgyek napirendben foglalt feladataira, köztük olvasmányaikra, hitéletük gyakorlására, erkölcsükre és a férfiaktól való tisztességes távolságtartásra.²³² A császárnéi udvartartásban egyszerre jellemzően nyolc-tizenkét udvarhölgy teljesített szolgálatot, akik között VI. Károly uralkodása alatt szép számban találjuk az Auersperg, Harrach, Herberstein, Khevenhüller, Lamberg, Nesselrode vagy Trautmannsdorff családok lányait. Például gróf Maximilian Ulrich von Kaunitz (1679–1746) császári diplomata lánya, Maria Josepha (1706–1726), a későbbi államkancellár Wenzel Anton von Kaunitz nővére is udvarhölgyként szolgált, miként gróf Sigmund Rudolph von Sinzendorf (1670–1747) császári főudvarmester lánya, Maria Elisabeth (1714–1772) is.²³³ A tisztség presztízse pedig a nemesi apródszolgálattal szemben Mária Terézia uralkodása alatt is megmaradt, 1754-ben például Brandis, Daun, Mollard és Thurn lányok neveit olvashatjuk az udvarhölgyek névsorában.²³⁴

1711–1765 között a magyar főnemesi famíliák tagjai közül tizenkilenc lány teljesített udvarhölgyként szolgálatot, akik a magyar főrendek Habsburg-udvartartáson belüli legnépesebb csoportját (50%) alkották. Az udvarhölgyek tíz, neves *natio Hungarica*hoz tartozó famíliából kerültek ki (Batthyány, Czobor, Csáky, Erdődy, Esterházy, Keglevich, Kollonich, Nádasdy, Pálffy, Serényi), akik átlagosan két éven keresztül álltak szolgálatban, ezt követően jellemzően férjhez mentek, és letették udvari tisztségüket. A tizenkilenc udvarhölgy között négy olyan grófnőt találunk (Czobor Mária Antónia, Erdődy Jozefa, Erdődy Terézia és Esterházy Terézia), aki egy-két éves szolgálatát kö-

²³⁰ Kubiska-Scharl–Pölzl, 2013. 453., 626.; Gschliesser, 1942. 339–340., 387–388.

²³¹ Keller, 2005/a. 105–115.

²³² Scheutz–Wührer, 2011. 83–87.

²³³ Kubiska-Scharl–Pölzl, 2013. 615., 703.

²³⁴ Staats- und Standes-Calender, 1754.

vetően kamarás kisasszonyi (*Kammerfräulein*) kinevezést kapott. Moser az utóbbi tisztségre a következő definíciót nyújtja: „A császári kamarás kisasszonyok nem végeznek más szolgálatot, mint a császárnénak inni adnak és felszolgálnak, amikor a császár a császárné oldalán [lakosztályában], vagy a császárné a saját retirádájában [legelső előszobájában] étkezik. Bejárásuk van a császárné retirádájába és ezt az előjogot megtartják egész életük során és, amikor megházasodnak, továbbra is bejelentkezés nélkül mehetnek a császárnéhoz a retirádájába, ezzel szemben a többi udvarhölgy az előszobában marad. Méltóságuk jeleként aranykulcsot viselnek.”²³⁵ Tehát a kamaráskisasszonyok az udvarhölgyekhez igen hasonló szolgálatot végeztek, hasonló életkorúak voltak, szintén még házasság előtt álltak, de az udvartartás hierarchiájában magasabb rangú pozíció illette meg őket. Köztük Erdődy Jozefa és Esterházy Terézia (1697–1746) állt kiemelkedően hosszú ideig szolgálatban, az utóbbi hölgy egy évtizeden keresztül, 1730-ig, amikor gróf Karl Ferdinand von Aspremont-Lyndenel (1689–1772) kötött házasságot,²³⁶ Erdődy Jozefa pedig tizenhét éven keresztül teljesített szolgálatot, ami valószínűleg a megfelelő házastárs hiányával, illetve inkább a házasságra való alkalmatlanságával magyarázható. Magyar származású (vagy kötődésű) udvarhölgyeket és kamarás kisasszonyokat vizsgált korszakunk egésze folyamán lehet a Habsburg-udvartartásokban azonosítani (1711–1740: 12; 1741–1765: 7). VI. Károly uralkodása alatt magasabb számarányokat érzékelhetünk, amiben az is komoly szerepet játszott, hogy 1720-ig, Pflaz-Neuburgi Eleonóra haláláig három császárnéi udvartartás működött Bécsben.²³⁷

A Habsburg-udvartartásnak nemcsak a főnemesi születésű tisztségviselői között lehet Magyar Királyságból származó személyeket azonosítani, hanem a köznemesi rangú és alacsonyabb társadalmi állású tagjai között is. Az udvartartás személyi állományának negyvenhét magyar (vagy magyar kötődésű) tagja között kilenc ilyen társadalmi státuszú személyt találunk (19,1%).²³⁸ Köztük a legismertebb, egyúttal legvitatottabb és leginkább atipikus személynek Kollár Ádám (1718–1783) tekinthető.²³⁹ A Trencsén vármegyei közrendű szlovák családból származó Kollár igen változatos életutat járt be, 1735-től

²³⁵ „Die Kayserliche Cammer-Fräuleins thun keinen andern Dienst, als der Kayserin zu trincken geben und credenzen, wann der Kayser auf der Kayserin Seite, oder die Kayserin in ihrer Retirde speist. Sie haben den Zutritt in die Retirade der Kayserin und beyhalten disen Vorzug, so lang sie leben, und wann sie sich auch verheurathen, dürfen sie doch unangemeldet zur Kayserin in die Retirade gehen, hingegen die anderen Hof-Dames bleiben der Anti-Chambre. Zum Zeichen ihrer Würde tragen sie einen goldenen Schlüssel.” Moser, 1761. II. 161.

²³⁶ 1730. január 1-jén kelt házassági szerződésüket lásd: ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 15.

²³⁷ A témáról bővebben lásd: Pölzl, 2013.

²³⁸ Ezt a számot a későbbi kutatás egy-egy pozsonyi vagy soproni német városi polgárral még tovább fogja tudni növelni.

²³⁹ Tibenský, 1985.

1737-ig (a syntaxistól a retorika évfolyamig) a nagyszombati jezsuita gimnázium tanulója volt, majd jezsuita novíciusnak állt.²⁴⁰ A noviciátust Trencsénben végezte (1738–1739), a jezsuita tanárképzést Szakolcán (1740), a filozófiastúdiumra Bécsbe küldték (1741–1743), ahol később (líptószentmiklósi nevelői gyakorlatát követően) teológiai tanulmányait (1745–1748) is folytatta.²⁴¹ 1748-ban azonban Kollár (örökfogadalomtételét megelőzően) kilépett a Jézus Társaságából, és a bécsi Udvari Könyvtárban (*Hofbibliothek*) kapott könyvtárőri kinevezést.²⁴² Kollár kinevezésében Mária Terézia háziorvosa, az Udvari Könyvtár prefektusa, Gerard van Swieten (1700–1772) játszott alapvető szerepet.²⁴³ Befolyásos patrónus nélkül a fiatal, közrendű származású exjezsuitának esélye sem lett volna hasonló, biztos megélhetést jelentő bécsi hivatal megszerzésére. A nagy műveltségű leideni orvos felfigyelt az ifjú értelmiségre, aki a jezsuita rendből való kilépésénél is közbenjárt érte,²⁴⁴ és akivel Kollár valószínűleg már bécsi tanulmányai során megismerkedett, később pedig jó munkakapcsolat alakult ki közöttük. Az Udvari Könyvtár a császári Főudvarmesteri Hivatal felügyelete alá tartozott, személyi állománya az udvari kalendáriumba is bekerült, ezért tárgyaljuk Kollárt a jelen fejezet keretei között. Az Udvari Könyvtárral kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy nagy tekintélyű és komoly reprezentációs értékkel bíró udvari intézménynek számított, amelyről a városba látogató külföldi utazók is elismerően nyilatkoztak.²⁴⁵ Kollár Ádám számára az Udvari Könyvtár biztos munkahelyet és kiváló szellemi közeget jelentett, ahol közel három és fél évtizeden keresztül dolgozott, mellette pedig a Habsburg felvilágosult abszolu-

²⁴⁰ Nagyszombati adattár, Nr. 25518.

²⁴¹ Cat. gen. 1988. II. 756.

²⁴² Kinevezésekor „tudományát”, szorgalmát és keleti (*orientalische*) nyelvtudását is értékelték. Ugyanis Kollár bécsi tanulmányai során héber, perzsa, török nyelveket is tanult. Később pedig az Udvari Könyvtárban a bécsi egyetem orvostanhallgatóit oktatta görög nyelvre, az egyetem és az orvosi fakultás reformja ugyanis szintén patrónusa, van Swieten nevéhez kötődött. Tibenský, 1985. 19.; 22. ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 20. fol. 470.

²⁴³ Gant, 2005.

²⁴⁴ Kollár a következőképp írt életének erről az időszakáról: „Egyszer csak miután Gerhard van Swieten tájékoztatott a lehetőségek felől, s nem különben segítségemet kérő idős atyám unszolására, becsületesen bejelenttem kilépési szándékomat. Végül pedig arra kértem őt, hogy ha úgy itélné, hogy tudásom a jövőre nézve hasznosítható a könyvtárban, amelynek ő állt az élén, járjon közbe érdeklőben a császárnőnél a könyvtáros halálával megüresedett helytel kapcsolatban. Nem sokkal később e bölcs és csodálatosan művelt férfiú segítségemre volt, mert könnyűszerrel elintézte kilépésemet egyrészt Rómában, de az osztrák provinciában is, amely nem mondható, hogy önként vagy készséggel adta volna hozzájárulását, miután részben tőlem, részben másoktól tudomást szerzett elhatározásom indokairól.” Tibenský, 1985. 20.

²⁴⁵ Johann Georg Keyßler (1693–1743) német utazó, polihisztor a következőképp vélekedett róla: „Dieß ist gewiß, daß wenn alles vollkommen zu Staude gebracht seyn wird, keine Bibliothek von ganz Europa in Ansehung des äußerlichen Prachtes und Platzes mit ihr in Vergleichung kommen kann, gleichwie ihr auch kaum eine oder zwo in Ansehung der Menge und Wichtigkeit ihrer Bücher an die Seite gesetzt werden können.” Keyßler, 1751. 1237.

tizmusnak is fontos tanácsadójává, hirdetőjévé, valamint a bécsi magyar kulturális életnek is meghatározó szervező egyéniségévé vált.²⁴⁶ Kollár az Udvari Könyvtárban viselt tisztsége révén ténylegesen és politikailag is sokkal közelebb került a Habsburg-kormányzathoz, mintha magyar kormány szervnél dolgozott volna, így jóval könnyebben tudott a rendi kiváltságokkal szemben véleményt megfogalmazni.

Az udvartartás többi nyolc magyarországi származású, alacsonyabb társadalmi állású tisztségviselője az uralkodócsalád körül jóval közvetlenebb szolgálatot végzett. Köztük négy komornyikot (*Kammerdiener*), két komornát (*Kammerfrau*), valamint egy-egy lakájt és szabó-ruhatárost (*Gardrobier*) azonosíthatunk. Az alacsonyabb társadalmi státuszú tisztségviselők számára az udvari szolgálat elsősorban biztos pozíciót és megélhetést jelentett. Ők a főnemesekkel ellentétben jellemzően nemcsak néhány évig viseltek a Habsburg-udvartartásban tisztséget, hanem állásukban igyekeztek minél hosszabb ideig megmaradni, számukra egy-egy kivételtől eltekintve kevés feljebb lépési lehetőség kínálkozott. Például Jelky János Mihály, a neves kalandor-publicista, Jelky András (1738–1783) bátyja,²⁴⁷ két és fél évtizeden keresztül végezte az udvarban a hagyományos családi foglalkozást, a szabómesterséget, amelyre előbb Izabella hercegnő, majd Mária Jozefa császárné, később Mária Terézia, végül II. József udvartartásában nyílt lehetősége.²⁴⁸ Péchy (Petschy) Ferenc Antal szintén hosszabb ideig, közel három évtizeden keresztül: 1713-tól 1741-ig állt az udvartartás alkalmazásában mint komornyik.²⁴⁹ A komornyikok a kora újkori európai uralkodói udvarok nélkülözhetetlen tisztségviselőinek számítottak, akik az uralkodócsalád tagjait öltözködésük során vagy az egyéb utasításoknak megfelelően a hálósobájukban is szolgálataikkal segítették.²⁵⁰ A komornyikok a Habsburg-udvartartásban a főkamrás, illetve a szolgálatot teljesítő kamrás felügyelete alá tartoztak, önálló egyenruhát (libériát) nem viseltek, övükön vaskulcsot hordtak. A komornyikok a császárhoz maguktól nem szólhattak, csak ha kérdezte őket, de az uralkodóval való szoros fizikai kapcsolatukat a következő Moser-idézet is tükrözi: „A császári komornyikok mindig a császár szobája előtt alszanak és felakasztanak maguk fölé egy csengőt, amit a császár az ágyából meghúzhat.

²⁴⁶ Csóka, 1936. Levelezését lásd: Kollár, 2000.

²⁴⁷ Pusztai, 2014.

²⁴⁸ Jelky 1761-től állt a Habsburg-udvartartás alkalmazásában, de már egy évtizeddel korábban is Bécsben tevékenykedett szabómesterként. 1751. november 18-án keresztelték meg a Stephansdomban Franciska Terézia nevű lányát. AMDStS Taufbücher Bd. 79. fol. 179v.

²⁴⁹ Pontosabban Péchy 1742 januárjában bekövetkezett haláláig látta el komornyiki tisztségét. AMDStS Sterbebücher Bd. 23. fol. 106r.

²⁵⁰ Scheutz-Wührer, 2011. 68–69.

Tulajdonképpen a komornyikok az úgynevezett ruhatárban alszanak, ami érintkezésben van az úr hálósobájával.”²⁵¹

Végül röviden szót kell ejtenünk még néhány névlegesen magyar vagy inkább a Magyar Királysághoz kötődő pozícióról, amelyek viselői azonban a csatolt függelékbe nem kerültek be. Mindenekelőtt ide sorolható a magyar heroldi tisztség. A 18. században a birodalmi, az osztrák, illetve a cseh heroldokhoz hasonlóan a magyar herold feladata is sokkal egyszerűbb volt, mint a tisztség középkori viselőié. A herold elsődleges feladatát a koronázások alkalmával a Magyar Királyságot jelképező inszignia, tehát a zászló hordozása, illetve az ország címerének ruházatán való viselése képezte.²⁵² A többi heroldi tisztséghez hasonlóan a magyar heroldi pozíciót sem folyamatos módon töltötték be, a kinevezések között akár hosszabb hiátusokat is találunk. VI. Károly regnálása alatt egyetlen személy, Bernhard Gögger von Löwenegg volt a pozíció birtokosa, aki (legkésőbb) 1704-től egészen 1729-ig viselte hivatalát.²⁵³ Göggert indigena származása miatt nem számítottuk a született magyar tisztségviselők közé, családja (feltehetően apja) Kolmann Gögger von Löwenegg birodalmi lovag, udvari szállásmester 1688-ban nyert I. Lipót császártól magyar honfiúsítást.²⁵⁴ 1729 után több mint egy évtizeden keresztül betöltetlen maradt a magyar heroldi tisztség, majd 1740-ben rövid ideig Johann Bernhard von Löwenegg (valószínűleg az előző herold fia) viselte a pozíciót, 1741-ben azonban – amikor is az Udvari Haditanács kancellária-vezetőjévé nevezték ki – lemondott.²⁵⁵ Mária Terézia ekkor, mégpedig a koronázása előtti estén gróf Pálffy János (1663–1751) nádor és a rendek javaslatára Franz Joseph (vagy Ferenc József) von Gössinger pozsonyi ágyúkapitányt (*Stückhauptmann*) nevezte ki a tisztségre.²⁵⁶ A Német-római Birodalomból származó Gössinger család a 17. században (1659-ben) tett szert magyar nemességre és Pozsony vármegyei birtokokra, ekkortól a família tagjai a vármegye köznemességének aktív szereplői és a Pálffy család kliensi körének tagjai voltak.²⁵⁷ Franz Joseph Gössinger az 1741. évi magyar koronázáson látta el a herold ceremóniális feladatait, formális eskütételre azonban csak 1743-ban, a cseh koronázás előtt került sor (kinevezési dekrétumát április 10-én

²⁵¹ „Die Kayserliche Cammer-Diener schlafen allezeit vor des Kaysers Gemach und haben ein Glöckgen über sich hängen, welches der Kayser in seinem Bett anziehen kan. Ueberhaupt schlafen die Cammer-Diener in der so genannten Garderobe, welche eine Communication mit dem Schlaf-Zimmer des Herrn hat.” Moser, 1761. II. 213.

²⁵² A herold magyar koronázási ceremóniában elfoglalt helyéről lásd: Hende, 2021. 134–135.

²⁵³ Staats- und Standes-Calender, 1704. 166.; Kubiska-Scharl-Pözl, 2013. 587.

²⁵⁴ MNL OL A 57 Bd. 19. fol. 196–198.

²⁵⁵ Staats- und Standes-Calender, 1740. 367.; ÖStA HHStA HA OMeA ZA SR Kt. 45. Fasc. 2. Nr. 8.

²⁵⁶ ÖStA HHStA HA OMeA ZA Zeremonialprotokolle Bd. 19. fol. 42v–43r.

²⁵⁷ Federmayer, 2007. 109–114.; Federmayer, 2018. A Gössingereket a pozsonyi jezsuita matrikulába a 17. század végén még német nációjuként jegyezték be: Pozsonyi adattár, Nr. 02251; Nr. 04391.

keltezték). Gössinger viszont bő egy évvel később, 1744. július 22-én – állítólag a prágai koronázási út során kapott betegsége miatt – elhunyt, így a magyar heroldi tisztség újra felszabadult.²⁵⁸ 1745-ben a pozícióra Pakay János György (†1749), a pozsonyi Magyar Kamara számtisztje, ifjabb Franz Josef Gössinger, az elhunyt herold fia és a Magyar Kamara számvevőségi járulnoka, Kállóczy Mihály, a Magyar Kamara protkollistája, valamint Jelky János is pályázott, a tisztséget azonban ekkor egyikük sem nyerte el.²⁵⁹ A pozíció 1751-ig betöltetlen maradt, amikor is bizonyos Franz Reisch, korábbi udvari ajtónálló (*Türhüter*) kapott heroldi kinevezést.²⁶⁰ Vizsgálati korszakunk utolsó heroldja Gyárfás Mátyás (†1777) volt, akit 1760-ban neveztek ki, tisztségét pedig 1766-ig töltötte be, amikor is budai várnaggyá léptették elő.²⁶¹ Gyárfás 1750-től dolgozott a Habsburg-udvartartásban komornyikként, pozícióját pedig heroldi kinevezését követően is megtartotta. A heroldi funkció valószínűleg anyagi juttatással is párosult, de igen ritkán végzendő feladatkört foglalt magában, ezért más hivatali tisztségekkel párhuzamosan is viselhető volt, továbbá koronázásokkor komoly reprezentációs jelentőséggel bírt, ezért versengtek érte 1745-ben a kamarai hivatalnokok.

Az alfejezet zárásaként még egy pozícióról kell röviden megemlékeznünk. Az udvartartás tisztségei között csupán egyetlen évben, 1747-ben, Erzsébet Krisztina özvegy császárné udvarában találunk egy bizonyos *Hungarische Liverey* pozíciót, amelyet Maria Kußmanin (Kuszmányi?) töltött be.²⁶² Minden bizonnyal a császárné kíséretének magyar ruhás (*livrée*) tagjáról, magyar libériás öltözkű szolgálójáról lehetett szó, több információ azonban sem a tisztségről, sem viselőjéről nem áll rendelkezésre.

Fizetés és egyéb juttatások

A kora újkori folyamán, még a 18. században sem létezett pontos bértábla, amely pozíciók és munkaévek alapján tartalmazta volna az udvartartás vagy a kormányzat tisztségviselőinek a fizetési kategóriáit, a bérezést személyre szabott módon állapították meg, de mindemellett azért törekedtek a következetességre. A javadalmazás mértékét az anyagi juttatásokon túl növelte, ha az adott tisztségviselő udvari szállásban (*Hofquartier*) részesült, és nem kellett

²⁵⁸ OeStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 45. Nr. 1.

²⁵⁹ ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 45. Nr. 1.; Fallenbüchl, 1970. 305., 300., 310.

²⁶⁰ Hofkalender, 1751.; Kubiska-Scharl-Pözl, 2013. 678.

²⁶¹ Gyárfás 1777. évi halála után özvegye nyugdíjkérelmet nyújtott be, amelynek kifizetését (333 forint 20 krajcárt, az elhunyt fizetésének harmadát) meg is ítélték a számára. ÖStA HHStA HA OMeA Akten des Obersthofmarschallamts Kt. 835. Nr. 80.

²⁶² Hofkalender, 1747.

neki a drága bécsi körülmények között lakást bérelnie, továbbá a szolgálati kedvet és lojalitást tárgyi ajándékokkal is növelni lehetett.²⁶³ Ha az udvartartás egy funkcionáriusa pedig több évtizeden át teljesített szolgálatot, akkor – hasonlóan más kormánysszervek hivatalnokaihoz – eredménnyel pályázhatott nyugdíjra. A magyarok többsége fiatalon és főnemesként dolgozott az udvarban, így sem jogosult, sem rászorult nem volt az utóbbi támogatásra, így példájukon keresztül a nyugdíjügyekbe nem tudunk betekintést nyújtani. De az udvar (az újabb kutatási eredmények alapján) valóban törekedett rá,²⁶⁴ hogy a rászoruló tisztségviselőkről vagy azok családjáról bizonyos szinten gondoskodjon, például az udvartartásban huszonhat évet kocsisként dolgozó Michael Unger halála után a két gyermekkel, özvegyen maradt beteg felesége, Regina számára is éves ellátást ítéltek meg.²⁶⁵

A főnemesi tisztségviselők közül a nemesi apródok nem részesültek külön javadalmazásban, számukra a szolgálat művelődési és kapcsolatépítési lehetőséget jelentett, amely során az udvar gondoskodott elszállásolásukról, étkeztetésükről és oktatásukról, sőt a családjuktól kapott költőpénzt is udvarmesterük osztotta be helyettük.²⁶⁶ Az udvarhölgyek bérezéséről Friedrich Karl von Moser a következőképp vélekedett: „A fizetésük jórészt úgy lett kialakítva, hogy az elkerülhetetlen kiadásokkal egyformán kiegyenlítődjön, ezzel szemben számukra nemcsak az étkezés, a szállás, a kiszolgálás és más kényelmi kiadás van ingyen, hanem a részben az évente szokásos, részben a rendkívüli ajándékok is annyit tesznek ki, sőt gyakran még többet is mint a fizetésük.”²⁶⁷ A 16–17. század fordulóján egy udvarhölgy vagy kamarás kisasszony általában 100 forintot keresett, VI. Károly uralkodásának idejére ez az összeg már évente 432 forintra emelkedett, később, az 1740–1765 közötti időszakban egy udvarhölgy jellemzően 450, egy kamarás kisasszony pedig 500 forintot keresett.²⁶⁸ Ezt az összeget rendszerint mosáspénzzel is kiegészítették, amelynek összege Mária Terézia uralkodása alatt 90 forintot tett ki. Az udvarhölgyek és a kamarás kisasszonyok tekintélyesebb, egyszeri anyagi

²⁶³ A bécsi szállás- és lakáskörülmények elemzése önálló fejezetben kapott helyet.

²⁶⁴ Kubiska-Scharl, 2013.

²⁶⁵ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 14. fol. 223. Az összeg kifizetése: ÖStA FHKA AHK HF Prot. 1733. Reg. (Bd. 1156. 519r)

²⁶⁶ Scheutz-Wührer, 2011. 79.

²⁶⁷ „Ihre Besoldung ist mehrentheils so eingerichtet, daß sie mit den unvermeidlichen Ausgaben gleich aufgeht; hingegen haben sie nicht nur an Tafel, Wohnung, Bedienung and andern Gemächlichkeiten alles frey, sondern die theils jährlich-gewöhnliche, theils ausserordentliche Geschenke tragen sovil, ja oft umgleich mehr, als jene, aus.” Moser, 1761. II. 164.

²⁶⁸ Keller, 2005/a. 158.; Serényi Jozefa kereste: 432 ft, ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 8. fol. 683.; Esterházy Terézia és Franciska fizetése: 432 ft, Bd. 9. fol. 342.; Esterházy Jozefa bére: 432 ft, Bd. 13. fol. 383.; Uő. öt évvel később 432 forintot keresett Bd. 15. fol. 310.; Esterházy Mária Antónia fizetése: 450 ft, Bd. 17. fol. 51.; Nádasdy Terézia keresete: 450 ft, Bd. 22. fol. 764. Erdődy Terézia bére: 500 ft, Bd. 27. fol. 1029.

támogatást házasságkötésük alkalmából kaptak, amikor is a legtöbb fiatal arisztokrata lány udvari karrierje véget ért. Ekkor a többség 900–1000 forintos dotációban részesült, de akadt, aki ennél magasabb összeget kapott, mint gróf Esterházy Terézia, aki számára 1900 forintot ítéltek meg.²⁶⁹ Az udvarhölgyek Moser idézetének megfelelően gyakran értékes ajándékokban is részesültek. Például Esterházy Franciska (1699–1772), Vilma Amália udvarhölgyének a bérmlását 1720. augusztus 27-én, a Hofburg kápolnájában, Kollonich bécsi püspök közreműködésével tartották meg, amely során az ifjú grófnő a császárnétól nemcsak az Amália nevet kapta ajándékba, hanem I. József özvegye értékes smaragdokkal és briliánsokkal díszített hajtűvel is megjutalmazta.²⁷⁰

A Habsburg-udvartartás legmagasabb rangú női tisztségviselői, a főudvarmesternők rangjuknak megfelelően az udvarhölgyeknél jóval jelentősebb bérezésben részesültek. Míg a főudvarmesternők a 16. században jellemzően 200 forintot, a 17. században már több mint 800 forintot kerestek, addig 1759-ben gróf Erdődy (szül. Batthyány) Antónia már 3000 forintos javadalmazást kapott, amely mellé évi 120 forint mosáspénzt is megítéltek a számára.²⁷¹ A bérezés összege az infláció értékénél nagyobb mértékben emelkedett, ami a főudvarmesternői tisztség felértékelődését mutatja. Gróf Serényi Károly Antal (1681–1746) két évtizeddel korábban Mária Magdolna főhercegnő főudvarmestereként ennél kisebb összeget, 2600 forintot kapott.²⁷² Az udvartartás alacsonyabb rangú magyar tisztségviselői közül Gyárfás Mátyás és Nagy Mihály főhercegi komornyik számára az 1750-es években 1000 forint értékű javadalmazást ítéltek meg, miként Kollár Ádám az Udvari Könyvtár őréként szintén 1000 forintos, majd 1758-tól 1200 forintos bérezésben részesült.²⁷³

A fizetési tételeket összehasonlítva arra a következtetésre juthatunk, hogy a javadalmazás sok esetben nem állt összhangban az egyes pozíciók rangjával és tekintélyével. Például Gyárfás vagy Nagy komornyikként kétszer akkora bért kapott, mint az udvarhölgyek, amit azzal indokolhatunk, hogy míg a főrangúak fizetése többnyire az összbevételüknek csupán egy részét tette ki, és bizonyos esetekben a császárvárosi életmódjuk fedezésére sem volt elegendő, addig az alacsonyabb rangúak kénytelenek voltak a fizetésükből nem-

²⁶⁹ Esterházy Teréziára vonatkozó bejegyzés: ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 12. fol. 487.; Esterházy Jozefára vonatkozó bejegyzés: ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 14. fol. 234.; Esterházy Antóniára vonatkozó bejegyzés ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 17. fol. 369.

²⁷⁰ WD 1720. 08. 27.

²⁷¹ Keller, 2005/a, 157–158.; ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 25. fol. 191.

²⁷² ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 13. fol. 347. Serényi élete során tekintélyes vagyona tudott szert tenni, végrendeletében hitbizományba rendezett birtokairól is rendelkezett: MZA G 77 Kt. 4. Nr. 57.

²⁷³ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 20. fol. 468–469.; Bd. 24. fol. 428.

csak saját magukat, hanem családjukat is fenntartani. Ez érvényes például egy hajadon udvarhölgy és egy többgyermekes komornyik élethelyzete közötti különbségre. Ettől függetlenül természetesen nem minden alacsonyabb rangú tisztségviselő részesült magasabb bérezésben (sőt), például a császári hajdúk (*kaiserliche Heiducken*) 186 forintot és kosztpénzt, a darabont testőrök 150–200 forintot kaptak, vagy a családos komornák fizetése is alacsonyabb volt, mint az udvarhölgyeké.²⁷⁴ Az udvartartásban a főnemesi címmel nem rendelkezők közül a művészek tehettek szert a legmagasabb fizetésekre. A Habsburg-kormányzat az udvartartásban vezető pozícióban lévő, széles körű tiszteletnek örvendő művészeit anyagilag is igyekezett megbecsülni. Pietro Metastasio (1698–1772) udvari komponistaként, alkalmi tiszteletdíjain felül évi 3000 forintos javadalmazásban részesült, a sokszor nem elég megbecsültnek gondolt Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) 1782–1791 között átlagosan évi 3000–4000 forintot keresett, vagy Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) udvari építészként több mint 4200 forintot kapott.²⁷⁵

Végül fontos hangsúlyozni, hogy főnemesként a császárvárosi élet a rangjukhoz méltó reprezentációs kiadások miatt igen költségesnek számított: megfelelő lakóhelyet kellett fenntartaniuk, valamint a társadalmi státuszhoz illő szórakozási lehetőségek, a kor divatja szerinti ruhák, a rendszeres utazások vagy a fogadások akár vagyonokat is felemészthettek. Nem véletlenül vélekedett gróf Székely László (1716–1772) erdélyi utazó, emlékiratíró következőképp a bécsi élet költségeiről: „úgy, hogy, akiknek csak 40 és 50 ezer forintja jó bé esztendőnként jóságából, a’ sem igen splendide nem élhet, sem pedig elévaló embernek nem tartatik, hanem az uraknak az nagyjának 100, 150, 300 s több ezrek jőnek esztendőnként jóságából. Az regens Lichtenstain hercegnek minden esztendőben 900 ezer forintja jött bé ekkor.”²⁷⁶

József főherceg udvara

A bécsi Habsburg-udvar az uralkodócsalád tagjainak az udvartartásaiból épült fel, amelyek mérete, struktúrája az adott családtag rangját volt hivatott kifejezésre juttatni, ennek megfelelően a császári udvartartás volt a legfontosabb és legnépesebb, amelyet a császárné(k), majd a főhercegek és főher-

²⁷⁴ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 8. fol. 438. Az ár-érték arányok miatt érdemes megemlíteni, hogy a 18. század második felében Magyarországon (Komárom környékén) egy pár csirke 7–8 krajcárba, egy mérő búza 4 krajcárba, egy kacsa 8 krajcárba, egy font juhhús 1 krajcárba került, de Bécsben az élelmiszerárak ennél valamivel magasabbak voltak. Brikás, 1948. 79.

²⁷⁵ Duindam, 2003. 113.; Bagossi, 2001. 165.; Braunbehrens, 2006. 183–187.; Lhotsky, 1958. 56. vagy a fizetési tételekről lásd még: Mikoletzky, 1956. 674–678.

²⁷⁶ Székely, 2000. 170.

cegnők udvartartásai követtek. A különböző udvartartások személyi állományában különböző mértékben tudták a *natio Hungarica* tagjai képviseltetni magukat. VI. Károly és Mária Terézia udvartartásában nagyjából hasonló számban voltak jelen magyar származású tisztségviselők: VI. Károly udvarában kilenc, lánya udvartartásában nyolc (valamint I. Ferenc császári udvarában további két) személyt sikerült azonosítani. A császárnéi udvartartások közül a leghosszabb ideig „hivatalban lévő” császárnénak, VI. Károly felségének, Erzsébet Krisztina, braunschweig-wolfenbütteli hercegnőnek az udvara emelkedik ki tíz fővel (1711–1740: 7; 1741–1750: 3), amit Vilma Amália (özvegy) császárné udvara követett, ahol hat magyar (vagy magyar kötődésű) tisztségviselőt találunk, a sort pedig Eleonóra császárné 1711–1720 közötti udvartartása zárja, ahol három magyar személyt azonosíthatunk. Az 1711–1765 közötti főhercegi és főhercegnői udvartartások közül egyértelműen József főherceg udvartartása emelkedik ki hat fővel, de szintén figyelemre méltó későbbi feleségeinek az udvartartásaiban a magyarok jelenléte. A trónörökös első feleségének, Pármai (Bourbon) Izabellának az 1760–1763 közötti udvarában öt, (Wittelsbach) Mária Jozefa bajor hercegnő udvarában 1765-ben (házasságkötésük évében) négy magyar (vagy magyar kötődésű) személy képviseltette magát. Egy-egy magyar származású személyt viszont Mária Terézia uralkodása alatt szinte mindegyik főherceg vagy főhercegnő udvartartásában azonosíthatunk. Annak tisztázása, hogy az egyes tisztségviselők melyik Habsburg-családtag udvartartásának a részét képezték, nemcsak udvar- vagy intézménytörténeti jelentőséggel bír, hanem az informális befolyásszerzés szempontjából politikai relevanciája is van, továbbá az egyes udvartartásokban való jelenlét az udvaron belüli kapcsolathálózatok feltérképezése szempontjából sem tekinthető mellékesnek.

Mindegyik udvartartás részletes ismertetésére a jelen vizsgálat keretében nincs lehetőség kitérni, de egy udvartartás önálló bemutatása véleményünk szerint fontos tanulságokkal szolgálhat. A választás József főherceg udvarára esett, ugyanis ezen Habsburg-udvartartásban érvényesült legdominánsabb módon a magyar főnemesek jelenléte. Mária Terézia és I. Ferenc legidősebb fiúgyermeké a bécsi udvari hagyományoknak megfelelően hétévesen, az 1748-as év végén kapott önálló udvartartást, előtte nevelőnők és dajkák vigyáztak rá, illetve látták el nevelésének gyakorlati teendőit.²⁷⁷ A trónörökös udvara a többi főhercegi és főhercegnői udvartartáshoz képest mindig megkülönböztetett figyelmet és reprezentációt kapott, ugyanis az uralkodó halála esetén helyét a trónörökösnek kellett átvennie. Nem volt ez másként József főherceg esetében sem, sőt személyének jelentőségét növelte, hogy a 17. század vége (I. József és VI. Károly ifjúkora) óta nem nevelkedett Bécsben

²⁷⁷ ÖNB Hs Cod. Ser. N. 3382. fol. 160.

főherceg. A trónörökös reprezentációján keresztül a Habsburg-dinasztia erejét és folytonosságát kellett kifejezésre juttatni, aminek egyik elsődleges eszköze a méltó udvartartás kialakítása jelentette. József főherceg udvarának főudvarmesteri és egyben nevelői (spanyol udvarból átvett: *Ajo*) tisztségével Batthyány Károlyt bízták meg, akit 1748. december 8-án neveztek ki, másnap pedig már le is tette hivatali esküjét.²⁷⁸ Batthyány tizenöt éven keresztül, 1763-ig töltött be József főherceg udvarának főudvarmesteri tisztségét. Kévsébé ismert, hogy 1752–1760 között a két fiatalabb főherceg (Károly, illetve Lipót) nevelői tisztségét is formálisan ellátta, bár az utóbbi feladatért ténylegesen helyettese (gróf Philipp von Kunigl rövid szolgálata után), gróf Franz von Thurn (1718–1766) vezérőrnagy felelt.²⁷⁹ Batthyány Károly a trónörökös római királlyá való koronázása előtti időszakig szolgált az udvartartásban, 1760-ig mint *Ajo* és főudvarmester, majd Izabella és József főherceg esküvőjét követően már csupán főudvarmesteri méltóságot viselt, ugyanis ekkortól József hivatalosan is nagykorúnak számított.²⁸⁰

Batthyány feladatát képezte az átlagosan harminc főből álló főhercegi udvar vezetése, neki kellett a tisztségviselőket irányítani és feladataikat összehangolni, a trónörökös udvarának reprezentációját kialakítani, valamint nevelői funkciót is betöltött. József főherceg nevelőjének lenni komoly megítéltetésnek és felelősségnek számított, amit elsődlegesen Batthyány viselt, de oktatási kérdésekben rendszeresen konferenciát is tartottak, amin mások mellett Khevenhüller főkamrás vagy Johann Christoph von Bartenstein (1689–1767) alkancellár is részt vett.²⁸¹ A döntések jóváhagyása természetesen az uralkodópár joga volt, akik komoly figyelemmel követték az elsőszülött főherceg tanulmányait. A szülők alaposan fel akarták készíteni fiukat az uralkodásra, tehát nem olyan oktatásban szerették volna részesíteni, mint amilyet korábban Mária Terézia kapott, aki fiatal főhercegnőként nem lett bevezetve a kormányzás rejtelseibe, sokkal inkább VI. Károlyhoz vagy I. Józsefhez hasonló szintű nevelést kívántak a trónörökös számára biztosítani.²⁸² Az uralkodónő instrukcióiban teljes bizalmáról biztosította a főudvarmestert.²⁸³ A főhercegek neveléséért felelős arisztokraták – mint Batthyány vagy Thurn – nem véletlenül a katonaság tisztikarából kerültek ki, hanem a tudatos szülői irányelvek hatására. Batthyány Károly főudvarmesteri és ne-

²⁷⁸ ÖNB Hs Cod. Ser. N. 3382. fol. 164–165.; ÖStA HHStA HA OMeA ZA Zeremonialprotokolle Bd. 21. fol. 441r–444v.

²⁷⁹ Wandruszka, 1965. I. 45.

²⁸⁰ Kunigl 1760. március 13-ig volt viceajo, ekkor deklarálták teljes jogú nevelői kinevezését. ÖStA HHStA HA ZA OMeA Zeremonialprotokolle Bd. 27. fol. 234v.

²⁸¹ A pozíció korabeli reprezentációs értékéről lásd: Moser, 1761. II. 39.

²⁸² Kalmár, 2009; Stollberg-Rilinger, 2017. 461–516.

²⁸³ Maria Theresia, 1881. IV. 5–13.

velői felkéréséhez kimondottan Mária Terézia ragaszkodott, bár korábban a választásnál az ismert naplóíró főkamrásának és egyúttal a Theresianum kurátorának, Khevenhüllernek a neve is felmerült, de ő maga helyett gróf Ferdinand Bonaventura von Harrach (1708–1778) alsó-ausztriai tartományi marsallt javasolta a pozícióra.²⁸⁴ Batthyány anyagilag is igen megbecsült tagja volt az udvartartásnak, az éves bére 6000 forintot tett ki, valamint további 2000 forint étkezési pénzt is megítéltek a számára.²⁸⁵ Batthyány az udvartartás legjobban fizetett méltóságviselői közé tartozott, két és félszer annyit keresett, mint Batthyány Antónia főudvarmesternőként, bére pedig még a császári főudvarmester gróf Anton Corfiz von Ulfeld (1699–1769) 12 000 forintos éves fizetése mellett sem tűnik alacsonynak.

7. kép: Ifj. Martin van Meytens: József és Károly főhercegek, 1750 körül

²⁸⁴ Binder, 1976. 98.

²⁸⁵ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 19. fol. 424–425., vagy a Főudvarmesteri Hivatal kalkulációját a főhercegi főudvarmester számára reálisnak ítélt bérrel lásd: ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 47. Fasc. 9. Nr. 2.;

Batthyány Károly főudvarmesteri felkérésében minden bizonnyal magyar főnemesi származása is fontos szerepet játszhatott. Az osztrák örökösödési háború során a Magyar Királyság és a magyar rendek Habsburg Monarchián belüli politikai súlya jelentősen megnövekedett, sőt 1745-ig I. Ferenc frankfurti császárkoronázásáig a magyar királyi cím jelentette Mária Terézia legmagasabb rangú méltóságát is. Ennek megfelelően a magyar jelleg, a *natio Hungarica* szimbolikája a trónörökös reprezentációjában már születésétől kezdve meghatározó módon jelen volt. József főhercegről számos magyarruhás ábrázolás, festmény, metszet és emlékérem készült, ami egyfelől a magyar rendek irányába egyfajta gesztust jelentett, másfelől pedig a Habsburg-uralom kontinuitását juttatta kifejezésre.²⁸⁶ Batthyány Károly Batthyány Ádám (1662–1703) országbíró és gróf Eleonore von Strattmann, vagy magyarosan Strattmann Eleonóra (1672–1741) fiaként az udvari karrierépítéshez kiváló családi háttérrel rendelkezett. A Batthyány család már generációk óta a magyar főúri elit részét képezte, amelynek tagjai a császárvárosban is rendszeresen képviselték magukat, és kiváló udvari kapcsolatokkal rendelkeztek.²⁸⁷ Strattmann Eleonóra pedig VI. Károly udvarának egyik legbefolyásosabb arisztokrata hölgye, Savoyai Eugén közeli bizalmasa volt. Batthyány Károly iskolai befejezését követően katonai pályán helyezkedett el, ahol rendfokozata gyorsan emelkedett, 1745-ben tábornagy (*Feldmarschall*) lett, ezt megelőzően, 1742-ben horvát-szlavón báni kinevezést kapott, valamint rövid ideig (1748–1749) Osztrák-Németalföld megbízott miniszterként (*bevollmächtigter Minister der österreichischen Niederlanden*), tehát a németalföldi kormányzat tényleges vezetésével megbízott tisztségviselőként is funkcionált.²⁸⁸ Mária Terézia tehát fia neveltetését és udvarának vezetését egy középkorú, az udvari világban otthonosan mozgó, politikai és diplomáciai tapasztalattal egyaránt rendelkező katonatisztre bízta.

József főherceg udvarában szép számmal képviseltették magukat a magyarok, amiben egyszerre játszott szerepet Batthyány Károly főudvarmesterként és Mária Terézia a személyi javaslatok jóváhagyójaként. A trónörökös udvartartásában a szolgálatot teljesítő kamarások (*Kammerherr*) között öt magyar főurat is azonosíthatunk. A főherceg udvarában általában tíz–tizenöt kamarás volt egyidejűleg hivatalban, akik neves főnemesi családok (Dietrichstein, Hamilton, Harrach, Lobkovitz, Saurau, Schönborn, Starhemberg vagy Windisch-Grätz) fiai közül kerültek ki. Velük kapcsolatban fontos tisztázni, hogy ők nem pusztán kamarási címmel rendelkeztek (ami udvari rangot és az elvi szabályozás szerint évente néhány hét udvari szol-

²⁸⁶ Schau- und Denkmünzen, 1782. I. 127.; Serfőző, 2017/a.

²⁸⁷ Batthyány Károly dédapjának az udvari működéséről lásd: Koltai, 2002.

²⁸⁸ Batthyány életpályájához és udvari tevékenységéhez részletesebben lásd: Kőkényesi, 2017/a.

gálatot jelentett), hanem a trónörökös udvarában állandó vagy rendszeres szolgálattal voltak megbízva, nevük ezért is került be az udvari kalendáriumba.²⁸⁹ A József főherceg udvarában szolgáló kamarások ceremóniális és gyakorlati feladatokkal egyaránt rendelkeztek, ünnepeken és formális eseményeken a trónörökös kíséretét alkották, jelen voltak és segédkeztek a reggeli felkelési ceremóniánál (francia udvarban: *lever*), valamint szükség esetén az arra olykor rászoruló trónörökössel tanultak is (bár az 1751-ben kiadott főudvarmesteri rendelkezés szerint csak a geográfia tárgyból segíthettek).²⁹⁰ Az 1749–1763 közötti időszakból – sőt Batthyány távozását követően is József főherceg udvarában néhány kivételes évet (1750, 1758–1759) leszámítva – folyamatosan lehet magyar kamarásokat azonosítani. Az 1750-es évek elején a magyarok közül az első kamarások Batthyány Károly családjából, unokaöccsei közül kerültek ki: gróf Batthyány Ádám Vencel (1722–1787) és Tódor (1729–1812) a főudvarmester bátyjának, Batthyány Lajos (1696–1765) nádornak a fiai voltak. Gróf Balassa József (1733–1756) is a főudvarmester távolabbi rokonságából származott, ugyanis anyja, Batthyány Júlia (1715–1807) Batthyány Károly másodunokatestvére és egyben Batthyány Ádám nemesi apród húga volt, apja Balassa Pál helytartótanácsos pedig szintén jó kapcsolatot ápolt a Batthyányakkal.²⁹¹ Az 1760-as években még gróf Keglevich József (1729–1792) és gróf Pálffy Károly (1735–1816) szolgáltak a főhercegi udvarban a magyar rendek tagjai közül kamarásként, ők nem álltak a főudvarmesterrel rokonságban, de családjuk révén szorosan kötődtek a császárvároshoz és a Habsburg-udvartartáshoz.

Az öt tisztségviselő közös jellemzője, hogy mindannyian húszas éveik közepén, harmincas éveik elején jártak, amikor kamarásként teljesítettek szolgálattal, hivatalukat pedig jellemzően két-három éven keresztül viselték, közülük leghosszabb ideig, több mint öt éven keresztül Keglevich József töltötte be pozícióját. Kamarási címüket és aranykulcsukat hárman is (Balassa József, Batthyány Tódor, Keglevich József) 1752-ben vehették át, Pálffy Károly fiatalabb életkorára való tekintettel pár évvel később, 1758-ban, Batthyány Ádám Vencel viszont az akkori kancellár legidősebb fiaként már Mária Terézia trónra lépésekor, 1741-ben a kamarások sorába emelkedett.²⁹² A trónörökös kamarásainak szolgálati ideje bizonyára vetésforgószerűen működhetett, ugyanis az öt magyar kamarásból négy rendelkezett hivatalviselése során más tisztséggel. Batthyány Ádám Vencel a császári hadsereg tisztjeként, 1752-ől vezérőrnagyi (*Generalfeldwachtmeister*) rendfokozatban szolgált,²⁹³ Balassa József

²⁸⁹ Hengerer, 2004/b. 80–110.; Kökényesi, 2018/a. 77–78.; Žolger, 1917. 139–144.

²⁹⁰ Binder, 1976. 115.

²⁹¹ Wißgrill, 1794. I. 314.

²⁹² Kamarások ősfái, 2013. I. 65., 112., 121.; II. 162., 429.

²⁹³ Schmidt-Brentano, 2006. 9.

a Magyar Udvari Kancellária tanácsosa (1754–1756) volt, Batthyány Tódor és Pálffy Károly pedig az Udvari Kamara tanácsosaként szolgált.²⁹⁴ Egyedül Keglevich József egyéb pozícióvállalása nem ismert (elképzелhető, hogy nem is vállalt más tisztséget), egyébként Keglevich diplomáciai tapasztalattal is rendelkezett, ugyanis korábban Esterházy Miklós nagykövet madridi, majd szentpétervári kíséretének volt a tagja egészen 1760-ig.²⁹⁵

József főherceg udvartartásában azonosíthatunk két olyan magyar személyt is, akiknek a neve az udvari kalendáriumokba nem került be, ugyanis az állandó udvartartás személyi állományának nem képezték részét, hanem csupán aktuális feladatok elvégzésére kaptak megbízást. A Főudvarmesteri Hivatal protokollumai (*Protokolle in Hofparteisachen*) alapján ilyen ideiglenes megbízást kapott Bajtay Antal (1717–1775) és Izdenczy József (1733–1811). Izdenczy 1758. december 5-től tevékenykedett József főherceg magyar-nyelvtanáráként, majd 1761 tavaszától hasonló feladattal bízták meg Károly főherceg udvartartásában is.²⁹⁶ Izdenczy korábban gróf Barkóczy Ferenc (1710–1765) egri püspök (későbbi esztergomi érsek) titkára, valamint 1761-től a Magyar Udvari Kancellária fogalmazója volt, ekkor teljes fizetése (koszt- és gyertyapénzzel együtt) évi 638 forintot tett ki, illetve mellette még udvari szállásban is részesült.²⁹⁷ Gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) kamaraelnök mostohafia, Bajtay Antal piarista szerzetes, tartományfőnök a kevés közvetlen udvari alkalmazásban álló egyházi személy egyike volt.²⁹⁸ József főherceg udvartartásának állandó jelleggel két egyházi személy, két jezsuita páter képezte részét, egyikük Ignatius Antonius Höller (1698–1770) volt, aki 1737-től haláláig a főhercegek és főhercegnők gyóntatójaként szolgált,²⁹⁹ valamint Ignatius Weickard a trónörökös latin instruktora és lelki vezetői feladatait látta el. Bajtay – Weickardhoz hasonlóan – szintén a főherceg tanári karának a részét képezte, őt a trónörökös magyar történelmi oktatásával bízták meg.³⁰⁰ Fizetése 434 forintot tett ki évente, udvari szállásra viszont nem volt szüksége, ugyanis piarista szerzetesként a bécsi rendházban tudott megszállni. Bajtay feladata – a Habsburg Monarchia más területeinek szakértőjéhez hasonlóan – a magyar történelem államkormányzati tanácsokkal kiegészített közvetítése volt.³⁰¹ A tanár tudatában volt felelőssége súlyának, ami következő soraiból is

²⁹⁴ Balassa és Pálffy karrierjét bővebben lásd a hivatalnoki pályafutásokról szóló fejezetben.

²⁹⁵ Khavanova, 2019. 1131.

²⁹⁶ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 24. fol. 587. Bd. 26. (1761) fol. 115.; Strada, 1940. 13.

²⁹⁷ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 26. fol. 107.

²⁹⁸ Beales, 2007. 94–95.

²⁹⁹ Cat. gen. 1987. I. 586.

³⁰⁰ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 22. fol. 748.; Bd. 23. fol. 469., 471.; Bd. 24. fol. 563.

³⁰¹ A cseh történelem kidolgozásával Theodor Anton Taulow von Rosenthal (1702–1779), az osztrák történelem megírásával Ferdinand von Freysleben (†1788), a nyugat- és észak-európai történelem feldolgozásával báró Johann Franz Bourguignon von Baumberg (1722–1784) volt megbízva. A kü-

kitűnik: „Mert nem akármilyen történelmet kell írnom, hanem olyant mely a legbölcsebb tanácsokkal és intelmekkel lássa el a fejedelmet az állam és a nép kormányzásában. Ez pedig a legnehezebb feladat”.³⁰² Bajtay 1754-től kezdte írni a Józsefnek szánt átfogó tankönyvet, amelynek anyagát 1759-ben pár hónap alatt tanította meg neki.³⁰³ Azonban a császárvárosi élet nem nyerte el a piarista szerzetes tetszését, ami gróf Károlyi Antalnak (1732–1791) írt soraiból is kitűnik: „Higgye el nekem, hogy ezerszer szívesebben lennék ott [Nagykárolyban], mint itt, mert végtelenül egyszerű jellemem nincs semmi viszonyban az udvari emberek mozaikjaival.”³⁰⁴

Bajtay és Izdenczy sokszínű és nagy gonddal összeválogatott tanári kar-nak képezték a részét, amelynek feladatát a trónörökös minél átfogóbb és komplexebb tudásanyaghoz való hozzásegítése jelentette. A főherceg kormányzásra való felkészítése és vele a Habsburg Monarchia országainak és társadalmának minél mélyebb megismertetése nehéz kihívás elé állította a tanárokat és a trónörökös neveltetésért felelős főnemeseket. A főherceg oktatásának komplex feladatáról árulkodik az 1751. október 13-i császári felterjesztés következő passzusa is: „Mindenhol ez a kötelesség rendkívül nehéz, de sehol sem nehezebb, mint itt, mivel az Osztrák Monarchia sok különböző és elszórt területekből, sok eltérő nyelvvel, szokásokkal, alkotmánnyal és vallással bíró nemzetből fejlődött ki. Amely eltéréseket csupán megismerni is módfelett nehéz és fáradságos. Ámde egészen természetes az, hogy a legnélkülözhetetlenebb tudomány egy uralkodó számára abban áll, hogy országát és népét, amelyek élén állnia kell ismerje.”³⁰⁵ A császári pár kíváncsiságának megfelelően Batthyány főudvarmester és a tanári kar tagjai lehetőségeikhez képest mindent elkövettek ezen cél megvalósítása érdekében. A trónörökös többek között nyelveket, politikatudományt, geográfiát, történelmet és a jogtudomány számos ágazatát kellett, hogy tanulja. A tanári karban olyan ne-

lőnböző területek jogi és alkotmányos helyzetének a bemutatásához pedig különböző államtanácsosokat kért fel Bartenstein és Batthyány. Lásd: Benna, 1967. 124.

³⁰² Miskolczy, 1914. 17. Bár a többéves udvari szolgálat ellenére Bajtay neve nemcsak az udvari kalendáriumokba és sematizmusokba nem került be, hanem legtöbb esetben a témával foglalkozó szakirodalomba sem. József főherceg oktatásáról, neveléséről lásd: Arneth, 1870. IV. 154–180.; Beales, 1987. 29–68.; Benna, 1967; Binder, 1976. 95–124.; Hrazky, 1958. A művek többsége elvéve említést tesz a trónörökös magyar történelem oktatásáról, de Bajtay neve egyedül csak Arneth monográfiájában szerepel.

³⁰³ Kosáry információi szerint Bajtay a trónörökös oktatása mellett tanított a Theresianumban is, de valójában pár évvel korábban a Savoyai Akadémián oktatott. Kosáry, 1983. 110.; Miskolczy, 1914. 14.

³⁰⁴ Miskolczy, 1914. 20.

³⁰⁵ „Überall ist diese obliegenheit überaus schwer, nirgends aber schwerer, als allhier, umb willen die Oesterreichische Monarchie aus vielen unterschiedenen und zu theil zerstreuten stücken mehrerer nationen von ungleichen sprachen, sitten, verfassungen und religionen zusammen gewachsen ist. Welchen unterschied auch nur zu kennen überaus schwer und mühsam ist. Nun ist aber ganz natürlich, daß die unentbehrlichste wissenschaft eines Regenten in deme besteht, Lande und Leute, denen er vorstehen solle, zu kennen.” ÖStA HHStA HausA Familienakten Bd. 54. Fasc. 2. fol. 6r–6v.

ves szakemberek is helyet kaptak, mint a lotaringiai származású hadmérnök, Jean-Baptiste Brequin de Demenge (1712–1785) vagy a jogtudós Christian August Beck (1720–1784), a részletes főhercegi jogtörténeti tankönyv szerzője.³⁰⁶ Az oktatás nem a kor legprogresszívabb, a nyugat-európai felvilágosodás szellemiségét tükröző tudományosság szerint zajlott, de a helyi adottságokhoz és Mária Terézia katolikus nevelési elveihez képest korszerű tudásanyagot igyekeztek az ifjú főhercegnek közvetíteni. A trónörökös olvasmányai közé talán a korban nagy kedveltségnek örvendő francia szerzők, köztük Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704) és François Fénelon (1651–1715) művei is bekerültek, legalábbis a két katolikus főpap, író és teológus elveire, illetve a francia királyi családnál gyakorolt nevelői példájára József főherceg tanárai is szívesen hivatkoztak.³⁰⁷ A trónörökös oktatása pedig nemcsak az elméletre, hanem a praxisra is kiterjedt, amit a főherceg különféle konferenciáülésekre való meghívása és a Habsburg Monarchia különböző területeire, köztük a Magyar Királyságba, a Temesi Bánságba vagy az Erdélyi Fejedelemségbe indított utazásai voltak hivatottak elősegíteni.³⁰⁸

Végül fontos megjegyezni, hogy Mária Terézia gyermekei közül nemcsak a trónörökös udvarában volt jól érzékelhető a magyarok jelenléte, hanem kedvenc fiának, az ígéretes tehetségű Károly főhercegnek az udvartartásában is. A másodszülött főherceg udvarát is egy ideig Batthyány Károly vezette, illetve figyelemre méltó, hogy az udvarban szolgáló négy komornyikból kettő (Gyárfás Mátyás, Nagy Mihály) a Magyar Királyságból származott. A magyar komornyikok részben hasonló szerepet tölthettek be, mint a trónörökös udvarában szolgálatteljesítő magyar kamarások, általuk a főherceg közelebbi kapcsolatba került magyar tisztségviselőkkel, és közvetlen lehetősége nyílt a magyar nyelv gyakorlására, sőt akár bizonyos kérdések magyar szempontú megközelítésére és megvitatására is. Károly főherceg azonban 1761-ben, tizenhat évesen himlőben elhunyt, így nem tudjuk meg, hogy későbbi, nagyobb létszámú udvarában a magyar rendi társadalom tagjai milyen szerepet játszottak volna. A főherceg magyar neveltetéséről (és Izdenczy sikeres nyelvtanári működéséről) még Bajtay Antal következő soraiból is tájékozódhatunk: „Báró Van Swieten [...] előrehaladott kora dacára Cato példájára [aki idős korában tanult meg görögül], neki feküdt a magyar nyelvnek, hogy Károly főherceggel beszélgethessen és rövid idő alatt annyira előrehaladt, hogy könnyen tud beszélni és könyveket értelmezni, miként a minap magam meggyőződtem”.³⁰⁹ Károly főhercegnek egyébként nemcsak udvar-

³⁰⁶ Schönburg–Hartenstein–Zedinger, 2004. Beck József főhercegnek készített jogtörténeti tankönyvét lásd: Conrad, 1964.

³⁰⁷ ÖStA HHStA HausA Familienakten Bd. 54. Fasc. 2. fol. 142r.; 170v.

³⁰⁸ II. József utazásairól átfogó feldolgozásban lásd: Kulcsár, 2004.

³⁰⁹ Miskolczy, 1914. 21.

tartásában képviseltették magukat a magyarok, hanem reprezentációjában és imázsának kialakításában is hangsúlyos szerepet kapott a magyar jelleg, például már 1749-ben, négyévesen megkapta a báró Újváry László (†1749) vezérőrnagy halála után tulajdonos nélkül maradt magyar gyalogezredet, amelynek egyenruhájában jelent meg bátyja 1749. évi névnapjára ünnepségén.³¹⁰ A látványos, politikai jelentőséggel bíró gesztust pedig emlékérmén is megörökítették.³¹¹ Károly főherceg hasonló szellemű neveltetését és reprezentációját valószínűleg az indokolta, hogy apjához és későbbi sógorához, Albert sachsen-tescheni herceghez hasonlóan magyar helytartónak szánhatták.

Családi kapcsolatok és stratégiák

A 18. századi Habsburg-udvartartásba való felvétel és tisztségszerzés jellemzően nem pályázati úton történt, a vizsgálatunkban szereplő személyek egyikénél sem találunk a különféle udvari hivatalok levéltári állagaiban kérvényeket vagy az egyes pályázók életútját, feladatra való alkalmasságát összehasonlító dokumentumokat. Az udvartartás különféle pozícióira történő felvételnél, kiváltképp a főnemesek számára kínálkozó tisztségek esetében a személyes ajánlások, valamint a családi és a patrónus-kliensi kapcsolatok játszottak alapvető szerepet. Az udvartartás tisztségviselőinek egy része közvetlen kapcsolatban állt az uralkodócsalád tagjaival, bizalmi pozíciót töltött be, ennek megfelelően esetükben a dinasztia iránti lojalitás, valamint a személyes szolgálatok és családi érdemek felmutatása alapvető elvárásnak számított. A szigorú és nagy arányban a kapcsolati tőkén alapuló kiválasztási rendszernek köszönhetően az udvartartás különböző szintjein megfigyelhető, hogy dinasztiaiak alakultak ki, amelyek tagjai generációkon át szolgálták az egymást követő Habsburg-uralkodókat. Ide sorolható például a Herberstein, a Starhemberg vagy a Trauttmannsdorff család, amelyek mindegyike az 1711–1765 közötti időszakban nyolc-nyolc taggal képviseltette magát az udvartartás személyi állományában, miként a Breuner család is, amely egyedülálló módon tizenhárom tagot delegált a Habsburg-udvartartásba.³¹² A főnemesek esetében az udvartartásban való tisztségvállalás egyfelől rendszeres jövedelmet, másfelől a kapcsolati tőke és az informális befolyásszerzés növelésére alkalmas eszközt jelentett. Nemcsak a főúri elit tudott dinasztiaikat kialakítani, hanem hasonlókat alacsonyabb szinteken is megfigyelhetünk, például a Hellmann, Schnautz, Selliers vagy a Vogel család tagjai is

³¹⁰ WD 1749. 03. 22.; Khevenhüller, 1908. II. 310.

³¹¹ Schau- und Denkmünzen, 1782. I. 125.

³¹² Kubiska–Scharl–Pözl, 2013. 547–548., 603., 707., 718.

mint udvari zenészek, táncosok, komornyikok vagy komornák aktívan, több generáción keresztül képviseltették magukat az udvarban.³¹³

A Habsburg-udvartartásban az 1711–1765 közötti időszakban tisztséget vállaló magyar főnemesek tizenhat családból származtak: köztük egy hercegi (Esterházy), tizenhárom grófi (Balassa, Batthyány, Berényi, Czobor, Erdődy, Esterházy, Keglevich, Kéry, Kollonich, Mikes, Nádasdy, Pálffy, Serényi) és egy bárói (Viczy) famíliát azonosíthatunk. Közülük az Erdődy és az Esterházy család emelkedett ki a legjobban, amelyek hat-hat tagot delegáltak az udvartartásba, utánuk következett a Batthyány familia öt és a Pálffy család négy fővel, majd a Keglevich, Nádasdy és Serényi familia három-három taggal, akiket a Csákyak követtek két fővel, végül a Balassa, Czobor, Kéry, Kollonich, Mikes és Viczy család zárta a sort, amelyek egy-egy személlyel képviseltették magukat az udvartartásban.³¹⁴ Ezek a számok több családnál még magasabbak lennének (az Esterházyaknál kettő, a Pálffyaknál három fővel), ha a kimutatóba a testőri és testőrtiszti pozíciókat is beleszámoltuk volna. A főnemesi családok között kiemelkedőnek tekinthető a magyar politikai élet vezető méltóságait birtokló, a Bécsben palotákkal és alsó-ausztriai inkolátusi címmel rendelkező Batthyány, Erdődy, Esterházy és Pálffy familia aránya, amelyek húsz fővel az udvartartás magyar (vagy magyar kötődésű) tagjainak 42,6%-át alkották. Ezen családok a Habsburg-udvartartáson belül hasonló arányban képviseltették magukat, mint a vezető osztrák és cseh főnemesi famíliák, például a Hardegg, Khevenhüller, Liechtenstein vagy Sinzendorf család egyaránt öt-öt tagot, a Harrachok viszont csupán három családtagot delegáltak az udvarba.³¹⁵ Többségük a magyar főnemesekhez hasonlóan inkább fiatal korában (nemesi apródként vagy udvarhölgyként) szolgált az udvartartásban, illetve azon családtagok, akik később magasabb udvari pozícióba kerültek, általában szintén nem homogén udvari karriert futottak be, hanem diplomáciai, esetleg katonai vagy hivatali szolgálatokat is fel tudtak mutatni.

Az 1711–1765 közötti Habsburg-udvartartásban a *natio Hungarica* tagjai közül egyértelműen a már a 17. században meghatározó szerepet játszó, és nem a 18. században felemelkedő famíliák (mint az Apponyiak, Brunszvikok, Festeticsek vagy Grassalkovichok) voltak jelen domináns módon. Bár érdemes megjegyezni, hogy vizsgálati korszakhatárunk után egy évvel, 1766-ban már gróf Sztáray Mária Anna (†1782) is udvarhölgyként szolgált Mária Terézia udvarában, akinek a családja pedig csak 1747-ben nyert grófi rangot.³¹⁶ Az udvari tisztséget viselő magyar főnemesek jellemzően alsó- vagy nyugat-ma-

³¹³ Az udvari táncosokról bővebben lásd: Sommer–Mathis, 1992.

³¹⁴ Az összesítésben az Esterházy család hercegi és grófi ága közösen szerepel, valamint gróf Erdődy (szül. Batthyány) Antónia főudvarmesternőként mindkét családnál számításba került.

³¹⁵ Kubiska–Scharl–Pözl, 2013. 598., 617., 635., 703.

³¹⁶ Hofkalender, 1767.

gyarországi nagybirtokos famíliák tagjai közül kerültek ki. Különös viszont, hogy köztük egy Draskovichot, Illésházyt vagy Zichyt sem azonosíthatunk. Korszakunkban a nagy erdélyi famíliák közül, mint a Bánffy, Kornis vagy Teleki, egy családtagot sem találunk az udvartartásban, egyedül, kivételes módon gróf Mikes Ferenc (†1727) szolgált nemesi apródként. Alkalmazása mögött az apa, Mikes Mihály (1667–1721) politikai szándékait feltételezhetjük, aki Erdélyben a katolikus Habsburg-párt vezéralakja volt, 1712-ben majdnem kormányzónak is megválasztották, végül guberniumi tanácsosként működött.³¹⁷ Fia számára azonban – korai halála miatt – esély sem nyílt hasonló karrier befutására. Az erdélyi főurak udvari szolgálatának a hiánya mögött a nagy földrajzi távolság mellett több okot is feltételezhetünk: a válási-felekezeti különbségeket, a több generáció alatt kialakult rendi különállásukat (sajátos *transylvanus* státuszukat), vagy a mélyebb bécsi kapcsolatok és helyismeret hiányát. A hithű protestáns családok számára nem jelentett vonzó alternatívát az udvari karrier, amelyért felekezetüket el kellett volna hagyniuk, a Habsburg-udvarban pedig a teljes naptári év, sőt a hétköznapiak szerkezetét is a katolikus liturgia ünnepei és szokásai határozták meg. Természetesen az udvarban szép számban azonosíthatunk Európa különböző részeiről érkezett konvertitákat (mint Bartenstein, Sonnenfels vagy van Swieten), akik a személyes vagy a családi felemelkedés reményében katolizáltak. Sőt, a neves konvertiták sorában Erzsébet Krisztina braunschweig-wolfenbütteli hercegnő személyében még császárnét is találunk, akinek fejedelmi származása ellenére, az egységes monarchia reprezentálása érdekében katolizálnia kellett.³¹⁸ A magyarok szempontjából a kialakult helyzeten sokat változtatott a testőrség intézménye, amely protestánsokat és távoli köznemesi családok fiait is soraiba fogadta.

Az udvartartásban azon famíliák tudták legsikeresebb módon képviselni magukat, amelyek rendelkeztek az udvarban vezető pozíciót betöltő családtaggal. A magyar főnemesek közül az 1711–1765 közötti Habsburg-udvarban öt vezető tisztségviselőt azonosíthattunk, ők saját családjuk udvari integrációjában megkerülhetetlen, központi szerepet játszottak. A Batthyány Károly vezette trónörökös udvartartásban láthattuk, hogy a főudvarmester unokaöccsei közül Ádám Vencel és Tódor, valamint távolabbi rokona, Balassa József is kamarásként teljesített szolgálatot. A Batthyányak közül vizsgált korszakunkban még ketten viseltek tisztséget: Balassa József nagybátyja, Batthyány Ádám (1704–1782), aki elképzelhető, hogy Strattmann Eleonóra közbenjárásának köszönhette nemesi apródi felvételét, valamint Batthyány Antónia, akinek pedig 1741. évi udvarhölgyi kinevezéséért az apa, Batthyány

³¹⁷ Trócsányi, 1988/a. 72–73., 134., 317.

³¹⁸ Peper, 2010. 113–150.

Lajos kancellár kellett, hogy közbenjárjon, bár a család nyugodtan fordulhattott volna ajánlásért gróf Philip Joseph von Kinsky (1700–1749) cseh udvari kancellárhoz is, aki pedig az ifjú grófnő anyai nagybátyja volt (erre azonban valószínűleg nem volt szükség).³¹⁹

Az 1750-es évek végén Batthyány Antónia főudvarmesternőként szintén az udvartartás központi szereplőjévé vált, protekciójából pedig elsődlegesen az Erdődy família profitált, ugyanis gróf Erdődy Miklós (1719–1757) vezérőrnagy felesége, pontosabban özvegye volt.³²⁰ Az udvari integráció működésének szemléletes példája, hogy a főudvarmesternő mindkét lánya, Erdődy Jozefa (1748–1777) és Terézia (1745–1782) is udvarhölgyi kinevezést kapott.³²¹ Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy az Erdődyek Habsburg-udvartartásban való szolgálata nem Mária Terézia uralkodása alatt vette kezdetét, ennél jóval régebbi hagyományokra tekintett vissza, például Erdődy Mária Erzsébet már 1613–1618 között I. Mátyás feleségének, Anna császárnénak az udvarában udvarhölgyként tevékenykedett.³²² VI. Károly regnálása idején Vilma Amália és Erzsébet Krisztina császárné udvartartásában két Erdődy lányt, két azonos nevű Erdődy Jozefát is azonosíthatunk. Az idősebbik és az udvarban hosszú ideig szolgáló Jozefa, gróf Erdődy György Lipót (1680–1759) későbbi országbíró és Esterházy Mária Terézia (1684–1755) lánya volt, akinek kinevezése mögött elképzelhető, hogy az udvarban kiváló kapcsolatokkal rendelkező és aktív szerepet játszó nagybátyja, gróf Erdődy László Ádám (1677–1736) nyitrai püspök és magyar udvari alkancellár közbenjárását feltételezhetjük.³²³ Az ifjabbik Erdődy Jozefa (1723–1759), Erdődy József (†1733) és Berényi Terézia házasságából származott, valamint az idősebb Erdődy Jozefa unokatestvére és későbbi sógornője is volt egy személyben, aki gróf Erdődy Antallal (1714–1769) kötött házassága előtt mindössze pár hónapot szolgált udvarhölgyként. Az Erdődy család hatodik udvartartásban szolgáló tagja Erdődy Jánosnak (1723–1789), a Magyar Udvari Kamara későbbi elnökének és Pálffy Mária Teréziának (1727–?) a lánya, gróf Erdődy Terézia (1747–1807) volt, aki Erdődy Jozefával (Batthyány Antónia) lányával részben azonos időben teljesített szolgálatot.

Az Esterházy családból az udvarban Anna Margit, herceg Esterházy Mihály felesége töltött be főudvarmesternőként központi funkciót. A főudvarmesternőnek öt lánya született, akik közül három élte meg a felnőttkort,

³¹⁹ Wißgrill, 1804. V. 139.

³²⁰ Házassági szerződésüket lásd: ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 95.

³²¹ Közülük Erdődy Jozefa és férje, gróf Joseph Ludwig von Windisch-Grätz (1744–1802) még Mária Antónia főhercegnő esküvői kíséretének is a tagja volt 1770-ben. A főhercegnőt Straßburgig kísérték el, majd nagyszabású európai utazást tettek. Cerman, 2010. 394–400.

³²² Keller, 2005/a. 274.

³²³ Erdődy László Ádám pályájához és udvari tevékenységéhez bővebben lásd: Kökényesi, 2016/a.

ők mind a hárman, Eleonóra (1696–1749), Franciska (1699–1772) és Terézia (1697–1746) is a családi mintát követve udvarhölgyi szolgálatot vállaltak.³²⁴ A lányok közül ketten Vilma Amália özvegy császárné udvarába kerültek, ahol később, apjuk halála után, anyjuk is főudvarmesternői pozíciót töltött be. Esterházy Mihály felesége, Esterházy Jozefának (1712–1756), herceg Esterházy József (1688–1721) lányának az udvarhölgyi szolgálatvállalására is minden bizonnyal hatással lehetett, ugyanis a főudvarmesternő Jozefa nagynénje volt. Emellett pedig a tisztségvállalásnál az anyai befolyás is bizonyára közrejátszhatott, ugyanis Jozefa anyjának, báró Maria Octavia von Gilleisnek (1688–1762) a családja szintén remek udvari pozíciókkal rendelkezett, például Jozefa nagybátyja, Heinrich Julius von Gilleis (1687–1734) 1720-ig főüzst-kamarásként (*Obersilberkammerer*) szolgált.³²⁵ Az Esterházy família hatodik tagja, Esterházy Mária Antónia (1719–1771) viszont a rokonaival ellentétben nem a család hercegi, hanem a grófi ágából származott, apja Esterházy Ferenc (1683–1754) tárnokmester, anyja pedig Pálffy Mária (1690–1743), János nádor lánya volt.³²⁶ Antónia udvarhölgyi szolgálata mögött minden bizonnyal a befolyásos apa szándékát feltételezhetjük, aki kiváló stratégiai érzékkel indította el fiait is pályájukon, gondoljunk csak Esterházy Miklós nagykövet, ifjabbik Esterházy Ferenc kancellár vagy Esterházy Károly egri püspök karrierjére.³²⁷

A Pálffy család az Erdődyekhez hasonlóan az udvari szolgálat és az udvartartásban való tisztségvállalás terén is igen régi hagyományokkal rendelkezett, már Pálffy Miklósnak (1552–1600), a grófi cím megszerzőjének a lánya, Zsófia (1596–1668) is udvarhölgyként (1611–1615) szolgált I. Mátyás feleségének, Anna császárnénak az udvarában.³²⁸ Nem meglepő, hogy vizsgált korszakunk egyik első, az udvartartásban jelenlévő tisztségviselője szintén a Pálffy családból került ki, mégpedig a történeti kutatás által méltatlanul kevés figyelmet kapó Pálffy Miklós (1657–1732) császárnéi főistállómester személyében.³²⁹ A főistállómester Pálffy Miklós koronaőr és gróf Maria Eleonore von Harrach fiaként látta meg a napvilágot, akinek udvari integrációjához minden feltétel adott volt. Pálffy a bécsi egyetemen folytatott tanulmányait követően katonai pályára lépett, a visszafoglaló háborúk időszakában jól kamatoztatta tehetségét, és már 1690-ben vezérőrnagy, 1692-ben altábornagy (*Feldmarschall-Leutnant*), 1701-ben táborszernagy

³²⁴ Ebben az esetben érdekes, hogy a lányok előbb álltak az udvartartás formális alkalmazásában, mint anyjuk. Esterházy, 1901. 120.

³²⁵ Kubiska–Scharl–Pözl, 2013. 586.

³²⁶ Esterházy, 1901. 159.

³²⁷ Esterházy Miklósról és Ferencről a hivatali pályafutásokról szóló fejezetben részletesebben lesz szó.

³²⁸ Keller, 2005/a. 310.

³²⁹ Jedlicska, 1910. 508–511.

(*Feldzeugmeister*), 1707 pedig tábornagy (*Feldmarschall*) lett.³³⁰ Katonai pályájával párhuzamosan pedig udvari karrier építésébe is kezdett, amiben az anyai minta és az általa kiépített kapcsolatok is alapvető szerepet játszhattak, ugyanis Maria Eleonore von Harrach nemcsak fiatalon mint kamaráskisasszony (1636–1649) szolgált a Habsburg-udvartartásban, hanem 1686–1693 között főudvarmesternői tisztséget is betöltött, valamint I. Lipót gyermekeinek, köztük VI. Károlynak is a nevelője volt.³³¹ Pálffy Miklós katonaként az udvari testőrségeknél került vezető pozícióba, 1699–1701 között a darabont (*Trabantenleibgarde*), majd 1701–1705 között a hartsír gárda (*Hartschierenleibgarde*) kapitányi méltóságát viselte.³³² Udvari karrierjének a következő állomását Eleonóra császárné udvarában való főistállómesteri működése jelentette, amely tisztséget több mint tíz éven keresztül, 1705–1715 között viselte. Pálffy méltóságai nemcsak az udvari és katonai hierarchiában emelkedtek dinamikusán, hanem a magyar főtisztségek között is: 1693-ban királyi főkamrás, 1701-ben koronaőr, 1713-ban országbíró, végül karrierje csúcán, 1714-ben nádor lett.³³³ Gróf Sigmund Friedrich von Khevenhüller (1666–1742) alsó-ausztriai helytartó naplójában megemlékezett róla, hogy 1715. január 7-én deklarálták gróf Maximilian Gudiobald von Martinitz (1664–1733) császárnéi főistállómesteri kinevezését, aki számára ez a pozíció Pálffy Miklós (nyilván nádori kinevezése miatti) lemondásával üresedett meg.³³⁴ Pálffy udvari méltóságviselésével kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy az udvartartásban töltött több mint másfél évtizedes szolgálata igen mozgalmas politikatörténeti időszakra esett, amikor három uralkodó váltotta egymást a trónon, valamint a Rákóczi-mozgalom is ekkor zajlott. A szabadságharc lezárásában és a szatmári béke előmozdításában játszott szerepe további kutatást igényel, azonban joggal feltételezhető, hogy az 1711. év folyamán közvetítő funkciót töltött be öccse, Pálffy János, a magyarországi hadak főparancsnoka, valamint Eleonóra császárné között, aki pedig VI. Károly spanyolországi távollétében a régensi jogokat gyakorolta.³³⁵ Pálffy Miklós karrierjével kapcsolatban pedig nem tekinthető véletlennek, hogy az uralkodó 1711 után olyan személyt juttatott a legmagasabb magyar rendi méltóságokba (az országbírói, majd a nádori székbe), aki hűségét és rátermettségét az udvarban már meggyőző módon bizonyította, és aki a kormányzati-udvari elit tagjaival is közeli kapcsolatban állt.

³³⁰ Schmidt-Brentano, 2006. 73.

³³¹ Keller, 2005/a. 192.

³³² Urrisk-Obertyński, 2004. 51.

³³³ Fallenbüchl, 1988. 135.

³³⁴ ÖNB Hs Cod. Ser. N. 14084. fol. 375.

³³⁵ Pálffy János pályájához és politikai tevékenységéhez lásd: Málnási, 1929.

8. kép: Ismeretlen festő (Richart jelzéssel): Pálffy Miklós nádor, 19. század eleje

Pálffy Miklós gyermekei közül bizonyíthatóan egy lányát, Mária Annát (1693–1761) juttatta be a Habsburg-udvartartásba, aki apja udvari távozását követően, 1716–1717 között szolgált udvarhölgyként Eleonóra császárné udvartartásában. A főistálló-mester távolabbi leszármazottjai közül dédunokája, Pálffy Károly mint József főherceg kamarása viselt pozíciót az udvartartásban. Pálffy Károly udvari integrációját családi kapcsolatai kiválóan előkészítették, ugyanis apja: Miklós (1710–1773) magyar udvari kancellárként, anyja: Maria Anna von Althann (1715–1790) pedig korábban udvarhölgyként teljesített szolgálatot.³³⁶ A család negyedik, udvartartásban tisztséget viselő tagja gróf Pálffy (szül. Colloredo) Mária Gabriella volt, aki Pálffy Jánossal (1728–1791), János nádor unokájával kötött házassága idején, 1762-ben állt rövid ideig udvarhölgyi szolgálatban, esetében érdekes, hogy pozícióját még házasságkötése után is viselte.

A vizsgálatunkban szereplő utolsó központi személy, aki az udvartartásban vezető tisztséget viselt, Serényi Károly Antal, aki Mária Magdolna fő-

³³⁶ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 532.

hercegnő főudvarmestereként tevékenykedett. A Serényi család a Habsburg Monarchia olyan tipikus főnemesi famíliáinak az egyike, amelyet nehéz, sőt lehetetlen modern nemzetiségi elvek alapján egyetlen országhoz, egyetlen nációhoz kötni.³³⁷ A Serényiek a 16. századtól aktív (bár kevésbé ismert) szereplői a Magyar Királyság történetének, különféle katonai és hivatali pozíciókat egyaránt viseltek, valamint az ország több vármegyéjében, de kiváltképp Gömörben rendelkeztek birtoktestekkel. Főnemesi címet a 16. század végén szereztek, 1596-ban (illetve 1623-ban) előbb magyar bárói, majd 1656-ban cseh grófi rangra sikerült szert tenniük. Az utóbbi titulus megszerzését aktív cseh- és morvaországi jelenlétük tette lehetővé, Serényi Ferenc (†1621) már 1598-ben morva inkolátus lett, 1614-től a família folyamatosan rendelkezett morvaországi birtokkal.³³⁸ A morvaországi birtokszerzésben a 17. század első harmadában Ferenc fia, Gábor (1604–1664) is élen járt, aki Morvaország tartományi előjárója (*Landeshauptmann*), valamint a család ún. morva ágának a megalapítója lett. A famíliából a morva ág tagjai futották be a 17–18. század során a legkiemelkedőbb karriereket, a bécsi udvarban is ők képviseltették aktívan magukat, a Magyar Királyságtól sem szakadtak el azonban teljesen, hazai birtokokkal is rendelkeztek, valamint a család magyar ágával továbbra is szoros kapcsolatot ápoltak, nem véletlen, hogy a 19. század elején a morva és a magyar Serényi-birtokok – a két ág között kötött házasságnak köszönhetően – újra egy kézben tudtak összpontosulni.³³⁹

Serényi Károly Antal – Gábor unokájaként – a család morvaországi ágából származott, de a *natio Hungaricá*hoz való bizonyos fokú kötődését mutatja, hogy 1695-ben a bécsi egyetemre *Ungarus* diákként iratkozott be.³⁴⁰ Serényi Károly Antal fiatal éveiről, pályakezdéséről egyelőre kevés információ áll rendelkezésre, 1717-ben már birodalmi tanácsosként (*Reichshofrat*) tevékenykedett, valamint 1731-től (gróf Johann Hannibal von Hohenembs halálát követően) 1738-ig Mária Magdolna főhercegnő udvarát vezette főudvarmesterként.³⁴¹ Udvari integrációjára apja, János Károly (1640–1691) pályája is előnyös hatást gyakorolt, aki ugyan katonai karriert futott be, 1689-ben még a tábornagyi rendfokozatot is sikerült elérnie, de mellette kiváló bécsi kapcsolatokkal is rendelkezett.³⁴² A családból még Serényi Amand (1715–1770) és nővére, Jozefa (†1779) viselt a Habsburg-udvartartásban tisztséget, előbbi

³³⁷ A Serényi család történetéről a legrészletesebb áttekintést lásd: Bodnár, 2010. A família történetének kortárs feldolgozását pedig: Denkmähler, 1797.

³³⁸ Zdeněk, 1975. 270–271.

³³⁹ Bodnár, 2010. 13.

³⁴⁰ Kissné Bognár, 2004. Nr. 2492. Továbbá Serényinek magyar birtokérdekeltségei is voltak: MNL OL A 57 Bd. 30. fol. 439–440., A 57 Bd. 34. fol. 199–200.

³⁴¹ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 13. fol. 171.; Gschliesser, 1942. 388–389.

³⁴² Schmidt-Brentano, 2006. 92.

nemesi apródként, utóbbi udvarhölgyként szolgált. Ők Serényi Károly Antal másodunokaöccsei, másodunokahúgai voltak, apjuk, Antal Amand (1670–1738) a Serényiek ún. lomnici ágából származott, anyjuk pedig gróf Franziska von Waldstein (†1734) volt, akinek a családja szintén aktívan képviseltette magát a császári udvartartásban.³⁴³ Az ifjabbik Serényi Amand később távolabbi rokonának, gróf Serényi Farkas (1685–1743) gömöri főispánnak a lányát, Erzsébetet (1727–1809) vette feleségül, ami a familia különbözői ágai közötti szoros kapcsolatokat bizonyítja, az egykori nemesi apród azonban magasabb karriert nem futott be.³⁴⁴

A Serényiekhez hasonlóan problematikus a Kollonich (Kollonitz, Kollonitsch) familia náció szerinti besorolása. A Kollonich horvát eredetű család, amely a 15. században az oszmánok elől Stájerországba húzódott, majd 1583-ban felvételt nyert az alsó-ausztriai *Herrenstand*ba, és 1604-ben a Magyar Királyságban is honfűsítették a familiát.³⁴⁵ A Kollonich család tagjaira a jelen vizsgálat keretében kizárólag akkor térünk ki, ha bizonyítottnak látjuk a magyar rendi társadalomhoz való kötődésüket. A Habsburg-udvartartásban 1711–1765 között (Kollonich Károly testőrtiszten kívül) egyedül gróf Kollonich Katalin udvarhölgy teljesített szolgálatot, aki egyértelműen a *natio Hungarica* tagjai közé sorolható, ugyanis apja, Kollonich Ádám (1651–1726) nemcsak tábornagy, hanem a magyar rendek által megválasztott koronaőr is volt, valamint anyja, gróf Czobor Krisztina (1668–1746) is magyar főúri családból származott.³⁴⁶ Kollonichként az udvari szolgálatba lépés egyáltalán nem számított atipikus pályáivnek, sőt a családból már a 17. század első felében is volt, aki udvarhölgyi kinevezést nyert, Katalin tisztségvállalását pedig a Czobor vagy a Kollonich rokonság egyaránt segíthette, például unokatestvére, Zsigmond (vagy Sigismund) viselte ekkor a bécsi püspöki (1722-től érseki) infulát.

A Serényiekhez hasonlóan a Keglevich és a Nádasdy család is három-három taggal képviseltette magát az uralkodói udvartartásban, esetükben azonban a familia nem rendelkezett az udvarban vezető pozíciót betöltő családtaggal. A Nádasdyak közül vizsgált korszakunk első tisztségviselője gróf Nádasdy Lipót (1697–1758) volt, aki 1714-ben nemesi apródként szolgált az udvarban. Őt egy évvel később unokatestvére, Nádasdy Pál Antal követte, aki Vilma Amália udvartartásában töltött be kamarási és udvari gavalléri tisztséget. Mindkét Nádasdy-fiú a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt kivégzett országbírónak, gróf Nádasdy Ferencnek (1623–1671) az unokája volt, a fiatal grófok udvari szolgálatba való adása a család Habsburg-

³⁴³ Bodnár, 2010. 168.

³⁴⁴ Denkmähler, 1797. 44.

³⁴⁵ Nagy, 1860. VI. 301.; Wißgrill, 1794. I. 12.

³⁴⁶ Wißgrill, 1804. V. 192.

dinasztia iránti lojalitásának nyilvános kifejezésre juttatását szolgálta.³⁴⁷ A fiúk udvari pályájának elindításában elképzelhető, hogy nagybátyjuk, gróf Nádasdy László (1662–1729) csanádi püspök is szerepet játszott, aki az 1710-es és az 1720-as években aktívan képviseltette magát az udvarban.³⁴⁸ Nádasdy Lipót esetében az udvari szolgálat igen kifizetődőnek bizonyult, a magyar nemesi apródok közül az ő pályája emelkedett a legmagasabbra: 1746-ban magyar udvari kancellár lett, később pedig lányát, Nádasdy Teréziát (1737–1798) is udvarhölgyi pozícióhoz juttatta, aki így szolgálata révén nemcsak a Nádasdy, hanem anyja familiájának, a Trauttmannsdorffoknak a hagyományait is követte.

A Keglevichek udvari integrációjában is alapvető szerepet játszottak a családi kapcsolatok. Az 1720-as években gróf Keglevich József (1700–1765) és unokatestvére, Keglevich Terézia (1702–1728) voltak jelen az udvartartásban, József nemesi apródként, Terézia udvarhölgyként szolgált. Az udvari pozíciók megszerzésében az anyai szándékok, illetve a rokoni (köztük a Czoborokkal és Koháryakkal való) kapcsolatok kellettek, hogy döntő súllyal bírjanak, ugyanis az apák, Keglevich Ádám (†1713) és Zsigmond (1668–1709) már jóval gyermekeik bécsi tisztségvállalása előtt meghaltak.³⁴⁹ Keglevich József később nem kiugróan magas, de szép karrierpályát futott be, 1735-től haláláig a Helytartótanács tanácsosaként működött, mellette Torna vármegye főispáni címét viselte, valamint 1764-ben még koronaőrnek is megválasztották.³⁵⁰ Keglevich József azonos nevű fiának is hasonló karrierpályát szánt, aki 1760–1765 között József főherceg udvarában működött kamarásként, később, 1772-ben pedig ő maga is a zászlósurak közé emelkedett azáltal, hogy apjához hasonlóan szintén koronaőri kinevezésben részesült.³⁵¹

A Csáky család a Keglevichekhez hasonlóan az 1720-as években szintén két fővel képviseltette magát a Habsburg-udvartartásban. Gróf Csáky Ferenc (1699–1764) nemesi apródként, unokatestvére, Csáky Anna Franciska (†1728) pedig udvarhölgyként teljesített szolgálatot. Ők mindketten Csáky István (1635–1699) országbíró unokái voltak, közülük Anna Franciska családja rendelkezett előnyösebb pozíciókkal, ugyanis ő Csáky Zsigmond (1665–1738) tárnokmester és Serényi Anna lánya volt, udvari integrációját pedig apja politikai befolyása és anyja családi kapcsolatai is egyaránt segíthették. Csáky Ferenc – a spanyol örökösödési háborúban elhunyt és erdélyi birtokokat szerző Csáky Tamás (1675–1705) ezredes és gróf Károlyi Erzsébet (†1723)

³⁴⁷ Bessenyei, 2005. 69–101.

³⁴⁸ Nádasdy életpályájához lásd: Takáts, 1943. A csanádi püspök udvari működéséhez pedig: Kökényesi, 2015; Uő., 2019.

³⁴⁹ Nagy, 1860. VI. 153.

³⁵⁰ Fallenbüchl, 1988. 94.

³⁵¹ Fallenbüchl, 1988. 94.

fiaként – nehezebb helyzetből indult.³⁵² Csáky Ferenc nemesi apródi kinevezése mögött nagy valószínűséggel az udvarban rendszeresen megforduló és kiterjedt kapcsolati tőkével bíró nagybátyját, Csáky Imre (1672–1732) kalocsai érseket és bíborost feltételezhetjük. A neves főpap politikai befolyását és kapcsolatrendszerét családja támogatása érdekében rendszeresen igyekezett felhasználni, például Koller József (†1745) kancelláriai referendáriusnak írt leveléből tudjuk, hogy 1728-ban unokaöccse, Ferenc Bereg vármegyei főispáni kinevezéséért is közbenjárt (bár törekvését végül nem koronázta siker).³⁵³ Csáky Ferenc a Magyar Királyságban nem futott be magasabb karriert, de az erdélyi közéletben aktívan képviseltette magát.

A bécsi udvartartás magyar főnemeseivel kapcsolatban még négy családra, a Berényi, Czobor, Kéry és a Viczay familiára kell röviden kitérni, amelyek mindegyike egy-egy tagot delegált a Habsburg-udvarba. Közülük a Czoborok rendelkeztek a legelőnyösebb pozícióval és a legkiterjedtebb udvari kapcsolatrendszerrel, köszönhetően a familia Habsburgok iránti több generációs lojalitásának, illetve katonai szolgálatainak. 1728–1731 között Czobor Mária Antónia teljesített Erzsébet Krisztina regnáló császárné udvarában udvarhölgyi szolgálatot, ugyanott, ahol pár évvel korábban unokatestvére, Kollonich Katalin is szolgált. Mária Antónia Czobor Márk (1679–1728) neves katonatiszt, későbbi vezérőrnagy és főajtónállómester, valamint Maria Antonia von Liechtenstein (1687–1750) lánya, herceg Johann Adam von Liechtenstein (1657–1712) befolyásos nagybirtokos unokája volt.³⁵⁴ Ilyen családi kapcsolatokkal az udvarban való szolgálatvállalás kézenfekvő választást jelentett, például Czobor Mária Antónia távolabbi rokona herceg Hartmann von Liechtenstein (1666–1728) fővadászmesterként, illetve anyai rokona, gróf Maria Elisabeth von Dietrichstein vele azonos időben szintén udvarhölgyként szolgált.³⁵⁵

Berényi Tamás, Kéry Ádám és Viczay Jób (1701–1734) pályájának hasonlósága, hogy mindhárman nemesi apródként vállaltak az udvartartásban szolgálatot, valamint bécsi szolgálatukra valamelyik szülőjük halála után került

³⁵² Papp, 2011. 104.

³⁵³ „Méltóságos Groff Csáky Ferencz Uram Beregh Varmegyének Feo Ispanságba iránt bé adot Instantiája véghet 22. decurren datalt kglmes levelét Eminentiadnak alázatos kötelességgel vettem. Minthogy in Excelso Regio Locumtenentiali Consilio favorabilis opiniot nyert emlétet Méltóságos Úr, intuit etiam peculiarium meritorum Illustrissimae hujus Familiae lehet reményleny kívánatos Véghet azon instantiájának. Én nem csak ebben ha nem más occurrentiakban is vékony tehetségem szerént azon vagyok hogy effective is contestalhassam quod sim ex omni cum submission permaneam.” 1728. 07. 29. ÖStA HHStA SB Csáky Kt. 8a Nr. 287. fol. 1099. Csáky Imre életpályájához és tevékenységéhez lásd: Málnási, 1933. Bereg vármegye élére 1729-ben báró Szentiványi Jánost nevezték ki. Fallenbüchl, 1994. 68.

³⁵⁴ Haupt, 2016. 275–276.

³⁵⁵ Kubiska–Scharl–Pözl, 2013. 562.

sor. Berényi Tamás 1738-ban anyja, gróf Barkóczy Terézia (1700–1738) halálának évében kezdte meg nemesi apródi szolgálatát. Az apa, Berényi Tamás (1689–1747) zempléni főispán döntésében elképzelhető, hogy második felesége, Maria von Herberstein tanácsa vagy az ő családi mintája is közrejátszott, ugyanis a Herbersteinekre jellemző volt, hogy fiaikat és lányukat fiatalon udvari szolgálatba adták, a família tagjai közül VI. Károly uralkodása alatt hárman is töltöttek be nemesi apródi pozíciót.³⁵⁶ Kéry Ádám és Viczay Jób pályájának hasonlósága, hogy mindketten apjuk halála után, az 1710-es évek második felében, egymással nagyjából párhuzamosan kerültek udvari szolgálatba. Kéry Ádám Kéry Ferenc (†1700) és Széchy Julianna házasságából származott, amely családok ugyan nem rendelkeztek erős, több generációra visszanyúló udvari pozíciókkal, de Kéry Ferenc kancelláriai tanácsosként, sőt kancellárhelyettesnek számító első tanácsosként (1690–1700) a 17. század végi magyar politikának fontos császárvárosi formálójának számított, ezért a fiú későbbi udvari tisztségvállalása minden bizonnyal az apai szándékkal is összefüggésben állhatott.³⁵⁷ Viczay Jób a bécsi udvartartás magyar tisztségviselői között származása miatt atipikus személynek tekinthető, ugyanis ő az egyedüli, aki bárói rangban teljesített szolgálatot.³⁵⁸ Szülei Viczay Ádám (1657–1708) és báró Perényi Erzsébet (1664–1722) voltak, akiknek a családja nem tartozott a Habsburg-udvar rendszeres vendégei közé. Viczay uralkodói udvartartásba való felvételét bizonyosan gyámjának, gróf Nádasdy Tamásnak (†1731) és az ő kapcsolatrendszerének köszönhette, akinek ugyanis unokaöccsei, Lipót és Pál Antal is ekkor szintén nemesi apródként teljesítettek az udvarban szolgálatot.³⁵⁹ Viczay számára az udvari tisztségviselés nemcsak szolgálatot, hanem közvetlen tanulási lehetőséget is jelentett, ugyanis Bécsben tartózkodása során nemcsak a nemesi apródok iskoláját látogatta, hanem az egyetemre is beiratkozott, ahol 1718-ban szerzett bakkalaureátusi fokozatot.³⁶⁰ Viczay később nem futott be magas karriert, ebben 33 évesen bekövetkezett halála is meggátolta, hozzá hasonlóan azonban Berényi Tamás vagy Kéry Ádám sem tudott fényes világi pályát felmutatni.

A családi kapcsolatok az udvartartás alacsonyabb szintjeire való bekerülésben is fontos szerepet játszottak. Például nagy valószínűség szerint az udvarban közel három évtizeden keresztül (1713–1741 között) komornyik-

³⁵⁶ Nagy, 1858. II. 23.; Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 603.

³⁵⁷ Kéry Ferenc Vas vármegyei főispán (1687–1700), valamint magyar királyi főlovászmester (1693–1700) is volt. Fazekas, 2018. 203.

³⁵⁸ Az udvari kalendáriumok szerint Viczay 1716 és 1719 között szolgált Eleonóra császárné udvartartásában, halotti rétor, Stehenics János információi szerint tizenhárom éves korától kezdve hat éven keresztül nevelkedett az udvarban. Stehenics, 1735. 25.

³⁵⁹ MNL OL A 57 Bd. 30. fol. 333–335.

³⁶⁰ Kissné Bognár, 2004. Nr. 3231.

ként szolgáló Péchy (Petschy) Ferenc Antal lánya lehetett Péchy Erzsébet, aki 1742–1745 között komornaként szolgált Erzsébet Krisztina özvegy császárné udvartartásában.³⁶¹ A családi kapcsolatokkal nem rendelkezők esetében a patrónusi ajánlások, közbenjárások segíthették elő az egyes pozíciókra történő kinevezéseket.³⁶² Izdenczy József főhercegi nyelvtanári kinevezésére egészen biztosan pozitív hatást gyakorolt, hogy korábban Barkóczy Ferenc egri püspök mellett látott el titkárként bizalmi feladatokat. Szlábigh András 1762-ben komornyiknak történő kinevezése mögött joggal feltételezhetjük a Pálffy család közbenjárását, ugyanis Szlábigh korábban a Bécsben ekkor szintén szolgálatot teljesítő Pálffy Károlynak a nevelője volt.³⁶³ Szlábigh alacsony származásához képest szép karriert futott be, érvényesülésében műveltsége és kapcsolatai játszották a legfontosabb szerepet. Szlábigh Pozsony vármegyei, felsődombói szláv közrendű családból származott, a gimnázium utolsó éveit a pozsonyi és a nagyszombati jezsuita gimnáziumban járta végig, majd 1751-ben iratkozott be a bécsi egyetem filozófiai fakultására.³⁶⁴ Az ezt követő években vállalt a Pálffy családnál nevelői állást, majd 1758-tól 1760-ig a Magyar Udvari Kamara számvevőségi járulnokaként dolgozott.³⁶⁵ Szlábigh a Pálffy famíliához fűződő kapcsolatai révén ismerkedhetett meg feleségével is, Sághy Józsefnek, a Pálffy birtokok kormányzójának a lányával, Mária Annával, akit 1763 májusában vett feleségül.³⁶⁶ Szlábigh András a Habsburg-udvartartásban három évtizeden keresztül szolgált komornyikként,³⁶⁷ majd 1791-ben nemesi címet és budai várgondnoki kinevezést kapott, amely funkciót egészen 1813-ig betöltötte, de mellette az udvartartásban továbbra is távollévő komornyikként tartották számon.³⁶⁸

Hasonló patrónusi közbenjárást feltételezhetünk Nagy Mihály uralkodói udvartartásban való tisztségvállalása mögött is. Nagy Mihály tanult köznemesként az Esterházy család hercegi ágának a szolgálatában állt,³⁶⁹ elkísérte Esterházy Pál Antalt 1731–1733 folyamán nyugat-európai *Kavalierstourjára*, amelynek során még a leideni egyetemre is beiratkozott vele.³⁷⁰ Ezt megelőzően pedig 1729–1731 között valószínűleg a bécsi egyetem filozófiai fakultá-

³⁶¹ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 664.

³⁶² A patrónus-kliens viszonyrendszer működéséről lásd: Reinhard, 1998.

³⁶³ Khavanova, 2014. 1214.

³⁶⁴ 1746-ban Pozsonyban volt poeta: Pozsonyi adattár, 14561. 1748-ban Nagyszombatban rhetor: Nagyszombati adattár, Nr. 27688.

³⁶⁵ Fallenbüchl, 1970. 311.

³⁶⁶ PULFzdS Trauungsbücher Bd. 31. fol. 184v.

³⁶⁷ Különös, hogy 1767 és 1769 között Szlábigh eltűnik az udvartartás névsorából, ekkor máshol kellett, hogy szolgálatot teljesítsen (elképzelhető, hogy a pozsonyi helytartói udvarba került), majd 1770-től újból Bécsben tevékenykedett komornyikként.

³⁶⁸ MNL OL A 57 Bd. 50. fol. 494–498. Staats- und Standes-Calender, 1813. 100.

³⁶⁹ Az udvari kalendáriumokban is szerepel a neve előtt a „von” előtag.

³⁷⁰ Kalmár, 2019. 68.

sán folytatott tanulmányokat, de erről további kontrollforrások hiányában, a névgyakoriság miatt, teljes bizonyosságunk nem lehet.³⁷¹ Hasonló okok miatt a későbbi pályáját is egyelőre homály fedi, egészen 1749. október 7-ig, amikor is komornyikként megkezdte szolgálatát Károly főherceg udvarában.³⁷² Nagy több mint két évtizeden keresztül, 1772-ig volt hivatalban, amely során dolgozott Mária Terézia, Jozefa császárné és II. József udvartartásában is.³⁷³ Feltételezhetően az udvarban vagy a császárvárosban ismerkedett meg feleségével, Maria Anna von Germainnal, aki 1753 tavaszán nyert komorna pozícióra felvételt Mária Terézia udvartartásába, de Nagyné neve az udvari kalendáriumban csak az 1754. évtől szerepel.³⁷⁴ A Germain családból az 1750-es évek elején Eleonore és Johanna is komornaként szolgált, feltehetően ők Maria Anna testvérei lehettek.³⁷⁵ A Nagy család jó körülmények között élhetett (udvari szállásban is részesült), nemcsak a családfő, hanem a feleség is kapott fizetést, ezek együttes összege éves szinten több mint 1500 forintot tettek ki, amiből Bécsben tisztességesen meg lehetett élni. Az udvarban a fizetéseken felül alkalmi ajándékok révén is szert lehetett tenni további bevételekre, sőt az uralkodócsalád tagjai végrendeleteikben is rendszeresen hagytak pénzt vagy értéktárgyat az udvarukban szolgálókra.³⁷⁶ A Nagy család tagjait is több alkalommal jutalmazták meg különféle ajándékokkal udvari szolgálatuk során, ami kiderül Nagy Mihály özvegyének 1777. évi hagyatékából, ami több mint 2000 forint értékben tartalmazott ékszereket és ajándéktárgyakat, köztük: órát, dohánytartószelencét és egy briliánsokkal díszített, 400 forint értékű gyűrűt.³⁷⁷

³⁷¹ Kissné Bognár, 2004. Nr. 3544.

³⁷² ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 20. fol. 761–762.

³⁷³ Nagy fizetése már hivatalba lépésekor 1000 forint volt, amely később sem változott (még Jozefa császárné udvarában sem, ahol csak 800 forintot kapott volna, de 200 forint nyugdíj járt még neki kiegészítésként). ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 20. fol. 761–762., Bd. 30. fol. 128., 144.

³⁷⁴ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 22. 123–124. Nagyné komornai fizetése kezdetben 300 forint volt, valamint kapott még napi 1 forint 30 krajcár kosztpénzt. 1757-ben a fizetése 400 forintra emelkedett, amely mellé továbbra is járt a koszt-, valamint a gyertyapénz (de az utóbbi összegét nem adták meg). ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 24. fol. 13.

³⁷⁵ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 585.

³⁷⁶ Például az 1743-ban elhunyt Mária Magdolna főhercegnő (I. Lipót lánya) 1741-ben kelt végrendeletében 100 000 forint szétoztását rendelte el udvartartása részére. Serényi Károly Antal 1738-ig volt a főhercegnő főudvarmestere, a végrendelkező azonban rá nem hagyott semmit, ellenben a főudvarmesternő 24 000 forintot, kamarás hölgyei 8000 forintot, az első ajtónyitó 3000-t, sőt még a teremfűtő fiú is 200 forintot kapott a végrendelet szerint. ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 39. Nr. 16.

³⁷⁷ Az 5916 forintot kitevő hagyaték örököse lányuk, Maria Anna von Scotti volt, akinek az örökösödési adó mérséklése miatti kérelmeiből tájékozódhatunk a Nagy család néhány, ám annál értékesebb tételel tartalmazó hagyatékáról, köztük az Esterházy hercegektől (Pál Antaltól és Miklóstól) származó 3500 forintos adósság elismervényekről. ÖStA HHStA HA OMAA 790. Abhandlungen Nr. 26.

Az integráció haszna és mérlege

Miként ítéld meg és értékelhetjük a Habsburg-udvartartásban a magyarok arányát, illetve az általuk betöltött pozíciók jelentőségét? Vizsgált korszakunkban az udvar négy legfontosabb hivatalának az élén nem állt magyar főnemes, az uralkodó azonban ezen méltóságokat elvi szabályozás szerint kizárólag született „német” nemesek számára adományozhatta. A császár felé ez a kíváncsi a Német-római Birodalomban rendjei részéről a koronázás előtti választási kapitulációban (*Wahlkapitulation*) fogalmazódott meg, ami a birodalmi rendek jogait és kiváltságait volt hivatott garantálni.³⁷⁸ VI. Károly választási kapitulációjának a kapcsolódó passzusa a következőképp hangzott: „kell és kívánjuk is, hogy jövőbeni császári uralkodásunk megkezdésekor, a mi császári és birodalmi udvari hivatalainkban, amelyeket Germánia védelmében Németországban vagy azonkívül ajándékozunk és betölttetünk, mint a követeké, az udvarmesteré, a főkamrásé, a főudvarnagye, a hacsér- és testőrség parancsnoké és az ezekhez hasonlóké, semmilyen más nemzetiségűnek, csak született németnek vagy legalább a birodalommal hűbéri kötelezettségben állónak, a birodalmi ügyekhez értőnek, és általunk a Birodalom számára hasznosnak ítélt, nem alacsony rendű vagy állapotú, hanem nagy, neves személyiségeknek és leginkább birodalmi hercegeknek, grófoknak, uraknak és nemeseknek, vagy máskülönben jó derék származásúaknak ítéljük csak oda. Valamint a fent megnevezett hivatalok dicsőségükben, méltóságukban, tetszésükben, jogukban és becsületességükben maradnak és ezekről meg nem foszthatnak.”³⁷⁹ Az udvari hivatalok adományozásának a kora újkori gyakorlata a választási kapitulációban megfogalmazott elvet igazolta, bár a szabályok szükség esetén természetesen megkerülhetők voltak. A fenti elvekkel részben ellenkező esetet mutatott Pálffy Miklós testőrparancsnoki kinevezése, vagy a császárnéi, főhercegi és főhercegnői udvarok főudvarmesteri pozícióinak magyar főnemesek számára történő adományozása, bár, ha

³⁷⁸ Moser, 1761. II. 95.; Neuhaus, 1997. 12–14.

³⁷⁹ „Sollen und wollen auch künfftig bey Antretung Unserer Kayserlichen Regierung/ Unsere Kayserliche und deß Reichs-Aempter am Hoff/ und die wir sonst in- oder ausserhalb Teutschland zu vergeben und besetzen haben/ als da seynd Protectio Germaniae, Gesandtschafften/ Obristen-Hoffmeisters/ Obristen-Cämmerers/ Hoff-Marschallen/ Hartschier und Leib-Garde Hauptmans und dergleichen mit keinder anderen Nation dann gebohrnen Teutschen/ oder mit denen die auff wenigst dem Reich mit Lehen-Pflichten verwandt/ deß Reichs-Wesen kündig/ und von Uns dem Reich nützlich erachtet werden/ die nicht niederen Standts noch Weesens/ sondern nahmhaffte hohe Persohnen/ und mehrern Theils von Reichs-Fürsten/ Graffen/ Herren und von Adel/ oder sonst guten tapfferen Herkommens/ besetzen und versehen; Auch obgemeldte Aemptere bey ihren Ehren/ Würden/ Gefällen/ Recht/ und Gerechtigkeiten bleiben/ und denenselben nichts entziehen oder entziehen lassen.” Wahlkapitulation, 1711. 45–46.

szűken értelmezzük a választási kapituláció sorait, akkor azok csupán a császári udvartartásra vonatkoztak, az utóbbi udvarokra nem.

A magyarok által betöltött tisztségeket áttekintve alapvetően négy karrier-típust különböztethetünk meg: középkorú főnemesek (Batthyány Antónia, Pálffy Miklós), fiatal főrendek (Erdődy Jozefa, Nádasdy Lipót), értelmiségiek (értelmiségi pozíciót betöltők: Bajtay, Izdenczy, Kollár), valamint közrendűek vagy alacsonyabb rangú nemesek (Nagy, Gyárfás) karrierjeit. A főnemesekkel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a bécsi palotákkal bíró, magyar főúri elit nem maradt el a Habsburg Monarchia soknemzetiségű arisztokráciájától, köztük a női családtagok pedig különösen figyelemreméltó szerepet játszottak. Az udvari szolgálatvállalás és a császárvárosban kiépített kapcsolatok a későbbi pályafutásokra számos esetben igen előnyös hatást gyakoroltak. Viczay Jób ugyan magasabb karriert nem tudott befutni, grófi rangemelését azonban részben nemesi apródi szolgálatával alapozta meg.³⁸⁰ Hasonlóan Batthyány Károlyhoz, aki főudvarmesteri szolgálatáért 1764-ben hercegi rangemelésben részesült, amely címet halála után unokaöccse, Batthyány Ádám Vencel örökölt. Az udvartartásban szolgálatot teljesítő főnemesek közül többen a magyar politikai elit meghatározó szereplőivé váltak, a tizennyolc főúrból heten (39%) emelkedtek a Magyar Királyság fő-tisztségviselői, zászlósurai közé (pontosabban hatan, mivel Batthyány Károly már főudvarmesteri kinevezése előtt viselte a horvát báni méltóságot). A nemesi apródok közül Nádasdy Lipót tárnokmester (1739–1746), főlovászmester (1746–1758) és kancellár (1746–1758), Batthyány Ádám koronaőr (1744–1746), majd tárnokmester (1759–1782), vagy id. Keglevich József szintén koronaőr (1764–1765) lett.³⁸¹ Különösen izgalmas probléma a szolgálatot teljesítő kamarások és udvari gavallérok pályájának a vizsgálata. VI. Károly regnálása idején jól ismert módon fényes karriert futottak be, és az uralkodó szűk bizalmi körének a részét képezték a barcelonai udvarában kamarásként szolgáló arisztokraták, például gróf Sigmund Rudolph von Sinzendorf főkamarás, majd főudvarmester lett, gróf Johann von Colloredo (†1729) vagy gróf Johann Caspar von Cobenzl (1664–1742) pedig egymást követően tudták maguk számára a főudvarnagyi méltóságot megszerezni.³⁸² Nem volt ez másként II. József esetében sem: kamarásai közül herceg Johann Karl von Dietrichstein (1728–1808) főistállómester, vagy gróf Johann Anton von Perggen (1725–1814), a későbbi *Polizeyminister* a jozefinus kormányzat meghatározó tagja lett. A trónörökös magyar kamarásai közül gróf Pálffy Károly karrierje emelkedett a legmagasabbra, akit 1774-ben az Udvari Kamara al-

³⁸⁰ Erről tanúskodik Viczay halotti beszéde is: Stehenics, 1735. 25.

³⁸¹ Fallenbüchl, 1988. 116–144.

³⁸² Pečar, 2003/b. 334–335.

elnöknek, majd 1777-ben magyar alkancellárnak, 1787-ben pedig kancellárnak nevezték ki, valamint 1783-tól haláláig a magyar királyi főudvarmesteri méltóságot is viselte.³⁸³ A trónörökös kamarásai közül még Keglevich József emelkedett országos méltóságra, aki apjához hasonlóan koronaőri kinevezésben (1772) részesült.³⁸⁴ Az udvartartás tagjai közül a Magyar Királyság legmagasabb rendi méltóságát a nádori, illetve azt megelőzően az országbírói pozíciót egyetlen személynek, Pálffy Miklósnak sikerült elérnie.

Az udvartartásban értelmiségi feladatokat ellátó magyar tisztségviselők is szép karrierpályát tudtak befutni, akik mindhárman magas pozíciók birtokosaivá és a kormányzat befolyásos tanácsadóivá váltak: Bajtay Antal mint erdélyi püspök, Kollár Ádám mint az Udvari Könyvtár igazgatója, valamint Izdenczy József mint államtanácsos. Bajtay és Izdenczy nemesi származásúak voltak, de Kollár is szolgálatainak köszönhetően 1777-ben a magyar nemesség sorába emelkedett.³⁸⁵ A nemesi cím megszerzésére az udvartartás egy-egy közrendű tisztségviselője számára is lehetőség nyílt, a Magyar Királyságból származók közül Szlábigy András kapott 1791-ben bizonyíthatóan nemesi rangot, aki hasonlóan Gyárfás Mátyáshoz budai várnagyként, várgondnokként az udvartartáson kívül folytathatta karrierjét. Szemben az udvartartásba már nemesként érkező Nagy Mihállyal, aki felvételét követően aktív éveit biztos körülmények között komornyikként szolgálta le. A Habsburg-udvartartásban töltött évek (a főnemesek többségénél jellemzően fiatalokori évek) haszna azonban nemcsak a karrieremelkedésben keresendő, hanem az udvari műveltség megszerzésében és a bécsi kapcsolatok kialakításában is, amelyből sok esetben az utódok generációja tudott a legtöbbet profitálni.

³⁸³ Fallenbüchl, 1988. 135.

³⁸⁴ Fallenbüchl, 1988. 129.

³⁸⁵ MNL OL A 57 Bd. 50. fol. 471. Igazgatóként Kollár fizetése 1778-ban tekintélyes összeget, 4000 forintot tett ki (Tibenský, 1985. 150.), patrónusa, Gerard van Swieten halála után azonban az Udvari Könyvtár prefektusi pozícióját nem ő, hanem a magasabb ranggal és az udvarban sokkal kiterjedtebb kapcsolatrendszerrel bíró fia, Gottfried van Swieten (1733–1803) örökölte.

9. kép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus:
A bécsi Udvari Könyvtár épülete, 1733

A MAGYAR NEMESI TESTŐRSÉG

Az alapítás kontextusa és kutatási előzmények

„A régebbi időkben a német fejedelmeink őrizete sokáig nem volt olyan nagyszámú, mint manapság, legkevesbé álltak ehhez rendelkezésre saját és erre a célra alapított különböző fajtájú és méltóságú hadtestek.”³⁸⁶ Ezeket a sorokat a jól ismert jogtudós, Friedrich Karl von Moser vetette papírra a 18. század közepén. A Magyar Nemesi Testőrség alapítása jól illeszkedik a Moser által felvázolt európai udvari trendekbe. Ebben az időszakban a fontosabb fejedelmi udvarokban a gárdák száma és állománya jelentősen megnövekedett, ez a folyamat a bécsi udvar testőrségeire is komoly hatást gyakorolt. Míg a 16–17. században csupán két gárda (*Hartschier, Trabanten Leibgarde*) működött a császárvárosban, együttesen nagyjából száz fő körüli létszámban, addig a 18. század második harmadában volt olyan időszak, amikor egymással párhuzamosan hat gárda teljesített szolgálatot, összesen négy-ötszáz fő állománnyal.³⁸⁷

A Magyar Nemesi Testőrség két legfontosabb karakterisztikumának a nevében is feltüntetett „magyar” és „nemesi” jelleg tekinthető. A magyar testőrgárda volt az első testőrség a bécsi udvarban, amelyet területi elv alapján szerveztek meg. Ez alól egyedüli kivételt a svájci gárda képezett, ilyen típusú testőrségeket a 16–17. századtól kezdve Európa-szerte alapítottak. A Lotaringiai-hercegi udvarban 1699-től működött a Luzern kanton katonáiból toborzott testőrség, amely Lotaringiai Ferencet 1737-ben (a Toszkán–Lotaringiai tróncserekor) Firenzébe is követte, majd a gárda I. Ferenc 1745. évi frankfurti császárkoronázását követően települt át Bécsbe.³⁸⁸ A nemesi testőrségek életre hívása a 18. századi európai udvari kultúra jellegzetességeinek az egyike, ugyanis ekkor számos uralkodói rezidencián állítottak fel hasonló testőrgárdákat, például: II. (Erős) Ágost Drezdában vagy Eberhard Ludwig herceg Württembergben.³⁸⁹ A nemesi testőrségek alapítása uralkodói és rendi érdekeket egyaránt szolgált. Egyfelől a testőri feladatok ellátása ka-

³⁸⁶ „Die Bewachung unserer Teutschen Fürsten in ältern Zeiten ware lange nicht so zahlreich, als heut zu Tage, am allerwenigsten waren dazu eigene und noch dazu von verschiedener Gattung und Würde errichtete Corps.” Moser, 1754. I. 224.

³⁸⁷ A testőrségek funkciójához, működéséhez lásd: Cerman, 2010. 133–136.; Rakuschka, 1981; Stollberg-Rilinger, 2017; Urrisk-Obertyński, 2004. 43–258.

³⁸⁸ Urrisk-Obertyński, 2004. 53–56.

³⁸⁹ Moser, 1754. I. 237–238.

tonai szolgálatnak minősült, ami jól illeszkedett a nemesi rend hagyományos ethoszához, hivatástudatához, másfelől pedig az intézmény a fiatal nemesek udvari kapcsolatépítését és szolgálatvállalását is segítette. Az uralkodó számára a nemesség udvari testőrségbe való bevonása látványosan növelte az udvar fényét, reprezentációját, valamint az uralkodói hatalom legitimációját is erősítette. A császárvárosban a magyar testőrség volt az első, kizárólag nemesekből álló testőralakulat, amit 1763-ban a leendő római királyi *Arcièren* nemesi testőrség megalapítása követett.³⁹⁰

A Magyar Nemesi Testőrség intézménye nem ismeretlen sem a magyar, sem az osztrák történeti kutatás számára. A magyar kutatók közül történészek, irodalom-, illetve hadtörténészek is foglalkoztak a testőrség történetével. A történeti művek közül kiemelendő Illésy János (1861–1905) 1895-ben, két részletben megjelent tanulmánya a testőrség alapításáról, ami ma is jól használható alaplúnak számít, hasonlóan Hellenbronth Kálmán *A magyar testőrségek névkönyve* című részletes adattárkötetéhez.³⁹¹ A gárda különleges helyet foglal el a magyar irodalom történetében, számos későbbi neves költő és író, Bessenyei Györgytől (1747–1811) Kisfaludy Sándorig (1772–1844) teljesített hosszabb vagy rövidebb ideig testőrszolgálatot, ezért az irodalomtörténeti érdeklődés is erős a testőrség iránt.³⁹² A testőrség irodalomtörténeti jelentőségéről az első átfogó művet 1872-ben Ballagi Aladár (1853–1928) jelentette meg, azóta pedig több kutató, újabban elsősorban Szilágyi Márton foglalkozott testőrség intézményével.³⁹³

Az osztrák történeti kutatás (mások között Maja Lüdin, Günther Rakuscha, Ralf M. Urrisk-Obertynski) a magyar nemesi testőrséggel kapcsolatban kiváltképp a többi udvari gárda kontextusában folytatott vizsgálatokat.³⁹⁴ Kivételt jelent ez alól Gerda Mraz 2001-ben, Gerald Schlag *Festschriftjében* megjelent tanulmánya, ami önálló vizsgálat tárgyává tette a magyar nemesekből álló udvari intézményt.³⁹⁵ Mraz tanulmányának jelentőségét az adja, hogy egy korábban ismeretlen forrást vont be a kutatásba, mégpedig Johann Baptist Skall (1774–1832) *Geschichte, Administration und Einrichtung der König. Ungar. Adel. Leibgarde* című kétkötetes, kéziratos művét.³⁹⁶ Skall a bécsi Főistállómesteri Hivatal (*Oberstallmeisteramt*) kancelláriájának az egy-

³⁹⁰ Paskovits, 1914.

³⁹¹ Illésy, 1895; Hellenbronth, 1940.

³⁹² Báróczy a következőképp vélekedett a testőrség irodalmi jelentőségéről: „mi megmaradunk amellett, amit a nemzet is elismer s külföldi lapok is igaznak fogadnak el, hogy t. i. az irodalom fejlődésének Magyarországon az első lökést a magyar testőrség adta, tehát valóban hasznára volt a hazának”. Báróczy, 1936. 87.

³⁹³ Ballagi, 1872; Szilágyi, 1993; Szilágyi, 2014.

³⁹⁴ Lüdin, 1965; Rakuscha, 1981; Urrisk-Obertynski, 2004.

³⁹⁵ Mraz, 2001.

³⁹⁶ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919–3920.

kori (1813–1820 közötti) igazgatója és kormánytanácsos (*Regierungsrat*) volt, akinek a nevéhez több (kéziratban maradt) történeti mű is kötődik, de a kutatás eddig leginkább csak a napóleoni korhoz kapcsolódó írásaival foglalkozott.³⁹⁷ Skall egykori udvari tisztségviselőként kiváló kapcsolatokkal rendelkezett, így engedélyezték számára a különböző udvari hivatalokban (többek között a Főudvarmesteri Hivatalban, a Magyar és Erdélyi Udvari Kancellárián vagy a Magyar Nemesi Testőrség levéltárában) őrzött dokumentumokhoz való hozzáférést.³⁹⁸ Mraz dolgozatában általános bemutatást ad a Magyar Nemesi Testőrségről, de a szerző figyelmét különösen megragadták a testőrgárda hétköznapijairól szóló színes életképek, amelyek többnyire Báróczy Sándor (1735–1809) *Feljegyzéseiből* származnak. Báróczy visszaemlékezései 1936-ban K. László József fordításában (amely alapjául a Krudy Ferenc által szerkesztett szövegkorpusz szolgált) magyarul is megjelentek, így számunkra ezen részek kevesebb újdonsággal szolgálnak.³⁹⁹ Skall azonban számos olyan iratba nyert betekintést, amely ma már nem hozzáférhető, ezért a mű rendkívüli jelentőséggel bír a testőrség intézményének részletesebb megismerése szempontjából. Skall művét hivatkozásokkal látta el, valamint mindkét kötetéhez függeléket is csatolt, amelyekben a fontosabbnak ítélt források eredeti nyelvű és (nem német nyelvű szöveg esetén) német fordítását is közreadta. A szerző tömör stílusa és a források bemutatására szorítkozó munkamódszere, valamint a rendelkezésre álló kontrollforrások alapján Skall műve hitelesnek és megbízhatónak tekinthető. A fejezet célja egyfelől a Magyar Nemesi Testőrség alapításának és első éveinek a bemutatása új források, kiváltképp Skall műve alapján, másfelől pedig az 1760–1765 közötti időszak testőrállományának újabb szempontok szerinti vizsgálata.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Huber-Frischeis et al, 2015. 80–81.

³⁹⁸ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 7–14.

³⁹⁹ Báróczy, 1936.

⁴⁰⁰ A fejezet eredményeit már részben önálló tanulmányban ismertettem: Kökényesi, 2021/b.

10. kép: G. Adamscheck: Magyar nemesi testőr, 1780–90-es évek

Célok és viták Az alapítástól az 1764–1765. évi országgyűlésig

Az alapítás folyamata

A Magyar Nemesi Testőrség felállításának a gondolata már évtizedekkel 1760 előtt megfogalmazódott. Az első ismert említés a szatmári béke körüli időszakból származik, egy ismeretlen szerző emlékiratban fejtette ki nézeteit VI. Károlynak a Rákóczi-mozgalom kirobbanásának okairól és a későbbi tartós konszolidáció lehetőségeiről.⁴⁰¹ A szerző második javaslata egy magyar „gárda” létrehozására irányult, ami „egy kadét hadtest, ahol a fiatal nemesek igazi német modor szerint élhetnének, valamint háborúba is ki lennének

⁴⁰¹ MNL OL P 1901 I. s. d. Nr. 13. Az emlékirat címe: Reflexiones. Woher die Zeitherige Rebellion in Königreich Hungarn entstanden und wie disem malo künfftig ab un dem Lande in besten Stand wieder zu halten sey. Az emlékirat kiadott változatát lásd: Kőkényesi, 2020.

küldve”.⁴⁰² Az emlékirat írója szerint ezen testületen és a magyar nemesek közös hadseregbe való nagyobb arányú bevonásán, valamint később tisztí rendfokozathoz és katonai karrierhez való hozzásegítésén keresztül a nemesség lojalitását nyerhetné meg magának a kormányzat. Az oszmán háborúk időszakában nem valószínű, hogy hasonló terv megfogalmazódhatott volna, amelynek egyik oka a magyar területeken zajló állandó katonai konfliktusokban és a nemesség tényleges hadi lekötöttségében keresendő, másfelől pedig a nemesi testőrségek elterjedése Európa-szerte a 18. századra tehető. A szatmári béke utáni konszolidációs időszakban Csáky Imre bíboros volt a szószólója a magyar nemesekből toborzott udvari testőrség gondolatának, VI. Károly uralkodása alatt azonban a tervet nem tudott megvalósulni.⁴⁰³ Mária Terézia trónra lépése körül időszakban, az osztrák örökösödési háború első éveiben, mint ismeretes, a magyar rendek Habsburg Monarchián belüli katonai és politikai szerepe jelentősen felértékelődött. Már az 1741. évi koronázó országgyűlésen felmerült az uralkodónő budai rezidenciájának a kialakításával együtt egy magyar testőrgárda életre hívásának a vágya.⁴⁰⁴ A nemesi testőrség felállításának ötlete az 1740-es évek első felében többször előkerülhetett, ennek megvalósításáról Christian Gottlob Richter, Mária Terézia első kormányzati éveinek biográfusa is ír a *Geschichte und Thaten [...] Maria Theresia* című monumentális művében.⁴⁰⁵ Richter értesülései szerint a magyar testőrség életre hívásának a szándéka 1744-ben is felmerült, sőt a megvalósításra is komoly esély nyílt, ugyanis egy konferencián az uralkodónő és tanácsadói is támogatták az elképzelést, „hiermit war aber der Oesterreichische Adel nicht wohl zufrieden”, ami gátolta a terv megvalósulását. A tényleges alapításra csak bő másfél évtizeddel később, a hétéves háború első felében kerülhetett sor.

Mária Terézia kérésére 1759. október 25-én tett Pálffy Miklós kancellár a testőrség felállításával kapcsolatban eredményes felterjesztést az uralkodónőnek.⁴⁰⁶ A felterjesztést már Illésy János is ismerte és részletesen bemutatta, ezért itt és a későbbiekben is elsősorban az új összefüggések ismertetésére szorítkozunk.⁴⁰⁷ A kancellár szerint a felállítandó intézmény célja a Magyar Királyság érdekének és jólétének az előmozdítása, azáltal, hogy fiatal (18–20 év körüli) nemesek ténylegesen is közelebb kerüljenek az udvarhoz, ott erkölcsös életmódot éljenek, valamint elmélyüljenek a nemesi exercitiumokban és

⁴⁰² „Absonderlich aber eine Compagnie cadet, wo die Jungen Edel Leuthe recht mit teutsche manier zu leben auch zum Kriege angewiesen wurden”.

⁴⁰³ Málnási, 1933. 148.

⁴⁰⁴ Ballagi, 1872. 28.

⁴⁰⁵ Richter, 1745. IV. 45–46.

⁴⁰⁶ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 22.

⁴⁰⁷ Illésy, 1895. 370–375.

tudományokban, amelyek révén később eredményesen pályázhatnak katonai és hivatali pozíciókra. Pálffy a testőrgárdában tehát már kezdetektől fogva egyfajta iskolát, pontosabban művelődési intézményt látott, ami hatékony kiegészítője lenne a bécsi nemesi akadémiáknak. Mint írja: „ezen akadémiákon ugyan a tudományokat megtanulják, de a másutt szükséges életmódot nem, ugyanott lehetőség sincs arra, hogy azon alapelvek ismeretét megszerezzék, amelyeket a jövőendő helyes életmód megkövetel, így tehát otthon azt a keveset is, amiket az akadémiákon megtanultak, a lehetőségek hiánya miatt, nem gyakorolhatják tovább, így azokat hamarosan elfelejtik, amikor megházasodnak és végleg, teljesen elhanyagolják mindazt, ami a szuverén, az állam vagy akár saját maguk számára hasznos”.⁴⁰⁸ Pálffy tehát a magyar nemesség mentalitásának, gondolkodásmódjának formálása szempontjából is fontos szerepet szánt a testőrségnek, az új intézmény jelentőségét az 1723-ban életre hívott Helytartótanácshoz hasonlította. A későbbi karrierek szempontjából a kancellár a katonai pályát különösen fontosnak tartotta, a magyar regimentek számára történő tisztképzésben alapvető szerepet szánt a testőrségnek, mint írja, a gárda a „tisztek nevelőiskolája” (*Pflanzschule der Offiziere*) lehetne.⁴⁰⁹ A felterjesztésben Pálffy körültekintően kidolgozta a testőrség felállításának és működésének minden fontosabb részletét az állomány összetételétől, rangjától kezdve a ruházat és felszerelés problémáin, valamint a szolgálati rend felvázolásán át egészen a gárda működtetésének gazdasági kérdéseig.

Pálffy Miklós tervszövege jó alapot adott a testőrség felállításával kapcsolatos tárgyalások megindítására, amikre Mária Terézia utasítására kiváltképp a Magyar Udvari Kancellária, a Főhadbiztosság (*General Kriegskommissariat*) és a Főudvarmesteri Hivatal között került sor. A hivatalok közötti alapvető egyeztetések már 1759–1760 telén megtörténtek, a legfontosabb vitaalapot a rangügyi és ceremóniális kérdések képezték, ezért a megbeszélések elsősorban Anton Corfiz von Ulfeld (1699–1769) főudvarmester, Johann Leopold von Wolfskron főudvarmesteri tanácsos, Franz Wilhelm (1766-tól von) Verlet főudvarmesteri titkár, valamint Pálffy kancellár és báró Koller Ferenc (1720–1780) kancelláriai tanácsos között zajlottak.⁴¹⁰ A tárgyalások helyszínéül Ulfeld háza (a Minoritenplatzon található palotája) szolgált. A fő feladat olyan kompromisszumos megoldás megalkotása volt, amely egyszerre szol-

⁴⁰⁸ „In sothanen Academien zwar die Wissenschaften, nicht aber die anderweit benöthigte Lebens-Art erlernet, weder daselbst die Gelegenheit hat, die Kenntnus jener Grundsetzen zu erlangen, welche zu einem künfftigen richtigen Lebensart erfordert werden, sohin zu Haus das wenige so sie auch in denen Academien erlernet, aus Mangel der Gelegenheit, sich ferner zu üben, zum bald Vergisset, als dann sich verheurathet, und sich endlichen gänzlich negligirend, weder dem Souverain, noch dem Staat, noch sich selbst nützlich ist”. ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 25–26.

⁴⁰⁹ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 27.

⁴¹⁰ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 60.

gálja a heterogén összetételű magyar nemesség érdekeit, valamint minél kevésbé sérti a már fennálló testőrgárdák kiváltságait.⁴¹¹ 1760 tavaszára sikerült a gárdával kapcsolatos fontosabb kérdéseket megvitatni, és Pálffy kancellár március 1-jén értesítette Batthyány Lajos nádort és a vármegyéket a testőrség felállításának tervéről.⁴¹² Pálffy tizenhárom pontban mutatta be a felállítandó új intézményt, kitérve arra, hogy a testőrség a tervek szerint százhusz főből, kizárólag magyar fő- és köznemesekből fog állni, a tiszti címeket is csupán a *natio Hungarica* tagjai tölthetik be, a leendő testőröket a vármegyék ajánlása alapján fogják kiválasztani, és a testőrök alhadnagyi (*Unterleutnant*) katonai rendfokozattal fognak rendelkezni. A körirat 9. pontjában a gárdisták életkorát nem határozták meg pontosan, csupán annyi kritériumot állítottak, hogy a jelentkező töltsen be a huszadik életévét, és jó kiállású, szép testalkatú legyen. Pálffy korábban tizennyolc-húszéves nemesek közül tervezte volna a testőröket kiválasztani, de Ulfeld tanácsára emelték húszéves kor fölé a felvételi határt.⁴¹³ Az értesítés szerint a testőrségbe protestáns nemesek is felvételt nyerhettek, de legfeljebb az állomány harmada állhatott nem katolikus felekezet tagjaiból. A protestánsok felvételét Pálffy Miklós is szorgalmazta, illetve ezen javaslattal a Főhadbiztosság is egyetértett, de Ulfeld kérésére maximalizálták az egyharmados arányukat.⁴¹⁴ A Főudvarmesteri Hivatal később, 1760 őszén a protestáns testőrök számára évente két alkalommal engedélyezte, hogy istentiszteletre Sopronba utazzanak.⁴¹⁵ Az értesítés 11. pontja tájékoztatást adott róla, hogy a nemesi testőrség felettes szerve adminisztratív és udvari ügyekben a Főudvarmesteri Hivatal, katonai és bírósági ügyekben az Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*), valamint bírósági és gazdasági kérdésekben a Magyar Udvari Kancellária lesz.⁴¹⁶ Az 1760. évi tárgyalások során felmerült annak a lehetősége is, hogy igazságszolgáltatási ügyekben a testőrség az Alsó-Ausztriai Kormányzat felügyelete alá tartozzon, Pálffy Miklós kérésére azonban, aki szerint ez a megoldás a magyar rendek panaszát vonná maga után, elvetették az ötletet.⁴¹⁷ Az értesítés utolsó pontja a testőrség tervezett hétköznapi és ünnepi egyenruhájának a leírását tartalmazta. Az testőregyenruha megalkotásánál a mintát a kancellár öccsének, Pálffy Rudolfnak

⁴¹¹ A testőrségek közötti rangügyi és ceremóniális kérdésekről a jelen kötet tervezett folytatásában szeretnénk részletesebben szólni.

⁴¹² A kancelláriai körirat gróf Keglevich József Torna vármegyei főispán iratai között is megtalálható: MNL OL P 421. II. 15. fol. 551–554.

⁴¹³ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 26., 71.

⁴¹⁴ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 53., 72.

⁴¹⁵ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 215.

⁴¹⁶ A tájékoztatásban az említett három hivatal szerepel, de pontos felügyeleti szerepük később kristályosodott ki.

⁴¹⁷ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 155.

(1719–1768) az ezrede által viselt uniformis jelentette.⁴¹⁸ A gárda ruházatáról később, 1761-ben a Bécsben tartózkodó fiatal erdélyi utazó, gróf Teleki József (1738–1796) a következő leírást adta: „Az uniforma veres, és igen magyarosan van csinálva, zöld kalpaggal tarsollyal, pantallérral, lódinggal etc. Csak az a kár, hogy az elsőbb tisztek kedviért az egész guardia bajusz nélkül maradt.”⁴¹⁹ Tehát a testőrség uniformisa kialakítása révén is elérte célját, képes volt arra, hogy az udvarban látványosan reprezentálja a magyar rendi nemzetet.

A Magyar Nemesi Testőrség felállításáról természetesen a korszak legmeghatározóbb főúri tanácsadója, gróf Wenzel Anton von Kaunitz (1711–1794) is kifejtette a véleményét.⁴²⁰ Az államkancellár a témában 1760. április 16-án tett felterjesztést Mária Terézia felé, Skall kapcsolódó ismertetésének a jelentőségét növeli, hogy a felterjesztés eddig ismeretlen volt mind a hazai, mind az osztrák történeti kutatás előtt, valamint az eredeti forrás, az Államkancellária (*Staatskanzlei*) előterjesztések sorozatában ma már sajnos nem található meg.⁴²¹ Kaunitz kifejti, hogy korábban még párizsi követként ő is javaslatot tett egy „garde noble” megalapítására, amely az uralkodócsalád biztonságának a növelését célozta volna, a terv megvalósítására azonban mégsem került sor. Az államkancellár az új intézményt hasznosnak tartotta, ugyanis a gárda véleménye szerint egyszerre emelné az udvar fényét, és gyakorolna pozitív hatást a magyar nemességre.⁴²² Kaunitz tehát nem szólalt fel a Magyar Nemesi Testőrség megalapítása ellen, de fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a gárda fenntartásának a költségeit a vármegyéknek kell fedezniük.⁴²³ Meglátása szerint a magyar nemeseket az új, illusztris intézmény adakozóbbá teheti a testőrség fenntartása iránt. Ellenben az örökös tartományok nemességében irigységet kelthet a testőrség, mivel az ő fiaik számára nem áll rendelkezésre hasonló intézmény, illetve amiatt is, hogy a gárda növeli a fiatal magyar nemesek későbbi karrieresélyeit. Az államkancellár nem zárkózott el a későbbi újabb alapítások előtt, hangsúlyozta azonban, hogy az örökös tartományok nemesei számára a katonai akadémiák kiváló művelődési és későbbi karrier-

⁴¹⁸ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 35.

⁴¹⁹ Teleki, 2000. 240.

⁴²⁰ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 86–97.

⁴²¹ Az irat az adott évi felterjesztések kortárs mutatójában még szerepel: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 87. 256r.

⁴²² „Nachdem noch so viele andere Betrachtungen hinzukommen, welche in die Gesinnungen der zahlreichen hungarischen Noblesse einen ungemein ersprißlichen Einfluß verursachen können, und zugleich zur ausserlichen Zirde des Hofes gereichen; nun fielen alle anderen Bedenken gegen die Errichtung dieser Garde hinweg und es will nur darauf unkommen, daß gleich die erste Einrichtung auf einen guten soliden Fuß gesetzt werden”. ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 87–88.

⁴²³ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 88–89.

lehetőségeket rejtenek magukban, a szülők küldjék oda tanulni a fiaikat.⁴²⁴ A gárdisták szolgálatával kapcsolatban egyetértett Pálffyval abban, hogy ne két-, hanem négyéves legyen a testőrök szolgálati ideje, a későbbi lehetséges katonai karrierjük szempontjából pedig a magyar ezredekben való elhelyezésüket tartotta célszerűnek. Tehát Kaunitz a hétéves háború során a Habsburg Monarchia hadseregének, tisztképzésének fejlesztése szempontjából is fontos szerepet szánt a testőrgárdának.

1760 tavaszán, a kancelláriai körirat hatására a vármegyei tanácskozások is megindultak a testőrség felállításáról és finanszírozásáról. A kormányzat célja 80 000 forint összegyűjtése volt az intézmény felállítására, amit a vármegyeiktől közadakozás keretében kívántak begyűjteni, ennek fontosságát (számszerűsítve) maga Kaunitz is hangsúlyozta. Az első vármegyei (Ung, Árva, Baranya, Nyitra, Sáros) válaszok már márciusban megérkeztek, az utolsók pedig (köztük Veszprém és Bereg vármegyék) június első felében küldték meg válaszaikat.⁴²⁵ A nemesi testőrség felállításának az ügye pozitív visszhangra talált a vármegyékben, de anyagi lehetőségeik függvényében igen különböző felajánlásokat tettek: a tehetős Nyitra vármegye adta a legnagyobb összeget, 6000 forintot, Pozsony 5000 forintot, de Bars is 4000 forintot ajánlott meg, a megyék átlagosan 1500–2000 forint támogatást nyújtottak, de voltak, amelyek csak pár száz forint hozzájárulást tudtak adni, mint a kicsiny Torna és Ugocsa megyék, amelyek csupán 150–200 forinttal járultak hozzá a testőrség felállításához.⁴²⁶ Pálffy kancellár április 15-i körlevelében hangsúlyozta, hogy a testőrség életre hívására csak a vármegyék közötti politikai konszenzus és közös tehervállalás esetén fog sor kerülni.⁴²⁷ Szerinte a testőrség felállításában való közreműködésben a fejedelem iránti szeretet és a közjó előmozdításának igénye mutatkozik meg, ennek megfelelően minél nagyobb mértékben támogatja valaki ezt az ügyet, annál nagyobb elismerést szerez saját maga számára. A kancellár tehát ezen levelével is igyekezett a vármegyéket aktivizálni, a még bizonytalanok támogatását megszerezni.

Tavasz végére sikerült a vármegyeiktől az előírányzott 80 000 forintot begyűjteni, hamar kiderült azonban, hogy a kezdeti költségek, elsősorban a gárdalaktanya létesítése miatt ennél jóval magasabbak lesznek, így a gyűjtést folytatni kellett. Április 24-én felhívást intéztek a szabad királyi és bányavárosokhoz, amelyben a városok anyagi támogatását kérték, valamint a városban élő nemesi családok fiai számára is lehetőséget kínáltak leendő testőri pályafutásra.⁴²⁸ A városok többsége a háborús helyzetre és a megnövekedett

⁴²⁴ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 91.

⁴²⁵ Illéssy, 1895. 383.

⁴²⁶ Illéssy, 1895. 386–387.

⁴²⁷ MNL OL P 421. II. 15. fol. 578.

⁴²⁸ Illéssy, 1895. 387.

terheikre hivatkozva pár száz forinttal tudott hozzájárulni az új intézmény felállításához, de összesen közel 7000 forint felajánlást sikerült tőlük begyűjteni. Április végén (Pálffy április 26-án kelt felterjesztése hatására) született döntés arról, hogy horvát nemeseket is fel lehessen venni a testőrségbe, és az ügy támogatására a horvát-szlavón vármegyéket is be kell vonni.⁴²⁹ A horvát nemesség testőrségbe való bevonásáról Pálffy Miklós Thauszy Ferenc (Frango) (1698–1769) zágrábi püspökkel is egyeztetett, valószínűleg azért tárgyalhatott vele a kancellár, mert a horvát bán, gróf Nádasdy Ferenc (1708–1783) ekkor a fronton harcolt.⁴³⁰ A horvát-szlavón vármegyék hozzájárulását és későbbi testőrajánlásait a magyar vármegyék hasonló ügyeivel együtt kezelték, de Pozsega és Verőce megye is 1000, illetve 820 forinttal támogatta a gárda életre hívását, valamint a horvát-szlavón tartományi gyűlés külön 4000 forintot ajánlott meg a testőrség felállítására.⁴³¹ Az Erdélyi Fejedelemség különálló közjogi státusza miatt komolyabb egyeztetést kívánt az erdélyi nemesség testőrségbe való bevonásának a kérdése. Az erdélyi udvari kancellár, gróf Bethlen Gábor (1712–1768) szorgalmazta, hogy az erdélyi rendek is a Magyar Nemesi Testőrségbe felvételt nyerhessenek, erről egyeztetett Pálffy Miklóssal és az Erdélyi Guberniummal is.⁴³² A tárgyalások pozitív eredménnyel végződtek, ami alapján az erdélyi rendeknek évente 20 000 forinttal kell a testőrség fenntartásához hozzájárulniuk, cserébe (arányosan) húsz nemesi ifjút delegálhatnak a gárdába.⁴³³

A testőrséggel kapcsolatos fontosabb elvi és intézményi kérdések tisztázását követően, júniusban megkezdődhetett a gárdisták toborzása. A feladattal a testőrség új tisztjei lettek megbízva, kiváltképp az új alkapitány, Pálffy János (1728–1791) és Rhédey János (1713–1768) főhadnagy végezték el ezt a munkát, miként a testőrség felállításához szükséges egyéb gyakorlati szervezőmunkát is, Pálffy a gazdasági ügyek intézésében különösen fontos szerepet játszott. Személyük kiválasztásában a kancelláriai ajánlások is fontosak voltak, bár érdemes megjegyezni, hogy maga Mária Terézia is komoly figyelemmel kísérte a formálódó testőrgárda személyi ügyeit. A Lipót főherceg ezredében főhadnagyként szolgáló bizonyos Ujfalussy gróf (feltehetően Károly) kinevezéséhez nem adta jóváhagyását, mert mint írta: „Uivalussit semmiképp, miután ő kilépett és nagyon eltökélt volt, sokkal inkább egy er-

⁴²⁹ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 113.

⁴³⁰ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 113.

⁴³¹ Illéssy, 1895. 387.

⁴³² ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 17–18.

⁴³³ Az 1760. június 20-án kelt guberniumi köriratban ezt a számot még tovább pontosították: erdélyi vármegyék tíz, a székelyek három, a szászok hat és a taksás helyek egy főt delegálhattak a gárdába. ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 19.

délyit vagy horvátot [bíznék meg]”.⁴³⁴ Ez követően nyert a testőrséghez kinevezést az erdélyi protestáns főnemes, Rhédey János. A gárdisták toborzására a Magyar Királyság nyolc városában (Pozsonyban, Győrben, Trencsénben, Sopronban, Pesten, Egerben, Kassán és Debrecen), illetve az Erdélyi Fejedelemségben Kolozsvárott és Nagyszében került sor.⁴³⁵ A leendő testőröknek július végéig kellett Pozsonyba megérkezniük, hogy a két hónaposra tervezett kiképzésük kezdetét vehesse, ugyanis az udvar kitűzött célja volt, hogy az új testőrség már szeptember végén József főherceg és Pármai (Bourbon) Izabella bécsi esküvőjén jelen lehessen. A kiképzés alatt a testőrség egyébként Pálffy Miklós pozsonyi palotájának a kertjében, illetve a hozzá kapcsolódó birtokon és épületekben volt elszállásolva.⁴³⁶

Időközben egyre sürgetőbb, megoldásra váró problémát jelentett az újonnan felállítandó testőrgárda elszállásolásának a kérdése. Pálffy kancellár a testőrseggel kapcsolatos első felterjesztésében tartós megoldásnak a testőrlaktanya építését vagy vásárlását tartotta, de a munkálatok befejezéséig a bécsi Theresianum melletti házakban szállásolta volna el a gárdistákat és a tiszteket.⁴³⁷ A háborús körülmények közepette a kancellár számára kétségtelen volt, hogy az uralkodói kincstár kára nélkül kell a testőrség elszállásolásának a kérdését megoldania, amit a kormányzat is egyértelművé tett a számára. Pálffy április végén kelt felterjesztésében herceg Joseph Wenzel von Liechtenstein (1696–1772) tábornagy Bécs külvárosában, Rossauban található kastélyának a megvásárlását javasolta Mária Teréziának, ugyanis a kancellár véleménye szerint a herceg „nagylelkű gondolkodásmódja” és magyarországi főhadparancsnoki feladatai miatt könnyen elképzelhető, hogy jóváhagyását adná az ajánlatra.⁴³⁸ Mária Terézia ebben kételkedett, és valószínűleg nem akarta kellemetlen helyzetbe hozni a hozzá közelálló főurat, ugyanis szerinte: „ő nagyon büszke arra a kertre, nem hiszem, hogy szívesen átengedné, ki akarom puhatoltatni, mielőtt még ilyet tennénk”.⁴³⁹ Könnyebben megvalósítható tervnek tűnt Pálffy János alkapitány javaslata, aki szerint a császárváros Sankt Ulrich nevezetű elővárosában található Trautson-palotát kellene a testőrség számára megvásárolni. A kiszemelt épület Bécs reprezentatív főnemesi palotáinak az egyike volt, amelyet az 1710-es évek elején a neves osztrák építész, Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) ter-

⁴³⁴ „Uivalussi keineswegs, nachdem er quittirt hat, und sehr schlussrig ist, lieber ein Siebenbürger oder Croaten.” ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 113.

⁴³⁵ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 110.; ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 20.

⁴³⁶ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 111.

⁴³⁷ Illéssy, 1895. 374.

⁴³⁸ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 105.

⁴³⁹ „Er halt diesen garten sehr rum, glaube nicht, daß er Ihne gerne überlasse, will Ihn sondiren lassen, noch nichts dergleichen zu thun”. ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 105–106.

vei alapján és az amsterdami városháza mintájára Christian Alexander Oedtl (1661–1737) épített az újonnan hercegi rangra emelt Trautson família számára.⁴⁴⁰ A palota megrendelője Johann Leopold von Trautson (1659–1724) főudvarmester volt, a kastély pedig 1760-ban fiának, Johann Wilhelm von Trautsonnak (1700–1775), a későbbi főudvarmesternek a tulajdonában állt. A hercegi Trautson família utolsó férfi tagja partnernek bizonyult a Magyar Udvari Kancellária vásárlási szándékával és a nemesi testőrség felállításával szemben, amiben minden bizonnyal Mária Terézia közbenjárása is közrejátszhatott. Trautson 1760. június 10-én igen kedvező áron, 40 000 forintért adta el a palotát, illetve a hozzá tartozó kertet és birtokot, azért, hogy az épület a leendő Magyar Nemesi Testőrség otthonául szolgálhasson.⁴⁴¹ Ezt követően kezdődhetek meg a Pálffy János szervezte átalakítási munkálatok.

Augusztus-szeptember folyamán Pozsonyban zajlott a testőrök kiképzése, az egyenruhák, a loállomány és a fegyverzet beszerzésére már ezt megelőzően sor került, hogy a leendő gárdisták a felszerelésük birtokában kaphassanak megfelelő katonai felkészítést. A Magyar Nemesi Testőrség kiváltságlevelét (*Diploma Regium Privilegiale neo erectae Praetorianae Nobilium Turmae Hungaricae*) 1760. szeptember 11-én adta ki Mária Terézia.⁴⁴² A kiváltságlevél tartalmilag szoros átfedésben állt a Pálffy kancellár által március 1-jén a vármegyéknek küldött a testőrsegről szóló, tizenhárom pontos általános bemutatással. A korábbi tervezethez képest a testőrség privilégiumai tovább bővültek: a testőrgárda ekkortól teljes jogú katonai testületnek minősült, és a katonai rendeletek is érvényesek voltak rá (1. és 14. pont),⁴⁴³ valamint a fegyelem fenntartása érdekében a testőrgárda (a felettes hatóságokkal való konzultációt követően) pallosjogot is kapott. Szeptemberben sikerült a testőrség szolgálati és fegyelmi szabályzatát is elkészíteni, amelyek a testőrség működésének és a testőrökkel szemben támasztott elvárásoknak a legfontosabb elveit tartalmazták.⁴⁴⁴ A rendszabályok a katonai fegyelemnek és a keresztényi életnek megfelelő szolgálatot és életvitelt állították a fiatal nemesi testőrök elé követendő mintaként. A fegyelmi szabályzat utolsó (30.) pontja különösen nagy motivációt jelentett a szabályok betartására, ugyanis e szerint, ha büntetésből valakit a testőrségből kizártak, azt később sem civil, sem katonai pályán nem lehetett alkalmazni.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Deuer, 2009. 20–26.; Fleischer, 1929; Hadriga, 1996. 114–115.

⁴⁴¹ MNL OL A 94. Kt. 2. Nr. 12. fol. 655–656. A palota Bécsen belüli elhelyezkedéséhez lásd a 2. térképet.

⁴⁴² HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, 1760. 1/3.

⁴⁴³ A testőrség katonai jellegét október 14-én is megerősítette Mária Terézia: HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, 1760. 1/7.

⁴⁴⁴ HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, 1760. 1/4; 1/5.

⁴⁴⁵ Illéssy, 1895. 535.

A Magyar Nemesi Testőrség felavatására fényes, kétnapos ünnepség keretében Pozsonyban, 1760. szeptember 27–28-án került sor.⁴⁴⁶ Mária Terézia a ceremónián ugyan személyesen nem vett részt, maga helyett királyi biztostként Pálffy Miklós kancellárt küldte, de az uralkodónő szándéka is arra irányult, hogy az új udvari-katonai intézmény minél reprezentatívabb körülmények között mutakozhasson be a Magyar Királyság rendjei előtt. Az ünnepségre a városban székelő országos hivatalok (Helytartótanács, Magyar Udvari Kamara), a hadtestparancsnokság és a pozsonyi magisztrátus mellett a vármegyék is meghívást kaptak.⁴⁴⁷ A testőrség felállítására tömegek látogattak a városba, és a hír a korabeli nyilvánosságban is komoly figyelmet kapott, a *Wienerisches Diarium* külön függelékben mutatta be részletesen a felavatás programját, amelyben a gárdát „ezen jeles magyar nemzet különleges tiszteletére, díszére és hasznára szolgáló alkotás”-nak nevezte.⁴⁴⁸ Az ünnepség kezdetét szeptember 27-én a Dunán hajóval érkező királyi biztosnak és a vele tartó küldöttségnek a fogadása jelentette, a fogadóbizottság három kiemelt tagja a Helytartótanács három tisztségviselője: báró Révay József főúri tanácsos, Herlein Ferenc köznemesi tanácsos és Barinay László irodaigazgató volt.⁴⁴⁹ A fontosabb események másnapra voltak tervezve, ezek részletekbe menő ismertetésére itt nem térünk ki, ekkor került sor azonban az új gárda-kapitány, gróf Pálffy Lipót (1716–1773) bemutatására, a testőrök eskütételére, valamint szintén az ünnepség fontos részét képezte a Klimo György (1710–1777) pécsi püspök által bemutatott mise. Az ünnepség során a testőrség megszervezésében aktív szerepet játszó Koller Ferenc mondott ünnepi szónoklatot, illetve mindkét nap estéjén Pálffy János nádor özvegye, gróf Maria Julia von Stubenberg (†1756) adott gazdag fogadást.⁴⁵⁰

Az újonnan felavatott testőrök nem pihenhettek sokáig, ugyanis már másnap elindították őket lóháton Bécs felé, hogy időben megérkezzenek a trónörökös esküvőjére. Petronelli és fischamendi éjszakázást követően október 2-án érkezett meg a Magyar Nemesi Testőrség a császárvárosba, ahol nagy érdeklődéssel fogadták a látványos megjelenésű új udvari-katonai intézményt. Báróczy így ír a fogadtatás hangulatáról: „A kíváncsiság, hogy az új testőrséget láthassák, nem hagyta nyugodni a bécsieket. Sokan St. Marxig, sőt majdnem Simmeringig a bevonulók elé mentek.”⁴⁵¹ A testőrgárdát más-

⁴⁴⁶ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 194–207.

⁴⁴⁷ Illéssy, 1895. 542.

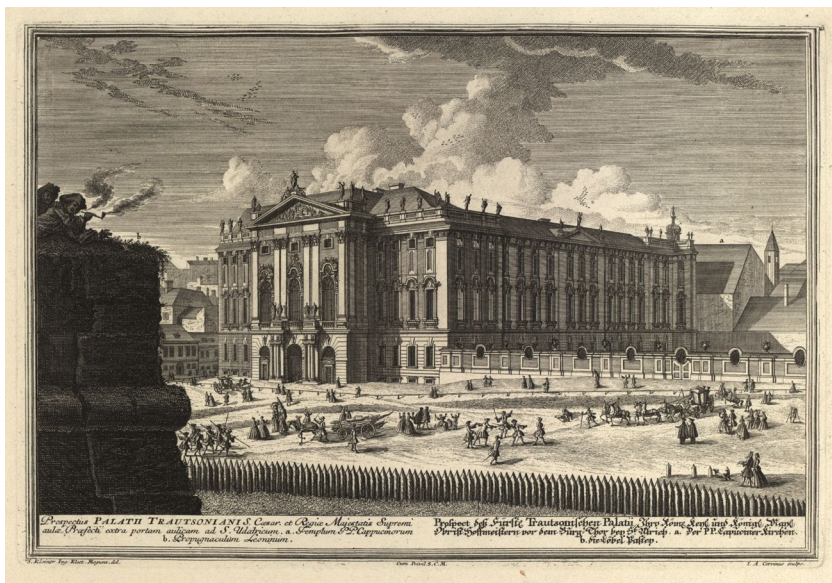
⁴⁴⁸ „Diesem erdeuteter Hungarischer Nation zur sonderbaren Ehre, Zierde und Nutzen gereichendem Werk”. WD 1760. 10. 04. függ.

⁴⁴⁹ WD 1760. 10. 04. függ.

⁴⁵⁰ Koller beszéde Johann Michael Landerer pozsonyi nyomdájának kiadásában nyomtatásban is megjelent: Koller, 1760.

⁴⁵¹ Báróczy, 1936. 15.

nap a Hofburg *Stallburg* nevű épülete előtti téren I. Ferenc, Mária Terézia és gyermekeik díszszemlén vették szemügyre, október 4-én, a császár névnap-i ünnepségén pedig a testőrök kézcsókra járulhattak az uralkodó elé.⁴⁵² A gárda nyilvános bemutatkozása és szolgálatteljesítése szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bíró eseményt József főherceg és Pármai Izabella hosszú előkészületek után október 6-án, igen reprezentatív módon megtartott esküvői ünnepsége jelentette.⁴⁵³

11. kép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus: Trautson-palota, Bécs, 1725

Az első évek

A Magyar Nemzeti Testőrség 1760–1765 közötti működésének és intézménytörténetének a részletes bemutatására jelen feldolgozás keretében nem vállalkozhatom, de a gárda első éveit néhány mondatban szeretném összefoglalni. Az első év a testőrség működése és működtetése szempontjából is a tanulás és a beilleszkedés időszakának számított, egyfelől a felettes szervek, kiváltképp az Főudvarmesteri Hivatal és az Udvari Haditanács hatáskörét kellett pontosabban szabályozni (ugyanis kezdetben akadtak kisebb súrlódások a felettes hivatalok irányítása miatt), másfelől pedig a fiatal nemesek szolgálatra való

⁴⁵² ÖStA HHStA HA OMeA ZA Zeremonialprotokolle Bd. 27. fol. 304v–308r.

⁴⁵³ Báróczy, 1936. 17.

nevelése, esetenként fegyelmezése is időbe került, bár az utóbbi kihívás az álmomány későbbi változásával párhuzamosan ciklikusan ismétlődött. A tiszttek közötti feladatmegosztást, kiváltképp a kapitány és az alkapitány között tisztázni kellett, ekkor alakult ki az a rendszer, hogy a kapitány elsősorban a reprezentációval, a testőrség képviselésével és a jelentések elkészítésével foglalkozik, míg a gárdával kapcsolatos gazdasági ügyeket az alkapitány intézi, mindenről azonban tájékoztatnia kell a felettesét, és személyi ügyekben nem hozhat döntést az ő megkérdezése nélkül.⁴⁵⁴

A szolgálati rend és a katonai fegyelem idővel minden bizonnyal megszilárdult, mert még ha túlzó is Báróczy Sándor következő leírása, Lipót főherceg testőrségnél való gyakorlatoztatása erre enged következtetni. „Éppen a testőröknek a fegyverforgatásokban való kiválóságával és az ezen a téren szerzett hírnevével magyarázható, hogy később, amikor arra került a sor, hogy Lipót főhercegnek, a későbbi II. Lipót császárnak gyakorlati katonai ismereteket kellett elsajátítania, a magyar testőrséget bocsátották a főherceg rendelkezésére, ezt kellett vezényelnie.”⁴⁵⁵ A Magyar Nemzeti Testőrség kezdeti szemléin is mindent rendben találtak a gárdánál. Éves szemlére a kapitány, a magyar kancellár és egy, az Udvari Haditanács által delegált tábornagy jelenlétében kellett sort keríteni, míg a féléves gárdaszemlén a testőrség vezetőjén kívül egy altábornagynak és egy kancelláriai tanácsosnak kellett részt vennie.⁴⁵⁶ A mustra tervezett időpontjáról és a bizottság tagjairól a kapitányt előzetesen mindig értesíteni kellett. Az első éves szemlére 1761. október 19-én az Udvari Haditanács Batthyány Károly tábornagyot küldte, aki magyar nyelvű beszéddel köszöntötte a testőröket, a ceremónián pedig a császárvárosban „jelenlévő magyar érsekek, püspökök és mágánások” is részt vettek.⁴⁵⁷ A mustra tehát a nemesi testőrség számára egy kiváló reprezentációs alkalmat jelentett, de a gárda ellenőrzése természetesen nem merült ki ezen ceremóniákban, hanem a kapitánynak a három felettes kormány szerv felé rendszeresen jelentést is kellett küldenie.

A testőrök mindennapjait egyfelől a rendszeres udvari szolgálat határozta meg, amely során az uralkodócsalád kíséretét és díszőrségét biztosították a császárvároson belül és kívül egyaránt. A gárda reprezentációja, nyilvános megmutatkozása szempontjából különösen fontos szerepet játszottak a nagy egyházi és dinasztikus ünnepek, amikor egy egész testőrdandár (negyven fő) teljesített szolgálatot.⁴⁵⁸ Másfelől a Bécsben tartózkodás a fiatal magyar

⁴⁵⁴ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 59–60.

⁴⁵⁵ Báróczy, 1936. 15.

⁴⁵⁶ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 65.

⁴⁵⁷ WD 1761. 10. 21. függ. Hasonlóan zajlott a bő félévvel későbbi szemle is, amelyre 1762 júniusában Forgách Ignác altábornagyot és Koller Ferenc kancelláriai tanácsost küldtek.

⁴⁵⁸ Hellenbronth, 1940. 13.

nemesek kapcsolatépítését és művelődését is elősegítette. A színházlátogatások rendszeresen és kötelezően szervezett programnak számítottak, de a testőröknek „a császári, királyi udvarban használatos nyelvekben és részben fontos, részben hasznos tudományokban a szolgálaton kívüli órákban gyakorolniuk kell magukat”.⁴⁵⁹ A testőröknek németül és franciául is kellett tanulniuk, valamint nemesi exercitiumokban (tánc, vívás, lovaglás) is gyakorolták magukat, sőt a hadmérnöki tudományok oktatására is hangsúlyt fektettek. Az intézmény a gárdisták számára fakultatív módon további tárgyakban, kiváltképp egyéb idegen nyelvekben (angol, olasz), illetve jog- és államtudományokban való elmélyülésre is lehetőséget biztosított, tehát a kezdeti terveknek megfelelően a testőrség egyfajta művelődési intézményt jelentett a fiatal magyar nemesek számára.⁴⁶⁰ Persze a teljes képhez a fiatal, a császárvárosban szórakozni vágyó testőrök fegyelmi kihágásai, eladósodásai és szabályszegései is hozzátartoznak.

Az 1764–1765. évi országgyűlés

A Magyar Nemesi Testőrség alapításának formális befejezése, gazdasági és intézményi stabilitásának megerősítése az 1764–1765. évi országgyűlés egyik fontos feladatának számított. A testőrség szempontjából a diétán két ügyet kellett rendezni: egyfelől a gárda fenntartásának a költségeit, másfelől pedig a mindenkori testőrkapitány országbárók közé való felvételét. Az országgyűlés az azt kísérő heves viták, érdeellentétek, valamint az aktív pamflet- és pasquillusháború miatt mindenképp az emlékezetes kora újkori diéták közé sorolható.⁴⁶¹ A diéta kezdetén az Udvari Könyvtár őrének, Kollár Ádámnak a *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis* című, az udvar támogatásával megjelent könyve keltett komoly feszültséget a rendek körében, ugyanis az uralkodói hatalom primátusának legitimálása érdekében számos rendi kiváltságot igyekezett megcáfolni vagy megkérdőjelezni.⁴⁶² A rendi tábor felekezeti hovatartozástól függetlenül összezártá sorait, így a könyvet végül betiltották, de az ügy eszkalálta a kormányzati és a rendi álláspont közötti feszültségeket. A Mária Terézia uralkodása alatt utoljára összehívott országgyűlés címszavas összefoglalása túlmutat a jelen vizsgálat célkitűzésein, a diéta testőrséggel

⁴⁵⁹ „Sollen sie sich in denen Am Kay. Königl. Hof üblichen Sprachen, und anderen Theils nöthig, Theils nutzlichen Wissenschaften bey Dienstfreyen Stunden üben”. HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, 1760. 1/5.

⁴⁶⁰ Hellenbronth, 1940. 47–48.

⁴⁶¹ Horváth, 1868; Szijártó, 2010. 248–254.

⁴⁶² Kollár, 1764.

kapcsolatos vitáinak a rövid bemutatását azonban fontosnak tartjuk, annál is inkább, mivel Skall műve e téren is számos újdonsággal szolgál.

A rendi országgyűléseknek az újoncállítás melletti legfontosabb vitapontját az adómegajánlás képezte, nem volt ez másként az 1764–1765. évi diétán sem. Az 1715. évi 8. törvénycikk elfogadása óta a Magyar Királyság hadsereg fenntartásával kapcsolatos adója állandósult, a kormányzat és a rendek közötti diskurzust az adóemelés mértéke képezte.⁴⁶³ Ezen vitába ágyazódott be a testőrség finanszírozásának a problémája is, ugyanis az intézmény fenntartásának a költségét a vármegyék szabadon ajánlották meg, de a helyzet tartós rendezése a diétára várt. Mária Terézia az országgyűléstől kezdetben 4,2–4,3 millió forint megajánlását várta, ami 1 millió forinttal jelentett magasabb összeget az 1751-ben megajánlott adóösszeghez képest. Szijártó István monográfiájában már ismertette a testőrséggel kapcsolatos diétai vita késő őszi (október-novemberi) szakaszát, bemutatva a hangadó ellenzéki vármegyék álláspontját, a vita lefolyását és a diskurzusba aktívan bekapcsolódó követek körét azonban a Johann Baptist Skall által kivonatolt kancelláriai és udvari források tovább gazdagítják.⁴⁶⁴ A Skall által feldolgozott rendkívül részletes diétai napló szerint a testőrséggel kapcsolatos első vitára (a 21. ülésen) 1764. augusztus 28-án került sor. Ekkor Selmei Ferenc, Nyitra vármegye követe olyan szélsőségesen ellenzéki felszólalást és javaslatot tett, amely szerint a Magyar Nemesi Testőrséget fel kellene oszlatni, és így kellene a gárda fenntartásának a költségeit megspórolni.⁴⁶⁵ Erre a diéta alsótáblájának az elnöke, Koller Ferenc személynök adott határozott választ, akinek a véleménye szerint a gárda a magyar *natio* dicsőségét szolgálja, továbbá az intézmény lehetőséget nyújt arra, hogy a fiatal nemesek „különféle tudományokban” mélyedjenek el, és felkészüljenek a haza szolgálatára. A vitába a másik Nyitra vármegyei követ, Bacskády Ferenc is bekapcsolódott, aki szerint az adózó nép már így is épp elég terhet visel, a gárdát más forrásból kellene finanszírozni.⁴⁶⁶ Hasonló véleményt fogalmazott meg Szüllő Zsigmond, Pozsony vármegyei követ is, aki szerint a testőrség működtetését a megajánlott hadiadóból (*contributio*) kellene fedezni, de a személynök vitatta ezt a nézetet, akinek meglátása szerint a hadiadóba nem tartozik bele a gárda finanszírozása. Győr vármegye követe, Bezerédj (Bezerédy) Mihály a testőrgárda védelmében szólalt fel, meggyőződése szerint az új intézmény sok hasznot hoz az ország számára, a nép azonban szerinte sem bír el több adóterhet, ezért új alapot kell a gárda fenntartására létrehozni, valamint a földrajzi közelség

⁴⁶³ CJH, 1657–1740. 441.

⁴⁶⁴ Szijártó, 2010. 252–253.

⁴⁶⁵ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 115.

⁴⁶⁶ A forrásban Bacskády András Lajosként szerepel.

miatt jó bécsi információkkal rendelkező követ sérelmezte a magyar testőrök *Arcièren*-gárdistákkal szembeni alacsonyabb katonai rendfokozatát.⁴⁶⁷

A testőrség finanszírozásának a problémája a Skall által ismertetett és kivonatolt országgyűlési napló szerint még nyolc ülésen (szeptember 3-án, 27-én, október 2-án, 11–13-án, november 17-én és 23-án) került napirendre.⁴⁶⁸ A vita érdemi felszólalásai jórészt az augusztus végi ülésen megismert pro és kontra álláspontok köré csoportosultak. Az ellenzéki érvek a *misera plebs contribuens* toposzra, tehát a túlzott adóterhek alatt görnyedő nép védelmére épültek. A testőrség finanszírozásának kormányzat által propagált tervezetét képviselő felszólalók viszont az új udvari-katonai intézmény jelentőségét, reprezentációs értékét hangsúlyozták. Az ellenzék táborát a hangadó Nyitra és Pozsony vármegye mellett Abaúj (Tiszta Pál), Bereg (Eötvös Sándor), Gömör (Kiss József), Liptó (Luby György, Okolicsányi Antal), Szepes (Dobay Márton) és Zemplén (Szulyovszky László), valamint Árva, Sáros és Ung vármegyék követei képviselték (de az utóbbi megyék képviselői nem lettek nevesítve). Nyitra és Pozsony vármegyék nagyszámú és tehetős nemesi társadalommal rendelkeztek, ellenzéki kiállásukban minden bizonnyal az anyagi szempontok játszottak elsődleges szerepet, ugyanis mindkét megye kiemelkedő módon járult hozzá a testőrség felállításához, Nyitra 6000, Pozsony 5000 forinttal.⁴⁶⁹ A többi ellenzéki vármegye közös jellemzője, hogy többnyire egymással szomszédos, Alsó- és Felső-Magyarország határán elhelyezkedő megyékről van szó, közülük pedig Árva, Abaúj, Bereg, Liptó és Zemplén kezdeti hozzájárulása a testőrség felállításához nem ismert (ha küldtek később összeget az intézmény finanszírozására, az valószínűleg kisebb felajánlás lehetett), valamint az elmaradott Ung vármegye is mindössze 452 forinttal járult hozzá a gárda életre hívásához.⁴⁷⁰ Gömör és Sáros a közepes adakozók közé számított a 2000–2000 forintot kitevő hozzájárulásával.

A kormányzat szándékához lojális tábor ismert képviselői a következő személyek voltak: Bars (Hunyady Ignác, Kvassay Károly), Békés (Hrabovszky László), Bihar (Baranyai Gábor), Esztergom (Tersztyánszky József), Nógrád (Darvas József),⁴⁷¹ Pest (Ráday Gedeon) és Tolna (Dőry Ádám) vármegye, az egri (Bartha István, gróf Schmidegg Ferdinánd), az esztergomi (Bajzáth

⁴⁶⁷ Míg a magyar testőrök alhadnagyi, addig az *Arcièren*-gárda tagjai főhadnagyi rendfokozattal rendelkeztek. De a gárdák közötti ranggal és reprezentációval kapcsolatos kérdésekre itt most nem térünk ki.

⁴⁶⁸ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 109–155. A Skall által ismertetett napló jóval részletesebb, mint például Durászy János naplója, amelyben hosszabb bekezdést a szeptember 3-i és az október 11-i vitáról lehet olvasni. OK Gygy 700.456. fol. 103.; 143.

⁴⁶⁹ Illéssy, 1895. 386.

⁴⁷⁰ Illéssy, 1895. 386–387.

⁴⁷¹ Darvas az augusztus 30-i ülésen a gárda értékének tartotta, hogy egy régóta dédelgetett terv valósult meg, amelynek korábban Csáky Imre bíboros volt a szószólója. ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 120.

József) és a nagyvárad (Alapi János) káptalan követei, valamint Jeszenák János a távollévő Eszterházy Antal herceg özvegyének és gróf Zichy Miklós özvegyének a követe.⁴⁷² A „kormánypárti” vármegyék földrajzilag két fontosabb területen helyezkedtek el: az ország középső (Esztergom, Nógrád, Pest) és délkeleti (Békés, Bihar) régiójában. Ezen vármegyék pedig jellemzően 2000–4000 forint közötti összeg felajánlásával a testőrség felállításának is megbízható anyagi támogatói voltak (egyedül Békés hozzájárulásáról nem áll rendelkezésre adat).⁴⁷³ Bars vármegye aktivitása a testőrség támogatásával kapcsolatban figyelemre méltó, 1760 tavaszán az elsőik között adott pozitív választ az új intézmény felállításának a tervére, és 4000 forint éves hozzájárulás megajánlásával az egyik legtekintélyesebb támogatója volt a nemesi gárda ügyének.⁴⁷⁴ A barsi nemesség lelkesítésében minden bizonnyal a vármegye főispánja, Koller Ferenc is aktívan közreműködhetett, miként kancelláriai tanácsosként a gárda megszervezésében is komoly szerepet játszott.⁴⁷⁵ A diéta alsótábláján pedig személynökként képviselte Koller a kormányzat és a testőrség érdekeit, de a vitákban előfordult, mint az 1760. október 13-i (44. ülésen), hogy ítélőmestere, Szlávy Pál is segítette.⁴⁷⁶ Koller egyébként a diétán igen sajátos helyzetben volt, újonnan rangemelt báróként megillette volna a felsőtáblai személyes jelenlét, de személynökként az alsótáblai üléseket vezette, így az ellenzéki véleményformálók részéről komoly támadásnak volt kitéve, ami számos pasquillusban is érzékletesen tetten érhető.

Itt már az Mágnások közikbe nem vészik,
Az Nemesi Rendek komor szemmel nézik,
Azért jó izüen sem eszik, sem iszik,
Csak csügged magában még el nem enyészik.⁴⁷⁷

Az alsótáblai vita elsősorban nem a testőrség létéről folyt, szűk kört alkottak azok a követek, akik az intézmény működésének a létjogosultságát is megkérdőjelezték (ezen körhöz tartozott Bacskády nyitrai vagy Dobay szepesi követ). Vita övezte Kiss József gömöri követ felvetését is, aki szerint a gárda finanszírozásának a problémáját a rendi sérelmek (*gravamina*) közé is fel kellene venni.⁴⁷⁸ Az őszi eleji ülésszakokon az ellenzéki követek határozott fellé-

⁴⁷² Skall leírásában a követek jellemzően teljes névvel, de a küldő vármegye, káptalan vagy város megadása nélkül szerepelnek. Az azonosításhoz a *Diaeta. A 18. századi magyar országgyűlések történetét kutató csoport* adatbázisát használtam fel: Országgyűlési adattár.

⁴⁷³ Illéssy, 1895. 386–387.

⁴⁷⁴ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 100.

⁴⁷⁵ Fallenbüchl, 1994. 66.

⁴⁷⁶ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 140.

⁴⁷⁷ Lőkös, 1989. 189.

⁴⁷⁸ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 120.

pésének hatására kiderült, hogy több vármegye utasításba adta követeinek, hogy a nemesi testőrség finanszírozásának a kérdését a fenntartás terheinek állandósulása nélkül kell megoldani. Az ellenzék részéről a fő vitaalapot az az érv jelentette, ami szerint korábban arról volt szó, hogy a vármegyéknek csak a diétáig kell a gárda fenntartásának a terheit viselni. Az adómegajánlásról folytatott hosszas tárgyalások közepette egyre inkább növekedett a testőrség finanszírozásával kapcsolatban „kormánypárti” nézetet hangoztatók aránya, a viták leginkább az adóemelés összegéről és a testőrség fenntartására jutott összeg jogcíméről (a hadiadóval együtt vagy külön való befizetéséről) folytak. A felsőtábla a testőrség finanszírozása mellett foglalt állást, az őszi tárgyalások folyamán a főúri küldöttség tagjaként Gusztinyi János (1718–1777) nyitrai püspök és két alkalommal gróf Esterházy Károly (1725–1799) egri püspök is igyekezett a követek támogatását megnyerni.⁴⁷⁹ Esterházy azal érvelt, ha a rendek az elmúlt években meg tudták adni a gárda számára a támogatást, akkor ez miért jelentene a későbbiekben akkora nehézséget a számukra, Gusztinyi pedig hangsúlyozta, hogy azért ne lamentáljanak a követek, mert a követutasításukban esetleg szerepel a gárda finanszírozásának a problémája, nekik szabad döntési joguk van, és támogatásukkal jó ügyet szolgálnak. Rendkívüli feszültségek között zajlott az alsótábla 1764. november 17-i (54.) ülése, amelynek témája a személynök 300 000 forintos (a gárda fenntartási költségeit is magában foglaló) adóemelési javaslata volt.⁴⁸⁰ A követek többsége, köztük a káptalanok, a távollévők és a városok követei egyetértettek a felvetéssel, de Bartha István egri káptalani követ javasolta, hogy 200 000 forintot ajánljanak meg hadiadóként, 100 ezret pedig a testőrség működtetésére. Már el is indult volna a küldöttség a hírrel a felsőtáblához, amikor egy bizonyos Ragályi (pontosabban eddig nem azonosított) követ az ajtóban a küldöttek útját állta, és a további tárgyalást, a konszenzusra jutást követelte. Az ellenzék táborát ekkor még Árva, Liptó, Pozsony, Sáros, Szepes és Zemplén vármegyék követei alkották. A viták tovább folytatódtak, a deputáció elküldése összesen négy alkalommal hiúsult meg. Végül Koller Ferenc hatásos beszéde és az ellenzék kifáradása után sikerült a további 300 000 forint adómegajánlásban megegyezni, ezzel elérve a végleges, 3,9 milliós összeget. A felsőtábla örömmel fogadta a döntést, a november 23-i ülés után pedig Batthyány József (1727–1799) kalocsai érsek és Nádasdy Ferenc horvát bán személyesen vitte el a hírt Mária Teréziának. A királynő elfogadta a diéta adómegajánlását, és decemberben újra szolgálatba helyezte a Magyar Nemesi Testőrséget. Az uralkodónő ugyanis Pozsonyból Bécsbe való visszatérését

⁴⁷⁹ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 134–149.

⁴⁸⁰ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 143–151. Az adóemeléssel kapcsolatos vitához lásd: OK Gygy 700.456. fol. 162–166.

követően, október-november folyamán nem tartott igényt a testőrség szolgálataira, amellyel a diétai tárgyalások menetével kapcsolatos elégedetlenségét juttatta kifejezésre, valamint ezen gesztussal egyfajta nyomást helyezett a rendekre.⁴⁸¹ Skall értelmezése szerint ekkor a gárda feloszlátása sem tűnt elképzelhetetlennek.

Az országgyűlésen jóval zökkenőmentesebben zajlott a mindenkori testőrkapitány országbárok (*barones Regni*) közé való felvételének az ügye. A kérdést az alsótáblán 1764. december 29-én (a 63. ülésen) tárgyalták, amelyen Koller Ferenc tette meg Mária Terézia kérésének megfelelően az előterjesztést.⁴⁸² A személynök szerint a gárdakapitány zászlósúruk közé való felvétele két szempontból is előnyös, egyfelől a cím viselője az ország „dísze” lenne, és a pozíció viselőjének az udvari rangja is emelkedne, másfelől pedig a felvétel garanciát jelent arra, hogy a tisztség viselői mindig a magyar nemesség sorából fognak kikerülni. Erről a kérdésről viszont több követ úgy vélekedett, ha a jövőben mégis külföldi személyt neveznének ki gárdakapitánynak, akkor ő ne kapja meg az országbároi rangot.⁴⁸³ A rendeknek sikerült a külön biztosíték kívánalma nélkül megállapodásra jutniuk, amit a felsőtábla és Mária Terézia is elfogadott, ennek értelmében született meg az 1765. évi 6. törvény-cikk, amely alapján a gárdakapitányi tisztség zászlósúri rangra emelkedett, valamint garanciát adott arra, hogy pozícióra „a királyi felség által a született magyar és előkelő családok közül érdemek alapján” kell alkalmas személyt kinevezni.⁴⁸⁴ Ezzel a döntéssel a Magyar Nemesi Testőrséggel kapcsolatos ügyek a diétán elrendeződtek, a magyar rendek a hadiadóval együtt évente fizették a testőrség működésének a költségét,⁴⁸⁵ a gárdakapitány pedig az ország első méltóságai közé emelkedett.

A testőrség állománya

A Magyar Nemesi Testőrség intézmény- és politikatörténeti megközelítéséről térjünk át a gárda állományának a vizsgálatára. A következőkben arra keressük a választ, hogy a gárdában kik teljesítettek az első években testőri vagy tiszti szolgálatot, köztük milyen volt a főnemések aránya, a pályafutá-

⁴⁸¹ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920.

⁴⁸² ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 152–155.

⁴⁸³ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 154.

⁴⁸⁴ CJH, 1740–1835. 107.

⁴⁸⁵ Erdély esetében a testőrség működéséhez való hozzájárulását 1760-ban rendeleti úton szabták ki a rendekre, amit 1762-ig a megyei házi pénztárakból (*Domestical-Kasse*) évente két részletben (májusban és decemberben) fizettek, majd ezt követően a tartományi pénztárból folyósították az összeget. De Erdély számára a hozzájárulás előteremtése komoly nehézségeket okozott, erről már 1761 januárjában beszámolt a Gubernium. ÖNB HS Cod. Ser. N. 3920. fol. 88–90.

sok kollektív vizsgálata révén pedig milyen következtetéseket lehet levonni a testőrség összetételéről. A testőrség az első években, az 1760-ban felállított struktúra alapján a kapitány mellett tizenkét tisztből (alkapitány, főhadnagy, alhadnagy, három első őrmester, hat másodőrmester) és százhusz testőrből állt.⁴⁸⁶ Mellettük pedig a testőrség állományához tartozott még több mint tízfős kíségetőszemélyzet is a káplántól, a szállásmesteren és a sebészen át egészen a kovácsig vagy a kürtösig,⁴⁸⁷ de a jelen vizsgálat csupán a testőrök és a tisztek vizsgálatára szorítkozik.

Tisztek

1760–1765 között összesen 238 fő nyert a testőrségbe felvételt, de ténylegesen 234 személy vállalta a szolgálatot, közöttük 20 tisztest és 214 gárdistát azonosíthatunk.⁴⁸⁸ Kezdjük a vizsgálatot a tisztekkel. A tiszti pozíciók közül kiemelkedik a testőrkapitány tisztsége, ami, mint láthattuk, az 1764–1765. évi diétán az országos méltóságok sorába emelkedett, és az udvari hierarchiában is komoly rangot biztosított viselője számára. Elsőként a koronaőr és a magas katonai karriert maga mögött tudó táborszernagy (*Feldzeugmeister*) Pálffy Lipót kapott kapitányi kinevezést. Kinevezésében bátyjának, a tisztek személyére javaslatot tevő Pálffy Miklósnak is nagy szerepe lehetett. Sőt a kancellár családtagjait nemcsak a gárda tagjai között találhatjuk meg, hanem a rokonok nevei a gárda megszervezésének számos állomásánál előkerülnek, például Pálffy Rudolf (1719–1768) ezredének egyenruhája szolgált mintául a testőrség uniformisának kialakításakor, illetve a Pálffy fivérek nagynénje szervezte a felavatás körüli pozsonyi ünnepségeket. A testőröket az ünnepségek és a kiképzés ideje alatt a Pálffy-birtokon helyezték el, ez egyszerre erősítette a família reprezentációját, de jelentett számukra anyagi terheket is. Pálffy Lipót két éven keresztül látta el testőrkapitányi feladatát, ezt követően „Esterházy Miklós gróf, cs. kir. miniszter, közben befejezte oroszországi küldetését, és pedig a császárné-királyasszonynak oly teljes meglegedésére, hogy az egészen zavarban volt, miképpen jutalmazza meg a hív, rendkívül értékes szolgálatokért. Értésére adták tehát Pálffy Lipót gróf tábornagnak, hogy nagy szívességet tenne az udvarnak azzal, ha a testőrkapitányi állás-

⁴⁸⁶ A testőrség állományát később csökkentették, 1769-ben 90, 1770-ben 80, majd 1778-ban 60 főre.

⁴⁸⁷ Hellenbronth, 1940. 12.

⁴⁸⁸ A testőrség állományának az elemzését a Hellenbronth Kálmán által közreadott névjegyzék alapján végeztük el, amelynek adatait (kiváltképp a testőrök származására és szolgálatára vonatkozó információit) a Hadtörténelmi Levéltárban és a kancelláriai levéltárakban folytatott kutatásaink alapján is többnyire helytállónak találtuk. Hellenbronth, 1940. 61–404.

ról való lemondásával lehetőséget nyújtana arra, hogy Esterházy gróf kiváló szolgálatait megjutalmazhassák.⁴⁸⁹

Pálffy elmozdítása mögött egyfelől Esterházy Miklós (1711–1764) hazatérő nagykövet megjutalmazásnak, előléptetésének a szándéka húzódnhatott meg, miként ez Báróczy soraiból is kitűnik, másfelől pedig Pálffy Miklós Mária Teréziával való kapcsolatának a gyengülése, nem véletlen, hogy három hónappal később, november 26-án a kancellár is lemondott tisztségéről.⁴⁹⁰ Az újonnan kinevezett kancellár pedig az új gárdakapitány öccse, Esterházy Ferenc (1715–1785) lett, tehát úgy tűnik, hogy a kancellár és a testőrkapitány pozíciója a kezdeti években igen szoros kapcsolatban állt egymással. Esterházy Miklós a kutatás jelen állása szerint a Habsburg Monarchia első magyar származású főnemesi karrierdiplomátája volt, aki spanyol, szász és utoljára orosz diplomáciai küldetéseken is részt vett.⁴⁹¹ Esterházy Báróczy Sándor és a Skall által feldolgozott források szerint is nagy igyekezettel látta el feladatát, 1764 nyarán azonban elhunyt. Valószínűleg a hűvös orosz időjárás is meggyengíthette Esterházy egészségi állapotát, ugyanis szolgálata előtt és halálakor is karlsbadi fürdőkúrán vett részt.⁴⁹² A testőrkapitány haláláról Khevenhüller is megemlékezett, akinek az értesülései szerint Esterházy június 21-én köszvényben (*Podagra*) hunyt el.⁴⁹³

Az öt követő új testőrkapitány szintén az Esterházy családból került ki, de nem a tatai grófi ágából, hanem a család hercegi ágából. Esterházy „Fényes” Miklós (1714–1790) Pálffy Lipóthoz hasonlóan szintén a hadseregből érkezett a gárda élére, 1757-től altábornagyként (*Feldmarschall-Leutenant*) szolgált, bátyja, Pál Antal (1711–1762) halála után pedig a hercegi cím örököse lett.⁴⁹⁴ Az új testőrkapitány szintén rokonságban állt a magyar kancellárral, másodunokatestvérek voltak. Esterházy vált az udvari-katonai intézmény egyik leghosszabb ideig (közel huszonhárom éven keresztül) hivatalban lévő vezetőjévé, akinek később fia, Antal (1738–1794) és unokája, Miklós (1765–1833) is elnyerte a testőrkapitányi kinevezést.⁴⁹⁵ Az udvartartás pozícióinak hasonló családon belüli átadása kevés esetben fordult elő, ilyen gyakorlat a fősolymázmester (*Oberstfalkenmeister*) tisztségének a St. Julien családon belüli átörökítésénél figyelhető meg. Az első testőrkapitányok közös jellemzőjének számított, hogy a legrangosabb nyugat-magyarországi elitfamíliák

⁴⁸⁹ Báróczy, 1936. 27.

⁴⁹⁰ ÖStA HHStA HS B Nr. 794. fol. 56r. Pálffy Lipótot kárpótlásként 1763-ban a magyarországi hadak főparancsnokának nevezték ki.

⁴⁹¹ Pályafutásához lásd: Khavanova, 2019.

⁴⁹² Esterházy 1762. júliusi kúrájáról Rhédey Jánosnak is beszámolt: MNL OL P 1868 V. 76. fol. 23.

⁴⁹³ Khevenhüller, 1917. Bd. 6. 40.

⁴⁹⁴ Esterházy, 1901. 124–126.

⁴⁹⁵ Esterházy Miklós és fia között rövidebb ideig (1787–1791) gróf Károlyi Antal viselte a testőrkapitányi méltóságot.

sorából kerültek ki, neveltetésük és családi kapcsolataik révén otthonosan mozogtak az udvari környezetben (Esterházy „Fényes” Miklós és Pálffy Lipót a császárvárosban is születtek), „külföldi” (nem magyar származású) feleséggel rendelkeztek, valamint a magyar udvari kancellárral is családi kapcsolatban álltak. Szükséges is volt egyébként, hogy a testőrkapitányi tisztségre nagy tekintéllyel bíró főnemeset nevezzenek ki, ugyanis az *Arcièren*-, a hartsír (*Hartschier*) és a darabont (*Trabanten*) testvérségek vezetői a Habsburg Monarchia legrangosabb családjainak a képviselői közül kerültek ki. Korszakunkban az *Arcièren*- és a hartsír gárda vezetője gróf Ferdinand Karl von Aspremont-Lynden (1689–1772) tábornagy volt, a darabont testvérség kapitányi feladatát a birodalmi alkancellár öccse, gróf Anton von Colloredo-Waldsee (1707–1785) látta el, de a magasabb tiszti pozíciókon is (kiváltképp az *Arcièren*-gárdában) az Auersperg, Colloredo, Hamilton vagy a Liechtenstein családok fiait találjuk.⁴⁹⁶

12. kép: Ismeretlen festő: Herceg Esterházy „Fényes” Miklós a Magyar Nemzeti Testvérség kapitányi egyenruhájában, 1773 után

⁴⁹⁶ Staats- und Standes-Calender, 1763; 1765; Kubiska-Scharl-Pölzl, 2018. 399–403.

Vizsgált korszakunkban a tisztek közül a testőralkapitány, a testőrfőhadnagyok és – alhadnagyok is a főnemeselek köréből kerültek ki. Az alkapitányi tisztséget közel két és fél évtizeden keresztül Pálffy János (1728–1791) töltötte be, aki szintén Pálffy kancellár rokonságának a tagja, Miklós és Lipót másodunokatestvére volt. Ő az Udvari Kamarát követő rövidebb szárnypróbálgatása után került az újonnan alapított intézményhez. Pálffy karrierje alapján azt láthatjuk, hogy az alkapitányi tisztségből – hasonlóan a kapitányi pozícióhoz – nehéz volt feljebb lépni, a tisztség számos karrierút utolsó állomását jelentette. Pálffy János a kapitányi kinevezést nem tudta megszerezni a maga számára (ami Skall értesülései szerint 1760-ban sértetté is tette), szolgálata alatt azonban a katonai rendfokozata folyamatosan emelkedett: 1758-ban vezérőrnagy (*Generalfeldwachtmeister*), majd 1766-ban altábornagy lett, 1784-ben pedig tábornagyként (*Feldzeugmeister*) szerelt le.⁴⁹⁷

A főhadnagyokat és alhadnagyokat is a főnemesség köréből és a hadsereg állományából választották ki. A főhadnagyi tisztséget vizsgált korszakunk egészében gróf Rhédey János (1713–1768) töltötte be, az alhadnagyi pozíciót pedig 1763-ig gróf Erdődy János (1733–1806), majd gróf Kollonich Károly (1730–1804) viselte. Erdődy és Kollonich Nyugat- és Alsó-Magyarországon birtokos, a főnemesség felső rétegéhez tartozó, de nem a szűk elitet alkotó családokból származtak. Erdődy János a politikai életben kevésbé ismert és komolyabb karriert nem építő Erdődy Lászlónak (1693–1750) és Illésházy Anna Máriának (1694–1765), a korábbi kancellár lányának a fia volt; három éven keresztül szolgált a testőrségnél, majd később magas katonai karriert tudott befutni, élete végén elérte a komoly presztízzsel járó lovassági tábornok (*General der Kavallerie*) rendfokozatot.⁴⁹⁸ Erdődy helyére érkezett Kollonich Károly, aki gróf Sigismund von Kollonich (1676–1751) bécsi érsek örökösének, Kollonich (szül. Zay) László (1705–1780) kancelláriai tanácsosnak a fia volt. Kollonich bécsi theresianumi tanulmányait (1747–1750) követően katonai karrierbe kezdett, aktívan bekapcsolódott a hétéves háborúba, de szolgálati éveinek a nagy részét – több mint húsz évet – a testőrségnél töltött, előbb alhadnagyként (1763–1767), majd főhadnagyként (1767–1784) szolgált, 1784-ben tábornoki rendfokozattal vonult nyugdíjba.⁴⁹⁹ Erdődyhez és Kollonichhoz képest igen különböző családi közegből érkezett a testőrséghez az erdélyi protestáns főúr, Rhédey János. Rhédey tapasztalt katona volt, a hétéves háborúban ezredesként teljesített szolgálatot, a testőrségbe való felvételénél pedig közvetetten Mária Terézia szándéka is közrejátszott, aki Ujfalu gróf helyett erdélyi vagy horvát tisztelet látott volna szívesen a formálódó in-

⁴⁹⁷ Jedlicska, 1910. 608.; Schmidt-Brentano, 2006. 73.

⁴⁹⁸ Schmidt-Brentano, 2006. 28.

⁴⁹⁹ Hellenbronth, 1940. 215.

tézmény főhadnagyi pozícióján. Rhédey a testőrség megszervezésében, toborzásban, lovak beszerzésében, de később a gazdasági ügyek intézésében is aktívan kivette a részét. Báróczy azonban, aki a testőrség magas rangú tisztjeiről jellemzően rendkívül pozitív véleményt formált, igen lesújtóan vélekedett róla, szerinte Rhédey „egész Magyarországon ismert volt fősvény és irigy természetéről”.⁵⁰⁰ Az első főhadnagy hét éven keresztül szolgált a testőrségnél, 1766-ban altábornagyi kinevezésben részesült, egy évvel később nyugállományba vonult, majd 1768-ban elhunyt.⁵⁰¹

A testőrség tiszti karában jól elkülönülő csoportot alkottak az első- és másodőrmeesterek.⁵⁰² A magasabb rendfokozatú tisztekhez hasonlóan ők is mind a hadseregből érkeztek, de jellemzően nem főúri, hanem köznemesi családból származtak. Korszakunkban egyedüli kivételt a fiatal erdélyi főúr, az erdélyi udvari kancellár távolabbi rokona, gróf Bethlen Sándor (1741–1793) jelentett, aki a hétéves háborúban való katonai tapasztalatszerzését követően 1764-ben kapott a testőrségnél másodőrmeesteri kinevezést. Bethlen hat éven keresztül szolgált a gárdánál, majd 1774-ben az Erdélyi Királyi Táblánál ülnöki kinevezést kapott, később pedig kükküllői főispán (1784), majd tartományi főbiztos (1790) lett.⁵⁰³ Bethlen karrierútja is igen atipikusnak számított tisztársaihoz képest, akik jellemzően a katonaságból érkeztek a gárdához, és ott is folytatták későbbi karrierjüket, a hasonló pályafutás a közttestőrök esetében sokkal gyakoribb volt. Az őrmesterek a testőrségi szolgálat után a hadseregben többnyire közepesen magas karriereket tudtak befutni, mint Bagossy Péter (1735–?), aki a Nádasdy huszárezred kapitánya lett, de egy-egy kimagasló pályafutást is azonosíthatunk, mint Képiró-Csengeri Sámuel (1733–1799) esetében, aki egészen a tábornoki rendfokozatig tudott eljutni.⁵⁰⁴

Bethlen Sándor hatéves szolgálati ideje az őrmesterek között tipikusnak tekinthető, a tizenhárom tiszt átlagos szolgálati ideje 5,9 év volt. Az átlagtól természetesen markánsan eltérő pályáíveket is azonosíthatunk, mint Huszty Sándoré (1736–?), aki alig több mint fél évet szolgált, vagy Schuszták János Mihályé (1730–?), aki 26 éven keresztül, miként Finta Józsefé (1734–1802) is, aki pedig 30,5 éven keresztül szolgált a gárda állományában. Schuszták testőrkarrierje nem ívelt magasra, ám szolgálati ideje alatt (1767-ben) nyert nemesi rangot,⁵⁰⁵ Finta ellenben kimagasló pályafutást tudhatott maga mögött, 1769-ben a pármai testörkülönítmény vezetője lett, 1770-ben a befolyásos mintahivatalnok, Brunszvik Antal (1709–1780) kancelláriai tanácsos lányát,

⁵⁰⁰ Báróczy, 1936, 30.

⁵⁰¹ Schmidt-Brentano, 2006, 81.

⁵⁰² Hellenbronth, 1940, 56–57.

⁵⁰³ Hellenbronth, 1940, 94.

⁵⁰⁴ Schmidt-Brentano, 2006, 48.

⁵⁰⁵ MNL OL A 57 Bd. 48. 15–18.

Erzsébetet vehette feleségül, illetve szolgálata során katonai rendfokozata is folyamatosan emelkedett, 1790-ben tábornokként tudott nyugállományba vonulni.⁵⁰⁶

Merőben más karriert futott be Huszty Sándor, aki Huszty István egri „első törvénytánítónak” és helyi törvényszéki ülnöknek a fia volt, majd tanulmányait követően négy éven keresztül ügyvédként (*advocatus juris*) tevékenykedett, a hétéves háború elején azonban már katonai karrierre váltott.⁵⁰⁷ Huszty Fintához hasonlóan Pálffy Rudolf ezredében szolgált előbb zászlósként, 1758-tól alhadnagyként, 1760-tól pedig főhadnagyként, majd ugyanezen év júniusában átkerült a formálódó nemesi testőrségbe. Huszty Pálffy Rudolfnak küldött leveleiből látszik, hogy tudatosan építette karrierjét, törekedett arra, hogy az elérhető előléptetéseket kijárja magának. Hasonló reményben kerülhetett át a Magyar Nemesi Testőrséghez is, az intézmény azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Huszty már 1760. november 2-án jelezte korábbi ezredtulajdonosának, hogy „minden tehetséggel munkás leszek abban hogy mennél előbb az N[emes]. Gárdából ki mehessek”.⁵⁰⁸ Tizenkét nappal későbbi levelében pedig azt írja, hogy „minden czélomis az hogy Isten eo Szent Felsge Segécségével valahol ott az Ellenségen győzedelmet vészek s avval teszem könnyebbe sorsomat, mert hogy N[emes]. Gardában csak két holnapot tölttem itten Bécsben ülvén ezen háború üdöben majd lehetetlen tőlem”.⁵⁰⁹ Pálffy pozitívan viszonyult Husztyhoz, visszafoadta ezredébe, ahol 1761. április 1-jével került újra állományba, a hétéves háborút főhadnagyként harcolta végig, amely során 1763-ban még a porosz hadifogságot is megjárta.⁵¹⁰ 1767-ben újból otthagyta ezredét, ekkor végleg szakított a katonai pályával, és hivatali karrierépítésbe kezdett a tiszáninneni kerületi tábla létszámfeletti ítélőmestere lett, részletesen foglalkozott folyószabályozási kérdésekkel, 1775-ben pedig királyi tanácsosi címet kapott.⁵¹¹

Huszty tehát nem találta meg számításait a bécsi testőrségnél, ami egyfelől gyorsabb ütemű katonai karrierépítés iránti vágyával magyarázható, ami-re a háborús fronton kedvezőbb lehetőségek kínáltak. Másfelől Husztyt a testőri fizetés alacsony színvonala is zavarta, már november 2-i levelében írta Pálffynak, hogy „Kéntenetemet Excelenciád előtt megh vallanom ezen N[emes]. Gárdában mely súlyos Szolgálatom légyen s mely kicsin fizetésem”.⁵¹² Huszty nagyon kevesellte a 15 forint 40 krajcár (más fizetéskimutatás szerint

⁵⁰⁶ Hellenbronth, 1940. 148.

⁵⁰⁷ SNA 101 11 027. Fasc. 388. fol. 1r.

⁵⁰⁸ SNA 101 11 027. Fasc. 388. fol. 5v.

⁵⁰⁹ SNA 101 11 027. Fasc. 388. fol. 7v.

⁵¹⁰ SNA 101 11 027. Fasc. 388. fol. 18r–18v.

⁵¹¹ Hellenbronth, 1940. 185.

⁵¹² SNA 101 11 027. Fasc. 388. fol. 5r.

inkább 16 forint 40 krajcár) bérezést, amit másodőrmesterként a testőrségnél havonta keresett, mint írja: „még csak ételünk italunkra is nem elegendő”, adósságba pedig nem kívánt keveredni.⁵¹³ Még ha Husztynak szállásra nem is kellett költenie, de a császárvárosi élet valóban igen költségesnek számított, a megjelölt összegből gazdálkodni, még kosztpénz kiegészítéssel együtt sem lehetett könnyű feladat. Az említett összeg jóval alatta maradt a korábbi terveknek, ami alapján egy másodőrmesternek 34 forint 30 krajcárt, sőt egy köztestőrnek is havi 27 forintot kellett volna keresnie, helyette viszont csupán 12 forint 40 krajcárt kaptak.⁵¹⁴ A háborús évek költségvetése felülírta a korábbi terveket, de a fizetések közötti arányok nem változtak, amelyek jól tükrözik a pozíciók rangja, presztízse közötti különbségeket is. Egy másodőrmester tehát (kosztpénz és porció nélkül) alig keresett 20%-kal többet mint egy gárdista, viszont az elsőőrmesterek a testőrökhöz képest hétszer annyi (87 forint), az alhadnagy több mint tizenegyszer annyi (141 forint 40 krajcár), a főhadnagy hússzor annyi (250 forint), az alkapitány huszonnegyszer annyi (300 forint 20 krajcár), a kapitány pedig huszonhat-huszonhétszer annyi (333 forint 20 krajcár) havi bért kapott.⁵¹⁵ Napi, városon kívüli szolgálati pótlékok még növelhették a testőrök fizetését, de az első átfogó bérrendezésre 1766 tavaszán került sor, ekkor a Főudvarmesteri Hivatal előterjesztése alapján 15 forintra emelték a testőrök javadalmazását.⁵¹⁶

Testőrök

Jelen vizsgálat keretében az 1760–1765 között szolgálatot teljesítő 214 testőr pályafutásának vázlatos, csupán néhány súlypontot kiemelő áttekintésére vállalkozhatunk. A Magyar Nemesi Testőrségbe való felvétel folyamata a következőképp nézett ki: ha egy apa testőrnek szánta a fiát, vagy maga a fiú akart a testőrségbe jelentkezni, akkor azt hivatalosan a vármegyénél kereszttel tehetette meg, ha a vármegye gyűlése, esetleg vezetői elfogadták a jelentkezést, akkor a jelöltek listáját felküldték a Magyar Udvari Kancelláriának, ami ellenőrizte, összesítette az ajánlásokat és a Főudvarmesteri Hivatal felé továbbította a pályázatokat, végül pedig a két hivatal véleménye alapján az uralkodó hagyta jóvá a testőrjelölt kinevezését. A felvétel szempontjából fontos kritériumot jelentett, hogy a testőröknek 300 forint vagyont kellett a szolgálatra magukkal hozniuk, hogy a kezdeti kiadások ne jelentsenek számukra

⁵¹³ SNA 101 11 027. Fasc. 388. fol. 5r; MNL OL P 1868 V. 76. fol. 31.

⁵¹⁴ MNL OL A 57 Bd. 45. 452.; MNL OL P 1868 V. 76. fol. 31.

⁵¹⁵ MNL OL P 1868 V. 76. fol. 31.

⁵¹⁶ HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, 1766. 7/2.

a költséges városban komolyabb problémát, ami szükségszerűen a jelentkezők körét is szűkítette.⁵¹⁷

A testőrség állományának többségét a tehetősebb köznemesi (kiváltképp *bene possessionatus*) famíliák fiai alkották, de szükséges hangsúlyozni, hogy a gárdába nemcsak köznemesek, hanem a kezdeti céloknak megfelelően mágnások is jelentkezhettek. A testőrök között (a tiszteken kívül) tizennyolc született főnemeset találunk: nyolc bárót és tíz grófot, tehát az intézmény első éveiben a főrendek alkották az állomány közel 8,4%-át. A gárdában szolgálatot teljesítő főnemesek, akik nem tiszti pozíciót viseltek, többnyire vagy kisebb főrendű családok fiai voltak, vagy a Magyar Királyság keleti részéről és Erdélyből származtak, számukra jó bécsi integrációs lehetőségét jelentett a testőrszolgálat. Bár 1760–1761 folyamán, amíg a gárda funkciója, társadalmi megítélése nem tisztázódott pontosan, három vezető nyugat-magyarországi arisztokrata család fia is bekerült a testőrségbe: gróf Batthyány Imre (1744–1819), gróf Pálffy János (1744–1794) és gróf Zichy Zsigmond (1741–1802). Számukra, kiváltképp fiatal korukra való tekintettel a testőrszolgálat tanulmányuk befejezését és egyfajta átmenetet jelenthetett az iskoláztatás és a későbbi hivatali vagy katonai karrier között. Batthyány közvetlenül grazi retorikai (1760) és filozófiai (1761) tanulmányait követően került a gárdához, Zichy a bécsi theresianumi (1754–1758) tanulmányai után, Pálffy egy ideig (1754–1756) a nagyszombati gimnáziumban tanult, de a család művelődési stratégiájára való tekintettel szolgálata előtt még bizonyára folytatta valahol, akár külföldön a tanulmányait.⁵¹⁸ A testőrségbe való bekerülés Pálffy esetében a legkevesbé meglepő, ő Pálffy Rudolf fia volt, tehát nagybátyja, Lipót és más rokonai keze alá érkezett Bécsbe művelődni, kapcsolatokat építeni és katonai szolgálatot tanulni. Pálffy János testőrszolgálatát követően folytatta is katonai pályafutását, bár túl magasra nem jutott, őrnagyi ranggal szerelt le.⁵¹⁹ Hasonló pályát futott be Batthyány Imre is, aki hasonló nevű apja harmadik fiaként nem tudott bátyjaihoz mérhető pályát befutni, József kamarai karriert épített, Ignác (1741–1798) pedig erdélyi püspökként szerzett nevet magának, Imre ellenben ugyan próbált, de nem tudott a katonai pályán komolyabban érvényesülni.⁵²⁰ Batthyányhoz vagy Pálffyhoz hasonlóan a Zichyek (várpalotai ágából származó Zichy Zsigmond sem tudott az elit sorába bekerülni, de a Helytartótanács tanácsosaként (1763–1782) fontos, országos hivatalnál viselt biztos jövedelmet és politikai befolyást jelentő tisztséget.⁵²¹

⁵¹⁷ Illéssy, 1895. 529.

⁵¹⁸ Varga, 2004. Nr. 1432.; Kissné Bognár, 2004. Nr. 6142.; Nagyszombati adattár, Nr. 28925.

⁵¹⁹ Hellenbronth, 1940. 281.

⁵²⁰ Hellenbronth, 1940. 81.

⁵²¹ Ember, 1940. 200.

A kisebb és az országos politika szempontjából kevésbé jelentős nyugat-magyarországi főúri családok tagjai közül három fiatal bárót, Babocsay Pált (1739–?), Horeczky Flóriánt (1739–1795) és Sigray Jánost (1728–?) találjuk a testőrség állományában. A Morvaországból származó Horeczkyk már a 17. század első fele óta jelen voltak a Magyar Királyságban, 1638-ban szereztek indigenátust.⁵²² Horeczky Flórián az első testőrök egyike volt, 1760-ban Nyitra vármegye ajánlására érkezett a gárdába, szolgálata előtt széleskörű tanulmányokat folytatott: a gimnáziumot Nagyszombatban (1744; 1747), Győrben (1748) és Olmützben (1749) járta végig, majd Nagyszombatban *baccalaureatusi* (1752) és *magisteri* (1753) címet is szerzett.⁵²³ A testőrszolgálat számára egyfajta alternatív karrierút állomását jelentette, korábban ugyanis egyházi pályára készült, nagyszombati bölcsészeti stúdiumát követően az egri szeminárium hallgatója volt, 1756-ban azonban (egyelőre tisztázatlan okok miatt) elbocsátották a szemináriumból.⁵²⁴ Horeczky egy évig szolgált a testőrség állományában, később magasabb hivatali vagy katonai karriert nem futott be. Babocsay és Sigray, Sopron és Vas vármegyei birtokosok, az 1720-as években főnemesi címet szerzett családok fiai voltak, akik számára a testőri szolgálat szintén nem jelentett komolyabb kitörési pontot, egyikük pályája sem ívelt magasra, sőt Babocsay a szolgálattal járó fegyelmet sem bírta, a testőrségtől ugyanis fél év után elbocsájtották.⁵²⁵

A főnemesi testőrök átlagos szolgálati ideje 2,1 évet tett ki, ami a fiatal, többnyire húszas éveik legelején járó testőrök számára kiváltképp a bécsi művelődést és kapcsolatépítést volt hivatott elősegíteni. Különösen jó lehetőséget jelentett a gárdaszolgálat a császárváros vonzáskörzetétől távol élő főurak számára, nem véletlen, hogy két-két Alsó-Magyarország keleti részén (gróf Pongrácz Bálint, báró Révay Márk) és Szlavóniában (báró Pejacsevich József és Zsigmond) birtokos, valamint nyolc erdélyi (gróf Haller Péter, báró Inczedy Sámuel, gróf Mikó Ferenc és Miklós, gróf Nemes József, gróf Rhédey Farkas, báró Szentkereszty Zsigmond, gróf Tholdy Zsigmond) arisztokratát is találunk a testőrség állományában. A testőrség főúri tagjai között az erdélyiek aránya (44,4%) szembeötlően magas, ami nem meglepő, ugyanis az Erdélyi Fejedelemség (1765-től Nagyfejedelemség) arisztokrátiái a földrajzi távolság és korábban az oszmán hatalmi blokkhoz való tartozás miatt jóval kevesebb szállal kötődtek Bécshez, és kevesebb eszköz állt rendelkezésükre az udvari integrációjuk erősítésére, így számukra a Magyar Nemesi Testőrség intézménye különösen hiánypótlónak bizonyult. Az erdélyi főrangú gárdis-

⁵²² CJH, 1608–1657. 409.

⁵²³ Győri adattár, 16809.; Nagyszombati adattár, 26811.; Bognár et al, 2002. Nr. 3684.; Varga, 2004. Nr. 2797.

⁵²⁴ Bozsik, 1910. 206.

⁵²⁵ Hellenbronth, 1940. 66.

ták között a fejedelemség vezető famíliáinak (Haller, Mikes, Mikó, Nemes, Tholdy) a fiai azonosíthatjuk, de érdemes megjegyezni, hogy egy Kornist vagy Telekit sem találunk közöttük. Az erdélyi főurak a gárdaszolgálat után jellemzően nem bécsi karrierépítésbe kezdtek, hanem a fejedelemségben folytatták pályafutásukat, Inczédy Sámuel (1736–?) karrierje csúcán Torda főbírája lett, Nemes József (1739–1809) Aranyosszéké, Szentkereszty Zsigmond (1745–1823) viszont a katonai pályán is képes volt érvényesülni 1800-ban altábornagy, a napóleoni háborúk vége felé, 1814-ben pedig lovassági tábornok lett.⁵²⁶

Fontos megjegyezni, hogy a főnemesi származás nem jelentett garanciát a Magyar Nemesi Testőrségbe való bekerülésre. 1760–1765 között tizenegy pályázót (négy magyart és hét erdélyit) is ismerünk, akik eredménytelenül jelentkeztek a császárvárosi szolgálatra.⁵²⁷ A sikertelen magyarországi főúri pályázók közül hárman (báró Szobek Imre és Károly,⁵²⁸ báró Vécsey Gyula) alsó-magyarországi vármegyéből származtak, Nyitra és Trencsén vármegyék ajánlották őket a gárdába, famíliájuk pedig inkább regionális szinten bírt számottevő befolyással. A negyedik jelöltet, báró Perényi Györgyöt pedig a felső-magyarországi Ung vármegye ajánlotta 1760-ban testőrnek, a sikertelen pályázat mögött számos ok húzódnak meg, de a Perényiek gyenge udvari jelenléte és kapcsolathálója minden bizonnyal közéjük tartozott. A hét eredménytelen erdélyi főúri jelentkező között négy bárót (Bánffy Imre, Dujardin István, Jósika Imre, Naláczy Károly) és három gróft (Bethlen Sámuel, Lázár Imre, Thoroczky Gáspár) azonosíthatunk.⁵²⁹ Közös jellemzőjük, hogy mindannyian az intézmény életrehívásának az évében, 1760-ban pályáztak testőri kinevezésre, ami a gárda újszerűsége miatt a számos rangos jelölt között az esélyeiket rontotta. A pályázók között az Erdélyi Udvari Kancellária vezető tisztségviselőinek a rokonait (Bánffy, Bethlen) is azonosíthatjuk, sikertelen pályázatuk okait azonban további kutatásnak kell tisztáznia.

A testőri kinevezésre történő szóbeli és írásbeli ajánlások számos esetben befolyásolták a felvétel pozitív kimenetelét. A felvételi folyamat során nemcsak az erdélyi vagy a magyar kancellárhoz, esetleg jó kapcsolatok esetén a főudvarmesterhez érkezhettek be ajánlások, hanem a testőrkapitányhoz is. Az Esterházy család levéltárában szép számban maradtak fenn ajánlások, felvételi értesítések, amelyek „Fényes” Miklósnak, mint testőrkapitánynak szóltak.⁵³⁰ 1766-ban gróf Hadik András (1710–1790) mint erdélyi kormányzó

⁵²⁶ Schmidt-Brentano, 2006. 100.

⁵²⁷ Hellenbronth, 1940. 405–451.

⁵²⁸ Szobek Károly (1742–1798) 1757 és 1762 között a bécsi Theresianum tanulója volt, ennek ellenére mégsem került be a testőrségbe. Gemmell-Flischbach, 1913. 30.

⁵²⁹ Hellenbronth, 1940. 443.; MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. M. Nr. 10.

⁵³⁰ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. M. Nr. 1–127.

ajánlotta Esterháznak báró Naláczy Józsefet. Hadik véleménye szerint az ifjú báró kiváló tulajdonságokkal rendelkezett, továbbá felmenőinek hűsége és szolgálatai is egyfajta garanciát jelentenek a pályázó személyére.⁵³¹ Az erdélyi kormányzó sorai bizonyára pozitívan befolyásolták a felvétel ügyét, Naláczy 1766-ban testőri kinevezést kapott, vagy hasonló módon járt közben gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) Jeszenovszky Imre kinevezésénél, illetve Bethlen Gábor Huszty Sámuel kiválasztásánál.⁵³² De a magas rangú ajánlások sem jelentettek garanciát a testőrségbe való felvételre, például Hadik sikertelenül ajánlotta egy évvel korábban Veneczei Jánost vagy gróf Apponyi György (1736–1782) Dunka Pétert.⁵³³

A testőrök származásuk alapján igen heterogén képet mutatnak, gárdistákat a Szent Korona minden országból és szinte minden vármegyéből lehet azonosítani. A magyar vármegyékből származók 133 fővel az állomány 61%-át, az Erdélyből származók 44 fővel a 20,2%-át, a Horvátországból és Szlavóniából származók 11 fővel a gárda 5%-át, valamint a testőrség megszervezésekor a hadsereg kötelékéből érkezők (30 fő) az állomány 13,8%-át alkották.⁵³⁴ Az Erdélyi Fejedelemségből érkező fő- és köznemesek számára a testőrség különösen jó integrációs intézményt jelentett, nem véletlen, hogy 20%-os kvótájuk feltöltése nem jelentett problémát a számukra, sőt a hadseregből érkező négy köztestőrrel együtt arányuk az 1760–1765 közötti időszakban a 22%-ot is elérte. Az 1760. évi toborzásra Székely László önéletrajzában a következőképp emlékezett vissza „és éppen ekkor kezdett forrni a személyeknek válogatások, melyre annyin vágytanak, hogy talán csak Erdélyből is kitölt volna az egész gárda”.⁵³⁵ Az erdélyi pályázók között a megüresedett testőri pozíciókért komoly verseny folyt, amelyben olykor még a főúri származásuk is, mint láthattuk, alulmaradhattak. A fejedelemség mindhárom *natiója* képviseltette magát a nemesi testőrségben, köztük a magyar és a székely nemzet tagjai különösen aktívak voltak, de szászokat is szép számban találunk az állományban, mint Daniel Heydendorffot (1741–1821), aki szolgálata után erdélyi törvényszéki tanácsos lett.⁵³⁶ Az erdélyi gárdistáknál egyébként számos esetben nem könnyű a pontos származási területet, a küldő vármegyét vagy széket meghatározni, ugyanis több pályázó esetében ezt nem tűntették fel, vagy előfordult az is, hogy két vármegye delegálta az adott jelöltet,

⁵³¹ „Dessen rühmlich Eigenschaften versprechen die Würdigkeit, daß mit der Zeit die gute Verdienste seiner Voraltern, welche jederzeit von dem allerdurchlauchtigst. Erzhause getreue Vasallen gewesen, in ihm belohnt werden.” MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. M. Nr. 17.

⁵³² MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. M. Nr. 13.; Nr. 10.

⁵³³ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. M. Nr. 7.; Nr. 14.

⁵³⁴ A számításba a négy be nem vonult, de a testőrségbe felvételt nyert gárdistát is beleszámítottuk.

⁵³⁵ Székely, 2019. 374.

⁵³⁶ Hellenbronth, 1940. 176.

mint gróf Haller Pétert (1736–?) Közép- és Belső-Szolnok, vagy Macskásy Imrét (1741–1813) Fehér és Kolozs vármegye.⁵³⁷ De az erdélyi székek és vármegyék közül az erős nemesi réteggel rendelkező Fehér, Háromszék, Kolozs és Udvarhelyszék mindenképp kiemelkedtek, már 1760-ban mindegyikük legalább hat, de jellemzően legalább tíz jelöltet ajánlott a testőrségbe.⁵³⁸ Fehér megye különösen fontos szerepet játszott a testőrség támogatásában, ugyanis a vármegye (a többiekhez képest kétszer annyit) 2000 forintot fizetett évente az intézmény fenntartására, amiért cserébe két gárdistát kellett a megye nemességéből a gárda állományába felvenni.⁵³⁹ A testőrség megszervezésekor egyébként a szász nemzet tíz jelöltet ajánlott a gárdába, akik közül kettő: a brassói Daniel Heydendorff és a szászvárosi Eperjesy Gergely (1736–?) nyert felvételt, annak ellenére, hogy a szászok 6000 forintos anyagi hozzájárulása fejében hat jelöltjüket kellett volna felvenni.⁵⁴⁰ A toborzás során Rhédey ezredes a testőrség nemesi jellege miatt elzárkózott a szászok felvételétől, de Bethlen kancellár és gróf Kemény László kormányzó is a szászok felvétele mellett foglalt állást. A kormányzó a következőképp összegezte a helyzetet: „ezen Országnak, Három Nátioból álló Systematica Unioja melly ha egyben meg bomlik, és egymástól megszakasztatik, másbanis Könnyen meg bomolható és el Szakaszthato lészen, ha a terhet egyaránt vonnya, illő hogy a Competens Tisztességbenis egyaránt részesüllyen”.⁵⁴¹ A szászok felvétele körüli félreértések ezt követően tisztázódtak.

A testőrség intézménye kevésbé jelentett komoly vonzerőt a horvát-szlavón nemesség számára, kezdetben több vármegye jelentkező híján nem is tudott kit ajánlani a gárdába. Az osztrák tartományokhoz való földrajzi közelség miatt a nevesebb, befolyásosabb famíliák tagjai (köztük Draskovichok, Keglevichék) számára már adottak voltak a császárvárosi jelenlét és kapcsolattartás eszközei, így nem szorultak rá a gárda nyújtotta lehetőségekre. Feltörekvő családok, mint a Jellachichok vagy Pejacevichék viszont szívesen adták fiaikat bécsi testőrszolgálatra, mindkét familia két-két tagot is delegált az első években a gárdába.⁵⁴² A Horvátországból érkező testőrök mindegyike (nyolc fő) a horvát nemesség centrumában, Zágráb vármegyében született, a jelölő vármegyék vizsgálata azonban további kutatást igényel, ugyanis a vármegyék kancelláriának írt felterjesztései között a testőrök sze-

⁵³⁷ MNL OL B 2 1760. Nr. 327. 1760. 05. 13-i határozat.

⁵³⁸ Illéssy, 1895. 527–528.

⁵³⁹ MNL OL B 2 1760. Nr. 327. 1760. 06. 28-i protokollum.

⁵⁴⁰ Illéssy, 1895. 528.; MNL OL B 2 1760. 342.

⁵⁴¹ MNL OL B 2 1760. Nr. 342. Kemény 1760. 07. 12-i levele.

⁵⁴² Jellachich Dénes (1740–?) és Gábor (1742–1768), illetve báró Pejacevich József (1742–1769) és Zsigmond (1741–1821).

mélyére tett ajánlások nem szerepelnek.⁵⁴³ Horvátországnak és Szlavóniának a gárda állományában való 5%-os képviselte nagyjából arányban állt a testőrség fenntartásához nyújtott támogatásával.

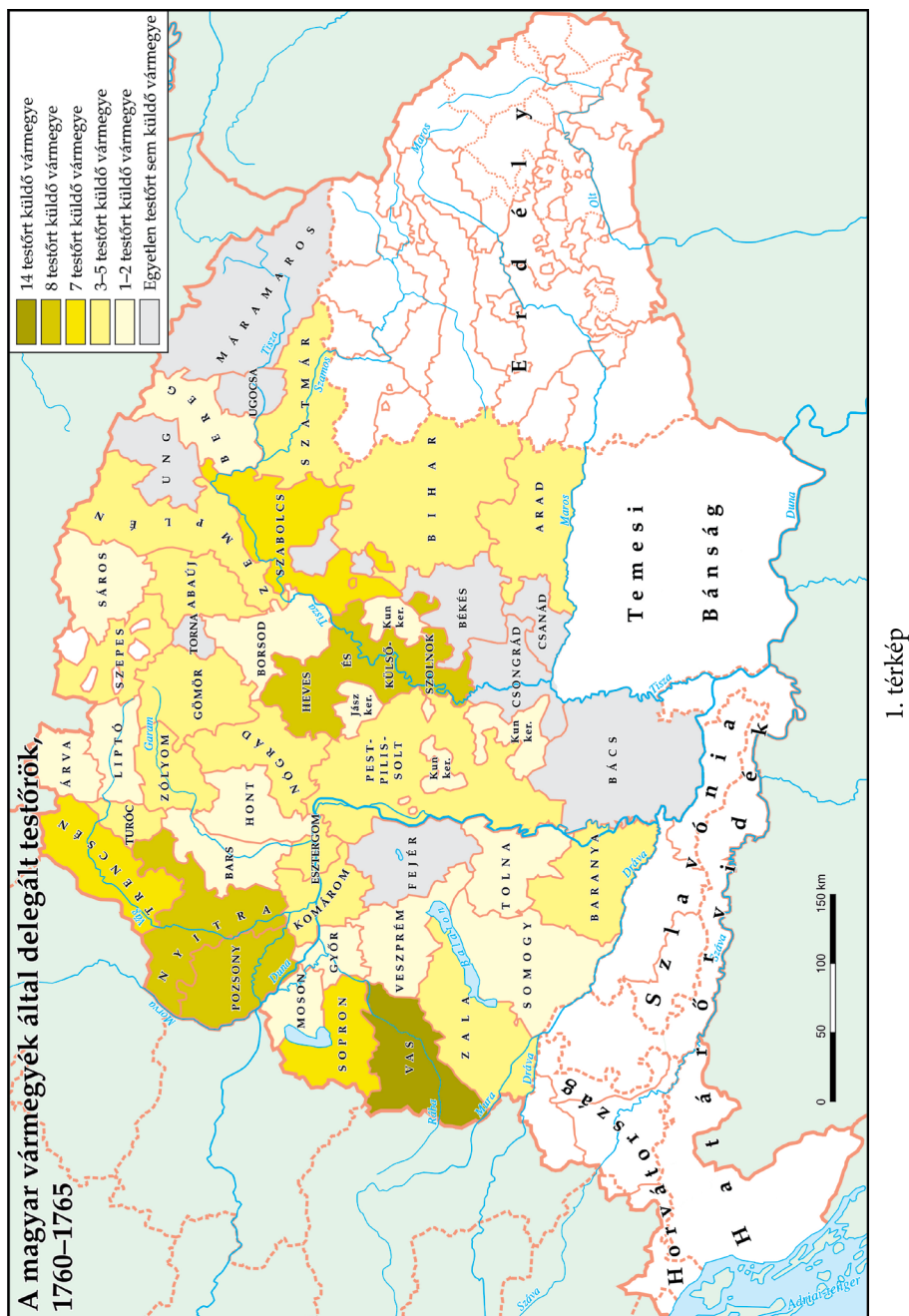
A Magyar Királyság vármegyei delegálták a nemesi testőrség 1760–1765 közötti állományának 61%-át, illetve a hadseregből közvetlenül a gárdába került személyekkel együtt a 76,1%-át. A vármegyék nemcsak az intézmény anyagi támogatásából, hanem a testőrjelölésekből is igen különböző mértékben vették ki a részüket (lásd az 1. térképen).⁵⁴⁴ A legtöbb testőrt kimagasló arányban (a teljes állományra nézve 6,4%-ban, a magyar vármegyék közül 10,5%-ban) Vas vármegye delegálta a gárdába, tizennégy sikeres pályázót ajánlott az intézménybe. A második helyen, Vastól jelentős lemaradásban Heves, Nyitra és Pozsony vármegye áll nyolc-nyolc testőrrel (3,7%-os, illetve 6%-os aránnyal), a harmadik helyen pedig hét-hét fővel Sopron, Szabolcs és Trencsén (3,2%-os, illetve 5,3%-os aránnyal). Az első három helyen álló vármegyék együttesen a testőrség teljes állományának több mint negyedét, 27,1%-át, a magyar vármegyéknek pedig 44,4%-át biztosították. A következő szintet a testőrség állományába 3–5 főt küldő vármegyék jelentették: Abaúj (3), Arad (3), Baranya (3), Bihar (3), Gömör (3), Esztergom (3), Komárom (3), Nógrád (4), Pest (5), Szatmár (4), Szepes (4), Turóc (3), Zala (3), Zólyom (3) és Zemplén (4). A középmezőnyben lévő vármegyék a testőrség teljes állományának 22,9%-át, a magyar vármegyéknek 37,6%-át adták. A gárdába egy-két személyt delegáló vármegyék a következők voltak: Árva (1), Bars (1), Bereg (1), Borsod (2), Győr (1), Hont (1), Jászkun kerület (2), Liptó (2), Moson (2), Sáros (2), Somogy (2), Tolna (2) és Veszprém (2). Ezen szint képviselői együttesen a testőrség teljes állományának 9,6%-át, a magyar vármegyéknek pedig 15,8%-át biztosították. Végül tíz olyan vármegyét is azonosíthatunk, amelyek 1760–1765 között egyetlen testőrt sem adtak, ezek a következők voltak: Bács, Békés, Csanád, Csongrád, Fejér, Temes, Torna, Torontál, Ugocsa és Ung. Az utóbbi vármegyékkel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a hadseregből a testőrségbe kerültek közül egy személy (Salamon György) Fejérből származott, illetve Bács és Csongrád sikertelenül ajánlott egy-egy, Ung pedig három személyt.⁵⁴⁵ Az ajánlásoknál bizonyára közrejátszott az adott vármegye politikai súlya, de a jelölt személye és családjának tekintélye még fontosabb kiválasztási szempont lehetett, például korszakunkból Vasnak öt, Pozsonynak pedig hét sikertelen ajánlása is ismert.⁵⁴⁶

⁵⁴³ Legalábbis az MNL OL A 27 állagban Pozsega, Verőce és Zágráb vármegyék részéről nem találtam hasonló felterjesztést.

⁵⁴⁴ A következő elemzésben csak a testőröket delegáló vármegyék találhatók. Nem szerepelnek a vizsgálatban azon testőrök vármegyei, akik a hadseregből kerültek a gárdába.

⁵⁴⁵ Hellenbronth, 1940. 405–451.

⁵⁴⁶ Hellenbronth, 1940. 425.

Milyen következtetéseket vonhatunk le a testőrök földrajzi származása alapján? Az intézmény személyi állományának és finanszírozásának a biztosításában a császárvároshoz közeli, erős nemesi réteggel rendelkező vármegyék jártak az élen, továbbá hozzájuk csatlakozik még Heves és Szabolcs, amelyek szintén jelentős nemesi társadalommal rendelkeztek. Közülük az anyagi támogatás tekintetében a kevésbé módos Szabolcs vármegye lógott ki, 1500 forintos megajánlásával. Az 1764–1765. évi diétán ezen vármegyék közül a hevesi követek testőrségpárti szerepe ismert, de Nyitra és Pozsony jelentős anyagi támogatásuk és kiemelkedő testőrajánlásaik ellenére az intézmény támogatásával szemben az ellenzék táborát erősítették. Ennek oka egyfelől az adóemeléssel szembe helyezkedő nemesi sérelmi politikában keresendő, másfelől pedig a két vármegye megeléghette az intézmény fenntartásához adott kiemelkedő hozzájárulását. A középmezőny vármegyéi földrajzilag és politikailag is igen heterogén csoportot alkottak. Köztük Nógrád és Pest az 1764–1765. évi országgyűlésen testőrpártiak, a gárda állományába ellenben négy-négy újoncot delegáló Szepes és Zemplén ellenzékiek voltak, közülük Zemplén (valószínűleg elhanyagolható mértékű) anyagi támogatása nem is ismert. A testőrségbe egy vagy két tagot küldő vármegyék többnyire kisebb földrajzi kiterjedésűek és/vagy kisebb köznemesi réteggel rendelkeztek. Közülük kiemelkedik az intézmény felállításához 4000 forinttal hozzájáruló Bars, amely azonban mindössze csak egy testőrt, Gyurcsányi Gábort (1735–?), a Helytartótanács későbbi titkárát delegálta a gárdába.⁵⁴⁷ A testőrségbe egyetlen személyt sem (sikerrel) küldő vármegyék többsége az ország déli, sokáig oszmán fennhatóság alatt álló részén feküdtek, valamint a kicsiny Ugocsa és Ung az ország északkeleti sarkában helyezkedtek el. Ezen vármegyékben jellemzően rosszak voltak a gazdasági körülmények, és kis létszámú nemesi társadalommal rendelkeztek, nem véletlen a gárda fenntartásához való csekély anyagi és személyi hozzájárulásuk.

A Magyar Nemesi Testőrség állománya vallási-felekezeti megoszlás szempontjából is sokszínű képet mutatott. A testőrség kiváltságlevele lehetővé tette, hogy a gárdisták harmada a protestáns nemesség köréből kerüljön ki. Ezt az arányt az első években nem sikerült kialakítani, a gárda formálódásakor a felvehető keretszámnál kevesebb protestáns fiatal jelentkezett az intézménybe, arányuk 1760-ban (harminc fővel) az állomány negyedét érte el.⁵⁴⁸ A testőrség azonban felekezetiileg még így is jóval toleránsabb és heterogénebb intézménynek számított, mint a korabeli hivatalrendszer, ahol protestánsként szinte lehetetlen volt érvényesülni, e tekintetben a gárda sokkal inkább hasonlított a katonaság intézményére, amely a sikeres rekrutáció érdekében

⁵⁴⁷ Hellenbronth, 1940. 169.

⁵⁴⁸ ÖNB HS Cod. Ser. N. 3919. fol. 116.

lehetővé tette a protestánsok felvételét és karrierépítését.⁵⁴⁹ Bár a tolerancia természetesen kizárólag a bevett felekezetekre terjedt ki, a keresztény tanítástól elforduló szabadelvűséget (*Freigeisterei*) és a tiltott könyvek birtoklását büntették, ezen veszélyre a Főudvarmesteri Hivatal 1767-ben külön rendeletben figyelmeztetett.⁵⁵⁰ A testőrség állományában a nem katolikusok között a magyar és erdélyi nemesség felekezeti viszonyainak megfelelően túlnyomó többségben a reformátusok képviseltették magukat. Köztük a magasan képzettek, komoly tanulmányi curriculumot maguk mögött tudók aránya különösen szembetűnő volt, mint Baranyi László (1729–1796) esetében, aki a hallei egyetemen folytatott tanulmányait követően került a testőrséghez, ahol Christian Wolff (1679–1754) filozófus, természettudós tanítványa volt, korábban pedig a sárospataki és a debreceni kollégiumokban művelődött.⁵⁵¹ Baranyi a hároméves (1760–1763 közötti) testőrszolgálat után Debrecen város tanácsosaként tevékenykedett, mellette a geográfia diszciplínájával is behatóan foglalkozott, illetve írói-fordítói munkássága is ismert.⁵⁵²

A gárda legismertebb személyiségei a jelentős irodalmi munkássággal bíró testőrírók közül kerültek ki, Baranyin kívül (mások mellett) ide sorolhatjuk Barcsay Ábrahámot (1742–1806), Báróczy Sándort vagy Bessenyei Györgyöt és Sándort (1743–1809). Ezen kör tagjainak közös jellemzője, hogy kelet-magyarországi és erdélyi, református köznemesi famíliák fiai voltak, fiatalon (sárospataki, nagyenyedi) kollégiumi tanulmányokat folytattak, és többnyire a testőrszolgálat után foglalkoztak irodalomműveléssel. E tekintetben is kivételt képez közöttük Bessenyei György, aki literátori működését már a testőrség kötelékében megkezdte, 1772-ben több műve is nyomtatásban megjelent, köztük a legismertebb az *Ágis tragédiája*, amit a szerző Mária Teréziának ajánlott, és amihez hagyományosan a magyar irodalmi felvilágosodás szimbolikus kezdetét kötjük.⁵⁵³ Bessenyei két testvérével, Boldizsárral (1740–1797) és Sándorral szolgált a testőrség állományában, ahol lehetősége nyílt modern idegennyelvek (francia, német, olasz) elsajátítására, valamint a bécsi (és ezáltal a nyugat-európai) kulturális életbe, színházi és irodalmi világba való bekapcsolódásra. A császárvárosi élet és az általa kínált kulturális lehetőségek elnyerték Bessenyei tetszését, nyolcéves (1765–1773 közötti) gárdaszolgálat után is Bécsben maradt, amit előbb a református egyháztól, majd Mária Teréziától kapott éves (2000 forintos) kegydíjak tettek számára lehetővé. Az uralkodónő Bessenyeit 1780-ban az Udvari Könyvtár őrévé is

⁵⁴⁹ Csepregi, 2009; Hochedlinger, 2003. 311.

⁵⁵⁰ HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, 1767 8/4.

⁵⁵¹ Tarr, 2004. 149.

⁵⁵² Kosáry, 1983. 152.

⁵⁵³ Bessenyei életének és művének értelmezéséhez (a teljesség igénye nélkül) lásd: Bíró, 1976; Csorba, 2000; Gálos, 1951; Szilágyi, 2014.

kinevezte, amiben Kollár Ádámnak és báró Theresia von Grass (Grasse), Mária Terézia komornájának (*Kammerfrau*) a közbenjárása, valamint az egykori testőr egy évvel korábbi katolizálása is alapvető szerepet játszott.⁵⁵⁴

A testőrök többsége (a Bessenyei testvérekhez hasonlóan) tanulmányai után, fiatalon, húszas évei elején került a testőrséghez, ami első formális szolgálatukat jelentette. A szolgálati idő korszakunkban nem volt pontosan meghatározva, a köztestőrök átlagosan hat (5,86) évet töltöttek el az intézmény állományában, de ettől markánsan eltérő eseteket is azonosíthatunk. Például Kégly Józsefet (1741–?) kevesebb, mint öt hónap szolgálat után bocsátották el,⁵⁵⁵ Sándor Mihály (1741–?) betegség miatt kilenc hónap után távozott,⁵⁵⁶ ellenben Báróczy Sándor negyvenöt éven keresztül, Dóczy József (1741–1825) pedig ötvenhét éven keresztül teljesített szolgálatot a testőrségnél.⁵⁵⁷ A testőrség kötelékén belül nem volt egyszerű feladat magas karriert befutni, a tiszti pozíciókra jellemzően nem a testőrök köréből, hanem a hadsereg állományából kerestek alkalmas jelöltet. Az 1760–1765 között kinevezett gárdisták közül keveseknek sikerült a tisztikarba felküzdeniük magukat. Egyikük Báróczy volt, aki 1783-tól másod-, 1802-től pedig első őrmesterként szolgált, de érdemes megemlíteni Lübeck Károlyt (1718–1779) is, aki két év szolgálat után másodőrmesteri kinevezést kapott. A köztestőrök közül viszont az első őrmesteri tisztségig egyedül csak Báróczynak és Dóczynak sikerült eljutnia.

A magasabb karriereket a testőri szolgálat után, elsősorban a hadsereg kötelékében tudták befutni a fiatal nemesek. Katonaként a legmagasabbra Karaiczay András (1744–1808), Liphay Antal (1745–1800) és Stephaich Ferenc (1739–1811) jutottak, akik mindhárman főnemesi rangemelésben (Karaiczay grófi, Liphay és Stephaich bárói) részesültek. A 18. század utolsó harmadában a hadi szolgálat a tehetséges tisztek számára kiváló felemelkedési lehetőséget kínált, pályája csúcsán, 1799-ben Karaiczay altábornagy, ugyanekkor Liphay szintén altábornagy, Stephaich pedig egy évvel később vezérőrnagy (*Generalmajor*) lett.⁵⁵⁸ A gárdisták több mint harmada folytatta a testőrség után katonai szolgálatot, a többség természetesen nem tudott kimagasló karriert befutni, de akadtak köztük szép pályát maguk mögött tudók, mint Szögyény Lőrinc (1741–1805), aki az őrnagy, illetve Vay János (1743–1807), aki az alezredesti rendfokozatig vitte.⁵⁵⁹

Az ismert pályafutással rendelkező testőrök fele a hivatali szférában tudott elhelyezkedni, leginkább erdélyi tartományi, magyar vármegyei vagy

⁵⁵⁴ A téma tágabb kontextusához lásd: Antal, 2009; Mályusz, 1994; Kubiska-Scharl-Pözl, 2018. 611.

⁵⁵⁵ Hellenbronth, 1940. 206.

⁵⁵⁶ Hellenbronth, 1940. 324.

⁵⁵⁷ Hellenbronth, 1940. 131.

⁵⁵⁸ Hellenbronth, 1940. 202., 238., 337.; Szemethy, 2020. 358–360.

⁵⁵⁹ Hellenbronth, 1940. 385.

városi közigazgatásban (mint harmincados, jegyző, postamester vagy sóhivatalnok), valamint az igazságszolgáltatásban mint ülnök tudtak biztos bevételre szert tenni valamelyik kerületi táblánál. Az egykori testőrök között számos vegyes karriert is azonosíthatunk, amely a korszakra jellemző módon a hivatali és a katonai pálya állomásait ötvözte, mint Rosty Pál (1742–?) esetében, aki a gárda után katonai pályán indult el, majd a Martinovics-felkelés kerébe törte karrierjét, később pedig Vas vármegyei táblabíróként tudott hivatalt vállalni.⁵⁶⁰ Keveseknek sikerült a testőrség után a Habsburg-udvartartásban kinevezést nyerniük, kivételnek számít Mattyasovszky Gáspár (1739–?), aki az *Arcièren*-gárda tagja lett, vagy Gindly Károly (1737–1805) és Usovich János (1745–?), akik több mint két évtizeden keresztül (Gindly 1767–1790 között, Usovich pedig 1771–1792 között) szolgáltak asztalnokként (*Truchsess*).⁵⁶¹ A nemesi testőrség 1760–1765 közötti állományának a tagjai közül komolyabb bécsi hivatali karriert egyedül Pávics József (1744–?) tudott befutni, aki a Magyar Udvari Kancellárián előbb fogalmazó (1768), protokollista (1776), majd (1780-ban címzetes, 1782-ben tényleges) titkár lett, valamint II. Lipót és I. Ferenc koronázásán a magyar heroldi tisztséget is ő töltötte be.⁵⁶² Az országos hivatalok közül néhányan a Helytartótanácsnál tudtak karriert építeni, Aszalay József (1740–?) előbb titkár (1765–1770), majd tanácsos (1770–1783) lett, Gyurcsányi Gábor (1735–?) pedig előbb fogalmazóként (1771–1775), később titkárként (1775–1781) dolgozott, de neki korábban már az apja, Imre is a hivatal titkáráként (1730–1735) szolgált.⁵⁶³ Az első testőrök közül a Magyar Udvari Kamaránál Csergheő Mihály Károly (1738–1783) tudott ügyesen érvényesülni, 1771-től fogalmazóként és altitkárként, majd később titkárként (1776–1783) dolgozott.⁵⁶⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a magyar hivatali hálózatban elhelyezkedő testőrök között a katonakéhoz hasonló meredek, rangemeléssel járó karriereket nem azonosíthatunk. Rudnyánszky Elek (1742–1779) 1773-ban apjának, Józsefnek (1705–1788), a hétszemélyes tábla bírójának köszönhetette, hogy ő maga is bárói címet kapott.⁵⁶⁵ Az erdélyi hivatalnokok között viszont lehet rangemeléssel járó pályáívet azonosítani. A nagyszebeni polgármester fia, a testőrségben négy éven át (1760–1764 között) szolgáló, Andreas Georg Rosenfeld (1741–1808) 1794-ben kapott magyar bárói címet, a rangemelést hivatali érdemeivel és meredeken felívelő pályafutásával sikerült elérnie: guberniumi jegyzőből emelkedett munkácsi

⁵⁶⁰ Hellenbronth, 1940. 320. További testőrkarierek elemzéséhez lásd: Khavanova, 2018. 125–128.

⁵⁶¹ Kubiska-Scharl-Pözl, 2018. 609.; 731.

⁵⁶² ÖStA HHStA HS B Nr. 794.; Kubiska-Scharl-Pözl, 2018. 681.

⁵⁶³ Ember, 1940. 202., 205.

⁵⁶⁴ Fallenbüchl, 1970. 299.

⁵⁶⁵ Szemethy, 2020. 342–343.

királyi biztossá, majd az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosává, karrierje csúcán pedig erdélyi tartományi főbiztos volt.⁵⁶⁶

Az intézmény mérége

„Ha ez intézmény fölelevenítésének okát fürkésszük, azt kétségkívül a királynő terveiben, a királynő gondolkodásmódjában találhatjuk föl. Megfosztani a magyart előbb nemzetiségétől, majd az önkényű kormányzást nagymérvben gátló alkotmánytól, a királynő legkedvencebb tervei közé tartozott”⁵⁶⁷ – írja 1872-ben Ballagi Aladár, aki a nemzeti romantika szemüvegén át szemlélte és értékelte a Magyar Nemesi Testőrség intézményét. Ma, a Habsburg Monarchia belső kontextusainak pontosabb ismerete és a politika kultúrtörténeti kutatások tanulságai alapján másként értelmezhetjük a testőrség intézményét. A kutatás jelen állása és a kortárs vélemények alapján a testőrgárda megalapítása hármas célt szolgált: nagy mértékben emelte a magyarok udvari jelenlétét, kölcsönösen reprezentálta az uralkodót (az uralkodói hatalmat) és a magyar rendeket, valamint művelődési teret biztosított a fiatal köznemesek számára. A testőrség komplex módon, kölcsönösen szolgált a Habsburg-uralkodók és a magyar rendek érdekeit, tehát félrevezető az a nacionalista értelmezés, amely szerint az intézmény csupán a kormányzat (magyar érdekekkel szembeni) politikai terveinek a kiszolgálója lett volna. A nemesség udvari integrációjában és ezáltal a rendek (kiváltképp a köznemesség) és a kormányzat közötti kapcsolat javításában kétségkívül fontos szerepet játszott a testőrség. A köznemesség, főként a *bene possessionatus* réteg bizalmának megnyerése pedig a Habsburg-kormányzat fontos politikai célkitűzése volt, az országgyűléseken ugyanis az alsótábla és a megyei követek súlya a 18. század közepétől folyamatosan növekedett.⁵⁶⁸ Az intézmény sikeresen működött, nem véletlen, hogy később, a Magyar Nemesi Testőrség mintájára a bécsi udvarban még több hasonló, területi alapon szervezett gárdát is felállítottak, mint a Galíciai Testőrséget (1782–1791), a Cseh Testőrséget (1813–1814) és a Lombard–Velencei Testőrséget (1838–1850), de ezek a magyar testőrséghez képest kevésbé tartós intézményeknek bizonyultak.⁵⁶⁹

A testőrség számottevő segítséget nyújtott a fiatal nemesek kapcsolatépítéséhez és a bécsi udvari világban való eligazodáshoz. A gárda a kelet-magyarországi és erdélyi köznemesek, sőt még egyes főnemesi famíliák számára is fontos kapcsolatot jelentett a császárvároshoz. Az intézmény spe-

⁵⁶⁶ Hellenbronth, 1940. 320.

⁵⁶⁷ Ballagi, 1872. 30.

⁵⁶⁸ Ebben a folyamatban az 1751. évi diéta különösen fontos szerepet játszott: Nagy, 2020.

⁵⁶⁹ Gestrich, 2013; Urrisk-Obertyński, 2004. 177–180., 205–208., 209–222.

ciális szerepe abban is megnyilvánult, hogy egyfajta lovagi akadémiaként funkcionált a különböző műveltségű vidéki nemesek számára. Az összehasonlítás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a gárdában 1760–1765 között nagyjából kétszer annyi horvát, erdélyi és magyar nemes szolgált, mint ahányan 1746–1765 között a Theresianum tanulói voltak. Persze a testőrök a róluk vezetett minősítések (*Conduite-Listen*) tanulságai alapján igen különböző arányban és eltérő eredménnyel mélyedtek el az elméleti képzésekben.⁵⁷⁰ Báróczi Sándor évkönyvéből vagy a *Straffprotokollok*ból is tudjuk, hogy számos fiatal nemes jellemzően nem a bécsi művelődési, hanem inkább a szórakozási lehetőségeket kereste. A forrásokban igen különböző kihágásokról és bűncselekményekről olvashatunk a lerészegedéstől, a garázdaságon és tiltott szerencsejátéküzésen keresztül egészen a gyilkosságig, bár az utóbbi kirívó esetre csak a 18. század végén került sor.⁵⁷¹ Tehát a gárdisták között közel sem volt mindenki költő és műfordító, a felvilágosodás kultúrájának a hordozója, valamint a testőrök között a szabadkőműves páholytagok aránya is alacsony volt.⁵⁷² Ennek ellenére a testőrség intézménye mégiscsak jelentős szerepet játszott a császárváros és a magyar területek közötti tudásáramlás folyamatában, valamint a centrum és a vidék közötti kohézió erősítésében. Bécs számos köznemesi ifjú számára egyfajta ablakot nyitott a 18. század második felének nyugat- és közép-európai kultúrájára. Az 1771-től Ferdinánd főherceg, Lombardia kormányzójának milánói udvarában külszolgálatot vagy 1778-tól futárszolgálatot teljesítő testőrök pedig még több szellemi impulzust kaptak, ami saját vármegyei közösségükre is hatással lehetett.

⁵⁷⁰ HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, Bd. 35d. A testőrök hétköznapijaihoz lásd: Soós, 2010.

⁵⁷¹ Tipikus fegyelmi ügy volt például Buday Pál 1771. február 2-i kihágása, aki késő esti (kapuzárás utáni) hazaérkezését követően „keresetlen” szavakkal illetve porkolábot, amiért 24 órás szobafogságot kapott. HL VI. A királyi magyar nemesi testőrség iratai, Bd. 200. fol. 1r.

⁵⁷² Például az egyik legnevesebb és legnagyobb bécsi páholyban, az 1781-ben alakult *Zur wahren Eintracht*-ban a testőrök közül Báróczy Sándor és Dóczy József fordult meg (de formálisan nem voltak a páholy tagjai). Irmen, 1994. 342–348.

II.

Hivatali karrier és tanácsadói befolyás

A BÉCSI KORMÁNYSZERVEK

Bécs uralkodói székhelyként és a Habsburg Monarchia fővárosaként fontos kormányzati centrumot jelentett, ahol az államkonglomerátum irányításához szükséges központi hivatalok és kormánysszervek működtek. A magyar nemesség és főnemesség császárvárosi integrációja szempontjából több kiemelt jelentőségű intézmény székel a császárvárosban, amelyek tisztségviselői egyfelől rendszeres jövedelemre tehettek szert, és lehetőségük nyílt bécsi hivatali karrier befutására, másfelől pedig különböző szinteken befolyást nyerhettek a kormányzati ügyek intézésébe. A 18. században, kiváltképp a második felében, utolsó harmadában kevés olyan központi kormánysszervet vagy fontosabb hivatalt találunk, ahol az évek során egy-egy magyar vagy magyarországi származású tisztségviselő ne fordult volna meg. A jelen szerkezeti egység négy fontosabb hivatalban, a Magyar Udvari Kancellárián, az Erdélyi Udvari Kancellárián, az Udvari Haditanácsban és az Alsó-Ausztriai Kormányzatban teszi vizsgálat tárgyává a magyar hivatalnokok jelenlétét és pályáját. Ezen intézmények különböző jellegűek: a két kancellária a magyar, illetve az erdélyi kormányzat kulcsintézménye, amelyek személyi állományát túlnyomórészt magyarországi és erdélyi származású személyek tették ki; az Udvari Haditanács központi kormánysszerv, amelynek hatásköre az egész monarchiára, közte a Magyar Királyságra is kiterjedt, a negyedik pedig tartományi hivatal, ami formálisan nem állt kapcsolatban magyarországi ügyekkel. A kancelláriák vizsgálata – a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség igazgatása szempontjából megkerülhetetlen intézmények lévén – szükségszerűen elvégzendő feladat, de a másik két hivatal is számos magyar főnemesi karrierút fontos állomását jelentette. A téma igen kiterjedt és szerteágazó, ezért a jelen szerkezeti egység fejezetei csupán rövidebb áttekintéseket tartalmaznak az egyes kormánysszervek magyarországi és erdélyi tisztségviselőinek pályáiveiről, a vizsgálat fókuszában elsődlegesen a főnemesi karrierrek állnak. Más módszert érvényesítünk viszont az Udvari Kamara magyar hivatalnoki körének az értelmezésénél. A központi pénzügyi kormánysszerv *natio Hungaricából* származó tisztségviselői jól körülhatárolható és átlátható létszámú csoportot képeznek, akiknek példáján keresztül a bécsi hivatalviselés számos jellegzetességét figyelhetjük meg. Az Udvari Kamara magyar személyi állományát – és nemcsak a főnemesi címmel rendelkezőket – átfogóbb elemzés keretében külön fejezetben fogjuk vizsgálni.

A Magyar Udvari Kancellária

A kormány szerv vázlatos története

A Magyar Udvari Kancellária megszervezésére I. Ferdinánd 1527. évi nagyszabású, az újonnan Habsburg-felügyelet alá került területek kormányzati integrációját szolgáló reformjai keretében került sor.¹ A kancellária a kora újkor évszázadai alatt számos intézményi változáson esett át, de megalapításától kezdve a Magyar Királyság egyik legfontosabb bécsi hídfőállását képezte. Az intézmény a kormányzati szervek közötti eseti kompetenciavitákat leszámítva hivatalosan mindig független hivatalnak számított, (az 1569. évi 38. törvénycikket megújító) 1715. évi 17. törvénycikk erről a következőképp fogalmazott: a kancellária „semmi más udvari kormányzóktól ne függjön, sőt inkább, az egy és ugyanazon fejedelem többi közvetlen kormányzójával, úgy, mint ezek ő vele, a fennforgó ügyekre nézve egyenrangú legyen”.² A kancellária egyfajta csatornát, összekötő intézményt jelentett a mindenkor Habsburg-uralkodó és a Magyar Királyság között, ennek megfelelően a hivatal legfontosabb feladata az uralkodó és a magyar hivatalok közötti kommunikáció biztosítása volt, továbbá az uralkodók felségjogaikat (birtok- és címadományozás, rangemelés, kinevezés) is a kancellárián keresztül gyakorolták.³ Az intézmény további funkciói közé tartozott, hogy igazságszolgáltatási ügyekben fellebbezési fórumként működött, hiteleshelyként funkcionált, közreműködött az országgyűlések előkészítésében és a törvények megfogalmazásában, valamint az uralkodó bizonyos diplomáciai (kiváltképp a lengyel koronával kapcsolatos) ügyek intézésében is felhasználhatta a kancelláriát. A cseh és az osztrák területek kormányzásában hasonló szerepet játszott a Cseh és az Osztrák Udvari Kancellária, amelyek 1749-ben, előbb a *Directorium in publicis et cameralibus* központi kormány szervben egyesültek, de közös intézményi struktúrájuk annak felszámolását követően, 1761-ben is megmaradt, illetve a Német-római Birodalom bizonyos ügyeinek intézése terén a szintén Bécsben székelő Birodalmi Kancellária bírt hasonló funkcióval.⁴

A Magyar Udvari Kancellária nagyszabású átszervezésére, vizsgálati korszakhatárunk előtt két évtizeddel, 1690-ben került sor. Buda oszmánoktól való 1686. évi visszavételét követően az új hatalmi-politikai helyzetre való tekintettel több tervezet is született a Habsburg-kormányzat és a magyar ren-

¹ A kancellária megszervezéséről és első éveiről lásd részletesen: Fazekas, 2018. 29–37.

² CJH, 1657–1740. 449.

³ Fazekas, 2014/a. 1133.

⁴ Fellner–Kretschmayr, 1907. I. 139–217.; Hochedlinger, 2019/a; Göbl–Hochedlinger, 2019; Mat’á, 2019/b.

dek részéről egyaránt, a Magyar Királyság Habsburg Monarchiába való integrációjára, amelyek sürgető problémaként tekintettek a kancellária reformjára is.⁵ Az 1690. évi átszervezés nagy változásokat hozott a kormány szerv szervezeti felépítésében és működésében egyaránt. A reform a magyar kancelláriát a Bécsben székelő többi kancelláriához hasonló módon alakította át.⁶ Az intézmény professzionálisabb hivatallá és kollegiális tanácsadó szervé vált, amelynek fizetett személyi állományát a kancellár, négy tanácsos, két titkár, valamint fogalmazó, kiadó, regisztrátor és kancellisták képezték.⁷ Megjelent a hivatali és a privát szféra szétválasztásának az igénye, a munkát közös hivatali helyiségben és nem a magánlakásokon kellett már végezni, illetve a rendelet az ágensi hivatal bevezetése révén megtiltotta, hogy a kancelláriai tisztségviselők magánügyfelekkel találkozzanak.⁸ A 16–17. század folyamán a kancellária állománya jellemzően kevesebb mint tíz főből állt, 1690-ben az intézmény különböző rangú tisztségviselőinek létszáma tizenöt főre növekedett, 1719-ben a hivatalnokok létszáma már elérte a huszonnégy főt, amely arány nagyjából 1761-ig tartotta magát, de 1762-ben már harminchat személy teljesített szolgálatot a kancellárián.⁹ Az újabb létszámnövekedés az 1762. évi bécsi hivatali átszervezésekkel és reformokkal magyarázható. A hétéves háború vége felé közeledve, a gróf Friedrich Wilhelm von Haugwitz (1702–1765) vezette *Directorium* felszámolását követően a Habsburg Monarchia közigazgatási modernizációja jegyében került sor a bécsi kormányservek átfogó reformjára.¹⁰ Ekkor a császárvárosi hivatali elitben komoly változások történtek, többek között gróf Rudolph von Choteket (1706–1771) elmozdították az Udvari Kamara éléről, és megbízták az újonnan egyesített Cseh–Oszták Udvari Kancellária vezetésével, gróf Ludwig von Zinzendorf (1721–1780) az Udvari Számvevőszék (*Hofrechenkammer*) elnöki tisztségét kapta meg, az idős gróf Johann Philip von Harrachot (1678–1764), az Udvari Haditanács elnökét pedig nyugdíjazták. A Magyar Udvari Kancellária élére Mária Terézia ekkor nevezte ki gróf Esterházy Ferencet (1715–1785), de látni fogjuk, hogy az intézmény személyi állományában ekkor további változások is történtek.

⁵ Fazekas, 2018. 98–207.; Iványi, 1971. 140–147.; Einrichtungswerk, 2010.

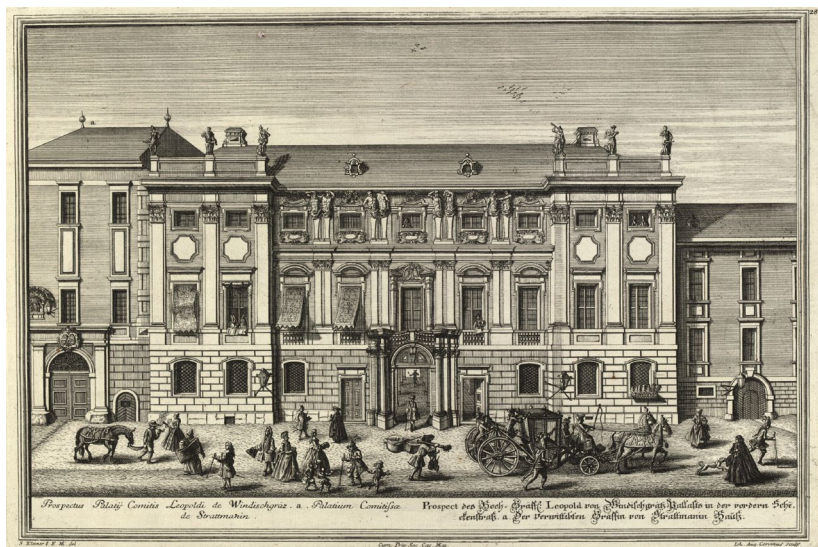
⁶ A Cseh Udvari Kancellária átszervezésére az 1620. évi fehérhegyi csatát követően került sor, tanácsosokat pedig az 1650-es évektől találunk az intézményben. Mat'a, 2019/b. 474–479.

⁷ Fazekas, 2018. 203.

⁸ Fazekas, 2014/a. 1134.

⁹ Bár a kancellária állománya még így sem érte el a Cseh Udvari Kancellária létszámát, amely már 1733-ban ötvenhárom főt tett ki. Mat'a, 2019/b. 478.

¹⁰ Hochedlinger, 2019/b.

13. kép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus:
Windisch-Grätz-palota, Bécs, 1733

A kancellária császárvárosi pozíciójának és reprezentációjának az erősödése szempontjából fontos évszámok az 1747. és az 1766/1767. évek, az intézmény ugyanis ekkor tett szert állandó bécsi székhelyre.¹¹ Előbb gróf Nádasdy Lipót kancellár vásárolhatta meg magyar vármegyék és városok több mint 106 000 forintot kitevő közadakozásából a Schenkenstraßén (mai Bankgassén) található, a gróf Leopold Johann von Windisch-Grätz (1686–1746) császári diplomata halála után üresen maradt palotát.¹² Majd az 1766/1767. év folyamán került sor a palota nagyszabású felújítására, amelynek keretében Nikolaus Pacassi (1716–1790) udvari építőmester tervei alapján renoválták és átalakították az épületet. A munkálatok költségei elérték a 300 000 forintot, amelynek jelentékeny részét a kancellári lakosztály kialakításának és berendezésének a költségei tették ki, ami egyfelől a kormány szervnek és első számú reprezentánsának a tekintélyét volt hivatott kifejezésre juttatni, másfelől pedig a Magyar Királyság bécsi reprezentációját is erősítette.¹³ A kancellária újonnan megrendelt festményei Mária Terézia koronázásának állomásait és az 1764-ben életre hívott Szent István Rend megalapítását ábrázolták, amelyek a Habsburg–magyar kapcsolatok stabilitását és erejét demonstrálták.¹⁴

¹¹ A kancellária épületének történetéhez lásd: Kelényi, 2012; Takáts, 1906.

¹² Takáts, 1906. 788–790.

¹³ Gecsényi, 1994; Kelényi, 2012. 122–130.; Mraz, 1994; Takáts, 1906. 792–799. A felújítási és építkezési költségek fedezéséhez lásd: Kulcsár, 2017.

¹⁴ Gödölle, 2014. 95–103.; Serfőző, 2017/b.

A költséges reprezentációs átalakításoknak köszönhetően a kancellária belső terei sokkal impozánsabb látványt nyújtottak, mint az épület külső megjelenése, legalábbis a palota utcafrontja nem versenyezhetett az egykori Cseh Udvari Kancellária (Johann Bernhard Fischer von Erlach által tervezett) épületével, amelyet VI. Károly uralkodása alatt az egyik legszebb bécsi palotának tartottak.¹⁵

A Magyar Udvari Kancellária személyi állományában 1711–1765 között több mint száz különböző rangú tisztségviselő fordult meg. A teljes állomány elemzésére a jelen vizsgálat nem vállalkozhat, a kötet fő célkitűzésének megfelelően a főnemesi pályáívek bemutatására fogunk fókuszálni. A következő alfejezetekben tehát azon harmincegy kancelláriai hivatalnok karrierjét követjük vázlatosan nyomon, akik született módon vagy rangemelésüknek köszönhetően rendelkeztek főnemesi címmel, vagy pályájuk csúcán, tisztségüknek köszönhetően az országgyűlés felsőtábláján foglalhattak helyet.¹⁶

Kancellárok

A magyar királyi főkancellári címet – középkori hagyományoknak megfelelően – az esztergomi érsek viselte, de vizsgált korszakunkban és a kora újkor egészében a kancellária tényleges irányítását a kancellár végezte. Hasonló struktúrát figyelhetünk meg például a Német-római Birodalomban is, ahol a főkancellári címet a mindenkori mainzi érsek viselte, viszont a császár mellett székelő kancellária tényleges irányítását az alkancellár látta el.¹⁷ A magyar udvari kancellár ugyan formálisan nem tartozott a Magyar Királyság országbárai vagy zászlósurai (*barones Regni*) közé, ettől függetlenül a pozíció az egyik legfontosabb magyar kormányzati tisztségnek számított, birtokosa az országos politikai elit sorába tartozott. A kancellári méltóság fontos bizalmi pozíciónak számított, ami az udvari társadalomban is tekintélyt kölcsönözött viselőjének.

A kancellári tisztségre történő kinevezésnél a *natio Hungaricá*hoz való tartozás alapvető elvásárnak számított a magyar rendek részéről. Mária Terézia koronázási hitlevelébe nemcsak a magyar kancellária más kormányiszervektől való függetlenségének kívánalma került be, hanem a rendek azt is kérték az új uralkodótól, hogy a „kormányshékhé ezután is legfelsőbb tiszte és legmagasabb ítélete szerint az ország minden részeiből és birtokos magyarok

¹⁵ Fuhrmann, 1770. III. 18.

¹⁶ A Magyar Udvari Kancellária 1711 és 1765 közötti kancellárjainak, alkancellárjainak és tanácsosainak névjegyzékét lásd a függelék 2. táblájában.

¹⁷ Neuhaus, 1997. 25.

közül fog alkalmas és képes egyének kinevezéséről gondoskodni”.¹⁸ Hasonló kívánalmak a Német-római Birodalom rendjei részéről is megfogalmazódtak a koronázás előtt kiadott választási kapitulációkban (*Wahlkapitulation*), amelyekben a fontosabb udvari tisztségek németekkel való betöltését kérték.¹⁹ A magyar udvari kancellár pozícióját 1711–1765 között nyolc magyar főnemes töltötte be, köztük három egyházi és öt világi személyt azonosíthatunk.²⁰ Korszakunk első kancellárja a Rákóczi-mozgalom alatt, 1706-ban kinevezett gróf Illésházy Miklós (1653–1723) volt²¹ akiknek a halála után több mint egy éven keresztül nem töltötték be a pozíciót. A kancellári méltóságot 1725-ben három személy is viselte, előbb csupán egyetlen héten keresztül az ekkor már gyenge egészségi állapotú gróf Erdődy László Ádám (1677–1736) nyitrai püspök,²² majd fél éven át gróf Esterházy Imre (1664–1745) veszprémi püspök. A kormány szerv vezetésében hosszabb stabilitást Acsády Ádám veszprémi püspök 1725. szeptemberi kinevezése hozott, aki 1732-ig volt hivatalban. Az utolsó egyházi kancellár lemondását követően gróf Batthyány Lajos került a hivatal élére, aki 1746-ban gyenge egészségi állapotára hivatkozva vált meg pozíciójától.²³ Mária Terézia egymást követően három befolyásos és jó udvari kapcsolatokkal bíró arisztokratát nevezett ki kancellárnak, előbb gróf Nádasdy Lipótot, majd 1758-ban gróf Pálffy Miklóst (1710–1773), végül 1762-ben Esterházy Ferencet. A 16–17. század folyamán a kancellári méltóságot folyamatosan főpapok (győri, nyitrai és veszprémi püspökök) viselték, ami Fazekas István véleménye szerint két okkal magyarázható, egyfelől azaz, hogy a püspökök számára nem kellett külön javadalmazást biztosítani, másfelől pedig az egyházi méltóságviselők szűkebb politikai mozgástérrel rendelkeztek, mint a világi rendek, így a kormányzat számára könnyebb volt őket egyfajta kontroll alatt tartani.²⁴ A 18. században egyrészt megfigyelhető, hogy a hivatali ügyek sokasodásával és az intézmény professzionalizációjával párhuzamosan kerültek világi személyek a kancellária élére, másrészt pedig ebben az időszakban a püspökökkel szemben a rezidenciakötelezettség is egyre erősebb elvárásaként fogalmazódott meg a kormányzat és a szentszék

¹⁸ CJH, 1740–1835. 29.

¹⁹ Vizsgált korszakunkra vonatkozóan: Burgdorf, 2015. 303., 445., 535., 628.

²⁰ A kancellárok pontosabb hivatalviselési adatait lásd a függelékben.

²¹ Illésházy ugyan nős volt, amikor kancellári kinevezését megkapta, de felesége, Balassa Erzsébet már 1707-ben elhunyt, így a kancellária vezetését özvegyként látta el.

²² A szakirodalomban Erdődy László Ádám születési évével kapcsolatban egyszerre lehet az 1677-es és az 1679-es évvel találkozni, aminek az eldöntését korábban az iskolai matrikulák adatai sem tették egyértelműen lehetővé. De Erdődy újonnan előkerült keresztelési anyakönyve segít kétséget kizáróan tisztázni a helyzetet, ugyanis keresztelőjére Pozsonyban, 1677. október 1-jén került sor. Pozsonyi Szent Márton-dóm, keresztelési anyakönyvek VI. (1676–1680) 138. (Family Search).

²³ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 40v.

²⁴ Fazekas, 2014/a. 1136.

részéről egyaránt. A birodalmi, a cseh és az osztrák kancelláriák vezetésében a világi elitváltás jóval korábban lezajlott, már a 16–17. században is jellemzően világi főurak vezették a kormánysszerveket. Atipikusnak tekinthető például az 1705-ben kinevezett és 1734-ig hivatalban maradó gróf Friedrich Karl von Schönborn (1674–1746) birodalmi alkancellári karrierje, aki egyháziként, sőt 1729-től Bamberg és Würzburg püspökként vezette a rábízott intézményt.²⁵

A világi magyar kancellárok neves magyar főúri familiákból (Batthyány, Esterházy, Nádasdy, Pálffy) származtak, olyan családokból, amelyek tagjai a magyar rendi elit csúcsán helyezkedtek el, illetve Bécsben is kellő tekintéllyel rendelkeztek. A felsoroltakhoz képest egyedül Illésházy Miklós pályája indult alacsonyabb szintről, családja egy évszázaddal korábban, István (1541–1609) nádor alatt élte fénykorát, a későbbi generációk a felső politikai elit körébe nem tudták felküzdeni magukat.²⁶ A Habsburgok iránt feltétlen hűséget tanúsító Illésházy Miklós 1678-ban nagybátyja, György örököséként a Trencsén vármegyei örökös főispáni cím deklarálásával együtt szerezte meg maga és utódai számára a grófi címet.²⁷ A püspök-kancellárok közül Erdődy László Ádám érkezett az elit sorából, apja, Kristóf (1643–1704) a Magyar Kamara elnöke és koronaőr, anyja pedig gróf Pálffy Miklós (1619–1679) királyi főajtónállómester lánya, Mária Zsuzsanna volt.²⁸ Esterházy Imre a neves familia bárói ágából származott, hasonló nevű apja katonaként szolgált, de magasabb karriert nem tudott befutni, anyja, Judit pedig a köznemesi Bucsányi családból származott.²⁹ Esterházy Imre kinevezését az egyházi pályán ügyesen kamatoztatott tehetségének köszönhetette, hasonló módon Acsády Ádámmal, aki Veszprém megyei *bene possessionatus* családból származott, apja Pál alispán, anyja, Zsuzsanna pedig a régióban egyre nagyobb befolyással bíró Szegedy család lánya volt.³⁰

²⁵ Schönborn pályájáról bővebben lásd: Hantsch, 1929.

²⁶ Az Illésházy család felemelkedéséhez lásd: Pálffy, 2009.

²⁷ MNL OL A 57 Bd. 16. fól. 453–456.

²⁸ Erdődy pályájához bővebben lásd: Kökényesi, 2016/a. A magyar főpapok bécsi udvari jelenlétéhez lásd: Kökényesi, 2019.

²⁹ Esterházy Imre pályafutásához: Forgó, 2017. 129–157.; Koltai, 2005. Pasquillusokban ábrázolt alakjához lásd: Nagy, 2012.

³⁰ Acsády életútjának értelmezéséhez lásd: Petrák, 1949.

14. kép: Ismeretlen festő: Gróf Illésházy Miklós kancellár, 18. század első fele

Az életpályák közös jellemzője, hogy mindegyik leendő kancellár rendelkezett valamilyen bécsi vagy legalább osztrák kötődéssel. A püspök-kancellárok közül mindhárman a császárvárosban vagy környékén végezték tanulmányaik egy részét, Erdődy László Ádám a filozófiai kurzust végezte a bécsi egyetemen, Acsády filozófiai és teológiai stúdiumának az egészét a császárvárosban végezte el, mialatt a Pázmáneum seminaristája volt, Esterházy pedig pálos szerzetesként filozófiai tanulmányokat a rend bécsújhelyi szemináriumában folytatott.³¹ Erdődy és Esterházy számára (szemben Acsádyval) tanulmányaik betetőzését a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban folytatott stúdium jelentette.³² A főúri kancellárok közül az egyelőre rendelkezésre álló források alapján Illésházy és Batthyány folytatott osztrák és német területen tanulmányokat, Illésházy gimnáziumi évei során Grazban tanult, Batthyány pedig a birodalmi hercegérseki székvárosban, Salzburgban.³³ De Esterházy Ferenc, Nádasdy Lipót és Pálffy Miklós is kiváló műveltséggel és tanulmányokkal rendelkeztek, mindhárman nyugat-európai tanulmányúton vettek részt, Pálffy a jó hírű leideni egyetemen tanult, Esterházy és Nádasdy pe-

³¹ Fazekas, 2003. Nr. 981.; Kissné Bognár, 2004. Nr. 2427.; Koltai, 2005. 6.

³² Bitskey, 1996. 237.

³³ Móricz, 2017. 21.; Varga, 2004. Nr. 570. Illésházy Miklós a grazi gimnáziumi tanulmányait követően, 1670–1671-ben a nagyszombati egyetemen végezte a filozófiai stúdiumot. Zsoldos, 1990. 167., 175.

dig *Kavalierstourja* keretében eljutott a kor egyik legnevesebb lovagi akadémiájára, a lotaringiai Lunéville akadémiájára is.³⁴ A külföldi tanulmányok nemcsak nyelvtudáshoz és szakismeretekhez segítették a fiatal főnemeseket, hanem kapcsolati tőkéjüket is növelték, illetve az udvari világban való eligazodásukat, érvényesülésüket is elősegítették. Nádasdy Lipót fiatalon a bécsi udvar működéséről is közvetlen tapasztalatokat gyűjthetett, ugyanis utazása előtt, 1714-ben rövidebb ideig VI. Károly udvartartásában nemesi apródként teljesített szolgálatot.³⁵

Mária Teréziával és Lotaringiai Ferencsel egy generációba tartozó Esterházy Ferenc és Pálffy Miklós különösen szoros és bizalmi kapcsolatot tudott kialakítani az uralkodópárral. Pálffy már fiatalon családja és apja, Lipót (1681–1720) ezredes (és nagyapja Miklós főistállómester, nádor) kapcsolatainak köszönhetően aktívan jelen volt az udvarban, 1733-ban bekerült VI. Károly szűk létszámú céllövészeti társaságába, amelynek udvari és kormányzati főtisztviselők mellett a leendő uralkodópár is a tagja volt.³⁶ Pálffy Lotaringiai Ferencsel igen közeli kapcsolatot tudott kiépíteni, kamarási szolgálatot is végzett a számára. Khevenhüller naplóbejegyzéseiből tudjuk, hogy az 1740-es években Mária Terézia férje rendszeresen, akár évente két alkalommal is elutazott Pálffy császárvárostól nem messze fekvő, marcheggi kastélyába, ahol együtt vadásztak, az utazásokra pedig olykor az uralkodónő is elkísérte a férjét.³⁷ Esterházy Ferenc pályája elindításában sokat köszönhetett apjának, Ferenc tárnokmesternek, aki nemcsak jó oktatást biztosított a számára, hanem sokat tett fiai érvényesülése, karrierjük elindítása érdekében is.³⁸ Esterházy Ferenc udvari integrációját és az uralkodócsaláddal való bizalmas kapcsolatát tükrözi, hogy Quinquin becenevét magától Lotaringiai Ferenctől kapta még *Kavalierstourja* során.³⁹ Esterházy mint rangidős és megbízható kamarás 1753/1754 folyamán a köszvénnel betegeskedő Khevenhüller főkamaraát hivatalában több alkalommal helyettesítette, ami szintén udvari kapcsolatairól tesz tanúbizonyságot.⁴⁰ Esterházy tehetségének és kapcsolatainak köszönhetően a bécsi kormánysszerveknél is ügyesen tudott érvényesülni, ugyanis kancellári kinevezését megelőzően az Udvari Kamaránál és a *Direc-*

³⁴ Bozzay–Ladányi, 2007. Nr. 3012.; Fazekas, 2014/b. 5–7. Nádasdy Lipót 1715-ben iratkozott be a lunéville-i akadémiára, a matrikulában a többi diákhhoz hasonlóan csupán családneve és rangja szerepel. AddMeM Serie 3 F, Fonds dit de Vienne, Nr. 276/21.

³⁵ A kontextushoz lásd az udvartartásról szóló fejezetet.

³⁶ Kökényesi, 2021/c. 317.

³⁷ A teljesség igénye nélkül például: Khevenhüller, 1907. I. 168., 190., 251., 264.; Khevenhüller, 1908. II. 111.; 165.

³⁸ Idősebb fia, Miklós pályájának az egyengetésével kapcsolatban lásd a miniszteriális konferenciáról szóló fejezet kapcsolódó részét.

³⁹ Fazekas, 2014/b. 7.; Khevenhüller, 1908. II. 125.

⁴⁰ Khevenhüller, 1908. III. 129., 143., 146.

*torium in publicis et cameralibus*nál is (mint későbbi fejezetben látni fogjuk) tanácsosként állt helyt.

A világi kancellárok udvari kapcsolat- és karrierépítését feleségeik is nagyban segíthették, ugyanis Illésházy Miklóst leszámítva mind a négy kancellárnak „külföldi” (nem magyar) felesége volt. Esterházy ugyan kevésbé rangos feleséget választott magának, Durville báró özvegyét, Antonia Franziska de la Potréau (1726–1801) színésznőt, akit még a *Hoftheater* intendánsaként (1752–1754) ismerhetett meg.⁴¹ Ellenben Batthyány Lajos, Nádasdy Lipót és Pálffy Miklós feleségei befolyásos főnemesi famíliák lányai voltak. Batthyány felesége Maria Theresia von Kinsky (1700–1775), gróf Wenzel Norbert von Kinsky (1642–1719), cseh helytartó és főkancellár lánya, Nádasdy felesége Maria Josepha von Trauttmansdorff (1703–1781), Maximilian Sigmund von Trauttmansdorff (1668–1739) stájer nagybirtokos lánya, Pálffy felesége, Maria Anna von Althann (1715–1790) VI. Károly legközelebbi bizalmasának, Michael Johann von Althann (1679–1722) főistálló-masternek a lánya volt.⁴² Batthyány Lajos és Pálffy Miklós feleségei fiatalon az udvartartásban még udvarhölgyi szolgálatot is végeztek, sőt Pálffynak már az anyja, Maria Antonia Raduit de Souches (1683–1750), a szalánkeméni csatában elesett gróf Karl Ludwig Raduit de Souches (1645–1691) táborszernagy lánya is házasságkötése előtt udvarhölgyként szolgált.⁴³ A kancellárok közül Batthyány és Nádasdy is cseh–osztrák örökös tartományokból származó anyától születtek, Nádasdy anyja, Rosalia (1673–1717) a stájer Schrattenbach família tagja volt, míg Batthyány anyja, a nagy befolyású és Savoyai Eugénnel is igen közeli kapcsolatban álló Strattmann Eleonóra gróf Theodor Heinrich von Strattmann (1637–1693) osztrák udvari kancellár lánya volt.⁴⁴

Batthyány Lajos kancelláriai felvételében családi kapcsolatai nagy szerepet játszhattak, ugyanis 1718-ban igen fiatalon, mindössze huszonkét évesen kapott tanácsosi kinevezést.⁴⁵ Ekkor létszámfeletti tanácsos lett Batthyány, szavazati jogot kapott, de fizetésben csak 1720-tól, báró Patachich Boldizsár (1663–1719) státuszának megüresedését követően részesült.⁴⁶ Batthyány számára a fizetés nélkül töltött több mint egy év későbbi pályája szempontjából jó befektetésnek számított, és nem jelentett a család számára megoldhatatlan anyagi terhet. Halotti búcsúztatójában Csödy Pál (1717k–1794) vasvári kano-

⁴¹ Berényi, 2000. 30.

⁴² Batthyány és Pálffy házassági szerződését lásd: ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 23.; Kt. 11. Nr. 42.

⁴³ A Pálffy–Souches házassági szerződést lásd: ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 35.; Schmidt-Brentano, 2006. 94.

⁴⁴ Strattmann grófnőről már fiatalabbik fia, Batthyány Károly főhercegi főudvarmester kapcsán is esett szó.

⁴⁵ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 13r.

⁴⁶ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 15v.

nok méltatta Batthyányt becsületes hivatali munkájáért: „mivel gazdagabb volt minden magyar grófnál, ezért nem is merték volna őt ajándékkal megkönyekezni”, a bevett kora újkori gyakorlattal szemben ugyanis a kanonok meglátása szerint „veszedelmes a tanácsadónak ajándékokat elfogadni”.⁴⁷ Batthyány hivatali felvétele miatt egyébként már megérkezése előtt ún. precedenciajogi (*ius praecedentiae*) diskurzus alakult ki a kormánysszervnél, ugyanis a kancellária nem tudta eldönteni, hogy Patachichot mint a hivatalban közel három évtizede szolgáló tanácsost, vagy a magasabb főnemesi címmel rendelkező ifjú grófot illeti-e meg az elsőbbség.⁴⁸ VI. Károly a felterjesztésre írt megjegyzésében Batthyány rangját és pozícióját tartotta erősebbnek.⁴⁹ Batthyány kinevezését követően huszonnyolc éven keresztül dolgozott a kancellárián, végigjárva a hivatali ranglétrát, előbb tanácsos (1718–1727), majd alkancellár (1727–1733), 1733-tól pedig kancellár volt. A kancellárok közül kinevezését megelőzően Erdődy László Ádám és Pálffy Miklós szolgált még a hivatalban. Erdődy Batthyányhoz hasonlóan szintén végigjárta a hivatali ranglétrát, előbb tanácsos (1704–1720), majd alkancellár (1720–1725), végül 1725-ben kancellár lett. Pálffy pályája viszont más mintázatot mutat, 1739-ben kapott tanácsosi kinevezést, majd 1746-ban lemondott, és csak 1758-ban kancellárként tért vissza a hivatalba. Pálffy Miklós 1746. július 8-i lemondása mögött bizonyosan a kormánysszerv élén történt vezetőcsere húzódott meg, Batthyány Lajos áprilisban mondott le tisztségéről, Nádasdy Lipót pedig július 26-án tette le hivatali esküjét.⁵⁰ Pálffy nem várta meg az új kancellár érkezését, más kormánysszervbe történő kinevezés nélkül távozott a kancelláriáról, de Nádasdy hivatali távozását követően rögtön, immáron magasabb pozícióban tért vissza a kancelláriára. Elképzelhető, hogy Pálffy távozása mögött egyfelől a sikertelen hivatali feljebb lépés, másfelől a Nádasdyval való rossz kapcsolat, esetleges rivalizálás állhat. Nádasdy pályája több szempontból éppen fordított módon alakult, mint Pálffyé, ő ugyanis a harmincas éveiben többször próbált – 1730/1731-ben és 1733-ban is – a kancellárián tanácsosi állásra szert tenni, ám annak ellenére, hogy az esélyes jelöltek között tartották számon, törekvését nem koronázta siker.⁵¹ A kancelláriára való bejutása csak VI. Károly halála és Mária Terézia trónra kerülését követően valósulhatott meg.

⁴⁷ Csődy, 1766. 12.

⁴⁸ MNL OL A 1 1718. Nr. 4.

⁴⁹ A hasonló viták és dilemmák sokat elárulnak a rendi társadalom működéséről és hatalmi viszonyairól, amikre a bécsi főnemesek kapcsán a kötet tervezett folytatásában szeretnék majd részletesebben kitérni. A téma régebbi magyar feldolgozásához és az újabb nemzetközi eredményekhez lásd: Wellmann, 1940–1941; Stollberg-Rilinger, 2001.

⁵⁰ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 40v.

⁵¹ MNL OL A 1 1731. Nr. 26.; MNL OL A 1 1733. Nr. 51.

A vizsgált korszak nyolc kancellárja közül tehát három személy dolgozott korábban a kancellárián, ketten alkancellárként (Batthyány, Erdődy), öten viszont kívülről érkeztek a hivatalba. Hivatali tapasztalattal a Mária Terézia uralkodása alatt kinevezett mindegyik kancellár rendelkezett, Esterházy Ferenc kormányzati és ügyintézési gyakorlatra bécsi kormánysszerveknél tett szert, Nádasdy Lipót pedig tizenhat éven keresztül a Helytartótanács tanácsosaként (1730–1746) tevékenykedett.⁵² A VI. Károly uralkodása alatt kinevezett kancellárok közül Esterházy Imre két éven keresztül volt az újonnan megalapított Helytartótanács főpapi tanácsosa (1723–1725), illetve ezt megelőzően a dinamikusan változó korszakban zágrábi püspökként (1709–1723) is komoly politikai tapasztalatra tett szert, különösen aktív szerepet vállalt a nőági örökösödés horvátországi elfogadtatásában és az 1722–1723. évi országgyűlésen.⁵³ Politikai tapasztalattal Acsády Ádám is rendelkezett, aki győri kanonokként (székesegyházi főesperesként) és egyúttal a káptalan követeként részt vett az 1722–1723. évi diétán, amelyen több bizottság munkájába is bekapcsolódott.⁵⁴ Illésházy Miklós a Magyar Királyságban a Habsburg-politika aktív támogatójának számított, az 1680-as években már a Thököly elleni harcokba is bekapcsolódott, Liptó és Trencsén vármegye főispáni tisztségét viselte, de kormánysszervi tapasztalattal (a világi főnemesek közül egyedüliként) nem rendelkezett.⁵⁵ További kutatásnak kell tisztáznia azt, hogy miként válhatott Illésházyból releváns tapasztalatok hiányában mégis magyar udvari kancellár. Korszakunk nyolc kancellárja közül hárman már kinevezésük előtt az országbárók közé tartoztak, Batthyány és Pálffy a magyar királyi udvartartás méltóságviselőiként, Batthyány főpohárnokmester (1723–1751), Pálffy pedig főudvarmester (1734–1765) volt, amely címeket kancellári működésükkel párhuzamosan is viseltek.⁵⁶ Problematikusabb volt a helyzet viszont Nádasdy Lipóttal, aki 1739-től a gyakorlati igazgatási és bíró funkcióval járó tárnokmesteri tisztséget viselte.⁵⁷ A két tisztség párhuzamos viselése nem volt lehetséges, a tárnokmesteri címet Esterházy Ferenc apja kapta meg, de a kancellária javaslatára Mária Terézia engedélyezte Nádasdy Lipót számára, hogy az országbárók sorában a tárnokmesteri méltósággal járó rangot (helyet) továbbra is megtarthassa.⁵⁸

⁵² Ember, 1940. 199.

⁵³ Forgó, 2017. 129–157.

⁵⁴ Acsády országgyűlési tevékenységére lásd a Diéta-kutatócsoport adatbázisát: <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html> (utolsó letöltés: 2021. 01. 06.).

⁵⁵ Fallenbüchl, 1994. 84., 103.

⁵⁶ Fallenbüchl, 1988. 119., 135.

⁵⁷ Fallenbüchl, 1988. 133.

⁵⁸ MNL OL A 1 1746. Nr. 114.

A nagy befolyással és tekintéllyel bíró kancellári tisztségre mindig sokat bizonyított, jellemzően éltebb korú, de aktív szellemi és fizikális állapotban lévő személyt neveztek ki. A pozíció a többség számára pályafutása csúcsát jelentette. A nyolc kancellár hivatalba lépésének életkori átlaga 48–49 év, ez alapján tipikusnak tekinthető Pálffy és Nádasdy kancellári kinevezése, az előbbi 48, az utóbbi 49 évesen került a hivatal élére. Az átlagtól viszont látványosan eltért Batthyány Lajos és Esterházy Imre kinevezése, Batthyány nemcsak a legfiatalabb tanácsosok, hanem a legifjabb kancellárok egyike is volt, mindösszesen 37 éves volt, amikor a kormányiszerv vezetésével megbízták. Ellenben a 61 éves Esterházy korszakunk legidősebben kinevezett kancellárja volt, ami jól mutatja, hogy az alacsonyabb (eliten kívüli) származást szolgálattal és tehetséggel már a 18. század elején is lehetett pótolni, de a feljebb lépési lehetőségeket meg is kellett élni. Az egyházi és a világi kancellárok kinevezési életkora vizsgált korszakunkban nem mutat különbségeket, az egyháziak közül atipikusnak tekinthető Esterházy Imre esete, de Erdődy és Acsády egyaránt negyvenes éveik második felében nyerték el a pozíciót. A kancellárok hivatalukat igen különböző ideig viselték, a nyolc személy átlagos hivatali működése nyolc évet tett ki. Ehhez a számhoz legközelebb Acsády Ádám hét éves kancellári tevékenysége áll, de a csoporton belüli szórás igen nagy tekinthető, amit a két véglet – Erdődy László Ádám és Esterházy Ferenc példája – is mutat. Erdődy mindössze csupán egy hétig, Esterházy pedig huszonhárom éven keresztül látta el a kancellária vezetését.⁵⁹ Vizsgált korszakunk három egyházi kancellárjával kapcsolatban fontos külön kiemelni, hogy Erdődy László Ádám és Esterházy Imre kevesebb mint egy évig (átmeneti szükségmegoldásként) teljesített szolgálatot, ellentétben Acsády Ádámmal, aki átlagos szolgálati időt tudott felmutatni. A kancellári fizetések, amelyek korszakunkban számottevő növekedést mutatnak, nagyjából más bécsi kormányiszervek vezetőihez hasonlóak voltak, Acsády Ádám 12 000 forint, Esterházy Ferenc 20 000 forintos éves javadalmazásban részesült.⁶⁰

A kancellári hivatal (függetlenül attól, hogy a cseh, magyar vagy az osztrák kancelláriáról beszélünk-e) sokak számára pályájuk csúcsát jelentette, nehéz volt innen a hivatali rendszeren belül feljebb lépni. Illésházy Miklós és Nádasdy Lipót lényegében haláláig látta el kormányzati funkcióját (az utóbbi betegségére való tekintettel két hónappal halála előtt mondott le).⁶¹ Erdődy László Ádám és Acsády Ádám szintén lemondtak, visszatértek püspökségükbe, később magasabb egyházi tisztségbe nem kerültek. A rendkívül tehetsé-

⁵⁹ Pontosabban Erdődy egy hétig viselte a kancellári címet, de alkancellárként már Illésházy 1723. évi halálát követően vezette a hivatalt.

⁶⁰ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 23r, 41r, 56r.

⁶¹ Fazekas, 2014/a. 1145.

ges és kiváló udvari kapcsolatokkal rendelkező Erdődynek még bizonyára számos ambíciója lett volna, a kancelláriai tanácsosságbán elődje, Csáky Imre 1732. évi halála után még rangidősségre hivatkozva ugyan pályázott a kalocsai érseki méltóságra, de gyenge egészségi állapota, 1720. évi varsói követsége során kapott gutaütése miatt, törekvését már nem koronázta siker.⁶² A többi négy kancellár viszont feljebb tudott lépni, Esterházy Imre esztergomi érsek, Batthyány Lajos nádor, Pálffy Miklós országbíró, Esterházy Ferenc pedig haláláig viselt kancellári hivatalával párhuzamosan 1783-tól horvát bán lett (bár az utóbbi atipikus kinevezés valószínűleg a jozefinus kormányzat egyik szükségmegoldása lehetett). Batthyány és Pálffy esetében a továbblépést a kancellári tisztségről történő lemondás előzte meg, előbbi esetében egészségi állapota, utóbbi esetében Mária Teréziával való elhúzódozó kormányzati nézetkülönbségei miatt. Pálffy autonóm főúri államférfinak bizonyult, aki a Magyar Királyság irányításáról és reformjáról saját, a kormányzati és a rendi tábortól független, illetve mindkét csoport nézőpontját sajátosan ötvöző világnézettel rendelkezett.⁶³ A kancellár elmozdítását (nyilván az uralkodósaládhoz fűződő bizalmi kapcsolata miatt is) hosszabb idejű vívódás előzte meg, de tartós bizalomvesztésről esetében nem beszélhetünk, ezt országbírói kinevezése, illetve Mária Terézia lányának, Mária Krisztinának – mint Albert magyarországi helytartó feleségének – írt 1766. évi sorai is tükröznék: „Különleges ügyekben tudsz Pálffyhoz mint az ország első emberéhez, vagy Kempelenhez [Kempelen János kancelláriai tanácsoshoz] tanácsért fordulni”.⁶⁴

Tanácsosok

A Magyar Udvari Kancellárián a többi bécsi kancelláriához és kormány-szervhez hasonló tanácsosi rendszert az 1690. évi reform keretében vezettek be.⁶⁵ A magyar rendek viszont már korábban is sürgették a kancellár mellett magyar tanácsosok alkalmazását, az 1687. évi 8. törvénycikk például a következőképp fogalmazott: „a fenhivatolt törvények megújítása mellett, újból elhatározzák, a magyar udvari kancelláriánál haladéktalanul s végre valahára már tetteleg is, e nemzetből való, legalább két, arra alkalmas és folytonosan ott lakó tanácsost alkalmazzanak, a kiket fentisztelt Ő felsége saját költségén

⁶² Bahlcke, 2013. 82.; Kökényesi, 2016/a. 234–236.

⁶³ Pálffy politikai nézeteiről lásd 1758-ban, kancellári hivatalba lépésekor kelt átfogó emlékiratát: Pálffy, 1884. Személyéhez, tevékenységéhez lásd: H. Balázs, 1987. 113–116.

⁶⁴ „Bei besonders Angelegenheiten kannst Du Pálffy als den Ersten des Landes oder Kempelen zu Rate ziehen.” Maria Theresia, 1968. 212.

⁶⁵ Fazekas, 2014/a. 1134.

tartson”.⁶⁶ 1690-től a kancellári pozíció hivatalon belüli súlya némiképp csökkent, az intézmény kollegiális tanácsadószervvé vált, az ügyeket a kancellár és a tanácsosok hivatali üléseken vitatták meg. A tanácsosok száma kezdetben négy fő volt, ami 1734-ben, Batthyány Lajos kancellári kinevezését követően hat főre emelkedett, a tanácsosok testülete az 1740-es években hét fő körül mozgott, az 1750-es években (a kormányzati megszorítások jegyében) újra hat főre csökkent, majd az 1762. évi átszervezést követően a tanácsosok (kancelláron és alkancelláron kívüli) létszáma nyolc főre emelkedett.⁶⁷ 1711–1765 között a kancellárián összesen harminckilenc fő teljesített tanácsosként szolgálatot, a következőkben elsősorban azon huszonnégy személy pályájáról lesz szó, akik vagy született főrendek voltak, vagy szolgálataik elismeréseként főnemesi rangemelésben részesültek.⁶⁸ A tanácsosok heterogén összetételű kört alkottak mind származásuk, mind műveltségük és hivatali tapasztalatuk tekintetében, ami tudatos kormányzati szándék eredménye volt, ugyanis a különböző típusú ügyek intézése szempontjából számos előnnyel kecsegtett a különböző rangú és eltérő jártassággal bíró tanácsosi apparátus fenntartása.

A bécsi kormányiszervek a Habsburg Monarchia főnemesi famíliái számára kiváló lehetőségeket biztosítottak arra, hogy családtagjaik fiatalon hivatali gyakorlatra tegyenek szert, később pedig magasabb kormányzati vagy udvari pályán kamatoztassák tudásukat. A főnemesek nagy számban és meghatározó módon képviseltették magukat a bécsi kormányiszervek vezető pozícióiban, amely gyakorlat már bizonyos kortársakban is ellenérzéseket váltott ki. A hallei reformeszméken nevelkedett utazó, publicista Johann Michael von Loën (1694–1776) már 1717-ben a porosz rendszert mintául állítva kritizálta útleírásában a hivatalok kiosztásának bécsi gyakorlatát (amit talán érdemes hosszabban is idézni): „A császári udvar hihetetlen összegeket takaríthatna meg, ha az állami és a polgári hivatalok kiosztásánál a személyes szolgálatokra tulajdonképpen nagyobb figyelmet fordítana, mint az előkelő házakra [családokra] és a rendi személyekre. A hercegek, grófok és bárók végtére is öfelsége dicsősége és tündöklése miatt szeretnének udvari hivatalokat betölteni: ehhez kiváltképp jó alkat, jó gyomor és egy jó erszény szükségeltetik. Az ügyek intézéséhez azonban rátermett férfi kell, aki legyen akár magas akár alacsony születésű, az egyenetlenség jobban kiegyenlíthető, mint más

⁶⁶ CJH, 1657–1740. 341.

⁶⁷ ÖStA HHStA HS B 794. 28r–55v.

⁶⁸ A főnemesek közé jelen vizsgálat során nemcsak azokat soroltuk be, akik bárói vagy grófi címmel rendelkeztek, hanem azokat is, akik tisztségük révén az országgyűlés felsőházában foglalhattak helyet. A kancellária vezető tisztségviselőinek a listáját lásd a függelék 2. táblájában.

nagyuraknál, akik őseiken és címeiken kívül nem tudnak mást felmutatni.”⁶⁹ A szerző szerint az ideális tisztségviselőt (a kortárs államférfi toposzt alkalmazva) a szolgálatok és erények nemesítik, nem a tituluszok.⁷⁰

A Magyar Udvari Kancellária vizsgálatunkban szereplő tanácsosai közül kilenc személy volt született főnemes, tizenkét fő kapott szolgálata során főúri címet, valamint három személy tett szert karrierje során olyan hivatalra, ami az országgyűlés felsőtábláján biztosított számára helyet. Az utóbbi csoportba két egyházi tanácsos (Bajzáth József, Klimo György) és Végh Péter tartozott, aki ugyan nem emelkedett főnemesi rangra, de karrierje csúcán a korszakban elérhető legmagasabb rendi méltóságot, az országbírói tisztséget viselte. A kilenc született főnemes (vagy már az apjuktól főnemesi címet öröklöttek) közül Batthyány Lajos, Erdődy László Ádám és Pálffy Miklós pályájáról már esett szó, a többi hat személy között négy gróft (Balassa József, Batthyány Tódor, Kollonich László, Pálffy Lipót) és két bárót (Patachich Ádám és Sándor)⁷¹ azonosíthatunk. Az új főnemesek csoportja pedig tizenkét személyt tartalmaz, akik között hat gróft (Brunsztvik Antal, Fekete György, Festetics Pál, Niczky Kristóf, Szvetics Jakab, Török József) és hat bárót (Koller Ferenc, Patachich Boldizsár, Péterffy János Ferenc, Sigray József, Száraz György, Szluha Ferenc) találunk. A főnemesek jelenléte a kormány-szervben kronológiailag a következőképp alakult: az újonnan rangemelték közül Patachich Boldizsár és Péterffy János Ferenc, a régi arisztokraták közül Erdődy László Ádám már 1711 előtt kapott tanácsosi kinevezést, VI. Károly három újonnan rangemelt (Sigray József, Száraz György, Szluha Ferenc) és négy régi főnemest (Batthyány Lajos, Kollonich László, Patachich Sándor, Pálffy Miklós) nevezett ki. Mária Terézia pedig 1765-ig hét új, pontosabban leendő (Brunsztvik Antal, Fekete György, Festetics Pál, Koller Ferenc, Niczky Kristóf, Szvetics Jakab, Török József) és négy patinás származású főurat (Balassa József, Batthyány Tódor, Pálffy Lipót, Patachich Ádám) juttatott tanácsosi tisztséghez.

A kancellárián szolgálatot teljesítő régi főnemesek tipikus képviselői a nyugat-magyarországi, jó bécsi kapcsolatokkal rendelkező famíliák tagjai (mint a Batthyányak, Erdődyek, Pálffyak), akik a magyar rendi társadalom

⁶⁹ „Der kayserliche Hof könnte unglaubliche Summen ersparen, wann er bey Vergebung der Staats- und Civilämter überhaupt mehr auf persönliche Verdienste, als auf vornehme Häuser und Standspersonen sehen würde. Die Fürsten, Grafen und Freyherren möchten immerhin, zum Glantz und zur Verherrlichung der Majestät, die Hofämter besitzen: denn zu solchen wird vornemlich eine gute Gestalt ein guter Magen und ein guter Beutel erfordert. In Ansehung der Geschäfte aber ist mit einẽm tüchtigen Mann, er sey hoch oder niedrig gebohren, ungleich mehr auszurichten, als mit andern grossen Herren, die nichts als ihre Ahnen und Titeln aufzuweisen haben”. Loen, 1750. 12.

⁷⁰ A témáról bővebben lásd: Martens, 1996.

⁷¹ Sándor 1706-tól, Ádám 1735-től rendelkezett bárói címmel. MNL OL A 57 Bd. 37. fol. 372–376. A Patachich család történetéhez lásd: Tóth, 2014. 67–70.

élén helyezkedtek el. Nem meglepő, hogy a Batthyányak és a Pálffyok két generációja is képviseltette magát a kormányiszervben, Batthyány Lajos fia, Tódor és Pálffy Miklós unokaöccse, Lipót is tanácsosként tevékenykedett a hivatalban. Kollonich László érvényesülését rendkívüli módon segítették felesége családi kapcsolatai, ő ugyanis a jóval kisebb súllyal bíró Zay családba született, ám Kollonich Zsigmond bécsi érsek (vérszerinti férfi családtag híján) örökösének tette meg, és egyengette pályáját.⁷² Hasonló pozíciójának köszönhette Balassa József is 1754-ben a hivatalba való bekerülését, aki nemcsak a Batthyányakkal állt rokonságban (mint korábban láthattuk), hanem felesége révén a Wildensteinekkel is. Ez a kapcsolat pedig alapvető szerepet játszott tanácsosi kinevezésében, Mária Terézia a kancellária véleményének kikérése nélkül helyezte el a fiatal grófot a hivatalnál, miként az uralkodónő írja: „ő maga tehetséges fiatalember”, de a kinevezést leendő anyósa, gróf Maria Anna von Wildenstein főhercegnői nevelő és főudvarmesternő érdemeire és közbenjárására való tekintettel tette meg.⁷³ A Patachichok átmenetet képeznek az újonnan rangemelték és az öröklött főnemesi címmel rendelkezők között. A család számára a bárói rangot az *Einrichtungswerk* kidolgozásában is résztvevő Patachich Boldizsár a Rákóczi-szabadságharc során, 1706-ban, kancelláriai tanácsosi működésének tizenharmadik évében szerezte meg.⁷⁴ Fia, Sándor örökölte apjától a bárói címet, és folytatta a családi karrierpályát, 1733-ban kancelláriai tanácsosi kinevezést kapott, két évvel később pedig grófi címre is sikerült szert tennie.⁷⁵ Vizsgált korszakunkban egyedül a Patachichok voltak azok, akik három családtaggal képviseltették magukat a tanácsosok között, harmadik családtagjuk, Ádám, akinek az apja Patachich Miklós (†1733) Sándor unokatestvére volt, kaposfői prépostként az egyházi pálya révén került a kancelláriára.⁷⁶

A kancellárián szolgáló új főnemesek köre még heterogénebb képet mutat. A Magyar Udvari Kancellária 18. századi személyi állományát átfogóbb módon vizsgáló feldolgozásban a rangemelés problémaköre később, a hosszú szolgálati évek jutalmaként kerülne bemutatása. Ezzel szemben a jelen vizsgálat során kénytelen vagyok részben fordított logikát alkalmazni, ugyanis a téma nagyságára és szerteágazó voltára való tekintettel csak a régi és az új főnemesek pályafutására fókuszálok, így ezen kör tagjait már most szükséges

⁷² Maurer, 1887. 409.

⁷³ MNL OL A 1 1754. Nr. 333. Wildenstein grófnő személyének pontosabb azonosításához lásd: Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 732.

⁷⁴ Az *Einrichtungswerk* kidolgozásának folyamatára lásd: *Einrichtungswerk*, 2010. 23–52.

⁷⁵ MNL OL A 1 1733 Nr. 51.; MNL OL A 57 Bd. 37. fol. 366–372.

⁷⁶ Patachich Ádám kinevezésére az 1751. évi országgyűlést követő előléptetések keretében került sor: MNL OL A 1 1751. Nr. 90. A diétát követő előléptetésekről bővebben lásd: Nagy, 2020. 355–362. Patachich Ádám pályafutásához pedig: Tóth, 2014. 99–126.

körvonalazni annak érdekében, hogy a különböző pályafutásokat összehasonlító módon vizsgálhassuk. A kancellária új főnemeseinek közös jellemzője, hogy egyikük sem részesült tanácsosi szolgálatát megelőzően rangemelésben, viszont a velük kapcsolatos rangemelési gyakorlat VI. Károly (illetve elődjei) és Mária Terézia idején igen eltérő tendenciát mutat. Az 1740 előtt kinevezett és később rangemelésben részesült tanácsosok mindegyike hivatali működése során kapott főnemesi címet, illetve közülük Szluha Ferenc és Száraz György rangemelése hivatali kinevezésével kapcsolódott össze. Az 1741–1765 között szolgáló tanácsosok közül viszont egyedül Koller Ferenc kapott kancelláriai működése során főnemesi rangot, ketten (Brunsztvik, Niczky) hivatalból való távozásukkor, új pozícióra történő kinevezésükkel együtt lettek grófok, a többség (Festetics, Fekete, Szvetics, Török) viszont karrierje későbbi szakaszában részesült rangemelésben.⁷⁷ A Magyar Udvari Kancellária tehát kiváló lehetőséget kínált a feltörekvő köznemesek számára a karrierépítésre és a társadalmi hierarchiában való emelkedésre. A kancellárián 1711–1765 között szolgáló harminc köznemesi születésű tanácsos 40%-a (tizenkét fő) részesült bárói vagy grófi rangemelésben, illetve további három személy (Bajzáth, Klimó, Végh) kapott később helyet az országgyűlés felsőtábláján. Közülük Bajzáth Józsefet és Klimó Györgyöt egyházi személyként feltétlenül érdemes külön kezelni, számukra alapvetően más karrieresélyek álltak rendelkezésre, mint a világiak számára, ők püspöki méltóságuk révén foglalhattak helyet a diéta felsőtábláján. Összességében tehát megállapítható, hogy legalább minden harmadik tanácsosnak sikerült magasabb karriert befutni. VI. Károly alatti tanácsosok közül nyolc (Adelffy János, Bernhard Heinrich von Germeten, Hunyadi László, Johann von Hüttner, Koller József, Mattyasovszky Imre, Nedeczky Károly, Palásthy Ferenc, Reviczky János), az 1741–1765 között működő tanácsosok közül hat személynek (Farkas Gáspár, Kempelen János, Koncsek Bernát, Somsics Antal, Ürményi István, id. Végh Péter) nem sikerült rangemelést elérnie (vagy számos esetben inkább nem érték azt meg). De ezen csoport tagjai között is figyelemre méltó, hogy három család (Koller, Ürményi, Végh) esetében a második generáció már képes volt az országos elit sorába bekerülni.

A kancellária taláros nemeseinek és főnemeseinek (H. Balázs Éva terminológiáját használva) részletesebb összehasonlító elemzésére nem vállalkoznék, hivatali érvényesülésükkel ugyanis Fazekas István, a magyar rendi társadalomban és politikai életben játszott szerepükkel Szijártó István, az újonnan rangemelttel Szemethy Tamás már részletesen foglalkozott.⁷⁸

⁷⁷ Több tanácsos pályafutásához önálló biográfiák és tanulmányok is rendelkezésre állnak: Nagy, 2019; Polgár, 2004; Szentkláray, 1885; Tuza, 2006. A rangemelésekhez pedig lásd: Szemethy, 2020. 166–168., 418–421.

⁷⁸ Fazekas, 2014/a; Szemethy, 2020; Szijártó, 2017/b.

A csoport tagjainak kiválasztása számos szempontból más logikát követett, mint a főnemesek esetében. A köznemeseknél a családi érdemek és a bécsi jelenlét ugyan pozitívan befolyásolhatta a felvétel kimenetelét, de esetükben a kormányiszerv állományába való bejutásban a sokéves hivatali tapasztalat, rátermettség és munkabírási, illetve ezen tulajdonságok felismerését lehetővé tevő patrónusi kapcsolatrendszer sokkal fontosabb szerepet játszott. Olga Khavanova következőképp összegezte a szép kancelláriai karriert befutó (Batthyány Lajos magántitkárából, fokról fokra történő feljebb lépés révén kancelláriai tanácsossá váló) Koncsek Bernát sikerének a titkát: „pályája során együtt jelenik meg a siker három összetevője: a műveltség, az ambíció és a rendi társadalom hálózataiba való beágyazottság”.⁷⁹ A köznemesi származású tanácsosok jellemzően dunántúli vagy alsó-magyarországi családból származtak, főként jezsuita iskolahálózatban megszerzett képzettséggel rendelkeztek, évtizedes (a Helytartótanácsnál, a Magyar Kamaránál vagy a magyarországi közigazgatásban és/vagy igazságszolgáltatásban megszerzett) hivatali tapasztalattal és a bécsi kormányiszervekig elérő vagy befolyásos patrónus(oka)t magában foglaló kapcsolatrendszerrel bírtak. Kivételes módon viszont egy-egy, a Duna keleti oldaláról érkező személy is tudott tanácsosi karriert befutni a kancellárián, mint Száraz György vagy Török József.

A felemelkedő köznemesek között tipikusnak tekinthető a Pozsony megyéből származó Sigray József pályája. Sigray apjáról, Ferencről keveset tudni, de már a nagyapja, János (†1671) stomfai harmincadasként tevékenykedett, és rendkívül alapos tanulmányi felkészültséggel rendelkezett, még az olmtützi egyetemen szerzett filozófiai magiszteri fokozatot is fel tudott mutatni.⁸⁰ A család oktatási stratégiájában az alapos iskolai képzés nagy szerepet játszott, amiben József is részesült, a gimnáziumot a Magyar Királyság katolikus oktatási centrumaiban, Pozsonyban és Nagyszombatban végezte, az utóbbi helyen filozófiai-bölcsészeti tanulmányokat is folytatott, 1694-ben szerzett magiszteri fokozatot.⁸¹ Sigray a kancellárián több mint két évtizedes hivatali gyakorlat után 1717-ben kapott tanácsosi kinevezést, pályájában a dunántúli megyék (Pozsony, Vas, Zala) tisztikarában, illetve a Magyar Királyság igazságszolgáltatási rendszerében való (előbb a királyi táblai ülnöki, majd altárnokmesteri) karrierépítés keveredett.⁸² Sigray harminckilenc éve-

⁷⁹ Khavanova, 2017/b. 15.

⁸⁰ Fallenbüchl, 2002. 217.; Fazekas et al, 2021. 413.

⁸¹ Sigray Pozsonyban 1686 és 1689 között, a principista évfolyamtól a poeta évfolyamig tanult. Pozsonyi adattár, Nr. 04668. A nagyszombati gimnáziumban 1690 és 1691-ben is a rhetorica évfolyamra iratkozott be. Nagyszombati adattár, Nr. 16455. Majd ugyanott az egyetemen 1693-ban filozófiai baccalaureatus, 1694-ben licentiatius és magister fokozatot sikerült szereznie. Bognár et al, 2002. Nr. 1466. A Sigray család oktatási stratégiájára lásd: Fazekas et al, 2021. 411–417.

⁸² ÖStA HHStA HS B 794. 12v.; Szijártó, 2017/b. 124–125.

sen került a kancelláriára, ahol tizenhárom évet töltött, 1724-ben kapott szolgálatai elismeréseként bárói rangot és aransarkantyús lovagi címet, majd élete utolsó nyolc évét a Helytartótanácsnál töltötte főnemesi tanácsosként, 1734-től pedig Somogy vármegye főispáni tisztségét is viselte.⁸³ A Sigray család tagjai pályájuk egyengetésében sokat köszönhetnek patrónusaiknak, a Pálffyaknak, amely kapcsolat még a 18. század első felében is szoros volt a két familia között, amiből bizonyára József is profitált a hivatalba való felvételekor.⁸⁴ Sigray kancelláriai kapcsolatainak később saját rokonsága, nászura, lányának az apósa, Szvetics Jakab is haszonélvezője lehetett, aki pedig 1750-ben került tanácsosként a kancelláriára.⁸⁵ De Sigray nemcsak a magyar hivatali nemességgel tudott jó kapcsolatot kiépíteni, hanem a bécsivel is, például már 1718-ban lánya, Mária Katalin keresztelőjénél a keresztszülői feladatokat Johann Christoph von Burkhard, az Udvari Haditanács tanácsosa és felesége látták el.⁸⁶

A leendő kancelláriai tanácsosokkal szemben vizsgált korszakunk egészében igen komplex elvárásokat támasztottak, aminek nem volt könnyű megfelelni. Alapvető felvételi kritériumnak számított a tanultság és a hivatali tapasztalat mellett a nyelvtudás, a bécsi hivatali rend ismerete és a feddhetetlen megbízhatóság. 1765 őszén hasonló elvárásokkal bíró hivatalnokot kerestek a Hétszemélyes Tábla bírójává továbblépő Niczky Kristóf helyére is, mint Esterházy Ferenc kancellár írja, olyan személyt lenne szükséges kinevezni, aki „ilyen feladatra alkalmas, legfőképpen a német tollban, úgy mint a jogi ügymenetben meglehetősen tapasztalt, miként a további helyi kormánysszékekről is ismerettel bíró alattvaló”.⁸⁷ A kancellár szerint mindezen tulajdonságok kiváló módon jellemezték ifj. Végh Péter királyi jogügyigazgatót, akinek munkáját az Udvari Kamaránál is volt lehetősége megismerni. Mária Terézia egyetértett a kancellár véleményével, és 1765. november 5-én Véghet kancelláriai tanácsosnak nevezte ki, annak ellenére, hogy Pálffy Miklós országbírónak más (a felterjesztésben meg nem nevezett) jelöltje is lett volna tisztségre. Mária Terézia indoklásában kiemelte, hogy Végh személyét gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) magyar kamaraelnök is megfelelőnek találta, sőt a legutóbbi Zichy családdal szembeni birtokperben is eredményesen képviselte a kincstár érdekeit.⁸⁸ Olyan tisztségviselőre volt tehát szükség, aki

⁸³ Ember, 1940. 199.; Szemethy, 2020. 270–271.

⁸⁴ Fazekas et al, 2021. 413–416.

⁸⁵ MNL OL A 1 1750 Nr. 25.

⁸⁶ AMDStS Taufbücher Bd. 58. 244r. Sigray felesége, Mária Magdolna pedig szintén Pálffy kliens familiából, a Gössinger családból származott.

⁸⁷ „Sothaner Pflicht taugliches, in der Deutschen Feder hauptsächlich, dann Juridischen Geschäften wohl erfahrend, wie auch von denen allhiesigen übrigen Hof-Stellen eine Känntnuß habendes Subjectum erwehnet sollen werden”. MNL OL A 1 Nr. 409.

⁸⁸ Óbudai birtokait a Zichy család 1765/1766. folyamán veszítette el. Gál, 1979. 120.

a rendi társadalom vezető tagjaival szemben is képes a kormányzathoz lojális módon eljárni. A felterjesztésben ugyan nem történik utalás Végh apjára, de a kancellárián közel négy évtizeden át működő, a járulnoki szinttől a tanácsossáig eljutó id. Végh Péter által kialakított kapcsolati rendszer szintén segíthette fia hivatali érvényesülését.

A hivatalon belüli családi kapcsolatok, többgenerációs családi stratégiák számos esetben jótékony hatást gyakoroltak a kinevezések pozitív elbírálására, de garanciát semmiképp, még a főnemesek esetében sem jelentettek. A szép karriert befutó és komoly politikai befolyással bíró Csáky Imre pályája elején, nagyváradi püspöki kinevezését megelőzően egy éven keresztül (1701–1702) tevékenykedett a kancellárián tanácsosként.⁸⁹ A bátyja nyomdokain járó gróf Csáky Miklós (1698–1757) is jó lehetőséget látott a kancelláriai tanácsosi tisztségben, 1733-ban nagyváradi kanonokként kíséretet is tett a kormányiszervbe való bejutásra, de törekvését nem koronázta siker, amiben az alkalmassági szempontok mérlegelésén túl féltetvére egy évvel korábbi halála is szerepet játszhatott.⁹⁰ Szintén eredménytelenül pályázott 1758-ban a tanácsosi tisztségre a katonai pályán eredménnyel érvényesülő Szluha György (1716–1774), Ferenc egykori kancelláriai tanácsos fia, aki 1743-tól rendelkezett grófi címmel, 1751-től pedig vezérőrnagyként szolgált.⁹¹ A hivatalba való felvételnél ez esetben sem a rangot, sem a kormányiszerven belüli családi érintettségeket nem vették figyelembe, hanem a feladatra való rátermettség esett nagyobb súllyal latba, ezért inkább Török Józsefet, a Helytartótanács köznemesi tanácsosát nevezték ki a pozícióra.

A tanácsosi tisztségre történő kinevezésnél igyekeztek érvényesíteni azt a szempontot is, hogy a kancelláriai tanácsosok köre minél szélesebb szakértelemmel, minél több típusú ügyre rálátni képes hivatalnokokból álljon. Ennek megfelelően nem lett volna elképzelhetetlen egy katona hivatali felvétele sem, de mindenképp atipikusnak számított volna, az 1711–1765 közötti tanácsosok közül egyedül Kempelen János (1725–1801) érkezett a hadsereg kötelékéből, ő korábban Ferdinánd főherceg ezredében szolgált ezredesként, a kancellárián pedig a nemesi testőrség ügyeivel foglalkozott.⁹² Sokkal jellemzőbb volt, hogy a tanácsosok kamarai, igazgatási, igazságszolgáltatási, esetleg vármegyei tapasztalattal érkezzenek a kancelláriához. A különböző típusú ügyek intézésének az elosztása szemléletesen megjelenik Mária Terézia Pálffy Miklóshoz, mint újonnan hivatalba lépő kancellárhoz írt 1758.

⁸⁹ ÖStA HHStA HS B 794. 6v–7v. Csáky már korábban (1699-től), az elhunyt gróf Kéry Ferenc pozíciójára történő kinevezése előtt is jelen volt a hivatalban: Málnási, 1933. 61–64.

⁹⁰ MNL OL A 1 1733 Nr. 51.

⁹¹ MNL OL A 1 1758 Nr. 85. Grófi címadományozásához és katonai rendfokozatához lásd: MNL OL A 57 Bd. 39. fol. 452–456.; Schmidt-Brentano, 2006. 100.

⁹² ÖStA HHStA HS B 794. 59v; Schmidt-Brentano, 2006. 48.

március 15-i leiratában is.⁹³ Levele elején az uralkodónő kifejtette nézetét arról, milyen fontosnak tartja, hogy az ország vezetéséhez szükséges tanácsokat a megfelelő tanácsadóktól kapja, majd ismertette Pálffyval, hogy rendelkezése alapján Patachich Ádám egyházi személyként intézi az egyházi, az alapítványokkal kapcsolatos és a lelkészpénztári (*cassa parochorum*) ügyeket, a korábbi helytartótanácsos Nedeczky Károly a további vallási ügyeket, Koller Ferenc régi kancelláriai alkalmazottként a politikai (*Publica und Politica*) ügyeket, a korábbi királyi jogügyigazgató Szvetics Jakab pedig a kamarai és jogi (*Cameralia und Judicialia*) ügyeket. Mária Terézia arról is tájékoztatta a kancellárt, hogy a már hatvanéves Somsics Antalt jubilátusnak teszi meg, valamint fizetése és címe megtartásával Pozsonyba küldi, hogy szükség esetén a Helytartótanács munkáját segítse, ugyanakkor a kancelláriai munka előmozdítása érdekében tanácsosnak nevezi ki a kamarai ügyekben járatos Festetics Pált.

A kancellárián tanácsosként egyháziak és világiak is kamatoztathatták tudásukat, az előbbi csoport súlya fokozatosan csökkent, de kisebb-nagyobb hiátusokkal szinte egész korszakunkban megfigyelhető az egyházi tanácsosok alkalmazása. A kancelláriai tanácsosak között a Nyugat- és Alsó-Magyarországról származók felülreprezentált módon képviseltették magukat, de a horvát rendek tagjai közül a Patachichok három generációja is eredménnyel tudott érvényesülni a hivatalban. Horvátországi származású hivatalnokok már a 16–17. század folyamán is dolgoztak a kormányszervnél, kancelláriai jelenlétük azonban már 1711 előtt visszaszorult.⁹⁴ A horvát rendek hivatalon belüli pozíciójukat erősíteni és intézményesíteni szerették volna, amit az 1764–1765. évi országgyűlésen a magyar rendekkel és Mária Teréziával is sikerült elfogadtatniuk: „Ő szent felsége a magyar királyi udvari kancelláriához ezen országok részéről egy nemzetbeli tanácsos alkalmazásánál a képesség és érdemekhez képest, a horvát nemzet jóságos tekintetbe vételét kegyelmesen elhatározni méltóztatott.”⁹⁵ Ettől függetlenül a kancellárián a horvátok ügyében nagyobb előrelépés ezt követően sem történt, viszont kormányzati szempontból fontos intézkedésnek számított 1767-ben (Koller Ferenc szorgalmazására) a Horvát Királyi Tanács felállítása, ami Zágrábban 1779-ig működött.⁹⁶

A kancellária tanácsosai között, mint láthattuk, a fő- és köznemesek is vegyesen képviseltethették magukat, mindkét rétegnek megvolt a maga hivatali funkciója. A főnemeseknek – amellet, hogy maguk is bekapcsolódtak a hivatali munkába – a kormány szerv reprezentációját, tekintélyét kellett nö-

⁹³ MNL OL A 1 1758 Nr. 59.

⁹⁴ Fazekas, 2018. 228–368.

⁹⁵ CJH, 1740–1835. 121.

⁹⁶ Az intézmény működéséhez lásd: Horbec, 2018.

velniük, bizonyos ügyekben nagyobb súlyt jelentett, ha ők tárgyaltak, másfelől pedig fiatalon a leendő főtisztviselők kormányzati tapasztalatszerzését tették lehetővé a hivatali évek.⁹⁷ Velük szemben a köznemesi tanácsosokra a hivatali ügyintézés terhe jóval nagyobb súlyt helyezett, főleg, ha referendáriusok, tehát az ügyek előadói is voltak. A kinevezésnél mindig mérlegelni kellett, hogy pontosan kire is van szüksége a kormányiszervnek. Nem volt könnyű helyzetben a kancellária az 1733. év elején sem, amikor a két évi szolgálat után elhunyt Száraz György helyére kerestek alkalmas jelöltet. Ekkor Acsády Ádám már távozott a kancellária éléről, a hivatalt alkancellárként Batthyány Lajos vezette. A kancellária 1733. március 10-i felterjesztéséből látszik, hogy a hivatalnak azzal a dilemmával kellett szembesülnie, ha nem főnemest vesznek fel, és Batthyányval bármi történik, akkor köznemesnek kell ellátnia a hivatal vezetését, ami a korabeli viszonyok között nyilvánvalóan rontotta volna a kormányiszerv reprezentációját és esetleges informális érdekérvényesítését.⁹⁸ Másfelől pedig az ügymenet szempontjából a hivatalnak nagy szüksége volt a tanácsosi munkába (ügyek intézésébe, bizottsági és konferenciaülések látogatásába) aktívabban bekapcsolódó köznemesi tanácsosra is. VI. Károly az ügyet „huszárvágással” oldotta meg, Batthyányt kancellárrá léptette elő, a megüresedett helyekre pedig egy főúri (báró Patachich Sándor) és egy köznemesi (Adelffy János) tanácsost vett fel, továbbá az első tanácsos Patachich hivatalon belüli és császárvárosi pozícióját azáltal is erősítette, hogy 1735-ben grófi rangemelésben részesítette.⁹⁹

Az újonnan kinevezett tanácsosok magasabb rangot, tekintélyt biztosító címekkel való ellátása a kancelláriánál is bevett gyakorlatnak számított.¹⁰⁰ Nem véletlenül kapott már kinevezésével együtt bárói címet Száraz György és Szluha Ferenc is,¹⁰¹ az egyházi személyeknél pedig a címzetes püspöki méltóság adományozása is hasonló funkcióval bírt. Klimó György 1746-ban már úgy érkezett a hivatalba, hogy két éve novi címzetes püspök volt, Patachich Ádám és Bajzáth József tanácsosi kinevezése egybeesett címzetes püspöki méltóságuk elnyerésével,¹⁰² a korábbi időszakban pedig hasonló egyházi méltóságot kapott Csáky Imre is hivatali felvételekor. Csáky és Patachich novi, Bajzáth anasariai címzetes püspök lett. Bajzáth kinevezésénél, amire az 1764. évi országgyűlés előtt került sor, úgy tűnt, hogy Mária Terézia megfedkezik

⁹⁷ Bár a fiatal főnemességekkel kapcsolatban is fontos hangsúlyozni, hogy ők is néhány év hivatali gyakorlatszerzést követően tudtak a kancellária állományába felvételt nyerni.

⁹⁸ MNL OL A 1 1733 Nr. 51.

⁹⁹ ÖStA HHStA HS B 794. 27v; MNL OL A 1 1733 Nr. 51.

¹⁰⁰ Hasonló szerepet játszott a kamarási és titkos tanácsosi cím adományozása is, de erre a jelen vizsgálat keretében nem térünk ki.

¹⁰¹ Mindkettőjük esetében már a kinevezésüknél szerepel a bárói rangemelésükről való uralkodói rendelkezés: MNL OL A 1 1733. Nr. 46.; ÖStA HHStA HS B 794. fol. 18r–18v.

¹⁰² Fazekas, 2014/a. 1147.

a komáromi főesperes számára történő címzetes püspöki cím adományozásáról, de Fekete György az eddigi szokásokra hivatkozva emlékeztette rá az uralkodónót, aki jóváhagyta a javaslatot.¹⁰³

A Magyar Udvari Kancellária állományába való bekerülés, kiváltképp a jó karrieresélyekkel és befolyásszerzéssel kecsegtető tanácsosi pozíció megszerzése sokak számára áhított célkitűzésnek számított. Nem véletlen, hogy üresedés esetén komoly rivalizálás tudott kialakulni a kinevezésért főnemesek és köznemesek között egyaránt. A pályázók és a pozícióra alkalmasnak találtak listáját a kancellária állította össze, röviden véleményezve és rangsorolva a jelentkezőket, de a döntés joga uralkodói kiváltságnak számított. Hasonló felterjesztés nem minden tanácsossal kapcsolatban áll rendelkezésre, de a fennmaradt iratokból kitűnik, hogy üresedés esetén legalább négyöt személyből választották ki az új tanácsost. Az egyik legkevesebb jelölttel, négy fővel 1758-ban találkozhatunk, amikor a lemondott Kollonich László helyére kerestek alkalmas jelentkezőt.¹⁰⁴ Kollonich utóda, mint láthattuk, nem Szluha György, hanem Török József lett, de a pályázók között találjuk még báró Vécsey Józsefet, a Szepesi Kamara tanácsosát (1766-tól adminisztrátorát), illetve Koncsek Bernát kancelláriai titkárt is, akinek még egy évet kellett várnia a tanácsosi kinevezéséig, annak ellenére, hogy a kancellária már 1758-ban is őt ajánlotta az uralkodónőnek első helyen.¹⁰⁵

Az egyik legnagyobb számú pályázat 1730-ban érkezett be, amikor az 1729-ben elhunyt Szluha Ferenc helyére kerestek alkalmas jelöltet. Ekkor a kancelláriai felterjesztés tizenhárom pályázót vett számba, köztük hét arisztokratát és hat köznemest.¹⁰⁶ Az arisztokraták között olyan neves családok később komoly karriert befutó fiait azonosíthatjuk, mint gróf Batthyány Ádám (1704–1782) későbbi tárnokmestert, gróf Draskovich Ádám (1673–1749) altábornagy fiát, Lipótot (1704–1759) vagy Nádasdy Lipót későbbi kancellárt. A pályakezdő főnemesek mindegyike kiváló tanulmányokat végzett, sőt Batthyány és Nádasdy fiatalon még az udvartartásban is szolgált nemesi apródként, ennek ellenére pályázatuk nem nyert pozitív elbírálást. Rajtuk kívül a főnemesek közül jelentkezett még a pozícióra (felsorolásuk sorrendjében) Patachich Sándor, a báni ítélőtábla ülnöke, a Habsburg-kormányzat egyik kelet-magyarországi támasza, az 1723-ban grófi címet szerző Nyáry Zsigmond (1682–1765), a horvátországi tanácsos gróf Csikulini János Ferenc és báró Sztáray Imre (1698–1769), a Szepesi Kamara tanácsosa. A köznemesi jelentkezők között is több ismert tisztségviselőt találunk, mint (felsorolásuk sorrendjében) Vanyéczy Illés (†1739) kancelláriai titkárt, Pongrácz András

¹⁰³ MNL OL A 1 1764. Nr. 164.

¹⁰⁴ MNL OL A 1 1758. Nr. 85.

¹⁰⁵ Fallenbüchl, 1967. 220.

¹⁰⁶ MNL OL A 1 1731. Nr. 26.

magyar kamarai titkárt, Paluska Antal királyi táblai ülnököt, id. Végh Péter szintén kancelláriai titkárt, Johann Adolph von Engelsheimb magyar kamarai tanácsost és Daniel Alexander de Kron kassai főhadbíró (generalis auditor). A kancellária a főnemesek közül Batthyányt, Nádasdyt és Patachichot, a köznemesek közül pedig Paluskát, Pongráczot és Vanyéczyt ajánlotta a tanácsosi pozícióra. VI. Károly ennek ellenére ekkor nem nevezett ki senkit tanácsosnak, a helyzetet pedig még tovább nehezítette Sigray József hivatalból való távozása. Ez az időszak nem lehetett könnyű a kancelláriai dolgozók számára, kiváltképp Germetenre és Koller Józsefre nehezedhetett különösen nagy teher. Végül 1731 áprilisában egyszerre kapott tanácsosi kinevezést három olyan személy: Mattyasovszky Imre, Palásthy Ferenc és Száraz György, akik egy évvel korábban nem is pályáztak a megüresedett státuszra.¹⁰⁷

VI. Károly és Mária Terézia személyi politikájára is jellemző volt, hogy az uralkodó nem minden esetben kérte ki előzetesen és formális módon a kancellária véleményét a kinevezendő tanácsosról, hanem olyan személyt juttatott pozícióba, akire már hivatali működése során személyesen felfigyelt, vagy olyan közeli tanácsadója ajánlhatta, akinek megbízott a véleményében. Főnemesek és létszámfeletti tanácsosok esetében különösen gyakori volt ez az eljárás. 1739-ben például VI. Károly az elhunyt Reviczky János helyére Nedeczky Károlyt nevezte ki, de létszámfeletti tanácsosként (még fizetés nélkül) Pálffy Miklós mellett a formális jelentkezők között ekkor fel sem tűntetett Kollonich Lászlót is bevitte a kormányiszervbe.¹⁰⁸ Hasonló gyakorlattal Mária Terézia is szívesen élt, például amikor 1754-ben Balassa Józsefet kinevezte, vagy 1762-ben mindössze a következő indoklást intézte a kancellárhoz, amikor kinevezte Pálffy Miklós unokaöccsét: „az ifjú Pálffy Lipótot 2000 forinttal tanácsosnak nevezem ki”.¹⁰⁹ Balassa kinevezésekor csupán huszonegy, Pálffy Lipót pedig huszonhárom éves volt. A köznemesek számára viszont ilyen fiatalon elérhetetlennek számított ez a hivatal, még a Pálffy után két héttel később kinevezett Niczky Kristóf és Brunszvik Antal is harminchét, illetve ötvenhárom éves volt, amikor a kancelláriai tanácsosok közé felvételt tudott nyerni.

A tanácsosi működés időtartamában viszont számos hasonlóságot fedezhetünk fel a köznemesi és a főúri származású tanácsosok között. Tanácsosi pozícióra jellemzően olyan hivatalnokot kerestek, aki hosszú távon, megbízható módon volt képes tisztségét ellátni, ennek megfelelően a tanácsosok többsége legalább egy évtizedig vagy még tovább töltötte be tisztségét, ha-

¹⁰⁷ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 25v.

¹⁰⁸ MNL OL A 1 1739. Nr. 43. Pálffy – szemben Kollonichsal – ekkor még nem kezdhette meg a tényleges hivatali munkát, 1741. október 6-án tette csak le a hivatali esküt. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 35v. Pálffy 1742-től szerepel a kancellária tisztségviselőinek sematizmusában is.

¹⁰⁹ „Dem jungen palfy leopold benene zum rath mit 2000 fl”. MNL OL A 1 1762. Nr. 222.

csak elő nem léptették, vagy a halál el nem szólította. Atipikusnak tekinthető ebből a szempontból Festetics Pál pályája, aki csupán négy éven keresztül szolgált tanácsosként, majd hasonló pozícióban az Udvari Kamarához került. A 18. század második felében a gazdasági és kamarai ügyek számának gyarapodásával az Udvari Kamara és a Magyar Udvari Kancellária közötti hivatali ügyek és egyeztetések megsokasodtak, aminek hatására a két kormány szerv közötti személyi átjárás is erősödött, de erről később még részletesebben lesz szó. A kancelláriáról kevés feljebbjutási lehetőség kínálkozott a tanácsosok számára, a főnemesek számára a hivatalon belüli alkancellári, kancellári pozíció megszerzése jelentett kecsegtető pozíciót, de ez csak kevesek számára volt ténylegesen elérhető. A köznemeseknek a kormány szervben belüli további emelkedés nem jelentett reális karriercélt, csupán abban az esetben tudták köznemesi származásúak az alkancellári tisztséget elérni, ha a főpapok vagy a főurak sorába emelkedtek; így lett alkancellár Bajzáth József vagy a hivatalba való 1762. évi visszatérésekor Fekete György. A legtehetségesebb és legambíciózusabb tanácsosok (Fekete György, Hunyadi László, Koller Ferenc, Szvetics Jakab, Végh Péter) számára a személynői kinevezés jelentett jó kitörési pontot, de Száraz György pályája a fordított karrierútra is példával szolgál.¹¹⁰ Az egyházi tanácsosok mindegyike megyés püspök lett: Bajzáth József veszprémi, Erdődy László Ádám nyitrai, Klimó György pécsi vagy Patachich Ádám nagyvárad püspöki kinevezést kapott. Sokan viszont a kancelláriáról idősebb életkoruk és a szűk továbblépési lehetőségek miatt nem tudtak (és talán nem is akartak) feljebb kerülni. Például főnemesi születésük ellenére Pálffy Lipót és Kollonich László további hivatal nélkül mondtak le tanácsosi tisztségükről, úgyhogy Pálffy tizenöt, Kollonich pedig tizenkilenc éven keresztül teljesített a kormány szervnél szolgálatot.¹¹¹ A hivatalból feljebb lépni nem tudó köznemesek viszont jellemzően halálukig szolgáltak, például Nedeczky Károly tanácsosi működésének huszadik évében, vagy Koncsek Bernát kancelláriai szolgálatának 26. évében hunyt el. Sokan feltételezhetően nem is érezhettek magukban a továbblépésre kellő motivációt, ugyanis kancelláriai tanácsosként komoly befolyással és magas (jellemzően évi 4000–5000 forintot kitevő) bérezéssel járó bécsi pozíció birtokosai voltak, ami számos tehetséges hivatalnok számára elérhetetlen karriercélnak bizonyult.

¹¹⁰ Fallenbüchl, 1988. 108.; Fazekas, 2014/a. 1146–1147.

¹¹¹ Pálffy tanácsosi szolgálatai elismeréseként királyi főajtónállómesteri méltóságra emelkedett a kancelláriáról való távozásakor. Fallenbüchl, 1988. 135.

15. kép: Ismeretlen festő: Bárá Péterffy János, 1750 körül

Mélyebbről induló pályáívek

A Magyar Udvari Kancellária tanácsosai jellemzően kívülről érkeztek a hivatalba, az 1711–1765 közötti tanácsosok között mindössze hét olyan személyt találunk (17,9%), aki tanácsosi kinevezését megelőzően alacsonyabb pozícióban dolgozott a kormányiszervnél. Ők többségükben – mint Hunyadi László, Koller József, Koncsek Bernát, Péterffy János Ferenc, Ürményi István és id. Végh Péter – a hivatalon belüli két-három évtizedes szolgálati idő után nyertek tanácsosi kinevezést, pályájuk során végigjárva a hivatali ranglétrát az expeditor, regisztrátor szinttől a titkárságon át egészen a tanácsossáig. Az éltesebb korban megszerzett tanácsosi pozíciót a tisztségviselők jellemzően halálukig viselték, ami Koncsek és Végh esetében a kinevezést követően négy, a jó egészségnek örvendő Hunyadi¹¹² és Péterffy esetében tizennégy évvel később következett be, egyedül a többieknel fiatalabb korban (harminchárom évesen) kinevezett Koller József viselhette huszonhárom éven

¹¹² Hunyadi 1723-ban ugyan kinevezték személynöknek, de hivatalát már halála miatt nem tudta betölteni. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 18r.

keresztül hivatalát.¹¹³ A felsoroltak között kivételesnek tekinthető Ürményi István tanácsosi kinevezése, aki tényleges tanácsosi pozíciót sosem töltött be, hanem 1763-ban negyvenöt évnyi hivatali szolgálatát követően nyugdíjazásakor kapott tanácsosi címet.¹¹⁴ Rendhagyó Péterffy János Ferenc karrierje is, aki pályája kezdetén, 1670–1673 között szolgált a kancellárián, majd 1684-től 1709-ig a Magyar Kamara hivatali ranglétráját járta végig a fogalmazó szinttől egészen a tanácsossáig, és 1709-ben már mint tanácsos kapott a kancelláriához kinevezést, amit haláláig, 1731-ig viselt.¹¹⁵ Péterffy emberöltőnyi hivatali szolgálata jutalmaként 1712-ben osztrák, 1722-ben pedig magyar bárói rangemelésben részesült. Szintén atipikus Koller József fiának, Ferencnek a karrierpályája, aki apja hivatali jelenlétére és kapcsolataira való tekintettel 1742-ben már rögtön (létszámfeletti) titkárként kapott kinevezést a kormány-szervhez.¹¹⁶ Koller Ferenc tanulmányait Bécsben végezte, a jezsuita gimnáziumot látogatta, majd az egyetemen filozófiai és jogi stúdiumot folytatott.¹¹⁷ A kancelláriánál való kinevezését hivatali tapasztalatszerzés nem előzte meg, de politikai gyakorlatra már az 1741. évi országgyűlésen szert tudott tenni, ahol több, az udvari elit körébe tartozó família (Liechtenstein, Lobkowitz, Schwarzenberg) diétán személyesen részt venni nem tudó tagjának a követe volt.¹¹⁸ Koller számos bécsi arisztokrata családdal kiváló kapcsolatot tudott kialakítani, amit házasságai is tükröznek, 1745-ben (rangon felüli) feleséget választhatott magának: báró Leopold Gundacker von Suttner (1717–1754) kamarai tanácsos lányát, Maria Antoniát vezethette oltár elé, majd az ő halálát követően a patinás Orsini–Rosenberg familiába nősülhetett be.¹¹⁹ Koller a kancellárián hat éven keresztül teljesített titkári szolgálatot, 1748-ban tanácsos lett, amely funkcióban megmaradt egészen 1762-ig, személynöki kinevezéséig, majd 1767-ben újra visszatért Bécsbe, ahol az Illír Udvari Deputáció elnöki feladatait látta el egy évtizeden keresztül.¹²⁰ A kancelláriai szolgálat Koller Ferenc számára a politikai befolyásszerzés és kapcsolatépítés mellett a társadalmi hierarchiában való emelkedés szempontjából is kifizetődőnek bizonyult, már 1758-ban sikerült bárói címre szert tennie, később, 1772-ben pedig grófi rangemelésben részesült.¹²¹ Az Ürményi és a Végh família kancell-

¹¹³ Koller felravatalozására 1745. április 28-án a Stephansdomban került sor, a kapcsolódó anyakönyvi bejegyzés szerint ekkor 56 éves volt, tehát 1689-ben született. AMDStS Bahrleibuch, Bd. 69. fol. 68v.

¹¹⁴ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 57r.

¹¹⁵ Fazekas, 2018. 324–325.

¹¹⁶ MNL OL A 1 1742. Nr. 39.; ÖStA HHStA HS B 794. fol. 36v.

¹¹⁷ MNL OL A 1 1742. Nr. 39.

¹¹⁸ MNL OL A 1 1742. Nr. 39.

¹¹⁹ AMDStS Trauungsbücher Bd. 52. fol. 76v; Szemethy, 2020. 321–322.

¹²⁰ Kalmár–Hochedlinger, 2019. 520.

¹²¹ Szemethy, 2020. 322–324.; Szijártó, 2017/b. 163–164.; MNL OL A 57 Bd. 49. fol. 249–252.

lárián belüli karrierje szintén a Koller családhoz hasonló mintázatot mutat, akiknél a kormánysszervben dolgozó második generáció – Ürményi István fia, József és Végh Péter hasonló nevű fia – tudott a politikai elit sorába felemelkedni (még ha formális rangemelésben sosem részesültek).¹²²

A mélyebbről induló pályáívek között feltétlenül fontos még két személy, Izdenczy József és Vajay László karrierjéről megemlékezni, akik ugyan vizsgált korszakunkban nem jutottak el a kancelláriai tanácsosi tisztségig, de pályafutásuk során képesek voltak a kormányzati elit sorába felküzdeni magukat. Vajay 1720-tól tíz éven keresztül dolgozott a kancellárián, előbb alregisztrátorként, majd 1723-tól protokollistaként, egészen 1730-ig, amikor is személynöki ítélőmesternek nevezték ki a későbbi kancelláriai tanácsos, Száraz György mellé.¹²³ Izdenczy József 1761-ben fogalmazóként került a kancelláriára, ahol gyors ütemben sikerült a hivatali ranglétrát végigjárnia, 1763-ban protokollista, 1769-ben titkár lett, majd rendhagyó módon 1771-től öt éven át az Erdélyi Udvari Kancellárián teljesített tanácsosi szolgálatot, ami után 1776-ban már tanácsosként tért vissza a magyar kancelláriára, ahol kilenc éven keresztül viselte tisztségét.¹²⁴ Vajay és Izdenczy pályája, legalábbis annak korai szakasza számos hasonlóságot mutat, mindketten köznemesi családból származtak, jó iskolázottsággal rendelkeztek, Izdenczy kiváltképp, aki az egri Foglarianum jogi akadémiát is elvégezte, Vajay pedig jezsuita gimnáziumi műveltséggel rendelkezett.¹²⁵ Tanulmányaikat követően mindketten befolyásos főpapok titkáráként dolgoztak, Izdenczy Barkóczy Ferenc egri püspöknek, Vajay pedig Erdődy László Ádám alkancellárnak és nyitrai püspöknek a titkára volt, akiknek mindketten sokat köszönhettek a kancelláriához való felvételükkel kapcsolatban.¹²⁶ Hasonló patrónus-kliens viszonyt Koller József esetében is azonosíthatunk, aki kancelláriai kinevezését megelőzően Keresztély Ágost esztergomi érsek titkáráként működött.¹²⁷

A Vajay család és Erdődy László Ádám között különösen jó kapcsolat állt fenn, Vajay László apja, István a nyitrai püspöki birtokok kormányzójaként, 1723-tól pedig a vármegye helyettes alispánjaként működött.¹²⁸ Vajay kancelláriához való felvételét családi patrónusának, Erdődy alkancellárnak köszönhetette, aki mellett titkári szolgálatot végzett, őt még varsói követi missziójára is elkísérte.¹²⁹ A kettejük közötti közeli kapcsolatot és szoros függőségi vi-

¹²² Ürményi Józsefről és Végh Péterről az Udvari Kamaráról szóló fejezetben még részletesebben lesz szó.

¹²³ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 15v; 18r; 25v. A kúriai karrierekhez lásd: Sebők, 2012.

¹²⁴ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 55r. Izdenczy pályafutásához lásd: Strada, 1940.

¹²⁵ Bővebben lásd az 1073. lábjegyzetben.

¹²⁶ Vajay a kancelláriához mint Erdődy titkára nyert felvételt.

¹²⁷ Fazekas, 2014/a. 1149.

¹²⁸ Nagy, 1865. XII. 8.

¹²⁹ MNL OL A 1 1723. Nr. 12.; MNL OL A 57 Bd. 39. fol. 31.

szonyt tükrözi, hogy amíg Erdődy László Ádám a kancellárián dolgozott, addig Vajay vele azonos szálláshelyen, a himmelpfortgassei Erdődy palotában lakhatott.¹³⁰ Vajay érvényesülésére ugyan pozitív hatást gyakorolt Erdődy patronátusa, de túl meredek karrieremelkedést még ettől sem lehetett várni, 1723-ban Vajay sikertelenül pályázott a kancellárián titkári állásra, képességeit és rátermettségét ugyan elismerték, de helyette id. Végh Péter kapta meg a titkári státuszt, aki nemcsak nagyobb hivatali tapasztalattal rendelkezett, hanem ajánlói között tudhatta Csáky Imre bíboros mellett Pálffy János horvát bánt és bátyját, Pálffy Miklós nádort is.¹³¹ Vajay 1723-ban ha titkárnak nem is, de protokollistának tovább tudott lépni, amely pozícióban patrónusa kancelláriáról való 1725. évi távozását követően is megmaradt öt éven keresztül. Vajay László a bécsi kormányosztálytól a királyi táblára tudott továbblépni, előbb személynöki, majd rendhagyó módon érseki ülnök lett, később a kancelláriára próbált magasabb pozícióban visszatérni, 1739-ben azonban sikertelenül pályázott tanácsosi tisztségre, helyette Nedeczky Károly kapott kinevezést.¹³² Ennek ellenére egyfajta kompenzációt jelenthetett Vajay számára az 1740. évi bárói rangemelés, később pedig a kamarai pályán tudott eredménnyel érvényesülni, 1745-ben az Udvari Kamara tanácsosa, majd 1749-től a Magyar Udvari Kamara tanácsosa lett.¹³³

Izdenczy Vajayhoz képest a kancellárián ügyesebben tudott érvényesülni,¹³⁴ amiben tehetsége és szorgalma alapvető szerepet játszott, de József, majd Károly főherceg magyar nyelvtanáráként kiváló lehetősége nyílt az udvartartás tisztségviselői mellett az uralkodócsalád tagjaival és magával a leendő uralkodóval való kapcsolatépítésre is. Alacsony származásához és mélyről induló karrierpályájához képest Izdenczy fiatalon, 1776-ban, negyvenhárom évesen nyert a kancelláriánál tanácsosi kinevezést, karrierje azonban II. József uralkodása alatt emelkedett látványos módon. Izdenczy 1782-től az Udvari Tanügyi Bizottság tagja volt, 1785-ben javasolták nyitrai kerületi biztosnak, de végül személyes okokból nem vállalta a kinevezést (helyette Ürményi József fogadta el a megbízást), 1785-től pedig a *natio Hungarica* tagjai közül elsőként az Államtanács tagja lett, bárói címet azonban csak halála

¹³⁰ Staats- und Standes-Calender, 1723. 135.

¹³¹ MNL OL A 1 1723. Nr. 12.

¹³² MNL OL A 1 1739. Nr. 43.; Sebők, 2012. 43.

¹³³ MNL OL A 57 Bd. 39. fol. 29–33.; Fallenbüchl, 1970. 296. Érdekes, hogy Vajay a Magyar Udvari Kamarához Grassalkovich Antal elnöki kinevezését követően került, akivel 1731-ben – Grassalkovich személynöki kinevezésekor – ítélmesterként kapcsolatba kellett, hogy kerüljön, de ez a munkakapcsolat igen rövidnek bizonyult.

¹³⁴ A hivatalon belüli kapcsolatépítését mutatja, hogy 1763-ban, a kancellárián szintén ügyesen helytálló, szolgálatait nemességet is kapó Jaszvicz Ferenc regisztrátor lányát, Anna Máriát vette feleségül. AMDStS Taufbücher Bd. 61. fol. 73r.

előtt egy hónappal, 1811-ben kapott.¹³⁵ Izdenczy hivatali működése során beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mindvégig a Habsburg-kormányzat feltétlen támogatója maradt, világnézetében a rendi társadalomhoz való lazább kötődése miatt nem fedezhető fel az a közvetítő szemléletmód, ami a korábbi (főúri) generációból mások mellett Pálffy Miklós kancellár tevékenységét is jellemezte.

¹³⁵ Szántay, 2014. 1172. Bárói rangemeléséhez: MNL OL A 57 Bd. 63. fol. 135–141.

Erdélyi Udvari Kancellária

Buda 1686. évi oszmánoktól való visszafoglalása után egy évvel a herceg Lotaringiai Károly (1643–1690) tábornagy vezette császári csapatoknak Erdélyt is sikerült meghódítaniuk, ami az önálló Erdélyi Fejedelemség végét jelentette.¹³⁶ Az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg Monarchia közötti közjogi kapcsolatot – hosszú tárgyalásokat követően – az 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum*ban sikerült tartós módon rendezni.¹³⁷ I. Lipót oklevele Erdélyt önálló módon, a Magyar Királysággal való egyesítés nélkül integrálta a Habsburg-államkonglomerátumba, ami az uralkodói és az erdélyi rendi érdekeknek egyaránt megfelelt. A Fejedelemség integrációja szempontjából sürgető feladatnak számított az Erdélyi Udvari Kancellária megszervezése, tehát hogy az uralkodó rezidenciavárosában létrejöjjön olyan intézmény, amely egyfelől közvetítő szerepet tölt be a központi és a tartományi kormánysszervek között, másfelől pedig tanácsadószerveként is képes működni. A Magyar Udvari Kancelláriához hasonló funkciójú hivatal létrehozása volt a cél, de a Cseh vagy az Osztrák Udvari Kancellária is hasonló szerepet játszott, miként később a Galíciai Udvari Kancellária is, illetve részben a Spanyol, majd a Németalföldi Tanács is.

Az Erdélyi Udvari Kancellária megszervezését 1692–1695 között hosszú tárgyalássorozat előzte meg, amely során az Alvinczi Péter (†1701) vezette bécsi delegációnak – Erdély különálló státuszának képviselője jegyében – alapvető politikai célkitűzését képezte, hogy az erdélyi ügyek intézésére a Magyar Udvari Kancelláriától független intézményt hozzanak létre.¹³⁸ A kormányzat ugyanis kezdetben az újonnan átszervezett Magyar Udvari Kancelláriát az erdélyi ügyekkel foglalkozó, formálódó udvari hivatal felettes szervének szánta volna.¹³⁹ A kérdésben sikerült az erdélyi rendeknek az akaratukat érvényre juttatniuk, de ők is több kompromisszum elfogadására kényszerültek, például az Erdélyi Udvari Kancelláriának az erdélyi Gubernium feletti felügyeleti jogával kapcsolatban. Az 1691-ben felállított Gubernium ugyanis az újrászerveződő Erdélyi Fejedelemség legfontosabb helyi kormányzati szervét jelentette, amely felépítésében a *Diploma Leopoldinum* garanciái szerint a helyi rendi társadalmat is leképezte.¹⁴⁰ A formálódó Erdélyi Udvari Kancellária

¹³⁶ Az erdélyi Habsburg-berendezkedés monografikus feldolgozását lásd: Trócsányi, 1988/a.

¹³⁷ A *Diploma Leopoldinum* magyarra fordított, kiadott változatát lásd: Sinkovics, 1968. II. 733–740.

¹³⁸ Trócsányi, 1988/a. 233–234. A kancellária történetéhez lásd legújabban: Fazekas, 2019/b.

¹³⁹ Trócsányi, 1988/a. 234.

¹⁴⁰ Sinkovics, 1968. II. 737.

helyzetét tovább bonyolította, hogy Erdélyben a Gubernium mellett is működött kancellária, ami bizonyos ügyintézési kérdésekben tudott nehézségeket okozni, valamint az is nehézséget jelentett, hogy a kancellár, gróf Bethlen Miklós (1642–1716) főként Erdélyben tartózkodott, míg a bécsi székhelyű Erdélyi Udvari Kancellária tényleges vezetését helyette az alkancellár látta el.¹⁴¹ Az erdélyi rendek protestáns többsége első alkancellárnak a református Alvinczi Pétert szerette volna megtenni, I. Lipót azonban a katolikus jelöltet, Kálnoky Sámuel (†1706) nevezte ki, akit 1697-ben grófi rangra is emelt.¹⁴² A kancellária élén a következő fontos változás a Rákóczi-mozgalom során, 1704-ben következett be, amikor is Bethlen Miklóst a *Columba Noe* című politikai röpirat megírásáért elmozdították pozíciójából, és börtönbe vetették.¹⁴³ Ezt követően sem I. József, sem VI. Károly nem nevezett ki kancellárt, erre csak 1742-ben került sor, így a kancellária irányítása teljes mértékben az alkancellárra hárult.

Kálnoky Sámuel 1706. évi halálát követően, 1710–1713 között báró (1712-től gróf) Kornis Zsigmond (†1731) vezette alkancellárként az Erdélyi Udvari Kancelláriát, majd helyét gubernátorra történő előléptetését követően Kászóni (1717-től báró Bornemisza) János (1672–1742) vette át.¹⁴⁴ VI. Károly uralkodásának szinte egésze alatt egyetlen személy, a tehetséges katolikus *homo novus*, Bornemisza János irányította a kancelláriát. Az ő vezetése alatt szilárdult meg az Erdélyi Udvari Kancellária intézménye, és tudott önállóan működő kormányhatósággá válni.¹⁴⁵ Az alkancellári teendőket Bornemisza még Mária Terézia uralkodásának első évében is ellátta, 1741 végén sor került azonban a lemondatására, amelyben éltés kora mellett – Trócsányi Zsolt kutatásai alapján – az is alapvető szerepet játszott, hogy az erdélyi elit udvari pozícióiban változás következett be: a Gyulaffy–Kornis–Pettki-csoport a Bornemisza–Haller-szövetség fölé tudott kerekedni.¹⁴⁶ Hivatalát Bornemisza így is kis híján haláláig viselte, 1742-ben hunyt el, helyére pedig gróf Gyulaffy László (1699–1754), Udvarhelyszék főkapitánya került, akit ugyanebben az évben kancellárnak is kineveztek.¹⁴⁷ Ugyan a *Staatskalender*-ben már Bornemiszát is kancellárként tartották számon, de a kormánysszerv súlyának és tekintélyének növekedését mutatta, hogy vezetését ekkortól Bécsben tartózkodó udvari kancellár látta el.¹⁴⁸ Gyulaffy az Erdélyi Udvari Kancelláriát több

¹⁴¹ Fazekas, 2019/b. 505.

¹⁴² Trócsányi, 1988/a. 235.

¹⁴³ Albert, 2013. 34–36.

¹⁴⁴ Fazekas, 2019/b. 508.

¹⁴⁵ Trócsányi, 1985. 20.

¹⁴⁶ Trócsányi, 1985. 25.

¹⁴⁷ MNL OL B 2 1742. Nr. 4. Hivatali esküjét 1742. 01. 02-án tette le: WD 1742. 01. 13.

¹⁴⁸ Bornemisza titulusához lásd például: Staats- und Standes-Calender, 1736. 136.

mint tizenkét éven keresztül, 1754-ben bekövetkezett haláláig vezette.¹⁴⁹ Az új udvari kancellár gróf Bethlen Gábor (1712–1768) kancelláriai tanácsos lett, aki szintén hosszabb ideig, egy évtizeden keresztül állt a kormány szerv élén.

Bethlen irányításával az Erdélyi Udvari Kancellária tekintélyének és bécsi reprezentációjának az erősítése tovább folytatódott, amely folyamatban fontos állomásnak tekinthető az intézmény számára történő palotavásárlás. Az Erdélyi Udvari Kancellária ugyanis nem rendelkezett megfelelő hivatali épülettel, székhelye 1755-ig a Krügerstraßen található *Zum goldenen Löwen* fogadó volt, ami sem az intézmény presztízse, sem a hatékony és biztonságos ügyintézés szempontjából nem volt előnyös.¹⁵⁰ Bethlen már kancellári kinevezésének az évében igyekezett ezen változtatni, a Guberniummal 1755 szeptemberében sikerült 50 000 forint értékű felajánlást palotavásárlás céljára jóváhagyatnia.¹⁵¹ A kancellár választása pedig az egykori császári főudvarmester, gróf Sigmund Rudolph von Sinzendorf (1670–1747) (fiú utód nélküli) halála után üresen maradt schenkenstraßei (ma: Bankgasse) palotájára esett, ami 1724 előtt egy évszázadon át a Hoyos család tulajdonában állt.¹⁵² A Sinzendorf családtól Bethlen 60 000 forintért vásárolta meg a palotát, további 5000 forintért pedig a bútorzatot. A vásárlás természetesen Mária Terézia tudta és jóváhagyása nélkül nem valósulhatott volna meg, aki a palota átalakításra még 1755 decemberében 8000 forintot hagyott jóvá, de a munkálatok félévvel később további 14 000 forintot igényeltek, amelyek kiegyenlítésével a Gubernium nehezen boldogult.¹⁵³ A Sinzendorf-palota a vásárláskor egyébként jó állapotban volt, az átalakítást egyfelől a hivatal működési feltételeinek a biztosítása, másfelől pedig a reprezentációs kiadások indokolták. A nagyszabású befektetés megtérülésére azonban viszonylag kevés idő maradt, II. József ugyanis 1783-ban, a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária egyesítését követően rendelkezett a palota eladásáról.

A kancellária funkciójának és a bécsi kormányzervek közötti súlyának a változását a hivatal személyi állományának a változása is tükrözi. Vizsgálati korszakunk első felében, 1723-ban az Erdélyi Udvari Kancellária mindösszesen csupán tíz tisztségviselőből állt, köztük az alkancelláron kívül négy tanácsost, három kancellistát, egy irodaszolgát és ágenst találunk.¹⁵⁴ A kormány szerv létszáma 1746-ra már tizenöt főre, 1763-ra pedig harmincegy

¹⁴⁹ 1754. 09. 28-án hunyt el ötvenöt évesen Gyulaffy. WD 1754. 10. 02.

¹⁵⁰ Takáts, 1906. 806.

¹⁵¹ Takáts, 1906. 807.

¹⁵² Harrer-Lucienfeld, 1957. Bd. VII. 191–192. Az utca és a környék transzformációjához lásd: Perger, 1994/b.

¹⁵³ Takáts, 1906. 808. Az Erdélyi Udvari Kancellária épületének belső kialakításához, különös tekintettel magyar történeti tárgyú pannósorozatához lásd: Serfőző, 2021.

¹⁵⁴ Staats- und Standes-Calender, 1723. 137.

főre növekedett, a tanácsosok száma pedig elérte a hat-hét főt.¹⁵⁵ A hivatal személyi állományának bővülése tovább folytatódott az 1765–1775 közötti időszakban is, amikor a kormányiszerv élére sem kancellárt, sem alkancellárt nem neveztek ki, hanem az intézmény ellenőrzését a Cseh–Osztrák Udvari Kancellária, illetve a Legfelső Törvényszék (*Oberste Justizstelle*) látta el.¹⁵⁶ 1776-ban például a hivatalban alkalmazott tíz ágenssel együtt a tisztségviselők száma elérte a negyven főt.¹⁵⁷ Az Erdélyi Udvari Kancellária felzárkózása a többi bécsi kormányiszerv közé a 18. század során hosszabb folyamatot jelentett, ami nyomon követhető a kancelláriai tisztségviselők megbecsültségén és bérezésén is. A hivatalt 1742-ig alkancellár vezette, akinek a bére jelentősen elmaradt más kormányiszervek vezetőitől, például 1714-ben Bornemisza (pontosabban ekkor még csak Kászoni) János 3000 forintos éves fizetésben részesült, miként közel három évtizeddel később, 1742-ben ugyanezt a javadalmazást örökölte meg elődjétől (egyelőre alkancellárként) Gyulaffy László is.¹⁵⁸ Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy 1727-ben a Magyar Udvari Kancellárián Acsády Ádám kancellárként 12 000, Batthyány Lajos alkancellárként 8000, a tanácsosok pedig 5000–6000 forintos éves bérezésben részesültek, amely jól tükrözi a két hivatal súlya és megbecsültsége közötti különbségeket is.¹⁵⁹ A helyzet a 18. század folyamán fokozatosan javult, 1780 körül az osztrák örökös tartományokból származó báró Simon Thaddäus von Reischach (1728–1803) kancellárként 14 000, a kancelláriai tanácsosok pedig mindannyian 4000 forint éves fizetést kaptak.¹⁶⁰ A bérek a Magyar Udvari Kancellária tisztségviselői számára ekkor is kedvezőbbek voltak Esterházy Ferenc kancellárként 20 000, Pálffy Károly alkancellárként 8000, vagy a tanácsosok 4000–5000 forintos javadalmazásban részesültek, de a különbségek közötti arányok látványosan csökkentek, kiegyenlítődésre pedig a két kancellária egyesítésekor került sor.¹⁶¹

Az Erdélyi Udvari Kancellária vizsgálati korszakunkra vonatkozó teljes személyi állományának az áttekintésére jelen kötet keretei között nincs lehetőség, ez további alap kutatásokat igényelne, fontosnak tartom azonban, hogy

¹⁵⁵ Staats- und Standes-Calender, 1746. 156–157.; Staats- und Standes-Calender, 1762. 196–199.

¹⁵⁶ A Magyar Udvari Kancelláriához képest jóval szűkebb önállóságot élvező Erdélyi Udvari Kancellária számára ez az időszak ugyan a korábbi gyakorlathoz képest rendhagyónak számított, de fontos hangsúlyozni azt is, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária felügyeletében és az erdélyi kormányzat irányításában 1745-ig az Újszerzeményi Bizottság (*Neoaquistica Commissio*), majd a Bánáti, Erdélyi És Illír ügyek Udvari Bizottsága (*Hofkommission in Banaticis, Transylvanicis et Illyricis*), illetve a Miniszteriális Konferencia is fontos szerepet játszott. Fazekas, 2019/b. 505.

¹⁵⁷ Staats- und Standes-Calender, 1776. 176–178.

¹⁵⁸ MNL OL B 2 1714. Nr. 15.; ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1742. Exp. (Bd. 1190. fol. 273r).

¹⁵⁹ ÖStA HHStA HS B Bd. 794. fol. 23r

¹⁶⁰ ÖStA HHStA AKA Kt. 16. Nr. 44.

¹⁶¹ ÖStA HHStA HS B Bd. 794. fol. 93v–95r.

a kormány szerv főnemesi tanácsosaira külön is kitérjek. VI. Károly uralkodása idején a kancellárián egyetlen született főnemes sem teljesített tanácsosként szolgálatot, ami a korabeli bécsi viszonyok között sokat elárul a hivatal presztízsről. A helyzetet az erdélyi mágnások szempontjából azzal magyarázhatjuk, hogy az erdélyi elit elsődleges karriercélját a guberniumi pozíciók elérése jelentette. Az erdélyi főurak számára a bécsi kancellária kevésbé tűnhetett vonzó és tekintélyes hivatalnak, a kormány szervet 1711–1717 között köznemes vezette, majd Bornemisza rangemelését követően az alkancellár ugyan számottevő politikai befolyással rendelkezett, de mégis csak *homo novus*-nak számított a régi erdélyi főúri családok szemében.¹⁶² Az erdélyi rendek udvari integrációját és bécsi hivatalvállalását pedig az Erdélyi Fejedelemség Habsburg Monarchiába való későbbi betagozódása mellett a földrajzi távolság is jelentősen nehezítette. A kancellária 1711–1740 közötti személyi állományában ugyan született főnemes nem találunk, előkelő és Erdélyben politikai befolyással bíró családok (mint a szász Baußnern, a székely Kozma vagy a magyar Boér családok) egy-egy tagját azért azonosíthatjuk a tisztségviselők között.¹⁶³ Miként a bárói és grófi ággal is rendelkező (szentmiklósi és óvári) Pongrácz család erdélyi református felekezetű, köznemesi ágából származó Pongrácz György is katolizálását követően tanácsosként szolgált a kancellárián (aki egyébként korábban Rákóczi hívének számított, és nevét a szatmári béke aláírói között is megtaláljuk).¹⁶⁴ Pongrácz bécsi hivatali évei után szép karriert futott be, 1736-ban az erdélyi Királyi Tábla elnöke lett, illetve (valószínűleg) erdélyi tartományi bárói címre is sikerült szert tennie, legalábbis 1744-ben már báróként tartották számon.¹⁶⁵

Az 1740 (pontosabban inkább az 1742) és 1765 közötti időszakban három főnemes teljesített tanácsosként szolgálatot az Erdélyi Udvari Kancellárián. Mária Terézia trónra lépését, illetve Gyulaffy László kinevezését követően az erdélyi főrendek és előkelők részéről érezhetően megnőtt az érdeklődés a bécsi kormány szerv iránt, amelyben a hivatal tekintélyének az erősödése is alapvető szerepet játszott. A Habsburg-kormányzat pedig több főnemes számára lehetőséget biztosított a kancelláriai tisztségvállalásra, ami azért bírt különleges jelentőséggel a számukra, mivel az erdélyi főrendek nem rendelkeztek megfelelő kapcsolatokkal és udvari jártassággal ahhoz, hogy más bécsi kormány szervnél kinevezést nyerjenek, legalábbis 1765 előtt erre nem került

¹⁶² Erdély újonnan rangemelt családjairól Apor Péter (1676–1752) is negatívan nyilatkozott *Metamorphosis Transylvaniae* című művében. Mint írja: „És ezek voltak az grófok és bárók az Rákóczi Ferencz fejedelem motusáig; azon motus után mennyi báró, mennyi gróf lett, hosszú volna leírni, mert teli vélek az ország”. Apor, 1863. 317.

¹⁶³ Baußner és 1707. évi bécsi utazásához lásd: Szirtes, 2017.

¹⁶⁴ Mészáros, 2012. 907.

¹⁶⁵ MNL OL B 2 1744. Nr. 251.; Trócsányi, 1985. 23.

sor. Az első született főnemes, aki tanácsosi kinevezést kapott, báró Kemény László (1709–1774) volt, ő 1744–1747 között teljesített szolgálatot.¹⁶⁶ Szintén Gyulaffy László kancellársága alatt nyert kinevezést Bethlen Gábor (1712–1768) is, aki 1750–1755 között töltött be tanácsosi tisztséget, majd 1755-ben érkezett tanácsosi minőségben a hivatalba gróf Bánffy Dénes (1723–1780), aki 1761/1762-ig viselte tisztségét.¹⁶⁷ A három főúri tanácsos pályája között számos hasonlóságot figyelhetünk meg, ezért érdemes összehasonlító vizsgálat tárgyává tenni az életutakat.

16. kép: Ifj. Martin van Meytens: Gróf Bánffy Dénes, 1750 körül

Mindhárom tanácsos neves erdélyi főnemesi családból származott, amelyek ugyan a református felekezethez tartoztak, az egyház aktív pártfogóinak számítottak, de generációk óta szimpatizáltak a Habsburg-dinasztiával. Kemény László egyenesági leszármazottja volt a Habsburg-szövetségben álló Kemény János (1607–1662) erdélyi fejedelemnek, illetve hasonló nevű apja, László

¹⁶⁶ Kinevezéséhez lásd: MNL OL B 2 1744. Nr. 251.

¹⁶⁷ MNL OL B 2 1755 Nr. 208.

(†1734) is guberniumi tanácsosként szolgált VI. Károly uralkodása idején.¹⁶⁸ Bánffy apjáról, György (†1735) dobokai főispánról (1711–1735) kevés információ áll rendelkezésre, nagyapja azonban, id. Bánffy György (1661–1708) az erdélyi politika meghatározó személyisége, az újonnan felállított Gubernium első elnöke (1691–1708) volt.¹⁶⁹ Bánffyéhez hasonló családi mintázatot figyelhetünk meg Bethlen Gábor esetében is, akinek apja, Ádám (1691–1748) Fehér megye főispánja (1730–1742) és 1742-től főkormányszéki tanácsos volt, de nagyapja: Sámuel (1663–1708), Miklós kancellár fia kükküllői főispánként és marosszéki főkapitányként az erdélyi közelet különösen aktív formálójának számított a 17–18. század fordulóján.¹⁷⁰ Az anyák származásukat tekintve Bánffy és Bethlen esetében erdélyi (Bánffy, Thoroczkay), Kemény esetében pedig Erdélyben és Felső-Magyarországon birtokos famíliák (Perényi) lányai voltak. Fiatalon mindhárom főnemesi fiú a családi hagyományoknak megfelelően református neveltetésben részesült, Bethlenről tudjuk, hogy 1721-ben a marosvásárhelyi kollégium hallgatója volt.¹⁷¹ A leendő tanácsosok fiatal éveiről egyelőre kevés információ áll rendelkezésre, de mindhárman a harmincas évek közepe táján tettek szert bécsi hivatalra, így bizonyos politikai tapasztalattal már kellett rendelkezniük, amelyre Erdélyben tudtak szert tenni. A legtapasztaltabbnak közülük Bethlen Gábor számított, aki Bécsbe kerülése előtt dobokai főispánként (1745–1751) szolgált, illetve korábban tagja volt az új erdélyi adórendszer kidolgozására Bécsbe küldött bizottságnak is.¹⁷² Bánffy tanácsosi kinevezése előtt szintén Doboka vármegye főispáni tisztségét viselte (1755–1756), illetve gróf Székely László (1716–1772) kíséretében 1743–1744 folyamán hosszabb bécsi utazáson is részt vett, tehát némi előzetes helyismerettel is rendelkezett, de korábban más hivatalt nem viselhetett, ugyanis 1760-ban titkos tanácsosi kérvényében írta, hogy tíz éve áll a „köz” (*in Publici*) szolgálatában.¹⁷³ Kemény László sem rendelkezhetett tanácsosi kinevezése előtt formális hivatali pozícióval és gyakorlattal, legalábbis egy későbbi kérvényében életútját számba véve a kancelláriai működésétől tartotta érdemesnek pályáját bemutatni.¹⁷⁴

Az Erdélyi Udvari Kancelláriához történő felvételükkel kapcsolatban mindhárom főnemes pályájának közös jellemzőjét képezte a felekezeti konverzió, tehát a református egyház elhagyása és a katolikus hit felvétele.¹⁷⁵ Pe-

¹⁶⁸ Mindez kiderül későbbi pályázatából is: MNL OL B 2 1755. Nr. 51. (Kérvénye kelt 1754. 10. 12-én)

¹⁶⁹ Trócsányi, 1988/b. 50.

¹⁷⁰ Lázár, 1888. 346–347. A Bethlen család történetéhez lásd: Lukinich, 1927.

¹⁷¹ Font, 1994. Nr. 1674.

¹⁷² Trócsányi, 1986. 231.

¹⁷³ Utazásához lásd: Székely, 2000. 105–200.; Székely, 2019. 129–265. Titkos tanácsosi kérvényét pedig: ÖStA HHStA StK Interiora Geheime Räte Kt. 2. Nr. 16.

¹⁷⁴ MNL OL B 2 1755 Nr. 51.

¹⁷⁵ A konverziók témaköréhez a bécsi udvar kontextusában lásd: Peper, 2010; Scheutz, 2009.

dig a *Diploma Leopoldinum* ötödik cikkelye szerint a kancelláriai felvételnél, hasonlóan más erdélyi hivatalokba történő kinevezéshez, nem szabadott volna ilyen kiválasztási kritériumnak érvényesülnie. Az erdélyi rendek részéről a különféle tisztségekre történő kinevezésekkel kapcsolatban gyakran hangzott elv a következőképp hangzott: „Minden hivatalt – akár a rendfenntartásban, akár az igazságszolgáltatásban, akár a gazdasági ügyek lebonyolításában szükséges tisztségekről van szó – erdélyi honosokkal töltünk be, tehát magyarokkal, székelyekkel és szászokkal, nem tévén különbséget köztünk vallási szempontból; idegen nemzetbeliek vagy azok, kiket ők velünk együttesen idegeneknek és alkalmatlanoknak minősítenek, nem kerülhetnek tisztségekbe és hivatali állásokba, valahányszor ilyen állások megüresednek; fenntartjuk azonban magunknak a jogot, hogy az ő beleegyezésükkel, a névjegyzékbe történő felvételre vagy abból való törlésre javaslatot tehesünk.”¹⁷⁶ 1695-ben az Erdélyi Udvari Kancellária megszervezésénél ügyeltek rá, hogy a kormányiszerv katolikus vezetése alatt, de mindhárom *natio* és mind a négy bevett felekezet tagjai képviseltesék magukat a hivatal személyi állományában, ez a kiválasztási elv azonban később komoly csorbákat szenvedett. Vizsgált korszakunkban, VI. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt magasabb hivatali karriert csak katolikusok tudtak befutni, és ez – az erdélyi rendek hagyományos kiváltságai ellenére – az Erdélyi Udvari Kancellária esetében sem volt másként. Bethlen Gábor 1755. évi kinevezését megelőzően kizárólag született katolikusok vezették az intézményt, főnemesként pedig 1742 után is csak konvertiták kaphattak kinevezést. Az erdélyi protestáns főnemesi elit részéről az érvényesülés reményében, a Habsburg-kormányzat elvárásaihoz való alkalmazkodás eszközét jelentette a felekezetváltás, amely számos esetben a család pozíciójának megerősítése szempontjából jó stratégiai döntésnek bizonyult.¹⁷⁷ Kemény László például 1744-ben nem csupán tanácsosi kinevezésben részesült, hanem grófi rangemelés is kapott.¹⁷⁸ Az udvarnak ez a jutalmazási stratégiája, illetve a konvertiták felekezetváltása a hithű protestánsokban érthető módon ellenszenvet váltott ki, Székely László később a következőképp vélekedett egykori útítársáról, a komoly adósságokkal küzdő és katolikus hitre tért Bánffy Dénesről: „mert már szánom azt az embert, ki velem kezdette volt a barátságnak nyájasságát, szeretett mint bizony kedvit keresett sógorát, aki míg református volt, minden religio csaknem imádta tehetségére, eszére, familiájára nézve is”.¹⁷⁹ Mindhárom főnemesi tanácsos életútjának egyébként közös jellemzőjét képezte, hogy apjukat már fiatalon

¹⁷⁶ Sinkovics, 1968. II. 737.

¹⁷⁷ Az erdélyi nemesség felekezetváltásához lásd: Bartha, 2018.

¹⁷⁸ Trócsányi, 1985. 61.

¹⁷⁹ Székely, 2019. 113.

elveszítették, így a feltörekvő tisztségviselők felekezetváltására már az atyai tekintéllyel való szembehelyezkedés nélkül kerülhetett sor.

A konverzió a kancelláriai felvételek szempontjából az egyik legfontosabb kritériumnak számított, például Bethlen Gábor kinevezését is nagymértékben megkönnyítette (az Udvari Deputáció pedig már előzetesen értesült Bethlen áttérési szándékáról).¹⁸⁰ A pozícióra történő kinevezést mindegyik esetben komoly mérlegelés és kiválasztási folyamat előzte meg, amely során az udvar a Gubernium véleményét is meghallgatta. A Magyar Udvari Kancelláriára történő tanácsosi kinevezéssel ellentétben tehát az erdélyi rendek a magyarokhoz képest egy plusz jogkörrel rendelkeztek, de az ajánlás természetesen nem volt kötelező érvényű az uralkodó későbbi döntésére nézve. Az 1742–1765 közötti időszakban a megnyíló pozíciókért mindig komoly versengés alakult ki az erdélyi rendek körében, a megfelelő jelölt kiválasztása pedig sosem jelentett egyszerű feladatot. 1744-ben több mint tíz jelölt versengett egymással az 1736 óta, Pongrácz György továbbléptetése óta üresen álló tanácsosi és referensi pozícióért.¹⁸¹ A Gubernium hagyományosan három katolikus (Gyulai Gergely, Boér András, Székely Elek) és három református jelöltet (Teleki Mihályt, Kemény Jánost, Inczédi Józsefet) állított, akik közül Gyulai és Boér hat-hat, Székely négy, a reformátusok pedig egyaránt öt-öt szavazatot kaptak. De a tanácsosi helyre még további pályázók is akadtak, mások mellett két református gróf (Bethlen Gábor és Teleki László), ugyanezen felekezetből két báró (Kemény László és Dániel István), valamint a kancelláriáról a katolikus Csató Zsigmond tanácsos, aki referenssé szeretett volna előlépni. Tanácsosi kinevezést végül a konverzióra hajló Kemény László kapott (felekezetváltásra való hajlandóságát a felvétellel kapcsolatos kancelláriai felterjesztés is számon tartotta), továbbá Csató referens lett, a korábban a kancellárián taxatorként és regisztrátorként dolgozó Boért titkárnak léptették elő, valamint Simon Baußner 1732 óta betöltetlen pozícióját a szász származású, evangélikus Vajda Mihály nagyszebeni szenátor kapta meg.¹⁸² A katolikus dominancia, főként Kemény konverziója révén az újonnan előléptetettek között is meghatározó volt.

Hasonló módon érvényesült Mária Terézia akarata 1755-ben is, amikor a kancellárrá továbblépő Bethlen Gábor helyére kerestek alkalmas és megbízható jelöltet.¹⁸³ A Gubernium ekkor is elküldte Bécsbe jelöltjeinek a névsorát. A kancellária tekintélyének a növekedését és az erdélyi politikai elit mozgásterének a változását tükrözi, hogy a Gubernium hat jelöltje között kizárólag főnemeseket találunk. A katolikus jelöltek között három neves grófi család

¹⁸⁰ Trócsányi, 1986. 231.

¹⁸¹ MNL OL B 2 1744. Nr. 251.

¹⁸² MNL OL B 2 1744. Nr. 251.

¹⁸³ MNL OL B 2 1755 Nr. 166., 208.

leszármazottja szerepelt: a csíkszéki főkirálybíró, Haller Pál (1718–1794), a háromszéki főkirálybíró, Mikes Antal és Teleki Károly, Belső-Szolnok későbbi főispánja (1763–1774). Közülük Haller tíz, Mikes és Teleki hét-hét szavazatot kapott. A legerősebb református jelölt tíz szavazattal báró Josinczi József volt, őt kilenc szavazattal gróf Toldalagi László követte, majd a sort báró Korda György, Kolozs vármegye későbbi főispánja (1758–1765) zárta hat szavazattal. A pozícióért folyó versenybe azonban további esélyes jelöltek is beszálltak mint (felsorolásuk sorrendjében) báró Henter Zsigmond, Somlyai Albert és gróf Székely Ádám (1724–1789). Mária Terézia végül a létszámihiánnyal küzdő kancellária számára két tanácsos kinevezését hagyta jóvá, Somlyai Albertét és Bánffy Dénesét. A katolikus Somlyai felvétele szakmai érvekkel is jól alátámasztható volt, húsz éve szolgálatot teljesítő, tapasztalt hivatalnoknak számított, aki a guberniumi kancellária fontos tisztségviselőjének számított, ahol előbb kancellistaként, majd regisztrátorként, végül titkárként dolgozott.¹⁸⁴ Somlyai kérvényében úgy láttatta magát, mint aki a Gubernium katolikus tanácsosainak egyfajta jobbkezeként működött, és aki széles rálátással rendelkezett a politika számos területére a katonaállítástól a vallásügyig. Somlyainak Bécsben is jó hasznát vették, több mint tizenkét éven át szolgált az Erdélyi Udvari Kancellárián tanácsosként.¹⁸⁵ Bánffy tanácsosi kinevezésében viszont sokkal inkább a személyes kapcsolatok és a politikai érdekek játszottak domináns szerepet. Bánffynál főúri riválisainak a többsége nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkezett, Haller és Mikes főkirálybírók vagy Korda és Henter az erdélyi királyi tábla ülnökei voltak, sőt Henter kérvényében még a bécsi Theresianumban folytatott tanulmányaival is büszkélkedhetett.¹⁸⁶ A reformátusok közül Székely Ádám, a már sokszor idézett Székely László emlékiratíró öccse is kiváló tanulmányokat végzett, családja érdemei mellett szüksézáúán külföldi peregrinációjára is hivatkozott, amelynek keretében pedig a leideni és a baseli univerzitásra is beiratkozott.¹⁸⁷ Toldalagi László pályázatát vallási és politikai érvekkel próbálta meg sikertelenül erősíteni, büszkén vállalta református felekezethez való tartozását, a pozitív elbírálás érdekében pedig a *Diploma Leopoldinum* kapcsolódó cikkelyeire is hivatkozott.¹⁸⁸ Helyettük és a guberniumi ajánlásoktól függetlenül viszont (a formális pályázattal nem rendelkező) Bánffy Dénes nyert tanácsosi kinevezést, amelyben felekezetváltása és az új kancellárhoz fűződő közeli kapcsolata játszott alapvető szerepet. Bánffy és Bethlen ugyanis unokatestvérek voltak, sőt Bánffy, aki már tízes éve eljén elveszítette szüleit,

¹⁸⁴ MNL OL B 2 1755 Nr. 208.

¹⁸⁵ Az állami sematizmusban 1767-ben szerepel utoljára: Staats- und Standes-Calender, 1767. 235.

¹⁸⁶ MNL OL B 2 1755 Nr. 208.

¹⁸⁷ MNL OL B 2 1755. Nr. 208.

¹⁸⁸ MNL OL B 2 1755. Nr. 208.

nagynénje, Bánffy Klára (1693–1767) és férje, Bethlen Ádám felügyelete alatt, tehát Bethlen szüleinél nevelkedett. Bánffy követte unokatestvére példáját, aki 1744-ben reformátusként még sikertelenül pályázott kancelláriai pozícióra, majd apja halálát követően katolizált, és 1750-ben tanácsosi kinevezést nyert a kormányszervnél. A fiatalabb rokon ugyanezt a mintát igyekezett öt évvel később saját érvényesülésénél is alkalmazni.

Az Erdélyi Udvari Kancelláriánál Kemény három, Bethlen öt, Bánffy hét éven keresztül szolgált tanácsosként. Tehát a Magyar Udvari Kancellária tanácsosaihoz képest mindhárman fiatalabban kerültek tanácsosi pozícióba, és jellemzően kevesebb ideig teljesítettek szolgálatot a kormányszervnél. A hivatalon belüli továbblépés egyedül Bethlen számára volt elérhető, akit 1755-ben, az előző év őszén elhunyt Gyulaffy László helyére neveztek ki kancellárnak.¹⁸⁹ Bethlen kinevezése nem tekinthető magától értetődő döntésnek, ugyanis a kancellária vezetőit, amióta fennállt a hivatal, mindig kívülről hozták be, ők korábban sosem szolgáltak tanácsosként a kormányszervnél. A tereziánus korban azonban a főnemeselek kancelláriai pozíciójának erősödése új helyzetet teremtett. Mária Terézia, tiszteletben tartva az erdélyi szokásokat, az új kancellár személyéről kikérte az 1755. évi erdélyi országgyűlés véleményét is, amely három katolikus és három református jelöltet állított.¹⁹⁰ A legerősebb katolikus jelölt százhárom szavazattal Bethlen Gábor volt, öt Kemény László mint guberniumi tanácsos követte hatvanhat, illetve a csíkszéki főkirálybíró, Haller Pál, Fehér vármegye későbbi főispánja (1761–1774) ötven szavazattal.¹⁹¹ A reformátusok közül a legtöbb szavazatot báró Bánffy Farkas (1700–1761), az erdélyi királyi tábla elnöke kapta, őt a versenyben gróf Teleki László (1710–1778) guberniumi tanácsos követte, a sort pedig gróf Lázár János (1703–1772) zárta, aki szintén a Gubernium tanácsosa és az erdélyi királyi tábla elnöke volt.¹⁹² A református jelöltek érdekében az erdélyi református rendek testületileg is Mária Teréziához folyamodtak jelöltjeik támogatását kérve, hivatkozva a már I. Lipót által biztosított jogaikra, és kiemelve, hogy protestáns főúr még nem vezette a kormányszervet.¹⁹³ A pozícióért folyó versengésbe még két katolikus főúr: gróf Kornis Antal (1709–1759) guberniumi tanácsos, és vetélytársa, báró Bornemisza Ignác József, az elhunyt alkancellár császárvárosi tanulmányokat végzett fia is bekapcsolódott, aki 1742 óta a kincstartói méltóságot viselte, amely pozícióért korábban szintén (mások mellett) Gyulaffy kancellár féltestvérével, Kornis Antallal kellett

¹⁸⁹ Gyulaffy halálához lásd: WD 1754. 10. 02.

¹⁹⁰ MNL OL B 2 1755. Nr. 51.

¹⁹¹ MNL OL B 2 1755. Nr. 51.

¹⁹² MNL OL B 2 1755. Nr. 51.

¹⁹³ MNL OL B 2 1755. Nr. 51.

megmérkőznie.¹⁹⁴ A kancellári tisztségért tehát, jól látszik, az erdélyi főnemesi elit színe-java versenyre kelt.

A pályázók között találjuk Kemény Lászlót is, aki hosszú kérvényben fordult Mária Teréziához, amelyben részletesen felsorolta családi és személyes szolgálatait.¹⁹⁵ Bemutatta, hogy familiája generációról generációra miként mozdította elő Erdély és a Habsburgok érdekeit: dédapja, Kemény János fejedelem 1662-ben, a nagyszőlősi csatában életét adta a dinasztiaért, nagyapja, Simon a fejedelemség elhagyására kényszerült,¹⁹⁶ és apja, László guberinumi tanácsosként a *Pragmatica Sanctio* erdélyi elfogadtatásának egyik szószólója volt az országgyűlésen. Ő maga pedig szintén komoly érdemeket tud felmutatni, kancelláriai tanácsosként Gyulaffy távollétében magát a kancellárt is helyettesítette, valamint sokat dolgozott A Bánáti, Erdélyi és Illír Ügyek Udvari Bizottságában, amivel kapcsolatban különösen sajnálja, hogy a bizottság elnöke, gróf Ferdinand von Alois Kolowrat-Krakowsky (1682–1751) már nincs életben, mert teljesítményéről ő tudna igazán jó bizonytságot adni. Bécsi évei komoly áldozatokat követeltek tőle, birtokaitól távol és szűkös anyagi körülmények között kényszerült élni, de szolgálatait Erdélybe hazatérve guberniumi tanácsosként és az Erdélyi Főszámvevőség vezetőjeként tovább folytatta. Mindezeket pedig kettős céllal vázolta fel Kemény. Egyfelől Bécsben felhalmozott adósságaira, népes családjára, három fiának neveltetésére hivatkozva nem tartotta elégségesnek a vagyonát arra, hogy a kancellári feladatokat vállalni tudja. Másfelől formálisan nem állt el a jelöléstől, tehát rendkívül udvariasan, de azt sugallta a kormányzat felé, hogy csak megfelelő bérezéssel tudná a kancellári teendőket vállalni. A Miniszterialis Konferencia, amelynek véleményét az uralkodónő szintén kikérte a javasolt kancellár személyéről, Kemény Lászlót a másik négy katolikus főúri jelölttel együtt ajánlotta a pozícióra az uralkodónőnek.¹⁹⁷ A kancellári méltóságot végül a kortársak által egyik legtehetősebb erdélyi főúrként számontartott Bethlen Gábor nyerte el, akinek személye az erdélyi rendek és Mária Terézia szimpátiáját is elnyerte.

Bethlen számára a bécsi hivatalviselés elsősorban nem terhet, hanem lehetőséget jelentett, amit remek érzékkel tudott saját céljaira felhasználni. Bethlen udvari integrációja és kapcsolatépítése egészen egyedi mintázatot mutat a kortárs erdélyi főrendekhez képest. Ő volt az első erdélyi főnemes, aki a bécsi udvari elit sorából választhatott magának feleséget. Bethlen 1756. január 13-án vette feleségül Johann Joseph von Khevenhüller-Metsch főka-

¹⁹⁴ Trócsányi, 1986. 228.

¹⁹⁵ MNL OL B 2 1755. Nr. 51.

¹⁹⁶ Tehát Kemény László kancelláriai tanácsos nem Simon fia volt, miként az a szakirodalomban is sok helyen olvasható.

¹⁹⁷ MNL OL B 2 1755. Nr. 51.

marás egyetlen lányát, gróf Karl Joseph von Herberstein (1728–1753) özvegyét, Maria Josephát (1729–1798).¹⁹⁸ Bethlen Khevenhüller személyében befolyásos szövetségesre talált. A tehetséges erdélyi főúrra leendő apósa hamar felfigyelt, legalábbis már 1753 júniusában „kifinomult és érdemdús gavallérként” jellemezte,¹⁹⁹ pár hónappal később pedig a következőképp fogalmazott róla: „feleségem és én a hozzánk és egész házunkhoz való igaz kötődése miatt módfelett becsüljük és a ház igaz barátjaként tekintünk rá”.²⁰⁰ Bethlen kancellári hivatalát tíz éven keresztül viselte, majd karrierje e téren is egyedi fordulatot vett, ugyanis egyfelől kancelláriai szolgálata végén nem hunyt el, mint elődjeinek többsége, de nem is erdélyi kormánybiztosnál folytatta pályáját, mint Kornis Zsigmond, aki gubernátor (1713–1731) lett, hanem udvari méltóságviselőként, Albert herceg és Mária Krisztina pozsonyi helytartói udvarának főudvarmestereként tudott továbblépni.²⁰¹ A kancelláriai tisztségviselés Bánffy Dénes és Kemény László karrierjére is előnyös hatást gyakorolt, Kemény guberniumi tanácsos, az Erdélyi Főszármesteri tanács vezetője lett, majd 1758–1762 között az erdélyi rendi társadalom legmagasabb pozícióját, a guberniumi méltóságot is viselhette.²⁰² Bánffy Dénes – már bécsi élete előtt megkezdődő jelentős adóssághalmozásai ellenére – a kancelláriától távozva, Mária Terézia bizalmának köszönhetően Erdélyben fontos méltóságokat sikerült megszereznie, előbb Küküllő (1763–1771), majd Kolozs (1771–1776) vármegyei főispán lett, 1776-tól pedig a kolozsvári királyi egyetem igazgatói tisztségét is viselte.²⁰³ Az apák bécsi integrációja pedig a fiúk későbbi karrierjére is előnyös hatást gyakorolt, mindhárom egykori kancelláriai tanácsos elsőszülött fia Bécsben nevelődött, Kemény László azonos nevű fia a bécsi egyetemre járt, Bethlen és Bánffy fiai a Theresianumban tanultak. Ifj. Kemény László (1732–1787) egyedi, de nem túl magas karriert futott be, annak ellenére, hogy konvertita fia volt, egyházi pályára lépett, amely során az esztergomi kanonokságig, illetve a nyitrai főesperesséig sikerült eljutnia.²⁰⁴ Bánffy és Bethlen elsőszülött fiai a világi pályán eredményesebben tudtak érvényesülni, Bánffy György (1746–1822) karrierje csúcán gubernátor, Bethlen

¹⁹⁸ PULFzds Traaungsbuch Bd. 30. 129r.

¹⁹⁹ „Einen feinen und meritirten Cavallier”. Khevenhüller, 1910. III. 120.

²⁰⁰ „Meine Frau und ich wegen seines wahren Attachments für uns und unser ganzes Haus ungemein aestimiren und als einen rechten Ami de la maison ansehen”. Khevenhüller, 1910. III. 140.

²⁰¹ Bethlen főudvarmesteri kinevezésére 1766. február 16-án került sor: ÖStA HHStA HA OMeA ZA Zeremonialprotokolle Bd. 31. fol. 47v.

²⁰² Trócsányi, 1988/b. 283.

²⁰³ Varga, 2007. 173.

²⁰⁴ Kemény Bécsben, majd Rómában tanult. Kollányi, 1900. 377. 1760-ban komoly esélye volt rá, hogy erdélyi püspök lehessen, de a kinevezést a jobb udvari kapcsolatokkal rendelkező Bajtay Antal kapta meg. Trócsányi, 1988/b. 226.

József (1757–1815) pedig kincstartó lett.²⁰⁵ Tehát Bánffy és Bethlen karrierje is Erdélybe vezetett vissza, de kapcsolati hálójuk már túlnyúlt a nagyfejedelemség határain, amelyet házastársaik származása is jól tükröz, ugyanis Bánffy osztrák (Palm), Bethlen pedig magyar (Zichy) grófnőt vett feleségül.

²⁰⁵ Bánffy György édesanyja a református Barcsay Ágnes (†1756) volt, Kemény László feleségét egyelőre nem sikerült azonosítani.

Az Udvari Haditanács

„Elsőként, miután előmozdítandó, méltányos és fontos okok alapján kegyesen elhatároztuk, hogy a jövőben állandó haditanácsot fogunk a királyi udvarunkban tartani, azonfelül a fent nevezett tanácsosok tekintettel becsületes-ségükre, tisztességükre és hadi tapasztalataikra, kiváltképp azonban kegyes bizalmunkra, amelyet beléjük fektettünk és, haditanácsosaink számára biztosítottunk, azért, hogy ők minden felmerülő és fontos ügyben eligazodjanak és követni tudjanak, tekintetüket minden időben hűségesen rajtunk és királyi fiainkon kell tartaniuk”²⁰⁶ – fogalmaz I. Ferdinánd 1556. november 17-én kelt instrukciójában, amellyel életre hívta az Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) intézményét. Az Udvari Haditanács a Habsburg Monarchia első központi kormányserveinek egyike volt, amelynek megalapításáról az erősödő oszmán expanzió hatására már az 1520-as évek végétől folytak egyeztetések.²⁰⁷ Az intézmény a Monarchia legfelső szintű hadügyi irányító szervévé vált, amelynek hatásköre nem csupán az örökös tartományokra, hanem az egész Habsburg-államkonglomerátumra kiterjedt. Az Udvari Haditanács feladatkörébe tartozott a hadvezetés, katonai irányítás és igazgatás, valamint 1610 után a portával folytatott diplomáciai ügyeket is ez a kormány szerv intézte. A harmincéves háborúig az Udvari Haditanács elsődleges fennhatósága a keleti frontra, az Oszmán Birodalommal folytatott háborúkra koncentrált, feladatai azonban a 17. század közepétől, a nagyobb létszámú állandó hadsereg megszervezésétől kezdve megsokasodtak.²⁰⁸ A kora újkorra vonatkozóan az újabb kutatások az intézmény összekötő funkcióját hangsúlyozzák a legfelső döntéshozás (császár, Titkos Konferencia) és a különböző hadtestek között, ezért nem véletlenül tartja Michael Hochedlinger egyfajta „hadi cancelláriának” az Udvari Haditanácsot.²⁰⁹ Mindemellett az Udvari Haditanács

²⁰⁶ „Erstlich, nachdem wir aus hochbeweglichen billigen und nothwendigen ursachen nun hinfüro einen stäten kriegsrath an unsern königlichen hof zu halten gnädigst entschlossen sein und wir dan sie die overmelten in ansehung ihrer erbarkheit, schicklichkeit und kriegserfahrenheit, fürnemblich auch aus dem sonderm gnädigen vertrauen, so wir in sie stellen, zu unseren kriegsräthen fürgenommen, und damit sie sich in allen fürfallenden und notürftigen sachen desto besser darnach zu richten und zu halten wissen, sollen sie erstlich ihr aufsehen nach uns auf unsere königliche söhne jederzeit gehorsamblich halten und haben.” Fellner-Kretschmayr, 1907. II. 276.

²⁰⁷ Hochedlinger, 2019/c. 663. A hivatal további működéséről lásd: Regele, 1949.

²⁰⁸ Az Udvari Haditanács ellenőrzése alá tartozott az 1578 és 1753 között Grazban működő Belső-Ausztriai Haditanács is, amely a határőrvidék ügyeivel foglalkozott. Hochedlinger, 2019/c. 664.

²⁰⁹ Hochedlinger, 2019/c. 665.

– feladatkörei folyamatos változásai ellenére is – a Habsburg-államkonglomerátum legfontosabb hadügyi szerve maradt egészen 1848-ig.

Az 1711–1765 közötti időszak mozgalmas periódust jelentett az Udvari Haditanács számára, egyfelől a rendszeres háborúk miatt, másfelől Mária Terézia uralkodása alatt az intézmény hatásköre, belső struktúrája is többször változott. Az osztrák örökösödési háború során, 1746-ban vált független intézménnyé a Főhadbiztosság (*Generalkriegskommissariat*), amelynek hatáskörébe a katonaság gazdasági ügyeinek az intézése és felügyelete, valamint a hadiadó feletti diszponálás tartozott.²¹⁰ Az önálló kormánysszerv létrehozása régi hiányosságot pótol, ugyanis az Udvari Haditanács nem rendelkezett saját anyagi forrásokkal, gazdasági ügyekben folyamatosan az Udvari Kamarával kellett kapcsolatot tartania. A Főhadbiztosság 1758-ig működött önálló intézményként, ekkor olvasztották be a *Directorium in publicis et cameralibus*ba, majd a központi „csúcskormánysszerv” felosztását követően, 1762-ben újraszervezték a hivatalt oly módon, hogy katonai ügyekben az Udvari Haditanács, pénzügyi kérdésekben pedig az Udvari Kamara, az Udvari Számvevőkamara (*Hofrechnungskammer*) és a Pénztári Főigazgatóság (*Generalkassadirektion*) felügyelete alá tartozott.²¹¹ A hétéves háború végéhez közeledve, az 1762. évi kormányzati reformhullám az Udvari Haditanács számára is komoly változásokat hozott. Ekkor a hivatal éléről leváltották az idős gróf Johann Philipp von Harrach tábornagyot (1678–1764), aki már 1738 óta vezette a kormánysszervet, és helyét a hétéves háború agilis főhadparancsnoka, gróf Leopold Joseph von Daun (1705–1766) vette át.²¹² A kormánysszerven belüli ügyintézészt is átalakították, három ügyosztály (1. *militare quod publica et politica*; 2. *militare iustitiale*; 3. *militare oeconomicum*) mentén szervezték az ügyeket, amelyek a hadvezetés (és politika), a katonai igazságszolgáltatás, valamint a katonai gazdálkodás területén voltak illetékesek.²¹³

Az Udvari Haditanács 1556-ban csupán pár főből, egy elnökből, négy tanácsosból, valamint írnokból és futárokból állt.²¹⁴ A hivatal személyi állománya a kora újkor folyamán – hasonlóan más bécsi kormánysszervekhez – jelentősen megnövekedett. III. Ferdinánd létrehozta az alelnöki pozíciót, a tanácsosok, titkárok és a hivatalhoz tartozó kancellária állománya pedig folyamatosan gyarapodott, az Udvari Haditanács tisztségviselőinek a száma 1672-ben már elérte a harminckét főt.²¹⁵ A kormánysszerv személyi állománya a 18. századra tovább bővült, 1723-ban elérte a nyolcvankilenc főt, köztük az

²¹⁰ Hochedlinger, 2019/c. 671–674.

²¹¹ Ember, 1989/b. 455.

²¹² ÖStA KA ZST HKR HR Akten Kt. 440. Nr. 698.

²¹³ ÖStA KA ZST HKR HR Akten Kt. 440. Nr. 698.; Hochedlinger, 2019/c. 666.

²¹⁴ Regele, 1949. 42.

²¹⁵ Regele, 1949. 19.; Hochedlinger, 2019/c. 669.

elnökön és az alelnökön kívül tizenhét főúri, tizennégy nemesi és közrendű tanácsost, nyolc titkárt és negyvennyolc különböző szintű kancelláriai tisztségviselőt azonosíthatunk.²¹⁶ VI. Károly uralkodása alatt az intézmény növekedése nem állt meg, 1741-ben Mária Terézia úgy vette át a hivatalt, hogy ott több mint százötven tisztségviselő dolgozott, és csupán a tanácsosok száma a negyven főt is meghaladta.²¹⁷ Mária Terézia az Udvari Haditanács reformját már 1741-ben sürgető feladatnak tekintette, de komolyabb átszervezésre csak az első évek kríziskezelése után, 1745/1746 folyamán került sor.²¹⁸ A reform a személyi állományon is jelentősen érezte a hatását, 1746-ban a kormány-szerv már csupán hatvanöt tisztségviselőből állt, akik között az elnökön kívül három főnemesi, nyolc nemesi és közrendű tanácsost, hat titkárt, valamint negyvennyolc további kancelláriai hivatalnokot találunk.²¹⁹

Az Udvari Haditanács jelentősége jól ismert a magyar kutatás előtt is, annál is inkább, mivel a kormányszerv foglalkozott az Oszmán Birodalommal kapcsolatos katonai és diplomáciai kérdésekkel, közvetlen felügyelete alá tartozott a katonai határőrvidék, 1690-től az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos katonai kérdésekben is érintett volt, valamint a Szent Korona országaiból származó katonák előmenetele és hadbíróági ügyei szempontjából is megkerülhetetlen intézménynek számított. Ennek ellenére a *natio Hungarica* tagjainak kormányszerven belüli kapcsolatairól, integrációjáról igen kevés információ áll rendelkezésre. A téma jelentőségére már Pálffy Géza is felhívta a figyelmet, tanulmányában pedig rávilágított arra, hogy az Udvari Haditanács üléseit már a 17. század második felében is látogatták magyar főrendek.²²⁰ A fejezetben a magyarországi tisztségviselők kormányszerven belüli térnyerésének vázlatos áttekintésére teszünk kísérletet VI. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt, de csupán a kinevezett tisztségviselőkre fogunk koncentrálni, a haditanácsi ülések vizsgálata önálló kutatást (vagy inkább kutatásokat) igényelne.

A szatmári békét követő időszakban az Udvari Haditanácson belül is megfigyelhető a magyar rendek pozíciójának az erősödése. 1721. október 7-én nyert gróf Draskovich János (1669–1733) altábornagy valóságos udvari haditanácsosi kinevezést, amelyről a *Wienerisches Diarium* részletes híradást közölt.²²¹ A kinevezés nemcsak Draskovich karrierjében jelentett fontos mérföldkövet, hanem a horvát–magyar rendek udvari integrációjának

²¹⁶ Staats- und Standes-Calender, 1723. 104–110.

²¹⁷ Staats- und Standes-Calender, 1741. 111–124.

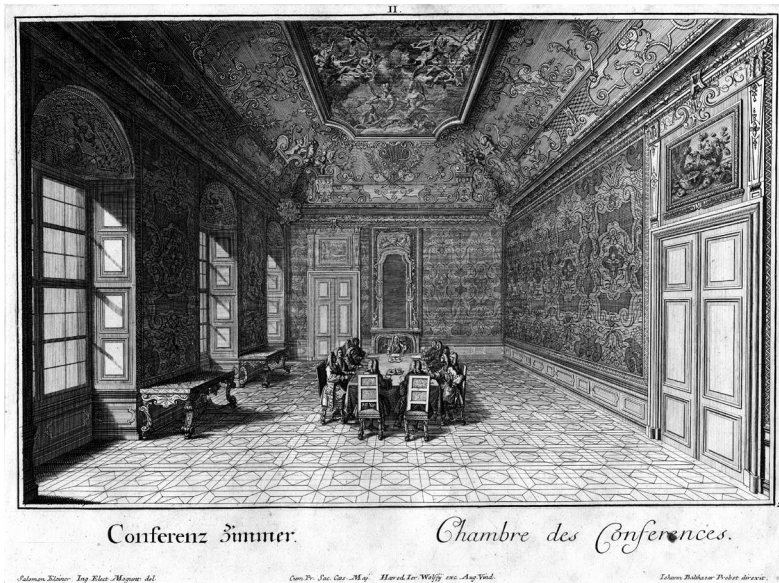
²¹⁸ Fellner-Kretschmayr, 1907. III. 420–432.

²¹⁹ Staats- und Standes-Calender, 1746. 109–114.

²²⁰ Pálffy, 2004.

²²¹ WD 1721. 10. 07. Draskovich eredeti kinevezésének egyelőre nem sikerült az Udvari Haditanács levéltárában nyomára lelmi.

a történetében is, ugyanis hasonló pozíciót sok évtizede nem viselt született magyar nemes, sőt Draskovich dédapjának, Draskovich János (1550–1613) horvát bánnak az 1609. évi haditanácsosi kinevezését leszámítva – a kutatás jelen állása szerint – egyetlen magyarországi katonáról sem tudunk, aki az Udvari Haditanács tagja lett volna.²²² VI. Károly uralkodása idején viszont még egy magyar főnemesnek, gróf Pálffy Károly Pálnak (1697–1774) is sikerült 1739/1740-ben a legfelső hadügyi kormánysszervhez tanácsosi kinevezést nyernie.²²³

17. kép: Salomon Kleiner – Johann Balthasar Probst:
Konferenziaterem Savoyai Eugén Belvedere kastélyában, 1733

Draskovich és Pálffy pályafutása között számos hasonlóságot azonosíthatunk. Mindketten neves, a Habsburgok iránt generációk óta lojális főúri famíliából származtak, szüleik a főnemesi elit tagjai voltak, Draskovich azonos nevű apja, János (1629k–1692) királyi főudvarmester (Draskovich János nádor fia), Pálffy Károly Pál apja, Pálffy János későbbi nádor volt, akik mindketten katonai funkciót is vállaltak, Pálffy professzionális katonatisztként

²²² Draskovich tanácsosként évi 600 forint bért és további 200 forint kiegészítést kapott. ÖStA KA ZST HKR SR Materialien zur Geschichte des Hofkriegsrats (Kriegsministeriums), 1556–1862. Kt. 1. További jelzet vagy számozás nélküli dokumentum: Verzeichnis der Hofkriegsrats-Präsidenten, Hofkriegsräte und Referendare. (19. századi segédlet)

²²³ Staats- und Standes-Calender, 1740. 116–117. Sajnos Pálffy eredeti kinevezését sem sikerült egyelőre a levéltári állagban azonosítani. Pálffy személyéhez és pályájához lásd legújabban: Fundárková, 2021.

(1709-ben elérve a tábornagyi rendfokozatot is), Draskovich pedig horvátországi birtokosként kapcsolódott be az oszmánok elleni harcokba.²²⁴ Mindkettőjük anyja magyar grófi családból származott, Draskoviché Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró lánya, Mária Magdolna (1647–1699), Pálffyé a neves katonatisztnek, Czobor Ádám (†1691) vezérőrnagynak a lánya, Mária Anna (1669–1733) volt. Ők maguk viszont már osztrák örökös tartományból származó arisztokratalányt választottak maguknak feleségül. Draskovich János felesége, gróf Adam Wilhelm von Brandis (1636–1699), egykori főhercegnői főudvarmesternek a lánya, Franz Jakob von Brandis főudvarnagy húga, Maria Katharina (1680–1751) lett.²²⁵ Pálffy háromszor is nősült, mindhárom alkalommal örökös tartományokból (Proskau, Starhemberg, Stubenberg famíliából) származó grófnőt vett feleségül.²²⁶ Közülük ketten: Josepha von Starhemberg (1725–1778) és Maria Margaretha von Stubenberg (†1724), hasonlóan Maria Katharina von Brandishoz fiatalon a Habsburg-udvartartásban udvarhölgyként teljesítettek szolgálatot.²²⁷ Tehát Draskovich és Pálffy is egyaránt kiváló udvari kapcsolatokkal rendelkezett, illetve a császárvárosban aktívan jelenlévő főnemesség egy részével is jó viszonyt ápolt.

Draskovich János és Pálffy Károly Pál eredményes hadvezérnek számítottak, és szép katonai pályafutást tudtak felmutatni, haditanácsosi kinevezésre mindketten altábornagyként tettek szert, amely Draskovich legmagasabb rendfokozatát jelentette, Pálffy ellenben az örökösödési háború során, 1745-ben lovassági tábornok, majd 1754-ben tábornagyi lett.²²⁸ Pálffy Udvari Haditanácsához történő kinevezése közvetlen kapcsolatban állt a VI. Károly utolsó oszmán háborújában (1736–1739) való eredményes szereplésével, ugyanis 1739-ben kapott altábornagyi, majd ezután nem sokkal később haditanácsosi kinevezést.²²⁹ Draskovich kinevezése nemcsak katonai teljesítményével kapcsolódott össze, hanem politikai funkciójával is, ugyanis 1721-ben lett báni helytartó (egy évtizeddel később a horvát-szlavón báni méltóságot is elnyerte), amely kinevezések mögött egyfelől egyfajta jutalmazási gesztust feltételezhetünk az uralkodó részéről, ugyanis Draskovich (apjához hasonlóan) a Habsburgok nőági örökösödésének egyik legaktívabb szószólója volt, másfelől Draskovich szolgálatai révén bizonyította a kormányzat számára, hogy alkalmas e stratégiai fontosságú pozíció betöltésére.²³⁰ További hason-

²²⁴ Wißgrill, 1795. II. 290–291.; Jedlicska, 1910. 603. Pálffy János pályájához lásd: Málnási, 1929.

²²⁵ Wißgrill, 1794. I. 367. Házassági szerződésüket lásd: ÖStA HHStA HA OMeA SR Kt. 12. Nr. 83.

²²⁶ Jedlicska, 1910. 603.

²²⁷ Stubenberg grófnővel 1718-ban kötött házasságához lásd: ÖStA HHStA HA OMeA SR Kt. 10. 28.; Starhemberg grófnővel 1749-ben kötött házasságához pedig: ÖStA HHStA HA OMeA Kt. 11. Nr. 45.

²²⁸ Schmidt-Brentano, 2006. 26., 63.

²²⁹ Zachar, 1987–1988. 163.

²³⁰ Csekey, 1917. 286., 475.

lóság mindkettőjük pályájában, hogy haditanácsosként egyikük sem töltött hosszabb időt Bécsben. Pálffy a *Staatskalender* már 1741-ben távollévőként tüntette fel,²³¹ Draskovich 1722-ben még többször megfordult a császárvárosban, de 1723-tól már őt is távollévőként tartották számon.²³² A haditanácsosi címet viszont mindketten halálukig viselték.²³³ Draskovich és Pálffy haditanácsosi tevékenységének a vizsgálata további kutatás tárgyát kell, hogy képezze, amely tisztázhatja, hogy távollétükben bekapcsolódtak-e valamilyen módon a kormányiszerv munkájába, a hivatalon belül sikerült-e szert tenniük bizonyos befolyásra, vagy inkább csupán egyfajta titulust jelentett számukra a tanácsosi cím. Katonák esetében a Béctől való távollét egyébként nem jelentett szükségszerűen egyfajta „körön kívüliséget”, például Draskovich kinevezésének az évében, 1721-ben az Udvari Haditanács huszonhét főúri tanácsosa közül tizennégy állomásozott távol a császárvárostól, köztük pedig számos neves személyiséget is azonosíthatunk, mint gróf Joseph Lothar von Königsegg-Rothenfels (1673–1751) táborszernagyot, az Udvari Haditanács későbbi elnökét, vagy az ír katonafamíliából származó gróf Georg Oliver von Wallis (1673–1744) altábornagyot, VI. Károly háborúinak ismert hadvezérét.²³⁴ A katonák egy része tehát egyfajta tiszteletbeli tanácsosi pozíciót töltött be, akiktől nem várták el, hogy Bécsben tartózkodjanak, és heti szinten bekapcsolódjanak az Udvari Haditanács munkájába.

Mária Terézia egyfelől a költségek visszaszorítása, másfelől az Udvari Haditanács működésének hatékonyabbá tétele miatt csökkentette a kormányiszerv létszámát és a tanácsosok számát. A hivatal szakszerű fejlesztésének az igénye különösen erősen érződött az 1762. évi átszervezéseknél. A kormányiszerv élére a tehetséges katona és ambiciózus szervező, Daun tábornagy került, aki az uralkodónő bizalmát élvezte, és elképzelései alapvetően érvényesültek az intézmény átszervezésénél. A fejlesztések pedig nem csupán a kormányiszerv reformját célozták, hanem a hadsereg átfogó professzionalizációjába illeszkedtek. Mint írja: „a német Fabius Cunctator”,²³⁵ ahogy kortárs biográfusa nevezte: „az Udvari Haditanács közreműködésével a tábornokokat és a tiszteket egyre ügyesebbé, buzgóbbá és tevékenyebbé kell tenni, valamint meg kell értetni velük azt is, hogy a hadművészet nem céhes mes-

²³¹ Staats- und Standes-Calender, 1741. 115.

²³² Staats- und Standes-Calender, 1723. 106.

²³³ Draskovichot haláláig számon tartották a haditanácsosok között: Staats- und Standes-Calender, 1733. 94. Pálffy ugyan a Staatskalenderbe a hivatal 1745. évi átszervezése után már nem írták be, de a címet később is viselte, levélborítékain is mindig feltüntették. ÖStA HHStA SB FA Pálffy-Daun Kt. 17. Pálffy Károly Pál a gazdasági ügyek terén egyébként kevésbé volt tehetséges, mint a katonai pályán, komoly adósságokkal küzdött. Peres, 2014. 136–137.

²³⁴ Staats- und Standes-Calender, 1721. 104–107.

²³⁵ Daun, 1759.

terség, hanem kiterjedt tudomány”.²³⁶ Daun a tisztek számára – a bécsújhelyi Katonai Theresianum első parancsnokaként – nemcsak a gyakorlati, hanem az elméleti tudást, felkészültséget is alapvető elvárásként fogalmazta meg, hangsúlyozva, hogy „békeidőben is a hadtudományokat tanulmányozzák, adják át magukat a katonai, matematikai és történelmi könyvek szerzőinek, és pedig különösen az utóbbi műfajra szánjanak időt”.²³⁷ Ebben a szellemben szervezték újjá az Udvari Haditanács tanácsosi testületét, amelybe az elnökön kívül nyolc tagot vettek fel: két tábornagyot, gróf Ferdinand Karl von Aspremont-Lyndent (1689–1772) és gróf Anton von Colloredót (1707–1785), két tábornagyot, gróf Johann Karl von Choteket (1704–1787)²³⁸ és gróf Franz Moriz von Lacyt (1725–1801), két altábornagyot, gróf Joseph Karl von Ayasassát (1715–1779) és báró Siskovics Józsefet (1719–1783), valamint két vezérőrnagyot, báró Heinrich Ludwig von Jacquemint (1713–1792) és báró Johann Georg von Hannigot (1709–1784).²³⁹ A tanácsosok kiválasztásánál a rátermettség, valamint a katonai képzettség és tapasztalat mellett az is fontos szempontot jelentett, hogy a tanácsadó testület tagjai a hadsereg különböző fegyvernemű hadtesteiből (gyalogság, lovasság, tüzérség) érkezzenek. Ekkortól haditanácsosi kinevezést pedig csak azok kaphattak, akik a kormány szerv munkáját valóban tanácsosként segítették.²⁴⁰

Az újjászervezett Udvari Haditanácsban a birodalmi, cseh, osztrák vagy lotaringiai származású főurak mellett egy magyar katonatiszt, Siskovics József is helyet kapott. A Habsburg-hadsereg által biztosított karrierlehetőségeket és a katonaság integrációs funkcióját mutatja, hogy a szegedi bunyevác családból származó Siskovics a Monarchia legfontosabb hadügyi szervének a tanácsosává tudott emelkedni.²⁴¹ Siskovics kinevezését katonai tehetségének, felkészültségének és a hadseregben belül kiépített jó kapcsolatrendszerének köszönhetette. Siskovics a szegedi piaristáknál végzett tanulmányait követően 1741-ben lépett be a Haller-gyalogezredbe, az osztrák örökösödési

²³⁶ „Durch Zuthat des Hof-Kriegs-Rats müssen Generals, und Offciers immer geschickter, eifriger, und werkstätiger, auch denenselben begreiflich gemacht werden, daß die Kriegs-Kunst kein zunfttäsiges Handwerk, sondern eine weit reichende Wissenschaft seye”. ÖStA KA ZST HKR HR Akten Kt. 440. Nr. 698.

²³⁷ „Daß sie auch in Friedens-Zeiten hiernach auf die Kriegs-Wissenschaften studieren, der lectur militärischer, mathematischer, und historischer Bücher sich widmen, und zwar besonder in der letzteren Gattung zeit erwählen”. ÖStA KA ZST HKR HR Akten Kt. 440. Nr. 698. A hadsereg professzionalizációjához lásd: Hochedlinger, 2003. 303–316.

²³⁸ Az 1763. évi Staatskalenderben nem szerepel a haditanácsosok között, mivel Chotek elsődleges feladata a Főhadbiztosság vezetése volt. Staats- und Standes-Calender, 1763. 136–138., 154.

²³⁹ ÖStA KA ZST HKR HR Akten Kt. 440. Nr. 698.

²⁴⁰ Daun számára ekkor további fontos célkitűzés volt, hogy a kormány szerv vezetését valóban a katonatisztek végezzék el, ne pedig a civil hivatalnokok. Hochedlinger, 2019/c. 666.

²⁴¹ Siskovics családja rendelkezett nemesi címmel, apja Szegeden tehető városi szenátor volt. Bővebben lásd: Heka, 1998. 121–123.

háború során pedig meredeken emelkedett a karrierje, a hétéves háborút már a Károly főherceg-féle tüzérregiment ezredeseként kezdhette meg.²⁴² Pályájában fontos mérföldkövet jelentett az 1757. évi kolíni diadal, amelyben Siskovics is kitüntette magát. Érdemeire pedig felettesei és az udvar is felfigyeltek: 1757-ben vezérőrnagy, 1758-ban a Mária Terézia Rend kiskeresztése (1765-től parancsnoki keresztése), 1759-től pedig altábornagy lett, valamint már 1756-ban bárói címre is sikerült szert tennie.²⁴³ Siskovicsot a Mária Terézia Rendre Daun terjesztette fel, aki felismerte tehetségét, nem véletlen, hogy 1760-ban Daun tábornoki főnöke lett, valamint haditanácsosi kinevezését is neki köszönhette.²⁴⁴ Siskovics kapcsolati hálózatára egyébként jellemző volt, hogy sokkal inkább kötődött a Habsburg-katonai elithez és az osztrák hivatalnokréteghez, mint a magyar rendi társadalomhoz. Erről tesz tanúbizonyságot házassága is, amelyet báró Joseph von Harruckern egykori udvari kamarai tanácsos lányával, a magyar indigenátust is nyert Johann Georg von Harruckern (1664–1742) főhadbiztos, majd kamarai tanácsos unokájával, Mária Barbarával (1739–1790) a bécsi Stephansdomban, 1759. január 9-én kötött.²⁴⁵ A házasság során a férj tanúi között pedig nem kisebb személyiségeket találunk, mint herceg Franz Ulrich von Kinsky (1726–1792) vezérőrnagyot (későbbi tábornagyot), gróf Franz Anton von Hallwyl (1708–1779) későbbi altábornagyot, valamint báró Ignaz von Kochot (†1763), Mária Terézia bizalmas kabinet-titkárát.

Siskovics az Udvari Haditanácsnál 1762 januárjától állt nyolc éven keresztül egészen 1770-ig tanácsosi szolgálatban.²⁴⁶ Munkájáért Siskovics tisztességes fizetséget, évente 4000 forint bért kapott, bár Ayasassával együtt a haditanácsosok közül ők kapták a legkevesebbet, a többiek 1000 vagy 2000 forinttal többet kerestek, nem beszélve Daunról, aki a kormánysszerv vezetőjeként 30 000 forint bérezésben részesült évente.²⁴⁷ Siskovics tanácsosi szol-

²⁴² Hirtenfeld, 1857. 206.

²⁴³ Schmidt-Brentano, 2006. 93.; Szemethy, 2020. 318–319. Bárói diplomájához lásd: ÖStA AVA Adel HAA AR Kt. 912. Nr. 25. Mária Terézia rendi felvételéhez pedig: ÖStA KA BA MMThO II. A 18–19.; III. Nr. A 9–A10.

²⁴⁴ Hirtenfeld, 1857. 207.

²⁴⁵ AMDStS Taufbücher Bd. 59. fol. 126r.

²⁴⁶ ÖStA KA ZST HKR HR Akten Kt. 440. Nr. 698. A Staatskalenderbe 1769-ben írták be utoljára: Staats- und Standes-Calendar, 1769. 154. Siskovics a haditanácsosi kinevezését megelőzően 1762. január 11-én a Hadgazdasági Udvari Bizottságban (*Commission in Militari Oeconomica*) is helyet kapott. ÖStA KA ZST HKR HR Bücher Bd. 944. fol. 65v.

²⁴⁷ ÖStA KA ZST HKR SR Materialien zur Geschichte des Hofkriegsrats (Kriegsministeriums), 1556–1862. Kt. 2. Kimutatás a haditanácsosok 1765. évi fizetéséről. A kormánysszerv elnökeként később Hadik is 30 000 forint éves bérezésben részesült, ezáltal pedig a császárváros legjobban fizetett tisztviselői közé tartozott. ÖStA KA ZST HKR SR Materialien zur Geschichte des Hofkriegsrats (Kriegsministeriums), 1556–1862. Kt. 2. Kimutatás az Udvari Haditanács 1777. évi tisztviselőinek fizetéseiről.

gálata közben nem tartózkodott folyamatosan a császárvárosban, 1763-ban Erdélybe küldték a székely határőrezredek megszervezésének felügyeletére, amely küldetéssel azonban sikerült felvételt nyernie a magyar és az erdélyi történeti emlékezet negatív „hősei” körébe. Ugyanis a sorozással szembeszegülő helyi társadalom és a hadsereg között a feszültségek rendkívüli módon eszkalálódtak, amelyen Siskovics katonai erővel próbált úrrá lenni, ez azonban 1764. január 7-én a mádэфalvi mészárláshoz vezetett.²⁴⁸ Az eset Siskovics karrierjét nem törte meg, továbbra is (még Daun 1766-ban bekövetkezett halálát követően is) az Udvari Haditanács tagja maradt, 1766-ban táborszer-nagyi kinevezésben részesült, később pedig Galícia (1775), majd Csehország (1779) vezénylő tábornoka lett, valamint 1775-ben grófi rangemelésben is részesült.²⁴⁹ Az uralkodói akarattal szembeszegülő székelyek ellen viszont eljárást indítottak, amely intézkedések a székely társadalom egy részének Mold-vába történő kivándorlásához vezettek, kegyelmet számukra több mint egy évtizeddel később gróf Hadik András (1710–1790) közbenjárása hozott.²⁵⁰

Hadik András és Siskovics József pályája számos hasonlóságot mutat, az Udvari Haditanács legismertebb magyar tagjának karrierjére azonban két okból is csupán érintőlegesen térünk ki, egyfelől azért, mert kinevezést az 1765. évi vizsgálati korszakhatárunk után kapott, másfelől pedig azért, mert a többi tanácsoshoz képest személyét a történeti kutatás sokkal jobban ismeri.²⁵¹ Hadik nyugat-magyarországi köznemesi családból származott, már apja, Mihály (†1733) is katonaként szolgált, András hadi pályafutása pedig 1732-ben kezdődött. Részt vett VI. Károly utolsó török háborújában,²⁵² az osztrák örökösödési háború végéhez közeledve, 1747-ben vezérőrnagy lett, a hétéves háború kezdetén, 1756-ban pedig altábornagy.²⁵³ Hadik karrierjében 1757 ősze hozott nagy fordulatot és az európai nyilvánosságban hírnevet, amikor is bravúros huszárcsíny keretében sikerült Berlint megsarcoltatnia, amelynek elismeréseként 1758-ban a Habsburg-kormányzattól megkapta a Mária Terézia Rend nagykeresztjét és a lovassági tábornoki rendfokozatot.²⁵⁴ A hubertusburgi béke után három hónappal magyar (majd 1777-ben birodalmi) grófi címet kapott, 1764–1768 között Erdély katonai kormányzójaként szolgált, 1772-től pedig az újonnan anektált Galícia első kormányzója lett.²⁵⁵

²⁴⁸ A tágabb kontextushoz lásd: Szádeczky, 1900.

²⁴⁹ Heka, 1998. 123.

²⁵⁰ Szádeczky, 1900. 348.

²⁵¹ Hadik pályájához és műveltségéhez lásd: Kincses, 2010; Kincses, 2011; Markó, 1944; Zachar, 2004. 265.

²⁵² Tóth, 2011.

²⁵³ Schmidt-Brentano, 2006. 38.

²⁵⁴ ÖStA KA BA MMThO IV Nr. H 2.

²⁵⁵ Markó, 1944. 231–264.; Szemethy, 2020. 399–401. Birodalmi grófi rangemeléséhez lásd: ÖStA VA Adel RAA Kt. 164. Nr. 3.

Hadik Andrást 1774-ben kérték fel – a gyengélkedő és a hivatali bürokráciát nem szívelő Lacy tábornagy lemondását követően (aki 1766-tól volt a kormánysszerv elnöke) – az Udvari Haditanács vezetésére.²⁵⁶ Hadik elnöki esküjét 1774. július 26-án tette le, hivatalon belüli tekintélyének biztosítására pedig két hónappal korábban a legmagasabb katonai rendfokozatot, a tábornagi rangot is megkapta.²⁵⁷ A kinevezés igen jelentős bizalmi gesztusnak számított, Hadik az első volt a magyar rendek tagjai közül, aki a kormánysszerv elnöki székét elfoglalhatta, ráadásul úgy, hogy még alsó-ausztriai inkolátusi címmel sem rendelkezett (és később sem lett honfűsítva). Hadik kinevezését II. József propagálta, aki anyja szándékával szemben is képes volt érvényesíteni akarátát, ami Mária Terézia és Ferdinánd főherceg levelezéséből is egyértelműen kitűnik. Az uralkodónő 1774. május 4-én fiának, Lombardia kormányzójának írt levelében írja, hogy Lacy már nem volt hajlandó tovább ellátni az Udvari Haditanács vezetését, amit Mária Terézia érezhetően sajnálattal vett tudomásul.²⁵⁸ Mint írja: „Hadik hűséges alattvaló, de mégsem Lacy”, abban pedig mindvégig bízott, hogy Hadik tábornagyként (és nem az Udvari Haditanács elnökeként) fog a hadseregben tovább szolgálni.²⁵⁹ Mária Terézia sorait ne értsük félre, nem arról van szó, hogy Hadikot ne tartotta volna kiváló hadvezérnek, vagy hogy Hadik ne élvezte volna az uralkodónő bizalmát, ennek az ellenkezőjére Mária Terézia hivatalos és családi levelezésében egyaránt számos példát lehet találni,²⁶⁰ hanem sokkal inkább arról lehet szó, hogy az uralkodónő a kormánysszerv vezetésére kevésbé tartotta őt alkalmasnak. Ennek ellenére – a kompromisszumos választást követően – Hadik tizenhat éven keresztül, 1790-ben bekövetkezett haláláig állt az Udvari Haditanács élén, amely a kormányzat és kiváltképp II. József megelégedését tükrözi, ugyanis a hivatal 1556–1848 közötti harmincnégy elnöke között csupán három olyan személyt találunk, aki nála hosszabb ideig volt hivatalban, a többség jellemzően csupán néhány éven keresztül töltötte be az elnöki tisztséget.²⁶¹

²⁵⁶ HL VII. 35. 1774/V-8.

²⁵⁷ A *Wienerisches Diarium* mindkét eseményről tudósított: WD 1774. 05.25.; WD 1774. 07. 27.

²⁵⁸ „Je vous donne part – mais pour vous seul et Firmian – que Lacy a constamment refusé de garder la présidence de guerre. L'empereur nommera un de ces jours Hadik; c'est un digne sujet, mais ce n'est pas Lacy, J'en suis inconsolable et humilie, car je me flattais jusqu'au dernier moment, qu'il resterait comme marechal en service.” Maria Theresia, 1881. I. 275.

²⁵⁹ Lacy lemondásán és Hadik kinevezésén Mária Terézia még egy héttel később is bosszankodott, fiának, Ferdinánd főhercegnek 1774. május 12-én írt levelében. Mint írja: „Hadik a été nommé à sa place; il [Lacy] reste maréchal chez nous, mais ce n'est pas la même chose.” Maria Theresia, 1881. I. 277.

²⁶⁰ Hivatalában sem maradhatott volna meg Hadik, ha az uralkodónő nem bízta meg benne. 1778. augusztus 22-én II. Józsefnek írt levelében azt tanácsolja a fiának, hogy katonai ügyekben Albert herceggel, Hadikkal vagy Lacyval érdemes egyeztetni. Maria Theresia, 1968. 478–479.

²⁶¹ A leghosszabb ideig (1703–1736) Savoyai Eugén volt hivatalban, őt Johann Philip von Harrach követte (1738–1762), majd harmadik helyen gróf Ignaz von Hardegg (1772–1848) áll, aki 1831 és 1848 között látta el az elnöki teendőket. Az elnökök névsorát lásd: Hochedlinger, 2019/c. 669–670.

Az Udvari Haditanácsban a magyarországi származású hivatalnokok számára nemcsak a legfelső szinteken nyílt lehetőség az érvényesülésre, hanem a kormányszerv alacsonyabb grádusain is. A hivatal, mint láthattuk, számos magyar, illetve erdélyi és horvát ügyben is érintett volt, ezért az intézmény hatékony kommunikációja szempontjából fontos volt, hogy személyi állományában magyarul tudó hivatalnok is képviseltesse magát, akiknek a hivatali jelenlétéről már a 16. századból is állnak rendelkezésre adatok.²⁶² A következőkben a Rosty familia két tagjának, Ádámnak és Istvánnak a hivatali karrierjét mutatjuk be röviden.²⁶³ A (barkóczi) Rosty család az ismertebb nyugat-magyarországi *bene possessionatus* köznemesi familiák egyike, amely már 1526 előtt Vas vármegyei birtokokkal rendelkezett.²⁶⁴ A Rosty család számos tagja a kora újkor folyamán a megyei tisztikar tisztségviselője lett, a vármegye hangadói közé tartozott, többen pedig országgyűlési követséget is vállaltak.²⁶⁵ A familia legkésőbb a 17. század végétől a Batthyány familiárisok hálózatába tartozott, Rosty István (†1718), gróf Batthyány Pál (1639–1674) bizalmasa, halála után árváinak: Ferencnek (†1717) és Zsigmondnak (†1728) a birtokigazgatója lett.²⁶⁶ Rosty István kétszer is nősült, előbb Kalocsányi Juditot, majd Jobbágyi Reginát vette el, gyermekeik közül pedig tízen is megélték a felnőttkort. Rosty Istvánnak mind a hat fia jól boldogult, pályájukban jellemzően keveredett a hadi és a megyei szolgálat. A legismertebb közülük ifj. Rosty István (†1744), aki fiatalon a Babocsay-huszárezredben szolgált, majd a megyei tisztikaron belül sikerült fokról fokra feljebb jutnia, egészen az első alispáni tisztségig, amely funkcióban a vármegyejét is képviselte az 1741. évi országgyűlésen.²⁶⁷ Számunkra viszont izgalmasabb az ő testvérének, Ádámnak a pályája, aki a bécsi hivatali életben tudott eredménnyel érvényesülni.

Id. Rosty István fiait alapos oktatásban részesítette, Ádámról az iskolai matrikula- bejegyzések alapján tudható, hogy a gimnáziumot fontos oktatási centrumokban, Grazban és Nagyszombatban végezte el.²⁶⁸ A tanulmányok jó befektetésnek bizonyultak, ugyanis Rosty Ádám 1700/1701-ben már a Magyar Udvari Kancellárián dolgozott írnokként.²⁶⁹ Rosty kormány-

²⁶² Fazekas, 2018. 180.

²⁶³ További kutatás más magyarországi, horvátországi vagy erdélyi személy pályájára is fényt deríthet, kiváltképp az ágensek között, de a 18. század első felének legjellegzetesebb magyar hivatalnokai kétségtelenül a Rostyok voltak.

²⁶⁴ Nagy, 1862. IX. 771.

²⁶⁵ Lásd: Országgyűlési adattár. Kiadott levelei miatt Rosty Ferenc (1718–1790) 1764–1765. évi diétán való részvétele különösen jól ismert. Lásd: Rosti, 1943.

²⁶⁶ Nagy, 1862. IX. 772–773.

²⁶⁷ Nagy, 1862. IX. 775.

²⁶⁸ Rosty 1687-ben iratkozott be a családi birtokokhoz közeli, grazi jezsuita gimnázium parvista tagozatára. Varga, 2004. Nr. 786. A nagyszombati gimnáziumba az 1690. és az 1691. tanévben járt, a syntaxis és a poeta évfolyamokat látogatta. Nagyszombati adattár, Nr. 16478.

²⁶⁹ Fallenbüchl, 2002. 269.

szervhez való felvételét felkészültsége mellett a család Batthyányakhoz fűződő patrónusi-kliensi kapcsolata is segítette, legalábbis a fiatal hivatalnok 1701 augusztusában Batthyány Ádám országbírónak is megköszönte a „recommendációját”.²⁷⁰ Rosty 1702-ben még a kancellária alkalmazásában állt (a *Staatskalender* szerint mint járulnok), majd a hivatali ranglétrán egy évvel később, 1703-ban tudott feljebb lépni, amikor is legkésőbb decemberben már az Udvari Haditanács állományában dolgozott.²⁷¹ Rosty Ádám a hadügyi kormánysszervnél két évtizeden keresztül, egészen 1723-ig szolgált kancellistaként és tolmácsként, a hivatalnál töltött utolsó éveiben, 1721-től pedig Belgrádban volt kirendeltségben.²⁷² Számításait, úgy tűnik, megtalálta Bécsben, nem „menekült” a központi kormánysszervtől, nem úgy, mint a 16. századi magyar tolmácsok, akik jellemzően csupán néhány éven keresztül szolgáltak a hivatalban.²⁷³

Rosty Ádám fiát, Istvánt (1702–1749) sem rettentette el apja példája, aki az Udvari Haditanácsnál kezdte karrierjét, valamint aktív pályafutásának egésze ehhez a kormánysszervhez kötődött. Rosty István apjához képest előnnyel indult a császárvárosi közegben, ő maga már Bécsben született, keresztelőjére 1702. augusztus 20-án a Stephansdomban került sor, keresztszülői között pedig mások mellett kancelláriai hivatalnokokat és családjukat, mint Péterffy János tanácsos feleségét és Vanyéczy Illés kancellistát (leendő titkárt) találjuk.²⁷⁴ Rosty István minden bizonnyal Bécsben végzett tanulmányait követően (de ez matrikulabejegyzésekkel egyelőre nem igazolható) került 1723-ban az Udvari Haditanácshoz.²⁷⁵ A kormánysszervnél közel két és fél évtizeden keresztül szolgált, kezdetben járulnokként (1723–1728), majd kancellistaként (1728–1738), később a kiadóhivatalban regisztrátorként, végül az 1740-es évek közepétől segédexpeditorként egészen 1749. szeptember 16-án bekövetkezett haláláig.²⁷⁶ Rosty szorosan integrálódott a hivatalba, amit

²⁷⁰ MNL OL P 1314. Nr. 93733.

²⁷¹ Staats- und Standes-Calender, 1702. 81. 1703. év végén magyarországi útra kísérte el kollégáit: ÖStA FHKA HFÖ Bücher Bd. 1035. (Prot. Reg. 1703.) fol. 1003v–1004r.

²⁷² ÖStA FHKA HFÖ Bücher Bd. 1108. (Prot. Reg. 1721.) 211v; ÖStA FHKA HFÖ Bücher Bd. 1112. (Prot. Reg. 1722) fol. 405v.

²⁷³ Fazekas, 2018. 180. Rosty egyébként testvérét, Ferencet is megpróbálta 1719-ben a hivatalba járulnokként bejuttatni, de törekvését nem koronázta siker, mert öccse később nem tűnt fel a kormánysszerv személyi állományában. Rosty Ádám öccse, Ferenc nem összekeverendő az 1764–1765. évi országgyűlés azonos nevű követével, az utóbbi nagybátyjáról van szó. ÖStA KA ZST HKR SR Materialien zur Geschichte des Hofkriegsrats (Kriegsministeriums), 1556–1862. Kt. 2. (További jelzet nélkül) Különféle 1719. évi kérvények (19. századi jegyzék).

²⁷⁴ AMDStS Taufbücher Bd. 50. fol. 110r. Anyjáról, Juliannáról egyelőre kevés információ áll rendelkezésre, Nagy Iván adatai szerint a Turosy családból származott. Nagy, 1862. IX. 777.

²⁷⁵ ÖStA FHKA HFÖ Bücher Bd. 1116. (Prot. Reg. 1723.) fol. 310r.

²⁷⁶ Regisztrátorként 460 forintot keresett, de első tanulóéveiben járulnokként pedig szinte ingyen dolgozott, ugyanis mindössze 24 forint éves anyagi támogatást kapott a hivaltól. ÖStA FHKA HFÖ Bücher Bd. 1116. (Prot. Reg. 1723.) 310r; ÖStA KA ZST HKR SR Materialien zur Geschichte des

személyi kapcsolatai is tükröznek, 1734 októberében hivatali kollégájának, Jakob Rauscher kancellistának a lányát, Mária Annát vette feleségül, a tanúk között pedig további hivatalnoktársait azonosíthatjuk.²⁷⁷ Rosty István kapcsolati hálójából azonban nem kerültek ki a magyar rendi társadalom tagjai, gyermekei keresztszülői között a bécsi és pozsonyi nemesi társadalom (Maholányi, Niczky famíliák) több tagját azonosíthatjuk.²⁷⁸ Rosty fiai (Ádám, Ferenc és Ignác) nem követték a családi mintát, és nem hivatali pályán indultak el, hanem – bizonyára atyai tanácsra – több lehetőséget láttak a katonai karrierben. Közülük Rosty Ignác (1737–1803) vitte a legtöbbre, akit halála előtt pár hónappal altábornagynak léptettek elő, de a század végén vezérőrnagyként a bécsi Tüzérségi Hadfőszertár (*Feld- und Haus-Artillerie-Hauptzeugamt*) munkáját is segítette.²⁷⁹ A Rostyk három generációjának pályafutása sajátos példát mutat a magyar nemesség bécsi integrációjára, amely ugyan kevésbé látványos vagy meredek családi karriertörténet, de jól mutatja egy família bécsi kormány szervhez való hosszútávú beilleszkedését. Rosty Ádám képes volt felvételt nyerni az Udvari Haditanácshoz, ahol hosszú éven keresztül dolgozott, fia, István az apa által megkezdett munkát folytatta, de az unoka, Ignác már kilépett a hivatali közegből, és a család hadügyi, hadszervezési tapasztalatait és kapcsolatait felhasználva a legjobb kitörési pontot jelentő katonai pályán tudott eredménnyel érvényesülni, felküzdve magát a tábornokok sorába.

Hofkriegsrats (Kriegsministeriums), 1556–1862. Kt. 1. 1745. évi bértábla. Halálával kapcsolatban lásd: AMDStS Sterbebücher Bd. 25. fol. 212.

²⁷⁷ Az esküvőre a Vas megyei Hodászra került sor, de a házasságot a Stephansdom anyakönyvébe is bejegyezték. AMDStS Trauunsbuch Bd. 47. 419.

²⁷⁸ Fia, Rosty (IV.) István 1738. április 22-én megtartott keresztelőjénél Maholányi báró (feltehetően József pozsonyi kamarai tanácsos) volt a felkért keresztapa, de távollétében Franz Beno (minden bizonnyal Benő Ferenc), az Udvari Haditanács kancellistája helyettesítette. 1747. augusztus 22-én lánya, Mária Anna keresztelőjénél a keresztanyai feladatokat Niczky Kristóf felesége, Jankovich Katalin (1726–1784) vállalta magára. AMDStS Taufbücher Bd. 71. fol. 33v.

²⁷⁹ Schmidt-Brentano, 2006. 83.; Staats- und Standes-Calender, 1800. 110. Rosty István gyermekeinek keresztelőire rendszerint a Stephansdomban került sor, legalábbis matrikulabejegyzéseiket a székesegyházban vezették. Ignác kereszteleési bejegyzését egyelőre nem sikerült azonosítani, de a családtörténet István fiaként tartja számon. Nagy, 1862. IX. 773. Életkori adatait viszont hitelesnek tekinthetjük, ugyanis 1803. szeptember 3-án halt meg „tüdővízenyőben” (Schleimschlag) 66 évesen. AMDStS Sterbebücher Bd. 37. fol. 411.

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat (*Niederösterreichisches Regiment*, később *Niederösterreichische Regierung*) az osztrák kormányzat köztes igazgatási intézményét képezte, amely összeköttetést biztosított a központi kormány-szervek és a tartományi hivatalok között.²⁸⁰ Az intézményt I. Miksa már a Habsburg Monarchia létrejötte előtt, a 15–16. század fordulóján (1493/1501-ben) megszervezte, amelynek elsődleges motivációját az jelentette, hogy az itáliai háborúk és a birodalmi ügyek miatti távolléte során is biztosítani szerte volna a hatalmát, az uralkodói akarat végrehajtásának folytonosságát. Hasonló gyakorlattal I. Miksa – már római királyként, apja, III. Frigyes halála előtt – is élt 1490/1491 folyamán, amikor magyarországi háborúi miatt helytartót és tanácsosokat hagyott hátra az osztrák tartományok kormányzására.²⁸¹ Az Alsó-Ausztriai Kormányzat hatásköre, területi illetékessége és intézményi struktúrája a kora újkor évszázadaiban komoly változásokon ment át. A kormány szerv felügyeleti jogköre nem csupán Alsó-Ausztria (Enns alatti Ausztria) tartományára terjedt ki, hanem az ún. alsó-ausztriai országok egészére, tehát 1564-ig Alsó- és Felső-Ausztria, Karintia, Krajna és Stájerország tartományokra is, csupán az ún. felső-ausztriai tartománycsoport (Elő-Ausztria, Tirol, Voralberg) nem tartozott a hatáskörébe.²⁸² 1564-től, I. Ferdinánd halálát követően jelentősen szűkült a kormány szerv területi illetékessége, amikor is a császár végrendelete értelmében Belső-Ausztria (Karintia, Krajna és Stájerország) élére másodszülött fia, Károly főherceg került, és ezen tartománycsoport kormányzata függetlenedett a II. Miksa vezette Habsburg-államkonglomerátumtól.²⁸³ Ekkortól az Alsó-Ausztriai Kormányzat ellenőrzése már csak Alsó- és Felső-Ausztria tartományára terjedt ki. A kormány szerv a kezdeti helyszínváltoztatásokat (1501–1510 Linz, 1521–1522 Graz) leszámítva Bécsben működött.

A Kormányzat igazgatási és igazságszolgáltatási kormány szervnek számított, a pénzügyek sosem tartoztak a hatáskörébe, ezzel az Alsó-Ausztriai Kamara (*Niederösterreichische Raitkammer*, később *Niederösterreichische Kammer*) foglalkozott, amely 1523–1635 között működött, utóbb a hivatalt az

²⁸⁰ Az Alsó-Ausztriai Kormányzathoz és Helytartósághoz bővebben lásd: Kielmansegg–Starzer, 1897. Alsó-Ausztria történetéhez pedig átfogó módon: Gutkas, 1983.

²⁸¹ Hollegger, 2019. 395.

²⁸² Kielmansegg–Starzer, 1897. 5.

²⁸³ Az osztrák tartományok felosztásához lásd: Winkelbauer, 2003. I. 44–47.

Udvari Kamarába integrálták.²⁸⁴ 1568-tól a szerzetesrendek ügyeivel az Alsó-Ausztriai Kolostortanács (*Niederösterreichische Klosterrat*) foglalkozott, amelyet 1634-ben feloszlattak, és ügyeit a tartományi kormányzat vette át, de a tanács a 18. században bizottságként újból működött.²⁸⁵ A kormány szervet Johann Basilius Kühelbecker az olvasói számára útleírásában a következőképp mutatta be: „Az Alsó-Ausztriai Kormányzat az a felső jogkollégium, amelytől az ország minden más törvényszéke függ. [...] Ezen felső kollégiumban, azonban nemcsak a civil, hanem a büntetőügyeket is megvitatják, és minden halálos ítéletet ide hoznak, amelyeket azután ő császári felsége felé továbbítanak jóváhagyásra. Nem kevésbé a pénzbírságokat is itt szabják meg, a császári rendeleteket kihirdetik, továbbítják és mindarról gondoskodnak, ami hozzájárul Alsó-Ausztria tartományának jólétéhez és boldogságához.”²⁸⁶ Összességében az Alsó-Ausztriai Kormányzatot a Magyar Királyság hivatali struktúrája alapján a Helytartótanács és a Királyi Kúria közötti köztes intézménynek, illetve az erdélyi Guberniumhoz hasonló funkciójú kormány szervnek tekinthetjük. Az intézmény működésében és hivatali hatáskörének meghatározásában az 1749-től meginduló Haugwitz-féle reformok hoztak alapvető változásokat. Ekkor a tartományi kormányzás, illetve a kamarai igazgatás a Haugwitz kancellár unokatestvére, báró Heinrich Wilhelm von Haugwitz (1711–1758) vezette *Niederösterreichische Repräsentanz und Kammer* kezébe került át, az igazságszolgáltatás pedig a *Niederösterreichische Regierung in Justiz-Sachen* feladata lett.²⁸⁷ Mindkét hivatal hatásköre pedig csupán Alsó-Ausztria tartományára terjedt ki. A kormány szerv tartományi igazgatást és igazságszolgáltatást egyaránt magában foglaló kompetenciáját 1759-ben állították vissza, amely bő két évtizedig, a jozefinus reformokig maradt érvényben.

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat személyi állománya és belső hivatali felépítése a bécsi kormányzati reformokkal párhuzamosan rendszeresen változott. A kormány szerv élén a helytartó állt, akit 1620-tól az alhelytartó követett, majd rangban utána a tanácsosok következtek, illetve a hivatalhoz kancellár

²⁸⁴ Brunner, 1944/1948.

²⁸⁵ Kielmansegg–Starzer, 1897. 41.

²⁸⁶ „Die Nieder-Oesterreichische Lands-Regierung ist dasjenige Hohe Rechts-Collegium, von welchem alle andere Judicia des Lands dependiren. [...] Es werden aber in diesem Hohen Collegio nicht nur Civil- sondern auch Criminal-Sachen tractiret, und alle Todes-Urtheile dahin gebracht, welche alsdenn Kayserlicher Majestät zur Subscription übergehen werden. Nicht weniger werden auch allhier Geld-Strafen dictiret, die Käyserliche Befehle, so ins Land ergehen, expediret, und alles dasjenige besorget, was zur Wohlfarth und Glückseligkeit der Nieder-Oesterreichischen Provinz gereichet.” Küchelbecker, 1730. 319–320.

²⁸⁷ Kielmansegg–Starzer, 1897. 58–66. A Haugwitz-féle reformok alsó-ausztriai vonatkozásaihoz lásd: Godsey, 2018. 213–246. Korábban, 1743-ban Mária Terézia rendeletben megerősítette Osztrák Udvari Kancellária fennhatóságát az Alsó-Ausztriai Kormányzat felett. Fellner–Kerschmayr, 1907. III. 496–497.

vezette kancellária is tartozott. A hivatallal eddig jelentősége ellenére keveset foglalkozott az osztrák történeti kutatás, ezért leginkább csak vizsgált korunkra vonatkozóan szeretnék a kormányiszerv személyi állományáról, kiváltképp főúri tisztségviselőiről szólni. A kormányzat vezetését ellátó helytartói tisztség fontos és tekintélyes (bár rangban a központi kormányiszervek vezetői mögött elhelyezkedő) kormányzati pozíciónak számított, amelynek megszerzésére csak a főúri elit tagjainak volt esélye. VI. Károly uralkodása alatt végig egyetlen személy töltötte be a helytartói tisztséget, a kötetben már többször idézett gróf Sigismund Friedrich von Khevenhüller, az ismert naplóíró apja, aki 1711–1742 között állt a kormányiszerv élén.²⁸⁸ Mária Terézia regnálása alatt az Alsó-Ausztriai Kormányzat vezetésében gyorsabb fluktuációt figyelhetünk meg, 1765-ig hat főnemes váltotta egymást a pozícióban, akik között a császárváros és a Habsburg-kormányzat több ismert személyiségét azonosíthatjuk: Leopold Johann von Windisch-Grätz császári diplomatát (a magyar kancellária épületének egykori tulajdonosát) vagy gróf Adam Philipp Losy von Losynthalt (1705–1781), későbbi udvari építési igazgatót (*Generalhofbaudirektor*).²⁸⁹

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat tanácsosai három rend (főnemesség, nemesség, polgárság)²⁹⁰ köréből kerültek ki, számuk pedig a jozefinus reformokig igen magas volt. 1719-ben a helytartón és az alhelytartón kívül tizenkilenc főúri, tizennégy köznemesi (lovagi) és kilenc polgári tanácsost azonosíthatunk a hivatal állományában.²⁹¹ A testület már VI. Károly trónra lépése előtt is hasonlóan népes volt: I. Lipót uralkodása alatt, 1702-ben tizenhét főnemesi, huszonegy nemesi és nyolc polgári tanácsosból állt, 1709-ben, I. József regnálásakor huszonöt főúri, húsz nemesi és tizenkét polgári tanácsos alkotta a testületet.²⁹² VI. Károly uralkodása során, az 1730-as évek elején érte el a tanácsosok testülete a legnagyobb létszámot, 1731-ben hatvan-négy személy volt állományban, akik között harminc főnemesi, huszonkét nemesi és tizenkét polgári tanácsost azonosíthatunk.²⁹³ Mária Terézia regnálása kezdetén egyfelől a háborús megszorító intézkedések, másfelől a nemes-

²⁸⁸ Khevenhüller személyéhez: Breunlich-Pawlik, 1973.

²⁸⁹ A helytartói tisztséget, illetve a 1749 és 1759 között a (*Niederösterreichische Repräsentanz und Kammer* elnöki tisztségét) a következő személyek töltötték be: 1742–1746: gróf Leopold Johann von Windisch-Grätz, 1746–1749: gróf Johann Ferdinand von Kuefstein, 1749–1750: gróf Adam Philipp Losy von Losymthal, 1750–1753: gróf Philipp Josef von Orsini-Rosenberg, 1753–1758: Heinrich Wilhelm von Haugwitz, 1759–1770: gróf Franz Ferdinand von Schrattenbach. A *Niederösterreichische Regierung in Justiz-Sachen* 1749–1759 közötti elnöke pedig gróf Johann Joseph von Breunner volt.

²⁹⁰ Pontosabban a tanácsosok harmadik csoportját *Gelehrtenstand*nak nevezték, amiben a polgári származásúak domináltak, de nemesi címmel rendelkezőket is találunk közöttük.

²⁹¹ Staats- und Standes-Calender, 1719. 115–118.

²⁹² Staats- und Standes-Calender, 1702. 67–70.; Staats- und Standes-Calender, 1709. 78–82.

²⁹³ Staats- und Standes-Calender, 1731. 113–116.

ség katonai szerepvállalása miatt a tanácsosi testület létszáma fokozatosan csökkent, 1748-ban negyvenkilenc tisztségviselő alkotta a tanácsosok testületét, akik között tizenegy főúri, huszonhárom nemesi és tizenöt polgári tanácsost találunk.²⁹⁴ 1749 után a Haugwitz-féle reformokat követően, amikor a Kormányzat feladatainak egy részét a *Niederösterreichische Repräsentanz und Kammer*, másik részét pedig a *Niederösterreichische Regierung in Justiz-Sachen* vette át, szükségszerűen megváltoztak a tanácsosok létszámviszonyai is. Az előbbi hivatalban 1752-ben tizenhárom tanácsos (köztük hat főnemes, hat nemes és egy polgár) dolgozott, míg az utóbbi intézményben kilenc főnemesi, húsz nemesi és kilenc polgári tanácsost azonosíthatunk.²⁹⁵ A két hivatal tehát együttesen ötvenegy fős tanácsosi létszáma a korábbi számarányokon lényegében nem változtatott. A két kormány szerv 1759. évi egyesítését követően az Alsó-Ausztriai Kormányzat tanácsosainak a száma fokozatos növekedésnek indult, a Mária Terézia uralkodása alatti csúcstól az 1770-es években érte el, 1775-ben az intézmény állományában több mint hetven tanácsos dolgozott, akik között harminc főúri, huszonhat nemesi és tizenhat polgári tanácsost azonosíthatunk, valamint rajtuk kívül még további tizennégy címzetes és egyéb jogcímű tanácsos tartozott a hivatalhoz, akik az üléseket nem látogatták.²⁹⁶

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat tanácsosai számára a hivatali szolgálat nem kecsegtetett túl magas fizetéssel Albert Starzer adatai alapján 1724-ben Khevenhüller helytartóként évente 5000 forintot, a főúri tanácsosok 2000 forintot, a nemesek 1800-at, a polgári származású tanácsosok pedig 2400 forintot kerestek.²⁹⁷ Az összegek a hivatal súlyának megfelelőek voltak, és elmaradtak a kamarai vagy kancelláriai juttatásoktól. A nagyszámú tanácsos közül pedig nem is kapott mindenki fizetést, ugyanis számos létszámfeletti tanácsos dolgozott a hivatalban, akik ugyan tanácsosi esküt tettek, az üléseket látogatták, de juttatásban nem, vagy csak a rendes fizetés töredékében részesültek. I. József a helyzetet 1705-ben úgy igyekezett szabályozni, hogy elrendelte, hogy minden rendből csupán hat rendes tanácsos szolgálhat a hivatalban, akik teljes fizetésben részesülnek.²⁹⁸ Üresedés esetén pedig a létszámfeletti tanácsosok közül kell a helyére alkalmas jelöltet választani. Hasonló rendszer működött a későbbi évtizedekben is, például Mária Terézia uralkodása alatt a *Niederösterreichische Repräsentanz und Kammernél* az elnök 6000, a helyettese 4000 forintos fizetésben részesült, de a tanácsosok közül hárman kaptak teljes, 2000 forintot kitevő fizetést, hárman csupán en-

²⁹⁴ Staats- und Standes-Calender, 1748. 128–132.

²⁹⁵ Staats- und Standes-Calender, 1752. 134–142.

²⁹⁶ Staats- und Standes-Calender, 1775. 153–157.

²⁹⁷ Kielmansegg–Starzer, 1897. 56.

²⁹⁸ Kielmansegg–Starzer, 1897. 49.

nek a felét, a többiek pedig eseti juttatásokban részesültek.²⁹⁹ Ennek ellenére igen sokan választották maguknak az alsó-ausztriai tanácsosi karriert, és törekedtek ezen pozíció megszerzésére, amit pedig azzal magyarázhatunk, hogy a későbbi magasabb karrier eléréséhez az akár ingyenesen végzett tanácsosi szolgálat kiváló ugródeszkat jelentett. A főúri tanácsosok heterogén csoportot alkottak, amelybe egyfelől be tudtak kerülni a kisebb, regionális, csupán tartományi jelentőséggel bíró főrendi családok fiai, másfelől pedig a tanácsosok között a Habsburg Monarchia arisztokrata elitjének a tagjait is azonosíthatjuk. Számos, fiatal, később látványos karriert befutó főnemes számára jelentette tanulmányait követően az első hivatali tisztséget a kormányzati tanácsosi pozíció, amelynek segítségével egyfelől hivatali és jogi gyakorlatra, másfelől állandó császárvárosi jelenlétet biztosító tisztségre tudott szert tenni.

A tanácsosok sorában tehát nemcsak az osztrák főnemesi elit (Herberstein, Khevenhüller, Lamberg, Starhemberg) tagjait azonosíthatjuk, hanem mások mellett a cseh (Blümegen, Chotek, Kinsky), a spanyol (Stella) vagy a magyar főúri családok tagjait is. A tanácsosok köréből nagy számú példát lehetne felsorolni arra vonatkozóan, hogy kik futottak be látványos kormányzati vagy udvari karriert, de itt csupán néhány példa felsorolására szorítkozom. A tanácsosok közül a Habsburg-udvartartásban sikerült magas méltóságot elérnie mások mellett gróf Franz Jakob von Brandisnak (1677–1746), aki karrierje csúcán VI. Károly főudvarnagya lett, miként gróf Johann Julius von Hardegg (1676–1746) udvari és tartományi fővadászmester, Johann Joseph von Khevenhüller főudvarmester vagy gróf Anton Corfiz von Ulfeld (1699–1769) diplomata, államkancellár végül szintén főudvarmester lett.³⁰⁰ A leendő kormányzati tisztségviselők közül első hivatali pozíciója volt gróf Ferdinand Bonaventura von Harrachnak (1708–1778) és gróf Johann Rudolph von Choteknek (1748–1824) is a kormányzati tanácsosság, akik közül Harrach diplomata, konferenciaminiszter, a Birodalmi Udvari Tanács elnöke, Chotek pedig cseh–osztrák udvari kancellár lett.³⁰¹ De nemcsak a főnemesi tanácsosok között azonosíthatunk olyan tisztségviselőket, akik később a bécsi elit meghatározó személyiségeivé váltak, hanem a köznemesi és a polgári, illetve „értelmiségi” tanácsosok között is. Az utóbbi tanácsosi réteg tagja volt például Johann Christoph von Bartenstein, későbbi osztrák alkancellár, Karl Holler von Doblhoff (1697–1767) udvari tanácsos vagy Joseph von Sonnenfels, az államtudományok professzora, a Habsburg-felvilágosult abszolutista

²⁹⁹ Kielmansegg–Starzer, 1897. 59.

³⁰⁰ Kielmansegg–Starzer, 1897. 448., 455. A Starzer-féle gyűjtésből hiányzik Ulfeld személye: Staats- und Standes-Calender, 1724. 111.

³⁰¹ Kielmansegg–Starzer, 1897. 457., 468. A Chotek familia több generációs pályafutásához lásd: 266–313.

kormányzat meghatározó tanácsadója.³⁰² Az Alsó-Ausztriai Kormányzatnál való pályakezddés, tehát kiváló későbbi karrierlehetőségekkel kecsegtetett. A tehetséges birodalmi hivatalnok és ügyes karrierépítő, a trieri választófejedelem udvari kancellárja, báró Johann Joachim von Münch-Bellinghausen (1701–1774), aki fia, Franz Joseph (1735–1802) pályáját is egyengetni kívánta, ezért a bécsi Theresianumba íratta be; utóbb – nyilván atyai tanácsra – a fiú 1757-ben a kormány szervnél tanácsosi (akár bérezés nélküli) státuszra kérvényezte a felvételét, amit jó eredményeire (*sehr favorables Zeugnis*) és apja személyére való tekintettel meg is kapott.³⁰³ Az ifjabbik Münch-Bellinghausen apjához hasonló meredek karriert végül nem futott be, de később, közel három évtizeden keresztül (1764–1792) a Birodalmi Udvari Tanács (*Reichshofrat*) tanácsosaként és egy ideig referenseként működött.³⁰⁴

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat sokáig kívül esett a magyar rendek látókörién, a 18. század előtt a *natio Hungarica* egyetlen tagjáról sincs tudomásunk, aki tanácsosi pozíciót viselt volna a hivatalban.³⁰⁵ A helyzet 1711 után a Habsburg–magyar viszony, illetve a magyar főnemesség bécsi integrációjának erősödését követően változott meg. Gróf Kollonich László volt az első magyar főúr, aki felvételt nyert a hivatalba, 1735-ben kapott létszámfeletti (bizonyára fizetés nélküli) tanácsosi kinevezést.³⁰⁶ A kinevező dekrétum a felvételt – a Kollonich és a Zay család szolgálatai mellett – a fiatal jelentkező érdemeivel indokolta, akiről megtudhatjuk, hogy nemrég tért vissza külföldi tanulmányútjáról, számos idegen nyelvet beszél, valamint a közjogban (*ius commune*) is elmélyült.³⁰⁷ Mindezek mellett a kinevezés sikerét a befolyásos „fogadott apa”, Kollonich Zsigmond bécsi érsek patronátusa kellett, hogy lehetővé tegye, aki 1728-ban fogadta örökbe Zay Lászlót, ekkortól pedig Kollonich László nemcsak a magyar rendi társadalomnak volt a tagja, hanem

³⁰² Kielmansegg–Starzer, 1897. 453., 467.

³⁰³ Rendhagyó módon Franz Joseph von Münch-Bellinghausen felvételi ügye az Államkancellária előterjesztések sorozatában is fennmaradt. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 8o. Konv. 1757. IV–VI. fol. 16–19., 153–154. 1758-ban a távollévő tanácsosok között tartották számon: Staats- und Standes-Calender, 1758. 175.

³⁰⁴ Korábban egyébként apja is szolgált birodalmi udvari tanácsosként. Gschliesser, 1942. 468.

³⁰⁵ A tanácsosok személyének azonosítása nem könnyű feladat, ugyanis eddigi kutatásaink alapján az sem a *Niederösterreichisches Landesarchiv*, sem az *Österreichisches Staatsarchiv* kapcsolódó állagai alapján maradéktalanul nem rekonstruálható. Kiindulópontnak hasznos segítségül tud szolgálni az Albert Starzer-féle gyűjtés, de fontos hangsúlyozni, hogy ez sem tekinthető teljesnek. A 16–17. századi tanácsosok (szintén nem teljes) lajstromához lásd: NÖLA Handschriften Bd. 366., illetve a részletesebb jegyzéknek tekinthető: ÖNB HS Cod. Ser. N. 8313. A 18. századra vonatkozóan pedig a legátfogóbb forrásnak az évente kiadott *Staatskalender* sematizmus kapcsolódó bejegyzései tekinthetők. A tanácsosi kinevezések szerencsés forrásadottság esetén a családi levéltárakban is megőrződhetnek. Az Alsó-Ausztriai Kormányzat 1711–1780 közötti magyar tanácsosainak névsorát lásd a függelék 3. tételében.

³⁰⁶ Kielmansegg–Starzer, 1897. 457–458.

³⁰⁷ MNL OL P 1901. Vegyes iratok, 1735. szeptember 1-jén kelt kinevezése.

ugyanezen évben az alsó-ausztriai főrendek (*Herrenstand*) sorába is felvételt nyert, ami tovább erősítette bécsi pozícióit.³⁰⁸ Kollonich négy éven keresztül, szolgált az Alsó-Ausztriai Kormányzatnál, majd 1739-ben kapott kinevezést a Magyar Udvari Kancelláriára létszámfeletti tanácsosként.³⁰⁹ Kollonich egyébként már korábban, 1733-ban is próbált volna a kancelláriára továbblépni, de törekvését ekkor még nem koronázta siker. A kancelláriai felterjesztés viszont szintén elismerően szólt a pályázó jogi és nyelvi felkészültségéről, kiemelve, hogy a magyar mellett franciául, latinul, németül olaszul és „szlávul” is kiválóan beszél.³¹⁰

VI. Károly uralkodása alatt más magyar főnemes nem nyert tanácsosi kinevezést a kormányiszervnél, ami mögött nemcsak egyfajta kormányzati szándékot feltételezhetünk, hanem azt is, hogy a fiatal főurakban, vagy az útjaikat egyengető szüleikben fel sem merülhetett, vagy csupán kevesek gondoltak rá, hogy ők maguk vagy fiaik ezen hivatalnál kezdjék pályafutásukat. Mária Terézia uralkodása alatt, a magyar rendek bécsi kapcsolatainak és jelenlétének erősödésével párhuzamosan ez a helyzet fokozatosan változott, 1740–1780 között már nyolc főnemes nyert tanácsosi kinevezést. Pontosabban ez a folyamat 1753-tól erősödött fel, amikor is Balassa József és Batthyány Tódor megérkezett a *Niederösterreichische Regierung in Justiz-Sachen* kormányiszervhez.³¹¹ A két ifjú gróf karrierpályája számos hasonlóságot mutat, mindketten nagyjából egyszerre nyertek felvételt az Alsó-Ausztriai Kormányzathoz mint tanácsosok és József főherceg udvartartásába mint kamarások. Mindketten igen rövid ideig, maximum egy éven keresztül teljesítettek a Kormányzatnál tanácsosi szolgálatot, majd sikerült továbblépniük központi kormányiszervekhez, Batthyány előbb az Udvari Kamara, majd a Magyar Udvari Kancellária, Balassa pedig rögtön a kancellária tanácsosa lett. Mindkettőjük esetében a Batthyány-fivérek, Lajos nádor, korábbi kancellár és Károly főudvarmester kapcsolati hálóját és bécsi helyismeretét feltételezhetjük az 1753. évi kinevezések mögött. Balassa József anyja, Júlia Batthyány lány (Lajos és Károly másodunokatestvére) volt, apja pedig Balassa Pál, tehetséges és ambiciózus helytartótanácsos, aki mindent megtett fia útjának egyengetése érdekében. A családi levelezésből tudjuk, hogy Balassa Pál fiát az újonnan alapított Savoyai Akadémiára (vagy ahogy ő nevezi: *Collegi-*

³⁰⁸ NÖLA Herrenstandsarchiv, Aufnahmeakten, K Nr. 20.

³⁰⁹ Bővebben lásd a Magyar Udvari Kancelláriáról szóló fejezetben.

³¹⁰ MNL OL A 1 1733. Nr. 51.

³¹¹ Az 1753. évi Staatskalender nem elérhető, de a következő évi sematizmusban már mindketten szerepelnek. Staats- und Standes-Calender, 1754. 151. Balassa 1753. április 12-én nyert tanácsosi kinevezést, amelyért 200 forint taxát kellett fizetnie. MNL OL P 1767. fol. 603–608. A bécsi Batthyány-ház főkönyve szerint 1753 februárjában ugyanezt az összeget fizették ki Tódor kinevezéséhez is. MNL OL P 1335. Fasc. 1. fol. 219v.

um *Liechtensteinianába*) járatta, s már itt biztatta fiát a Batthyány Károlylyal való jó kapcsolattartásra, 1750. február 6-án a következő instrukcióval bízta meg fiát: „M[méltóságos] Feldt marsall G[gróf] Bottány udvarlására menyely és küszönd megh [el]jobb mutatot gratiaját és kerjed továbbis megh tartani méltóztassáék.”³¹² A tehetséges, jó családi és bécsi kapcsolatokkal induló Balassa József valószínűleg szép karriert futhatott volna be, de a halál korán elszólította. Erről Khevenhüller főkamrás 1756. január 13-án a következőképp emlékezett meg naplójában: „korán reggel halt meg, kezdetben rosszul kezelt kólikában, néhány napos betegség után a császári és főhercegi kamrás gróf Balassa József, egy kifinomult fiatalember, aki alig töltötte be a 23. élet és csupán néhány hónapja vette feleségül a főudvarmester asszonynak, Wildenstein grófnénak a lányát”.³¹³

Az Alsó-Ausztriai Kormányzat 1759. évi újjászervezését követően 1761-ben ifjabbik Pálffy Lipót (1739–1799) került tanácsosként a hivatalba.³¹⁴ A Batthyányakhoz hasonlóan alsó-ausztriai inkolátusi címmel rendelkező Pálffy famíliából származó fiatal grófnak, idősebb Pálffy Lipót testőrpapancsnok fiának és egyben Pálffy Miklós kancellár unokaöccsének tanácsosi kinevezése nem tűnik meglepőnek.³¹⁵ Pálffy Lipót azonban szintén csak rövidebb ideig, kevesebb mint egy évig állt a hivatal szolgálatában, majd feljebb tudott lépni, 1762-től (nagybátyja hivatali távozását követően) a Magyar Udvari Kancellária tanácsosaként működött.³¹⁶

Az Alsó-Ausztriai Kormányzathoz 1765-ig csupán gróf Erdődy Lajos Rudolf (1747–1777) nyert még a magyar rendek tagjai közül kinevezést (tanácsosként 1764–1769 között működött),³¹⁷ de pályáját – a hasonlóságokra és a teljesebb kép bemutatására való tekintettel – érdemes a Mária Terézia uralkodása alatt kinevezett további négy tisztségviselő karrierjével együtt bemutatni, akik hivatalviselésük sorrendjében a következő személyek voltak: 1766–1777. gróf Nádasdy Mihály (1746–1826),³¹⁸ 1772–1782. gróf Batthyány-Stratt-

³¹² MNL OL P 1767 fol. 551.

³¹³ „Starb in der Fruh an einer anfänglich übl tractirten Colica, nach wenig tägiger Kranckheit, der kaiserlich- und ertzherzogliche Cammerherr Graf Joseph Balassa, ein feiner junger Mensch, welcher kaum das 23. Jahr erreicht und erst vor wenig Monath der Frauen Aya, Gräfin v. Wildstein, Tochter geehliget hatte.” Khevenhüller, 1914. IV. 2.

³¹⁴ Kielmansegg–Starzer, 1897. 465.

³¹⁵ A Pálffy familia a legelső magyar főúri családok egyike volt, amely alsó-ausztriai inkolátusságot nyert. A címet 1589-ben a neves hadvezér, báró Pálffy Miklós (1552–1600) szerezte meg maga és utódai számára. NÖLA Herrenstandsarchiv, Aufnahmeakten, P Nr. 5.

³¹⁶ Starzer adatai szerint Pálffyt 1762-ben a Legfelső Ítélszék (*Oberste Justizstelle*) tanácsosának is kinevezték, ami a magyar főnemesek szempontjából atipikus karrierállomásnak tűnik, de ezt más forrással eddig nem sikerült alátámasztani. Kielmansegg–Starzer, 1897. 465.

³¹⁷ Kielmansegg–Starzer, 1897. 465.; Staats- und Standes-Calender, 1765–1769.

³¹⁸ Kielmansegg–Starzer, 1897. 466. Starzer adatai csak a kinevezés időpontjáról tájékoztatnak, hivatali jelenléte a sematizmusok alapján 1777-ig nyomon követhető.

mann Lajos (1753–1806),³¹⁹ 1777–1782. gróf Esterházy János (1754–1840),³²⁰ valamint 1779–1783. gróf Hadik János (1755–1833).³²¹ Közülük Batthyány-Strattmann, Erdődy, Hadik és Nádasdy hivatali felvétele nem kelt különösebb meglepetést, jól illik a főúri famíliák családi karrierpályájába, generációról generációra átívelő érvényesülési stratégiájába. Batthyány-Strattmann Lajos, a Habsburg-udvartartásban fiatalon szolgálatot teljesítő Ádám Vencel elsőszülött fia, a hercegi cím örököse volt, akinek két évtizeddel korábban, már nagybátyja, Tódor is a kormányiszervnél töltött be tanácsosi funkciót. Erdődy Lajos szintén jórészt az udvarban erős pozícióval és kiterjedt kapcsolati hálózattal rendelkező Batthyány-rokonságnak köszönhette a hivatali felvételét, ugyanis apját, Miklós (1719–1757) vezérőrnagyot már gyerekként elvesztette, de anyja, Batthyány Antónia korábbi főudvarmesternő, Ádám Vencel és Tódor testvére, illetve Batthyány Károly unokahúga (és egyben későbbi felesége) volt. Erdődy Lajos a Batthyány hivatalnokfiúkhoz hasonló pályán indulhatott el, a családdal való szoros kapcsolatát pedig jól tükrözi, hogy kormánytanácsosi évei során mindvégig a hercegi Batthyány-palotában lakott.³²² Nádasdy Mihály Batthyány Tódorhoz hasonlóan szintén egy egykori kancellár fiaként, Nádasdy Lipót kancellár egyetlen fiúgyermekeként került az Alsó-Ausztriai Kormányzathoz, apja ekkor ugyan már (nyolc éve bekövetkezett halála miatt) pályáját nem tudta egyengetni, de anyja családi ágának, a kormányiszervnél szintén jelenlévő Trauttmansdorffoknak a kapcsolataiból is profitálhatott. Nádasdy a kormányiszervnél nemcsak hivatali gyakorlatra tett szert, hanem tovább tudta mélyíteni kapcsolati hálóját is, ugyanis tanácsostársának, gróf Franz de Paula von Colloredo-Waldseenek (1736–1806), a leendő I. Ferenc osztrák császár későbbi nevelőjének, illetve konferenciaminiszternek a húgát, Camillo von Colloredo-Waldsee (1712–1797) főhercegnői főudvarmesternek a lányát, Maria Theresiát (1751–1831) vehette feleségül.³²³ Hadik János ugyan az Erdődyekkel vagy a Nádasdyakkal szemben új főnemesi család fia volt, de az Udvari Haditanács elnökének legidősebb fiaként eredménnyel tudott ő is érvényesülni a tereziánus kor végén Bécsben.

³¹⁹ Kielmansegg-Starzer, 1897. 468. Starzer adatai szerint Batthyány-Strattmann 1778-ig volt hivatalban, a sematizmusok alapján azonban igazolható, hogy 1781/1782-ig tanácsosként működött. Az 1782. és az 1783. évi sematizmusok nem elérhetőek, de Batthyány neve az 1781. évi kalendáriumban (Staats- und Standes-Calender, 1781. 163.) még szerepel, így valószínűsíthető, hogy 1782/1783-ig, a hivatal átszervezéséig tanácsos maradt.

³²⁰ Starzer gyűjtésében Esterházy nem szerepel, de a sematizmusok alapján hivatali jelenléte jól nyomon követhető, illetve a családtörténet 1777. január 30-i kinevezését is számontartja. Eszterházy, 1901. 216.

³²¹ Kielmansegg-Starzer, 1897. 470.

³²² Staats- und Standes-Calender, 1765–1769.

³²³ Wißgrill, 1795. II. 129.

Más mintázatot figyelhetünk meg viszont Esterházy János esetében, aki nem a família hercegi, esetleg a Bécsben aktívan jelenlévő tatai vagy cseklé-szi, hanem az (idősebb) cseszneki ágból származott. Esterházy fiatalon árva lett, szülei, Esterházy Dániel (1723–1759) helytartótanácsos és Gyulaffy László erdélyi kancellár lánya, Borbála (1732–1755) hamar meghaltak, ez viszont segíthette későbbi bécsi integrációját.³²⁴ Esterházy János gyámja, báró Révay Antal (1718–1783) nyitrai püspök lett, erdélyi birtokait gróf Cziráky László (1727–1792), magyarországi birtokait pedig nagybátyja, a tehetséges katona, gróf Esterházy Imre (1722–1792) altábornagy, lovassági tábornok kezelte.³²⁵ Még fontosabb viszont, hogy kiváló oktatásban részesült, előbb a nagyszombati gimnázium tanulója és az iskola mellett működő nemesi konviktus ösztöndíjasa, majd 1772–1774 között a bécsi Theresianum diákja lett.³²⁶ Eszterházy János adatai szerint pedig az ifjú gróf tanulmányainak a felügyeletét mindkét intézményben a neves jezsuita történétíró, Palma Károly Ferenc (1735–1787), későbbi kolofoni címzetes püspök látta el.³²⁷ Palma kapcsolatai vagy esetleges tanácsai előnyös hatással lehettek a fiatal Esterházy karrierjére, Palma ugyanis jó udvari kapcsolatokkal rendelkezett, nem véletlen, hogy a Jézus Társasága 1773. évi feloszlata után Mária Krisztina főhercegnő udvari káplánjának nevezték ki.³²⁸ Sőt a Palma család osztrák grófi ágából (Palm) többen az Alsó-Ausztriai Kormányzatnál is eredménnyel tudtak érvényesülni (bár azt további kutatásnak kell tisztáznia, hogy Károly Ferenc tartotta-e velük a kapcsolatot). A bécsi életére és a kormányzati érvényesülésére nézve hasznos tanácsot Esterházy számára akár apósa, az Erdélyi Udvari Kancellária egykori tanácsosa, Bánffy Dénes is adhatott, akinek lányát, Ágnest (1756–1831) 1777-ben vette (viharos körülmények között) feleségül.³²⁹ Végül Esterházy pályájának alakulása szempontjából fontos megjegyezni, hogy Esterházy mostohaanyja, Erdődy Anna Mária (1728–1807) volt, akinek pedig az unokaöccse Erdődy Lajos Rudolf szintén az Alsó-Ausztriai Kormányzatnál kezdte karrierjét.

³²⁴ Eszterházy, 1901. 214–215.

³²⁵ Eszterházy, 1901. 216.

³²⁶ Eszterházy, 1901. 216.; Gemmel-Flischbach, 1913. 45. Nagyszombatban 1766-tól 1770-ig, a principista évfolyamtól a rhetorica osztály elvégzéséig tanult. Nagyszombati adattár, Nr. 30868.

³²⁷ Eszterházy, 1901. 216.

³²⁸ Szántay, 1996. 56.

³²⁹ A házasság nagy figyelmet kapott, ugyanis arra az anya, Barcsay Ágnes akarta ellenére került sor. Bánffy korábban adósságainak kiegyenlítése fejében lemondott apai jogairól, de a konvertita Bánffynak sikerült Mária Terézia támogatását megnyernie lánya katolikus kiházásához. 1767-ben katonai támogatással választották el a lányt a házasságot ellenző anyjától, ami az erdélyi protestánsok körében óriási skandallumnak számított. Bővebben lásd: Bartha, 2017. Az esküvőre Bécsben 1777. június 10-én fényes külsőségek között került sor, a tanúi feladatokat pedig a magyar és az erdélyi kancelláriai elit tagjai, Esterházy Ferenc magyar kancellár és Kornis Mihály erdélyi kancellár, valamint Pálffy Lipót tanácsos látták el. AdPSM Trauungsbücher Bd. 8. fol. 170.

Esterházy János és az 1760–1770-es években az Alsó-Ausztriai Kormányzatnál dolgozó magyar tanácsosok pályájának fontos közös eleme, hogy mindannyian a Theresianumban végezték tanulmányaikat. Batthyány-Strattmann Lajos, Erdődy Lajos Rudolf, Hadik János és Nádasdy Mihály mindannyian hosszabb ideig, legalább öt éven keresztül a bécsi nemesi akadémia tanulói voltak, sőt Nádasdy a teljes akadémiai képzést elvégezhetette, ugyanis rendhagyó módon több mint tíz éven keresztül látogatta az intézményt.³³⁰ A személyi kapcsolatok szempontjából különösen izgalmas, hogy a csoport tagjai közül többen Erdődy, Batthyány-Strattmann és Nádasdy, valamint Esterházy és Hadik egymással már bécsi tanulmányaik során kapcsolatba kerültek. Erdődy és Nádasdy közvetlenül a theresianumi tanulmányaikat követően kerültek a kormánysszervhez, a többiek tanácsosi kinevezésére néhány évvel később került sor. Erdődy, Esterházy és Hadik a Kormányzatnál négy-öt éven keresztül, Batthyány-Strattmann és Nádasdy viszont több mint tíz éven keresztül teljesített szolgálatot, bár Batthyány-Strattmann 1775–1778 között valószínűleg csak névlegesen tartozott a tanácsosok közé, ugyanis ezen időszakban távollévőként tartották számon.³³¹

18. kép: Ismeretlen festő: Nádasdy I. Mihály családja körében, 18. század vége

³³⁰ Batthyány-Strattmann Lajos 1762–1767, Erdődy Lajos Rudolf 1759–1763, Hadik János 1768–1774, Nádasdy Mihály pedig 1755–1766 között tanult a Theresianumban. Gemmel-Flischbach, 1913. 29., 32., 34., 40.

³³¹ Staats- und Standes-Calender, 1775–1778.

A továbblépés szempontjából azt láthatjuk, hogy osztrák kormány szervnél történő gyakorlatszerzés ellenére az Alsó-Ausztriai Kormányzat magyar tanácsosai a Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség intézményrendszerében tudták karrierjüket folytatni.³³² Erdődy és Nádasdy hivatali elődeikhez hasonlóan a Magyar Udvari Kancellária tanácsosai lettek. Hadik János, az Alsó-Ausztriai Kormányzat átszervezését és gróf Karl von Breuner (1740–1796) császári diplomata, alsó-ausztriai főkamrás lányával, Franziska Josephával (1763–1829) kötött 1783. évi házasságát követően, a jozefinus évtized közepén (1783–1787) nem vállalt hivatali tisztséget.³³³ Hadik később rövidebb ideig a Helytartótanács tanácsosa (1787–1791) lett, de hivatali pályájában nem tudott apja katonai karrierjéhez mérhető sikereket felmutatni, valószínűleg lelkes festőként a művészetek iránt jobban érdeklődött, nem véletlen, hogy 1785-ben a bécsi Képzőművészeti Akadémia (*Akademie der bildenden Künste*) is tiszteletbeli tagjává fogadta.³³⁴ Batthyány-Strattmann Lajos az ígéretes pályakezdés és a kiváló családi kapcsolata ellenére sem törekedett kormányzati karrier kiépítésére, kormánytanácsosi működése után újabb hivatalvállalásáról nincs tudomásunk, 1787-től a hercegi cím viselőjeként valószínűleg erre már nem is érzett magában késztetést. Egyébként Bécsben 1782 után is rendszeresen jelen volt, az Ignaz von Born (1742–1791) vezette szabadkőműves elitpáholynak, a *Zur wahren Eintracht*nak aktív tagja (két alkalommal szónoka) és tisztségviselője volt.³³⁵ Esterházy János az erdélyi intézményrendszerben tudott eredménnyel érvényesülni és fokról fokra feljebb lépni: 1782-ben guberniumi tanácsos, 1789-ben Hunyad-Zaránd megye főispánja lett, majd 1795-ben újra Bécsbe került, az Erdélyi Udvari Kancelláriánál kapott tanácsosi kinevezést, amelyet több mint két és fél évtizeden keresztül, 1823-ig viselt.³³⁶ 1822-ben gróf Teleki Sámuel (1739–1822) halálát követően rangidős tanácsosként Esterházyra hárult a kormány szerv vezetése, de a 68 éves főúr kancellári kinevezést nem kapott, helyette 1823-ban báró Miske József (1779–1855) került a hivatal élére, amikor is Esterházy távozott a kancelláriáról. Erdődy Lajos Rudolf és Nádasdy Mihály tudott hivatali elődjeikhez (Kollonichhoz, Balassához, Pálffyhoz és közvetett módon Batthyány Tóдорhoz) hasonlóan Bécsben maradni és a Magyar Udvari Kancelláriánál tanácsosi pozícióra szert tenni. Erdődyre különösen ígéretes kancelláriai karrier várhatott volna, a kormány szervnél végzett hét évi munka után, 1777-ben alkancellárnak is kinevezték, valószínűleg új kan-

³³² Az Alsó-Ausztriai Kormányzatnál további feljebb lépési lehetőség a magyar főurak számára nem kínálkozott, az alhelytartói és helytartói pozíció született osztrák főnemesek számára volt fenntartva.

³³³ Wißgrill, 1794. I. 395.

³³⁴ Ember, 1940. 200.; Fleischer, 1935. 107.

³³⁵ Irmen, 1994. 321.

³³⁶ Staats- und Standes-Calender, 1823. 342.

cellárnak akarták volna előkészíteni, de ebben az évben váratlanul elhunyt, és helyére Pálffy Károlyt, a későbbi kancellárt vették fel.³³⁷ Az Alsó-Ausztriai Kormányzat magyar tanácsosai közül a legmagasabb karriert Nádasdy Mihály futotta be, aki 1777–1785 között teljesített kancelláriai tanácsosként szolgálatot.³³⁸ Nádasdy kancelláriáról való távozását követően újabb hivatali tisztséget ugyan nem vállalt, de a magyar méltóságok sorában pozíciója folyamatosan emelkedett, előbb második koronaőr (1785), majd első koronaőr (1796), főlovászmester (1798), végül főajtónállómester (1806) lett.³³⁹ Nádasdy mindemellett az osztrák rendekkel is szoros kapcsolatot tartott fenn, nem véletlen, hogy 1816-ban az inkolátusi taxa kifizetése nélkül nyerhetett felvételt az alsó-ausztriai *Herrenstand* sorába.³⁴⁰ Az apa osztrák kapcsolatainak és a család bécsi integrációjának a gyümölcsét viszont már a fiú, ifj. Nádasdy Mihály (1775–1854) tudta a legeredményesebben learatni, aki (mint látni fogjuk) már konferenciáminiszteri kinevezésig és az Udvari Kamara elnöki székének megszerzéséig is képes volt eljutni.

³³⁷ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 81r.

³³⁸ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 81r; Staats- und Standes-Calender, 1785. 172.

³³⁹ Fallenbüchl, 1988. 133.

³⁴⁰ A címadományozásnál gróf Nádasdy Ferenc (1623–1671) 1657. évi felvételét is tekintetbe vették. NÖLA Herrenstandsarchiv Standeserhebungen Nr. 8. 68.; Knoll, 1966. 178.

AZ UDVARI KAMARA MAGYAR TISZTSÉGVISELŐI

A központi pénzügyi kormány szerv és a Magyar Királyság

Az 1527-ben, I. Ferdinánd által életre hívott bécsi Udvari Kamara (*Hofkammer*) a kora újkor évszázadaiban (sőt egészen 1848-ig) a Habsburg Monarchia legfontosabb pénzügyi és gazdasági hivatala volt.³⁴¹ A kormány szerv elsődleges célját az államkonglomerátum kiadásainak és bevételeinek központi koordinálása és felügyelete jelentette, ami szükségszerűen számos ponton sértette a Habsburg-uralom alatt álló országok és tartományok rendjeinek kiváltságait és érdekeit. Az Udvari Kamara hatásköre, területi illetékessége a rendi és a centrális hatalom közötti erőviszonyoknak, a kül- és belpolitikai körülményeknek megfelelően folyamatosan változott. A Magyar Királyság központi pénzügyigazgatási intézménye az 1528-ban Budán alapított, de 1529-től Pozsonyban székelő Magyar Kamara (1748-tól Magyar Udvari Kamara) volt, amely (rövidebb megszakításokkal, mint, amit I. Lipót 1696. évi rendelete eredményezett) hivatalosan a császárvárosi Udvari Kamarától független intézménynek számított.³⁴² A Magyar Kamara függetlensége azonban az országgyűlésen törvénybe iktatott garanciák (mint az 1608. évi koronázás előtti 5., az 1622. évi 18. vagy az 1647. évi 146. tc.)³⁴³ ellenére is többnyire viszonylagos volt, és az Udvari Kamara a Magyar Kamara felettes és felügyelő szerveként működött. A Magyar Királyság pénzügyeivel azonban az Udvari Kamara nem csupán *de facto*, hanem *de jure* is foglalkozhatott: a kormány szerv (illetve alárendelt hivatalai) illetékességi körébe tartozott a 18. században (többek között): az alsó-magyarországi bányászat és pénzverés, a sókereskedelem, a magyaróvári királyi uradalom, (1741-ig) a *neoaquistica* (újszerzeményi) ügyek, a horvát (1748-ig) és pozsonyi harmincadigazgatóság felügyelete, valamint a katonai határőrvidék gazdasági igazgatása.³⁴⁴ Erdély pénzügyigazgatása területén az Udvari Kamara fennhatósága közvetlenül érvényesült: 1700-tól a kincstartóval közösen kamarai bizottság irányította a *fiscus* pénzügyeit, 1742-től pedig a bécsi kormány szerv felügyelete alá tartozó Kincstartóság (*Thesaurarius*) koordinálta a fejedelemség pénzügyi politikáját.³⁴⁵

³⁴¹ Fellner–Kretschmayr, 1907. I. 68–138. Legújabbban Rauscher, 2019. 825–833.; Hengerer, 2019. 834–847.; Dickson–Rauscher, 2019. 848–855. A jelen fejezet önálló tanulmányként megjelent verzióját lásd: Kökényesi, 2021/a.

³⁴² A Magyar Kamara működéséhez lásd: Kenyeres, 2017; Mayer, 1915. 178–395.; Nagy, 2015.

³⁴³ CJH, 1608–1657. 13. 195. 511.

³⁴⁴ Nagy, 1971. 68–73. 169–174.; Oross, 2014.

³⁴⁵ Trócsányi, 1988/a. 241–269.

1711–1765 közötti vizsgálati határára, illetve kizárólag a főnemesi tisztségviselők körének a bemutatására, hanem a téma lehetőségeit kihasználva kronológiailag és tematikusan is minél részletesebb kép felvázolását célozza.

Változó tendenciák

„A mostani, Magyarországon tartott diétán [1708–1709] a királyság rendjei többek között törvénycikken keresztül kívánták elérni szándékukat, hogy a magyar kamarai ügyeket az udvarban Őfelségének született magyar referálja és az arról kibocsátott uralkodói rendeletet ugyanő továbbítsa”.³⁴⁹ I. József nemcsak jóváhagyta a pozsonyi, úgynevezett „labanc” országgyűlésre összegyűlt, a Rákóczi-mozgalom során a Habsburgok oldalán maradt rendek kérését, hanem érvényre is juttatta azt. Az uralkodó 1709. december 7-én nevezte ki Meskó Jakabot (†1717), a diétán Moson vármegye követeként és nádori ítélőmesterként aktív szerepet játszó Meskó Ádám (1668–1733) testvérét az Udvari Kamara tanácsosává és titkárává.³⁵⁰ A kinevezés az udvar részéről a magyar rendek felé fontos kompromisszumnak és gesztusnak tekinthető, amelynek igazi súlyát és jelentőségét az adta, hogy Meskó kinevezése nem csupán egyedi eset maradt, hanem a magyarok alkalmazása az Udvari Kamaránál I. József utódainál is gyakorlattá vált. Az Udvari Kamara személyi állományában ugyan már I. Ferdinánd uralkodása óta lehet magyar hivatalnokokat azonosítani, sőt Thurzó Ferenc (†1576) egy ideig (1556–1563) még a bécsi kormány szerv elnöke is lett, hasonlóan (a vitatott személyiségű) Kollonich Lipót (1631–1707) kalocsai érsekhez (kamaraelnök: 1692–1694), ezek azonban többnyire egyedi eseteknek tekinthetők, jellemzően szabad királyi városi vagy bányavárosi németek tudtak a kamaránál karriert befutni.³⁵¹ A magyar nemesség császárvárosi integrációjában és karrierépítésében az Udvari Kamara 1709-től vált fontos intézménnyé, ekkortól kezdve a 18. század folyamán folyamatosan jelen voltak magyar nemesek a hivatal állományában.

³⁴⁹ „Bey der gegenwärtigen in Ungarn haltenden Diaet [1708–1709] haben die Stände deß Königreichs unter andern per Decretum articulare auß zu würkhen angesonnen, damit die Cameralia Hungarica, Euer Kayl. Mayt. in aula per nativum referirt, und dero darüber erlaßende Resolutiones expedirt wurden möchten”. ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1709. dec. 4–7. (Kt. 1870.) A Magyar és Udvari Kamara közötti kapcsolatról szóló diétai vitához lásd: OK Gygy Nr. 700.498. 279., 342–343. Az országgyűlés kontextusához: Gebei, 2016; Kalmár, 2013.

³⁵⁰ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1709. dec. 4–7. (Kt. 1870.); Hegedűs, 2007. 33.

³⁵¹ Thurzó Ferencre lásd: Gecsényi, 2010; Pálffy, 2011. 63–84. Kollonich kinevezése: ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1692. nov. 10. (Kt. 1491.) A 17. század egyik jellegzetes hivatalnokja lehetett bizonyos Joannes Corbelius (?–1636), aki 1627–1631 között volt az Udvari Kamara fogalmazója és magyar fordítója, bécsi megbízatása előtt és után pedig a Magyar Kamaránál tevékenykedett előbb fogalmazóként, később pénztárnokként és címzetes tanácsosként. Fallenbüchl, 2002. 65.; ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1627. Reg. (Bd. 724. fol. 269r).

A szatmári békét követően VI. Károly szentesítette az 1715. évi országgyűlés 18. törvénycikkét, amely a Magyar Kamara függetlenségéről szól, valamint „kegyelmesen megígérte gondoskodását az iránt, hogy a magyar kamara, valamint az udvari magyar kancellária utasítását is neki magyar tanácsosai alkalmazásával terjeszszék elő”.³⁵² Az új uralkodó regnálása alatt (a továbbra is hivatalban lévő Meskón kívül) négy magyar nyert felvételt az Udvari Kamarához: 1716-ban Király Ádám mint kancellista és tolmács, 1718-ban (Meskó halálát követően) Száraz György mint titkár és a magyar ügyek referense, 1719-ben Antolsich (Antolchich de Schapovecz) János mint tanácsos, végül 1724-ban (Száraz távozását követően) Gyöngyösy Gábor mint tanácsos és referens.³⁵³ Mária Terézia uralkodása idején a Magyar Királyság és a magyar rendek pozíciója megerősödött a Habsburg Monarchiában, ami a *natio Hungarica* tagjainak Udvari Kamarán belüli jelenlétére is pozitív hatást gyakorolt. Az osztrák örökösödési háború kezdetén, az 1741. évi pozsonyi diétát követően Fekete György (1711–1788) tanácsosi kinevezését többek között a következőkkel indokolták: „Miként Ő Királyi Felségének legkegyelmesebb szándéka, hogy a magyar nemzetnek több mint egy tanácsosa legyen az Udvari Kamaránál”.³⁵⁴ Ez az uralkodói szándék pedig nem csak a kezdeti háborús években valósult meg, regnálása során Mária Terézia huszonnyolc magyar tisztségviselő felvételét hagyta jóvá az Udvari Kamaránál.³⁵⁵

A tisztségviselők névsorából jól látszik, hogy a magyar ügyek tanácsosai és referensei az 1709-ben megfogalmazott elvnek megfelelően az Udvari Kamara 1782. évi nagyszabású átszervezéséig (ekkor egyesítették a Cseh–Osztrák Udvari Kancelláriával és a Miniszteriális Bankdeputációval) folyamatosan a *natio Hungarica* tagjai közül kerültek ki. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kormány szervben magyar ügyekkel kizárólag magyar tisztségviselők foglalkoztak volna. Az Udvari Kamara – hasonlóan más bécsi hivatalokhoz – a 16. században burgund mintára megszervezett kormány szerv volt, amely kollegiális módon, a tanácsosok ülésein hozta meg a döntéseit. VI. Károly 1717. évi kamarai utasítása a kormány szervben hat szakbizottság (*Kommission*) felállítását rendelte el, amelyek közül külön bizottság (*Kommission für das ganze camerale in Hungarn, Sibenbürgen, Sclavonien und anderen dahin confinirenden provincien*) foglalkozott a Szent Korona országainak kamarai ügyeivel.³⁵⁶ A bizottságok rendszerét több alkalommal (1732-ben, 1765-ben,

³⁵² CJH, 1657–1740. 451.

³⁵³ Kinevezési adataikat lásd a függelék 4. táblájában.

³⁵⁴ „Da nun Euer Königl. Mayt. allergnädigste Intention ist, daß der Hungarischen Nation mehr als ein Rath bey dero Hof-Cammer sich befinden solle”. ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1741. okt. 20. (Kt. 2677.)

³⁵⁵ A tisztségviselőket lásd a függelékben.

³⁵⁶ Fellner–Kretschmayr, 1907. III. 217–218.

1768-ban) is átszervezték, de a magyar ügyek tárgyalása mindig (kivéve az 1765. évi rendszert) önálló testület feladatát képezte.³⁵⁷ A bizottságokba nemcsak született magyarok kerülhettek be, hanem magyar ügyekben járatos, jellemzően korábban a Magyar Kamara alkalmazásában álló tisztségviselők is. VI. Károly uralkodása alatt a magyar ügyek egyik legtekintélyesebb véleményezője gróf Johann Jakob von Löwenburg (1670–1732) volt, akinek a neve a magyar kutatás számára is jól ismert.³⁵⁸ Löwenburg 1688–1697 között a Magyar Kamara, majd az Udvari Kamara tanácsosa volt, három felesége közül kettő (Thököly Katalin és Czobor Anna) magyar főnemesi hölgyek közül került ki, az 1723. évi diétán magyar indigenátust kapott, valamint végrendeletében létrehozta a nevét viselő alapítványt, amely a bécsi piaristáknál osztrák és magyar nemesi ifjak taníttatását finanszírozta.³⁵⁹ Löwenburg személye azonban a jelen vizsgálatból – amely kizárólag a születésüktől kezdve a magyar *natio*hoz tartozó tisztségviselők karrier- és érvényesülési lehetőségeire korlátozódik – kimarad, hasonlóan a magyar kamarai ügyekben járatos és magyar indigenátussal rendelkező gróf Karl Gottlieb von Aichpichl vagy gróf Otto Christoph von Volkra (†1734) tevékenysége is.³⁶⁰

Az Udvari Kamara magyar bizottsága Mária Terézia uralkodása alatt is folytatta munkáját, amelynek jelentőségéről 1745-ben gróf Johann Franz von Dietrichstein (1671–1755) kamaraelnök a következőképp vélekedett: „Ismeretes, hogy a magyar ügyosztály milyen fontossággal bír, nemcsak a gazdaság miatt, hanem leginkább a folyamatosan felmerülő fiskális, valamint jogi viták miatt is, az ügyosztály munkája jelenleg igen megnövekedett, ugyanis a só-ügyek az utóbbi időben a korábbiakhoz képest megsokasodtak.”³⁶¹ Má-

³⁵⁷ Dickson–Rauscher, 2019. 850–852.

³⁵⁸ Az Udvari Kamara magyar bizottságának működése további kutatások tárgyát kell, hogy képezze. Például 1719-ben Löwenburg mint „Praeses in Hungaricis” hagyta jóvá Megyery Gábor szepesi kamarai tanácsos fizetésének kiutalását, amit Száraz György ellenjegyzett. ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1719. okt. 26. (Kt. 2160.) 1723-ban a bizottság tizenkét tagból (elnökből, hat tanácsosból, két titkárból, egy fogalmazóból, számtisztból és inasból) állt. Az elnöki tisztséget Löwenburg töltötte be, a vizsgálatunkban szereplő személyek közül Antolchich mint tanácsos és Száraz György mint titkár volt a bizottság tagja. Staats- und Standes-Calender, 1723. 58. Löwenburg halála után Gyöngyösi Gábor lett a magyar ügyek referense. Staats- und Standes-Calender, 1733. 56.

³⁵⁹ Wurzbach, 1866. XV. 437–438.; CJH, 1657–1740. 655.; valamint bővebben lásd az oktatástörténeti fejezetben.

³⁶⁰ Mindketten 1687-ben kaptak magyar indigenátust. CJH, 1657–1740. 359. További kutatások még fényt deríthetnek egy-egy horvát vagy szabad királyi, esetleg bányavárosi német polgár hivatalviselésére is az Udvari Kamaránál. Újabb vizsgálatok az Udvari Kamara alárendelt hivatala, az Udvari Számvevőség (*Hofbuchhalterei*) egy-egy magyar tisztségviselőjének a pályáját is tisztázhatják (például az 1720-as években a hivatal állományában dolgozott számtisztként Matthias Forko, azaz Forgó Mátyás).

³⁶¹ „Es ist bekant, von was wichtigkeit des Hungarische Departement nicht nur wegen des Oeonomici, sondern Hauptsächlichen wegen deren bey disen immerhin vorfallenden Fiscalitaeten, nec non controversiarum Juris seyn, dessen Arbeiten dermahlen nun Villes vermehret worden, weillen

ria Terézia 1745-ben rendelte el először az Udvari Kamara reformját, ami a *natio Hungarica* tagjainak hivatalon belüli pozícióit erősítette.³⁶² A magyar tanácsosok számának növekedésével párhuzamosan az Udvari Kamarán belül egyre nagyobb arányban foglalkoztak a Magyar Királyságból származó tisztségviselők a pátriájukhoz kapcsolódó gazdasági ügyekkel. Történt mindez annak ellenére, hogy Mária Terézia szentesítette az 1741. évi országgyűlés 14. törvénycikkét, amely nem csupán azt mondta ki, hogy a Magyar Kamara független az Udvari Kamarától, hanem a magyar só- és bányaugy kamarai igazgatását is az előbbi hivatalhoz utalta.³⁶³ Ez ugyan nem valósult meg, azonban Grassalkovich Antal 1748. évi megválasztásától és a szimbolikus jelentőséggel bíró „udvari kamarai” rang elnyerésétől kezdve a Magyar Kamara a korábbi évszázadokhoz képest sokkal nagyobb önállóságot élvezett.³⁶⁴ Az erdélyi ügyekben az Udvari Kamara befolyása továbbra is erős maradt. Jól tükrözi ezt az 1759-ben József főherceg oktatására és kormányzásra való felkészítésére kijelölt neves tanácsadók személye: míg a magyar kamarai ügyekről Koller János magyar kamarai tanácsos beszélt, addig az erdélyiről báró Franz Christoph von Schmidlin udvari kamarai tanácsos, bányaugyi biztos és François Joseph Toussaint (1689–1762), Lotaringiai Ferenc bizalmasa és pénzügyi tanácsadója, a Bánát gazdasági igazgatásáról pedig báró Ignaz von Kempfen udvari kamarai tanácsos adott felvilágosítást.³⁶⁵ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy 1762 után az erdélyi ügyek intézésében is megnőtt a magyarok befolyása, az 1760-as években például Schmidlin mellett Festetics Pál és Pálffy Károly foglalkozott még a tanácsosok közül Erdély kamarai ügyeivel.³⁶⁶ Bár velük kapcsolatban is fontos hangsúlyozni, hogy nyugat-magyarországi birtokosokként foglalkoztak erdélyi ügyekkel, és nem az erdélyi rendek tagjaiként.

Az Udvari Kamarához való felvételt nemcsak a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiában elfoglalt pozíciója határozta meg, hanem a kormány szervet érintő reform- és modernizációs intézkedések is. A pénzügyi és gazdasági intézményszervezet folyamatos változása – 1706-ban a Miniszte-

zu denen Vorherigen, das Salz-wesen seith Kurzer Zeit zugewachsen ist.” ÖStA HHStA KA AKA Kt. 16. Konv. 10.

³⁶² A reform kontextusához lásd: Stollberg-Rilinger, 2017. 189–192.

³⁶³ CJH, 1740–1835. 29.

³⁶⁴ Nagy, 1971. 171.

³⁶⁵ ÖStA HHStA Haus A Familienakten Kt. 54. fol. 176–187. Kempfen (Kempf) részletes referátumát, később, 1768-ban II. József utazásakor is fel tudták használni: Kulcsár, 2004. 69–70.

³⁶⁶ MNL OL P 245 Kt. 5. IV. Nr. 5c. A magyarok közül Pálffy Károly ekkor erdélyi pénz- és kamarai ügyekkel, továbbá nyugdíjügyekkel, Fekete János szintén nyugdíjügyekkel és a (Barkóczy Ferenc halála utáni) esztergomi érseki birtokok kamarai felügyeletével, Felsőbüki Nagy István birtok- és kamarai jogi ügyekkel, valamint Festetics Pál erdélyi és magyar kamarai ügyekkel (kivéve a só- és nyugdíjügyeket) foglalkozott. Köszönettel tartozom Nagy Jánosnak, hogy a Festetics Pál által készített kimutatásra felhívta a figyelmemet, és a forrás másolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

riális Bankdeputáció (*Ministerial Bankdeputation*), 1714-ben a Titkos Pénzügyi Konferencia (*Geheime Finanzkonferenz*), 1745-ben a Pénz- és Bányügyi Udvari Kamara (*Hofkammer in Münz- und Bergwesen*), 1761-ben az Udvari Számvevőkamara (*Hofrechnungskammer*) megszervezése egyaránt – befolyásolta az Udvari Kamara hatáskörét és személyi állományát (hogy csak a legfontosabb hivatalokat említsük).³⁶⁷ Az Udvari Kamara az 1720-as évek végén érte el legnagyobb kiterjedését, 1728-ban százhatvannyolc fős létszámmal rendelkezett, közülük hatvannyolc személy tanácsosként szolgált.³⁶⁸ Ehhez képest az 1750-es évek első felében a hivatal állománya alig érte el az ötven főt, ami a gróf Friedrich Wilhelm von Haugwitz (1702–1765) vezetésével 1749-ben megindult kormányzati reformkísérlettel és a *Directorium in publicis et cameralibus* nevet viselő központi kormány szerv megszervezésével magyarázható, amelynek hatásköre a kamarai igazgatás területére is kiterjedt. A Haugwitz-féle rendszer 1762. évi bukását követően az Udvari Kamara függetlensége újra helyreállt, és létszáma hatvan fő fölé emelkedett (a Pénz- és Bányügyi Kollégium személyzete nélkül), majd az 1770-es évek elején az újabb hivatali átszervezések hatására személyi állománya a száztíz főt is meghaladta.³⁶⁹ Ennek megfelelően a magyar tisztségviselők hivatalon belüli arányában igen komoly különbségeket tapasztalhatunk a 18. század első, illetve második felében. Míg az 1720-as évek első felében – VI. Károly uralkodása alatt ekkor volt a legmagasabb a magyarok aránya – egyszerre hárman teljesítettek szolgálatot a százötven fő körüli hivatalban (arányuk az állományban 2% körül mozgott), addig 1763-ban, az újjászerveződő kormány szervnél nyolc magyart találunk, akik az állomány 13,6%-át tették ki. Az 1770-es évek elején tíz-tizenegy magyar tisztségviselő is dolgozott a hivatalban, arányuk a növekvő állományban körülbelül 10%-ra tehető.³⁷⁰ Ennek ellenére befolyáscsökkenésről nem beszélhetünk, ugyanis 1775-ben például az alelnöki tisztséget Pálffy Károly töltötte be, a tizenkilenc kamarai tanácsosból pedig hárman (Majláth, Neuhold és Zichy) magyarok voltak.

A pályafutások hasonlóságai és különbségei

Az Udvari Kamara 18. századi (1782 előtti) állományában a Szent Korona országaiból harminchárom tisztségviselőt sikerült azonosítani, akik származásuk, társadalmi állásuk és kapcsolataik alapján igen különböző karrier-

³⁶⁷ Dickson–Rauscher, 2019. 849–853. A Habsburg Monarchia Mária Terézia alatti gazdasági, pénzügyi kormányzatához lásd: Dickson, 1987.

³⁶⁸ Dickson–Rauscher, 2019. 851.

³⁶⁹ Staats- und Standes-Calender, 1763. 45–51.; Staats- und Standes-Calender, 1772. 34–43.

³⁷⁰ Staats- und Standes-Calender, 1763. 45–51.; Staats- und Standes-Calender, 1772. 34–43.

lehetőségekkel rendelkeztek, így a hivatali hierarchiában is eltérő pozíciókat tudtak maguknak megszerezni.³⁷¹ A következőkben az ő pályafutásuk összehasonlító elemzését végezzük el.

Származás és társadalmi állás

A *natio Hungarica* tagjai között az Udvari Kamarához való felvétel alapján (a későbbi rangemelkedést egyelőre nem nézve) kilenc főnemesi, tizennyolc nemesi és hat polgári származású tisztségviselőt azonosíthatunk.³⁷² A kormány szerv kollegiális vezető testületét jelentő tanácsosi pozíciókat kizárólag nemesek és főnemesek tölthették be, de az ügyintézés szempontjából kulcsfontosságú titkári tisztségen is túlnyomó többségben (a magyarok közül kizárólag) nemeseket találunk. A polgári vagy alacsonyabb társadalmi rétegből származók számára a kamara kancelláriáján, kiadóhivatalán vagy irattárában kínálkoztak (írnoki, fogalmazói, levéltárnoki) pozíciók.

A főnemesek számára az Udvari Kamaránál való érvényesülésre Mária Terézia uralkodása alatt nyílt lehetőség. Az 1750-es évekig a kamara tanácsadó testületében más bécsi kormány szervhez hasonlóan külön csoportot alkottak a főnemesi (*Herrenstand*) és a nemesi (*Ritterstand*) tanácsosok. Az előbbi csoportban I. József és VI. Károly regnálása alatt nem találunk magyar főnemest. 1745-ben Esterházy Ferenc és Vajay László voltak az elsők, akik ezt a pozíciót a magyar főrendek közül elnyerhették. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy vizsgálati korszakhatárunk előtt néhány évvel, 1696-ban gróf Esterházy Gábor (1673–1704) atipikus módon egyszerre nyert felvételt tanácsosi minőségben az Udvari Kamarához és a Magyar Kamarához, amelyben apjának, herceg Esterházy Pál (1635–1713) nádornak a tekintélye és apósának, gróf Otto Ehrenreich von Abensperg und Traun (1644–1715) alsó-ausztriai tartományi marsallnak a befolyása is közrejátszhatott.³⁷³ Mária Terézia uralkodása alatt viszont a magyar főnemesek kamarai alkalmazása nem egye-

³⁷¹ Itt szeretném megköszönni Fazekas Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet egy lehetséges 34. Magyar Királyságból származó hivatalnokra, Johann Baptist Morizra (Móricz János?), aki 1747-ben Felsőbüki Nagy István mellett dolgozott írnokként. ÖStA FHKA AHK HFU Akten 1747. jún. 21. (Kt. 1801). Morizról (Móricz) egyelőre annyit tudunk, hogy 1734-ben ülnökként került az Udvari Kamarához, ahol Mária Terézia uralkodása alatt már kancellistaként dolgozott. ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1734. Reg. (Bd. 1160. fol. 321r.) 1748-ban áthelyezték a Bánáti, Erdélyi és Illír Udvari Bizottsághoz, majd az 1750-es évektől a Pénz- és Bányaugyi Udvari Kamaránál volt kancellista. Uo. 1748. Reg. (Bd. 1217. fol. 153v.). Később fontosabb magyar hivatalnál nem került alkalmazásba. Elképzelhető, hogy rokonságban állt a Magyar Udvari Kancelláriánál 1748-tól titkárként szolgáló Moritz (Móricz) Andrással.

³⁷² Az Udvari Kamara magyar tisztségviselőinek a névsorát lásd a függelék 4. táblájában.

³⁷³ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1696. okt. 15. (Kt. 1552.). Wißgrill, 1795. II. 454–455.; Fallenbüchl, 1968. 255.

di esetet jelentett, hanem állandósult gyakorlatot: 1745-től 1782-ig egyetlen olyan évet sem találunk, amikor legalább egy (de jellemzően két-három) magyar főúr ne szolgált volna tanácsosi minőségben az Udvari Kamaránál. Az 1762. évi kamarai reform után újabb lendületet vett a magyarok hivatalon belüli integrációja, jellemzővé vált, hogy a főrendi tanácsosok harmada vagy akár a fele a magyar mágnások közül került ki. 1764-ben például a kormány-szerv négy főnemesi tanácsosa közül kettő magyar volt. Ebben a kormányzat tudatos kiválasztási stratégiája is fontos szerepet játszott, ugyanis az 1762-ben felvett négy létszámfeletti tanácsos közül, Johann Baptist von Bolzán (1720–1799) kívül három magyart (Pálffy Károly, Fekete János, Festetics Pál) találunk, akik közül csak Festetics nem rendelkezett főnemesi címmel (ekkor még).³⁷⁴ A korábbi korszakban hasonló arány már a tanácsosok nagy száma miatt is nehezen lett volna elképzelhető, mint említettük, 1728-ban hatvannyolc tanácsosa volt az Udvari Kamarának, közülük huszonöt fő tartozott a főrendek közé, annak ellenére, hogy 1717-ben VI. Károly elvben harminc főben (tizenkét főúri, tizennyolc lovagi) maximálta a tanácsosok számát.³⁷⁵

Az Udvari Kamara magyar főnemesei a vizsgált korszakban hét családból kerültek ki, amelyek közül a Batthyányak és a Pálffyak két-két tagot, az Esterházyak, Feketék, Mednyánszkyak, Vajayak és Zichyek pedig egy-egy családtagot adtak. Közöttük kivételnek tekinthető Mednyánszky Ferenc, ő ugyanis nem állt a kamara rendes alkalmazásában, hanem csupán gyakor-noki (*Praktikant*) státuszba nyert tanulmányait követően felvételt.³⁷⁶ Fekete János és Vajay László újonnan főnemesi rangra emelt személyek, az új hivatali arisztokrácia tagjai voltak, mindketten hivatalkezdesük előtt néhány évvel kaptak főnemesi címet: Vajay 1740-ben lett báró, Fekete pedig (apja révén) 1758-ban gróf.³⁷⁷ Vajay az egyetlen olyan arisztokrata az Udvari Kamaránál, aki hivatalba lépése előtt közvetlenül, saját érdemeire tekintettel részesült rangemelésben. A Batthyány, Esterházy, Pálffy és Zichy famíliák Nyugat-Magyarországon birtokos, Habsburg-szolgalatban felemelkedett családok voltak, amelyek közül a Batthyányak, Esterházyak és Pálffyak a Magyar Királyság 17–18. századi elitjét alkották, továbbá alsó-ausztriai inkolátusi címmel is rendelkeztek, amely kiváló bécsi kapcsolataikat bizonyítja.³⁷⁸ A legjobb karrieresélyekkel Batthyány Tódor és Pálffy Károly indultak, akik mindketten a császárvárosban látták meg a napvilágot, mindkettőjük apja, Batthyány Lajos (1696–1765) és Pálffy Miklós (1710–1773) is meghatározó jelentőségű

³⁷⁴ ÖStA FHKa NHK Kaale Ö Akten 1764. márc. 29. (Fasc. 2.)

³⁷⁵ Fellner–Kretschmayr, 1907. III. 207.

³⁷⁶ Mednyánszky Ferenc 1765 és 1774 között a bécsi Theresianum tanulója volt. Kissné Bognár, 2004. Nr. 6188.

³⁷⁷ Pályájukhoz lásd: Szemethy, 2020. 302–303.; Szijártó, 2017/b. 145–146., 158–161.; Tuza, 2006.

³⁷⁸ Kökényesi, 2017/b. 91–92.

országos méltóságviselők és egy ideig magyar udvari kancellárok voltak, továbbá mindketten az udvari elitből származó anyától, egykori udvarhölgyektől (Althann és Kinsky grófnőktől) születtek.³⁷⁹ Pálffy életének első formális eseménye, keresztelője szépen előrevetíti későbbi fényes pályafutását, ugyanis keresztelőjére a Favorita-kastélyban került sor, a szertartást gróf Kollonich Zsigmond (1676–1751) bécsi érsek végezte, a keresztszülői feladatokat pedig VI. Károly és Erzsébet Krisztina császárné vállalta magára.³⁸⁰ Szintén országos méltóságviselő gyermeke volt Batthyány József György, akinek az apja, Imre (1707–1774) magyar királyi étekfogómester, vagy Esterházy Ferenc, akinek azonos nevű édesapja tárnokmester volt, illetve ide sorolható Pálffy János is, akinek apja, Miklós (1699–1734) ugyan fiatalon elhunyt, de nagyapja, gróf Pálffy János (1663–1751) az ország nádora volt.³⁸¹ Ellenben Zichy Károly apja nem, illetve közvetlen családjából senki nem viselt országos méltóságot. Apjának, Istvánnak (1715–1769) legmagasabb titulusa a kamarási címe volt, Károly pedig a felemelkedését elsősorban hivatali pályafutásának köszönhet (de erre később térünk vissza).³⁸²

Az Udvari Kamarába felvételt nyert tizenkilenc köznemes közül tízet tanácsosnak, négyet titkárnak, ötöt pedig alacsonyabb hivatali beosztásba (Csapó Mihályt ülnöknek, Csorba Ignácot és Király Ádámot kancellistának, valamint Szabó Gergelyt és Wlassics Andrást fogalmazónak) vettek fel.³⁸³ A tanácsosok és titkárok Mária Terézia uralkodása alatt szinte kizárólag a Nyugat- és Alsó-Magyarországon birtokos, a vármegye vezető nemesi rétegéhez (*bene possessionatus*) tartozó családokból származtak. Ez alól kivételt Neuhold János és Török József jelentettek. Míg az előbbi pozsonyi esztergályos fiaként látta meg a napvilágot, és saját tehetségének köszönhetette hivatali felemelkedését (1753-ban kapott nemesi címet), addig Török József felső-magyarországi birtokos családból származott, és szepesi kamarai elnöki kinevezésével párhuzamosan kapott tanácsosi kinevezést az Udvari Kamaránál.³⁸⁴ A többiek esetében az apák jellemző módon nemcsak a megye tisztikarába jutottak be, hanem országos kormánysszervekbe is, például Niczky Kristóf apja, György nemcsak zalai, majd somogyi alispán volt, hanem 1737–1747 között királyi jogügyigazgató, 1748-tól 1765-ig pedig a Hétszemélyes Táblán nemesi ülnök is.³⁸⁵ Miként Majláth József hasonló nevű apja a

³⁷⁹ Batthyány keresztelőjéhez (1729. okt. 16.): PULFzdS Taufbücher Bd. 30. fol. 5v.

³⁸⁰ Pálffy keresztelőjéhez (1735. okt. 1.): AdH Tauf-, Trauungsbücher 1619–1755. fol. 137r.

³⁸¹ Jedlicska, 1910. 603–604.

³⁸² Kőkényesi, 2016/b. 528–529.

³⁸³ Tanácsosok: Meskó Jakab, Antolchich János, Gyöngyösy Gábor, Fekete György, Felsőbüki Nagy István, Festetics Pál, Majláth József, Török József, Ürményi József, Felsőbüki Nagy József. Titkárok: Száraz György (majd tanácsos), Niczky Kristóf, Végh Péter, Neuhold János (majd tanácsos).

³⁸⁴ Fallenbüchl, 1984–1985. 326.; Szemethy, 2020. 418–419.; Nagy, 2020. 461–462.

³⁸⁵ Szijártó, 2017/b. 144–145.; Szentkláray, 1885. 4–5.; Sebők, 2012. 43.

Királyi Tábla ülnöke, Festetics Kristóf (1696–1768) pedig a Helytartótanács tanácsosa (1736–1743), majd a Hétszemélyes Tábla ülnöke (1742–1768) volt.³⁸⁶ Ürményi József és Végh Péter apja (Ürményi István és id. Végh Péter) a Magyar Udvari Kancellárián futott be karriert. Hivatalviselésük végére mindketten elérték a tanácsosi címet is, amely fiaik számára is nagyban segítette az érvényesülést az ismerős bécsi közegben.³⁸⁷ Gyöngyösy Gábor apja, István (1629–1704) ugyan központi kormány szervnél nem viselt hivatalt, de gömöri alispánként és követként a megyei politika meghatározó formálójának számított, valamint költőként széles körű ismertségre tett szert.³⁸⁸

Az 1740 előtt kinevezett tanácsosok és titkárok jóval változatosabb összképet mutatnak: Meskó Jakab ugyan a vármegyei elithez tartozó nemesi családból származott, de a Bécstől távolabb eső Árva megyéből.³⁸⁹ A többiek kevésbé neves és a császárvárostól távolabb fekvő területekről érkeztek: Antolchich János Horvátországból, Gyöngyösy Gábor Felső-Magyarországról, Száraz György újonnan nemesített családjáról pedig egyelőre kevés információ áll rendelkezésre. Az uralkodóház iránti többgenerációs lojalitás az Udvari Kamara 18. századi nemesi tanácsosainak és titkárainak közös jellemzőjének számított. Kivételesnek tűnik Fekete György hasonló nevű apjának fejeri főszolgabíróként a Rákóczi-mozgalomhoz való csatlakozása, később azonban ő is a Helytartótanács tanácsosaként kapcsolódott be az országos politikába.³⁹⁰ Ezen kör tagjaira, már birtokaik fekvéséből fakadóan is, sokkal jellemzőbb volt, hogy a Rákóczi-mozgalom során is megmaradtak a Habsburgok táborában, még akkor is, amikor elköteleződésükért súlyos árat kellett fizetniük. Felsőbüki Nagy István is hasonló családból származott, erről tanúskodnak nagybátyjának (és a családi hivatali karrierépítésben elődjének), István (1653–1737) soproni alispánnak 1705-ben Strattmann Eleonóra-hoz írott sorai is: „Kglmes Asszonyom az elmúlt Sz. Mihály Havának 27. és 28. napján, három rendbéli Kurucok ütvén Búki házomra minden mobiliaimat, házi eszközeimet, és marháimat el vűtték, hajtották és praedálták, olannyira hogy asztagban lévő gabonámon kívül házomnál semmit nem hadtak, s aztis csak azért hogy magokkal el nem vűhették; fájdalmassak az, minden ajtaimból pléheket, sarkakot kivagdaltak almáriumimat föl hasogatták, ablakaikat kiverték, s egyedül csak az pusztá falakat háták.”³⁹¹ A jó kapcsolatokkal bíró felsőbüki Nagy család lojalitása pedig hosszútávon kifizetődőnek bizonyult,

³⁸⁶ Szijártó, 2017/b.134–137., 291–294.; Sebők, 2012. 43.

³⁸⁷ ÖStA HHStA HS B Nr. 794. fol. 43v; 57r. A kancelláriai karrierutakhoz lásd: Fazekas, 2014/a. Illetve a kötet kapcsolódó fejezetét.

³⁸⁸ Szabó, 2018.

³⁸⁹ Meskó, 1894. 16–17.

³⁹⁰ Tuza, 2006.1520.

³⁹¹ MNL OL P 1314 Nr. 87135.

a köznemesek közül ők voltak az egyedüliek, akik az Udvari Kamarába két tanácsost is adtak: felsőbüki Nagy Istvánt és unokaöccsét, Józsefet.

20. kép: Ismeretlen festő: Bárá Száraz György, 18. század első fele

Az Udvari Kamara öt polgári (esetleg kisnemesi) származású magyar tisztségviselőjének a háttéréről jóval kevesebb információ áll rendelkezésre, mint a főnemesi és nemesi hivatalnokokról, az apák karrierjéről pedig szinte semmit sem tudunk.³⁹² A legismertebb közülük a szepességi német bányapolgári családból származó Tersztyánszky Dániel pályája, akinek hasonló nevű apja bányatisztként szolgált, az ifjabbik Tersztyánszky pedig a 18. század végi magyar kultúrának meghatározó személyiségévé vált, és nevéhez kötődik az *Allernädigst privilegierte Anzeigen* című bécsi folyóirat kiadása.³⁹³ Származása szempontjából szintén atipikus személy Nagy Ferenc, aki a kolozsvári Nagy Márton városbíró fia volt, Bécsbe kerülésének körülményeit azonban egyelőre nem ismerjük.³⁹⁴

³⁹² Belák János, Fábíánics Ádám, Nagy Ferenc, Tersztyánszky Dániel és Tagányi János.

³⁹³ Tersztyánszky kulturális szerepéhez: Szelestei Nagy, 1983.

³⁹⁴ Nagy származása házassági anyakönyvi bejegyzéséből derül ki (amire még később visszatérünk): AMDStS Trauungsbücher Bd. 59. fol. 108v

A kiválasztás prioritásai

Az Udvari Kamara, hasonlóan más kormánysszervekhez, maga választhatta ki tisztségviselőit, a felvételhez azonban uralkodói jóváhagyásra is szükség volt. Meskó Jakab 1709. évi felvételénél a következő tulajdonságokkal rendelkező személyt kerestek: „egy [a magyar] nemzetből való férfit, aki a magyarországi jogról és a kincstári ügyekről igen erős tudással és tapasztalatokkal bír, és ezekben olyan jártas, hogy ellene semmilyen kifogást ne lehessen emelni”.³⁹⁵ Több mint három évtizeddel később hasonló kritériummal magyarázták Fekete felvételét is: „nemcsak azért, mert ő a Magyar Királyság jogaiban és alkotmányában jól képzett és a szükséges német nyelvet bírja, hanem azért is, mivel neki fiskális prokurátorként volt alkalma a kincstári kamaráról és jogról tájékozódnia”.³⁹⁶

A felvételek indoklásánál korszakunkban mindvégig alapvető kiválasztási szempontként hivatkoztak az elméleti (kiváltképp jogi) szaktudásra és a gyakorlati ismeretekre. Már VI. Károly 1717. évi kamarai utasításában külön artikulust szánt a kamarai tanácsosi kinevezéshez szükséges tulajdonságok leírásának, kifejtve, hogy a tanácsos „a jó jogi tanulmányok mellett törvényszéki praxisban is gyakorlott” legyen, továbbá a tartományi kamaráknál szerzett tapasztalat is fontos elvárásnak számított.³⁹⁷ A 18. század folyamán a Magyar Királyságból származó, az Udvari Kamaránál tanácsosi vagy titkári posztot betöltő huszonkét személy közül húsz főre vonatkozóan sikerült tanulmányi adatot találni, akik (családi birtokaik fekvése miatt is) jellemzően valamelyik nevesebb bécsi vagy nyugat-magyarországi jezsuita oktatási központ tanulói voltak. A VI. Károly uralkodása alatt hivatalban lévő tanácsosok mindegyike rendelkezett egyetemi stúdiummal: Meskó Jakab a bécsi egyetemen,³⁹⁸ Száraz György a pozsonyi gimnázium után a nagyszombati egyetemen tanult,³⁹⁹ Gyöngyösy Gábor szintén Nagyszombatban végezte

³⁹⁵ „Einen Mann von der Nation, der Jurium et rerum Fiscalium in Hungaria scientia et experientia praepollens, und darinnen so versirt wäre, daß wieder ihn keine Exceptio statt finden”. ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1709. dec. 4–7. (Kt. 1870.).

³⁹⁶ „Nicht nur, weil Er in Legibus et Constitutionibus Regni Hungariae wohl fundiret ist, und die Teutsche Sprache als welche nothwendig ist besizet, sondern auch weil Er als Fiscal-Procurator, in de Camerali, et Juribus Fisci sich informiret zumachen gelegenheit gehabt”. ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1741. okt. 20. (Kt. 2677.).

³⁹⁷ „Dass er nebst einem guten studio juridico sich auch in practica forensi exercire”. Fellner–Kretschmayr, 1907. III. 209.

³⁹⁸ 1690-ben szerzett baccalaureatus fokozatot: Kissné Bognár, 2004. Nr. 2261. Fontos megemlíteni, hogy a matrikulába nem Árva megyei, hanem szenci származásúként jegyezték be.

³⁹⁹ Száraz Pozsonyban 1691-ben járta a grammatista évfolyamot. Matrikula-bejegyzése szerint ekkor 13 éves volt, és Eperjesről származott. A bejegyzést lásd: Pozsonyi adattár, Nr. 05297. Majd a nagyszombati egyetemen (Sáros vármegyei hallgatóként) 1697-ben szerzett baccalaureatus fokozatot. Bognár et al, 2002. Nr. 1677.

a gimnázium felső évfolyamait és az egyetemi stúdiumot is (1696-ban szerzett *magisteri* címet),⁴⁰⁰ Antolchich János pedig a grazi egyetemen tanult.⁴⁰¹

Az 1740 után kinevezett tanácsosok és titkárok közül öten folytattak Bécsben tanulmányokat: Fekete György és Niczky Kristóf a bécsi egyetemen,⁴⁰² valamint Batthyány József György, Fekete János és Zichy Károly a Theresianumban.⁴⁰³ Batthyány József György theresianumi tanulmányai előtt a grazi egyetem mellett működő jezsuita gimnáziumba járt (1748-ban volt *grammaticista*), szűk három évtizeddel korábban ugyanitt folytatott tanulmányokat felsőbüki Nagy István is.⁴⁰⁴ Felsőbüki Nagy számára stúdiuma befejezését jelentette a Grazban elvégzett *rhetorica* évfolyam (illetve elképzelhető, hogy egyetemi tanulmányokat is folytatott az intézményben), előtte pedig a családi birtokokhoz közel fekvő soproni gimnáziumba járt.⁴⁰⁵ A leendő kamarai tanácsosok és titkárok közül nemcsak felsőbüki Nagy József, hanem Festetics Pál és Végh Péter is Sopronban folytatott gimnáziumi tanulmányokat. Véghgel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a matrikulát vezető jezsuita páter (nyilván apjára és hivatalára való tekintettel) nemcsak bécsiként, hanem osztrákként (*Austriacus*) jegyezte fel.⁴⁰⁶ Nem véletlen, hogy Végh Pétert később a kamarai felvételi okiratában is úgy jellemezték, mint aki a „német nyelvet a magyarral egyenlően tudja”.⁴⁰⁷ A nyugat-magyarországi régióban a kőszegi jezsuita gimnázium is fontos oktatási helyszínnek számított, ahol Niczky Kristóf a teljes gimnáziumi képzést elvégezte, Festetics Pál pedig négy tanéven keresztül volt az iskola tanulója.⁴⁰⁸ A két leendő hivatalnok már Kő-

⁴⁰⁰ Gyöngyösy 1692–1693-ban tanult a humaniora évfolyamain: Nagyszombati adattár, Nr. 17027. Az egyetemen (krasznahorkai származásúként!) 1695 és 1696 között szerzett baccalaureatust, licenciatust, és tett szert magisteri fokozatra is: Bognár et al, 2002. Nr. 1539.

⁴⁰¹ A Kőrös megyei származású Antolchich 1677-ben volt a logica évfolyam hallgatója. Varga, 2004. Nr. 3452.

⁴⁰² Fekete 1730-ban szerzett baccalaureatusi fokozatot: Kissné Bognár, 2004. Nr. 3567.; Szentkláray, 1885. 6.

⁴⁰³ Batthyány és Fekete egymással átfedésben – előbbi 1754–1755 között, utóbbi 1754–1757 között – tanult a Theresianumban, Zichy pedig tanulmányainak egészét a bécsi nemesi akadémián végezte 1759–1771 között. Gemmell-Flischbach, 1913. 29., 32.

⁴⁰⁴ Varga, 2004. Nr. 1063., 1300.

⁴⁰⁵ Felsőbüki Nagy 1715-ben lett parvista, majd 1720-ban a poeta évfolyam elvégzését követően távozott az iskolából: MNL GyMSM Soproni Levéltára VIII.52. (Oldal- vagy fóliószámolás nélkül.)

⁴⁰⁶ Felsőbüki Nagy József 1755-től 1759-ig, a principista évfolyamtól a rhetorica elvégzéséig tanult a gimnáziumban. Festetics Pál 1732 és 1734 a parvista minor évfolyamtól a principistáig volt az iskola diákja, továbbá rendhagyó módon a nagyszombati és lipcsei egyetemi tanulmányai között 1738-ban újból beiratkozott a rhetorica évfolyamra. Végh Péter 1735-ben parvistaként, 1736-ban principistaként tanult Sopronban, mindkét évben bécsi osztrákként tüntették fel a matrikulában. MNL GyMSM Soproni Levéltára VIII.52. A gimnázium jelentőségéhez lásd: Dominkovits, 1997. 65–78.

⁴⁰⁷ „Viennae natus et educatus linguam quoque germanicam aequae, ac hungaricam callet”. ÖStA FHKA AHK HFÖ 1753. jún. 11. (Kt. 2895.)

⁴⁰⁸ Niczky Kristóf 1734-től 1740-ig, a parvista minor szinttől a rhetorica évfolyamáig tanult Kőszegen. MNL VML KFL VIII. 52. 131r–154v. Festetics Pál 1735-ben a grammatica, 1736-ban a principista, 1737-

szegen kapcsolatba került egymással, 1738-ban nemcsak iskolatársak, hanem a syntaxis évfolyamának közös látogatói voltak. Festetics és Végh (akik a soproni gimnáziumban váltották egymást) később a nagyszombati egyetemen folytatták tanulmányaikat.⁴⁰⁹ A vizsgált tanácsosok és titkárok közül a nagyszombati egyetemen más nem tanult, Majláth József és Ürményi József azonban az univerzitás mellett működő gimnáziumba iratkozott be, később pedig Ürményi az egri Fogláriumban tett szert jogi képzettségre.⁴¹⁰ Vizsgált hivatalnokaink közül a legtöbben a pozsonyi jezsuita gimnáziumot látogatták, Esterházy Ferenc és Fekete György már itt kapcsolatba került egymással,⁴¹¹ de az iskola tanulója volt Neuhold János,⁴¹² Pálffy János⁴¹³ és Török József is (aki gimnáziumi tanulmányait Kassán fejezte be, majd filozófiai tanulmányokat a budai jezsuita akadémián folytatott).⁴¹⁴ Talán Vajay László is Pozsonyban tanult, bár esetében sokkal valószínűbb, hogy a családi birtokhoz közeli szakolcai jezsuita gimnázium tanulója volt.⁴¹⁵ A Habsburg Monarchia határain kívül (eddiggi ismereteink szerint) Esterházy Ferenc és Festetics Pál végeztek tanulmányokat, míg az előbbi nagyszabású *Kavaliertstouren* vett részt, amelynek keretében a lunéville-i lovagi akadémia hallgatója is volt, az

ben (újából) a grammatica, 1738-ban a syntaxis évfolyamainak a tanulója volt. MNL VML KFL VIII. 52.134r–146v. A kőszegi gimnáziumnak korábban valószínűleg Király Ádám is a diákja volt, ugyanis nagy valószínűséggel azonos azzal a Király Ádámmal, aki 1697 és 1702 között parvista maior szintől egészen a rhetorica évfolyamáig tanult a gimnáziumban. MNL VML KFL VIII. 52. fol. 27r–40r.

⁴⁰⁹ Festetics már 1738-ban a rhetorica évfolyamot Nagyszombatban járta (beiratkozásai alapján úgy tűnik, hogy a poetica képzési szintet sikerült átugornia). Lásd: Nagyszombati adattár, Nr. 26180. Egy évvel később, 1739-ben pedig a logika évfolyam conductora volt. Lásd: Fallenbüchl, 1985. 114. Végh 1743-ban szerzett az egyetemen magisteri fokozatot: Bognár et al, 2002. Nr. 3171.

⁴¹⁰ Majláth 1751–1752-ben, a gimnázium befejezését jelentő humaniora évfolyamokon, Ürményi pedig 1754-től 1756-ig, a syntaxista évfolyamtól a rhetorica elvégzéséig tanult Nagyszombatban. Nagyszombati adattár, Nr. 28379., Nr. 28882. Pruzsinszky, 1990. 7–13.

⁴¹¹ Esterházy Ferenc 1727-ben volt principista, 1728-ban grammatista. Pozsonyi adattár, Nr. 10482. Fekete 1725-től, a syntaxista évfolyamtól 1728-ig, a rhetorica évfolyam (ismételt) elvégzéséig volt a gimnázium tanulója. Pozsonyi adattár, Nr. 10111. Tuza, 2006. 1521.

⁴¹² Neuhold a gimnázium összes évfolyamát a parvista szinttől a rhetoricáig Pozsonyban járta végig 1737–1742 között. Pozsonyi adattár, Nr. 12791.

⁴¹³ Pálffy részben Neuholddal egy időben, 1740–1744 között, a principista évfolyamtól a rhetorica elvégzéséig volt az iskola diákja. Pozsonyi adattár, Nr. 13340.

⁴¹⁴ Török József (szendrői származásúként) a gimnázium alsóbb évfolyamait teljesítette Pozsonyban: 1724-ben a parvista minor, 1725-ben a parvista maior, majd 1726-ban a principista tanulócsoporthoz. Pozsonyi adattár, Nr. 10009. A rhetorica évfolyamot 1729-ben, majd megismételve 1730-ban Kassán járta: AmK Nr. 216. 172v; 173v. Török 1731-ben mint zsarnócai előkelő (perillustris) volt a budai akadémia hallgatója. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár kézirattára, F 89. 48.

⁴¹⁵ Vajay személyének azonosítását Pozsony esetében kétségesse teszi, hogy a matrikulaadatok szerint 1702-ben egy bizonyos „Vajay István László” tanult a poeta évfolyamon, de ha helyesek a születési adatai, ő ekkor még csupán nyolcéves volt. Pozsonyi adattár, Nr. 06879. Sokkal valószínűbb, hogy a szakolcai jezsuita gimnáziumot látogatta, amelynek matrikulája szerint Vajay László 1705-től a parvista maior évfolyamtól 1711-ig a rhetorica évfolyamig folyamatosan az iskola tanulója volt. Egyedül 1709-ben a poeta évfolyam tanulói között nem olvasható a neve, ezt az osztályt bizonyára más gimnáziumban végezte el, lásd: AfS Liber studiosorum (a matrikula oldalszámozásokat nem tartalmaz).

utóbbi pedig a lipcsei univerzitáson fejezte be stúdiumait, ahol Johann Christoph Gottsched (1700–1766) filozófus-irodalmárral is kapcsolatba került.⁴¹⁶ Batthyány Tódor és Pálffy Károly tanulmányai egyelőre ismeretlenek számunkra (elképzeltető, hogy a bécsi jezsuita gimnáziumba jártak, amelynek elveszett a matrikulája), de családi hátterük és későbbi karrierpályájuk, kulturális tevékenységük tanúsága szerint minden bizonnyal alapos oktatásban részesültek.

Iskolai képzettségük terén az Udvari Kamara alacsonyabb szintjein tisztséget szerző magyar hivatalnokok sem maradtak el (fő)nemesi társaiktól, érvényesülésükben a stúdium (születési kiváltságok hiányában) különösen fontos szerepet játszott. A tíz azonosított hivatalnok közül hét tanulmányairól rendelkezünk adatokkal, bár Király Ádámról csupán annyit tudunk, hogy a Rákóczi-mozgalom során Horvátországban fejezte be tanulmányait.⁴¹⁷ Belák György – a matrikula bejegyzése szerint győri polgár – a helyi jezsuita gimnáziumban tanult, majd a filozófiai stúdiumot Bécsben végezte el.⁴¹⁸ Nagy Ferenc (amennyiben a névgyakoriság miatt egyáltalán azonos személyről van szó) szintén a bécsi egyetemen tanult, és eljutott egészen a jogi stúdiumig.⁴¹⁹ Csapó Mihályról és Csorba Ignácról csupán gimnáziumi tanulmányaikat illetően van adat, Csapó dóri birtokos család fiaként Sopronban, Csorba pedig a pozsonyi jezsuita gimnáziumban tanult.⁴²⁰ Wlassics András a gimnáziumot Nagyszombatban végezte, majd a filozófiai kurzust a budai jezsuita akadémián abszolválta.⁴²¹ Ekkor még egyházi pályára készülő *clericusként* tartották számon, de az 1750-es évek közepén inkább világi karrierútra lépett. Legnagyobb stúdiummal a katolikusnak keresztelt, de evangélikus oktatásban részesült, Tersztyánszky Dániel rendelkezett, aki előbb a lőcsei, majd a pozsonyi evangélikus líceumot látogatta, majd később peregrinációja keretében az altdorfi, az erlangeni, végül pedig a stuttgarti egyetemnek lett a hallgatója.⁴²²

⁴¹⁶ Fazekas, 2014/b. 6.; Polgár, 2004. 64–78. Festetics lipcsei tanulmányait megelőzően 1742-ben még a grazi egyetemre is beiratkozott. Varga, 2004. Nr. 1247.

⁴¹⁷ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1716. febr. 29. (Kt. 2042.)

⁴¹⁸ Belák 1747 és 1754 között, a parvista minor tanulócsoporthoz a poeta évfolyam elvégzéséig tanult Győrben (mialatt a syntaxis és a poeta évfolyamokat kétszer járta). Fazekas et al, 2020. II. Nr. 16691. Majd 1756-ban tanult Bécsben, lásd: Kissné Bognár, 2004. Nr. 4281.

⁴¹⁹ Kissné Bognár, 2004. Nr. 4140.

⁴²⁰ Csapó 1739-ben iratkozott be a grammatica évfolyamra. MNL GyMSM Soproni Levéltára VIII.52. Csorba a teljes gimnáziumi képzést Pozsonyban végezte 1739–1747 között, így már tanulmányai során megismerhette Neuhold Jánost és Pálffy Jánost is. Pozsonyi adattár, Nr. 13261.

⁴²¹ Wlassics 1750-től 1753-ig, a grammatica évfolyamtól a rhetorica elvégzéséig volt a gimnázium diákja. Nagyszombati adattár, Nr. 28200. Wlassics az 1754. és az 1755. tanévben tanult Budán, előbb a logika, majd a fizika évfolyam hallgatójaként. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár kéziratára, F 89. 157–158. Tanulmányairól általánosan a kérvényében is megemlékezik: ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1767. jún. 13. (Fasc. 3.)

⁴²² Fináczy, 1902. II. 251–265.; Tarr, 2004. 57.

A kamarai tisztségviselés tehát komoly szaktudást és műveltséget követelt meg, aminek a 18. századi magyar hivatalnokok meg is feleltek. Az elmélyült történeti-jogi ismeretek a kényes birtokügyek intézésénél különösen fontosnak bizonyultak. Az iskolai tanulmányok mellett a bécsi multikulturális közegben a nyelvtudás is alapvető szerepet játszott, a tanácsosoknál, titkároknál és a mellettük dolgozó kancellistáknál, fogalmazóknál a felvételhez a német és a magyar nyelv ismerete nélkülözhetetlen kritériumot jelentett, a latin nyelvtudást pedig sok esetben külön meg sem fogalmazták, az ugyanis magától értetődőnek számított. Előfordultak olyanok is, akik az elváráson felüli nyelvtudással is rendelkeztek, mint Wlassics András, aki kérvénye szerint horvátul, olaszul és franciául is jól tudott.⁴²³ A szükséges ismeretek megléte mellett (bizalmi pozíciókról lévén szó) a megbízhatóság is alapvető elvárásnak számított, továbbá olyan hivatalnokokat kerestek, aki – mint Ürményi 1772. évi felvételi iratában olvashatjuk – rátermett, és „a tárgy fontosságát” is felismeri.⁴²⁴ A kamarai kancellárián dolgozók esetében még a szépírás is felvételi kritériumként fogalmazódott meg, amely készségüket a pályázók ékesen fogalmazott és papírra vitt kérvényeikkel is igyekeztek bizonyítani.⁴²⁵

Az Udvari Kamarához való felvétel során a tanulmányokhoz hasonlóan a gyakorlati ismeretek, a korábbi hivatali tapasztalatok is fontos bírálati szempontnak minősültek. Az I. József és VI. Károly alatt kinevezett, Magyar Királyságból származó öt tisztségviselő mindegyike rendelkezett már kinevezése előtt releváns szakmai tapasztalattal: Meskó Jakab királyi alügyigazgató (1694–1706), majd Szent Korona ügyigazgató (1706–1709) volt,⁴²⁶ Száraz György Békés megye bécsi ágenseként tevékenykedett,⁴²⁷ Antolchich János a Magyar Kamara címzetes tanácsosa (1707–1719), illetve húsz éven át varasdi főharmincados volt.⁴²⁸ Antolchich utóbbi hivatalát még a Rákóczi-mozgalom alatt is megbízhatóan és hatékonyan végezte, nem véletlen, hogy 1712-ben VI. Károly a magyar koronázási ünnepsége alkalmával aranysarkantyús vitézzé is avatta.⁴²⁹ Gyöngyösy Gábor a Szepesi Kamara titkáráként (1713–1723) tett szert számottevő szakmai tapasztalatra (egyedülként érkezett a magyarok közül ebből a hivatalból az Udvari Kamarához),⁴³⁰ Király Ádám pedig kérvénye tanúsága szerint a Magyar Kamaránál hét éven

⁴²³ ÖStA FHKa NHK Kaale Ö Akten 1767. jún. 13. (Fasc. 3.)

⁴²⁴ Uo. 1772. febr. 24. (Fasc. 4.)

⁴²⁵ A pályázatírás jelentőségéhez lásd: Khavanova, 2008/b.

⁴²⁶ Fallenbüchl, 2002. 197.

⁴²⁷ Szemethy, 2020. 282–283.

⁴²⁸ ÖStA FHKa AHK HFÖ Akten 1719. szept. 28. (Kt. 2157.) Fallenbüchl, 1970. 268–269.

⁴²⁹ Hende, 2021. 141.

⁴³⁰ ÖStA FHKa AHK HFU Akten 1726. ápr. 12. (Kt. 1329); Fallenbüchl, 1967. 222.

keresztül teljesített – gyakorlatszerzés céljából (és nyilván a feljebb lépés reményében) – térítés nélküli szolgálatot.⁴³¹

A Mária Terézia uralkodása alatt kinevezett huszonnyolc magyar tisztségviselő pályafutása az Udvari Kamaránál való hivatalba lépését megelőzően sokkal heterogénebb képet mutat.⁴³² A csoport tagjai közül legtöbben (nyolc fő) korábban kamarai-gazdasági területen dolgoztak: hárman (Fekete György, felsőbüki Nagy István és Végh Péter) fiskális prokurátorként,⁴³³ illetve Neuhold János is horvátországi fiskális ügyészként.⁴³⁴ Ketten (Batthyány József György és Pálffy János) a Magyar Udvari Kamara tanácsosai voltak,⁴³⁵ valamint a leendő kamarai kancelláriai hivatalnokok közül Fábiánics Ádám sóhivatali ellenőr (*Gegenschreiber*) volt,⁴³⁶ Nagy Ferenc pedig a Pénz- és Bányügyi Kollégiumban dolgozott szintén ellenőri beosztásban.⁴³⁷ Tersztyánszky Dánielnek is otthonosan kellett mozognia a kamarai-gazdasági ügyekben, ugyanis ő a Moll családnál vállalt házitanítói megbízatását követően, amely külföldi peregrinációját is lehetővé tette, a felső-magyarországi bányavárosok bécsi ágenseként tevékenykedett.⁴³⁸ Nemcsak a kamarai kancellária hivatalnokai közül kerültek ki olyanok, akik korábban bécsi tisztségekkel rendelkeztek, hanem leendő magasabb pozíciók viselői közül is: ketten (Festetics Pál, Török József) a Magyar Udvari Kancellária tanácsosai voltak,⁴³⁹ míg Vajay László előbb kancelláriai alregisztrátorként (1720–1723) és Erdődy László Ádám alkancellár titkáráként, később pedig protokollistaként (1723–1730) dolgozott.⁴⁴⁰ De a Magyar Udvari Kancellária (mint látni fogjuk) a későbbi hivatali továbblépésben sokkal fontosabb szerepet játszott. A két Batthyány karrierje is egyedi, ugyanis a főnemesek közül ők rendelkeztek csupán ausztriai (de kancellárián kívüli) tisztségekkel: Tódor alsó-ausztriai, míg József György a belső-ausztriai (grazi) kormányzatnál tett szert tapasztalatra.⁴⁴¹ Három tanácsos érkezett a Magyar Királyság bírói hálózatából: felsőbüki

⁴³¹ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1716. febr. 29. (Kt. 2042.)

⁴³² Közülük négyük: Csapó, Csorba, Szabó és Tagányi korábbi karrierjét egyelőre nem ismerjük.

⁴³³ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1741. okt. 20. (Kt. 2677.); ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1745. Reg. (Bd. 1205. fol. 272r.); ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1753. jún. 11. (Kt. 2895.).

⁴³⁴ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1762. okt. 2. (Kt. 1.)

⁴³⁵ Pálffy 1749–1753 között, Batthyány pedig 1766-tól volt fizetés nélküli, majd 1770-től (Fallenbüchl adatai szerint) egészen 1782-ig tényleges tanácsos. Fallenbüchl, 1970. 297.

⁴³⁶ ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1757. Reg. (Bd. 1157. fol. 15v.)

⁴³⁷ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1766. ápr. 16. (Fasc. 3.)

⁴³⁸ Fináczy, 1902. II. 265–270.

⁴³⁹ Festetics 1758–1762 között, Török pedig 1758–1769 között. Fallenbüchl, 1984–1985. 310.

⁴⁴⁰ ÖStA HHStA HS B Nr. 794. 15v.

⁴⁴¹ Batthyány Tódor tanácsosi kinevezését lásd az Alsó-Ausztriai Kormányzatról szóló fejezetben. Batthyány József Györgyre felvételi iratában mint belső-ausztriai kormánytanácsosra hivatkoznak, tehát ekkor már nem a Magyar Udvari Kamaránál lehetett főállásban. ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1777. nov. 26. (Fasc. 6.)

Nagy József a királyi tábla protonotáriusa, Ürményi József személynöki ítélőmester (1770–1772), Vajay László pedig a királyi tábla érseki ülnöke volt (1737–1740), ami a tanácsosi munka jogi természetét tükrözi.⁴⁴² Három tisztségviselő jött vegyes hivatali közezből: míg a tanácsosnak kinevezett Majláth József Hont vármegyei alispánként szolgált,⁴⁴³ addig a kamarai kancellárián dolgozó Wlassics András Batthyány Károly főudvarmester titkára volt,⁴⁴⁴ Belák György pedig egy bizonyos Mártonossy nevű (pontosan még nem azonosított) hivatalnok mellett tett szert gyakorlatra.⁴⁴⁵ Végül a vizsgált csoportban öt olyan személyt találunk, akinek első ismert hivatala a kamarai pozíciója volt, köztük négy főnemesi (Esterházy Ferenc, Fekete János, Pálffy Károly, Zichy Károly), egy nemesi (Niczky Kristóf) származású hivatalviselőt azonosíthatunk. Esetükben a szakmai tapasztalatot a stúdium, de kiváltképp a személyes és családi kapcsolati tőke tudta pótolni.

Az ügyek többségében a levéltári forrásokban nem maradt fenn információ arról, hogy az Udvari Kamara leendő tisztségviselőinek komoly vetélytársai lettek volna az egyes pozíciók megszerzésénél. Sokszor a politikai környezet és az uralkodói akarat is egyértelművé tette azt, hogy ki fogja az egyes tisztségeket elnyerni, így volt ez Meskó Jakab, Fekete György esetében vagy a főnemesek többségénél. Néhányszor azonban – főként köznemesi titkárok vagy tanácsosok kinevezésénél – kérdéses volt, hogy az alkalmas jelöltek közül ki nyerjen felvételt. Ezek az ügyiratok kiváló betekintést nyújtanak a kiválasztás folyamatába. 1718-ban, Meskó Jakab halálát követően komoly dilemmát jelentett az utódlás kérdése. Száraz György kinevezése nem jelentett magától értetődő döntést, öt esélyes vetélytársa is akadt (a forrás szerinti felsorolásuk sorrendjében): Péterffy János Ferenc kancelláriai tanácsos (1712-től báró), Rüdiger Goßwin von Fürstenbusch udvari kamarai tanácsos (korábbi titkár), Mecseri Ádám magyar kamarai titkár (későbbi tanácsos), Sigray János királyi táblai ülnök és soproni alispán, valamint Johann Georg Strobl (Strobel) udvari kamarai titkár.⁴⁴⁶ Az Udvari Kamara ugyan a referátumában Péterffyt tartotta a legtapasztaltabbnak és legalkalmasabbnak a feladatra, azonban a kancellárián nehezen tudnák a helyét pótolni, valamint magasabb (tanácsosi) pozícióba kellene őt felvenni, ami 3000 forintos éves fizetést jelentene, ellenben egy titkár számára csupán 1200 forint javadalmazást kell biztosítani, ezért tanulmányai, nyelvi kompetenciái és kamarai tapasztalatai miatt Száraz titkári kinevezését javasolták, amit VI. Károly jóvá is hagyott.

⁴⁴² ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1776. máj. 6. Fasc. 6.; Sebők, 2012. 43.

⁴⁴³ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1768. jan. 13. (Fasc. 3.)

⁴⁴⁴ Uo. 1767. jún. 13. (Fasc. 3.)

⁴⁴⁵ Uo. 1766. ápr. 16. (Fasc. 3.)

⁴⁴⁶ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1718. ápr. 2. (Kt. 2109.)

Hasonló helyzet alakult ki 1745-ben, Fekete György távozását követően is. Ekkor öt alkalmas jelölt: Brunszvik Antal (1709–1780), a Helytartótanács titkára, felsőbüki Nagy István, fiskális prokurátor és Sopron vármegyei jegyző, Franz Alexander Wikard, az Udvari Kamara magyar expedíciójának titkára, Koller János, a Magyar Kamara titkára, valamint Georg Hardt a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária udvari ágense közül választottak.⁴⁴⁷ A kamaraelnök Hardtot és Wikardot zárta ki elsőként, akik pedig mindketten sok éves hivatali szolgálatot tudhattak maguk mögött. Wikard még a szükséges kamarai tapasztalattal is bírt, de egyikőjük sem volt jártas a magyar törvények és jogszokások területén, ami alapvető elvárásnak számított a magyar ügyek referensével szemben. Dietrichstein szerint ugyanez igaz volt Koller Jánosra is, aki ráadásul még kevés szolgálati évvel és tapasztalattal is rendelkezett, továbbá „rá ugyanakkor nem lehetséges ajánlást tenni, mivel ő a magyar kamaraelnök [Erdődy György Lipót] teremtménye és teljesen neki van alávetve”.⁴⁴⁸ A felterjesztés írója szerint Koller felvétele igen károsan hatna a kamarai munkára és a szükséges reformintézkedésekre, ugyanis „az nem történhetne meg, ha az ő véleményének felülvizsgálója és a referens az elnök kliense lenne, sokkal inkább azon kellene aggódni, hogy minden ügynél, azok alátámasztására belső híreket szolgáltatna ki”.⁴⁴⁹ Dietrichstein szerint az uralkodói kincstár három év alatt több mint 300 000 forint bevételtől esett volna el, ha mindenben a Magyar Kamarára hallgat, és bizonyos döntéseit, kimutatásait nem bírálja felül. Állítása alátámasztása érdekében egy tételes kimutatást is csatolt, amely egyenként tartalmazta a vitatott ügyeket.⁴⁵⁰ Ezen kényes feladatok elvégzése érdekében a kamaraelnök különösen fontosnak tartotta, hogy a magyar ügyek referense a hű alattvaló „tulajdonságaival” rendelkezzen és annak megfelelően is járjon el, így a kiválasztásnál ügyelni kellett arra, hogy a kinevezett tisztségviselő ne álljon függőségi viszonyban se a Magyar Kamarával, se a Magyar Királyság mágnaival. Érdekes látni a folyamatot: míg 1709-ben még a magyar rendek „kényszerítették” ki egy magyar nemes hivatali felvételét, addig három és fél évtizeddel később a kamaraelnök érvel a magyar kamarai tanácsosi pozíció jelentősége mellett.

⁴⁴⁷ A választás súlyát mutatja, hogy Dietrichstein kamaraelnök részletes felterjesztése nem az Udvari Kamara személyi iratanyagában, hanem a bizalmas uralkodói iratokat tartalmazó *Kabinetsarchiv*-ban őrződött meg. ÖStA HHStA KA AKA Kt. 16. Konv. 10.

⁴⁴⁸ „Auf Selben dannoch kein Antrag gemacht werden könnte, weil er einr Creatur des Hungarischen Cammer Praesidentens, und ihme völlig zugestanden ist.” ÖStA HHStA KA AKA Kt. 16. Konv. 10.

⁴⁴⁹ „Dieses dörfte nicht geschehen, wann der Revisor deren Guetsachten, und Referent ein Client des Praesidenten wäre, villmehr hätte man zu besorgen, daß von allen Vorfallenheiten, zu deren Unterbauung, Inern Nachricht geben werden dörfte.” ÖStA HHStA KA AKA Kt. 16. Konv. 10.

⁴⁵⁰ ÖStA HHStA KA AKA Kt. 16. Konv. 10.

Ezt követően hasonlítja össze Dietrichstein a két legalkalmasabbnak tartott jelöltet, Brunszvik Antalt és felsőbüki Nagy Istvánt. Érdemes a kamaraelnök érvelését részleteiben végigkövetni: szerinte mindketten „mind a jog elméletében, mind gyakorlatában jól megalapozottak”, jó „stílussal” és német nyelvtudással rendelkeznek, valamint a Magyar Királyságban tekintéllyel bíró nemesek, akik nem állnak senkivel sem szoros függőségi viszonyban. Fekete György véleménye szerint is mindketten kiválóan alkalmasak a pozíció betöltésére és a kapcsolódó feladatok elvégzésére.⁴⁵¹ De mivel csupán egyiküket vehetik fel, ezért felsőbüki Nagyt tartják alkalmasabbnak, amit Dietrichstein előterjesztése hét pontba szedve mutat be: 1. Míg Brunszvik újnemesnek számít, addig felsőbüki Nagy családja már sokat bizonyított és komoly tekintéllyel rendelkezik. 2. Felsőbüki Nagy (korábban idézett) nagybátyja mint alnádor az 1723. évi országgyűlésen (az elhunyt személynökök helyettesítve) sokat tett a *Pragmatica Sanctio* elfogadtatásáért. 3. Az 1741. évi országgyűlésen felsőbüki Nagy István mint soproni megyei követ és jegyző maga is igen aktív szerepet játszott, propagálta a nemesi felkelést, sőt 1742-ben maga is mint alezredes a frontra vezette a vármegyei csapatokat. 4. Míg Brunszvik csupán tizennégy éve szolgál, felsőbüki Nagy huszonegy éve teljesít prokurátori és tizenhárom éve megyei jegyzői feladatokat. 5. Felsőbüki Nagy szóban és írásban egyaránt jobb némettudással rendelkezik. 6. Felsőbüki Nagynak kevesebbet kellene fizetni. 7. Fiskális prokurátorként felsőbüki Nagy már számos olyan ügygel találkozott, amely a leendő magyar referens hatáskörébe tartozik. Mindezek után nem meglepő, hogy 1745. június 21-én, tizenkét nappal Dietrichstein kamaraelnök felterjesztését követően felsőbüki Nagy Istvánt nevezték ki az Udvari Kamara tanácsosává és magyar ügyeinek referensévé.

A felvételi döntéshozás szempontjaiba nemcsak a tanácsosok és titkárok, hanem olykor a kamarai kancellária hivatalnokai esetében is betekintést nyerhetünk. Jó példa erre Belák György felvétele. 1766-ban Tagányi János kancellista mellé kerestek ülnököket (*accessor*), arra a feladatra, hogy „rég” magyar iratokat olvasson és jegyzeteljen ki.⁴⁵² A pozícióra Belák mellett két alkalmas jelöltet találtak, Nagy Ferencet és Joseph Gürtlert. A felvételi anyagban mind a három pályázó kérvénye megtalálható. Belák és Gürtler pályakezdők voltak, Nagy már rendelkezett hivatali (ellenőri) tapasztalatokkal. Annak ellenére, hogy Gürtler filozófiai tanulmányokat is folytatott, Belák és Nagy voltak az esélyes jelöltek, azonban Tagányi ajánlására Belákot vették fel, amiben az is szerepet játszott, hogy neki pályakezdőként csupán 300 forintot kellett fizetni, míg a releváns munkatapasztalatokkal rendelkező

⁴⁵¹ Nagy, 2019.

⁴⁵² ÖStA FHKa NHK Kaale Ö Akten 1766. ápr. 16. (Fasc. 3.)

Nagy 500 forintot kért magának. Két évvel később azonban Nagynak is sikerült felvételt nyernie a hivatalba.

Ajánlások, patrónus-kliens viszonyok

Az adott pozíció hivatali felettesének, a tisztség korábbi birtokosának vagy magyar személyi ügyekben a magyar referensnek az ajánlása nagy súllyal esett latba a felvétel folyamatában. Fekete György véleményére különösen sokat adtak, aki nemcsak felsőbüki Nagy Istvánt ajánlotta a hivatalba, hanem az 1745-ben felvételt nyert Vajay Lászlóról is elismerően nyilatkozott, illetve Niczky Kristóf is neki köszönhette kinevezését.⁴⁵³ Niczky ugyanis nővére, Anna révén Fekete sógora volt, amire a jelölt egyéb érdemei mellett Dietrichstein kamaraelnök is előnyként hivatkozott felterjesztésében.⁴⁵⁴ De alsóbb hivatali pozíciók esetén is fontos lehetett a referensek véleménye, például korszakunk első magyar kancellistája és tolmácsa az 1716-ban kinevezett Király Ádám Meskó Jakabnak köszönhette megbízását. Király 1709-ben a pozsonyi országgyűlésen találkozott Meskóval, majd hét éven keresztül kapcsolatban állt vele, és egyfajta gyakornokként igyekezett tanulni tőle.⁴⁵⁵

Ugyan a hivatalos kiválasztási elvek szerint törekedtek arra, hogy a kamarai tisztségviselők minél függetlenebb személyek legyenek, és ne álljanak főnemesi patrónusok függőségében, de ez a rendi társadalom érdekkapcsolatainak megfelelően nem mindig és nem maradéktalanul tudott teljesülni.⁴⁵⁶ A szaktudáson és hivatali tapasztalaton túl a kapcsolatok is nagymértékben befolyásolták az Udvari Kamarába való felvételt. A kapcsolati hálózat a főnemesek esetében volt a legkiterjedtebb, így náluk nehéz egy-egy személyhez kötni a hivatali kinevezést. A neves grófi családok tagjait jól ismerték az udvarban, ezért felvételi irataik is igen szűkszavúak, esetükben formális ajánlásokra pedig nem volt szükség. Egyszer-egyszer viszont feltételezhető a felvételt eldöntő ajánló személye, mint Esterházy Ferenc esetében, aki 1741-ben kamarásként a társuralkodó szűkebb kíséretéhez tartozott, és bizalmi kapcsolatuk a császárkoronázás után is megmaradt, amit a szabadkőműves mozgalom iránti közös szimpátiájuk tovább erősíthetett.⁴⁵⁷ Vagy 1775-ben

⁴⁵³ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1745. júl. 2. (Kt. 2771.)

⁴⁵⁴ Uo. 1745. nov. 23. (Kt. 2781.)

⁴⁵⁵ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1716. febr. 29. (Kt. 2042.)

⁴⁵⁶ A téma könyvtárnyi szakirodalmából itt most csak egy fontosabb módszertani tanulmányra utalunk: Reinhard, 1998. A patrónusi támogatás a Magyar Udvari Kamarához való felvételnél is sokat számított, lásd: Khavanova, 2014. 1213–1214.

⁴⁵⁷ Fazekas, 2014/b. 6. Esterházy részletesebb bemutatását lásd a kötetben a magyar udvari kancellárok között.

Zichy Károly felvételekor gróf Leopold von Kolowrat-Krakowsky (1727–1809) kamaraelnök kiváló véleménnyel volt az ifjú jelölről, dicsérve képességeit és „helyes gondolkodásmódját”, amiben szakmai meggyőződésén túl az is szerepet játszhatott, hogy Kolowrat lánya, Anna Maria (1753–1805) két évvel korábban lett Zichy bátyjának, Ferencnek (1749–1812) a felesége.⁴⁵⁸ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a főnemesi származás korántsem jelentett garanciát a leendő alkalmazásra. Sikertelenül pályázott például tanácsosi kinevezésért 1771-ben egy (meg nem nevezett) Csáky gróf (valószínűleg Antal, aki ekkor került a Szepesi Kamarához), vagy ugyanebben az évben gróf Apponyi Antal György (1751–1817) is, aki theresianumi tanulmányait követően eredménytelenül próbált felvételt nyerni az Udvari Kamarához.⁴⁵⁹

A köznemesek esetében is találkozhatunk azzal, hogy kamarai kinevezésüket az uralkodó vagy a kormányzó elit segítette elő. Arra, hogy valakire a legfelső szinten felfigyeljenek, az egyik legjobb érvényesülési lehetőséget az országgyűlések jelentették. A kamarai tisztségviselők közül hivatalba lépésük előtt többen a diétán megyék (mint 1741-ben felsőbüki Nagy István, 1751-ben Festetics Pál és Török József) vagy távollévő mágnás (mint 1708-ban Gyöngyösy Gábor, 1751-ben Végh Péter) követői voltak. A kamarai kinevezést azonban csupán néhány esetben előzte meg közvetlenül az országgyűlési részvétel, a felvételi iratokban is csak elvétve van ezekre utalás. Az egyik kivétel felsőbüki Nagy István korábban bemutatott esete.⁴⁶⁰ A felvétellel kapcsolatban az uralkodói akarat a legerősebben Fekete György esetében mutatkozott meg. Mária Terézia Dietrichstein kamaraelnök felterjesztésére nemcsak a szokásos „placet”-et írta rá, hanem a következő sorokat is „különleges kegyből nevezem ki Feketét valóságos udvari kamarai tanácsosnak 3000 forint fizetéssel, mert ez nem túl sok a jövőendő érdemeihez képest, amikkel majd viszonozza azt, valamint ezen országgyűlésen jól végzett szolgálatai miatt és különleges megkülönböztetésből [nevezem ki őt]”.⁴⁶¹

A kamarai kinevezéseknél (főleg alacsonyabb pozícióknál) a főnemesi ajánlások is komoly előnyt jelenthettek egy-egy pályázó kiválasztásánál. Király Ádám pályázatát nemcsak Meskó Jakab ajánlólevele erősítette, hanem a pályázó Keresztély Ágost (1666–1725) esztergomi érsekre és Koháry István (1649–1731) országbíróra is mint ajánlóira hivatkozott.⁴⁶² A patrónus-kliens

⁴⁵⁸ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1775. júl. 1. (Fasc. 6.)

⁴⁵⁹ Az ügyiratok sajnos nem maradtak fenn, lásd: ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1772. index (Fasc. 4.); Fallenbüchl, 1967. 221.

⁴⁶⁰ Zsilinszky, 1888. 60.; Nagy, 2020. 71. A téma tágabb kontextusához lásd: Vámos, 2012.

⁴⁶¹ „Aus besonderer gnad benene dem Fekete zum würcklichen Hoff Camer rath mit der besoldung von 3000 fl weillen nicht zuvielle das er selbe ins künftige meriten wird dieses zur recompens seiner gutt geleisten dienst in disen landtag geschehen und aus besonderer distinction.” ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1741. okt. 20. (Kt. 2677.)

⁴⁶² ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1716. febr. 29. (Kt. 2042.)

viszony Wlassics András esetében mutatkozott meg a legközvetlenebbül. Wlassics Batthyány Károlynak, József főherceg korábbi főudvarmesterének volt a titkára.⁴⁶³ Az amúgy jó kvalitásokkal bíró Wlassics kiválasztásában Batthyány ajánlólevele is sokat számíthatott, így kerekedve felül a rivális jelöltön, Jablanczy Ignác magyaróvári fiskálison. Hasonlóan indult Feldhofer (Feldhoffer) Antal felvételi ügye is, aki 1772-ben fogalmazói pozícióra jelentkezett.⁴⁶⁴ Feldhofer jó önéletrajzzal rendelkezett, a nagyszombati gimnázium elvégzése után filozófiai stúdiumokat folytatott, majd magyar joggyakorlatot is szerzett, 1767-től pedig az Illír és az Egészségügyi Udvari Deputációban (*Hofdeputation in Illyricis*, *Hofeuptation in Sanitäts-Sachen*) dolgozott kancellistaként, utóbb 1770-től tizenkilenc hónapon át gróf Esterházy Imre (1722–1792) altábornagy mellett a lengyel fronton teljesített fogalmazói szolgálatot.⁴⁶⁵ Az Illír vagy az Egészségügyi Deputációban nem kínálkozott számára feljebb lépési lehetőség, ezért jelentkezett a deputációk és Esterházy ajánlásával együtt az Udvari Kamarához fogalmazónak. A kinevezést Mária Terézia is támogatta, ennek ellenére Feldhofer mégsem itt folytatta hivatali pályáját, hanem (nyilván korábbi, Esterházy mellett gyűjtött tapasztalataira való tekintettel) a Galíciai Guberniumnál lett titkár.⁴⁶⁶

Az Udvari Kamara tisztségviselői és a főnemesi elit tagjai között számos olyan kapcsolatot azonosíthatunk, amely a bécsi kormányzervbe való bekerülést is segíthette. Málnási Ödön kutatásai szerint a Meskó-fivérek Illésházy Miklós kancellár és Pálffy Miklós nádor bécsi udvari köréhez tartoztak, ami előnyösen befolyásolhatta Meskó Jakab felvételét is.⁴⁶⁷ Gyöngyösy Gábor a pályájának egyengetésében sokat köszönhetett Csáky Imre kalocsai érseknek. Gyöngyösy 1712 márciusában Csáky támogatását kérte a Szepesi Kamara titkári pozíciójának elnyeréséhez, kérését pedig azért merete megtenni, mivel – mint írja – „Excellentiád Méltósága Patrociniumjába helyeztetett”.⁴⁶⁸ Csáky valószínűleg közbenjárhatott Gyöngyösy ügyében, ugyanis a titkári pozíciót ő kapta meg, és 1724-ben is a bíboros támogatását feltételezhetjük a Szepesi Kamarától az Udvari Kamarához érkezett egyetlen magyar tisztségviselő kinevezése mögött is.

Hasonló patrónus-kliensi kapcsolatra gyanakodhatunk Batthyány Lajos kancellár, valamint felsőbüki Nagy István és Vajay László kinevezése mö-

⁴⁶³ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1767. jún. 13. (Fasc. 3.) Batthyány személyéről bővebben lásd az udvartartásról szóló fejezet kapcsolódó részét.

⁴⁶⁴ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1772. márc. 11. (Fasc. 4.)

⁴⁶⁵ Feldhofer 1746–1751 közötti gimnáziumi tanulmányai a matrikulabejegyzések alapján is igazolhatóak: Nagyszombati adattár, Nr. 27178.

⁴⁶⁶ A szabadkőműves Feldhofer ellen később, 1792-ben eljárás is indult. ÖStA HHStA KA KFA Kt. 150 Nr. 13.

⁴⁶⁷ Málnási, 1933. 156.

⁴⁶⁸ ÖStA HHStA Sonderbestände Familienarchiv Csáky Kt. 5b Konv. 130. fol. 1450–1451.

gött is. A felsőbüki Nagy család több tagja már legalább egy generáció óta a Batthyányak kliensi szolgálatában állt. Nem véletlenül írta id. felsőbüki Nagy István Batthyány Lajos anyjának, Eleonórának a Rákóczi-mozgalom elején, 1704 januárjában, a Batthyányak szalónaki várába költözése kapcsán, hogy: „magam csekély személyemet pedig Császár és Koronás Király Kglmes Urunk eo Fölséghe hiveségheben, s Méltossághos Batthyáni Ház szolgálattýában conservalny kívánvan”.⁴⁶⁹ A jó kapcsolat az ifjabb generáció tagjai között is megmaradt, felsőbüki Nagytól Batthyány olykor előbb értesült hivatali ügyekről, mint ahogy azt az információáramlás formális útja lehetővé tette. Ez történt 1748 májusában is: „Adom alázatossan tudtára Excellentiadnak, hogy ma le jött Excellentiad kívánságha erant adatott referada”.⁴⁷⁰ Hasonló szövetségi kapcsolatot figyelhetünk meg Batthyány Lajos és Vajay László között is, akik még az 1720-as évek elején a Magyar Udvari Kancellárián ismerkedtek meg egymással.⁴⁷¹ Vajay évtizedekkel később is szívesen folyamodott Batthyányhoz közbenjárásáért. Udvari Kamarához való kinevezését követően pedig a következő sorokat írta a kancellárnak: „Hogy pediglen Excellentiád hathatos Protectioja által engemet eo Fölséghe Kegyelmissen confirmálni méltoztatott, eörökös hálaado alázatosságal köszönöm.”⁴⁷²

Számos hasonló kapcsolatot lehetne még rekonstruálni. Valószínűleg Száraz György békési ágens az Udvari Kamarához való felvételénél a nagy tekintéllyel bíró Békés vármegyei főispán Johann Jakob von Löwenburg is közbenjárhatott. A feltevést erősíti, hogy 1719-ben, Száraz lányának, Mária Juliannának a keresztszülei Löwenburg és felesége voltak.⁴⁷³ Tersztyánszky Dániel felvétele mögött pedig Kollár Ádámnak, az Udvari Könyvtár aktuális igazgatójának a támogatása feltételezhető, akinek a bécsi köréhez tartozott a fiatal szepességi értelmiségi.⁴⁷⁴

Már a felsorolt példák alapján is látszik, hogy a kamarai tisztségviselők, sőt bizonyos tanácsosok és titkárok sem voltak függetlenek a korszakra oly jellemző patrónus-kliensi érdekkapcsolattól, bár a patrónusi segítség vagy akár

⁴⁶⁹ MNL OL P 1314 Nr. 87133.

⁴⁷⁰ Uo. Nr. 87213.

⁴⁷¹ De Vajay első és legfontosabb patrónusa az 1736-ban elhunyt Erdődy László Ádám nyitrai püspök lehetett.

⁴⁷² Fontos megjegyezni, hogy ekkor Vajay kamarai kinevezése mellett pozsegai főispáni adminisztrátori megbízást is kapott, illetve bizottsági munkálatokban is részt vett. MNL OL P 1314 Nr. 105611.

⁴⁷³ AMDStS Taufbücher Bd. 59. 324v. Száraz egyébként már kamarai alkalmazása előtt is kiváló bécsi kapcsolatokkal rendelkezett, ezt tükrözi, hogy 1712-ben Ferenc fia keresztelésénél nemcsak Ujváry Imre magyar kancelláriai regisztrátor segédkezett, hanem a keresztanya feladatát maga Thököly Éva, Esterházy nádor felesége vállalta magára. Uo. Bd. 55. 357v.

⁴⁷⁴ Kollár levelezésének címzettjei között (földrajzi közelségük miatt) nem jelenik meg Tersztyánszky, viszont leveleiben gyakran említi, lásd: Kollár, 2000. Továbbá talán kevésbé ismert, de Kollár 1754-ben maga is a Pénz- és Bányaügyi Udvari Kamara fogalmazója volt, lásd: Staats- und Standes-Calender, 1754. 77.

a legfelsőbb szintről érkező ajánlás sem jelentett minden esetben garanciát egy-egy tisztség elnyeréséhez. 1717 januárjában például Eleonóra császárné, I. Lipót özvegye külön levélben fordult Pálffy Miklós nádorhoz, korábbi főistállómesteréhez Meskó halála és utódlása ügyében.⁴⁷⁵ A császárné azonban hiába ajánlotta Fürstenbusch kamarai tanácsost magyar referensnek, és kérte számára Pálffy támogatását a magyar rendeknél (amiről nem tudjuk, hogy megkapta-e), végül Száraz Györgyöt nevezték ki a pozícióra. Koller János esetében is láthattuk, hogy Erdődy Gábor magyar kamaraelnöktől való túlzott függősége miatt diszkvalifikálódott 1745-ben a kamarai tanácsossáért folyó versenyből (a kinevezést aztán felsőbüki Nagy István nyerte el). Ugyanabban az évben hasonló okokból maradt alul Niczky Kristóffal szemben is a kamarai tanácsosi pozíció megszerzésében.⁴⁷⁶ A versenyben egyébként Niczky (mások mellett) Pék Mihály jelöltnél is eredményesebbnek bizonyult, aki pedig Pálffy Miklósnak (Károly apjának) a titkára volt.

Anyagi juttatások

VI. Károly uralkodása alatt a kamarában a többi hivatalhoz hasonlóan nem voltak egységesek a járandóságok, ugyan törekedtek az azonos pozícióban lévők arányos javadalmazására, ennek ellenére a magyar tisztségviselők éves fizetései között jelentős eltéréseket találunk. Míg Száraz György tanácsosként 2000 forintot, addig Antolchich János és Gyöngyösy Gábor 2500 forintot keresett.⁴⁷⁷ Bár Antolchich bérezése így is ezer forinttal elmaradt a vele azonos időben kinevezett Bernard Germetenétől (a Magyar Udvari Kancellária későbbi tanácsosától), aki 3500 forintot kapott.⁴⁷⁸ Germeten pozitív megkülönböztetését korábbi hivatása indokolta, ugyanis Germeten prágai jogász professzor volt, míg Antolchich varasdi főharmincados, az Udvari Kamarában pedig mindketten jól tudták kamatoztatni tudásukat.

Mária Terézia uralkodása első felében Fekete György tanácsosként az uralkodónő rezolúciója alapján 3000 forintot keresett (ami a felterjesztésben szereplő összeg kétszerese volt), később ugyanezt az összeget kapta meg felsőbüki Nagy István is.⁴⁷⁹ Niczky Kristóf, majd utóda, Végh Péter titkárok

⁴⁷⁵ ÖStA HHStA SB Pálffy-Daun Kt. 15. Nr. 22.

⁴⁷⁶ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1745. nov. 23. (Kt. 2781.)

⁴⁷⁷ ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1723. Reg. Bd. 1116. fol. 558r.; ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1719. szept. 28. (Kt. 2157.); ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1724. Reg. Bd. 1120. fol. 361v. Gyöngyösy későbbi vagyoni helyzetéhez lásd végrendeletét: ÖStA HHStA HA Obersthofmarschallamt Akten Kt. 637. Nr. 37.

⁴⁷⁸ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1719. szept. 28. Kt. 2157.

⁴⁷⁹ Uo. 1741. okt. 20. Kt. 2677.; ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1745. Reg. Bd. 1205. fol. 272r.

pedig 1800 forint éves fizetésben részesültek.⁴⁸⁰ A hosszú szolgálati évek során felsőbüki Nagy juttatása 5000 forintra emelkedett, ami a tanácsosoknak adható legmagasabb fizetésnek számított. 1764-ben rajta kívül csupán Franz Anton von Saffran és a korábban említett báró Schmidlin, továbbá a hivatalban szintén jól megbecsült Festetics Pál kerestek ennyit.⁴⁸¹ A fizetésük persze így is elmaradt a kormány szerv vezetőjének, gróf Rudolph von Choteknek (1706–1771) a járandóságától, ami 24 000 forintot tett ki, de a tanácsosi bérek között is nagy volt a szórás, Joseph von Marburg 3000 forintot, Ottokar Ernst von Stupan pedig 2000 forintot keresett. Ekkor egyébként Fekete János és Pálffy Károly is csupán 2000 forint fizetést kaptak, ami egyfelől azzal magyarázható, hogy létszámfeletti tanácsosok voltak (akárcsak Festetics), így bérük kevésbé igazodott a többi hivatalnokéhoz, másfelől pedig főnemesi származással rendelkeztek.⁴⁸² A főúri tisztségviselők esetében, akik nemcsak a hivatali munkájukból, hanem nagyobb birtokaikból befolyó jövedelmeikkel is számolhattak, nagyobb volt a fizetési eltérés mind pozitív, mind negatív irányban. Hivatalviselése elején Fekete János vagy Zichy Károly sem kapott fizetést, ellenben a pályakezdőként a kamarához került Esterházy Ferenc 4000 forintos járandósággal állhatott 1745-ben munkába.⁴⁸³

Mária Terézia a hétéves háborút követően, 1764-ben igyekezett a bécsi kormányzervek, köztük az Udvari Kamara fizetési gyakorlatát is megreformálni, következetesebbé tenni.⁴⁸⁴ Ezt követően a rendes (tehát nem létszámfeletti vagy címzetes) kamarai tanácsosok hivatalos fizetése 4000 forint lett. Ez a döntés negatívan hatott felsőbüki Nagy keresetére, akinek 1000 forinttal csökkentették a korábbi juttatását. A fizetések megállapításakor a kivételezés joga természetesen továbbra is megmaradt az uralkodónál: Saffran és Schmidlin keresetét, akikkel különösen meg volt elégedve, vagy (a létszámfeletti) Festetics bérét nem csökkentette. A 4000 forintos tanácsosi fizetés viszont a továbbiakban mértékadó maradt, Majláth Józsefet, majd utódját, felsőbüki Nagy Józsefet, valamint Ürményi Józsefet is ezzel a járandósággal vették fel a hivatalba.⁴⁸⁵ Az 1764. évi rendezés a kamarai kancellária dolgozóinak a fizetésére is kiterjedt, azonban esetükben inkább emelés, mintsem

⁴⁸⁰ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1745. nov. 23. (Kt. 2781.); Uo. 1753. jún. 11. (Kt. 2895.)

⁴⁸¹ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1764. márc. 19. (Fasc. 2.)

⁴⁸² Fontos megjegyezni, hogy Fekete, Festetics és Pálffy létszámfeletti státusza csupán a fizetési kimutatásokból derült ki, de a hivatalon belül ők is valószínűleg kamarai tanácsosi ranggal bírtak. A Staatskalender is így említi őket. Vajay és Zichyn kívül a vizsgálatunkban szereplő magyar tanácsosok mindegyike valószínűleg kamarai tanácsosi címmel rendelkezett, kinevezési irataikban is ez szerepel. További kutatás feltárhatja még néhány főúri tanácsos létszámfeletti státuszát.

⁴⁸³ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1762. dec. 23. (Fasc. 1.); Uo. 1775. júl. 1. (Fasc. 6.); Uo. 1745. szept. 13. (Kt. 2776.)

⁴⁸⁴ Uo. 1764. márc. 19. (Fasc. 2.)

⁴⁸⁵ Uo. 1768. jan. 13. (Fasc. 3.); Uo. 1772. febr. 24. (Fasc. 4.); Uo. 1776. máj. 6. (Fasc. 6.)

egységesítés történt. A kancellisták 500 és 800 forint közötti fizetést kaptak, köztük Tagányi (a korábbi 423 forint helyett) 500 forintot, Csorba és Fábiáncics pedig (a korábbi 516 forint helyett) 600 forintot.⁴⁸⁶

Az Udvari Kamara tisztségviselőinek a járandósága magasabb összeget tett ki, mint a Magyar Királyságban szolgálatot teljesítő hivatalnokoké (például a Magyar Udvari Kamara írnokai az 1740-es évektől 400 forintot kerestek),⁴⁸⁷ a bécsi élet azonban még a pozsonyinál is jóval költségesebbnek számított. A császárvárosi lét legdrágább tényezőjét a lakhatás képezte, amelynek díjai a 18. század folyamán folyamatosan emelkedtek a túlnépesedő városban, a lakásbérlet évente több száz forintot is felemészthetett. A bécsi kormánysszervek és a Habsburg-udvartartás tisztségviselői a főudvarnagynál (*Obersthofmarschall*) pályázhattak ingyenes vagy kedvező árú beszállásolásra (*Hofquartier*), ami lakhatási problémáikra jó megoldást jelenthetett, ezt azonban mindig külön kérvényezniük kellett, és a jobb lakásoért komoly verseny folyt. De a bécsi lakhatásról külön fejezetben lesz majd részletesen szó. Az Udvari Kamara (kérvény ellenében) a fizetésen és szállástámogatáson kívül további kisebb-nagyobb összegekkel is tudta tisztségviselőit támogatni. 1724-ben Száraz György például a Bécsből való elköltözésre 100 forintot,⁴⁸⁸ 1718-ban Király Ádám házasságkötése utáni ajándékként 18 forintot,⁴⁸⁹ illetve halálát követően, 1742-ben özvegye 140 forint gyászpenzt (*Konduktquartal*) kapott.⁴⁹⁰ Mária Teréziánál pozitív elbírálást nyert felsőbüki Nagy István özvegyének, Filszky Mária Gabriellának a kérvénye is, aki sok évet szolgált férje után özvegyi nyugdíjat kérvényezett magának, amit (évi 600 forintot) meg is kapott.⁴⁹¹ A közvetlen anyagi juttatásokon túl a kamarai tisztségviselők birtokadományokban is részesülhettek, így Meskó Jakab 1716-ban, nem sokkal halála előtt a korábbi Rákóczi-birtokot, Abaújt és Széplakot kapta tulajdonba,⁴⁹² vagy 1750-ben felsőbüki Nagy István a több mint 1300 holdas babócsai birtokot szerezte meg.⁴⁹³

⁴⁸⁶ Uo.1764. márc. 19. (Fasc. 2.)

⁴⁸⁷ Fallenbüchl, 1970. 276.

⁴⁸⁸ ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1724. Reg. Bd. 1120. fol. 571v.

⁴⁸⁹ Uo. 1718. Reg. Bd. 1096. fol. 189r.

⁴⁹⁰ Uo. 1742. Reg. Bd. 1192. fol. 378r.

⁴⁹¹ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1766. máj. 14. (Kt. 633.)

⁴⁹² ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1716. Reg. Bd. 1088. fol. 305v; MNL OL 57 Bd. 31. fol.. 195–196.

⁴⁹³ ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1750. Reg. Bd. 1225. fol. 233r; Fónagy, 2013. II. 942.

Végcél vagy „ugródeszka”?

A hivatali pályafutások vizsgálata szempontjából alapvető kérdés, hogy az Udvari Kamaránál való hivatalviselés a magyar tisztségviselők számára végcél, karrierjük csúcsát jelentette, vagy sokkal inkább egyfajta „ugródeszkát” a későbbi magasabb pozíciók eléréséhez. Mint korábban láthattuk, az Udvari Kamaránál 1740 előtt pozíciót szerző magyar tisztségviselők jellemzően pályájuk zenitjén, másfél-két évtizedes hivatali tapasztalattal érkeztek a kormány szervbe. Egyedül a kancellistaként és magyar tolmácsként dolgozó Király Ádám nyert néhány év gyakorlat után felvételt az állományba, ahol több mint negyedszázadon át dolgozott hasonló beosztásban. A korszak tanácsosai és titkárai közül (a huszonkét főből) ketten maradtak halálukig a hivatalban: Meskó Jakab hét éven át, Gyöngyösy Gábor pedig több mint húsz éven keresztül látta el tisztségét. Antolchich és Száraz viszont csupán öt-hat évig dolgoztak a kormány szervnél, Antolchich 1723-ban az újonnan alapított Helytartótanács első köznemesi tanácsosainak az egyike lett.⁴⁹⁴ Száraznak előbb a hivatalon belül sikerült feljebb lépnie, 1723-ban titkárból tanácsos lett, majd 1724-ben személynöki kinevezést nyert, élete utolsó évében (1731-től) pedig visszatért Bécsbe, és a Magyar Udvari Kancellárián dolgozott tanácsosként.⁴⁹⁵

Mária Terézia uralkodása alatt jóval szerteágazóbb karriermintákkal találkozhatunk. Az Udvari Kamarához tanácsosi vagy titkári pozícióban felvett magyarok jellemzően a húszas éveik második felében jártak, amikor a hivatalba bekerültek, ott pedig többnyire minimum három, maximum kilenc évet töltöttek. Atipikusnak tekinthető Ürményi József karrierje, aki csupán egy évet töltött a hivatalban, vagy felsőbüki Nagy István pályafutása is, aki (elődje, Gyöngyösy Gábor példáját követve) több mint huszonkét évig (haláláig) szolgált a kormány szervnél. Szintén kivételes Vajay László és Török József hivatali szolgálata, mindketten ötvenes éveikben nyertek tanácsosi kinevezést. Vajay újonnan beiktatott pozsegai főispáni adminisztrátorként konkrét feladatra kapott megbízást: a Szlavónia inkorporációjával foglalkozó bizottság tagja volt.⁴⁹⁶ Török József pedig kinevezése alatt Bécstől távol, Kassán tevékenykedett a Szepesi Kamara elnökeként (1772–1774).⁴⁹⁷ Számára egyébként másfél évtized munka után „megváltás” lehetett a kancelláriától való távozás, ugyanis már korábbi Szent István rendi kérvényében utalt arra, hogy a hivatalától szívesen megválna, mert „az éjjeli és nappali munkavég-

⁴⁹⁴ Ember, 1940. 201.

⁴⁹⁵ Fallenbüchl, 1994. 108.

⁴⁹⁶ Fallenbüchl, 1988. 130.

⁴⁹⁷ Fallenbüchl, 1967. 220.

zés” miatt napról napra romlott a szeme.⁴⁹⁸ A titkárok és tanácsosok között a hivatalon belüli feljebb lépésre négy példát láthatunk: Zichy Károly 1775-ben, huszonnégy évesen került a hivatalba fizetés nélküli bizottsági tanácsosként (*Hofkommissionsrat*), majd bő egy év múlva valódi tanácsosi kinevezést nyert, de fizetést csak 1779-től kapott (bár ekkor is, rendes státusz hiányában csupán 3000 forintot).⁴⁹⁹ Igen egyedi Neuhold János mintahivatalnok esete, akit 1762-ben (Végh utódaként) titkárnak vettek fel, ebben a minőségben szolgált öt éven keresztül, majd 1767-ben előléptették a Magyar Udvari Kamarához tanácsosnak, ahol eredményesen foglalkozott úrbéri ügyekkel. 1773-ban (Ürményi helyére) már mint tanácsos került vissza az Udvari Kamara állományába.⁵⁰⁰ Az elitkutatás és a kormányzattörténet szempontjából is jelentőséggel bír Pálffy Károly 1774. évi kamarai alelnöki kinevezése. Pálffyt tizenegy év hivatali szolgálat után nevezte ki Mária Terézia alelnöknek, aki a magyar főrendek közül elsőként nyerte el ezt a méltóságot a 18. században.⁵⁰¹ Pálffy utóda négy évvel később Batthyány József György lett, aki csupán fél évet szolgált előtte a kormány szervnél tanácsosként, hivatali felvétele mögött nyilvánvalóan az alelnöki pozícióra való utódkeresést feltételezhetjük.⁵⁰² Batthyány az alelnöki pozíciót az Udvari Kamara 1782. évi felszámolásáig megtartotta, de fontos megjegyezni, hogy a kormány szerv 1797. évi helyreállítását követően is az egyik alelnöki posztot (ekkortól két-három állt rendelkezésre) mindig magyar főnemes töltötte be, egészen 1844-ig.⁵⁰³

A magyar tanácsosok és titkárok számára az Udvari Kamara jellemzően remek „ugródeszkát” jelentett a későbbi magasabb méltóságok felé. A tisztségviselők a kormány szervnél hivatali gyakorlatra és bécsi kapcsolatokra tettek szert, ami segítette későbbi karrierjüket. A tereziánus kor tizennyolc tanácsosa és titkára közül a kamarai szolgálat után a legtöbben a Magyar Udvari Kancelláriánál folytatták hivatali pályafutásukat: hatan (Batthyány Tódor, Fekete György, felsőbüki Nagy József, Neuhold János, Ürményi József, Zichy Károly) mint tanácsosok és Pálffy Károly mint alkancellár (1787-től kancellár), de karrierje későbbi fázisában Esterházy Ferenc, Majláth József és Végh Péter is a kancelláriához került.⁵⁰⁴ A magyar tanácsosok számára ez nem jelenthetett éles karrierváltást, ugyanis a két kormány szerv között a kö-

⁴⁹⁸ MNL OL P 1058 Kt. 29. Nr. 206.

⁴⁹⁹ ÖSTA FHK A NHK Kaale Ö Akten 1777. márc. 7. (Fasc. 6.); Uo. 1779. jún. 10. (Fasc. 6.)

⁵⁰⁰ Uo. 1762. okt. 2. Kt. 1.; Uo. 1773. máj. 8. (Fasc. 5.)

⁵⁰¹ Pálffy fizetése 6000 forintot tett ki. Uo. 1774. máj. 17. (Fasc. 5.)

⁵⁰² Uo. 1778. máj. 22. (Fasc. 6.)

⁵⁰³ A hivatal újraindulásakor gróf Révay Péter (†1800) halála után gróf Koháry Ferenc (1767–1826), 1811-től gróf Almásy Ignác (1751–1840), 1817-től (egy darabig Almásyval párhuzamosan) gróf Nádasdy Mihály (1775–1854), 1823-tól (egy ideig Nádasdyval párhuzamosan) gróf Zichy Károly (1779–1834), végül 1832-től gróf Szécsen Miklós (1782–1871) viselte a kamarai alelnöki pozíciót.

⁵⁰⁴ Fazekas, 2014/a. 1144–1154., ill. lásd a kötet kapcsolódó fejezetét.

zös ügyek intézése érdekében szoros kapcsolat állt fenn. Pálffy János ugyan nem a kancelláriánál folytatta karrierjét, de kamarai felvételi iratához Mária Terézia saját kézzel írta oda, hogy felsőbüki Nagy Istvánnal együtt minden pénteken vagy szombaton a kancelláriánál dolgozzon.⁵⁰⁵ A Magyar Udvari Kancellária és az Udvari Kamara közötti gördülékeny ügyintézés biztosításának az eszközét jelentette a két kormány szerv közötti személyi mobilitás elősegítése. Erre 1760 után különösen törekedhettek, ugyanis ekkor a két hivatal között konfliktus is kialakult a közös ügyek (*Hungarische Publico-Politicum und Camerale*) intézése terén, amit Mária Terézia a két kormány szerv közötti kommunikáció javításával is próbált orvosolni.⁵⁰⁶

A Magyar Udvari Kamara irányába erről a szintről sokkal kisebb volt a mobilitás, hasonló poszt elfoglalása egyfajta visszalépésnek számított volna. Csupán Festetics Pál és Vajay László folytatta a pályáját a pozsonyi kamaránál, közülük Vajay tanácsosként, Festetics pedig alelnökként.⁵⁰⁷ A többi tanácsos és titkár karrierje változatos képet mutat, Niczky és Végh jogi-politikai irányban tudott továbblépni, Niczky személynöki ítélőmester (1754–1762), Végh koronaügyész (1762–1765) lett.⁵⁰⁸ Fekete János és Pálffy János a hivatali pályafutást hátrahagyva katonai karrier építésébe kezdett: Fekete pályája csúcán, 1779-ben vezérőrnagy (*Generalmajor*) lett, Pálffy pedig egészen a tábornoksághoz (*Feldzeugmeister*) rendfokozatig vitte, továbbá két és fél évtizeden keresztül a bécsi Magyar Nemzeti Testvérség alkalmatosságát viselte (ahol gazdasági ügyek intézéséért is felelős volt).⁵⁰⁹ Bár Fekete János – apjával ellentétben – kevésbé volt motivált az aktív karrierépítésben, őt sokkal inkább a kultúra és az irodalom kérdései foglalkoztatták.⁵¹⁰ Igen egyedinek tekinthető Esterházy Ferenc és Majláth József karrierútja, mindketten újonnan létrehozott pozíciókba kerültek, Majláth a visszacsatolt Fiume első kormányzója lett, Esterházy pedig a magyar rendek tagjai közül egyedüliként a *Directorium in publicis et cameralibus* tanácsosa.⁵¹¹ Esterházy pályájának további karakterisztikuma, hogy ő volt a kamara egyedüli magyar tanácsosa, akit hivatalviselése után közvetlenül „birodalmi” (nem magyar) kormány szerv vett állományba. Fordított pályát járt viszont be

⁵⁰⁵ ÖStA FHKA AHK HFÖ Akten 1753. ápr. 27. (Kt. 2895.)

⁵⁰⁶ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 86. Konv. V. fol. 3–33.

⁵⁰⁷ Fallenbüchl, 1970. 294–296. Korábbi tanulmányomban Vajayt tévesen említettem címzetes tanácsosként, kinevezésekor valóságos tanácsosi pozíciót kapott, esküt kellett tennie, és az üléseken is részt vehetett, kinevezése szerint azonban a szlavóniai inkorporációs bizottságban való tagsága miatt fizetésben vagy egyéb anyagi támogatásban nem részesült. ÖStA FHKA AHK HFÖ 1745. júl. 02. (Kt. 2771.)

⁵⁰⁸ Sebők, 2012. 42.; Fallenbüchl, 1988.115.

⁵⁰⁹ Schmidt-Brentano, 2006. 30.; Hellenbronth, 1940. 846.

⁵¹⁰ Pályájához, tevékenységéhez lásd: Morvay, 1903.

⁵¹¹ Fest, 1916. 254.; Fazekas, 2014/b. 7.

Batthyány József György, aki grazi hivatalból érkezett a kormányszervhez, azonban az Udvari Kamara 1782. évi átszervezését követően a jozefinus korszakban nem kapott újabb hivatali tisztséget (legalábbis nem tudunk róla), 1783-ban csupán Torontál vármegye főispánjának nevezték ki.⁵¹² A vizsgált személyeink közül Batthyány az egyedüli, akinek hivatali karrierjében II. József uralkodása alatt törés következett be, míg az új hivatalnokgeneráció tagjainak, köztük Majláthnak és Ürményinek a felemelkedése (akik kerületi biztosi pozíciót is vállaltak) ekkor vett új lendületet.⁵¹³

Az Udvari Kamara egykori tisztségviselői közül többen igen fényes karriert futottak be, és a 18. század, illetve a 19. század első negyedének meghatározó kormányzati döntéshozóivá váltak. A vizsgált személyek között kilenc zászlósurat találunk, köztük öt (Fekete, Niczky, Ürményi, Végh, Zichy) országbíró (olyan korszakban, amikor magyar főnemes számára ez volt a legmagasabb elérhető pozíció), valamint három tárnokmestert (Majláth, Niczky, Végh), egy horvát bánt (Esterházy), és Batthyány József György személyében egy főtétekfogó mestert azonosíthatunk.⁵¹⁴ 1762–1807 között két személy töltötte be csupán a magyar udvari kancellári tisztséget, Esterházy Ferenc és Pálffy Károly, akik pályájukat mindketten az Udvari Kamaránál kezdték. Kancellári szolgálatukat eredményesen és a kormányzat elismerését kiváltó módon végezték, ugyanis Esterházy (mint láthattuk) horvát báni kinevezést, Pálffy pedig 1807-ben hercegi rangemelést kapott. A Magyar Udvari Kamara elnökei között is figyelemre méltó a vizsgálatunkban szereplő személyek aránya: ugyan 1782-ben Fekete György és Niczky Kristóf csak pár hónapig vezette a hivatalt, de később Zichy Károly, Ürményi József, majd Majláth József szintén elnöki minőségben állt az intézmény élén rövidebb vagy hosszabb ideig.⁵¹⁵ Az Udvari Kamaránál szolgált magyar tisztségviselők közül négyen (Szárász, Fekete, Végh, Ürményi, Felsőbüki Nagy) kaptak később személynőki kinevezést, ami fontos bizalmi pozíciónak számított, és kiváló karrieremelkedési lehetőséget jelentett. Nem véletlen, hogy közülük Szárász és Fekete főnemesi rangemelésben is részesült, továbbá a kamarai hivatalnokok közül Festetics, Majláth, Niczky és Török, valamint apjuk halála után Meskó gyermekei is főnemesi címet kaptak.⁵¹⁶ Bár itt érdemes megjegyezni, hogy az említett személyek karrierjük későbbi szakaszában részesültek rangemelésben, egyedül Festetics és Török kapott grófi címet a kormányszervtől való távozásának az évében. Szintén figyelemre méltó, hogy a vizsgált tisztségviselők közül tizenkét fő kapta meg az államférfiúi érdemek elismerését

⁵¹² Fallenbüchl, 1994. 297.

⁵¹³ A biztosok körének elemzését lásd: Szántay 2014.

⁵¹⁴ A politikai főtisztviselők esetében a magyar királyi udvari méltóságukat nem neveztük meg.

⁵¹⁵ Fallenbüchl, 1988. 111.

⁵¹⁶ Szemethy, 2020. 158.

jelentő Szent István Rend valamely fokozatát, köztük heten a nagykeresztet (Esterházy, Fekete, Majláth, Pálffy, Ürményi, Végh, Zichy),⁵¹⁷ kamarai hivatalviselése során 1765-ben kapott felsőbüki Nagy István kiskeresztet, valamint 1767-ben Festetics Pál szintén kiskeresztet.

21. kép: Joseph Dorffmeister (?): Gróf (később herceg) Pálffy Károly, 1782 után

Az Udvari Kamara magyar tanácsosai egyébként nemcsak magyar hivatali karriert futhattak be, hanem „birodalmi” is, például Batthyány Tódor és Pálffy Károly tanácsosi tisztségviselésükkel párhuzamosan József főherceg udvarában teljesítettek kamarásként szolgálatot, Ürményi József az Udvari Tanulmányi Bizottság (*Studienhofkommission*) tagja, majd galíciai kormányzó lett,⁵¹⁸ illetve Majláth József többek között galíciai udvari kancellárként és konferenciáminiszterként is szolgált.⁵¹⁹ De a legmagasabb udvari karriert Zichy Károly futotta be, aki 1808-tól szintén állam- és konferenciáminiszterként tevékenykedett, a konferencián belül pedig pár év múlva a belföldi ügyek vezetőjévé vált, de témánk szempontjából még fontosabb, hogy 1802–

⁵¹⁷ Gödölle–Pallos, 2014. 309–335. A nagykereszt-viselés politikai és szimbolikus jelentőségéhez lásd: Kökényesi, 2018/b.

⁵¹⁸ Pruzsinszky, 1990. 31–63.; Ugrai, 2014. 236.

⁵¹⁹ Szijártó, 2017/b. 291–294.; Wurzbach, 1867. XVI. 305–307.

1808 között az Udvari Kamara elnökeként szolgált.⁵²⁰ Arra pedig évszázadok óta nem volt példa, hogy magyar főnemes töltse be ezt a pozíciót.

Zichy kamaraelnöki kinevezésében nemcsak magyar származása tekinthető egyedi vonásnak, hanem korábbi, kormányszerven belüli szolgálata is, ugyanis az Udvari Kamara 18. századi elnökei jellemzően nem a hivatal tanácsosai vagy alelnökei közül kerültek ki, hanem kívülről, az udvari-politikai elit köréből érkezett személyek (mint a korábban említett Dietrichstein vagy Kolowrat-Krakowsky) voltak. Egyedüli kivétel korszakunk elején Starhemberg kamaraelnök, aki egyházi pályáról való távozását követően szolgált tanácsosként és alelnökként a kormány szervnél.⁵²¹ Az Udvari Kamaránál a 18. században számos neves cseh–osztrák vagy akár itáliai főnemesi família (Caraffa, Cavriani, Khevenhüller, Lamberg, Rosenberg, Schlik, Thurn und Valsassina) tagja volt jelen, kiváltképp a század első felében, amikor a főrendű tanácsosok száma jóval magasabb volt, mint a későbbi évtizedekben. Úgy tűnik azonban, hogy számukra a kamara inkább egyfajta zsákutcát jelentett, kevés kiemelkedő pályafutást azonosíthatunk közöttük. Néhány kimagasló karrierutat természetesen az örökös tartományokból származó főnemesi tanácsosok között is találhatunk, mint gróf Ferdinand Ernst von Mollart (1648–1716) esetében, aki kamarai alelnök, udvari színházi inspektor, valamint élete végén, 1715-ben császári főszakácsmester (*Oberster Hofkuchelmeister*) lett.⁵²² Kormányzati csúcspozícióba talán egyedül gróf Franz Anton von Khevenhüller (1737–1797), az ismert főudvarmester és naplóíró negyedik fia jutott, akit 1774-ben az Udvari Számvevőkamara (*Hofrechnungskammer*) elnökévé nevezték ki.⁵²³ Az Udvari Kamaránál tehát sok esetben a patinás főnemesi familiák másod- vagy harmadszülött fiai, illetve a család oldalágainak első szülöttjei próbáltak szerencsét. Ez a kamara magyar főnemesi tisztségviselőinek többségére is igaz, de számukra az Udvari Kamara jellemzően jó „ugródeszkát” is jelentett, bár a legmeredekebb karrierutakat az egykori köznemesi titkárok és tanácsosok járták be.

Elvértve, egy-egy hasonló, bár többnyire kevésbé meredek pályáivet az Udvari Kamara örökös tartományokból származó tisztségviselői között is azonosíthatunk. A legkiemelkedőbb közülük Peter Anton Hilleprand von Prandau (1676–1767) és Johann Peter Bolza (1721–1803) pályája. A tiroli nemes családból származó Hilleprand évtizedeken keresztül szolgált az Udvari Kamaránál tanácsosként, majd alelnökként, 1704-ben bárói címet kapott, de szoros magyar kötődésekkel is rendelkezett: pályája kezdetén a Magyar

⁵²⁰ Sajnos Zichy kamaraelnöki kinevezése elveszett, de az iratok kortárs mutatójából tudjuk, hogy éves fizetése összesen 24 000 forintot tett ki. ÖStA FHKA NHK Kaale Ö Akten 1802. index. (Fasc. 17.)

⁵²¹ Starhemberg pályafutásához és a pénzügyigazgatásban játszott szerepéhez lásd: Holl, 1976.

⁵²² Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013. 303.

⁵²³ Wißgrill, 1804. V. 100.

Kamaránál tanácsosként dolgozott, továbbá 1723-ban magyar indigenátust is nyert.⁵²⁴ A polgári születésű Bolza a tereziánus-jozefinus korszak mintahivatalnokának tekinthető, akinek karrierje fokról fokra emelkedett a bécsi kormányserveknél: az Udvari Haditanács kancelláriájának ülnöki beosztásától a kamarai tanácsosságon keresztül az 1793-ban megszerzett bárói, majd a három évvel későbbi titkos tanácsosi címekig.⁵²⁵

Röviden fontos még kitérnünk az Udvari Kamara 1740 után kinevezett alacsonyabb beosztású magyar hivatalnokaira is. Ők egészen más karrierlehetőségekkel rendelkeztek, mint magasabb társadalmi és hivatali ranggal bíró társaik, de mobilitásukra esetükben is jó példákat találhatunk. A vizsgálatban szereplő kilenc személyből négy (Csapó Mihály, Tagányi János, Tersztyánszky Dániel, Wlassics András) távozott rövidebb (öt-hétéves) szolgálati idő után a hivatalból, mind a négyen a Magyar Udvari Kamaránál kaptak magasabb kinevezést. Csapó előbb expeditor (1759–1763), majd másodkiadó (1763–1764) lett, és egészen a titkári pozícióig (1764–1775) jutott el.⁵²⁶ Tagányi 1769-től 1771-ig másod- majd elsőkiadóként tevékenykedett, azonban 1778-ban bekövetkezett halála miatt pályája nem tudott tovább emelkedni.⁵²⁷ Tersztyánszky karrierje viszont meredeken emelkedett: 1774-ben másodlevéltárosként került az Udvari Kamarához, majd 1779-ben már regisztrátorként és levéltári titkárként távozott onnan, a Magyar Udvari Kamaránál tanácsosi kinevezést kapott (1779–1799), de mellette később a Helytartótanács tanácsosaként (1785–1791) is dolgozott.⁵²⁸ Wlassics kivétel a felsoroltak között, ő ugyanis előbb az Erdélyi Udvari Kancellária titkára (1774–1779) lett, majd utána kapott tanácsosi kinevezést a Magyar Udvari Kamarához (1779–1781).⁵²⁹

A többi öt hivatalnok nem feljebb lépés miatt távozott a kormányszervtől, hanem az Udvari Kamara 1782. évi átszervezése és felszámolása miatt. Közülük egyedül Csorba Ignác későbbi pályáját nem ismerjük, aki huszonhárom év múltán hagyta el a hivatalt. A többiek valamelyik bécsi kancelláriánál folytatták pályafutásukat, Fábiánics Ádám és Szabó Gergely a Magyar Udvari Kancelláriánál. Szabó fogalmazó, majd alprotokollista (1785–1787), Fábi-

⁵²⁴ Lebeau, 2017. 363–364.; MNL OL A 57 Bd. 34. fol. 247–248.

⁵²⁵ Wurzbach, 1857. II. 34–35.

⁵²⁶ Fallenbüchl, 1970. 299., 302., 319.

⁵²⁷ Uo. 302.

⁵²⁸ Uo. 298.; Ember, 1940. 203.

⁵²⁹ Staats- und Standes-Calender, 1775. 185.; Fallenbüchl, 1970. 298. Egyébként Wlassics 1773-ban kamarai titkári helyre pályázott, hangsúlyozva, hogy ezen tisztség korábbi viselői – Niczkytól Véghen át Neuholdig – milyen nagy szolgálatokat tettek. Kérvényében Mária Krisztina ajánlására is hivatkozott, továbbá a pályázatból megtudhatjuk, hogy Wlassics Batthyány Károlynál vállalt titkári pozíciója előtt a „sümegei vármegyében” (Zalában) tevékenykedett ügyvédként, sőt az 1764–1765. évi diétán követ is volt. ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1773. 12. (Fasc. 5.)

ánics pedig először regisztrátor, 1787-től pedig a regisztratúra igazgatója lett és mellette titkári kinevezést is kapott, továbbá 1790-ben – a vizsgálatunkban szereplő alacsonyabb rangú hivatalnokok közül egyedülként – nemesi rangot nyert.⁵³⁰ Belák György és Nagy Ferenc pályája viszont nem magyar hivatalnál folytatódott tovább, hanem a Cseh–Osztrák Udvari Kancellárián: Nagy kancellistaként, Belák pedig a levéltárban dolgozott.⁵³¹ Továbbá Belák nemcsak megélte az Udvari Kamara 1797. évi restaurációját, hanem a hivatali átszervezést követően a kamarai levéltárban folytathatta munkáját, ahol (legkésőbb) 1807-ben igazgatói címre is szert tett.⁵³² Az utóbbi pozíciót egyébként korábban Johann Florian Baumberg (1730–1801), a magyar irodalomtörténet által is számon tartott Baumberg Gabriella (1766–1839) apja, Batsányi János (1763–1845) apósa töltötte be.⁵³³

Egymás közötti kapcsolatok

Az Udvari Kamara több magyar tisztségviselője között szoros érdekkapcsolat állt fenn, amit családi kötelékek is erősítettek. Erre a szerteágazó problémakörre itt csak röviden, néhány példán keresztül szeretnék utalást tenni. Közvetlen apa-fú kapcsolatot csupán egyetlen esetben, Fekete György és János esetében azonosíthatunk. A befolyásos apa protekciója nélkül a pályakezdő fiú valószínűleg nem nyert volna felvételt a kormányszervhez, sőt a szoros kapcsolatot tükrözi, hogy a kezdetben fizetés nélküli státuszban lévő János hivatalviselése alatt végig apjával közösen a Magyar Udvari Kancellárián lakott, ahol György 1762-től alkancellárként működött.⁵³⁴ A vizsgálatunkban résztvevő többi hasonló családnévű személy között viszont csak távolabbi vérségi kapcsolat állt fenn: Pálffy János másodnagybátyja volt Pálffy Károlynak, illetve hasonló rokonsági kapcsolat kötötte össze felsőbüki Nagy Istvánt és Józsefet is. Ennél is távolabbi rokonság kapcsolta egymáshoz Batthyány József Györgyöt és Tódort, ők egymás harmadunokatestvérei voltak. Ezekben az esetekben a fiatalabb rokon hivatali felvételét valószínűleg csak kis mértékben segíthette az idősebb rokon korábbi karrierje, a vizsgált felvételi iratokban közvetlen utalás nem történik rájuk, illetve a felsőbüki Nagyk

⁵³⁰ Staats- und Standes-Calender, 1782–1799. Fábiánics 1798/1799-ig viselt hivatalt a kancelláriánál MNL OL A 57 Bd. 55. fol. 222–226.

⁵³¹ Staats- und Standes-Calender, 1782–1816. Nagy 1786-ig volt hivatalban, Belák pedig 1815–1816-ig volt státuszban.

⁵³² Belák igazgatói kinevezése valószínűleg korábbi, azonban a *Staatskalender* a kamarai levéltár állományának névsorát nem minden évben adta közre.

⁵³³ Merényi-Metzger, 2016/a.

⁵³⁴ Staats- und Standes-Calender, 1762–1767.

esetében a közvetlen ajánlást is kizárhatjuk, ugyanis József tíz évvel István halála után került a kormány szervhez.

A tisztségviselők családtagjai közötti házassági kapcsolatok a vérségi rokonságnál jobban tükrözik a vizsgált csoport tagjai közötti szövetségeket. Niczky Kristóf felvételénél láthattuk, hogy kiválasztásában igen fontos szerepet játszott sógori kapcsolata Fekete Györggyel. De Niczky nemcsak Feketével állt rokonságban, hanem Esterházy Ferencsel is (akivel öt évig voltak hivatali kollégák), ugyanis később fia, István (†1778) Esterházy lányát, Anna Eleonórárt (1757–1820) vette feleségül.⁵³⁵ Bár nem egyidőben viseltek kamarai tisztséget, érdemes megemlíteni, hogy Esterházy Ferenc Batthyány Tódorral is rokonságba került. Batthyány Esterházy hűgát, Filippinát (1734–1811) vette nőül 1756-ban a császárvárosban, tanúik között pedig Batthyány Károly és herceg Esterházy Pál Antal (1711–1762) mellett Pálffy Károlyt és gróf Rudolph von Choteket, az Udvari Kamara leendő elnökét is megtaláljuk.⁵³⁶ Az esküvőn egyébként Batthyány két leendő felettese is jelen volt, egyfelől Chotek személyében, aki 1759-től vezette az Udvari Kamarát, másfelől új sógora személyében, aki 1762-től irányította a Magyar Udvari Kancelláriát, ahol Batthyány Tódor is pályafutását folytathatta. A legszorosabb kapcsolatot a felsőbüki Nagy és a Végh család között találjuk. Végh Péter felsőbüki Nagy leányát, Mária Annát vette el 1752 novemberében a Stephansdomban, majd fél évvel később kapott kinevezést az Udvari Kamarához, amiben minden bizonnyal új apósa is közbenjárhatott.⁵³⁷ Bár Végh előmenetelében az sem lehetett mellékes, hogy Végh anyja, Csúzy Julianna Fekete György féltestvére volt.⁵³⁸ A Végh és a felsőbüki Nagy család közötti rokonságot pedig tovább erősítette, hogy Felsőbüki Nagy József Végh lányát, Annát vette feleségül.

Az Udvari Kamara alacsonyabb rangú hivatalnokai között is számos családi kapcsolatot azonosíthatunk, számukra, kisebb kapcsolati tőkéjük miatt a hivatalon belüli szövetségek különösen értékesek lehettek. Csorba Ignác például 1760-ban Anton Halbiger kamarai fűtő özvegyét vette nőül, tanúja pedig hivatali főnöke, Ernst von Eysen alregisztrátor volt.⁵³⁹ Majd 1764-ben leányuk, Mária Anna keresztelőjénél hivatali felettesének, Ferdinand Ernst von Zahlheimnek a felesége látta el a keresztszülő feladatát.⁵⁴⁰ Hasonló kapcsolatokat Nagy Ferenc esetében is azonosíthatunk, 1758-ban (tehát már kamarai alkalmazása előtt) esküvőjénél (egy süßenbrunni lányt vett feleségül, Rosalia Mittermayert) Csapó Mihály kancellista volt a tanúja, gyermekei

⁵³⁵ Eszterházy, 1901. 169.

⁵³⁶ AMDStS Trauungsbücher Bd. 57. fol. 329v.

⁵³⁷ Uo. Bd. 56. fol. 59v.

⁵³⁸ Horváth, 2013. 292.

⁵³⁹ AMDStS Trauungsbücher Bd. 59. fol. 389v.

⁵⁴⁰ AMDStS Taufbücher Bd. 85. fol. 158r.

születésénél pedig 1762-ben és 1764-ben is a korábban már említett Ernst von Eysen látta el a keresztapa feladatát.⁵⁴¹ Nagyot szoros osztrák kapcsolatai is segíthették később abban, hogy az Udvari Kamara 1782. évi átszervezését követően nem a magyar hivatali szervezetben alkalmazták tovább, hanem a Cseh–Osztrák Udvari Kancelláriánál folytathatta pályafutását. A fenti példák alapján látszik, hogy nemcsak a patrónus-kliens kapcsolatok, hanem a családi, kiváltképp a házassági kapcsolatok is alapvető szerepet játszottak az egyes hivatalnoki pályáívek formálásában.

⁵⁴¹ Uo. Bd. 84. fol. 339r.; Bd. 85. 133v.

A LEGFELSŐ POLITIKAI FÓRUM, A KONFERENCIA

A Konferencia működése és személyi összetétele

A 18. század első felében a Habsburg-kormányzat legmagasabb rangú politikai tanácsadótestülete az ún. Konferencia volt, amelynek megjelölésére a kortársak és a történészek is több névváltozatot használtak.⁵⁴² A tanácsadó testület megnevezésére – az általánosan használt Konferencia kifejezés mellett – a Titkos Konferencia (*Geheime Konferenz*), Állandó Konferencia (*Ständige Konferenz*), Miniszteriális Konferencia (*Ministerialkonferenz*) vagy az Államkonferencia (*Staatskonferenz*) fogalmakkal egyaránt találkozhatunk, amelyek közül korszakunk egészére a Trócsányi Zsolt által is használt Miniszteriális Konferencia tűnik a leginkább helytállóknak (1740 után a korábbi időszakban legelterjedtebb Titkos Konferencia kifejezést egyre ritkábban használták, helyette a már korábban is ismert Miniszteriális Konferencia, majd az Államkonferencia terminus vált egyre elterjedtebbé).⁵⁴³ Az I. Lipót uralkodása alatt megszervezett Titkos Konferencia, a Titkos Tanács (*Geheimer Rat*) utódintézménye volt, amely tanácsadótestület már a Habsburg Monarchia létrejöttének kezdetétől, I. Ferdinánd korszakától kezdve segítette az államkonglomerátum kormányzását.⁵⁴⁴ A késő középkori hagyományokkal rendelkező, számos európai udvarban hasonló névvel és funkcióval bíró Titkos Tanács az uralkodó legmagasabb rangú, bizalmi tanácsadójának a gyűjtőkövét képezte, amelynek befolyása, működése az egyes uralkodók alatt komoly különbségeket mutatott. A titkos tanácsosok száma a 17. század közepére jelentősen megnövekedett, míg 1550-ben csupán öt fő viselete a titkos tanácsosi címet, bő száz évvel később, 1665-ben már harminc, számuk pedig tovább növekedett egészen addig, hogy a 18. századra a titkos tanácsosi cím sokkal inkább reprezentációs, mint tényleges tanácsadói funkciót biztosított viselőjének.⁵⁴⁵ I. Lipót a hatékonyabb tanácsadói munka előmozdítása érdekében szervezte meg a titkos tanácsosok egyfajta belső köréből a Titkos Konferenciát, ami legkésőbb 1665-ben már bizonyíthatóan működött.⁵⁴⁶ I. Jó-

⁵⁴² A Konferencia intézményéhez lásd: Fellner–Kretschmayr, 1907. I. 37–60.; Hochedlinger, 2019/e; Ortlieb, 2019; Siennell, 2001.

⁵⁴³ Trócsányi, 1985; Trócsányi, 1986; Trócsányi, 1988/b.

⁵⁴⁴ Ortlieb, 2019.

⁵⁴⁵ Hengerer, 2004/b. 59–63. A titkos tanácsosi cím, illetve a többi udvari rangot biztosító titulus Mária Terézia uralkodása alatti funkciójáról és adományozásáról lásd: Kökényesi, 2018/a.

⁵⁴⁶ Hochedlinger, 2019/e. 432. A Titkos Konferencia I. Lipót uralkodása alatti működéséről bővebben lásd: Siennell, 2001.

zsef 1705-ben feloszlatta a konferenciát, helyette hét bizottságot szervezett, amelyek titkos tanácsosokból álltak és különböző (kiváltképp) külpolitikai ügyekkel foglalkoztak, de 1709-ben végül újra felállította a Titkos vagy Állandó Konferenciát.⁵⁴⁷ VI. Károly trónra lépésekor a bátyjától néhány éve átszervezett intézményt örökölt, amelyet uralkodása egésze alatt működésben tartott. Mária Terézia regnálásának első bő egy évtizedében szintén zavartalanul működhetett tovább a Konferencia egészen 1753-ig, gróf Wenzel Anton von Kaunitz (1711–1794) államkancellárrá történő kinevezéséig. A Konferenciát formálisan ugyan nem oszlatták fel, de üléseinek száma megritkult, és jelentősége is csökkent a korábbi évtizedekhez képest. Ekkortól a stratégiai jelentőségű politikai kérdésekben egyértelműen Kaunitz dominanciája érvényesült, aki az 1742-ben önállósult Államkancellária (*Staatskanzlei*) vezetőjeként a külpolitika első számú formálójának számított, de befolyása az 1761-ben megalapított Államtanács (*Staatsrat*) meghatározó véleményformálójaként, majd vezetőjeként a belpolitikára is alapvető módon kiterjedt.⁵⁴⁸

A Miniszteriális Konferencia az 1711 és 1753 közötti időszakban a Habsburg Monarchia legmagasabb szintű tanácsadótestületét képezte, amelynek hatáskörébe elsősorban a külpolitikai és diplomáciai ügyek tartoztak, de mellette uralkodói kérésre számos olyan problémáról is véleményt formált, amely a monarchia egészét érintette, vagy kiemelt jelentőségű stratégiai ügyként kezeltek. A Konferencia súlya 1753 után ugyan fokozatosan csökkent, de hasonló ügyekben Mária Terézia még ezt követően is kikérte olykor a véleményét. A Konferencia hatáskörébe tehát elsődlegesen követutasítások, békeelőkészítések, konklávé ügyek, a Habsburg-szövetségi rendszerekkel vagy a hadsereg finanszírozásával kapcsolatos kérdések tartoztak, de lettünk a testület számos belpolitikai ügyben is állást foglalhatott (mint azt a magyar ügyek példáján látni fogjuk). A Miniszteriális Konferencia nem összekeverendő az Udvari Konferenciával (*Hofkonferenz*), vagy az egyes kormánysszervek között tartott, jellemzően szintén konferenciának nevezett egyeztetésekkel.⁵⁴⁹ Az Udvari Konferencia a főudvarmester elnöklete alatt az udvar és az udvartartás ügyeiben tartott tanácskozásokat jelöli, amely ülésekre rendszeresebben Mária Terézia uralkodása alatt került sor.⁵⁵⁰ Bizonyos nagyobb horderejű, egy-egy hivatal hatáskörén túlmutató kérdésben a kormánysszervek vezetői, tanácsosai számára konferenciaülés keretében volt lehetőség az egyeztetésre, de ezek alkalmi jellegű megbeszéléseket jelentettek. A Miniszteriális Konferencia viszont rendszeresen ülésezett, VI. Károly

⁵⁴⁷ Hochedlinger, 2019/e. 434–435.; Fellner–Kretschmayr, 1907. I. 57–58.

⁵⁴⁸ Kaunitz személyéhez és tevékenységéhez lásd: Klingenstein–Szabo, 1996; Szabo, 1994; Szabo, 2003.

⁵⁴⁹ Bár az egyes kormánysszervek közötti tanácskozás és a Titkos Konferencia között sok esetben nem egyértelmű a határvonal.

⁵⁵⁰ Hochedlinger, 2019/e. 437.

1721. évi rendelete heti két ülést írt elő a tanácsosok számára, de szükség esetén akár heti három ülésre is sort kerítettek.⁵⁵¹ A Konferencia (hasonlóan a korábbi tanácsadószervekhez) önálló kancelláriával, kisegítő hivatali személyezettel nem rendelkezett, írásbeli ügyintézését előbb az Osztrák Udvari Kancellária, majd 1742-től az önállósult Államkancellária látta el.⁵⁵²

22. kép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus:
A Titkos Udvari Kancellária (illetve a későbbi Államkancellária) épülete, 1733

A Miniszteriális Konferencia súlyát és tekintélyét növelte, hogy ülésein maguk az uralkodók is számos alkalommal (de nem állandó jelleggel) részt vettek. VI. Károly bátyjához, I. Józsefhez hasonlóan számos konferenciaülésen részt vett, miként később Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc is.⁵⁵³ A Konferencia a felterjesztéseit további közvetítő intézmény vagy felettes hivatal nélkül juttatta el az uralkodó számára, ami a tanácsadószer és az uralkodó közötti közvetlen kapcsolatot mutatja. A Konferencia tanácsosait megillette a „miniszter” (*Minister, Konferenzminister*) titulus, amelynek viselése hivatalosan csak ezen kör tagjainak a kiváltsága volt. Pontosabban a miniszteri cím a Miniszteriális Konferencia állandó, a tanácsüléseken rendszeresen résztvevő tagjait illette meg, akik formális kinevezéssel is rendelkeztek, ugyanis a konferenciaüléseken nemcsak ők lehettek jelen, hanem a Konferencia vagy

⁵⁵¹ Fellner–Kretschmayr, 1907. III. 410–411.

⁵⁵² A levéltári iratanyaghoz lásd: Fazekas, 2015. 166–169.; Siennel, 2004.

⁵⁵³ Az iratanyagban bizonyos konferenciaülésekkel kapcsolatban az uralkodók saját kezű jegyzetei, vagy VI. Károly esetében Sinzendorf kancellárhoz írt megjegyzései, levelei is megtalálhatóak.

az uralkodó meghívásával érkező további tanácsadók is. A konferenciaüléseken az 1711–1765 közötti időszakban jellemzően négy–hat tanácsos, valamint egy vagy két referens, protokollvezető vett részt, de olykor ennél szűkebb, illetve jóval népesebb létszámú tanácskozások is előfordultak.

A Bécsbe érkező követek, ágensek vagy útleíráskészítők jelentéseikben, beszámolóikban a Titkos Konferencia bemutatása – jelentőségére való tekintettel – állandó visszatérő témaként szokott jelen lenni, külön hangsúlyt fektetve a meghatározó tanácsadók bemutatására. Nem volt ez másként Johann Georg Keyßler esetében sem, aki 1730-ban tett császárvárosi utazása során a következő észrevételeket tette. „Az államügyek mostanság négy miniszter kezén mennek keresztül. Savoyai Eugén (miként ő ebben a minőségben három nyelven képes aláírni) irányítja a hadügyeket. [...] A belső birodalmi ügyeket főként a birodalmi alkancellár, gróf Schönborn, a jelenlegi bambergi és würzburgi püspök gondolja. A külföldi államügyek gróf Sinzendorf kezén mennek keresztül, és a belső gazdasági vagy kamarai ügyek gróf Gundacker Thomas von Starhemberg igazgatása alatt állnak.”⁵⁵⁴ Savoyai Eugén mint az Udvari Haditanács elnöke, gróf Friedrich Karl von Schönborn (1674–1746) mint birodalmi alkancellár, gróf Philip Ludwig von Sinzendorf (1671–1742) mint osztrák udvari kancellár és gróf Gundacker Thomas von Starhemberg (1663–1745) mint a Miniszterialis Bankdeputáció, illetve a Pénzügyi Konferencia (*Finanzkonferenz*) elnöke valóban a VI. Károly uralkodása alatti bécsi kormányzat legfontosabb tanácsadóinak számítottak. Mind a négyen már 1711 előtt konferenciaminiszterként működtek, sőt Sinzendorf és Starhemberg, a régi kormányzati-udvari elit tagjai még Mária Terézia uralkodásának első éveiben is megőrizték tanácsadói funkciójukat.⁵⁵⁵ VI. Károly regnálásának első felében a konferenciaülések rendszeres résztvevője volt gróf Johann Wenzel Wratislaw von Mitrowitz (1669–1712), cseh királyi főkancellár, illetve utóda, Leopold Joseph von Schlick (1663–1723), gróf Johann Friedrich von Seilern (1646–1715) osztrák udvari kancellár, herceg Johann Leopold Donat von Trautson (1659–1724) főudvarmester és gróf Ernst Friedrich von Windisch-Grätz (1670–1727), a Birodalmi Udvari Tanács elnöke is.⁵⁵⁶ Később, a Konferencia aktív résztvevőinek a köre bővült még Sigmund Rudolph von Sinzendorf (1670–1747) főudvarmesterrel, Johann Adolf von Metsch

⁵⁵⁴ „Die Staatssachen gehen anitz durch die Hände von vier Ministern. Eugenio von Savoye (wie er sich in dieser Zusammensetzung dreyer Sprachen zu unterschreiben pflegt) dirigirt das Kriegeswesen. [...] Die innerlichen Reichsaffären werden vornehmlich durch des Heil. Röm. Reichs Vicekanzlern, Grafen von Schönborn, itzigen Bischof zu Bamberg und Würzburg besorget. Die auswärtigen Staatssachen gehen durch des Grafen von Sinzendorf Hände, und die inländischen Oeconomica oder Cameralia stehen unter der Direction des Grafen Gundacker Thomas von Starhemberg.” Keyßler, 1751. II. 1232.

⁵⁵⁵ Személyükről bővebben lásd: Holl, 1976; Wurzbach, 1877. XXXV. 20–22.

⁵⁵⁶ A VI. Károly uralkodása alatti kormányzati elitről bővebben lásd: Gutkas, 1983.

(1672–1740) birodalmi alkancellárral vagy mások mellett Joseph Lothar von Königsegg-Rothenfels (1673–1751) diplomatával, az Udvari Haditanács későbbi elnökével.

A Konferencia tanácsadói testülete a bécsi kormányzervek vezetőiből rekrutálódott, az osztrák udvari kancellár (később az államkancellár), a császári főudvarmester vagy az Udvari Haditanács elnöke mindig a törzstagok közé tartoztak, de a konferenciaüléseken való aktív és rendszeres részvétel nemcsak a hivatali pozíciótól függött, hanem viselője érdekérvényesítő képességétől, valamint az uralkodóhoz és az udvari elit más tagjaihoz fűződő kapcsolatrendszerétől is. Például Johann Franz von Dietrichstein ugyan az Udvari Kamara leghosszabb ideig hivatalban lévő elnöke (1719–1755) volt, pozícióját már VI. Károly uralkodásának első évtizedében viselte, de a Konferenciának csupán alkalmi vendége volt, helyette gazdasági kérdésekben Starhemberg formált véleményt az üléseken. Az 1740-es években, az uralkodóváltást és Starhemberg fokozatos visszavonulását követően viszont Dietrichstein is a Konferencia rendszeres résztvevőjévé vált. Mária Terézia uralkodásának első évtizedében a konferencián és a kormányzatban is a „megörökölt”, főként idősebb tanácsadók dominanciája érvényesült, az ülések jegyzőkönyveiben Königsegg, a két Sinzendorf, Starhemberg nevével találkozhatunk a leggyakrabban, mellettük pedig Dietrichsteinen kívül Philip Joseph von Kinsky (1700–1749) cseh főkancellár és Friedrich August von Harrach (1696–1749) diplomata, alsó-ausztriai tartományi marsall, végül cseh főkancellár volt jelen rendszeresen a megbeszéléseken. Az új korszakot vetítette előre Anton Corfiz von Ulfeld csatlakozása a konferenciához, aki Sinzendorf 1742. évi halálát követően, lett az újonnan kialakított Államkancellária első vezetője.⁵⁵⁷ Ulfeld Mária Terézia legfontosabb bizalmasainak és tanácsadóinak egyike volt (nem véletlen, hogy 1753-ban főudvarmestérének léptette elő), aki komoly diplomáciai tapasztalattal rendelkezett, államkancellári kinevezését megelőzően, 1739-től konstantinápolyi követként szolgált, ő biztosította az uralkodónőt arról, hogy török támadással, a sziléziai háborúk során nem kell számolnia.⁵⁵⁸

Mária Terézia az osztrák örökösödési háborút követő, 1749. évi nagyszabású kormányzati reformja keretében formálta át a Konferencia összetételét is. Ekkortól Ulfeld mellett Batthyány Károly főudvarmester, Rudolph Joseph von Colloredo-Waldsee (1706–1788) birodalmi alkancellár, Khevenhüller főkamrás váltak a Konferencia rendszeres résztvevőivé, de mellettük gróf Friederich Wilhelm von Haugwitz (1702–1765) is gyakran látogatta a Kon-

⁵⁵⁷ Az Államkancellária intézményéhez lásd: Hochedlinger, 2019/d; Matsch, 1986. 50–80.

⁵⁵⁸ Maria Theresia, 1968. 70.

ferencia üléseit.⁵⁵⁹ Haugwitz – mint a sziléziai kormányzat korábbi vezetője – eredményes tevékenysége mellett többek között azért tudott az új reformhullám vezéregyéniségévé válni, mert a konferenciaminiszterek többsége, miként Mária Terézia is írja 1755/1756. évi politikai testamentumában, nem rendelkezett a belügyekről átfogó ismeretekkel és reformjavaslatokkal.⁵⁶⁰ Pedig Mária Terézia elhíresült uralkodói *ars poeticája* szerint: „Az uralkodó legfontosabb feladata a tanácsadóinak a kiválasztása.”⁵⁶¹ A Konferencia működésében a következő alapvető személyi változás 1753-ban következett be, amikortól a korábbi párizsi követ, az új államkancellár, Kaunitz az ülések állandó résztvevőjévé vált. Kaunitz érkezése új korszakot nyitott a Konferencia történetében, az államkancellár dominanciája a felterjesztések és a külföldi követjelentések alapján is egyaránt jól érzékelhető.⁵⁶² Kaunitz kinevezése személyi változásokat is eredményezett, elmozdították (1733-tól báró) Johann Christoph von Bartensteint (1689–1767) pozíciójából, aki 1727-óta volt titkára, majd protokollvezetője a Konferenciának, mindemellett pedig évtizedeken át a Habsburg-külpolitika meghatározó szakértőjének, formálójának számított. Barteinstein távozása azonban nem kegy- vagy bizalomvesztés miatt történt, alkancellári méltóságát továbbra is megtarthatta (bár az Államkancelláriától átkerült a *Directorium in publicis et cameralibus*hoz mint cseh–osztrák udvari alkancellár), illetve József főherceg nevelésébe is aktívan bekapcsolódhatott. A strásburgi származású konvertita Konferenciától való távozása a Kaunitz-féle elitcsere részét képezte.⁵⁶³ A Konferencia protokollvezetői funkcióját Bartenstein előtt (1718-tól báró) Johann Georg von Buol (1656–1727) osztrák kancelláriai tanácsos, 1753 után pedig (1759-től báró) Friedrich von Binder (1708–1782) államkancelláriai referens látta el, tehát a pozíció szorosan kötődött a Konferencia működésében vezető szerepet játszó kancellárokhöz.

Kaunitz egyébként formálisan nem volt kinevezve a Konferencia vezetőjének, az üléseken az elnöki tisztséget általában Ulfeld főudvarmester látta el, akinek városi palotája szolgált jellemzően a gyűlések helyszínéül is.⁵⁶⁴ De amikor az uralkodó vagy a Habsburg-dinasztia valamely tagja jelenlétében tartottak Konferenciát, akkor arra mindig az uralkodói rezidencián került sor. Ez a gyakorlat érvényesült VI. Károly uralkodása alatt is, aki naplójában szűkszavúan mindig megemlékezett azon konferenciaülésekről, amelyeken

⁵⁵⁹ Az uralkodónő tanácsadói köréről bővebben lásd: Walter, 1951.

⁵⁶⁰ Maria Theresia, 1968. 117.

⁵⁶¹ „Die wichtigste Obsorg eines Regenten ist die Auswahl seiner Ratgeber.” Maria Theresia, 1968. 130.

⁵⁶² H. Balázs, 1987. 60–74.

⁵⁶³ Walter, 1951. 33–35. A Mária Terézia uralkodásának első felében bekövetkezett elitcsere folyamatáról bővebben lásd: Stollberg-Rilinger, 2017. 222–237.

⁵⁶⁴ Hochedlinger, 2019/e. 437.

– rendszerint a Hofburgban vagy a Favorita-kastélyban – vett részt, de a legtöbb konferenciára az uralkodó személyes jelenléte nélkül Savoyai Eugén városi palotájának konferenciatermében került sor. Ha Savoyai hadiköteletettségei miatt nem tartózkodott épp a császárvárosban, akkor távollétében a rangidős titkostanácsos: Trautson főudvarmester vagy Sinzendorf kancellár látta el az elnöki teendőket.

A Konferencia résztvevői, kiváltképp VI. Károly uralkodása alatt nem alkottak egységes tanácsadói kört, hanem két frakcióra, érdekcsoportra oszlottak. A konferenciaminiszterek megosztottsága legmarkánsabban az 1717–1722 közötti bécsi brit követ, a svájci református családból származó François Louis de Pesme, Seigneur de Saint-Saphorin (1668–1737) jelentéseiben rajzolódik ki.⁵⁶⁵ A Bourbonokkal szembeni Habsburg–brit-szövetség erősítésén dolgozó angol követ jelentései szerint a Konferencia két érdekcsoportra oszlott, az elsőbe Gundaker Thomas von Starhemberg, Schönborn birodalmi alkancellár és Savoai Eugén tartozott.⁵⁶⁶ A második kört pedig Ernst Friedrich von Windisch-Grätz, Sinzendorf kancellár, valamint Trautson főudvarmester alkotta.⁵⁶⁷ Saint-Saphorin relációiban viszont még sarkosabban rajzolódik ki két csoportosulás: a (fenti) „német” miniszterek és az ún. spanyol párt rivalizálása.⁵⁶⁸ Az utóbbi csoporton a brit követ azon spanyol (katalán) főnemesek körét értette, akik a leendő VI. Károly szövetségesei voltak a spanyol koronáért vívott örökösödési háborúban, majd V. Fülöp trónra kerülése után követték a Habsburg-uralkodót Bécsbe. A csoport legbefolyásosabb személyiségeinek Valencia egykori érseke, Antonio Folch y Cardona (1657–1724), Ramon de Vilana Perlas (1663–1741), Ramon de Rialp márki (1663–1741), valamint gróf Rochus Stella de Santa Croce (1670–1720) számítottak, akik formálisan a Spanyol Tanácsban (*Spanischer Rat*) játszottak vezető szerepet. A kortársak közül többen ezen csoporthoz sorolták a „Spanische Althann” gúnynévvel illetett gróf Johann Michael von Althann (1679–1722) főistállómestert, a császár első számú tanácsadóját és bizalmasát is.⁵⁶⁹ VI. Károly naplójában Althannt rendszeresen barátjaként említette, nem véletlen, hogy ő vehette feleségül a spanyolországi (mallorcai) születésű Maria Anna Pignatelli (1689–1755) márkínőt, aki iránt az uralkodó megkülönböztetett figyelemmel viseltetett.⁵⁷⁰ Althann az udvartartásban futott be

⁵⁶⁵ Hantsch, 1950.

⁵⁶⁶ Gehling, 1964. 86.; Lhotsky, 1958. 70–71.

⁵⁶⁷ Gehling, 1964. 87.

⁵⁶⁸ Lhotsky, 1958. 65.; Gehling, 1964. 57–62. VI. Károly ezen kör tagjaival kapcsolatos naplóbejegyzéseinek elemzését lásd: Seithschek, 2018. 239–249. A különböző udvari érdekcsoportok áttekintéséhez lásd még: Pečar, 2003/a. 53–91.

⁵⁶⁹ Róla lásd bővebben: Lhotsky, 1958. 66–67.; Pečar, 2003/b.

⁵⁷⁰ Seithschek, 2018. 117–119.

karriert, de tudni lehet róla, hogy bizonyos politikai és személyi kérdések iránt is mutatott érdeklődést, befolyását azonban közvetlenül az uralkodónál tudta gyakorolni, személyesen a Konferencia egyetlen ülésén sem vett részt.

Az udvaron és a Konferencián belüli pártoskodások Mária Terézia számára sem voltak ismeretlenek, amelyeket viszont a hatékony kormányzás érdekében igyekezett minél jobban visszaszorítani. Mint az uralkodónő az 1750/1751. évi politikai testamentumában írja: „A hibák, amelyeket a minisztériumban édesapám uram életében elkövettek, ugyan számomra sem voltak ismeretlenek, bár nagy gondot fordítottam arra, hogy egyesek gondolkodásmódját minden részletében kiismerjem, én mégsem bíztam abban, hogy az efféle fontos ügyekben, különösképpen kezdetben a hiányos tapasztalatommal a véleményeket folyamatosan ellensúlyozzam, sokkal inkább arra törekedtem, hogy a pártokat megszakítsam és a véleményeket lehetőség szerint összefogjam.”⁵⁷¹ Ezt a célkitűzést Mária Teréziának sikerült is bizonyos mértékben teljesítenie, udvarát még az ellenséges országok sokszor igencsak kritikus követői sem a megosztott főúri frakciók összességéként jellemezték.⁵⁷² Ettől függetlenül persze időről időre lehet a bécsi elit körében az udvari társadalmakra jellemző különböző érdekcsoportokat, szövetségeket vagy személyi és szakmai ellentéteket azonosítani.

A következő két alfejezet célja egyfelől azon magyar (*natio Hungaricához* tartozó) tanácsadói kör meghatározása, amelynek tagjai 1711–1753/1765 között a Konferencia ülésein alkalmi vagy rendszeres módon részt tudtak venni, másfelől pedig általános áttekintést nyújtani a Konferencia által tárgyalt, a Magyar Királysághoz kapcsolódó ügyekről. A vizsgálat elsődleges forrásbázisát az Államkancellária felterjesztések-sorozatának kapcsolódó iratai képezik.⁵⁷³ A következőkben az Erdélyi Fejedelemség ügyeinek a Miniszteriális Konferencián való tárgyalására, illetve a fejedelemség egy-egy tagjának a konferenciaüléseken való megjelenésére nem térünk ki, ugyanis ezt a problémakört Trócsányi Zsolt tanulmányaiban már részletesen feldolgozta.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ „Die Fehler, so das Ministerium zu Lebzeiten meines Herrn Vatters begangen, fangeten mir zwar an, nicht unbekannt zu werden, allein ohnerachtet mir alle Mühe gegeben, die Gedenkensart eines jeden in particulari zu ergründen, so habe mir jedoch nicht getrauet, in derlei wichtigen Geschäften besonders bei der anfänglich mir gebrechenden Experiencz derselben Meinungen unmittelbar entgegenzuhandeln, vielmehr habe mich bemühet, die factiones zu unterbrechen und die Meinungen möglichster Maßen zu combinieren.” Maria Theresia, 1968. 70.

⁵⁷² Például az 1740-es évek végi porosz követjelentéseket lásd: Podewils, 1850.

⁵⁷³ Érdemes említést tenni róla, hogy a sorozat nem 1742-vel kezdődik, az Államkancellária tehát nem képzési, hanem őrzési helye volt a Konferencia iratanyagának. Fazekas, 2015. 166–169. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 16–96.

⁵⁷⁴ Trócsányi, 1985; Trócsányi, 1986; Trócsányi, 1988/a. 29–143.; Trócsányi, 1988/b.

A Konferencia magyar résztvevői

A kutatás jelenlegi állása szerint a Titkos Tanácsban, majd a Titkos Konferencián a magyar rendek képviselte 1711 előtt igencsak gyenge volt, többnyire egy-egy kiemelkedő főnemes érdekérvényesítő képességétől függött.⁵⁷⁵ A kivételek közé tartozott a rendkívül tehetséges gróf Pálffy Pál (1592–1653) országbíró (későbbi nádor), aki a magyar főnemesek közül elsőként 1646-ban kapott titkos tanácsosi kinevezést,⁵⁷⁶ majd I. Lipót uralkodásának első felében, 1659–1662 között még három főúr (Wesselényi Ferenc, Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc) részesült hasonló kinevezésben, bár Béctől való távollétük miatt rendszeres tanácsadói tevékenységet ők sem tudtak kifejtetni.⁵⁷⁷ A magyar ügyek megvitatásában sokkal fontosabb szerepet játszott a középkori királyi tanács utódintézményének tekinthető Magyar Tanács (*Consilium Hungaricum*), amelynek tagjai az ország egyházi és világi főméltóságai közül kerültek ki.⁵⁷⁸ A Magyar Tanács az 1550-es években már rendszeresen ülésezett, politikai és igazgatási kérdésekben nyilvánított véleményt, de összehívására a 16. század végétől igen változó gyakorisággal került sor. A tanácsadótestület kiváltságainak a biztosítása a 17. század első felében az országgyűlések rendszeres kívánalmái közé tartozott. Az 1613. évi 25. törvénycikk, amely igyekezett a tanács intézményét és hatáskörét konzerválni, a következő sorokkal kezdődött: „Ő felsége udvarában magyar tanácsosoknak a tartásáról és arról, hogy a magyar ügyek intézésében a magyar tanács és kancellária hatalma épségben maradjon”.⁵⁷⁹ A kancellária 1690. évi átszervezését követően a Magyar Tanács funkcióját a Magyar Udvari Kancellária vette át.⁵⁸⁰

A helyzet öt évtizeden keresztül változatlan maradt, a kancellária tanácsosain kívül a magyar rendek, hasonlóan a cseh vagy az osztrák rendekhez, nem rendelkeztek az udvarban más, területi alapon szervezett tanácsadótestülettel. Ezen 1741-ben, előnyös alkupozíciójukat kihasználva próbáltak meg a magyar rendek változtatni, országgyűlési felterjesztésükben más rendi (hadi beszállásolással, Tartományi Hadbiztossággal kapcsolatos) kívánalmakkal együtt ún. Magyar Udvari Tanács (*Ungarischer Hofrat*) felállítását, tulajdonképpen a Magyar Tanács újraalapítását szorgalmazták.⁵⁸¹ Mint a tervezetben fogalmaznak: „a királyság minden ügyét, belsőt és külsőt egyaránt

⁵⁷⁵ De fontos hangsúlyozni, hogy a témáról átfogó kutatási eredményekkel egyelőre nem rendelkezünk.

⁵⁷⁶ Fundárková, 2009. XXIII–XXV.

⁵⁷⁷ Fazekas, 2018. 20.

⁵⁷⁸ Fazekas, 2018. 87–92.; Márk, 1917; Pálffy, 2016. 266–288.

⁵⁷⁹ CJH, 1608–1657. 111.

⁵⁸⁰ Fazekas, 2018. 92.

⁵⁸¹ ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 40. Nr. 24.

magyarok révén kell megtárgyalni, és kéri az abban való megegyezést, hogy minden ügyben, amelyek ugyanazon királysághoz és államhoz tartoznak, Ő királyi Felseje a primással és a nádorral, illetve a horvát bánal egyeztessen és tőlük kérjen tanácsot, ami pedig csak a Magyar Királyságot érinti, titkos magyar királyi udvari tanácsot állítson fel és vegyen igénybe”.⁵⁸² A kérdésről Batthyány Lajos kancellár véleményét is kikérték, aki szerint a primás, a nádor és a horvát bán jellemzően nem azonos helyen és nem az udvarban tartózkodik, így tanácsukat a magyar ügyekkel kapcsolatban nehéz lenne rendszeresen kikérni, sokkal működőképesebb megoldásnak látta, „hogy egy magyar, aki a királyság állapotáról jól informált, a Titkos Konferenciába nyerjen bebocsátást és felvételt”.⁵⁸³ Mária Terézia hosszabb távon megfogadta Batthyány tanácsát, de rövid távon a politikai kompromisszumra való törekvés jegyében jóváhagyta a rendek kívánságát. Az 1741. évi 11. törvénycikkben nemcsak az az általános rendi érdek emelkedett törvényerőre, hogy az uralkodó magyar ügyekben, a magyar tanácsosait meghallgatva fog kormányozni, hanem az is, hogy „sőt midőn fontosabb ügyek kerülnek tárgyalásra, az ország primását és nádorát s más főurait, valamint Dalmát-, Horvát- és Szlavonországok bánját, főképen midőn ez országok ügyei és bizottsága felől kell intézkedni, legmagasabb színe elé hivandja és az ilyen ügyekben velők tanácskozik”.⁵⁸⁴ Mária Terézia Batthyány véleményének ismeretében, mozgásterének jelentősebb korlátozása nélkül hagyhatta jóvá a rendek kérését, anélkül, hogy bármiféle formális magyar tanácsadótestület szervezésének kötelezettségét vállalta volna.

A Titkos Konferenciából VI. Károly sem zárta ki a magyar tanácsadókat, ami a testület szabályozásáról szóló 1721. évi rendeletének negyedik pontjából is kitűnik: „Ha az Udvari Haditanácsnak török vagy más nyilvános úgyról, a városban tartott konferencián kellene beszámolnia, azt neki az ajánlott módon kell megtennie és szavazatát az elsőként leadnia. Hasonlóképpen [kell eljárni], ha a Spanyol és a Németalföldi Tanácsnak, nem kevésbé a Magyar és a Cseh Kancelláriának kell [konferenciaülésen] jelen lennie és referensüket is magukkal hoznia, különben az államtitkár fogja az általa benyújtott

⁵⁸² „Alle Geschäfte dieses Reichs so wohl in als ausserhalb derselben durch Ungarn tractirt werden sollen, als Verlangen Sie in dieser Conformitaet, daß Euer Königlische Majestät in Sachen, So alle allerhöchstderoselben Reichs und Staats anbelangen, mit dem Primate und Palatinum, durch den Banum Croatiae conferieren und zu rath ziehen, was aber nur das Königreich Ungarn allein betrifft, ein geheimen Königlichen Ungarischen Hof Rath aufrichten und sich derselben hierunter zu bedienen.” ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 40. Nr. 24.

⁵⁸³ „Daß ein Ungar, der von den Königreichs Zustand wohl informirt, in dero Geheime Conferenz zugelassen und aufgenommen werden solte”. ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 40. Nr. 24.

⁵⁸⁴ CJH, 1740–1835. 27.

referátumot felolvasni.”⁵⁸⁵ Tehát a Titkos Konferenciába, mint legfelső politikai tanácsadótestületbe a Habsburg Monarchia minden tartományának és országának kancellárai vagy kancelláriai tanácsosai bebocsátást nyerhettek, ha hatáskörükbe tartozó ügyet tárgyaltak, és véleményükre szükség volt. Ez az elv az osztrák udvari kancellár, (majd) az államkancellár, illetve a birodalmi alkancellár esetében maradéktalanul megvalósult, révén, hogy ők hivataluknál fogva is a Konferencia törzstagjai közé tartoztak, de hasonló gyakorlatot figyelhetünk meg a cseh kancellárok esetében is, akik – Johann Wenzel von Wratislawtól Friedrich August von Harrachig – szintén a konferenciaülések tipikus résztvevőinek számítottak egészen 1749-ig, az önálló Cseh Udvari Kancellária felszámolásáig. Ez az elv a Spanyol Tanács tagjai, illetve a spanyol tanácsadók esetében is érvényesült, akik VI. Károly bizalmát jól ismert módon élvezték.⁵⁸⁶ Ezen kör tagjai ugyan ritkább vendégei voltak a konferenciaüléseknek, mint a cseh kancellárok, de ha a spanyol koronához kapcsolódó (tehát akár itáliai vagy németalföldi területekkel összefüggő) téma volt napirenden, ők is mindig meghívást kaptak a megbeszélésre. Például 1712. június 13-án az uralkodó jelenlétében Pozsonyban tartottak spanyol ügyekben konferenciát, amelyen herceg Anton Florian von Liechtenstein (1656–1721) későbbi főudvarmester, Seilern osztrák kancellár, Starhemberg kamaraelnök, Trautson főudvarmester és Wratislaw cseh főkancellár mellett Cardona valenciai érsek, a leendő (formálisan 1714-től működő) Spanyol Tanács első elnöke is részt vett.⁵⁸⁷ Vagy 1714. július 15-én a konferenciaülésein Savoyai Eugén, Trautson főudvarmester, Seilern és Sinzendorf (első és második) osztrák udvari kancellár, Starhemberg kamaraelnök, Schönborn birodalmi alkancellár, Cardona valenciai érsek, Stella és Rialp márkai, valamint herceg Juan Francisco Uceda (1649–1718), korábbi római spanyol követ, a Spanyol Tanács főkincstárnoka is részt vett, a tanácskozás témája pedig az 1714. évi békerendszerek Milánót, Nápolyt és Németalföldet érintő artikuluszairól szólt.⁵⁸⁸ A Spanyol vagy később a Németalföldi Tanács tagjainak a Titkos Konferenciára való meghívásának a gyakorlata VI. Károly uralkodásának egésze alatt jellemző maradt. A cseh vagy a spanyol rendekhez képest a magyar tanácsadók konferenciaüléseken való részvétele VI. Károly

⁵⁸⁵ „Wenn der hofkriegsrath in turcicis oder andern publicis, was von ihm sonst in der stadt gehaltenen conferenz vorgenommen, vorzutragen hätte, so hat er ebenfalls in dieser auf die vorgeschlagene art beizubringen und sein votum am ersten abzulegen. Ein gleichmässiges wird der spanisch- und niederländische rath, nicht weniger die hungarisch- und böhmische canzlei, wenn sie gegenwärtig zu befolgen haben und ihre respective referendarios mit sich nehmen, sonst aber durch den staatssecretarium ihr abgegebenes referat vorgelesen werden.” Fellner–Kretschmayr, 1907. III. 410–411.

⁵⁸⁶ A téma további gazdasági és politikai összefüggéseivel kapcsolatban lásd: Kalmár, 2005.

⁵⁸⁷ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 17. I–VI. fol. 120.

⁵⁸⁸ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 19. VII–VIII. fol. 10–11.

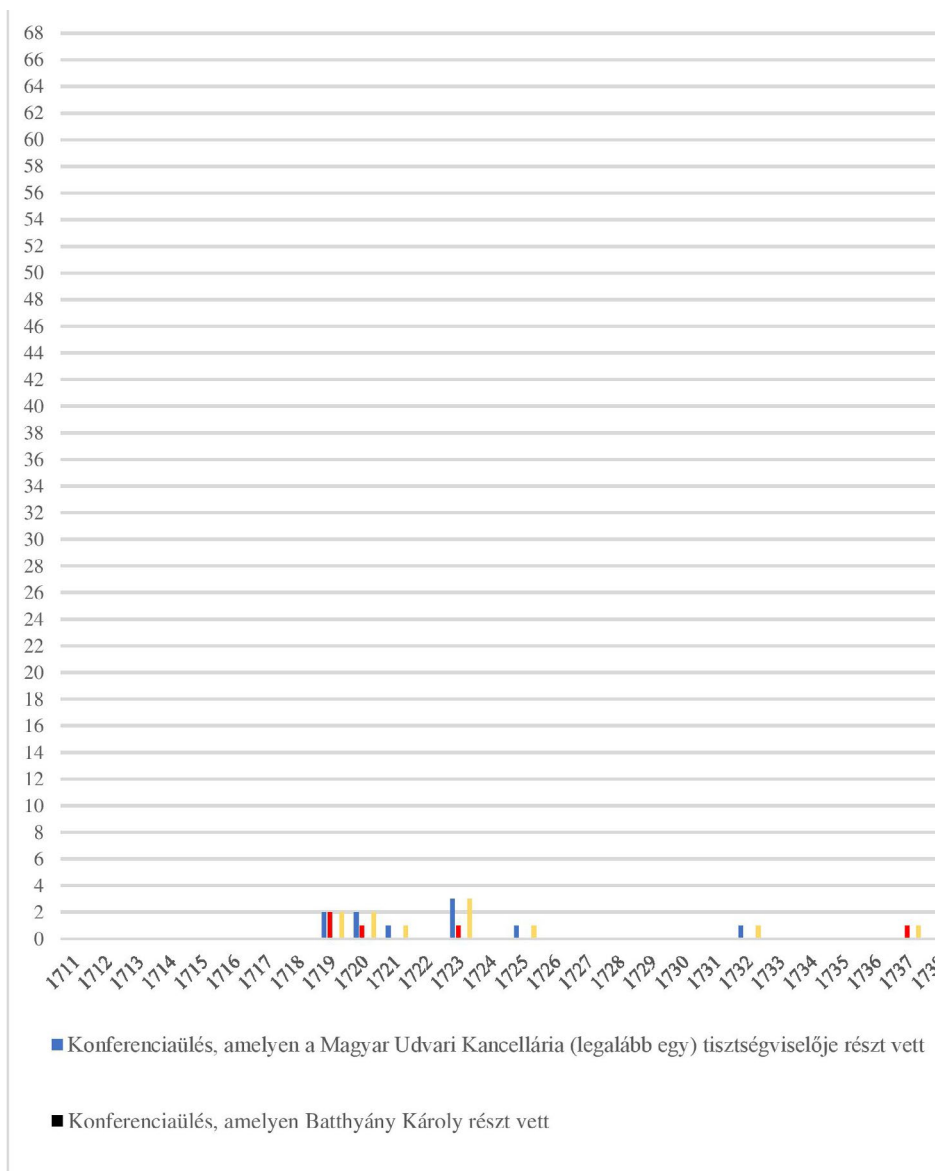
regnálása idején komoly lemaradást mutat, de a változó tendenciákat érdemes részletesebben is szemügyre venni.

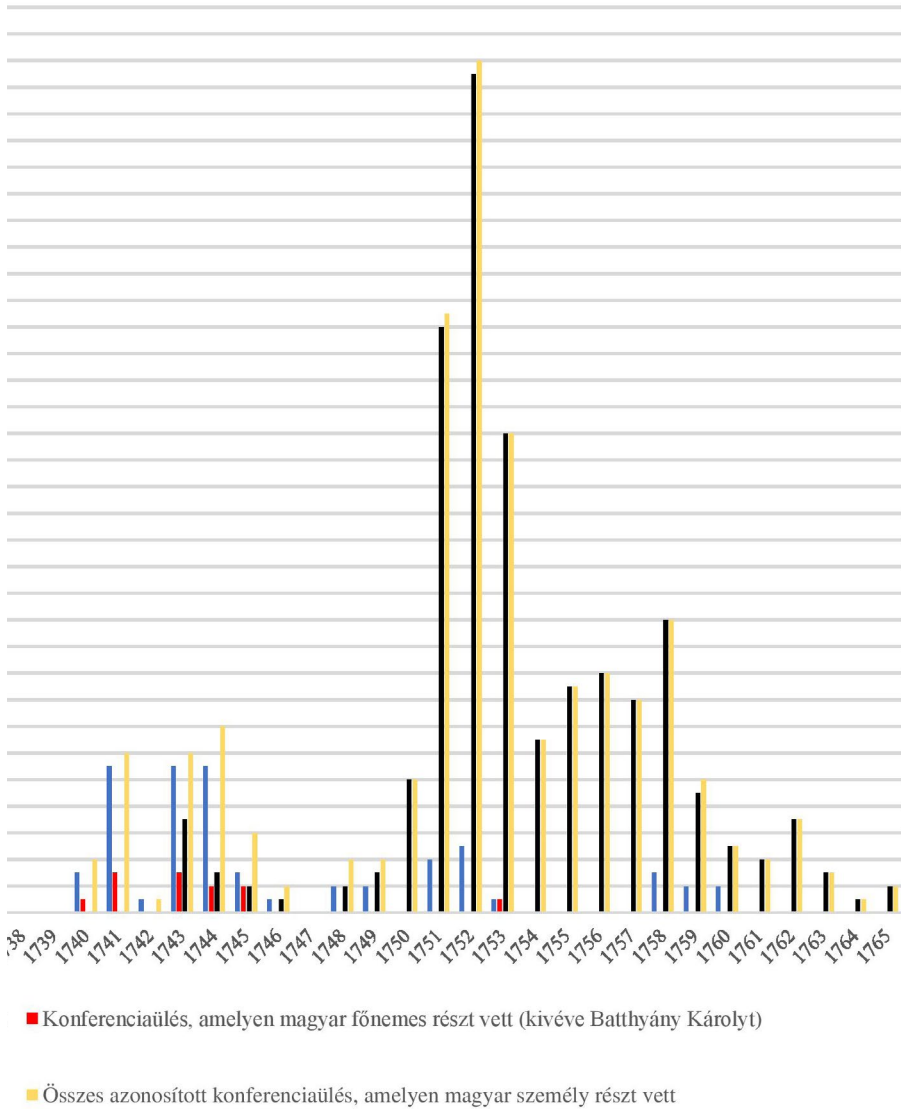
1711–1765 között a Titkos (vagy Miniszterialis) Konferencia 343 olyan ülését sikerült azonosítani, amelyen magyar tanácsadó részt vett. (Lásd 1. diagram) Fontos hangsúlyozni, hogy ebben a számban az erdélyi tanácsadók adatai nincsenek benne, illetve ez a szám nem pontos értékként értendő. Ez a szám a *Staatskanzlei Vorträge* sorozatában található jegyzőkönyvek és előterjesztések alapján mutatja azon konferenciaüléseket, amelyen sikerült a *natio Hungarica* egy-egy tagjának jelenlétét azonosítani, a levéltári állagban azonban nem maradt fenn az összes üléshez kapcsolódó jegyzőkönyv vagy felterjesztés, így szükségszerűen hiányos értékkel kell számolnunk, sőt a nagy mennyiségű (nyolcvan doboznyi) forrásbázisra való tekintettel bizonyos vizsgálati hibafaktort is feltételezhetünk.⁵⁸⁹ Az értéket tovább lehetne pontosítani más bécsi kormánysszervek (Udvari Haditanács, Udvari Kamara), magyar ügyekkel kapcsolatban pedig a Magyar Udvari Kancellária kapcsolódó iratanyagának az átvizsgálásával, bár a kiterjedt forrásmennyiségre való tekintettel ezt a kutatást sokkal inkább érdemes lenne egy-egy probléma vagy szűkebb korszak célzott vizsgálatán elvégezni.⁵⁹⁰ Mindemellett a kapott érték véleményünk szerint az 1711–1765 közötti korszakon belüli tendenciák megfigyelésére feltétlenül alkalmas, és mivel hasonló vizsgálatra eddig még nem került sor, bízunk benne, hogy a jelen áttekintés minden hiányossága ellenére is a további kutatások számára hasznos tanulságokkal fog szolgálni. A magyar főnemeselek bekapcsolódása a Titkos Konferencia munkájába (mivel alacsonyabb rangúak tanácsadóként nem vehettek részt a konferencia-üléseken) igen jelentős eltéréseket mutat nemcsak az egyes évtizedek, hanem az egyes évek között is. VI. Károly regnálása alatt mindössze tizenkét olyan konferenciaülést sikerült azonosítani,⁵⁹¹ amelyen Magyar Királyságból szár-

⁵⁸⁹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 16–96. Az ülésejegyzőkönyvekkel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy ezen dokumentumok igen különböző mértékben felhasználható források, némelyik jegyzőkönyv a dátum mellett csupán a jelenlévők nevét és kulcsszavasan a megbeszélés legfontosabb témáit tartalmazza, míg más jegyzőkönyvek alapján akár egy-egy tanácsos véleményét is rekonstruálni lehet.

⁵⁹⁰ Fontos tanulságokkal szolgálna Ulfeld főudvarmester családi levéltárában fennmaradt, konferencia-ülésekhez kapcsolódó iratanyagának tanulmányozása, ez azonban további kutatások tárgyát kell, hogy képezze. MZA G 160 Kt. 3–14. A politikai életben otthonosan mozgó kortárs szereplők levelezése is további adalékokkal segíthet kiegészíteni és árnyalni a Titkos Konferencia egyes üléseinek a tágabb kontextusát. Például 1712. október 25-én írta a következő sorokat felsőbüki Nagy István Strattmann Eleonórának: „Mái napon az Magyar Országí Articulari limitanea Commissio végett, Ministerialis Conferentia tartattatván Méltóságos Trautsam Herczeg Praesidiumja alatt, voltak jelen azon Conferentiában, Méltóságos Gróff Czinendorff, Starenberg, Herberstein és Illésházi Uraimek eo Excellentiájok.” MNL OL P 1314. Nr. 87144. Az előterjesztések-sorozatban azonban nem találtuk nyomát 1712. szeptember–október folyamán olyan megbeszélésnek, amelyen Illésházy kancellár részt vett volna.

⁵⁹¹ A vizsgálatot nem I. József áprilisban bekövetkezett halálánál kezdtük, hanem már 1711 januárjánál.

1. diagram: Magyar főnemesek részvétele a Miniszterialis Konferencia ülésein, 1711–1765

mazó főúr vett részt, ezzel szemben 1740. október 20. és 1765. december 31. között 331 ilyen ülést tartottak. Tehát csupán Mária Terézia uralkodásának első évében, 1741-ben annyi olyan konferenciaülést tartottak, amelyen magyar főnemes is részt vett, mint VI. Károly regnálásának egésze alatt. A diagramon jól látható, változó tendenciákkal kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy az adatok a magyar főnemeseknek a Titkos Konferencia munkájába való bekapcsolódását tükrözik, és nem a Magyar Királysághoz kapcsolódó ügyek konferenciaüléseken való tárgyalását (az utóbbiról a következő fejezetben lesz szó). Mindemellett a magyar főurak konferenciaüléseken való részvétele 1750-ig, Batthyány Károlynak a Konferencia munkájába való állandó bekapcsolódásáig sokat elárul az országhoz kapcsolódó témák Miniszteriális Konferencián való tárgyalásáról is.

VI. Károly uralkodása alatt a magyar tanácsadók 1719–1723 között kapcsolódtak be aktívabban a Titkos Konferencia munkájába. A magyar főnemesi elit tehát a 18. század első felének kiemelt jelentőségű országgyűlésének, az 1722–1723. évi diétának az előkészítésébe és koordinálásába lett szorosabban bevonva. 1719–1720. folyamán három alkalommal is fogadott a Konferencia magyar főnemesi küldöttséget, amely közvetíteni tudott az aktuálisan Pozsonyban ülésező konkurzus (*concurus*) és a bécsi kormányzati elit között.⁵⁹² A megbeszéléseken a magyar főnemesi elit néhány meghatározó tagja vett részt: Illésházy Miklós kancellár és Esterházy Imre zágrábi püspök három, Pálffy Miklós nádor és Erdődy László Ádám nyitrai püspök, kancelláriai tanácsos kettő, valamint gróf Koháry István (1649–1731) országbíró egy alkalommal. A konferenciaüléseken a Habsburg-kormányzatot mindhárom alkalommal Savoyai Eugén, Trautson főudvarmester, Sinzendorf kancellár és Starhemberg képviselték. 1720–1721 folyamán a Titkos Konferencia ülésén a Magyar Udvari Kancellária képviselőiben egy-egy alkalommal, rendhagyó módon, Péterffy János Ferenc mint kancelláriai tanácsos és referens kapott meghívást.⁵⁹³ 1723-ban pedig Erdődy László Ádám véleményét három, illetve egy alkalommal Esterházy Imréét kérték ki a diétai tárgya-

⁵⁹² ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 23. 1719. fol. 81., 85–86.; Kt. 23. 1720. IV–VIII. fol. 22.; 1720. IX–XII. fol. 180.

⁵⁹³ Mindkét ülésen Germeten magyar kancelláriai tanácsos is jelen volt, aki Péterffyhez hasonlóan a referensek között foglalt helyet. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 23. 1720. IX–XII. fol. 180.; Kt. 24. 1721. I–VI. fol. 53. Az utóbbi ülésre Péterffy is meghívást kapott, nevét a jegyzőkönyvön feltüntették, de valamiért mégsem tudott részt venni a tanácskozáson, mert neve mellé odaírták, hogy távolmaradt (*absente*). 1722-ben nem sikerült olyan konferenciaülést azonosítani, amelyen magyar tanácsadó jelen lett volna, bár a *Wienerisches Diarium* beszámolója szerint Keresztély Ágost esztergomi érsek október 12-én részt vett magyar ügyekkel kapcsolatos Konferencián, de az ülés jegyzőkönyve vagy előterjesztése nem maradt fenn. WD 1722. 10. 14. Keresztély Ágost korábban, 1720. július 16-án is részt vett birodalmi vallásügyekkel kapcsolatos konferencián, de ezt az alkalmat a jelen vizsgálat során nem vettük számításba, mivel itt egy indigena főpap mint a császár regensburgi főkomisszáriusa vett részt egy tanácskozáson. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 23. 1720. IV–VIII. fol. 46.

lásokkal, valamint a megszavazott reformok kivitelezésével kapcsolatban.⁵⁹⁴ VI. Károly regnálása alatt még négy alkalmat sikerült (1725-ben, 1732-ben, 1737-ben és 1740-ben) azonosítani, amikor magyar főnemes részt vett a Titkos Konferencia ülésén, három alkalommal a kancellár, illetve az alkancellár (1725-ben Esterházy Imre, 1732-ben és 1740-ben Batthyány Lajos) kapott meghívást, 1737-ben pedig az oszmán háborúval kapcsolatos kérdések megvitatására Pálffy János tábornagy.⁵⁹⁵

A szatmári béke előtti korszakból nem állnak rendelkezésre átfogó adatok arra vonatkozóan, hogy a Magyar Udvari Kancellária tisztségviselőit vagy a magyar főnemeseket milyen gyakran vontak be a Titkos Konferencia munkájába, így egyelőre azt sem tudjuk megítélni, hogy VI. Károly uralkodása hozott-e e téren változást, vagy inkább csak a korábbi gyakorlatok továbbörökítését figyelhetjük-e meg. 1719–1720 folyamán a főnemesi küldöttségek fogadása kormányzati és rendi érdekeket egyaránt szolgált. VI. Károly a Magyar Királyság tartós konszolidációja és a nőági örökösödés elfogadtatása érdekében minél inkább igyekezett a rendek bizalmát elnyerni. Az uralkodó elmondhatta magáról, hogy tiszteletben tartja az 1715. évi országgyűlés 8. törvénycikkének 3. bekezdését, amely a konkurzusok összehívását és a magyar politikai elittel való egyeztetéseket írta elő.⁵⁹⁶ A főnemesi elit pedig lehetőséget kapott rá, hogy az országgal kapcsolatos politikai kérdéseket a Habsburg Monarchia vezető minisztereivel személyesen tárgyalhassa meg. A korszak konferenciaüléseinek két leggyakoribb magyar tanácsadója két főpap: Erdődy László Ádám és Esterházy Imre voltak, akik mindketten öt-öt alkalommal kaptak meghívást a tanácskozásokra. Erdődy és Esterházy a 18. század első felében a politikai élet kiemelkedő jelentőségű formálóinak számítottak, akik mindketten kiváló udvari kapcsolatokkal rendelkeztek, illetve a kancelláriához is kötődtek (sőt átmeneti ideig mindketten a kancellári méltóságot is viselték).⁵⁹⁷ A Magyar Udvari Kancellária tanácsosai VI. Károly uralkodása alatt a magyar főurak által látogatott Konferenciák legdominánsabb csoportját alkották, tizenkét konferenciaülésből tizenegyen vettek részt. A konferenciaülésekre a kancellárt vagy az alkancellárt, VI. Károly 1721. évi rendeletének megfelelően rendszerint kancelláriai referens (re-

⁵⁹⁴ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 25. 1723. V–XII. fol. 15., 70., 77.

⁵⁹⁵ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 26. 1725. I–VI. fol. 138.; Kt. 36. fol. 110v; Kt. 45. 1737. I–II. fol. 123.; Kt. 50. IX–XII. fol. 31.

⁵⁹⁶ „Ha pedig a véletlen ellenséges betörésnek rendkívüli esete merülne fel, vagy a változó s előre nem látható rögtönös háború tekintete az ilyen fontos ügy tárgyalásának rendes módozatát s alakját nem engedné: ily esetekben ugyanazon karok és rendek nemcsak tanácsosnak, hanem szükségesnek is találták, hogy a nádorispánt és az ország primását, meg a főpapokat, bárókat, a királyi ítélő táblát, a megyéket és szabad királyi városokat, a mennyire lehet, s minél nagyobb számban az országban, s nem azon kívül, összehívják.” CJH, 1657–1740. 441.

⁵⁹⁷ Személyükről bővebben lásd: Forgó, 2017. 129–157.; Koltai, 2002; Kökényesi, 2016/a.

feráló tanácsos) is elkísérte, aki munkáját (ügyek ismertetésével, feljegyzések készítésével) segíthette. Az 1719–1723 közötti időszakban a referensek között leggyakrabban Sigray József neve tűnik fel, aki öt alkalommal is résztvevője volt konferenciaülésnek.⁵⁹⁸ Az 1740 előtti korszakban a Titkos Konferencia egyetlen olyan ülésére, amelyen magyar főnemes kancelláriai kíséret nélkül vett részt 1737-ben, Pálffy János meghívásával került sor. Az 1737. január 18-án, Sinzendorf kancellár elnöklete alatt tartott tárgyaláson Starhemberg, Harrach és Königsegg miniszterek vettek részt, valamint Pálffy mellett még egy katona, gróf Viktor von Philippi (1674–1739) lovassági tábornok is a jelenlévők között szerepelt.⁵⁹⁹ A konferenciaülés témája az oszmán háborúhoz kapcsolódón stratégiai és hadgazdálkodási kérdések köré csoportosult, az erre való meghívást Pálffy egyértelműen katonai tekintélyének köszönhetete.⁶⁰⁰ Pálffy bátyja, az 1732-ben elhunyt Miklós nádor ugyan korábban maga is több konferencia résztvevője volt, azonban a fiatalabb testvér kevésbé mozgott otthonosan a bécsi udvari és politikai életben. Pálffy 1719. július 9-én írta Csáky Imre kalocsai érseknek, ha meghívták volna a Titkos Konferencia ülésére, ő maga is részt vett volna rajta, de szerinte tanácsos szem előtt tartani, hogy „mint jó ugyan, hogy szeretni látszatnak az Embert, de való azis hogy az Politica Tenger, más melyben vigyázva tanácsos magát meríteni”.⁶⁰¹ Az udvari életben, illetve a megváltozott politikai körülmények között nem is lehetett egyszerű kihívás a Szijártó István által „háborús generációnak” nevezett nemzedéknek eligazodnia.⁶⁰²

A korszakban a bécsi világban való tájékozódás egyik mesterének Batthyány Ádám országbíró özvegye, Theodor Heinrich von Strattmann osztrák udvari kancellár lánya, Eleonóra, avagy kortárs becenevén „schöne Lori” számított, akit Málnási Ödön nem ok nélkül nevezett „a hatalomban az első maitresse[nek]”.⁶⁰³ Strattmann Eleonóra – nő lévén – nem hivatali méltósága miatt játszott fontos szerepet VI. Károly udvarában, hanem kiter-

⁵⁹⁸ Sigray az 1719. és az 1723. évi konferenciaüléseken volt jelen, 1720-ban helyette Hunyadi László töltötte be a referens szerepét.

⁵⁹⁹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 45. 1737. I–II. fol. 123. Ekkor még úgy tűnt, hogy jó eséllyel Pálffy lesz az oszmánok elleni hadjárat fővezére, VI. Károly április folyamán azonban a pozíciót vejének, Lotaringiai Ferencnek adta. Málnási, 1929. 43.

⁶⁰⁰ Pálffy János életpályájához lásd: Málnási, 1929.

⁶⁰¹ ÖStA HHStA SB FA Csáky Kt. 9b fol. 602o. Miként arra Málnási Ödön is felhívta a figyelmet, ekkor a magyar főúri eliten belül is érzékelhetőek voltak töréspontok, Pálffy Miklós és János is távolabb került egymástól, a fiatalabb testvér nehezen viselte az udvari politikában való mellőzését. Hasonlóan a *Systematica commissio* elnökéhez, Csáky Imréhez, aki pedig a reformok gyorsabb ütemű kivitelezésén munkálkodott. Fontos hangsúlyozni, hogy a hiányos előterjesztések-sorozatban ugyan nem láttuk nyomát, de Málnási kutatásai szerint Csáky 1722-ben több konferenciaülésen is részt vett. Málnási, 1929. 30–40.; Málnási, 1933. 256–257.

⁶⁰² Szijártó, 2019. 1191–1192.

⁶⁰³ Málnási, 1933. 146. A főúri hölgyek udvari pozíciójához lásd: Leitgeb, 1985.

jedt kapcsolatrendszere miatt, amelyek segítségével a korabeli Bécs egyik legbefolyásosabb asszonyának számított, akit Savoyai Eugén is az egyik legfőbb bizalmasaként tartott számon.⁶⁰⁴ A herceg rendszeres vendég volt a grófnő szalonjában, akiben nemcsak kártyapartnerre, hanem szellemi társra is talált.⁶⁰⁵ A köztük kialakult szoros kapcsolatot mi sem bizonyítja jobban, mint az ún. Nimptsch–Tedeschi-botrány rágalma. Giovanni Prospero Tedeschi abbé, korának tipikus kalandora és gróf Johann Friedrich von Nimptsch, Johann Michael von Althann sógora a spanyol „párt” és Althann érdekeinek megfelelően 1719-ben megpróbálták az uralkodó előtt kompromittálni Savoyai Eugént és szövetségeseit.⁶⁰⁶ Saint-Saphorin brit követ meglátása szerint a szervezkedés közvetlen motivációját az jelentette, hogy a spanyol „párt” és Althann igyekeztek elgördíteni az akadályokat József császár lányainak a Savoyai-dinasztiával történő kiházásítása elől, mivel a Titkos Konferencia velük szemben a szász és a bajor házassági terveket támogatta.⁶⁰⁷ A vádak és intrikák alól sikerült Savoyainak – közvetlenül VI. Károly előtt, illetve vizsgálat útján is – tisztáznia magát, tanulságos azonban, hogy az Udvari Haditanács és a Titkos Konferencia elnöke ellen felhozott vádak között szerepelt a megbízhatatlanság és a megvesztegethetőség mellett az is, hogy a herceg Batthyány grófné irányítása alatt áll.⁶⁰⁸ A vádak nyilvánvalóan koholmányoknak tekinthetők, de a rágalmak jól tükrözik a Batthyányné és Savoyai közötti szoros kapcsolatot. Strattmann Eleonóra kiváló udvari beágyazottságából és kapcsolati tőkéjéből a kliensi köre is igyekezett profitálni. 1713. december 9-én például a Batthyány famíliával igen szoros kapcsolatot ápoló felsőbüki Nagy István országbírói ítélőmester (későbbi alnádor) a diétai tárgyalások alakulásával kapcsolatban fordult segítségért patrónusához: „Arra nézve alázatosan kérem Excellentiadat, méltóztassék, ha arra kél a dolog, az Méltóságos Minister Uraknál jó Szó[t] szollóni s Patrónánk lenni; Tudgya Excellentiad böltsen, minémő romlott állapotban legyen az szegénység, az mely terh rajta van, azt sem viselheti, nem hogy más terhét vehetné magára.”⁶⁰⁹

VI. Károly váratlan halálát és Mária Terézia trónra lépését követően a magyar rendek politikai súlya és alkupozíciója jelentős mértékben megváltozott, már 1740 őszen a leendő országgyűlés előkészítésére három konferenciaülést tartottak, amelyekre magyar méltóságviselők is hivatalosak voltak.⁶¹⁰ 1741–1765 között pedig további 328 konferenciaülésre került sor, amelyen magyar

⁶⁰⁴ Többek között Gehling, 1964. 88.

⁶⁰⁵ Arneth, 1864. 40.

⁶⁰⁶ Oross, 2019. 88–89.

⁶⁰⁷ Gehling, 1964. 90.

⁶⁰⁸ Gehling, 1964. 92.

⁶⁰⁹ MNL OL P 1314 Nr. 87181.

⁶¹⁰ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 50. IX–XII. fol. 127., 136., 140.

főnemes is részt vett, a nagyságrendek tehát a korábbi korszakhoz képest jelentős mértékben megváltoztak. Az arányokra nézve torzítóan hat Batthyány Károly tevékenysége, akit Mária Terézia 1750. október 4-én, I. Ferenc névnapi ünnepségének keretében nevezett ki konferenciaminiszternek.⁶¹¹ Batthyány jelenlétét ezt követően 272 konferenciaülésen sikerült azonosítani. De az arányváltozások még Batthyány Károly konferenciaminiszteri tevékenysége nélkül is jól érzékelhetőek.

Mária Terézia uralkodásának első évtizedében, 1740–1749 között ötven-nyolc olyan konferenciaülést tartottak, amelyen magyar főnemes részt vett. Ezen ülések legrendszeresebb résztvevői a magyar kancellárok, illetve kancelláriai tanácsosok voltak, akik negyvennégy konferenciaülésen vettek részt, utánuk Batthyány Károly következett, aki (már konferenciaminiszteri kinevezését megelőzően) tizennyolc ülésen volt jelen, illetve tizenegy olyan megbeszélést találunk, amelyen további magyar főnemesek képviseltették magukat. A magyar tanácsadók konferenciaülésekre való bevonása szempontjából az 1740-es évtizedben az 1741. és az 1743–1744. évek voltak a legkiemelkedőbbek. 1741-ben⁶¹² és 1743-ban⁶¹³ is tizenkét ülésen vettek részt magyar főurak, míg 1744-ben 14 tanácskozáson.⁶¹⁴ 1741-ben a Habsburg-kormányzatnak komoly hadi és külpolitikai krízissel kellett megküzdenie, amelyhez stabil háttországokra volt szüksége, a magyar rendek támogatásának az elnyerése stratégiai jelentőségű kérdésnek számított. Ebben a helyzetben a magyar ügyek felértékelődtek, amit jól mutat, hogy Batthyány kancellár a konferenciaülések már-már rendszeres résztvevőjévé vált, tizenegy alkalommal kapott meghívást a Titkos Konferencia tanácskozására. A kancellár mellett pedig a rendi főméltóságviselőkkel való egyeztetések is folytatódtak (sőt ezek rendszeresítése még törvényerőre is emelkedett). Pálffy János 1741-ben, immáron nádorként három alkalommal volt konferenciaülés résztvevője, 1741. szeptember 8-án a magyar rendek tagjai közül egyedül vett részt a Minisztériális Konferencia tanácskozásán, amelyen a Monarchia hadi és politikai vezetőivel a cseh területek védelméről tárgyaltak.⁶¹⁵ Pálffy az 1741. augusztus 21-i és október 24-i tanácskozásra pedig Batthyány kancellár és Esterházy József országbíró is elkísérhette, valamint a korábbi megbeszélésen Esterházy Imre esztergomi érsek, az utóbbin pedig Esterházy Ferenc lovassági tábornok

⁶¹¹ WD 1750. 10. 07.

⁶¹² ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 52. 1741. I–VI. fol. 124.; Kt. 75. Konferenzprotokolle Franz I. (1741–1745) fol. 1., 5., 8., 24., 32., 38., 40., 50., 54., 56., 60.

⁶¹³ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 53. I–II. fol. 115., 145.; III–VI. fol. 30., 74.; VII–IX. fol. 69–70., 74., 84.; X–XI. fol. 81., 104., 114.; XII. fol. 5., 78.

⁶¹⁴ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 53. I–II. fol. 15.; Kt. 54. I–III. fol. 50., 75., 83., 98.; IV–V. fol. 110., 114., 143.; VI–VIII. fol. 72., 111.; IX–XII. fol. 1., 5., 9., 22.

⁶¹⁵ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 75. Konferenzprotokolle Franz I. (1741–1745) fol. 38.

(későbbi tárnokmester) is részt vett.⁶¹⁶ Sőt az október 24-i, a diéta berekesztését követő tanácskozáson a magyar tanácsadók dominanciája érvényesült, ugyanis azon rajtuk kívül csak Johann Philipp von Harrach, az Udvari Haditanács elnöke és gróf Johann Franz von Nesselrode (1671–1751) tábornagy, főhadbiztos, illetve Augustin Thomas von Wöber haditanácsos mint referens vett részt, a megbeszélés elnöke pedig Pálffy nádor volt. A szorult helyzetben tehát a magyar elittel való egyeztetések száma látványos módon megnövekedett.

1743–1744. folyamán is hasonló gyakorlat érvényesült, amikor országgyűlés összehívására nem került sor, funkcióját 1744-ben részben konkurzus gyakorolta, amely az osztrák örökösödési háború során a növekvő francia offenzívával szemben a második nemesi inszurrekciót is megajánlotta.⁶¹⁷ Mária Terézia az 1741. évi 11. törvénycikket tiszteletben tartva 1743–1744-ben három alkalommal is tartatott a Miniszteriális Konferencián olyan ülést, amelyekre a magyar elit vezető tisztségviselőit meghívatta. A legnagyobb létszámú tanácskozásra 1744. január 9-én került sor, amelyen Colloredo, Dietrichstein, Harrach, Herberstein, Kinsky, Nesselrode és Starhemberg mellett (Koller József kancelláriai referensen kívül) hét magyar főnemes is részt vett, az egyháziak közül gróf Erdődy Gábor Antal (1684–1744) egri püspök és gróf Patachich Gábor (1699–1745) kalocsai érsek, a világiak közül pedig Batthyány kancellár, Esterházy József és öccse, Ferenc, Nádasdy Lipót tárnokmester, valamint gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) személynök képviseltette magát.⁶¹⁸ A Mária Terézia bizalmát élvező, *homo novus* Grassalkovichcsal kapcsolatban érdemes hangsúlyozni, hogy a vizsgált korszakban ő volt az egyetlen személynök, aki a Miniszteriális Konferencia résztvevője lehetett, véleményére pedig egy-egy kérdésben később kamaraelnökként is adott a Konferencia. 1743–1744 folyamán a magyar főúri delegáció jelenlétében tartott konferenciák mindegyikén jelen volt Batthyány kancellár, két alkalommal Esterházy József, egy-egy alkalommal pedig (a felsorolaton kívül) Pálffy nádor és gróf Erdődy György Lipót (1680–1759) kamaraelnök is.⁶¹⁹ A rendi elit tehát a krízisidőszakban igen aktívan be lett vonva a Habsburg-nagypolitika formálásába, legalábbis rendszeresen lehetőséget

⁶¹⁶ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 75. Konferenzprotokolle Franz I. (1741–1745) fol. 32., 56. Közülük a diétán, bizonyos kérdésekben az Esterházy-testvérek, hasonlóan az Erdődy-fivérekhez, ellenzéki álláspontot foglaltak el. Horváth, 1873. 234.

⁶¹⁷ Andorka, 1893. A háború tágabb kontextusához lásd: Poór, 2006.

⁶¹⁸ A tárgyalás tartalmáról az ülésjegyzőkönyv csupán címszavas tájékoztatást nyújt, de a legfontosabb kérdést a Magyar Királyság háborúhoz való katonai és pénzügyi hozzájárulása jelentette. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 53. I–II. fol. 15.

⁶¹⁹ Erdődy György 1743. szeptember 22-én Batthyány kancellárral együtt további konferenciaülésen is részt vett. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 53. IX–XII. fol. 84.

23. kép: Johann Ernst Mansfeld:
Gróf Batthyány Lajos nádor,
1765 után

24. kép: Johann Christoph Sysang:
Gróf Batthyány Károly tábornagy,
1750 körül

kapott rá, hogy véleményét a Miniszteriális Konferencián képviselje.⁶²⁰ Érdemes kiemelni, hogy Batthyány kancellár 1743–1744-ben összesen huszonegy (tizenegy-tíz) konferenciaülésen vett részt, de ekkor már öccsének, Károlynak a politikai jelentősége, befolyása is egyértelmű módon növekedésnek indult, aki 1743-ban mint horvát bán és lovassági tábornok hat alkalommal is résztvevője volt konferenciaülésnek, oly módon, hogy ezen tanácskozáson rajta kívül más magyar főúr nem is volt ott.⁶²¹ Strattmann Eleonóra fiai tehát kiváló módon követték a családi mintát, bizalmas kapcsolatot alakítottak ki az udvari elittel, amelyet befolyásszerzésük növelésére is remekül fel tudtak használni. Batthyány Lajos és Károly a Miniszteriális Konferencia leggyakrabban hívott magyar vendégeivé váltak az 1740-es években, amely

⁶²⁰ A magyarok többsége ugyan olyan konferenciaülésen vett részt, amelyek elsődleges témája a Magyar Királysághoz kapcsolódott, de a problémákat a háború és a hadigazdálkodás szerteágazó kontextusában tárgyalták. Batthyány Károly pedig nem csak magyar vonatkozású ügyekben tudott a konferencia munkájába bekapcsolódni.

⁶²¹ A következő konferenciaüléseken vett részt Batthyány más magyar tanácsadó jelenléte nélkül: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 53. I–II. fol. 145.; VII–IX. fol. 69–70.; X–XI. fol. 81., 104., 114.; XII. fol. 78.

nagy mértékben magyarázható a politikai helyzettel és az általuk viselt tisztségekkel, de érvényesülésükben személyes kapcsolataik és tehetségük is alapvető szerepet játszott.⁶²² Batthyány Károly 1743-tól, tehát már hét évvel konferenciaminiszteri kinevezését megelőzően a konferenciaülések résztvevőjévé vált, akinek véleményére nemcsak magyar, hanem hadi és külpolitikai témájú megbeszéléseken is kíváncsiak voltak.⁶²³

Az 1740-es évtized második felében tizenhat konferenciaülésen sikerült magyar főrendek részvételét azonosítani, tehát a Habsburg Monarchia külpolitikai pozíciójának a megerősödését és a hadi krízis enyhülését követően csökkent a magyar főnemesekkel folytatott tanácskozások száma, de így is évente több alkalommal kérték ki Batthyány Károlynak vagy a magyar udvari kancellárnak a tanácsát, viszont többtagú főnemesi küldöttségek fogadására vizsgált korszakunkban már nem került sor.⁶²⁴ 1745-ben Batthyány Lajos még két ízben volt jelen mint kancellár a Miniszteriális Konferencia ülésén, helyét 1746-tól Nádasdy Lipót vette át, de már korábban is egy-egy alkalommal, 1744. szeptember 27-én és 1745. december 6-án a kancelláriát (nyilván Batthyány távolléte vagy akadályoztatása miatt) Pálffy Miklós tanácsos képviselte.⁶²⁵ 1745-ben a magyar főrendek közül még Esterházy Ferenc, leendő tárnokmester és idősebbik fia, Miklós (1711–1764) mint drezdai követ vett részt diplomáciai témájú konferenciaülésen, amely hosszabb időre az utolsó olyan tanácskozás volt, amelyen nem a kancellár vagy Batthyány Károly képviselte volna a magyar főnemesség véleményét.⁶²⁶

1750 után Batthyány Károly konferenciaminiszteri kinevezésével új korszak vette kezdetét, ami egészen új minőséget jelentett a magyar főrendek legfelső politikai szinteken való térnyerése szempontjából. Magyar főnemes először vált a bizalmas uralkodói és állami ügyekkel foglalkozó Titkos Konferencia tagjává, tehát már nemcsak a Magyar Királysággal összefüggő ügyek-

⁶²² Batthyány Lajos például Kinsky kancellár sógora volt.

⁶²³ Batthyány egyedül az 1747. évben nem vett részt egyetlen konferenciaülésen sem, ez azonban Bécsből való távollétével magyarázható, ugyanis 1746–1748 között osztrák Németalföld minisztere (*bevollmächtigter Minister*) volt. Zedinger, 2000. 149–150. Batthyány pályafutásáról bővebben lásd: Kökényesi, 2017/a.

⁶²⁴ 1746–1749 között a következő konferenciaüléseken sikerült magyar tanácsadók jelenlétét azonosítani: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 55. I–VI. fol. 1., 34., 36.; VII–XII. fol. 115., 167.; Kt. 75. Konferenzprotokolle Franz I. (1741–1745) fol. 126.; Kt. 75. Konferenzprotokolle Franz I. (1746–1750) fol. 4.; Kt. 56. VII–IX. fol. 58.; Kt. 60. IX–XII. fol. 76., 77., 97.; Kt. 61. I. fol. 35.; V–VI. fol. 80.; Kt. 63. XI–XII. fol. 76.; Kt. 63. s.d. 1.

⁶²⁵ Pálffy a konferenciaüléseken rangjára való tekintettel a miniszterek között foglalhatott helyet, az 1744. évi tanácskozásra Koller József mint referens is elkísérte. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 54. IX–XII. fol. 5.; Kt. 55. VII–XII. fol. 167.

⁶²⁶ Az 1745. február 24-én tartott konferenciaülésen rangidősként az idősebb Esterházy töltötte be az elnöki tisztségét, a két Esterházyt kívül a megbeszéléseken Colloredo, Harrach és Kinsky, valamint Barthenstein referens vett részt, amelynek témái közé tartozott a szász követ instrukciója is. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 55. I–VI. fol. 36.

ben kérték ki rendszeresen magyar főúr véleményét, hanem a nagypolitikát érintő bármilyen kérdésben.⁶²⁷ Bár fontos hangsúlyozni, hogy a konferenciaminiszterek – mint Batthyány is – rendszeres, de nem állandó résztvevői voltak a tanácskozásoknak, például József főherceg főudvarmestere 1752-ben ugyan hatvanhárom konferenciaülésen jelen volt, de így is lehet olyan megbeszélést találni, amin nem vett részt.⁶²⁸ 1750–1765 között a Miniszteriális Konferencia 270 olyan ülését sikerült azonosítani, amelyen magyar főnemes részt vett. Ebben az időszakban a magyar főrendek közül Batthyány dominanciája egyértelműen érvényesült, ő maga 268 tanácskozáson volt jelen, a Magyar Udvari Kancellária tizenhét ülésen képviseltette magát, további magyar főnemes pedig csupán egyetlen ülésen vett részt.⁶²⁹ A tanácsadók részvétele alapján tehát úgy tűnik, hogy Batthyány Károly, illetve a Magyar Udvari Kancellária vezető tisztségviselői szinte teljes mértékben ki tudták elégíteni a Miniszteriális Konferencia magyar főrendekkel szemben támasztott igényeit, ők minden felmerülő ügyben képesek voltak a tanácsadásra.

A Miniszteriális Konferencia 1753. február 14-i ülésén Colloredo birodalmi alkancellár, Khevenhüller főkamrás és Batthyány *ayo*, illetve Bartenstein titkár mellett gróf Esterházy Miklós mint újonnan kinevezett szentpétervári követ is jelen volt (aki korábban már drezdai követként is részt vett konferenciaülésen).⁶³⁰ Esterházy Miklós a magyar főnemeselek sorából kikerült első „karrierdiplomatának” tekinthető, miként Olga Khavanova nevezi, aki szentpétervári küldetése előtt Lisszabonban és Drezdában is teljesített szolgálatot.⁶³¹ Igen egyedi karrierpályát befutó, a külügyekben jártas és az udvari világban otthonosan mozgó főúrról van szó, akinek jelentései rendszeresen képezték a Miniszteriális Konferencia tanácskozásának témáját, tehát nem meglepő, hogy Bécsben tartózkodása alatt – hasonlóan más követekhez –

⁶²⁷ Úgy tűnik, mintha Mária Terézia megfogadta volna Batthyány Lajos 1741. évi tanácsát, és nem önálló Magyar Udvari Tanácsot szervezett, hanem egy megbízható magyar főurat (ráadásul az egykori kancellár öccsét) juttatta állandó tanácsadói pozícióba.

⁶²⁸ A későbbiekben Batthyány Károly konferenciárészvételeinek hivatkozásait egyfelől a terjedelemre való tekintettel, másfelől a magyar ügyekhez való közvetlen kapcsolódás hiánya miatt nem tartjuk célszerűnek egyenként közreadni. Batthyányval kapcsolatban csak a közvetlenül tárgyalt konferenciaülések kapnak külön hivatkozásokat.

⁶²⁹ A Magyar Udvari Kancellária képviselőitében a következő konferenciaületekre került bizonyíthatóan sor: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 66. III–IV. fol. 101.; VII–VIII. fol. 75., 156., 162.; Kt. 69. VI. fol. 15.; IX. fol. 39., 54.; Kt. 70. X. fol. 3.; 147.; Kt. 71. IV. fol. 43.; Kt. 82. Konferenzextrakte 1758. V–VII. fol. 2.; Kt. 83. Konferenzextrakte 1758. X–XII. fol. 1., 11.; Kt. 84. Konferenzextrakte 1759. I–IV. fol. 1.; Konferenzextrakte 1759. V–VIII. fol. 3.; Kt. 86. I–II. fol. 134.; Konferenzextrakte 1760. I–III. fol. 3.

⁶³⁰ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 71. II. fol. 59.

⁶³¹ Khavanova, 2019. Vagy a témához lásd még: Khavanova, 2016. Különös viszont, hogy a korszak másik neves magyar diplomáciai szolgálatot vállaló főúranak, herceg Esterházy Pál Antalnak (1711–1762) a nevét nem olvashatjuk az ülésszorgönyvekben, ami talán a hiányos forrásadottságokkal magyarázható. Esterházy pályájáról és diplomáciai küldetéséről lásd: Kalmár, 2019.

diplomáciai kérdésekkel foglalkozó konferenciaülés résztvevője volt.⁶³² Esterházy személyére hat évvel korábban még a császárvárosi porosz követ is felfigyelt. II. Frigyes 1746–1748 közötti bécsi követe, gróf Otto Christoph von Podewils (1719–1781) 1747 decemberében pár oldal terjedelemben különálló jelentést készített Esterházyról.⁶³³ Podewils Esterházyról szóló relációjának értékét növeli, hogy a porosz követ önálló jelentést az uralkodópáron kívül igen kevés személyről (például Haugwitzról) készített, ellenben József főherceg, Kaunitz, Khevenhüller, Ulfeld vagy Bartenstein bemutatása különféle jelentéseinek a részletét, és nem önálló témáját képezte. Podewils ellenséges ország követeként meglehetősen negatívan jellemezte Esterházyt: felszínes, ateista embernek, tipikus francia stílusú, gőgös és önhitt udvari arisztokrataként ábrázolta, aki gondosan ügyelt *honnête homme* imázsának fenntartására. Ezen tulajdonságokon túl Podewils jelentésében azonban a tehetséges, céltudatos és az udvarhoz lojális főúr jellemzőit is felfedezhetjük, aki a császári hadseregben is eredményesen teljesített, majd diplomáciai szolgálatba lépett, karrierje, udvari elismertsége pedig folyamatosan erősödött. Nem véletlen, hogy az udvari és kormányzati körökben megbecsült főúr Szentpétervárról való 1762. évi hazatérését követően a Magyar Nemesi Testőrség komoly presztízzsel járó kapitányi méltóságát nyerte el szolgálatai jutalmaként, miként ennek körülményeiről már korábban is esett szó.

A Miniszterialis Konferencia 1750–1765 közötti üléseire a magyar udvari kancellárok két időszakban, 1751–1752-ben és 1758–1760-ban kaptak rendszerebben meghívást. Az előbbi időszakban a Magyar Udvari Kancellária bevonása a tanácskozásokba egyértelműen az 1751. évi országgyűléssel, és az országgal kapcsolatos problémák előtérbe kerülésével magyarázható.⁶³⁴ A Habsburg Monarchiában 1749-ben meginduló reformprogrammal párhuzamosan a Magyar Királyság iránti politikai érdeklődés is megerősödött. A diéta keretében nádorválasztásra is sor került, az 1751. márciusában elhunyt Pálffy János helyét kellett pótolni, amit – Erdődy György ellenében – Batthyány Lajos tudott megszerezni magának, aminek udvari előkészítésében Batthyány Károlynak is juthatott szerep.⁶³⁵

1753 után Kaunitz államkancellári kinevezésétől kezdve a Miniszterialis Konferencia veszített korábbi súlyából, tehát az ülések számának megrit-

⁶³² Esterházy Miklós karrierjének elindítása szempontjából igen sokat köszönhetett apjának, Ferenc tárnokmesternek, aki rendkívül alapos oktatásban részesítette, külföldi *Kavalierstourra* küldte tanulni, majd fia hazatértét követően mindent megtett annak érdekében, hogy a Helytartótanácsnál tanácsosi pozíciót járjon ki a számára, amiről Batthyány Lajos kancellárral folytatott levelezése tanúskodik. Lásd (többek között): MNL OL P 1314. Nr. 72493., 72509. Az apa négy év alatt tudta elérni célját, Miklós 1738-ban nyert kinevezést a Helytartótanácsnál. Ember, 1940. 199.

⁶³³ Podewils, 1850. 62–65.

⁶³⁴ Az 1751. évi diéta történetének monografikus feldolgozásához lásd: Nagy, 2020.

⁶³⁵ A nádorválasztás körülményeiről lásd: Nagy, 2020. 71–80.

kulása a kancellárok tanácskozásokba való bevonására is hatást gyakorolt. A hétéves háború derekán, 1758–1760-ban viszont évente két–három alkalommal újra bekapcsolódott a magyar udvari kancellár a Konferencia munkájába, ami részben a katonai kiadások miatti konszolidációs törekvésekkel, részben pedig az új kancellár, Pálffy Miklós személyével magyarázható.⁶³⁶ Pálffyt a konferenciaülésekre mint referens Koller Ferenc kancelláriai tanácsos is elkísérte, aki e téren már nagyobb gyakorlattal rendelkezett, mint hivatali főnöke. Koller ugyanis már 1750-től Nádasdy kancellár állandó kísérője volt a konferenciaüléseken, hasonlóan apjához, Koller Józsefhez, aki pedig korábban Batthyány Lajos kancellár mellett teljesített hasonló szolgálatot.⁶³⁷ A Miniszteriális Konferencia ülésein való részvétel a kancelláriai tanácsosok, referensek politikai horizontját is jelentősen tágíthatta, a tanácskozások rendszeres résztvevői részletgazdag képet alakíthattak ki magukban a Habsburg-kormányzat működéséről, és döntési mechanizmusairól, amit a kancelláriai munka során is kamatoztathattak.

1761 után a magyar főrendek tagjai közül egyedül Batthyány Károly volt jelen néhány konferenciaülésen, ami nem Batthyány pozíciójának gyengülésével, hanem a konferenciaülések számának rendkívüli megritkulásával és ezen tanácsadó fórum korábbi jelentőségének csökkenésével indokolható. Ekkortól a külpolitika terén egyértelműen az Államkancellária és vezetője, Kaunitz került irányító helyzetbe, a belpolitika terén pedig az újonnan alapított Államtanács vált meghatározó központi tanácsadószerző.⁶³⁸

A Magyar Királyság konferenciaüléseken tárgyalt ügyei

A Titkos (vagy Miniszteriális) Konferencia hatáskörébe elsődlegesen a külügyi kérdések tartoztak, de a tanácsadó testület hatásköre nem volt mereven lehatárolva, a konferenciaüléseken a Habsburg Monarchia bármilyen stratégiai jelentőségű és több kormány szerv együttműködését igénylő problémáját megvitathatták. A cseh–osztrák örökös tartományok ügyei önálló módon igen ritkán kerültek a Konferencia elé, de elvétve még erre is sor került, például 1737. augusztus 27-én, az örökös tartományok városait érintő gazdaság és -várospolitikai témában tartottak tanácskozást.⁶³⁹ A Német-római Birodalommal vagy a Habsburg-fennhatóság alatt álló itáliai területekkel, esetleg Németalfölddel kapcsolatos ügyek, erősebb külpolitikai beágyazottságuk

⁶³⁶ Pálffy személyéhez és tevékenységéhez lásd: H. Balázs, 1987. 113–116.; Pálffy, 1884.

⁶³⁷ A két Koller közötti időszakban, 1746-ban egy alkalommal Fekete György kísérte el Nádasdy kancellárt a konferenciaülésre. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 56. VII–IX. fol. 58.

⁶³⁸ Az Államtanács intézményéhez bővebben lásd: Gonsa, 2019; Ember, 1935; Hock, 1879. 7–98.

⁶³⁹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 47. Konv. 2. fol. 92–107.

miatt jóval gyakrabban kerültek a Konferencia elé. Miként a Miniszteriális Konferenciának az Erdélyi Fejedelemség ügyeibe is közvetlen beleszólása volt, 1761-ig fontosabb kérdésekben az Erdélyi Udvari Kancellária felettes szerveként működött.⁶⁴⁰ Például az 1755-ben kinevezett új erdélyi kancellár, Bethlen Gábor számára is feladatként lett megfogalmazva, hogy a Konferenciával rendszeresen egyeztessen, azon belül pedig kiváltképp Königsberg konferenciáminiszterrel és kamaraelnökkel tartsa a kapcsolatot, akit pedig Mária Terézia az erdélyi ügyek „speciális” miniszterévé (*Ministrum Meum Specialem in Rebus et Negotiis Transylvanicis*) nevezett ki.⁶⁴¹ Az előző fejezetben nyomon követhettük, hogy a magyar főnemesek miként tudtak bekapcsolódni a Konferencia munkájába, a jelen fejezet célja pedig általános áttekintést nyújtani a Konferencia elé került magyar vonatkozású ügyekről. Természetesen e fejezet keretei között nem vállalkozhatunk arra, hogy teljes és részletekbe menő bemutatást közöljünk több mint öt évtized politikatörténetéről, ezért a következőkben az általános súlypontok és néhány példa vizsgálatára fogunk szorítkozni. A Magyar Királysággal kapcsolatos ügyek alapvetően négy (politikai, hadi, gazdasági és vallásügyi) témakörben kerültek a Titkos Konferencia elé, ezek közül az általános politikai (leginkább országgyűléssel, országos politikával kapcsolatos) kérdések bemutatására térünk ki részletesebben, de néhány példán keresztül a többi területre is igyekszünk kitékinteni.

Az országgal és a rendekkel kapcsolatos politikai kérdések az országgyűlések alatt, illetve a diéták előkészítése során kerültek leggyakrabban a Miniszteriális Konferencia elé. VI. Károly regnálása alatt láthattuk, hogy a konferenciaüléseken a magyar tanácsadókkal való egyeztetések néhány alkalomtól eltekintve az 1719–1723 közötti időszakra korlátozódtak. De Magyar Királysághoz kapcsolódó témákat már 1719 előtt is tárgyalt a Konferencia, például 1711-ben hadi- és külpolitikai kontextusban foglalkoztak több ülésen is – magyar tanácsadók részvétele nélkül – a Rákóczi-szabadságharc ügyével.⁶⁴² Hasonló módon tárgyaltak a Titkos Konferencián az 1716–1718 közötti Habsburg–török háborúról és az azt lezáró pozsareváci békéről, illetve mindezek keretében az 1717-től az Oszmán Birodalomban tartózkodó Rákóczi-emigrációról.⁶⁴³ Ugyanez a gyakorlat érvényesült 1721-ben is, amikor a merkantilista reformtervek jegyében – az 1719-től szabad kikötőváros-

⁶⁴⁰ A témáról bővebben lásd: Trócsányi Zsolt X. lábjegyzetben idézett tanulmányaiban.

⁶⁴¹ MNL OL B 2 1755. Nr. 51.

⁶⁴² Erre már Szekfű Gyula is felhívta a figyelmet. Lásd: Szekfű, 1924. 38.

⁶⁴³ Többek között: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 22. 1717. VI–VIII. fol. 16.; 1718. I–VII. fol. 27–28.; VIII–XII. fol. 5–6.

nak számító – Fiume sorsáról, az adriai hajózásról, kereskedelem- és kikötő-fejlesztésekről folytattak tárgyalásokat.⁶⁴⁴

1719-ben azonban a magyar elittel történő politikai egyeztetések terén változást érzékelhetünk. Az uralkodó alapvető politikai célkitűzését jelentette a *Pragmatica Sanctio* bel- és külföldi elfogadtatása, tehát lánya, Mária Terézia számára a nőági örökösödés biztosítása. Nem véletlen, hogy a magyar rendekkel való egyeztetéseknek, illetve az 1722–1723. évi országgyűlés előkészítésének a jelentősége is felértékelődött.⁶⁴⁵ A Habsburg-örökség egybentartása és a Habsburg Monarchia nagyhatalmi státuszának a fenntartása szempontjából alapvető jelentőségű volt a trónöröklés kérdésnek a Magyar Királyságon belüli rendezése, amely helyzetben a magyar rendek alkupozíciója is látványosan megerősödött. 1719–1720 folyamán a Pozsonyban ülésező rendi konkurzus, valamint az előző diéta kezdeményezésére összehívott, átfogó reformtervezetek kidolgozására hivatott *Systematica commissio* vezető, főnemesi tagjaival történt több alkalommal tanácskozás.⁶⁴⁶ A Titkos Konferencia már ekkor foglalkozott a magyar igazságszolgáltatás reformjának, a Helytartótanács régóta napirenden lévő alapításának, valamint a porta-összeírások felülvizsgálatának az ügyével, amely kérdések a következő diéta legfontosabb reformtémáinak számítottak.⁶⁴⁷ A rendek által is szorgalmazott reformok és a Habsburg-nőági örökösödés elfogadtatása ekkor igen szorosan összekapcsolódott az udvari politikában. Az 1720. július 15-én tartott konferencián, amelyen Savoyai Eugén, Trautson főudvarmester, Sinzendorf kancellár és Gundacker Thomas von Starhemberg vett részt, a következő diéta előkészítése volt a téma.⁶⁴⁸ A magyar főúri elittel való kommunikáció ugyan jelentősen megélénkült ebben az időszakban, de nélkülük, szűk körben is tartottak magyar ügyekkel kapcsolatos egyeztetéseket. A konferenciaülésen megtárgyalták Esterházy Imre zágrábi püspök véleményét,⁶⁴⁹ aki szerint a

⁶⁴⁴ Lásd többek között: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 24. 1721. I–VI. fol. 161–184. Az osztrák–horvát tenger mellék kormányzatáról és fejlesztési terveiről bővebben: Faber, 1995.

⁶⁴⁵ Az országgyűlés politikai kommunikációs formáinak az értelmezéséhez lásd: Forgó, 2020.

⁶⁴⁶ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 23. 1719. fol. 81., 85–86.; Kt. 23. 1720. IV–VIII. fol. 22. A *Systematica commissio* munkájához és reformjavaslataihoz bővebben lásd: Kőnyi, 1932.

⁶⁴⁷ A konferenciaülések uralkodónak tett felterjesztései megtalálhatók a kancelláriai levéltárban is. Az 1719. július 3-i ülés után tett felterjesztéshez lásd: MNL OL A 1 1719. Nr. 11. A forrás alapján látszik, hogy a Pálffy nádor vezette magyar főúri csoport igyekezett az ország érdekeit szem előtt tartva eljárni, a *Systematica commissio* által javasolt reformokat előmozdítani, de azok elfogadásának a jogát mindvégig az országgyűlésnek tartották fenn.

⁶⁴⁸ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 23. 1720. IV–VIII. fol. 52–59. A konferenciaülésre röviden Horváth Mihály is utalt alapvető művében: Horváth, 1873. 108. 1720 júliusára már a linzi, bécsi, klagensfurti, grazi és laibachi tartományi gyűlés is elfogadta a *Pragmatica Sanctiót*. Bővebben lásd: Turba, 1913. 94–106.

⁶⁴⁹ Esterházy a korszak egyik legaktívabb politikai szereplője volt, aki a nőági örökösödés elfogadtatásának is jól ismert szószólója, illetve a *Systematica commissio* egyik vezető egyénisége, (egy ideig)

női örökösödés kérdését a diéta elé lehet vinni, az országgyűlést pedig már a következő év (1721) májusára vagy júniusára össze lehetne hívni. Ezzel szemben a Konferencia más véleményekre (korábbi magyar deputációk tanácsára) hallgatva inkább hajlott arra, hogy a diéta összehívása nagyobb előkészületeket igényel, ezért célszerű lenne „jobb időre” elhalasztani azt, ugyanis tartani lehet attól, hogy a vita során a magyar rendek szabad választási jogot követelnek majd, illetve tartottak a felekezetek közötti feszültségek elszabadulásától is.⁶⁵⁰ Amit biztosra vettek, hogy a diétán a mágnások miatt nem kell majd nyugtalankodni, sokkal inkább az alsótáblán léphetnek fel komoly problémák.

A Konferencia véleménye szerint „ezen nagy mű sikeres kivitelezésénél” különös gondossággal és előkészületekkel kell eljárni, az intézkedéseket hat pontban összefoglalva sorolták fel: 1. A bizottsági munkáját még a diéta összehívása előtt segíteni kell, a rendi panaszokat minél inkább orvosolni, a közvélemény hangulatát pedig javítani szükséges. Fontos célkitűzés, hogy a bizottsági munkálatok és a reformintézkedések jó hangulatot keltsenek a megyei nemesség és a városi polgárság körében. 2. Meg kell bízni a nádort, az esztergomi és a kalocsai érseket, valamint további főnemeseket azzal, hogy bármilyen eszközzel, „keggyel, reménnyel, ígérettel és jó szóval” képviseljék a nőági örökösödés ügyét. Érdemes a diétáig a megüresedett egyházi és világi tisztségeket betöltetlenül hagyni, ezáltal is motiválttá tenni a pályázókat a további szolgálatokra. 3. Rátermett személyt kell a személynöki pozícióhoz juttatni. 4. A főispánok a megyei követeket az udvar szándékai számára nyerjék meg. 5. Enyhítésekkel a protestánsok bizalmát is meg kell szerezni. 6. Már az országgyűlési meghívóba érdemes beírni a női örökösödés ügyét. Mindezek mellett pedig hasonló intézkedéseket szükséges az Erdélyi Fejedelemségben is érvényre juttatni. A javaslatok VI. Károly tetszését is elnyerték. A Habsburg-kormányzat tehát elsősorban a főnemesi elitre támaszkodva, reformok, jutalmazások és (ideiglenes) kompromisszumok mentén igyekezett a magyar rendi társadalom támogatását megnyerni.

A diéta összehívását tekintve a megfelelő időpont kiválasztása alapvető szempontnak számított, ami még egy évvel később is komoly fejtörést okozott a bécsi kormányzati elit számára. 1721. július 13-án ült össze Savoyai Eugénnel tanácskozássra ugyanaz a négy miniszter, mint akik egy évvel korábban a magyar rendekkel szemben folytatandó stratégiát is megfogalmazták.⁶⁵¹ Az elmúlt egy évben pedig a Magyar Udvari Kancellária legalább két

elnöke is volt. Forgó, 2017. 140–150. Esterháznak nagy szerepe volt abban, hogy a horvát rendek már 1712-ben felajánlották az uralkodónak a nőági örökösödés törvénybe iktatását. Turba, 1913. 41–46.

⁶⁵⁰ A Német-római Birodalomban a katolikus és a protestáns rendek között a felekezeti ügyekben való döntéshozásról ekkor parázs viták folytak. Stollberg-Rilinger, 2007. 98–99.

⁶⁵¹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 24. VII–XII. fol. 9–10.

alkalommal képviseltette magát a Titkos Konferencia ülésén.⁶⁵² A Konferencia véleménye szerint a diéta összehívását már nem lehet tovább halogatni, annál is inkább, mivel az uralkodó ígéretet tett rá, hogy háromévente sor fog kerülni országgyűlésre, szóval a meghívókat a tél folyamán ki kellene küldeni.⁶⁵³ A királyi előterjesztésekből a női örökösödés kérdéskörét jobbnak látták kihagyni, helyette sokkal célszerűbbnek ítélték az ország oszmán uralom alól való teljes felszabadulására (pozsareváci béke, 1718), valamint a meginduló reformokra fókuszálni. Az alsótáblával folytatandó tárgyalások során érdemesnek tartották a történeti előzményekre, I. (Anjou) Mária királynő, vagy (Luxemburgi) Erzsébet régens, esetleg a trónöröklési joggal bíró (Jagelló) Anna példáira utalni. Az újszerzeményi területek (katonai határőrvidék) visszacsatolásának a témáját viszont úgy vélték, hogy minél inkább kerülni szükséges, tehát az udvar kompromisszumkészsége erre a kérdésre már nem terjedt ki. Végül a Konferencia fontosnak tartotta azt is, hogy az erdélyi országgyűlés még a magyar előtt fogadja el a *Pragmatica Sanctiót*, amivel kapcsolatban gróf Hugo Damian von Virmont (1666–1726) erdélyi főhadparancsnok mellett Bornemisza János alkancellárral és Kornis Zsigmond gubernátorral szükséges egyeztetéseket folytatni. A tervezettel VI. Károly is mindenben („placet in toto”) egyetértett, de hozzátette, hogy tartsanak majd még a Magyar Udvari Kancellária és Esterházy Imre, zágrábi püspök bevonásával Konferenciát. Tehát a dinasztia iránt lojális magyar elit egy-egy tagjának konferenciaülésekre való bevonása egyértelmű módon uralkodói szándékot tükrözött.

Hosszas előkészületek után, az előzetes terveknek megfelelően 1722 júniusára összehívták Pozsonyba a diétát, amelyet megelőzően már március 30-án elfogadta az erdélyi országgyűlés a *Pragmatica Sanctiót*.⁶⁵⁴ A előkészületek sikeresek voltak, miként Csekey István, a téma monográfusa írja: „A kérdés tehát 1722-ben már nem afelől forgott, hogy [a rendek] elfogadják-e a nőági trónöröklést, hanem sokkal inkább afelől, hogy mit kívánjanak érte az udvartól.”⁶⁵⁵ A *Pragmatica Sanctio* elfogadtatásáért és az országgyűlés sikeres lebonyolításáért a főnemesi elit komoly szervezőmunkát végzett, nem véletlen, hogy VI. Károly külön levélben fejezte ki a háláját Pálffy Miklós nádornak, Koháry István országbírónak és Csáky Imre kalocsai érseknek.⁶⁵⁶

⁶⁵² ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 23. 1720. IX–XII. fol. 180.; Kt. 24. 1721. I–VI. fol. 53.

⁶⁵³ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 24. VII–XII. fol. 62–67v.

⁶⁵⁴ Csekey, 1917. 234.; Turba, 1913. 129–137. A pozsonyi diéta előkészületeivel kapcsolatban 1722. március 2-án tartottak több magyar főméltóság (Csáky Imre érsek, Pálffy nádor, Illésházy kancellár, Esterházy Imre zágrábi püspök, valamint Hunyadi László kancelláriai referens) bevonásával konferenciát, a jegyzőkönyvet azonban kiemelték az előterjesztések-sorozatból. A konferenciaülés ismertetéséhez lásd: Kónyi, 1932. 151.

⁶⁵⁵ Csekey, 1917. 242.

⁶⁵⁶ ÖStA HHStA Ungarische Akten Kt. 427. Nr. 57–59.

De mellettük a diéta koordinálásában az országgyűlés két királyi biztosa, a magyar ügyekben is jártos Gundaker Thomas von Starhemberg és Franz Ferdinand von Kinsky (1678–1741) cseh főkancellár,⁶⁵⁷ a konferenciaülések alkalmi tanácsadója és egyúttal Batthyány Lajos sógora is kivette a részét. A diéta nagyobbik részén az alsótáblán a betegeskedő Horváth Simoncsics János személynök helyett – Pálffy nádor ajánlására – az alnádor, felsőbüki Nagy István állt helyt.⁶⁵⁸ Az országgyűlés után közvetlenül a magyar ügyek, köztük az új reformoktervezetek (mint a Helytartótanács felállításának) a megvitatására pedig Erdődy László Ádám alkancellár állt a Titkos Konferencia rendelkezésre, amelynek tagjai az uralkodóval együtt 1723 őszén a cseh királykoronázás miatt Prágában tartózkodtak.⁶⁵⁹

A Magyar Királyság volt kronológiailag az utolsó a Habsburg Monarchia országainak és tartományainak a sorában, amely elfogadta a *Pragmatica Sancti*ót, ezt követően VI. Károly legfontosabb külpolitikai célkitűzését lánya örökösödési jogának az európai hatalmakkal történő elfogadtatása jelentette.⁶⁶⁰ Az 1728–1729. évi országgyűlés jóval kisebb súllyal bírt az uralkodó számára, ekkor figyelmét, az új (1726-ban hivatalba lépett) francia első miniszter André-Hercule de Fleury (1653–1743) bíboros politikája, az angol-spanyol háború (1727–1729) és az azt lezáró soissoni békekonferencia, vagy az Ostendei Kelet-Indiai Társaság ügyei sokkal inkább lekötötték, nem véletlen, hogy a Titkos Konferencián sem foglalkoztak önálló ülés keretében a diéta ügyeivel.⁶⁶¹ Változást e téren Pálffy Miklós nádor 1732. február 20/21-én, Pozsonyban bekövetkezett halála hozott.⁶⁶² Az üggyel – angol, holland diplomáciai kérdések mellett – már három nappal később, 1732. február 24-én a Titkos Konferencia is foglalkozott.⁶⁶³ A tanácskozáson a szokásos tagok – Savoyai, Sinzendorf és Starhemberg – mellett Königsberg tábornagy, diplomata vett részt, de magyar tanácsadót – nyilván a kérdés kényes természetére és szabadabb megvitatására való tekintettel – nem hívtak meg. A megbeszélés forrásértékét növeli, hogy nemcsak az ülésjegyzőkönyv, hanem Bartenstein kapcsolódó felterjesztése is fennmaradt róla.⁶⁶⁴ A felterjesztésből kide-

⁶⁵⁷ Szijártó, 2010. 55. Kinsky 1728–1729-ben is királyi biztos volt, ekkor társa, Nesselrode főhadbiztos volt. Hende, 2021. 32.

⁶⁵⁸ Csekey, 1917. 252–253.

⁶⁵⁹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 25. 1723. V–XII. fol. 15., 70., 77. (Az utóbbi két őszi ülésre került sor Prágában.)

⁶⁶⁰ Rill, 1992. 177–187.

⁶⁶¹ Legalábbis a fennmaradt ülésjegyzőkönyvek és előterjesztések alapján ez a kép rajzolódik ki, amit további levéltári források természetesen árnyalhatnak.

⁶⁶² Sigmund Friedrich von Khevenhüller szerint február 20-án hunyt el Pálffy, a *Wienerisches Diarium* értesülései szerint pedig 21-én. Bizonyára a 20. és 21. közötti éjjelen történhetett a haláleset. ÖNB HS Nr. 14085. fol. 174r.; WD 1732. 02. 27.

⁶⁶³ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 149–151.

⁶⁶⁴ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 153–158.

rül, hogy uralkodói kérésre ült össze a Konferencia a helyzet megoldására, a fő dilemmát pedig az jelentette, hogy helytartót nevezzenek-e ki, vagy inkább ideiglenesen az országbíró jogköreit bővítsék-e ki. A nádorválasztás folyamatát a diéta összehívása miatt igen nehézkesnek tartották, és ezt a lehetőséget mindenképp kerülni szerették volna. A tanácskozás résztvevői (kiváltképp pedig Starhemberg) tisztában volt vele, hogy a nádor helyét hivatalosan az országbírónak, vagy akadályoztatása esetén a tárnokmesternek kellene átvennie, de mindemellett azzal is, hogy helytartó alkalmazása nem ismeretlen gyakorlat a magyar történelemben, példaként említi az elmúlt évszázadból (a Wesselényi-összeesküvés vérbefojtását követően), hogy báró Johann Caspar von Ampringen (1619–1684) gubernátor mellett Szelepcsényi György (1595–1685) esztergomi érsek is a helytartói méltóságot viselte.⁶⁶⁵ Ennek megfelelően egyházi személy is elláthatná ezt a funkciót, alkalmas jelöltről azonban a Konferenciának nincs tudomása: a prímás, Keresztély Ágost öreg, és amúgy sem szeretik az országban, Csáky Imre bíboros vagy gróf Kollonich Zsigmond pedig „nem rendelkeznek olyan rendkívüli tulajdonságokkal”, hogy ezt a feladatot „tanácsos lenne” rájuk bízni.⁶⁶⁶

A magyar világi főméltóságok közül egyedül az országbíró, az elhunyt nádor öccse, Pálffy János került szóba,⁶⁶⁷ akit a nádori méltóság legesélyesebb jelöltjének tartottak (például Csáky Zsigmond tárnokmester megválasztása mint lehetséges alternatíva fel sem merült), de helytartói kinevezését nem látták célszerűnek, úgy vélték, hogy jelenleg is számos funkcióban helyettesítheti a nádort. Részletesebben tárgyalták meg a nem magyar születésű főurakat, ami az uralkodói szándékkal is egybevágóhatott, ugyanis VI. Károly már a konferenciaülés előtt azzal a kikötéssel élt, hogy ne konferenciaminiszter legyen a helytartó, amivel közvetett módon tematizálta a gondolkodás irányát. A tanácskozáson a lehetséges jelöltek között négy cseh főnemes került szóba a korábban említett Franz Ferdinand von Kinsky cseh főkancellár mellett, gróf Maximilian Ulrich von Kaunitz (1679–1746) császári diplomata, Morvaország tartományi előljárója (*Landeshauptmann*), valamint két Schaffgotsch, gróf Johann Anton von Schaffgotsch (1675–1742), Szilézia tartományi előljárója, valamint távoli rokona, gróf Johann Ernst von Schaffgotsch (1675–1747), prágai fővárgráf (*Oberstburggraf*).⁶⁶⁸ Kinskyvel kapcsolatban

⁶⁶⁵ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 154.

⁶⁶⁶ „Weder der Cardinal Czaky, noch Cardinal Kolloniz sind just mit solchen außerordentlichen eygenschaften begabt, daß ihrentwillen rathsam wäre auß diesen viam extraordinarium zu verfallen”. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 154v.

⁶⁶⁷ Pálffy János ekkor még nem régóta viselte az országbírói méltóságot, ugyanis arra gróf Koháry István (1649–1731) halálát követően nyert kinevezést.

⁶⁶⁸ A két Schaffgotschnál a felterjesztésben csak a cseh, illetve a sziléziai jelző szerepel, de ez alapján egyértelműen azonosíthatóak. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 155.

úgy vélték, hogy neki bizalmas magyar kapcsolatai vannak (mint említettük, Batthyány Lajos a sógora, illetve a felesége Pálffy Mária Augusztá, az elhunyt nádor unokája volt), vele a magyarok sem lennének bizalmatlanok, ő azonban nem szívesen vállalná el (talán pont kiváló magyar kapcsolatai miatt) ezt a megbízást, valamint Kinsky előléptetése esetén gróf Wilhelm Albrecht von Kolowrat-Krakowsky (1678–1738) cseh alkancellárnak kellene a cancellária vezetését átvennie, amit nem tartottak kívánatosnak.⁶⁶⁹ Kaunitz (a későbbi államkancellár apjának) a helytartói kinevezését azért tartották megfontolandónak, mert ő rendelkezett magyarországi birtokokkal, tehát némi helyismerettel is bírt, ugyanis apja, gróf Dominik Andreas von Kaunitz (1654–1705), császári diplomata, későbbi birodalmi alkancellár az 1687. évi országgyűlésen magyar indigenátusra tett szert.⁶⁷⁰ A két Schaffgotschot nyilván kormányzati tapasztalatuk miatt vették számításba, de a magyar ügyekben való jártasságuk hiánya miatt hamar ki is zárták őket a lehetséges jelöltek sorából.⁶⁷¹

A Konferencia legrészletesebben a császári udvarban nevelkedett Lotaringiai Ferencel, VI. Károly leendő vejével foglalkozott, akivel kapcsolatban korábban felmerült, hogy sziléziai tartományi előjárónak tegyék meg.⁶⁷² Az épp nyugat-európai *Kavalierstouren* résztvevő Lotaringiai Ferenc helytartói kinevezése mellett több érv is szólt, egyfelől az udvar politikai céljai szempontjából előnyösebb megoldásnak tűnt, mint ha született magyar viselné a pozíciót, másfelől a Konferencia véleménye szerint a magyarok, köztük az országbíró is a herceget könnyebben elfogadnák, mint bárki mást, így ő hosszabb ideig maradhatna pozícióban, mint bármely más jelölt. Ám Lotaringiai Ferenc kinevezését is igen problematikusnak tartották, nagyon ügyes politikát kellene ahhoz folytatni, hogy a jelen helyzetben a magyarok őt előbbutóbb a pozíciója miatt „ne gyűlöljék meg” (*nicht verhasst zu machen*).⁶⁷³ A konferenciaülés jegyzőkönyve tömören úgy összegezte a megbeszélést, hogy „Lotaringiai herceg [kinevezése] nem tanácsos, az ügyet hagyni kell a következő nádorválasztásig”.⁶⁷⁴ A Konferencia tehát annak ellenére, hogy

⁶⁶⁹ Kinsky Starhemberghez hasonlóan 1723-ban magyar indigenátust is kapott. A rendek Kinsky iránti szimpátiája a honfűsítés indoklásában is jól érzékelhető: „irántuk jelen gyűlésük alatt és máskor is buzgón tanúsított kedves szívbéli készségét elismerni igyekezvén”. CJH, 1657–1740. 651–653. Kolowratral kapcsolatban az ülésgjegyzőkönyv egyértelműben fogalmaz, mint a felterjesztés: „Der Kolowrat hat ein accidens gehabt. will nicht.” ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 150v.

⁶⁷⁰ CJH, 1657–1740. 355.

⁶⁷¹ Johann Anton von Schaffgotsch első felesége, gróf Serényi Mária Franciska (1679–1707) rendelkezett magyar kötődésekkel, de ő már jóval korábban elhunyt.

⁶⁷² ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 150v; 155v. Lotaringiai Ferenc életéhez és tevékenységéhez lásd: Zedinger, 2008.

⁶⁷³ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 156r–156v.

⁶⁷⁴ „Für den Herzog von Lothringen nicht rathsam. die sachen lassen bis zur wahl eines Palatini.” ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II.; ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 34. 1732. I–II. fol. 150v.

magyar tanácsadók nem vettek részt az ülésén, nem fogalmazott meg a magyar rendi társadalom érdekeivel élesen szembehelyezkedő tanácsokat. A jegyzőkönyv alapján megállapítható, hogy a tanácskozáson egyértelműen, a magyar ügyekben legjáratosabb Gundacker Thomas von Starhemberg véleménye érvényesült, akire VI. Károly számos kérdésben hallgatott, de Lotaringiai Ferenc helytartói kinevezésében az uralkodó vele szemben más álláspontot képviselt, aki ugyanis országgyűlést még nem akart összehívni, de a herceg pozícióba juttatását jó megoldásnak tartotta.

A Titkos Konferencia másnap (február 25-én) is foglalkozott Lotaringiai Ferenc helytartói kinevezésének kérdésével, illetve később, március 15-én Bartenstein a Konferencia nevében további felterjesztést intézett az uralkodóhoz.⁶⁷⁵ A felterjesztés az uralkodó szándékának megfelelően hangsúlyozta, hogy nem alkalmas most az idő diéta összehívására, az országgyűlés munkáját ugyanis nem lehet csak erre a kérdésre korlátozni, ott további problémákkal kellene foglalkozni. Továbbra is úgy vélték, ha helytartót kell kinevezni, akkor erre a pozícióra Lotaringiai Ferenc a legalkalmasabb személy, vele lennének a magyar rendek a legkevésbé elégedetlenek. Mindemellett a magyar rendektől nem szabad a reményt elvenni, hogy alkalmas időben majd újra lehetőségük lesz nádort választani, tehát az országban ne támadjon bizalmatlanság a kormányzattal szemben. Véleményük szerint azt a felfogást kell erősíteni, hogy az ország javát szolgálja, hogy ilyen magas rangú személy lesz a helytartója, aki az uralkodóval is közeli és rendszeres kapcsolatban áll. A helytartó számára történő instrukció kidolgozásával kapcsolatban a Magyar Udvari Kancelláriával kell egyeztetést folytatni, valamint alkalmas személyt kell találni a helytartó magánkancelláriájának vezetésére. Az utóbbi feladattal kapcsolatban három, már sokat bizonyított cseh tisztségviselőt ajánlottak az uralkodó figyelmébe: Bernhard Heinrich von Germeten magyar kancelláriai (korábbi kamarai) tanácsost, valamint a Cseh Udvari Kancellária két tanácsosát, Johann Anton von Widmannt (1675–1739) és Franz Anton von Langert.⁶⁷⁶ A Konferencia véleménye szerint Germeten magyar ügyekben való jártassága megkérdőjelezhetetlen, az idősebb Widmann is rálátással bír magyar kérdésekre, ugyanis már Wratislaw főkancellár idején bevonták a hasonló tárgyalásokba, egyedül Langer nem rendelkezett releváns tapasztalattal, viszont ő a herceg számára már adott korábban tanácsokat. VI. Károly a pozícióra a Konferencia első számú jelöltjét, Germetent nevezte ki, aki a magyar hivatalrendszernek is a részét képezte, így talán kevésbé

⁶⁷⁵ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 35. III–IV. fol. 21–26.

⁶⁷⁶ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 35. III–IV. fol. 25. Érintőlegesen felmerült egy negyedik jelölt neve is, a magyar ügyekben szintén járatos, az 1728–1729. évi országgyűlésen a királyi biztosok mellett referensi pozíciót betöltő Johann Georg von Mannagetta (†1751) neve is, akit a feladatra alkalmasnak találtak, de az ő Béctől való hosszabb távollétét nem tartották célszerűnek.

számíthatott a magyar rendek számára kívülállónak.⁶⁷⁷ 1732. március 24-én pedig Lotaringiai Ferenc helytartói kinevezésére is sor került.⁶⁷⁸ A tárgyalások alapján látszik, hogy a Titkos Konferencia, ami alapvetően uralkodói és összbirodalmi érdekeket igyekezett szem előtt tartani, nem helyezkedett markánsan szembe a magyar rendi társadalom érdekeivel, sokkal inkább a békés belső állapotok fenntartására és az aktuális politikai kihívások minél kevesebb feszültséget kiváltó megoldására törekedett.

VI. Károly regnálása alatt több alkalommal nem hívták össze az országgyűlést, így Lotaringiai Ferenc 1741-ig maradt meg helytartói tisztségében, és 1740-ig a Magyar Királyság egészét érintő általános politikai kérdések nem kerültek a Titkos Konferencia elé (legalábbis a felterjesztések-sorozatban nem láttuk nyomát).⁶⁷⁹ Az 1730-as években az uralkodó és a bécsi kormányzati elit figyelmét elsősorban a katonai-diplomáciai konfliktusok – mint a lengyel örökösödési háború (1733–1738) vagy az újabb oszmán háború (1736–1739) – kötötték le. Az utóbbi háború a Magyar Királyságot is közvetlenebbül érintette, a magyar csapatok, illetve a magyar főúri származású katonák aktívan kivették a részüket a harcokból, az utóbbi csoport pedig a hadvezetésben is fontos szerepet kapott, miként láthattuk, Pálffy János is katonai felkészültségének és pozíciójának köszönhetette, hogy 1737-ben a Titkos Konferencia ülésére meghívást kapott. Az elhúzódó háború finanszírozása rendkívüli módon megerhelte az uralkodói kincstárat, a bevételek növelése több konferenciaülés tárgyát is képezte. 1738. szeptember 12-én a következő katonai évre igyekeztek a költségvetést összeállítani, amelyet a kormányzati vezetők nagyjából 11 millió forintban állapítottak meg.⁶⁸⁰ Ezen összeg eléréséhez a cseh–osztrák örökös tartományok egy részében, kiváltképp a Vencel-korona országaiban a bevételek növelését irányozták elő, de ez a Szent Korona országait nem érintette, amelyek együttesen a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, illetve ide számítva a Katonai Határőrvidéket és a Temesi Bánságot is 3 286 000 forintos hozzájárulásukkal a teljes költség 29,87%-át viselték.⁶⁸¹ Nem meglepő, hogy a tanácskozáson magyar tanács-

⁶⁷⁷ Germeten Lotaringiai Ferenc helytartói kinevezését követően új pozíciójában teljesített szolgálatot, de a Magyar Udvari Kancelláriánál (távolléte ellenére) továbbra is, egészen 1739. évi haláláig a tanácsosok között tartották számon. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 32v.

⁶⁷⁸ ÖStA HHStA UR LUK Nr. 424. A kinevezést a Királyi Könyvekben két hónappal később jegyezték fel: MNL OL A 57 Bd. 36. fol. 709–710.

⁶⁷⁹ Az 1730-as évek háborúinak finanszírozásához az uralkodó a rendek anyagi hozzájárulását konkurrensszerűen kérte, amelyekre 1734–1737 között évente sor került. A tárgyalásokon a főnemesi elit egy-egy Bécsben is rendszeresen megforduló tagja, mint Erdődy Gábor Antal és bátyja, György, Esterházy Imre esztergomi érsek vagy Pálffy János országbíró a *subsidium*-megajánlás fontos szószólói voltak. Szijártó, 2010. 235–241.

⁶⁸⁰ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 48. 1738. VII–IX. fol. 50–73.

⁶⁸¹ A Magyar Királyság hozzájárulása 2,5 millió, az Erdélyi Fejedelemségé 0,55 millió, az újszerzeményi területek együttesen 0,236 millió forintot tett ki. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 48. 1738. VII–IX.

adó nem vett részt, nem úgy, mint a két évvel későbbi, 1740. szeptember 22-én megtartott kormánysszervek közötti konferencián, amelynek Batthyány Lajos kancellár és Koller József referens is résztvevője volt, ugyanis a katonaság téli elszállásolásának a terheit bizonyos, főként felső-magyarországi vármegyék már igen nehezen viselték.⁶⁸² A terhek arányosabb elosztását a Konferencia és az uralkodó is támogatta, de a katonai beszállásolás kérdése a későbbi országgyűléseknek is rendszeresen visszatérő problémáját képezte.⁶⁸³

A politikai helyzet viszont egy hónappal később, VI. Károly váratlan halálát követően rendkívüli módon megváltozott. Négy nappal az uralkodó halála után, 1740. október 24-én a kríziskezelés jegyében Mária Terézia, Lotaringiai Ferenc, Sinzendorf, Starhemberg, a két Harrach (a cseh udvari kancellár és az Udvari Haditanács elnöke), valamint Pálffy János, a leendő nádor részvételében tartottak konferenciaülést, amelyen a magyar ügyek, a trónöröklés biztosítása is a tanácskozás tárgyát képezte.⁶⁸⁴ A megbeszélésen Gundacker Thomas von Starhemberg sürgette leginkább a magyar diéta mielőbbi összehívását, az előkészületekkel kapcsolatban pedig jó stratégiai érzékkel hangsúlyozta, hogy a főispánokat a vármegyékbe kell küldeni, és kiemelte a leendő országgyűlésen a tisztségadományozások (*Chargen Vergabung*) fontosságát.⁶⁸⁵ Starhemberg véleményét a jelenlévők is osztották, így a kijelölt irányvonalat jegyzőkönyvbe is foglalták. Batthyány Lajos kancellárral és a magyar főúri elit egy-egy tagjával az egyeztetések, miként az előző fejezetben is láthattuk, a diéta előkészítése és ülésezése alatt is rendszeresen zajlottak. A tárgyalásokról elsősorban ülésjegyzőkönyvek maradtak fenn, amelyek alapján leginkább a konferenciaülések témáit követhetjük nyomon, illetve a diéta történetét további adatokkal árnyalhatjuk, de részletes, a magyar rendekkel szemben megfogalmazott stratégiai tervek nem állnak rendelkezésre, az iratanyagban még a nádorválasztással szemben sem maradt fenn hasonló előterjesztés. Ezt a megváltozott politikai körülményekkel, az idő szűke miatt a gyors döntéshelyzetekkel és a magyar tanácsadók részvételével magyarázhatjuk.

Mindemellett érdemes egy konferenciaülést a Magyar Udvari Kancellária kapcsolódó iratanyaga alapján mégis közelebbről megvizsgálni.⁶⁸⁶ 1741. július 20-án Esterházy primás, Sinzendorf kancellár, Starhemberg bankdeputációelnök, Pálffy nádor, Dietrichstein kamaraelnök, Königsegg tábornagy, Harrach haditanácselnök, Nesselrode főhadbiztos és Batthyány kancellár részvételével tartottak Pozsonyban tanácskozást, amelyen a (hivatalvezetők-

fol. 54r–54v.

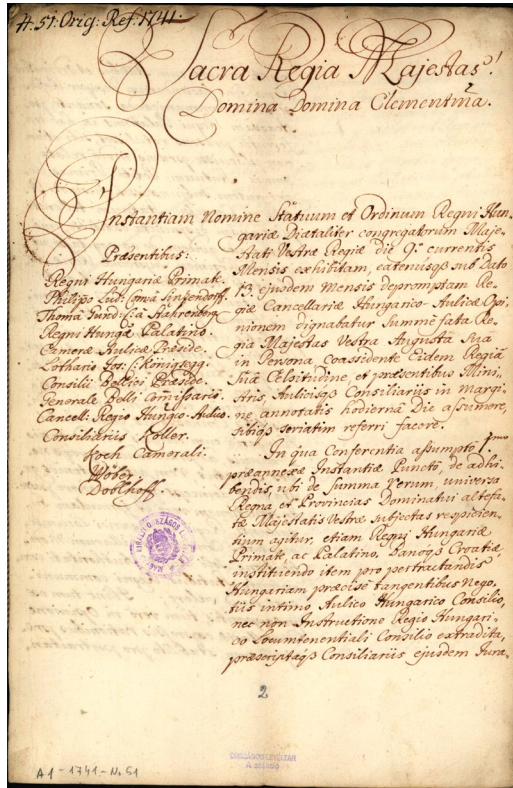
⁶⁸² ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 50. IX–XII. fol. 31–42.

⁶⁸³ Szijártó, 2010. 260–261.

⁶⁸⁴ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 48. 1738. VII–IX. fol. 127.

⁶⁸⁵ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 48. 1738. VII–IX. fol. 127.

⁶⁸⁶ MNL OL A 1 1741. Nr. 51.

25. kép: A Magyar Udvari Kancellária 1741. július 22-én kelt felterjesztése, ami a két nappal korábbi konferenciaülés résztvevőit is feltünteti

höz képest) alacsonyabb rangú tisztségviselők közül pedig Koller József kancelláriai tanácsos, Ignaz von Koch (†1763) kamarai tanácsos, Wöber haditanácsos és Karl Hieronymus Holler von Doblhoff (†1767) udvari tanácsos is jelen volt.⁶⁸⁷ Az országgyűlés első szakaszában tartott konferenciaülés a bécsi kormányzati és a magyar főúri elit között folytatott fontos egyeztetésnek számított, amely a diétai tárgyalások menete szempontjából alapvető stratégiai kérdésekben foglalt állást. A megbeszélés az országgyűlés július 9-i ülésének rendi kívánalmaira reagálva négy témakör köré csoportosult, amelyek a következők voltak: 1. a Magyar Udvari Tanács problémaköre; 2. az önálló magyar hadbiztonság kérdése; 3. kamarai szervezettel és ügyintézéssel kapcsolatos problémák (bányaügy, sókereskedelem); 4. további, részletesebben nem

⁶⁸⁷ Az ülésjegyzőkönyv szerint a primás és a nádor véleményét felolvasták, de a kancelláriai felterjesztésen úgy tüntették fel őket, mintha ténylegesen jelen lettek volna. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 75. Konferenzprotokolle Franz I. (1741–1745) fol. 8. Az ülést Horváth Mihály is kivonatossan ismerteti (a tanácskozást ő július 22-re datálja): Horváth, 1873. 230–231.

tárgyalt rendi sérelmek (marhakereskedelemmel, jászok és kunok kiváltságaival, a pesti invalidusházzal kapcsolatos ügyek). Mielőtt a Konferencia elé vitték volna az ügyek megvitatását, július 13-án a Magyar Udvari Kancellária véleményét is kikérték a problémákkal kapcsolatban.⁶⁸⁸

Az ülés után készült felterjesztés alapján leginkább a rendi kívánalmakat és a kancellária, illetve Esterházy Imre esztergomi érsek és Pálffy János nádor velük kapcsolatban megfogalmazott véleményét ismerhetjük meg. A rendi sérelmek és kívánalmak alapján jól látszik, hogy az országgyűlés első fázisának hangadó csoportjai pontosan tisztában voltak az udvar kiszolgáltatott helyzetével és megerősödött alkupozíciójukkal, amit igyekeztek saját politikai céljaik érdekében minél jobban kihasználni. A Magyar Udvari Kancellária viszont – hasonlóan az esztergomi érsekhez és a nádorhoz – a diétai tárgyalások során is a mérsékelt reformok híve volt, a Habsburg–magyar közjogi kapcsolatokban alapvető változások kikényszerítését nem támogatták. Esterházy Imre és Pálffy János sem tartotta megfelelőnek a rendek hangadói által megütött hangnemet, sőt a primás bizonyos kívánalmak lehetetlenségével kapcsolatban kifejtette, hogy a rendek „ne kívánjak új eget és új földet” (*non desiderati neque novum Coelum, neque novam Terram*).⁶⁸⁹ A legfelső kormányzati körökkel tárgyaló magyar elit tehát nem tartotta szükségesnek (vagy akár a hosszabb távú politikai realitással összeegyeztethetőnek) új magyar intézmények létrehozását, sokkal inkább a meglévő struktúrák megfelelő működtetésében látta a megoldást. A nádor és a primás is egyetértett abban, hogy a belföldi ügyeket a Helytartótanácsra keresztül kell intézni, nagyobb súlyú ügyeket pedig velük, szűk körben egyeztetve az udvarban célszerű megvitatni.⁶⁹⁰ A magyarországi önálló Hadbiztosság tervét sem tartották reálisnak, a nádor szerint működőképesebb rendszer lenne, ha bizonyos időközönként a magyar rendek képviselői közvetlenül az Udvari Haditanácsnál és az Udvari Hadbiztosságnál folytathatnának tárgyalásokat. A kamarai ügyintézés alapvető átalakítása mellett sem szólaltak fel, sőt érzékelték azt az általuk szükségszerűnek vélt folyamatot, hogy a tartományi kamarák függetlensége az Udvari Kamarával szemben folyamatosan csökken, ezért a rendi kérelmek kielégítésére elegendőnek tartották a Magyar Kamara Udvari Kamarától való függetlenségének a további deklarálását, valamint hangsúlyozták, hogy a rendek bizalmát növelné, ha a hivatalokban a magyar

⁶⁸⁸ A korábban bemutatott, pontos datálás nélküli kancelláriai felterjesztés (kivonata) azonos kell, hogy legyen az itt említett felterjesztéssel. ÖStA HHStA HA OMeA ZA ÄZA Kt. 40. Nr. 24.

⁶⁸⁹ MNL OL A 1 1741. Nr. 51.

⁶⁹⁰ A rendek egy csoportja ekkor a Helytartótanács átalakítására is javaslatot tett. A tanácsosok létszámát tizennégy főre csökkentették volna, oly módon, hogy a tanácsosok fele köznemes, a másik fele pedig (egyházi és világi) főnemes legyen. Kolinovics, 1790. 273–274. A Helytartótanács átalakítását a kancelláriához hasonlóan a primás és a nádor sem támogatta, a hivatal számára történő instrukció kiadását uralkodói kiváltságnak tartotta. MNL OL A 1 1741. Nr. 51.

kamarai ügyekkel magyarok foglalkoznának.⁶⁹¹ A marhakereskedelemmel kapcsolatos terhek növekedését pedig a nádor is aggasztónak találta, jelezte, hogy egyre kevesebb haszon marad a marhahajtóknál.

A konferenciaülés alapján úgy tűnik, hogy a magyar főúri elit egyfajta közvetítő funkciót látott el a Habsburg-kormányzat és a magyar rendek között. Ezen szűk, a konferenciaülésekre is meghívott tanácsadói kör az udvarral és a magyar rendi társadalommal is kapcsolatban állt, így tudott több-kevesebb sikerrel közvetíteni közöttük, ami a diéta sikeréhez is nagyban hozzájárult.⁶⁹² Az 1741. évi országgyűlés fontos mérföldkövet jelentett a Habsburg Monarchia, illetve a dinasztia és a magyar rendek közötti kapcsolat történetében, ami kölcsönös kompromisszumok elfogadása nélkül nem tudott volna megvalósulni. Már az 1742. év elején megkezdődött a nemesi felkelőcsapatok hadba állítása, amelyért háláját a kiszolgáltatott helyzetben lévő Mária Terézia külön érzelmes levélben fejezte ki Pálffy János nádornak.⁶⁹³ A nádori csapatok morvaországi bevetését Bartenstein a királynőnek február 16-án írt levelében külön sürgette, amire hamarosan sor is került, tavaszra II. Frigyes hadtesteit sikerült a morva területekről kiszorítani, a Habsburg- és a Hohenzollern-udvar 1742. július 28-án békét kötött.⁶⁹⁴ Két évvel később, 1744-ben a háborús erőviszonyok változásával, a porosz király újabb hadba lépésével a bécsi udvar újból szorult helyzetbe került, amiért Mária Terézia újból a magyar rendekhez fordult a második nemesi felkelés megajánlására. Diéta összehívására nem volt idő, ezért a királynő a főúri elit segítségét kérte, amelynek tagjaival már 1743-tól újra megindultak a tárgyalások, akik közül Batthyány Lajos és immáron öccse, Károly is a konferenciaülések egyre rendszeresebb résztvevőivé váltak. A magyar tanácsadók részvételével folytatott tárgyalások nemcsak hadi, hanem gazdasági, kereskedelmi és vallásügyi kérdésekre is kitértek.

A háborús kihívásokkal párhuzamosan a bécsi kormányzati elit a magyar belügyeket is igyekezett figyelemmel kísérni, a valláspolitikai kérdések ekkor különösen felkeltették az udvar érdeklődését. 1742. május 15-én Starhemberg elnöklete alatt, Kinsky és Ulfeld kancellárok, illetve Bartenstein referens jelenlétében tartottak konferenciaülést, amelyre valószínűleg a megvitatandó kérdések kényes természete miatt rendhagyó módon nem hívtak meg magyar tanácsadót, de a Magyar Udvari Kancellária véleményét előzetesen

⁶⁹¹ Láthattuk, hogy a következő években az Udvari Kamaránál is megerősödött a magyar tisztségviselők jelenléte.

⁶⁹² A kompromisszumok elfogadását 1741-ben is rendkívül komoly viták övezték: Horváth, 1873. 232–237. Pálffy János nádor különösen fontos szerepet játszott a kompromisszumos álláspont képviselésében.

⁶⁹³ ÖStA HHStA Ungarische Akten Kt. 427. Nr. 66.

⁶⁹⁴ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 52. 1742. I–VI. fol. 56–57.

kikérték.⁶⁹⁵ A fő problémát a Szabolcs vármegyei tisztikar megrendszabályozása jelentette, amire királyi biztos kiküldését javasolták, ugyanis a korábbi tapasztalatok alapján erre a helyi főispán: gróf Zichy Miklós (1709–1758) kevésbé tűnt alkalmas személynek, helyette a kancellária egyetértésével az idős gróf Károlyi Sándor (1669–1743) megbízását javasolták. „A mai világban uralkodó zavaros állapotok közepette, és mivel a külföldi hatalmak ismert módon oly nagy fáradozásokat tesznek, hogy Magyarországon és Erdélyben zavargásokat keltsenek, a vármegye helyzete és akatolikus lakossággal való telítettsége miatt, különleges megfontoltsággal kell eljárni.”⁶⁹⁶ A fő problémát nemcsak Szabolcs vármegyében, hanem országos szinten a Helytartótanács jelentései alapján abban látták, hogy a protestáns társadalom körében egyre több helyen fokozódik az elégedetlenség a *Carolina Resolutió*val, tehát a hivatalselők számára a szentek és Szűz Mária nevét is tartalmazó, a protestáns hitelvekkel ellenkező dekretális eskü letételével, illetve a vallásgyakorlatot további területeken szabályozó rendeletekkel szemben. A rendelet kijátszására is több helyen sor került, a helyzetet pedig sok szempontból veszélyesnek tartották, ugyanis a kényes és kiszolgáltatott politikai körülmények között a protestáns felekezetűek sérelmeinek a fokozódását elkerülendőnek tartották, de a másik oldalon pedig a katolikus klérus panaszait is kezelni kellett. Mária Terézia az esküformulán semmiképp sem szeretett volna változtatni, ami rendeleti erőre 1742. december 24-én emelkedett, amikor is megerősítette apja vallásügyi rendelkezéseit.⁶⁹⁷

Mária Terézia még a szorult politikai helyzetben sem volt hajlandó a protestánsok javára engedni, ami jól tükrözi a fiatal királynő erős katolikus neveltetését és világnézetét, illetve a későbbi valláspolitikáját is előrevetíti.⁶⁹⁸ A kérdésről és a rendelet fogadtatásáról Mária Terézia a Miniszterialis Konferencia 1743. április 19-i ülésén is kikérte magyar főúri tanácsadók (Batthyány kancellár, Erdődy kamaraelnök, id. Esterházy Ferenc, Nádasdy tárnokmester, illetve Koller referens) véleményét, akik szintén nem szólaltak fel a rendelkezés ellen, megfelelőnek találták azt, sőt Erdődy György kamaraelnök inkább kevesek tiltakozásáról, de a többség, főként a katolikus főnemesség és nemesség támogatásáról számolt be.⁶⁹⁹ Ekkortól a valláspolitikai kérdések, illetve a rekatolizáció előmozdításával összefüggő ügyek egyre rendszeresebb témáivá váltak a Miniszterialis Konferencia üléseinek, amelyek megvitatá-

⁶⁹⁵ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 52. 1742. I–VI. fol. 128–137.

⁶⁹⁶ „Nebst gegenwärtigen Verwirrten Zustand in Universo, und daß bekandter massen auswärtige Mächten sich so Viele bemühungen geben, unruhen in Ungarn und Siebenbürgen zu erwecken, ist die lag des Comitats, und daß derselbe mit acatholischen innwohneren angefüllet ist, in sonderbahre erwegung gezogen worden.” ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 52. 1742. I–VI. fol. 129v.

⁶⁹⁷ A témáról bővebben lásd: Baráth, 2015.

⁶⁹⁸ Stollberg-Rilinger, 2017. 575–628.

⁶⁹⁹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 53. III–VI. fol. 30.

sába jellemzően (a katolikus vallású) magyar udvari kancellárokat is bevonták. A felekezeti hovatartozás természetesen nemcsak vallási-teológiai jelentőséggel bírt, hanem politikai súllyal is, ugyanis a Habsburg-kormányzat a katolikus vallás híveit tartotta a dinasztia iránt igazán lojális alattvalóknak, ezért igyekezett minél inkább támogatni a rekatolizációt. Ez a törekvés a kiszolgáltatottabb helyzetben lévő örökös tartományok mellett az Erdélyi Fejedelemségben is érvényesült, amellyel kapcsolatos tervek megvitatásának egyik fórumaként szintén a Miniszterialis Konferencia szolgált.⁷⁰⁰

A Magyar Királysággal kapcsolatos ügyek a konferenciaüléseken az osztrák örökösödési háború után, a meginduló reformintézkedések keretében, az 1751. évi országgyűlés körül kerültek újra rendszeresebben napirendre. A fennmaradt ülésjegyzőkönyvek alapján úgy tűnik, hogy a Miniszterialis Konferencia figyelme nem a diéta előkészítése során fordult a legaktívabban a magyar politikai ügyek felé, hanem a rendkívül éles vitákat kiváltó országgyűlési tárgyalások, kiváltképp pedig a nyári ülések idején.⁷⁰¹ 1751. augusztus 22-én, az országgyűlés berekesztése előtt öt nappal az uralkodópár, Colloredo birodalmi alkancellár, Khevenhüller főkamrás, Nádasdy kancellár, gróf Franz Ludwig von Salburg (†1758) főhadbiztos, illetve további referensek jelenlétében tartott megbeszélésen még részletesen, pontról pontra átbeszélték az országgyűlés menetét, illetve néhány vitás (például bányaügyekhez kapcsolódó) kérdést.⁷⁰² Az elhúzódo diétai tárgyalások után, augusztus 29-én nem véltlenül kezdődött a következő sorokkal az Államkancellária felterjesztése: „Részben az eddigi szétszórtság és részben a sok idő miatt, amit a legutóbbi magyar országgyűlés elvett és akadályozott, a felmerülő, fontos államügyeket szokásos szabály és rend szerint konferenciális módon kell [újra] megfontolni és gondozni.”⁷⁰³

Vizsgált korszakunk egészében a Titkos Konferencia, majd az Államkancellária üléseinek időről időre visszatérő témái közé tartoztak a katonai határőrvidékkel, a délvidéki védelmi rendszerrel (különösképp Temesvárral vagy korábban Belgráddal) kapcsolatos kérdések. Ezen területekre a Habsburgok ugyan magyar királyi jogcímen formáltak igényt, a visszafoglaló háborúkat követően azonban nem rendelték ezt a régiót a Magyar Királyság közigazgatása alá, hanem az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara kapott felettük felügyeleti jogot, amelyek vezetői a területtel kapcsolatos, stratégiai

⁷⁰⁰ Mária Terézia erdélyi valláspolitikájáról bővebben lásd: Kovács, 2018.

⁷⁰¹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 66. III–IV. fol. 101.; VII–VIII. fol. 75., 156., 162.

⁷⁰² ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 66. VII–VIII. fol. 156–157. Az iratanyagban az 1751. évi törvények címszavas gyűjteménye is megtalálható: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 66. VII–VIII. fol. 160–161.

⁷⁰³ „Theils die bisherige Zerstreung, und theils die viele Zeit, so zuletzt der Ungarische Landtag weggenommen, haben verhindert, die vorgefallener wichtiger Staats anliegenheiten nach der gewöhnlichen regul und Ordnung conferentialiter zu überlegen und zu besorgen.” ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 66. VII–VIII. fol. 183.

jelentőséggel bíró katonai-gazdasági kérdéseket számos alkalommal a Titkos Konferencia keretében vitatták meg.⁷⁰⁴ Ezen konferenciaülésekre VI. Károly uralkodása alatt a magyar kancellár vagy magyar rendtagok jellemzően nem kaptak meghívást, amiben Mária Terézia regnálása idején szintén változás következett be.⁷⁰⁵ A Magyar Udvari Kancellária bevonása a délvidéki témák tárgyalásába egyre gyakoribbá vált, például 1746. augusztus 4-én Nádasdy kancellár és Fekete György referens jelenlétében tartottak illír ügyekben konferenciaülést.⁷⁰⁶ De legalább ilyen jelentőséggel bírt Batthyány Károlynak a hasonló konferenciátárgyalásokba való bevonása, aki katonaként és horvát banként (1742–1756) a délvidéki ügyekre két szemszögből is rálátással rendelkezett. Batthyány 1749-ben, a Habsburg Monarchia új külpolitikai irányvonalának (*auswärtiges Systema*) megvitatásakor a nagyobb szövetségi rendszerekkel kapcsolatos javaslatai mellett a horvát és délvidéki területek védelmének fontosságát is hangsúlyozta, de kiemelte azt is, hogy a török háborúkat minden diplomáciai eszközzel („éber tekintetű” konstantinápolyi rezidens alkalmazásával) szükséges elkerülni.⁷⁰⁷ Vagy korábban, az 1743. szeptember 16-i konferenciaülésen Batthyány, a magyar rendi érdekeknek megfelelően az újonnan visszaszerzett területek visszacsatolása (vagy legalábbis a folyamat megindítása) mellett szólalt fel.⁷⁰⁸

A hétéves háború során a toborzással, különféle hadműveletekkel kapcsolatban lehet a felterjesztések között a magyar ezredekre, illetve a magyar tábornokokra vonatkozó információkat gyűjteni. Ezen információk egyre növekvő része azonban már nem a Miniszteriális Konferenciához, hanem az Államkancelláriához, illetve a különféle bizottságokhoz érkezett be, és tőlük is ment ki az egyes hadtestekhez, mint az 1756. július 4-i, többek között az erdélyi, szlavóniai és bánáti toborzásra vonatkozó parancs, amit Mária Terézia jóváhagyására egy bizottsági ülést követően gróf Wilhelm Reinhard von Neipperg (1684–1774) tábornagy, az Udvari Haditanács alelnöke jegyzett ellen.⁷⁰⁹ A háború végéhez közeledve, az anyagi terhek növekedésének hatására egyre gyakrabban fogalmazódtak meg különféle pénzszerzési ötletek a kormányzati körökben. A problémával 1760. január 21-én népes konferen-

⁷⁰⁴ Például: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 29. I–II. fol. 33–40.

⁷⁰⁵ Kivételnek tekinthető az 1725. március 25-i konferenciaülés, amelyen Esterházy Imre kancellár és Koller József mint referens is részt vett. Pontosabban Esterházy nevét ugyan feltüntették az ülés-jegyzőkönyvben, de távollévőként jelölték meg. ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 26. 1725. I–VI. fol. 138.

⁷⁰⁶ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 56. VIII–IX. fol. 58.

⁷⁰⁷ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 62. fol. 317., 338.

⁷⁰⁸ „Graff Bathany proponirt, wegen der incorporation halber beschehen ist.” A probléma időszerűségét az Udvari Haditanács elnöke, Johann Philipp von Harrach kérdőjelezte meg, ÖStA HHStA StK Vorträge Kt 53. VII–IX. fol. 70. Sajnos a levéltári állagban csak az ülésről készült jegyzőkönyv található meg, az előterjesztés nem.

⁷⁰⁹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 78. fol. 153–154.

ciatárgyaláson is foglalkoztak, amelyet a legfontosabb tanácsadói kör: Ulfeld főudvarmester, Colloredo birodalmi alkancellár, Khevenhüller főkamrás, Batthyány főudvarmester, Kaunitz államkancellár, Neipperg tábornagy, Haugwitz *Directorium*-elnök, Rudolf von Chotek kamaraelnök és bátyja, Johann Karl von Chotek (1704–1787) cseh–osztrák kancellár, Pálffy magyar kancellár, valamint gróf Heinrich Kajetan von Blümegen (1715–1788) egy évvel később az Államtanács egyik első tanácsosa, illetve Heinrich Gabriel von Collenbach (1706–1790) államkancelláriai referens jelenlétében vitattak meg.⁷¹⁰ A Habsburg-államgépezet számos területén igyekeztek megszorító intézkedéseket érvényesíteni a Magyar Királysággal kapcsolatban, a só árának növelése és a kamarai birtokok áruba bocsátása merült fel lehetőségként, amikről fontosnak tartották, hogy Grassalkovich Antal kamaraelnökkel további egyeztetéseket folytassanak.⁷¹¹ Hasonló intézkedések hatására a magyar kamarai bevételek az 1760-as években jelentős növekedést mutatnak (az évtized eleji 2,6 millió forint körüli összeg az évtized végére elérte a 3,6 millió forintot).⁷¹² Peter Dickson adatai és Szántay Antal elemzése alapján érdemes hangsúlyozni, hogy a Magyar Királyság hozzájárulása a Habsburg Monarchia fenntartásához ebben az időszakban volt a 18. század folyamán a legmagasabb, 1763-ban a teljes bevételek (bruttó) 31,55%-át tette ki.⁷¹³

A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, hogy vizsgált korszakunk utolsó rendi országgyűlésének, az 1764–1765. évi diétának a megvitatására már nem a Miniszteriális Konferencián került sor. Erre – az államkancellár céljainak megfelelően – sokkal alkalmasabb volt az új tanácsadóttestület, az Államtanács, ami a Magyar Királyság ügyeivel *de jure* nem foglalkozott, a gyakorlat azonban – mint Ember Győző kutatásaiból tudjuk – egészen más képet mutatott.⁷¹⁴ Kaunitz 1761-ben ezen a fórumon vitatta meg az elhíresült 12 pontját, amelyben áttekintést adott a magyar ügyekben folytatandó helyes politikáról.⁷¹⁵ Az 1751. évi diéta negatív tapasztalatai alapján levont konzekvenciák gyűjteményéről van szó, ami az összbirodalmi érdekeknek megfelelően a magyar rendekkel szemben szigorúbb kormányzati politikát javasolt, ennek megfelelően kerülendőnek tartotta az országgyűlések összehívását, a tisztségviselői karon belül nagyobb hivatali fegyelmet és lojalitást követelt meg, illetve más tanácsai mellett az Erdélyi Fejedelemség és az új szerzeményi területek különállásának fenntartását is célszerűnek tartotta. Az Államtanács, amely nem rendelkezett állandó magyar tanácsossal, sok-

⁷¹⁰ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 86. I–II. fol. 134–143.

⁷¹¹ ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 86. I–II. fol. 138v; 173v.

⁷¹² Nagy, 1971. 161.

⁷¹³ Dickson, 1987. II. 123–124.; Szántay, 2016. 124. A Habsburg Monarchia pénzügyeinek több évszázadot áttekintő elemzéséhez lásd: Winkelbauer, 2007.

⁷¹⁴ Ember, 1935.

⁷¹⁵ Ember, 1935. 586–588.; H. Balázs, 1987. 68–70.; Szabo, 1994. 303–345.

kal inkább alkalmas volt hasonló kérdések megvitatására, mint a Miniszteriális Konferencia, amelyben Batthyány Károly révén a magyar főnemesség is képviseltette magát. A Kaunitz-féle pontok ellenére Mária Terézia a hétéves háború lezárása után egy évvel mégiscsak fontosnak látta az országgyűlés összehívását. Az Államkancellária iratanyagában megtalálható néhány felterjesztés, amelyek a Kollár Ádám könyve körüli vitát tárgyalják, ezen iratok azonban már nem kerültek a Konferencia elé (legalábbis a kapcsolódó előterjesztések hiánya alapján erre következtethetünk), hanem csupán Kaunitz véleményezte azokat.⁷¹⁶

Kiváló udvari kapcsolatai és integrációja ellenére Esterházy Ferenc volt vizsgált korszakunkban az egyetlen olyan magyar kancellár, aki a Miniszteriális Konferencia egyetlen ülésén sem képviseltette magát (vagy legalábbis a levéltári iratanyagban ennek nem találtuk nyomát), amit elsősorban az intézményi változásokkal magyarázhatunk. Udvari konferencián (*Hofkonferenz*) volt, hogy részt vett Esterházy kancellár: például 1765. augusztus 14-én Ulfeld, Khevenhüller és herceg Johann Adam von Schwarzenberg (1722–1782) főudvarnagy társaságában, amelyen a Szent István Rendről tárgyaltak, de ez más fórumnak számított.⁷¹⁷ Legalább ennyit elárul az intézményi változásokról az is, hogy 1765 őszén Mária Terézia audiencián, Konferencia összehívása nélkül fogadta a magyar rendi elit vezető tagjait, akikkel a társuralkodás problémaköréről folytatott megbeszélést.⁷¹⁸ Az eseményről Grassalkovich Antal 1765. október 3-án kelt levelében részletesen beszámolt rendszeres levelezőpartnerének (nevezhetjük barátjának is), Pálffy Károly Pál tábornagnak: „Sajnálom magam is még most is, hogy minapában otthon nem találván Exliadat [Excellentiádat], az akkori Bécsi Circumstantiakot személyem szerint nem referálhattam. Ott voltak akkor M[éltóságos]. Palatinus [Batthyány Lajos], Iudex Curiae [Pálffy Miklós] és Bán [Nádasdy Ferenc] Urak velem együtt; – De éppen semmi Conferentia nem tartott. M[éltóságos]. Bán Urnak ugyan még akkor Audientiaja nem lehetett, hanem hármakkal szollott F[elséges]. Asszonyunk az Corregentiarul. – Meg egyeztünk azon minnyájan, hogy ez nem Diaétára valo, mert valamint hogy az Országnek minden hire és Consenussa nélkül ha akarná Eö Fölsége, az egész Országait resignálhatná á Fianak, ugymint immediatus Successornak.”⁷¹⁹

⁷¹⁶ Például: ÖStA HHStA StK Vorträge Kt. 30–103.

⁷¹⁷ Khevenhüller, 1917. VI. 123.

⁷¹⁸ Ez a gyakorlat korábban sem volt ismeretlen, de vizsgált korszakunk elején inkább az országgyűlési delegációkat fogadta hasonló módon az uralkodó. A diétai delegációk azonban nagyobb létszámú és heterogénebb összetételű csoportot jelentettek, amelynek tagjait audiencia keretében fogadta az uralkodó.

⁷¹⁹ ÖStA HHStA FA Pálffy–Daun Kt. 17. (további jelzet nélkül) Grassalkovich Antal 1765. 10. 03-án kelt levele.

Részösszegzés

A magyar főnemesség bécsi kormányzerveknél, illetve a legfelső szintű politikai tanácsadószerknél, a Miniszteriális Konferenciánál való érvényesülése az 1711–1765 közötti időszakban igen változatos képet mutat. Míg 1711-ben a bécsi kormányzerveknél mindössze négy magyar főúr jelenlétét sikerült azonosítani (akik kizárólag a Magyar Udvari Kancellária tisztségviselői voltak), addig 1740-re ez a szám hat főre, 1765-re pedig tizenegy főre növekedett, tehát a kezdeti érték kis híján megháromszorozódott.⁷²⁰ A bécsi hivatali integráció azonban nem korlátozódott csupán a főnemesekre, hanem ebbe a folyamatba a jó kapcsolatokkal és megfelelő szakismeretekkel rendelkező nemesi és polgári származású tisztségviselők (mint Meskó Jakab, Rosty István, Száraz György vagy Wlassics András) is képesek voltak bekapcsolódni. A magyar hivatalnokok számának a folyamatos növekedését a bécsi kormányzervek állományának a bővülése is lehetővé tette, a magyar főnemsek térnyerése azonban a tereziánus korszakban akkor teljesedett ki igazán, amikor a hivatalokban a főnemesi tanácsadók számára fenntartott pozíciók látványos csökkenésnek indultak. Az integráció folyamata, mérsékelt intenzitással ugyan, de már VI. Károly uralkodása idején érzékelhető módon megindult. A *natio Hungarica* tagjai számára tanácsosi pozíció nyílt meg olyan bécsi hivatalokban, mint az Alsó-Ausztriai Kormányzat, az Udvari Haditanács vagy az Udvari Kamara, ahol korábban nem, vagy legalábbis magasabb tisztségekben nem volt jellemző a magyar tisztségviselők alkalmazása. A növekedési tendenciák pedig Mária Terézia uralkodása alatt, több hullámban tovább folytatódtak. Ezen folyamatok szempontjából az 1765. év nem jelentett korszakhatárt, láthattuk, hogy az 1774. év is kitüntetett jelentőséggel bírt a magyar elit számára, ekkor nyert ugyanis Hadik András kinevezést az Udvari Haditanács élére, illetve ekkortól, Pálffy Károly kinevezésétől kezdve az Udvari Kamara alelnöki méltóságát is folyamatosan magyar főnemsek töltötték be. Az erdélyi főnemsek hasonlóan látványos térnyerésére nem került sor, de bécsi integrációjuk szempontjából fontos változást érzékelhettünk a tereziánus korszakban, Mária Terézia uralkodása alatt az Erdélyi Udvari Kancellária egyre több fiatal főúr számára vált elérendő karriercéllá.

A magyar főúri elit néhány tagja tehát stratégiai fontosságú pozíciókat volt képes megszerezni a maga számára, amely térnyerési folyamat nemcsak a hivatalok területére korlátozódott, hanem hasonló tendenciákat figyelhettünk meg a Titkos Konferencia esetében is. VI. Károly regnálása idején már több alkalommal sor került arra, hogy magyar tanácsadók részvételében,

⁷²⁰ Az összehasonlításba minden áttekintett kormány szerv állományát beleszámítottuk, főnemeknek pedig azt tekintettük, aki az adott évben rendelkezett főúri címmel.

a magyar elit vagy a magyar udvari kancellár megkerülése nélkül tartottak a Magyar Királyságot érintő ügyekben konferenciaüléseket.⁷²¹ A Habsburg-kormányzat és a magyar rendi társadalom közötti kapcsolat 1741 után új szintre emelkedett, amely jól tükröződik a magyar főúri elit konferenciaüléseken való részvételében is. Batthyány Károly 1750. évi konferenciaminiszeri kinevezése pedig fontos mérföldkő ebben a folyamatban, amikortól is egy magyar főúr már nemcsak a Magyar Királysággal kapcsolatos kérdésekben vált a tanácsadótestület állandó tagjává, hanem véleményét a Habsburg Monarchiát érintő bármilyen kérdésben kifejthette. Batthyány vagy korábban Pálffy János példája a katonaság integrációs funkciójára is felhívja a figyelmet. Míg VI. Károly korszakában a főpapok voltak a konferenciaülések leggyakoribb vendégei (ami persze a Magyar Udvari Kancellárián betöltött pozíciójukkal is összefüggött), addig 1740-től a kancellárok mellett megerősödött a katonai háttérrel rendelkező (mellette egyéb tisztséget is viselő) tanácsadók udvari megbeszéléseken való részvétele. A növekvő tendenciák az intézményi és politikatörténeti változások hatására az utolsó vizsgálati évtizedünkre torpantak meg, ugyanis 1753-tól kezdve a Miniszteriális Konferencia jelentősége fokozatosan csökkent, illetve 1761-től az Államtanács került kulcspozícióba.

A magyar főnemesség kormányzati integrációja alapvetően két szemponttól függött, egyfelől az uralkodói szándéktól és a politikai környezettől, másfelől pedig a tanácsadók kapcsolati tőkéjétől, műveltségétől és az udvari közegben való érdekérvényesítő képességétől. A családi kapcsolatok és stratégiák a kormányzati körökön belüli érvényesülést is nagy mértékben elősegítették, amiből korszakunkban legtöbbször valószínűleg a Mária Terézia trónra kerülése körüli – a krízishelyzetben támogatást nyújtó – magyar elit tagjai, illetve az ő fiaik profitálhattak. Gondoljunk csak Batthyány Lajosra és fiára, Tódorra, Nádasdy Lipótra és Mihályra vagy Esterházy Ferencre és egyedi karriert befutó fiaira, Miklósrá és Ferencre.

⁷²¹ Fontosnak tartjuk még egyszer hangsúlyozni, hogy a fejezetben feldolgozott források, az Államkancellária *Vorträge*-sorozata alapján nem volt lehetséges hiánymentes képet felvázolni. Valamint azt is érdemes megjegyezni, ha magyar származású tanácsadó nem vett részt az országhoz kapcsolódó egy-egy téma megvitatásán, az nem azt jelentette, hogy a magyar oldal az ügy tárgyalásából teljesen ki lett volna hagyva, a Magyar Udvari Kancellária vagy a Magyar Udvari Kamara véleményét külön is kikérhették. De az utóbbi esetben jelentőséggel bír, hogy a konferenciaülésen a Magyar Királyság vagy a magyar rendiség szempontjait nem képviselte a *natio Hungaricából* származó tanácsadó.

III.

Az élet és a halál színterei

LAKÁSLEHETŐSÉGEK A CSÁSZÁRVÁROSBAN

A Habsburg-főváros átalakulása a 18. században

Bécs városa a 18. század folyamán rendkívül látványos fejlődési utat járt be. A konjunkturális időszak a 17. század végén, a város oszmánok általi második, 1683. évi ostromát követően vette kezdetét.¹ A régióra nehezedő török nyomás és fenyegetettség elmúltá egészen új lehetőségeket nyitott a városfejlődés számára. A császárváros lakosságának a lélekszáma kevesebb mint száz év alatt megduplázódott, míg 1700 körül Bécs lakóinak a száma (az elővárosi társadalommal együtt) épphogy elérte a 100 000 főt, Mária Terézia uralkodásának az utolsó éveire már a 200 000 főt is meghaladta.² A Habsburg Monarchia fővárosa a 18. század végére Európa legnépesebb városai közé emelkedett, leghagyva Madridot, Milánót, Rómát, Velencét, vagy a földrengés sújtotta Lisszabont is. A császárváros lakosainak száma Amsterdameával vetekedett, az európai városok sorában pedig csak a több mint 800 000 fős lakossággal rendelkező London, a félmillió lélekszámot meghaladó Párizs, illetve a nagyjából 400 000 fős lakossággal bíró Nápoly előzte meg.³ A városfalak között növekvő metropolisz szükségszerűen hamar zsúfolttá vált, a német értelmiségi utazó, publicista, Johann Michael von Loën már 1717-ben a következőképp fogalmazott a városról: „Bécsben a tömeg még erősebb, mint Párizsban. Ez azért van, mert a város még nem túl nagy. Az emberekkel, lovakkal és rakományokkal állandóan telített utcákon az, aki gyalog jár gyakran életveszélyben van.”⁴ Igen hasonló véleményen volt a Loënnel nagyjából hasonló időben a városban tartózkodó Lady Mary Wortley Montagu (1689–1762), a konstantinápolyi brit követ felesége is. Montagu benyomásai a következők voltak Bécsről: „Ez a város, amelynek az a megtiszteltetés jutott, hogy a császár rezidenciája lehet, nem felelt meg mindenben az elvárásaimnak, sokkal kevesebbet találtam itt, mint amennyit vártam volna, az utcák nagyon zártak és igen keskenyek, nem lehet megfigyelni a paloták szép homlokzatát, bár sok közülük nagyon is megérdemelné a figyelmet, valóban pompások, mindegyik finom, fehér kőből épült és rendkívül magas. A város

¹ Bécs kora újkori várostörténetéről bővebben lásd: Csendes–Oppl, 2003; Lichtenberger, 1977.

² Csendes–Oppl, 2003. 109–111.

³ De Vries, 1984. 305–340. A városi társadalmak hosszabb periódusú fejlődéséhez lásd: Braudel, 2004. 537–569.

⁴ „Das Gewühl in Wien ist noch stärker, als in Paris. Das macht weil die Stadt nicht gar gros ist. Die stets mit Menschen, Pferden und Fuhren bedeckte Straßen setzen einen der zu Fuß gehet, öfters in Lebens-Gefahr gerädert zu werden.” Loën, 1750. 21.

annyira kicsi ahhoz képest, mint ahányan itt óhajtanak élni, hogy az építők, úgy tűnik, úgy tervezték helyrehozni ezt a szerencsétlenséget, hogy az egyik város tetejére egy másikat csapnak, a házak többsége öt-, néhány pedig hatemeletes.”⁵

A beszoritottság érzete Bécsben a 18. század végén is megmaradt, VI. Károly regnálása alatt azonban a város egészen új arculatot kapott, ami az utazók figyelmét és elismerését is kiváltotta. Az uralkodó a Habsburg Monarchia fővárosát igyekezett a Hans Sedlmayr által azonosított *Reichsstil*, vagy a Franz Matsche-féle *Kaiserstil* jegyében barokk metropolisszá formálni.⁶ A *Vienna gloriosa* császári rezidenciaváros kialakítása szorosan kapcsolódott VI. Károly nagyhatalmi terveihez, aki apja, I. Lipót nyomdokain haladva olyan főváros kialakítására törekedett, amely méltóképpen reprezentálja az uralkodó, a dinasztia és a birodalom hatalmát. A spanyol koronáról lemondani kényszerült császár igyekezett a reprezentáció minden eszközét felhasználva a Habsburg Monarchia erejét és jelentőségét demonstrálni. Ezt a célt szolgálták a grandiózus bécsi építkezések, gondoljunk csak a Hofburg Birodalmi Udvari Kancellária-szárnyának, az Udvari Könyvtár (*Hofbibliothek*) épületének, a Spanyol Lovaglóiskolának a kialakítására, a Favorita-kastély fejlesztésére, (az uralkodó védőszentjéről nevezett) *Karlskirche* felépítésére vagy a klosterneuburgi apátság épületének – a Madrid melletti *El Escorial* kolostorpalota mintájára történő – átépítésére, pontosabban az építkezési munkálatok megkezdésére.⁷ Mária Terézia uralkodása alatt, kiváltképp az első évtizedekben megfigyelhető a hasonló reprezentációs törekvések továbbélése: például a nyári rezidenciák, Laxenburg és Schönbrunn fejlesztése, de 1765 után komoly változásokat érzékelhetünk az udvar építészeti programjában is.⁸ A változó uralkodói imázs és reprezentáció jegyében fontos szimbolikus jelentőséggel bíró intézkedés volt a Prater (1766) és az Augarten (1775) megnyitása a nagyközönség számára.

A városban többfajta nyilvánosság létezett egymással párhuzamosan, illetve egymással laza átfedésben, a sokat vitatott habermasi kategóriák alapján az udvar és a főnemesi elit által uralt reprezentatív nyilvánosság mellett

⁵ „This town, which has the honour of being the emperor’s residence, did not at all answer my ideas of it, being much less than I expected to find it; the streets are very close, and so narrow, one cannot observe the fine fronts of the palaces, though many of them very well deserve observation, being truly magnificent, all built of fine white stone, and excessive high, the town being so much too little for the number of the people desire to live in it, the builders seem to have projected to repair that misfortune, by clapping one town ont he top of another, most of the houses being five, and some of them of six stories.” Montagu, 1861. 235. A bécsi lakókörnyezet átalakulásához: Lichtenberger, 1982.

⁶ Sedlmayr, 1938; Matsche, 1981.

⁷ Rill, 1993. 188–206.; Spielman, 1993. 101–122.; Csendes–Oppl, 2003. 24–30

⁸ Csendes–Oppl, 2003. 30–34.; Yonan, 2011.

26. kép: Bernardo Bellotto: Bécs látképe a Mehlmarkt felől, 1760

a polgári nyilvánosság intézményei is létrejöttek.⁹ A tereziánus korszakban fejlődésnek indult a sajtó- és színházkultúra, 1742-ben megszerveződött az első szabadkőműves páholy (*Aux Trois Canons*), és a növekvő városközpontban egyre több könyvkereskedés és kávéház nyílt.¹⁰ A nyilvánosság új intézményei közül több már VI. Károly uralkodása alatt megjelent, például 1736-ban már harminchat személy (*Kaffeesieder*) rendelkezett a császárvárosban kávémérési privilégiummal, számuk 1779-re negyvennyolcra bővült.¹¹

Ez a bécsi közeg a magyar nemesek és főnemesek számára a hazai viszonyokhoz képest egészen új világot és kulturális lehetőségeket jelentett. (A Magyar Királyságban az egyik legnépesebb város, Pozsony lakossága a 18. század végén 30 000 fő körül mozgott.) A városról Székely László is álmélkodva írta: „Bécsben az házak magosság [magasak,] sok contignatiójúak, a Liszt piacon egy 9 contignatiós vagyon. Pincék is szintén úgy contignatióra vannak, még sincs víz benne. Istállót is láttam 2 contignatióst, grádicson

⁹ Habermas, 1993. 51–80.; Melton, 2001. 1–16.

¹⁰ Csendes–Opll, 2003. 431–445., 510–524.; Vöcelka, 2004. 271.

¹¹ 1784-ben a kávémérési kiváltsággal rendelkezők száma már elérte a hatvannégy főt. Weigl, 1991. 1043. A nagy számok ellenére Willebrandt szerint Bécs belvárosában a nagyközönség csupán három kávéházat látogatott. Willebrandt, 1761. 306.

vitték bé az lovat belé.”¹² A zsúfolt és folyamatosan növekvő városban komoly kihívásnak számított mind az utazók, mint a hosszabb ideig Bécsben tartózkodók számára megfelelő szállást találni, sőt az istállókérdés is külön logisztikai problémát jelentett. A fejezet célja egyenként áttekinteni a kínálkozó lakáslehetőségeket, és példákkal illusztrálni azt, hogy a magyar főnemesek egy-egy tipikus csoportja mely alternatívával tudott élni, illetve figyelemmel kísérni azt is, hogy vizsgált korszakunkon belül érzékelhetünk-e tendenciaváltozásokat.

Fogadók

A Bécsben megforduló főnemesek többsége nem a császárvárosban élt, és nem is rendelkezett ott lakással vagy palotával, hanem alkalmi vagy rendszeresen visszatérő vendég volt a városban. Számukra három szálláslehetőség kínálkozott: vagy bécsi ismerősnél, rokonnál szálltak meg, vagy lakást béreltek, vagy fogadóban (*Wirtshaus*) vettek ki szobát. Az első lehetőség kevesek számára adatott meg, egyfelől komoly kapcsolati tőke kellett hozzá, másfelől kevés háztartásban akadt hosszabb időre szabad és magasabb rangú látogató számára méltó hely, amit vendég számára fenn tudtak volna tartani. A szálláshiánnyal küzdő városban a lakásbérlés sem volt egyszerű feladat vagy olcsó megoldás. Ezt első kézből tapasztalhatta meg Székely László is, aki bécsi útja során Bánffy Dénessel együtt havonta 60 rajnai forintot költött szállásra, ami igencsak szép összegnek számított (a század vége felé egy kancelláriai kapuőr éves fizetése 150 forintot tett ki).¹³ Nem véletlen, hogy a lakáskiadást az erdélyi utazó az egyik legjövedelmezőbb üzleti lehetőségnek tartotta. „Bécsben igen nagy questura az házakból való kereset, úgy, hogy minden hónaponként béhozza az maga intrádáját a bécsi ház, e mellett minden embernek, valakinek háza vagyon, szabad korcsmát tartani, abból is igen sok jó be, mivel szüntelen vagyon idegen ember itt elég, s maga népe is bő. Csak az házak béréből is, akinek Bécsben benn háza vagyon a várban, esztendőnként kikeres egynéhány ezer forintot, de e mellett az ház építések is sokba kerülnek, némelyik másfélszázezerbe is, a proportione, kinek minemű nagyságú s hosszúságú házai vannak, és ki miképpen akarja mobilizálni.”¹⁴ A többség számára a legkézenfekvőbb és leginkább elérhető lehetőség a fogadóban való szobabérlés volt. A fogadókban való tartózkodás pedig hosszabb időre, akár hónapokra is nyúlhatott, például Simon Baußner a nagyszebeni

¹² Székely, 2019. 166. A 18. századi magyar utazók Bécs-élményeiről bővebben lásd: Bernárd–Seidler, 2009; Fábri, 2009; Kalmár, 2012/b.

¹³ Székely, 2019. 194.

¹⁴ Székely, 2019. 194.

magisztrátus titkára és a Százak Tanácsának a tagja, 1707. évi bécsi útja során két hónapon keresztül fogadóban (a *Zum weißen Ochsenben*) szállt meg (mielőtt átköltözött volna a jezsuitákhoz), amiért étkezéssel együtt összesen 42 forintot fizetett.¹⁵

Andreas Weigl adatai alapján a bécsi vendéglátásban (a fogadósoktól a kávépörkölőkhöz) az 1750–1760-as években közel ötszáz személy dolgozott, közülük a különféle fogadókban dolgozók száma meghaladta a kétszáz főt.¹⁶ Ennek ellenére nem volt könnyű kihívás a kortárs utazók számára Bécsben szállást is biztosító fogadót találni, amely problémával az 1740-es években Johann Peter Willebrandnak is szembesülnie kellett. A német utazó véleménye szerint: „Muszáj hírül adnunk, hogy Bécsnek nagyon kevés dicsőség jut abból, hogy Németország ezen fővárosában, ahol az összes rendből és minden helyről összesereglett külföldieket lehet találni kevés és szinte egyetlen pompás fogadó sincs”.¹⁷ Willebrand végül három alkalmas fogadót (*zum Wilden Mann, zum goldene Ochsen, zum 3 Hacken*) tudott megnevezni, de ezekkel kapcsolatban is kiemelte, hogy „az ember biztosan nem fogja azt a kényelmet megtalálni, amit kívánna”, az árak azonban ettől függetlenül legalább napi egy forintot tesznek ki.¹⁸ A kényelmetlenségek és költségek ellenére, amelyeket az utazóknak el kellett viselniük, a fogadók a császárváros fontos intézményeinek számítottak, amelyek nemcsak szállást és ételt biztosítottak, hanem fontos kommunikációs-kulturális térként is funkcionáltak, lehetőséget teremtve a különböző helyről érkező, eltérő társadalmi állású és világnézetű (felekezetű) személyek közötti párbeszédre, illetve akár konfliktusokra is.¹⁹

A *Wienerisches Diarium* 1725 márciusáig minden lapszámában közreadta a Bécsbe érkező magasabb rangú személyek jegyzékét („Ankunft deren hoch- und niederen Stands-Personen”), amelynek közlési joga fontos kiváltságot jelentett az újság és a lapkiadó, Johann Baptist Schönwetter (1671–1741) számára.²⁰ A rovat mindig tartalmazta az adott személy nevét, érkezési helyét, a városon belüli szállását, olykor rövidebb titulátúráját vagy esetleges útítársának a nevét. Annak ellenére, hogy a bécsi újság kapcsolódó bejegyzései nyújtják a rendelkezésre álló legátfogóbb adatokat, ettől függetlenül a lap közreadott jegyzékei sem hiánymentesek. A következőkben egy tipikusnak tekinthető mintaév, az 1720. év kapcsolódó bejegyzéseinek a vizsgálatán ke-

¹⁵ Szirtes, 2017. 274.

¹⁶ Weigl, 1991. 1058.

¹⁷ „Es hat Wien sehr wenige Ehre davon, daß man dieser Hauptstadt von Deutschland, wo ein Zusammenfluß von Fremden jedes Standes und aller Orten sich befindet, nachsagen muß, daß darinnen wenige und fast gar keine prächtige Wirths-Häuser sind.” Willebrandt, 1761. 296.

¹⁸ „Man findet aber gewiß die nicht der Bequemlichkeit, welche man wünsche.” Willebrandt, 1761. 296.

¹⁹ A problémakörrel bővebben lásd: Scheutz, 2011/b.

²⁰ Az újság történetéhez bővebben lásd: Berger, 1953.

resztül követjük nyomon a császárvárosba érkező magyarok körét és az általuk választott szálláslehetőségeket. (függelék 5. tétel)

Az 1720. évben a *Wienerisches Diarium* kapcsolódó rovata összesen 633 személy császárvárosba való megérkezéséről adott tudósítást, akik között igen különböző rangú tisztségviselőket találunk.²¹ Az újság egyaránt közölt bejegyzést (lisszaboni, moszkvai vagy savoyai) futárok,²² különböző rangú katonák (jellemzően a századosoktól a tábornagyokig), kormányzati tisztségviselők (tanácsosok, hivatalvezetők) vagy akár formális pozícióval nem rendelkező főnemesek megérkezéséről. Köztük a *natio Hungarica* tagjai közül negyvenkét személyt azonosíthatunk,²³ tehát a jegyzékek alapján a Bécsbe érkezők 6,64%-a volt a magyar rendi társadalom tagja. Ez az érték természetesen nem a városba érkező magyarországi személyek teljes számát mutatja, de ettől függetlenül sokat elárul a Habsburg Monarchia fővárosába érkező rendi személyek között a magyarok arányáról. Valamivel magasabb értéket kapnánk, ha a vizsgálatba a magyar indigenátussal rendelkezőket is beszámítottuk volna. Például gróf Michael Friedrich von Althann (1680–1734) váci püspök,²⁴ a legmagasabb magyar egyházi méltóságot viselő, Keresztély Ágost esztergomi érsek,²⁵ vagy az 1687. évi diétán honfűsített Otto Christoph von Volkra, a Magyar Kamara egykori alelnöke (1696–1704) egyaránt két-két alkalommal érkezett Bécsbe az 1720. év folyamán.²⁶ A jelen vizsgálat fókuszában azonban a született magyar személyek, főnemesek szerepelnek, az indigenák elemzése torzítóan hatna az eredményekre.

Az 1720. év egészében, januártól decemberig érkeztek magyar rendi személyek Bécsbe, de az egyes évszakok és hónapok között komoly különbségeket figyelhetünk meg. A legtöbben ősszel érkeztek a városba (tizenhárom fő), de ettől nem sokkal maradtak el a tavaszi (tizenkét fő) vagy a téli (tizenegy fő) értékek sem, a legjelentősebb eltérést a nyári hónapok esetében figyelhetjük meg, amikor csupán hat magyar személy érkezéséről adott hírt az újság. Kevésbé éles eltéréssel, de az 1720. évi összesített adatok is hasonló aránykülönbségeket mutatnak, míg ősszel 175 fő érkezett városba, addig nyáron csupán 142 személy, télen és tavasszal pedig 155, illetve 161 fő. A nyár során Bécs jóval kisebb vonzerővel bírt, mint a többi évszakban, udvari mulatságokat a liturgikus évhez igazodva leginkább télen és ősszel rendeztek, az uralkodócsalád a nyarat pedig jellemzően valamelyik császárváros környéki nyári

²¹ WD 1720. 01. 05. – 1720. 12. 31.

²² WD 1720. 03. 29.; WD 1720. 09. 10.

²³ Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy 1716-ban harminchét, 1724-ben pedig harminckét magyar rendi személy városba érkezését regisztrálta az újság. WD 1716; WD 1724.

²⁴ WD 1720. 01. 26.; WD 1720. 04. 30.

²⁵ WD 1720. 05. 28.; WD 1720. 06. 18.

²⁶ 1720. 02. 27.; WD 1720. 07. 05.; CJH, 1657–1740. 359.

rezidencián töltötte.²⁷ A nyár folyamán az udvarban rendszeresen jelenlévő főnemesek is általában birtokaikra vonultak vissza.²⁸ Az 1720. évben a magyar rendi személyek érkezése szempontjából március (hat fő) és szeptember (hat fő) hónap volt a legkiemelkedőbb, majd az április (öt fő) és a november (öt fő) következett, a legkevesebben pedig májusban (egy fő) és augusztusban (egy fő) érkeztek. Nagyjából hasonló tendenciákat figyelhetünk meg az összesített adatok terén is: a legkevesebben augusztusban érkeztek (negyvenkét fő) Bécsbe, amit a júliusi és a decemberi adatok (negyvennyolc fő) követtek, a legtöbbben pedig novemberben (ötvenkilenc fő) és októberben (hatvanegy fő) látogattak a városba.

A városba érkező magyar rendi személyek nagy többségét, vagy legalábbis azon magyarok körének a domináns részét, akikről a *Wienerisches Diarium* híradást közölt, harminchat fővel a főnemesek alkották. A többi hat személy köznemes volt, akik között öt katonát (Babocsay, Hánka, Morócz, Rimay, Zichy) és egy alispánt (Dőry) azonosíthatunk.²⁹ A főnemesek között a legnépesebb csoportot harminchárom fővel a grófok alkották, de mellettük egy herceg (Esterházy) és két báró (Gyulay, Révay) is feltűnik.³⁰ A grófok tizenhárom családból származtak, akik közül a legtöbbször (hat alkalommal) az Erdődyek fordultak meg a városban, őket pedig az Esterházyak és a Pálffyak követték (négy-négy alkalommal). A következő szintet a Forgáchok, Nádasdyak és Zichyk képezték, akiknek a családtagjai három alkalommal látogattak el Bécsbe, majd a Batthyányak és a Csákyak következtek (két azonosított városba érkezéssel), végül öt olyan famíliát (Draskovich, Illésházy, Károlyi, Koháry, Pethő) találunk, amelynek tagjai mindössze egy alkalommal utaztak a császárvárosba. Az egyszeri azonosítás két különböző jelentéssel is bírhat, például a felső-magyarországi birtokos, Károlyi Sándor esetében levelezése alapján tudni lehet, hogy 1720-ban egy alkalommal járt Bécsben,³¹ míg Illésházy Miklós kancellár esete fordított jelentéssel bír, ugyanis ő az adott

²⁷ Duindam, 2003. 131–180.

²⁸ A 18. század második felében Esterházy „Fényes” Miklós bécsi, testőrkapitányi hivatala ellenére legrendszeresebben a tél folyamán tartózkodott a császárvárosban, a nyarakat mindig Eszterházában töltötte. Esterházy itineráriumát lásd: Dávid–Fatsar, 2004.

²⁹ Szintén katona volt vizsgálatunk lehetséges negyvenharmadik magyar személye, egy bizonyos Hofmann hadnagy, aki szeptemberben volt Koháry gróf útitársa, de kilétét, esetleges magyar származását további kutatásnak kell igazolnia. WD 1720. 09. 13.

³⁰ Bár a báróknál az azonosítás, főleg Révay esetében nem tekinthető teljesen bizonyosnak. A grófok között egyetlen bizonytalan családnevet találunk: Canischáét (Kanizsáét?), aki Pozsonyból érkezett Bécsbe. WD 1720. 09. 07.

³¹ Károlyi, 1994. II. 326–328.

évben valószínűleg egyszer utazott el Bécsből. Sajnos a császárvárosból való távozókról nem közölt rendszeresített kimutatást a *Wienerisches Diarium*.³²

A Habsburg-fővárosba érkező magyar rendi személyek tekintélyes részét (38,1%-át) azon főurak alkották, akik az adott éven belül több alkalommal is Bécsbe látogattak. Közülük öten (Esterházy Ferenc és János, Erdődy László Ádám,³³ Nádasdy László, Pálffy János) kétszer, illetve Erdődy György háromszor utazott a császárvárosba. Az Erdődy-fivérek, Erdődy Kristóf (1649–1704) szép karriert befutó fiai kitüntetett módon képviseltették magukat Bécsben, László Ádám mint kancelláriai tanácsos és 1720-tól alkancellár a városban is lakott, de ő sem csak a városfalakon belül tartózkodott, a tavasz folyamán püspöki székvárosába, Nyitrára is hazalátogatott, illetve ősztől Varsóban teljesített követi szolgálatot.³⁴ Öccse, György pályájában az 1720. év fontos fordulópontot jelentett, ugyanis Erdődyt – családja hűségének, valamint az „állami, hadi és kamarai ügyek” területén végzett szolgálatai elismeréseként – VI. Károly a Magyar Kamara elnökévé nevezte ki. Hivatali esküjét Erdődy 1720. április 29-én Bécsben tette le.³⁵ László Ádám és György mellett egy alkalommal Gábor Antal (1684–1744) egri püspök is ellátogatott a császárvárosba, az útra pedig bátyja, a kamaraelnök is elkísérte. A bécsi jelenlét az Erdődyek esetében, miként a többi főúri família esetében is, egyszerre segítette az udvari kapcsolatépítést, a személyes vagy családi ügyek intézését, illetve bizonyos (formális vagy informális) látogatások az országos politika szempontjából is jelentőséggel bírhattak (gondoljunk csak arra, hogy a *Systematica commissio* által is kezdeményezett reformok ekkor rendszeresen napirenden voltak).

A Habsburg-fővárosba látogató magyar kötődésű rendi személyek túlnyomó többségben (harmincnyolc alkalommal) a Magyar Királyság törzsterületeiről érkeztek Bécsbe, csupán két köznemesi katona (Hánka és Rimay hadnagy) érkezett az Erdélyi Fejedelemségből. Horvátországi birtokáról Draskovich tábornok utazott a császárvárosba,³⁶ a határőrvidékről pedig ketten, Zichy Károly Károlyvárosból, illetve a Batthyány fivérek egyike (bizo-

³² A városból távozó magasabb rangú személyek lajstromát csak az 1704. és részben az 1705. év folyamán adta közre a bécsi újság.

³³ Esetében feltételezzük, hogy január 29-én (keresztnev és titulus megadása nélkül) ő utazott Győrből Bécsbe, ugyanis Erdődy László Ádám 1701-től haláláig pápói prépostként győri székeskáptalani stallumot is viselt. Bedy, 1938. 453.

³⁴ A tavasz folyamán nem a nagyhétre utazott haza egyházmegyéjébe, ugyanis 1720-ban húsvétvasárnap március 31-re esett. WD 1720. 04. 26.; WD 1720. 09. 11.

³⁵ WD 1720. 05. 24.

³⁶ A *Wienerisches Diarium* nem közli Draskovich tábornok keresztnévét, így az azonosítás során Draskovich Jánosra (1669–1733) és unokatestvérére, Draskovich Ádám Ferencre (1673–1749) egyaránt gondolhatunk. Ekkor mindketten altábornagyi rendfokozatot viseltek. Valószínűbbnek Draskovich János tűnik, aki rendszeresebben képviseltette magát a császárvárosban.

nyára Károly) az újonnan elfoglalt Jagodináról. A földrajzilag távol eső Felső-Magyarországról is kevesen látogattak Bécsbe, csupán a Forgách család tagjai fordultak meg kétszer a városban (legalábbis ők kerültek be a *Wienerisches Diarium* jegyzékébe is). A messzi területekről jövő magyar utazók, akiknek az utak időjárás szerinti viszontagságaival is jobban számolniuk kellett, melegebb időben április és szeptember közepe között érkeztek Bécsbe. A legtöbben (tizenhárom fő) alsó-magyarországi városokból (Nagyszombat, Nyitra, Selmezbánya), kiváltképp Pozsonyból (kilenc fő) érkeztek a császárvárosba, többen (nyolc fő) nyugat-magyarországi városokból (Győr, Kismarton, Komárom, Kőszeg, Sopron) keltek útra, tizenegy főről pedig csupán annyit tudni, hogy Magyarországról érkezett.³⁷ A Magyar Királyság nyugati területein birtokos főnemesi elit esetében jól látható, hogy a kisebb földrajzi távolságok miatt a rendszeres bécsi jelenlét sokkal könnyebben megvalósítható feladat volt, mint az ország távolabbi területein birtokokkal rendelkezők számára. De Károlyi Sándor példája mutatja, az országos politikába aktívan bekapcsolódni kívánó főurak az ország keleti, északkeleti régiójából is hajlandók voltak időről időre Bécsbe zarándokolni.³⁸ A császárvárosi utazást pedig többen pozsonyi látogatással is összekötötték.

A Bécsbe érkező különböző rangú rendi személyek a legtöbb (huszonkilenc) alkalommal, tehát az esetek több mint kétharmadában (69%-ban) fogadókban szálltak meg, és a maradék tizenhárom esetben (31%) tudtak más szálláslehetőséget igénybe venni. Esterházy Mihály herceg, hasonlóan az Erdődy fivérekhez, a saját bécsi palotájában szállt meg, miként a Batthyányfiúk (Lajos és Károly) is, akik császárvárosi tartózkodásuk során anyjuknál, Starttmann Eleonóránál laktak. Illésházy Miklós mint magyar kancellár az udvar által biztosított szálláson (*Hofquartier*) lakott a Wollzeile utcában, a Madlspereg-féle házban.³⁹ A személyes kapcsolatok is nagy mértékben segítették a bécsi szálláskeresést, például Nádasdy László egy alkalommal győri kanonoktársának, Erdődy László Ádámnak a családi palotájában lakott, illetve Károlyi Sándor a császárvárosban tartózkodásakor Dőry Lászlónál, az Udvari Haditanács ágensénél szállt meg a Fleischmarkton található Eckstein-féle házban.⁴⁰ A többség viszont fogadóban lakott bécsi tartózkodása során. Az 1720. évben a városba látogató magyarok – a bécsi újság híradásai alapján – tizenhárom fogadóban szálltak meg, amelyek között vendéggörük alapján komoly különbségek állhattak fenn. A legtöbben (hat fő) a *Zum Wilden Mann*

³⁷ A Magyar Királyság felől érkező utazók jellemzően a délkeleti Kärtnerter vagy Stubentor városkapukon át jöttek Bécsbe. A *Wienerisches Diarium* többnyire ezt az adatot is közreadta.

³⁸ Károlyi pályájához lásd: Kovács, 1988.

³⁹ Staats- und Standes-Calender, 1721. 134.

⁴⁰ Staats- und Standes-Calender, 1719. 114. Babocsay Pál pedig bizonyos Bevir (Bevier)-féle házban szállt meg, de a szállásadó személye még további vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze.

fogadóban (Kärtnerstraße 17.) laktak, amely egyúttal a legelőkelőbb vendégkörrel is rendelkezett, itt korszakunkban csak az Esterházy, Nádasdy, Pálffy és a Zichy családok tagjai vettek ki szobát. A Pálffyak közül hárman, Pálffy János tábornagy és két fia (Károly, Miklós) is megszálltak ebben a fogadóban, annak ellenére, hogy Pálffy János bátyjának, Miklós nádornak volt Bécsben palotája, ez alapján részben a családon belüli kapcsolatokra is következtetni lehet. A második legkedveltebb fogadó a *Matschaker Hof* (Spiegelgasse 5.) volt, itt a vendégkör azonban jóval heterogénebbnek számított, Koháry és Nádasdy grófok, illetve köznemesi katonák (Hánka, Morócz) is szálltak meg itt. A fogadók egyenkénti bemutatására nem térek ki, de kedveltség szempontjából érdemes rövid felsorolást tenni. Az 1720. évben két olyan fogadót (*Zu den drei Hasen, Zum goldenen Bären*) találunk, ahol három alkalommal szállt meg magyar személy, négy olyat (*Zum goldenen Hirschen, Zum goldenen Ochsen, Zum weißen Schwan, Zur hungarischen Krone*), ahol két alkalommal, valamint öt olyat (*Zum blauen Hecht, Zum Radl, Zum weißen Wolf, Zu den drei goldenen Kronen, Zu den drei Läufern*), ahol mindössze egyetlen alkalommal.⁴¹

Végül érdemes még egy magyar főnemes, Csáky Imre kalocsai érsek Bécsbe látogatásáról külön említést tenni. Csáky a *Wienerisches Diarium* híradása szerint 1720. május 2-án érkezett a császárvárosba, akit ezt követően VI. Károly audiencián fogadott.⁴² Magasabb rangú személyek megérkezéséről, mint 1720 novemberében Pálffy János horvát bán és Erdődy György kamaraelnök Bécsbe való látogatásáról az újság nemcsak a kapcsolódó rovatában adott tudósítást, hanem a fontosabb udvari hírek között is. Csáky megérkezéséről azonban rendhagyó módon csak a főszövegben történt említés, ezért nem került be a függeléki adattárba sem a bejegyzés, hogy ne torzítsa az arányokat, ugyanis arról nincs adatunk, hogy az örökös tartományi nemesek Bécsbe látogatásának közzétételével kapcsolatban vajon hány hasonló hiba történt. Csáky közel három hónapon keresztül tartózkodott a császárvárosban (július 28-án indult vissza kíséretével együtt Magyarországra),⁴³ de a bíboros a bécsi heteket vagy hónapokat mindig hasznosan töltötte, kihasználva a lehetőséget az udvari kapcsolatépítésre, valamint a befolyás- és információ-szerzésre.⁴⁴ Egyelőre tisztázatlan, hogy Csáky 1720-ban bécsi tartózkodása során hol szállt meg, ő maga ugyanis nem rendelkezett a Habsburg-fővárosban házzal vagy palotával, de a szálláskérdés számára a kapcsolatépítéssel is

⁴¹ A bécsi fogadókhoz lásd: Pemmer, 1969. 76–128.

⁴² WD 1720. 05. 03.

⁴³ WD 1720. 07. 30.

⁴⁴ Málnási, 1933. 270–277. Csáky a bécsi információkat igyekezett aktívan nyomon követni, ezt tanúsítják levéltári iratanyagában az 1725. évből töredékesen fennmaradt udvari híradásokról szóló iratai is. MNL OL P 71. Fasc. 216. fol. 87r–98v.

jellemzően összekapcsolódott. Kiváló kapcsolati tőkájének köszönhetően bécsi útjai során általában az udvari elit tagjainál szállt meg, például 1718-ban a Liechtenstein-,⁴⁵ 1723-ban a Herberstein-ház vendége volt,⁴⁶ 1722-ben pedig Kollonich Zsigmond bécsi püspök (1723-tól érsek) volt a vendéglátója.⁴⁷

Hofquartier

A különféle tisztségeik miatt tartósan Bécsben tartózkodó magyarok többsége nem rendelkezett a városban saját lakással vagy házzal, az ő lakhatási problémájukra a lakásbérlet vagy az ún. udvari szállás (*Hofquartier*) jelentett megoldást.⁴⁸ „A császári udvar minden polgári ház második emeletén szállásjoggal bír és, mivel ez a tulajdonosoknak a kiadás során nagy kárt okoz, és a tér pedig igen szűkös, ezért az épületeik magasságának a növelése révén igyekeznek magukat kárpótolni, emiatt hat-hétemeletes házakat lehet itt találni.”⁴⁹ A megfelelő lakásokért a bérlők között komoly verseny folyt a folyamatosan népesedő császárvárosban, ami a találgatott tulajdonosok számára (miként Keyßler véleményéből is következtethetünk rá) kiváló anyagi lehetőségeket rejtett magában. A magánszemélyek lakásainak bérleti rendszere azonban igen nehezen vizsgálható – átfogó információk nem állnak rendelkezésre a bérlők és a bérbeadók személyéről. A *Hofquartier*-rendszer vizsgálata alapján viszont részletgazdag képet nyerhetünk a Habsburg-udvartartás és -kormányzat különböző rangú tisztségviselőinek a bécsi lakhatási helyzetéről.

1526 után Bécs városa új szerepkörben találta magát, ekkortól a közép-európai nagyhatalomnak, a Habsburg Monarchiának a központjává vált, amely nagy mértékben átalakította a császári-főhercegi rezidenciaváros korábbi arculatát és funkcióit. A kormányzati és reprezentációs centrumban ekkortól folyamatosan jelenlévő (évszázadokon átívelő) problémát jelentett az uralkodócsalád bővülő udvartartásainak és a kormánysszervek tisztségviselőállományának az elszállásolása. Ez az átalakulási folyamat egyszerre jelentett a város polgársága számára anyagi és karrierlehetőségeket, illetve beszállásolási terhet. A bécsi házak szisztematikus összeírására már 1563-ban sor

⁴⁵ WD 1718. 04. 22.

⁴⁶ WD 1723. 04. 24.

⁴⁷ WD 1722. 02. 25.

⁴⁸ Az udvari szállás témaköréről bővebben lásd: Kallbrunner, 1925; Kallbrunner, 1926; Maurer, 2013/a; Maurer, 2013/b; Rescher, 2016. 156–164.; Spielman, 1993. 75–100.; Waniek, 1931.

⁴⁹ „Der kaiserliche Hof hat an eines jeden Bürgerhauses zweytem Stockwerke die Quartiersgerechtigkeit, und weil solches den Eigenthumsherren einen großen Abgang in der Vermiethung bringet, auch ohnedem der Raum gar geringe ist, so suchen sie sich durch die Höhe ihrer Gebäude wieder zu erholen, und findet man daher Häuser von sechs bis sieben Stockwerken.” Keyßler, 1751. 1213.

került, amelynek elsődleges célja a városi szállások feltérképezése volt.⁵⁰ Ebben az időszakban a bécsi házaknak (1200 körül volt a számuk a városfalon belül) csupán alig több mint harmadát terhelte beszállásolási kötelezettség, de ez az arány a 17. század közepére 50%-ra növekedett.⁵¹ VI. Károly uralkodása alatt pedig Küchelbecker 930 polgári és 248 „szabad ház”-ról tudott.⁵² A beszállásolási kötelezettséggel terhelt ingatlantulajdonosoknak házuk vagy lakásuk egy részét (jellemzően harmadát) kellett az udvar különféle tisztségviselői számára fenntartaniuk, amelyért a reális bérleti költségnek nagyjából a harmadát kapták csupán meg a bérlőktől. A kötelező beszállásolás alól csak kevesek nyertek felmentést (*Quartierfreiheit*), pontosabban a tartós felmentés keveseknek adatott meg, tehát az a kiváltság, hogy ingatlanjuk „szabad ház” (*Freihaus*) státuszt nyerjen.⁵³ Ezzel a privilégiummal kórházak, iskolák, egyházi és világi intézmények rendelkeztek, illetve a magánszemélyek ingatlanai közül leginkább bizonyos főnemesi családok épületeinek egy része. Sokkal többen tudtak viszont élni a beszállásolási kötelezettség ideiglenes (meghatározott évre szóló) felfüggesztésével (*Baufreijahre*), amit azok pályázhattak meg, akik építkeztek, és ezáltal nemcsak az ingatlanuk fejlesztéséhez, hanem a városéhoz is hozzájárultak.

Az udvari szállások rendszerének a működtetése a Főudvarnagyi Hivatal (*Obesthofmarschallamt*) feladata volt, ami nemcsak a rezidenciavárosban, hanem az udvar utazásai során is megszervezte az udvartartás tagjainak az elszállásolását.⁵⁴ A főudvarnag ellenőrzése alatt az udvari szállásmester (*Hofquartiermeister*) saját hivatali egységgel rendelkezett, aki az udvari szállástisztek (*Hoffourier*) segítségével tartotta mozgásban a beszállásolás rendszerét. Vizsgált korszakunkban a 17. század közepi évtizedekben – főként az elhivatott konvertita méltóságviselő gróf Heinrich Wilhelm von Starhemberg (1593–1675) főudvarnag (1637–1670) időszakában – megszilárdult gyakorlat mentén történt az udvari szállások számontartása, összeírása és vizitációja, illetve kiosztása a pályázók között.⁵⁵ A rendszer II. József egyeduralkodásának kezdetéig maradt érvényben, aki a finansziális megszorítások jegyében már az 1781. év elején felszámolta a kötelező beszállásolás struktúráját, és helyette inkább pluszadót vetett ki az ingatlantulajdonosokra.⁵⁶

⁵⁰ Kallbrunner, 1925. 25.

⁵¹ Kallbrunner, 1925. 30. A beszállásolási kötelezettség az elővárosok egy részére is kiterjedt: Waniek, 1931. 2–5.

⁵² Küchelbecker, 1730. 435.

⁵³ Kallbrunner, 1926. 52–63.

⁵⁴ Rescher, 2016. 107–109.; Waniek, 1931. 42–52.

⁵⁵ Spielman, 1993. 85–100.; Rescher, 2016. 373.

⁵⁶ Rescher, 2016. 105–107.

A következőkben az udvari szállásra jogosult magyar tisztségviselők 1711–1765 közötti sikeres és sikertelen pályázatai alapján mutatjuk be a rendszer működését. Teljes, minden pályázóra kiterjedő képet nem áll módunkban felvázolni, főként a főnemesekre és a vezető hivatalnokokra fogunk fókuszálni, de néhány példán keresztül igyekszünk az alacsonyabb társadalmi állásúak lakhatási lehetőségeire is kitérni. A magyar pályázók alapján úgy tűnik, hogy az udvari szállásban részesülők köre egyfajta rombusz alakzatot mutat, tehát a szállásra pályázók között ritkán találkozunk a legmagasabb és a legacsonyabb rangú személyekkel, sokkal inkább egyfajta heterogén összetételű széles középréteg dominanciája érvényesült. Udvari szállásra a Habsburg-udvartartás és a kormányzati apparátus tisztségviselői pályázhattak, tehát a kötetben vizsgált különböző csoportok közül a Bécsben tanuló diákság és a Magyar Nemesi Testőrség tagjaival nem találkozhatunk a pályázók között. Az utóbbi csoport tagjai ugyan az udvartartás részét képezték, de a testőrök a saját gárdapalotájukban laktak. A vizsgálatban szereplő pályázók legnépesebb körét (már csupán a hivatal személyi állományának mérete miatt is) a Magyar Udvari Kancellária hivatalnokai jelentették, de a pályázók között az Udvari Kamara, az uralkodói udvartartás, az Erdélyi Udvari Kancellária és további bécsi kormánysszervek tisztségviselőivel is találkozhatunk.

A *Hofquartier*-rendszer működésével kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy az ún. szállásképesesség (*Quartierfähigkeit*), avagy udvari szállásra való jogosultság nem jelentett egyet a sikeres szállásszerzéssel. A tisztségviselőknek pályázniuk kellett udvari szállásra, ami nem általános igénybejelentést jelentett, ugyanis a szállásra jogosultak mindig konkrét lakásra pályáztak. Tehát a pályázóknak maguknak kellett az aktuálisan megüresedett lakásokról információt szerezniük, és megbecsülniük azt, hogy vajon milyen lakás elnyerésére lehet esélyük. A pályázatokat az Udvari Szállásmesteri Hivatal összesítette, döntésre előkészítette, de a végső szót az uralkodó joga volt kimondani. 1740 előtt jellemzően nem maga az uralkodó döntött a *Hofquartier*-ügyekben, hanem ezt a jogot helyettük a főudvarnagy gyakorolta, Mária Terézia viszont szakított ezzel a gyakorlattal, és ő maga határozott az udvari szállások adományozásáról.⁵⁷ Az udvari szállásra ugyanis nem a tisztség mellé járó alapvető juttatásként tekintettek, hanem az uralkodói kegy megnyilvánulásaként, avagy az uralkodói jutalmazáspolitikai eszközeként. Az udvari szállások kiosztásában kirajzolódott egyfajta meritokratikus és szociális kiválasztási elveken alapuló logika, ami az adott tisztségviselő szol-

⁵⁷ Rescher, 2016. 277. Miután a pályázónak sikerült udvari szálláshoz jutnia, jogában állt azt hosszú távon, költözéséig vagy haláláig megtartania, amennyiben évente két alkalommal (Szent Mihály és Szent György napján) az adót kifizette a szállás után. Spielman, 1993. 91.

gálatait, hivatalviselési idejét, családja méretét, rászorultságát tette mérlegre, a rendszer azonban természetesen nem működött teljes kiszámíthatósággal, a személyes kapcsolatok, politikai szándékok vagy az uralkodói döntés mögött meghúzódó egyéb befolyásoló tényezők is hatást gyakoroltak a pályázat kimenetelére. A pályázók körének összehasonlító vizsgálata révén nemcsak a tisztségviselők lakhatási viszonyairól alkothatunk képet, hanem (főként az 1741 utáni időszakban) arról is, hogy ezen rendszerben kik számítottak egymás riválisainak.

A Bécsben palotával rendelkező főnemesi elit tagjaival (akikről részletesebben későbbi alfejezetben lesz szó) jellemzően alig találkozhatunk a *Hofquartier*-pályázók között, például vizsgált korszakunkban egyetlen Pálffy családtag kapcsolódó kérvényét sem sikerült azonosítani. Szintén speciális helyzetben voltak a Habsburg-udvartartások főméltóságviselői, akik közül többen (rendszeres szolgálataik miatt) nem saját vagy kiutalt városi szálláson laktak, hanem a Hofburgban kaptak lakást. Az uralkodócsalád tagjaival „egy fedél” alatt lakni egyfelől komoly megtiszteltetésnek és befolyásszerzési lehetőségnek számított, másfelől azonban a rendelkezésre álló szűkebb tér miatt bizonyos kompromisszumok elfogadását is megkövetelte. A magyar főtisztviselők közül az uralkodói rezidencián bizonyíthatóan rendelkezett saját lakosztállyal Esterházy Anna Margit, Vilma Amália özvegy császárné főudvarmesternője⁵⁸ és Batthyány Károly, József főherceg főudvarmestere.⁵⁹ A szállásért pedig nem kellett formális pályázatot benyújtaniuk, az erről való egyeztetés és döntés a legfelső szinteken, a hivatal bevonása nélkül történt. Mária Magdolna főhercegnő főudvarmesterét, Serényi Károlyt viszont 1732-ben az udvari szállásra pályázók között találjuk, aki ugyanis sikerrel pályázott a Johann Heinrich von Berger (1657–1732) birodalmi udvari tanácsos halála után üresen maradt, a Wipplingerstraßen, a Moser-féle házban található lakásra.⁶⁰ Az udvartartás főméltóságviselői között egyébként számos lakhatási gyakorlatot megfigyelhetünk, de az uralkodói főudvarmesterek (Trautson-tól Ulfeldig) jellemzően saját palotájukban laktak.

A magyar udvari kancellárok számára 1747-től a kancellária épületében saját lakosztály állt rendelkezésre, ami kiváltképp az 1766–1767. évi felújítást követően reprezentatív otthont jelentett a kormány szerv vezetői számára.⁶¹

⁵⁸ A sematizmus kapcsolódó bejegyzéseit lásd többek között: Staats- und Standes-Calender, 1729. XLI.; Staats- und Standes-Calender, 1735. XLI.

⁵⁹ Batthyánynak instrukciója szerint nem kellett a főherceggel egy helyen aludnia. Maria Theresia, 1881. IV. 10. Batthyány Károly 1764. évi házasságáról szóló leírásban szerepel, hogy a Hofburgban saját lakással rendelkezett. WD 1764. 01. 25.

⁶⁰ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 103. f. 132r. 1734-ben viszont Serényi már az obere Breunerstraßen, a Kaiserstein-féle házba lakott. Staats- und Standes-Calender, 1734. XXXII.

⁶¹ Kelényi, 2012; Takáts, 1906.

A korábbi időszak kancellárjai azonban lehetőségeiktől függően számos szállástípust kipróbáltak: Erdődy László Ádám és Pálffy Miklós családi palotáikban laktak, Nádasdy Lipót 1746/1747-ben az Erdődy-palota (minden bizonynyal fizetős) vendége volt,⁶² miként korszakunk első kancellárja, (az udvari elit tagjaihoz képest hátrányosabb lehetőségekkel rendelkező) Illésházy Miklós pedig udvari szállásban részesült. Illésházy a Wollzeil utcában található Madlsparg-féle házban lakott, amit családjára hivatkozva 1712-ben is próbált – sikertelenül – nagyobb lakásra cserélni, de 1723-ban bekövetkezett haláláig ez maradt az otthona.⁶³ 1734-ben még Batthyány Lajos kancellár is pályázott (bécsi lakáslehetőségei ellenére) udvari szállásra, amit „saját megszerzett szolgálataira, miként a Savoyai Eugéntől a személyére tett magas ajánlásra” való tekintettel meg is kapott.⁶⁴ A *Hofquartier*hez való jutásban a személyes kapcsolatok is fontos szerepet játszottak, a Batthyány család Savoyai Eugénhez kötődő közeli kapcsolatai ezen a területen is előnyösnek bizonyultak. De a megpályázott udvari szállás elhelyezkedése is sokat elárul a Batthyányak kapcsolatairól (amiről később még részletesebben lesz szó), ugyanis a lakás a riemergassei (avagy römerstraßei) Esterházy-házban volt található. A lakás több alkalommal is a herceg Esterházy famíliához közel álló személyhez került, Batthyány Lajos előtt báró Heinrich Julius von Gilleis (1687–1734) kamarai tanácsos lakott benne, aki pedig Esterházy József (1688–1721) sógora, tehát Esterházy Pál Antal nagybátyja volt.⁶⁵ Vizsgált korszakunk utolsó kancellárja, Esterházy Ferenc 1762. évi hivatalba lépését követően valószínűleg beköltözhetett a kancellári lakosztályba, legalábbis az 1763. évi *Staatskalender* ennek lakójaként tünteti fel, majd (legkésőbb) 1765-ben kiköltözött onnan, és két évvel később, 1767-ban (feltehetően a munkálatok végeztével) költözött vissza.⁶⁶ Esterházy Ferenc egyébként korábban, az 1750-es évtized első felében, a *Directorium in publicis et cameralibus* tanácsosaként maga is bérlője volt a riemergassei Esterházy-palotának (vagy legalábbis annak egy részének).⁶⁷

Az erdélyi kancellárok lakhatási lehetőségei esetében is részben hasonló folyamatokat figyelhetünk meg, mint a magyar kancellároknál, esetükben

⁶² Staats- und Standes-Calender, 1747. 159. 1748-ban már a kancellária épületében lakott, ami egy évtizeden keresztül otthonául szolgált: Staats- und Standes-Calender, 1748. 159.; Staats- und Standes-Calender, 1758. 191.

⁶³ Illésházy vizsgált korszakunk egészében ott lakott: Staats- und Standes-Calender, 1709. 92.; Staats- und Standes-Calender, 1723. 134. Acsády Ádám hivatalviselése során számos szálláson, kiváltképp Neuer Markt környéki házakban fordult meg, de *Hofquartier*ben való részesüléséről nincs tudomásunk.

⁶⁴ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 104. fol. 109r.

⁶⁵ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 104. fol. 109r.

⁶⁶ Staats- und Standes-Calender, 1763. 192.; Staats- und Standes-Calender, 1767. 231.

⁶⁷ Staats- und Standes-Calender, 1750. 82.; Staats- und Standes-Calender, 1754. 91.

az 1755. év (Bethlen Gábor kinevezése) jelentett fordulópontot, amikortól is a kancellária új épületre tett szert, ami a kancellár és családja számára is otthont biztosított.⁶⁸ Az erdélyi kancellárok közül viszont senki sem rendelkezett saját palotával, sőt meglepő módon 1711–1754 között sem Bornemisza János, sem utóda, Gyulaffy László nevével nem találkozunk a *Hofquartier*-pályázók között, tehát Bécsben tartózkodásuk során hiába változott több alkalommal mindkét kancellár lakcíme, úgy tűnik, hogy udvari szállást nem igényeltek maguknak.⁶⁹ Bornemisza esetében 1734 utáni lakhelye kapcsolati tőkéjéről is sokat elárul, ugyanis nyolc éven keresztül az erdélyi ügyekben is befolyással bíró Bartenstein alkancellár Landstraßén található házában bérelt magá és családja számára lakást.⁷⁰

A magyar, erdélyi és horvát pályázók többsége igen vegyes összetételű kört alkotott, akik a társadalmi és hivatali hierarchia széles spektrumát lefedték a kormányzati tanácsosoktól egészen a lakájokig és a kancellistákig. A Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária állományának a növekedésével, illetve más kormánysszerveknél is a magyar tisztségviselők integrációjának erősödésével párhuzamosan a *Hofquartier*-kérvényezők között (kiváltképp az 1740-es évektől) egyre több magyar személyt azonosíthatunk. A pályázatok pozitív elbírálása nem függött a hivatali vagy udvari rangtól, tehát a kormányzati tanácsosok sem tudtak maguk számára egyszerűbben udvari szállást szerezni, mint a társadalmi hierarchia alacsonyabb fokán állók, ugyanis ezen pályázóknak a maguk számára megfelelőnek tartott lakásokért a rendszer logikája alapján a velük hasonló jogosultsági szinten állókkal kellett megmérkőzniük. Festetics Pál kamarai tanácsos ezen a téren is sikeresnek bizonyult, aki ugyan 5000 forintos éves fizetéssel rendelkezett, ennek ellenére 1764-ben eredményesen pályázott a báró Joseph von Mannagetta (1699–1764) alsó-ausztriai tanácsos halála után üresen maradt lakásra,⁷¹ bár később áldozatot is kellett hoznia, ugyanis 1768-ban hozzá költöztették be kamarai tanácsostársát, Majláth Józsefet.⁷² Szintén sikeres pályázónak számított Patachich Sándor, aki 1742-ben a Magyar Udvari Kancellária tanácsosaként, tíz éve végzett szolgálataira hivatkozva pályázott a Johann Andreas von Offner kamarai tanácsos halála után felszabadult udvari szállásra, ami a

⁶⁸ Takáts, 1906. 807.

⁶⁹ Takáts Sándor kutatásai alapján az erdélyi kancellárok számára az erdélyi Gubernium évente lakhatási támogatást küldött, amely 1747-ben 200 forintot tett ki. Takáts, 1906. 806.

⁷⁰ Staats- und Standes-Calender, 1734. 136.; Staats- und Standes-Calender, 1741. 166. 1736-ban Bornemisza Bartensteinen keresztül akarta fiát, Ignácot a kancellári székbe juttatni, legalábbis leveleit hozzá intézte. De a terv sikertelen maradt. Trócsányi, 1988/a. 403.

⁷¹ ÖStA FHK A HK HQB Bd. 119. fol. 151v–152r.

⁷² ÖStA FHK A NHK Kaale Ö 1768. jan. 13. (Fasc. 3.) Együttlakásukat a Staatskalender is megerősíti: Staats- und Standes-Calender, 1769. 38–39.; Uo., 1770. 39–40.

Weinmarkt egyik házában volt található.⁷³ Nem tudjuk, Patachich beköltözött-e az augusztusban elnyert szállásra, ugyanis már decemberben sikerrel pályázott Ignaz von Koch újonnan kinevezett kabinettitkár korábbi, az Alte Fleischmarkton található lakására.⁷⁴ A költözések sok esetben egyfajta láncreakciót indítottak el az udvari szállásban részesülők körében, miként azt a jelen eset is mutatja: Koch helyére Patachich költözött, Patachich helyét pedig kancelláriai tanácsostársa, Nedeczky Károly kapta meg. Nedeczky ugyan 1742-ben a néhai kamarai tanácsos, gróf Anton Maria von Thurn (†1742) halála után üresen maradt wollzeili lakásra pályázott sikertelenül, de a hivatal is úgy látta, hogy Nedeczky népes családjával sokáig nem maradhat a *Zum Pfauen* fogadóban, ezért Patachich tanácsos korábbi lakását utalták ki számára.⁷⁵ Bizonyos esetekben tehát a hivatal is kezdeményezően lépett fel a sikertelen pályázókkal szemben, igyekezett számukra alternatívát kínálni, jelen esetben viszont a kompromisszumos megoldás kevésbé nyerhette el Nedeczky tetszését, ugyanis már 1743-ban újból a pályázók között találjuk. Ekkor Nedeczky a *Zu den sieben Schwertern*-ház egyik lakását kérvényezte, amit meg is kapott, és ami a tetszésével is jobban találkozhatott, ugyanis 1759-ben bekövetkezett haláláig ott lakott.⁷⁶

A szerencse természetesen nem minden esetben kedvezett a magyar pályázóknak, például 1752-ben Patachich Ádámnak, a Magyar Udvari Kancellária új tanácsosának (és egyben novi címzetes püspöknek) sem.⁷⁷ Patachich ekkor nyolcadmagával pályázott egy kancelláriai regisztrátor után üresen maradt közepes méretű lakásra. A lakást viszont annak ellenére sem ő kapta meg, hogy a pályázók között ő volt az egyetlen, aki főnemesi címmel és tanácsosi méltósággal rendelkezett. A fiatal főpap vetélytársai több évtizedes szolgálati időt felmutatni tudó, családosi tisztségviselők, jellemzően különböző bécsi kormánysszervek titkárai voltak. A lakást végül Andreas von Stock, a Birodalmi Kancellária regisztrátora kapta meg, amiben 22 éves szolgálata mellett az is közrejátszott, hogy a megpályázott wallnerstraße-i lakás a birodalmi levéltárhoz jóval közelebb feküdt, mint Stock korábbi lakása.⁷⁸ Szintén alulmaradt Patachich ugyanebben az évben a báró Anton Thaddäus von Sumerau (1697–1771) udvari tanácsos előléptetése után (Elő-Ausztria első kormányzati elnöke lett) üresen maradt, tágasabb (egy nagy, három közepes és további hat szobával, illetve nyolcvanas istállóhellyel rendelkező) lakásért fo-

⁷³ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 108. fol. 163r–163v.

⁷⁴ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 108. fol. 193r.

⁷⁵ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 108. fol. 193v.

⁷⁶ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 109. fol. 80r. Nedeczky 1758-ban még bizonyíthatóan ott élt: Staats- und Standes-Calender, 1758. 191.

⁷⁷ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. 1752. 02. 07.

⁷⁸ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. 1752. 02. 07.

lyó versenyben, amelyben Bethlen Gábor erdélyi kancelláriai tanácsos és a 25 éves szolgálati idővel rendelkező Joseph Ignaz von Lauch udvari tanácsos és titkár is részt vett.⁷⁹ A versenyt azonban – Mária Terézia döntése alapján – egy negyedik (formálisan korábban számba sem vett) jelölt, Viktor Amadeus von Brockhausen alezüstkamarás (*Untersilberkammerer*) nyerte el.⁸⁰

A *Hofquartiert* a rendszer logikája alapján ki kellett érdemelni, a fiatal és család nélküli pályázók sokszor nem jutottak udvari szálláshoz, még akkor sem, ha tekintélyes pozícióban lévő, magasabb rangú személyek voltak. A szolgálati évek számának gyarapodása jelentősen növelte az esélyeket. Sikertelenül pályázott 1745-ben Kemény László a Koller József magyar kancelláriai referendárius után hátramaradt kilenc szobával, három kamrával (*Kammer*) és három istállóhellyel rendelkező lakásra.⁸¹ Kemény pályázatában pedig hiába hivatkozott alacsony fizetésére, Erdélyből Bécsbe utaztatott családjára, illetve felekezetváltására, a lakást az elhunyt tanácsos örököse, Koller Ferenc tarthatta meg, tekintettel apja huszonhét éven keresztül végzett szolgálataira, illetve saját maga negyedik éve gyakorolt titkári hivatalára.⁸² A szociális és meritokratikus szempontok vitték sikerre az Udvari Kamara tanácsosának, Gyöngyösy Gábornak a pályázatát is, aki 1726-ban az Alte Fleischmarkton található Rimmer-féle ház egyik lakását kérvényezte magának.⁸³ A pályázó pozícióját erősítette, hogy a lakást nemcsak maga, hanem felesége és nyolc gyermeke számára igényelte, akiket megfelelő ingatlan hiányában másfélve Kassán volt kénytelen hátrahagyni. A kérvényt gróf Franz Jakob von Brandis (1677–1746) főudvarnagy a kérés jogosságára és a Gyöngyösyre kapott „magas ajánlásokra” tekintettel hagyta jóvá. A lakást Gyöngyösy halála után hivatali utóda, felsőbüki Nagy István is sikerrel kérvényezte magának.⁸⁴

Szintén sikeres pályázónak számított Fekete György, aki 1744-ben még csupán a harmincas évei első felében járt, és csak harmadik éve dolgozott az Udvari Kamaránál, a kormányzat Fekete érdemeinek elismeréseként mégis jóváhagyta udvari szállásra benyújtott kérvényét.⁸⁵ Fekete az Udvari Kamara elhunyt tanácsosának és a bankalitás (*Universal-Bankalität*) titkárának, Jo-

⁷⁹ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. 1752. 06. 07.

⁸⁰ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. 1752. 06. 07.

⁸¹ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. fol. 4. (nincs pontos datálás). 1745-ben tíz udvari szállásra negyvenkilenc pályázó jutott. Waniek, 1931. 54. A kamra a szobához hasonló, de nem fűthető helyiséget jelentett. Waniek, 1931. 63–64.

⁸² Koller a lakást édesanyjával együtt kapta meg használatra. ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. fol. 4. Koller Ferenc még egy évtizeddel később is az Annagassében található lakásban lakott. Staats- und Standes-Calendar, 1754. 174.

⁸³ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 100. fol. 81r.

⁸⁴ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 110. fol. 67r.

⁸⁵ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 109. fol. 168r.

hann Heinrich von Eitlbergnek a lakását kérvényezte a maga számára, ami a Kirchner-féle házban volt található. Fekete a sikeres pályázat után hat nappal még egy kérelmet beadott, amiben kérvényezte a ház földszintjén megüresedett kis méretű lakásnak (ami mindössze egyetlen szobából és konyhából állt) rendelkezésére bocsátását, ugyanis a lakásban korábban Eitlberg szolgálója lakott, ez a szállás pedig a kérvényező háztartása számára is komoly haszonnal kecsegtetett.⁸⁶ Fekete ezen pályázata is pozitív elbírálásban részesült, az utóbbi lakásért pedig évente mindössze kétszer 12 forintot kellett fizetnie.⁸⁷

Sikertelen maradt viszont Fekete hivatali társának, Vajay Lászlónak az Udvari Kamara újonnan kinevezett tanácsosának az 1745. évi kérvénye,⁸⁸ annak ellenére, hogy Vajay a kormány szervtől (más bizottsági munkája miatt) még anyagi juttatást sem kapott, illetve a kedvező elbírálás érdekében még Batthyány Lajoshoz is fordult. Vajay a magyar kancellárnak, egykori hivatali társának közbenjárását a következő sorokkal kérte (amit nem tudjuk, hogy Batthyány végül megadott e neki): „Azonban nagy bizodalmmal lévén Excellentiád tapasztalt Kegyességében, mivel Vichard [Franz Alexander Wickhard, udvari kamarai titkár] Uram halálával egy meg lehetős Udvari Qvartély vacál és ezért M[éltósá]gos Udvari Marchal Uramnak Instantiát Agens Bernát [Bernáth György magyar kancelláriai ágens] Uram által nyujtottam, Könyörgök alázatosan Excellentiádnak, hogy abéli alázatos kérésemet kegyelmesen recommendálni méltóztassék. Magában nem nagy a Szállás, de Hazi gazdával Kevésért lehetne az első Contignatioért meg egyeznem.”⁸⁹ Vajay kiszemelt szállását a bécsi lehetőségek között közép-felső kategóriájúnak mondhatnánk, a Seilerstätte utcában található lakás öt szobából, egy kisszobából (*Stubl*) és két kamrából állt, továbbá a szálláshoz tartozott egy háromlovas istálló is. A jó adottságokkal rendelkező udvari szállásra Vajayn kívül négyen is pályáztak, köztük az egyedüli főnemes Vajay volt, aki különböző pozíciókban már hosszú szolgálati időt tudott felmutatni. A lakást azonban nem Vajay, és nem is Franz Karl Gahr alsó-ausztriai kormánytanácsos kapta, hanem a Birodalmi Kancellária huszonhárom éve szolgálatot teljesítő regisztrátora, Johann Heinrich von Alpmanshoven, aki ugyan rendelkezett egy kisebb (közel fele akkora) udvari szállással, érdemeire való tekintettel azonban Mária Terézia is jogosnak tartotta a nagyobb lakásra formált igényét.⁹⁰

⁸⁶ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 109. fol. 168v.

⁸⁷ A bérleti költségek (mivel ezeket a tulajdonosokkal is egyeztetni kellett) sok esetben nem szerepelnek a vizsgált forrásokban.

⁸⁸ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. fol. 12–13. (nincs pontos datálás)

⁸⁹ MNL OL P 1314 Nr. 105612.

⁹⁰ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. fol. 13.

A pályázók között természetesen nemcsak tanácsosokat, hanem a hivatali ranglétra alacsonyabb grádusain állókat is azonosíthatunk. Sikeres pályázónak számított Izdenczy József, aki 1763-ban a Magyar Udvari Kancellária fogalmazójaként eredményesen kérvényezte maga és családja számára az apósa, Jaszvicz Ferenc kancelláriai regisztrátor halála után felszabadult (*hohen Brücke* melletti) lakást.⁹¹ A sikerben szociális szempontok is közrejátszottak, ugyanis Izdenczy vállalta, hogy gondoskodik anyósáról és Jaszvicz kiskorú árváiról, amit a lakás odaítélésénél kötelező feltételként is megfogalmaztak. 1750-ben Henter Ádámnak, az Erdélyi Udvari Kancellária regisztrátorának és taxátorának is sikerült (több eredménytelen pályázatot követően) *Hofquartier*hez jutnia.⁹² Henter az akkortájt elhunyt kövesdi Boér Andrásnak, az erdélyi kancellária titkárának az egészen tágasnak számító – öt szobával, két kamrával és kétlovas istállóval rendelkező – lakását kérvényezte a maga számára. A szállásért folyó versenyben csupán két hivatali társa, Benök Mihály protokollista és tolmács, illetve Kracsovich László kancellista voltak a riválisai, akik közül Henter került ki győztesen, aki pályázatában hatodik éve végzett hű szolgálataira és erdélyi birtokaitól való távollétére hivatkozott, ami különösen nagy terhet jelentett a számára, ugyanis kizárólag alacsony fizetéséből kellett megélnie. A pályázók közül Benök rendelkezett *Hofquartier*rel, ami azonban igen szűkös volt, mindössze egy szobából, illetve kamrából és egy további, kisebb, kamraszerű helyiségből (*Kammerl*) állt. Benök 1750 nyarán (esetleg kora őszén) bekövetkezett halála után a lakást Kracsovich László tudta eredménnyel megpályázni, ez azonban nem számított nagy győzelemnek, ugyanis a kis lakás megszerzésére rajta kívül senki sem nyújtott be kérvényt.⁹³ A példák alapján jól látszik, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária tisztségviselői is eredménnyel tudtak udvari szállásért folyamodni, bár ez olykor komoly kompromisszumokat is követelt a pályázóktól.

A legalacsonyabb szinteken, illetve nem közvetlenül az udvar és a kormányzat alkalmazásában lévők esetében az is előfordult, hogy nem saját maguk pályáztak lakásra, hanem ezt helyettük munkaadójuk tette meg. Esterházy Mihály özvegye, Anna Margit, Vilma Amália császárné főudvarmesternője például 1727-ben és 1729-ben is szolgálói számára kérvényezett eredménnyel megüresedett udvari szállásokat (a lakások pedig korábban más főudvarmesternői szolgálók használatában voltak).⁹⁴

Végül fontos megemlíteni, hogy a kormányzattól külön juttatást kapó tisztségviselők egy része nem *Hofquartier*ben, hanem szállástámogatásban (*Quartiergeld*) részesült, amely gyakorlat Mária Terézia uralkodása alatt egy-

⁹¹ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 119. fol. 83r–83v.

⁹² ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. 1750. (további datálás nélkül)

⁹³ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 13. 1750. 09. 24.

⁹⁴ ÖStA FHKA AHK HQuB Bd. 101. fol. 17v; Uo. Bd. 102. fol. 1v.

re többeket érintett.⁹⁵ Az Udvari Kamara magyar tanácsosai közül mások mellett felsőbüki Nagy József és Ürményi József is hasonló támogatást kapott, tanácsosi fizetésük (4000 forint) mellé évente további 500 forint kvártélypénzt ítéltek meg számukra az 1770-es években.⁹⁶ Hasonló példákat más hivatalok esetében is lehetne említeni, de általánosan megállapítható, hogy a kvártélypénz bizonyos mértékig mindig igazodott az adott tisztségviselő beosztásához és javadalmazásához, például Nádasdy kancellár 1746-ban 14 000 forintos fizetése mellé további 2000 forint lakástámogatásban részesült.⁹⁷

Lakások és házak

A *natio Hungarica* azon tagjai, akik Bécsben ingatlantulajdonnal rendelkeztek, nagyságrendekkel szűkebb kört alkottak, mint akik fogadóban vagy bérelt lakásban szálltak meg. Ez a helyzetkép nemcsak a 18. századra, hanem a kora újkor évszázadainak az egészére helytálló. A Magyar Királyság főúri elitjének néhány tagja ugyan már I. Ferdinánd uralkodásának végére szert tett bécsi házra, az 1560-as évek elején Oláh Miklós esztergomi érsek, főkancellár mellett Nádasdy Tamás (1498–1562) nádor özvegye, Kanizsai Orsolya (†1571), valamint Zrínyi Miklós (†1566) szigetvári és Gersei Pethő János (†1578) komáromi főkapitány is rendelkeztek a császárvárosban saját házzal.⁹⁸ Sőt a 16. század első felében már a jó udvari kapcsolatokkal bíró neves hadvezérnek, a „köszegi hősként” elhíresült Jurisics Miklósnak (1490–1544) is sikerült háztulajdonra szert tennie.⁹⁹ I. Ferdinánd halála után, a változó politikai körülmények között azonban a magyar elit udvari integrációja megakadt, ami a bécsi ingatlanszerzésekben is tetten érhető.¹⁰⁰ A 17. század második harmadában, III. Ferdinánd uralkodása alatt, illetve kiváltképp I. Lipót regnálásának első éveiben újabb hullám figyelhető meg a magyar főnemesség bécsi ingatlanszerzésének folyamatában, amikor többen császárvárosi házhoz jutottak.¹⁰¹ 1640-ben például gróf Csáky László (1605–1654), későbbi országbíró báró Eustachius von Altheimb alsó-ausztriai kormány-

⁹⁵ *Quartiergeldet* mindig csak az kapott, aki nem részesült udvari szállásban. Rescher, 2016. 104.

⁹⁶ ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1772. febr. 24. (Fasc. 4.); Uo. 1776. máj. 6. (Fasc. 6.)

⁹⁷ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 41r.

⁹⁸ Pálffy, 2016. 116.

⁹⁹ Harrer-Lucienfeld, 1957. VII. 192.

¹⁰⁰ Jellemzően a korábban megszerzett ingatlanok is új tulajdonosra találtak, bár a Zrínyiek 1651-ig megtartották a házukat. Harrer-Lucienfeld, 1952. II. 144.

¹⁰¹ Az I. Ferdinánd halálát követő évszázadban is feltehetően többen rendelkeztek a császárvárosban a magyar rendek tagjai közül ingatlantulajdonnal, erről az időszakról egyelőre azonban töredékes adatok állnak a kutatás rendelkezésére.

tanácsostól a Kumpfgassén vásárolt magának házrészletet.¹⁰² Csáky halála után a lakást felesége, Batthyány Ferenc (1573–1625) dunántúli főkapitány lánya, Mária Magdolna (1611–1664) örökölte, aki pedig az 1660-as években gróf Wesselényi Ferenc (1605–1667) nádornak adta el.¹⁰³ Az ingatlant az 1660-as években (legkésőbb 1667-ben) Wesselényi, halála után felesége, Széchy Mária (†1679) – a magyar történelemből is ismert – gróf Johann Anton von Rottal (1605–1674) titkos tanácsosnak adta el, a házrész pedig a későbbi Rottal-palota részét képezte.¹⁰⁴ Szintén ebben az időszakban, 1656-ban vásárolt a bécsi Wipplingerstraßen lakást magának gróf Forgách Ádám (1601–1681) bányavidéki főkapitány, későbbi országbíró.¹⁰⁵ Az ingatlan azonban nem maradt sokáig Forgách tulajdonában, ugyanis már 1660-ban eladta Johann Frombelt komáromi élszmesternek és feleségének. Forgách a bécsi lakásvásárlással valószínűleg több-kevesebb sikerrel az udvari kapcsolatait igyekezett javítani és befolyását erősíteni, ugyanis 1655-ben sikertelenül lobbizott azért, hogy a nádorválasztáson a jelöltek sorába kerüljön.¹⁰⁶ A magyar főurak körében a 17. század utolsó harmadában egy időre újból csökkent a császárvárosi ingatlanszerzési kedv, ami az 1664. évi vasvári béke, illetve a Wesselényi-összeesküvés 1671. évi vérbefojtása után a Habsburg–magyar kapcsolatok változásával, az I. Lipót-féle kormányzat és a magyar rendiség közötti feszültségek növekedésével magyarázható.

Újabb fellendülést 1683, illetve 1711 után, tehát egyfelől Bécs második török ostromát követően, másfelől pedig a Rákóczi-szabadságharc utáni tartós konjunktúra időszakában érzékelhetünk. A következőkben azon néhány magyar, illetve horvát személyről és családról lesz szó, akik vizsgált korszakunkban Bécsben saját lakással vagy házzal rendelkeztek, viszont nem térünk ki a palotát birtokló famíliákra, ugyanis velük külön alfejezetben fogunk foglalkozni. Az ingatlantulajdonosok körét elsősorban Paul Harrer-Lucienfeld (1883–1958) *Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur* című monumentális (a részkötetekkel együtt 17 kötetes, kéziratban maradt) műve alapján fogjuk rekonstruálni.¹⁰⁷ Harrer bécsi telekkönyvek, urbáriumok és más levéltári, illetve kiadott források alapján dolgozta fel Bécs belváros házainak és birtokosainak a történetét. Harrer műve a témával kapcsolatban a legátfogóbb kiindulópontnak számít, de mindemellett még így is hiányosnak tekinthető, illetve számos, 19. század végi, téves várostörténeti adat be-

¹⁰² Harrer-Lucienfeld, 1955. IV. 663.

¹⁰³ Harrer-Lucienfeld, 1955. IV. 663.

¹⁰⁴ Grimschitz, 1944. 37.

¹⁰⁵ Harrer-Lucienfeld, 1953. II. 630. Harrer Forgách Antalként említi az új tulajdonost, de a titulussai alapján egyértelműen Forgách Ádámról van szó.

¹⁰⁶ Várkonyi, 2007. 96–104.

¹⁰⁷ Harrer-Lucienfeld, 1951–1958. I–VIII.

építése miatt kellő forráskritikával kezelendő. A következő rövid áttekintés szükségszerűen hiányos lesz, annál is inkább, mivel a külvárosokról csupán töredékes információkkal rendelkezünk, ennek ellenére bízunk benne, hogy fog némi relevanciával szolgálni a császárvárosi ingatlannal rendelkező különböző csoportok vizsgálatához.

A következő alfejezetben látni fogjuk, hogy az udvarba legszorosabban integrálódott négy família, a Batthyány, az Erdődy, az Esterházy és a Pálffy család rendelkezett császárvárosi palotával, az utánuk következő szintet jelentették a Draskovichok és a Nádasdyak, akiknek ugyan palotájuk nem, de bécsi házuk vagy házrészük volt. A horvátországi eredetű, de magyarországi birtokokkal is rendelkező Draskovich és főként a Dunántúlon birtokos Nádasdy família története számos párhuzamos vonást mutat. Mindkét család a Habsburg-dinasztia szolgálatában emelkedett főnemesi rangra: a Draskovichok 1567-ben kaptak bárói, 1635-ben grófi címet, a Nádasdyak pedig 1553-ban lettek bárók és 1625-ben grófok. A katonai szolgálat a 18. században mindkét család tagjai számára alapvető karrierpályát jelentett,¹⁰⁸ egymással is szoros (családi) kapcsolatban álltak, valamint a bécsi kapcsolatépítésre és jelenlétre is mindkét família fontos feladatként tekintett, amelynek a császárvárosi ingatlanszerzés alapvető eszközét jelentette.¹⁰⁹ A Draskovichok az 1660-as évektől rendelkeztek bécsi házzal, amit a széles műveltségű gróf Draskovich Miklós (†1687), későbbi országbíró és felesége, Nádasdy Krisztina (1646–1682) a Neuer Markton vásárolt.¹¹⁰ A ház három generáción keresztül maradt a família tulajdonában, ami nagyban segítette vizsgált korszakunkban is a Draskovichok aktív bécsi jelenlétét, gondoljunk csak Draskovich János udvari haditanácsosi pályájára vagy hasonló nevű fiának bécsi tanulmányaira. A következő generációnak azonban már más tervei voltak: Draskovich József (1714–1765), későbbi tábornagynagy 1743-ban eladta a házat báró Anton Franz von Gudenus (1687–1754) mainzi titkos tanácsosnak, a Birodalmi Kancellária taxátorának.¹¹¹

Ugyanebben az évben tett szert viszont bécsi lakásra Draskovich József másodunokatestvére, Draskovich Ádám Ferenc (1673–1749) altábornagy, helytartótanácsos és Johanna Barbara von Herbeville (†1727) lánya,¹¹² Rozália, aki gróf Franz Joseph von Waldsteintől (1719–1758) – Otto Christoph

¹⁰⁸ Kiemelkedő katonákat mindkét családban már a 16. században is lehet azonosítani, például báró Draskovich János (†1613) vagy báró Nádasdy Ferenc (1555–1604) személyében.

¹⁰⁹ Bessenyei, 2005; Kočevár, 2005; Pálffy, 2012.

¹¹⁰ Nagyjából a mai Neuer Markt 9. szám alatti ház helyéről van szó. Harrer-Lucienfeld, 1956. VI. 175.; Szibler, 2009.

¹¹¹ Harrer-Lucienfeld, 1956. VI. 175.; Wagner-Rieger, 1957. 68.

¹¹² Johanna Barbara a lotaringiai származású gróf Ludwig von Herbeville (1635–1709) tábornagnak a lánya, aki a Rákóczi-szabadságharc első felében volt a Magyar Királyság területén harcoló császári csapatoknak a főparancsnoka.

von Volkrának (1660–1734), a sziléziai kamara elnökének örökösétől – szerezte meg a Kohlmarkt (későbbi számozás szerinti) 7. száma alatt található házat.¹¹³ Draskovich Rozália egy oldalági Sinzendorf gróf, Johann Joachim özvegye és 1740 februárjától (a fiatalon az udvarban nemesi apródi szolgáltatást teljesítő) Kéry Ádám felesége volt.¹¹⁴ Örököseik kezéből azonban 1767-ben csődeljárás miatt kikerült az ingatlan.¹¹⁵ Tovább maradt viszont a Draskovich família birtokában az 1744-ben Draskovich Lipót (1704–1759), Rozália öcsce által megvásárolt bécsi ház. Draskovich Lipót a Wollzeile utca 15. száma alatti házat – Johann Jakob von Löwenburg kamarai tanácsos egykori otthonát – Löwenburg vejétől vásárolta meg.¹¹⁶ A ház több mint két generáción keresztül maradt a család tulajdonában, a Draskovich halála után (fiú örököse nem lévén) elaprózódott tulajdonrészeket az 1790-es évek elején unokája, gróf Viczay Mihály (1757–1831) mecénás, műgyűjtő egyesítette, a ház azonban sokáig nem maradt a birtokában, ugyanis 1797-ben Bruno Neuling (1755–1817) ékszerésznek eladta.¹¹⁷

A Nádasdyak már a Draskovichok előtt egy évszázaddal rendelkeztek bécsi házzal, a família tagjai az elsők voltak a magyar főnemesek között, akik felismerték a bécsi ingatlanszerzésben rejlő lehetőségeket. A tragikus sorsú Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró és felesége, Esterházy Anna Júlia (1630–1669) az 1660-as évek közepén szert tettek a Kubinyiaktól bécsi lakásra (a Wipplingerstraßen), az ingatlan azonban a felgyülemelő adósságok miatt már 1667-ben kikerült a kezükből.¹¹⁸ A család reprezentációja szempontjából sokkal fontosabb volt az Augustinerstraßen (a későbbi számozás szerinti 12. szám alatt) álló ház vagy inkább palota, ami Nádasdy Tamás óta a família tulajdonában volt, de az országbíró kivégzését követően a házat később elkobozták.¹¹⁹ A rendelkezésre álló adatok szerint legközelebb az országbíró azonos nevű unokája, Nádasdy Ferenc (1708–1783) lovassági tábornok (későbbi tábornagy) tett szert 1753-ban császárvárosi ingatlanra. Nádasdy az Annagasse (későbbi számozás szerinti) 10. száma alatt vásárolt magának házat apósától, gróf Franz Anton von Rottáltól (1690–1763), amely több mint hat évtizeden keresztül a család birtokában maradt, a házat 1814-ben unokái

¹¹³ Harrer-Lucienfeld, 1956. VI. 419–420.

¹¹⁴ Draskovich Rozália és Kéry Ádám esküvőjére 1740. február 7-én a Stephansdomban került sor: AMDStS Trauungsbücher Bd. 50. fol. 241r.

¹¹⁵ Harrer-Lucienfeld, 1956. VI. 420.

¹¹⁶ Harrer adatai szerint csereszereződést kötöttek, Draskovich a bécsi házért magyarországi birtokot adott cserébe. Harrer-Lucienfeld, 1955. IV. 486.

¹¹⁷ Harrer-Lucienfeld, 1955. IV. 486. Az 1773. évi bécsi házösszeírás tévesen még mindig Draskovich Lipót tulajdonaként tartotta számon az ingatlant. Verzeichniß, 1773. 30.

¹¹⁸ Harrer-Lucienfeld, 1952. II. 623. Esterházy Anna Júlia személyéhez és reprezentációjához lásd: Viskolcz, 2015.

¹¹⁹ Buzási, 2010. 897.; Harrer-Lucienfeld, 1956. VI. 142–143.

adták el az Erdődyeknek.¹²⁰ Nádasdy Ferenc 18. század közepi házszerezése egybeesik a família bécsi és udvari pozícióinak egyik csúcspontjával, ekkor bátyja, Lipót viselte a kancellári méltóságot, illetve egy évvel később, 1754-től unokahúga, Terézia is udvarhölgyként teljesített szolgálatot. Nádasdy Ferenc országbíró 1671-ben I. Lipót még Bécsben a Wesselényi-összeesküvésben vállalt vezető szerepe miatt kivégeztette, az udvar és a család közötti kapcsolatok azonban generációról generációra folyamatosan javultak, az unokák nemzedéke pedig látványosan jó viszonyt ápolt a Habsburg-dinasztiával. A família bécsi jelenléte és reprezentációja szempontjából a 18–19. század fordulója körüli évek hoztak változást, amikor is Nádasdy Mihály (1775–1854), a későbbi kamaraelnök és kancellár birtokába került a Minoritenplatzon található előkelő Starhemberg-palota.¹²¹

A Draskovichok és a Nádasdyak bécsi házaik révén a 18. század első felében, első kétharmadában komoly előnyre tettek szert a magyar főúri családok többségével szemben, gondoljunk csak bele, hogy ebben az időszakban mások mellett sem a Csákyak, Forgáchok, Illésházyak, Keglevichék, sőt még a Koháryak sem rendelkeztek bécsi házzal. E mögött számos okot feltételezhetünk, többek között a drága (akár tízezer forintos nagyságrendet is meghaladó) bécsi ingatlanárakat, a megfelelő árú és minőségű ingatlanok szűk piacát, valamint a főurak számára a közeli Pozsony városa és a körülötte fekvő régió is egyfajta alternatívát kínált. Ebben a korszakban a magyar főpapok sem vásároltak maguk számára a császárvárosban házat vagy palotát, egyedül Erdődy László Ádám rendelkezett saját családi palotával, illetve a korszakunk végén Batthyány József kalocsai érsek családja birtokolt szintén palotát. A 17. század folyamán viszont azonosíthatunk néhány magyar főpapot, akik rendelkeztek saját bécsi házzal, a legszemléletesebb példát erre a Himmelportgasse (későbbi számozás szerinti) 14. szám alatti ház története jelenti.¹²² A házat 1631-ben Sennyey István (†1635) győri püspök és magyar udvari kancellár vásárolta meg egy udvari haditanácsostól,¹²³ ami később évtizede-

¹²⁰ Nádasdy és Rottal esetében Harrer házvásárlásról ír, további kutatás tárgyát képezheti, hogy valós adásvételről vagy inkább csak tulajdonátruházásról volt-e szó. Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 329.

¹²¹ Harrer-Lucienfeld, 1957. VII. 230. A palota azonban nem maradt túl hosszú ideig a család birtokában, ugyanis az 1820-as évtized elején már gróf Festetics László (1785–1846) tulajdonában volt. Gutjahr, 1821. 5.

¹²² A ház a későbbi Erdődy-palotával szemközt helyezkedett el.

¹²³ Harrer információi szerint egy bizonyos Hans Dietrich von und zu Reissenberg haditanácsos, a városi őrség parancsnoka és felesége, Elisabeth von Urschenbekh bárónő voltak a ház tulajdonosai. Itt azonban feltételezhetően olvasati hibáról – Reissenberg helyett Seisenberggről – lehet szó, aminek a bárói címével (Freiherr von Schönberg und Seisenberg) az Auerspergek egyik ága rendelkezett. Jó eséllyel gróf Johann Andreas Herbard von Auersperg (1613/1615–1668) későbbi tábornagyról (1650) és tengermelléki főkapitányról (1652), illetve feleségéről, Anna Elisabeth von Lamberggről lehet szó. Harrer vagy az általa használt forrás szerzője Sennyey nevét is félreolvasa, ugyanis ő a kötetben

ken keresztül magyar tulajdonosok körében öröklődött.¹²⁴ Harrer információi alapján a ház 1650-ben gróf Lippay György (1600–1666) esztergomi érsekhez, majd hivatali utódjához, Szelepcsényi Györgyhöz (1595–1685) került.¹²⁵ A Habsburg-barát politikájáról és ellenreformációs intézkedéseiről elhíresült Szelepcsényi után a házat rokona és pártfogoltja, (1695-től báró) Maholányi János (1633–1699), a Magyar Udvari Kancellária titkára és referendáriusa (1679–1693), végül személyenként örökölte.¹²⁶ Maholányi halála után a lakás felesége, Péterffy Judit tulajdonába került, aki azt később a Salburg családnak adta el.¹²⁷ A Magyar Királyság főpapjai között még az indigena prelátusok sorában azonosíthatunk néhány személyt, akinek a családja vagy saját maga bécsi ingatlannal rendelkezett. Keresztély Ágost például győri püspökként 1699-ben vásárolt magának házat a Wipplingerstraßen (nem messze a város-házától), amit azonban öt évvel később a theatinus rendnek adományozott, amelynek helyén néhány évvel később a rendházukat is felépítették.¹²⁸ A főpap azonban később is rendelkezett saját bécsi házzal (vagy tartós bérleménnyel mindenképp), ugyanis 1720-ban a prelátus (immáron esztergomi érsek) városba látogatásakor a *Wienerisches Diarium* két alkalommal is azt közölte, hogy „saját házában” lakott.¹²⁹

A kutatás jelen állása szerint 1711–1765 között Bécs belvárosában (a palotabirtokos famíliákon kívül) más magyar főnemes, sőt nemes vagy ismert polgári személy sem rendelkezett tartós háztulajdonnal.¹³⁰ Ez a kör további források bevonásával feltehetően még néhány névvel bővíthető, véleményünk szerint azonban a további adatok az alapvető tendenciákon nem fognak változtatni. Ezt támasztja alá Franz de Ponty hadnagy 1779-ben kiadott *Verzeichniß der in der Kaiserl Königl Haupt- und Residenzstadt Wien* című műve is, ami a bécsi házak szisztematikus összeírását tartalmazza.¹³¹

„Semry”-ként szerepel. Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 214.; Schmidt-Brentano, 2006. 6.; Wißgrill, 1794. I. 248.

¹²⁴ Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 214.

¹²⁵ Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 214.; Tusor, 2020.

¹²⁶ Fazekas, 2018. 302–303.

¹²⁷ Harrer adatai szerint Péterffy 1711-ben adta el a házat gróf Gotthard von Salburgnak (1639–1707), az Udvari Kamara elnökének, Salburg eddigre azonban már elhunyt (a kamaraelnöki tisztséget pedig 1703-ig viselte). Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 215.

¹²⁸ Harrer-Lucienfeld, 1952. II. 533.

¹²⁹ WD 1720. 05. 28.; WD 1720. 06. 18.

¹³⁰ Átmeneti ideig például gróf Zichy Péter (1673–1726) lánya, Mária Terézia (†1760) is rendelkezett a férje, Joseph Gothard van der Nath (avagy Dernath) felső-ausztriai tanácsos után lakással a Graben (későbbi számozás szerinti) 12. száma alatt, ezt azonban hamar eladni kényszerült, a vevő pedig a magyar történelemből is ismert Johann Georg von Schwandtner (1716–1791) történetíró, udvari tanácsos volt. Harrer-Lucienfeld, 1951. I. 61.

¹³¹ De Ponty, 1779. De Ponty jegyzéke a korszakból a legrészletesebb rendelkezésre álló kiadvány, amelynek adatait tovább lehet ellenőrizni és kiegészíteni az 1770-es évektől kiadott összeírásokkal. Lásd többek között: Verzeichniß, 1773. De Ponty kiadványa szerint Bécs elő- és külvárosaiban négy

De Ponty kiadványa alapján egyfelől tovább lehet pontosítani és ellenőrizni a bécsi (kiváltképp) főúri elit belvárosi ingatlanállományát, például meg tudhatjuk, hogy a Teinfaltstraßen Kollonich László is rendelkezett házzal.¹³² Kollonich a belvárosi ingatlant (amelynek tulajdonosai között Harrer gyűjteményében nem szerepel) valószínűleg a Magyar Udvari Kancelláriától való távozását követően vásárolhatta, korábban ugyanis, míg fogadott apja és pártfogója, Kollonich Zsigmond bécsi érsek életben volt, nála az érseki palotában lakott,¹³³ 1751 után pedig egy ideig a Kohlmarkton a Volkra-féle házban (ami a Kéry-Draskovich família birtokában volt ekkor),¹³⁴ majd a hohe Brücke mellett a dalmát származású Gondola (Gundulić) grófi család tulajdonában lévő házban szállt meg.¹³⁵

Másfelől de Ponty jegyzéke alapján a bécsi külvárosi házak tulajdonosi köréről is képet alkothatunk, akik között a magyar főurak közül a Batthyány és kiváltképp az Esterházy család tagjainak a neveit olvashatjuk.¹³⁶ Esterházy „Fényes” Miklós Wieden elővárosában, a Favoriten-Linie Straßen (a Theresianumtól nem messze) rendelkezett házzal,¹³⁷ még érdekesebb viszont, hogy Esterházy Ferenc kancellár három külvárosi (a Landstraßen, illetve a Margarethen és Nikolsdorf elővárosában lévő) ház tulajdonjogával is büszkélkedhetett.¹³⁸ A külvárosi házak valószínűleg kiadásuk révén bevételi forrást jelenthettek a kancellár számára, aki pedig a Magyar Udvari Kancellária reprezentatív lakosztályában lakott, bár további kutatásnak kell még tisztáznia, hogy a házak egy része nem a kancellár hasonló nevű unokaöccsének, Esterházy Ferencnek (1746–1811), Miklós gárdakapitány fiának a birtokában voltak-e.¹³⁹ Bécs külvárosainak alaposabb vizsgálata nagy valószínűség

főúri (Batthyány, Esterházy, Kollonich, Pálffy) és három további (Jaszvicz, Jelky, Péchy) magyar család rendelkezett ingatlanulajdonnal, valamint négy család (Jeckel, Jagitsch, Jakatitsch, List) vizsgálata, magyar kötődéseik azonosítása további kutatásokat igényel. Az utóbbi családok tagjai alacsonyabb rangú, jellemzően külvárosi ingatlannal rendelkező polgári személyek voltak, mint a lichtenhali háztulajdonos, Joseph Jeckel szabómester. De Ponty, 1779. 157.

¹³² De Ponty, 1779. 294. Kollonich háza már az 1773. évi kiadott összeírásban is szerepel: Verzeichniß, 1773. 4.

¹³³ Staats- und Standes-Calender, 1740. 165.; Staats- und Standes-Calender, 1750. 154.

¹³⁴ Staats- und Standes-Calender, 1752. 162.; Staats- und Standes-Calender, 1754. 174.

¹³⁵ Staats- und Standes-Calender, 1756. 195.; Staats- und Standes-Calender, 1758. 191.

¹³⁶ Vizsgálati korszakunkat megelőzően a császárváros külvárosában is igen kevés magyar rendelkezett ingatlanulajdonnal, például Werner Arnold Steinhausen (1655–1723) katonai építőmester, kartográfus 1710. évi Bécs térképe szerint a magyarok közül csupán az Esterházy és a Pálffy familiának volt külvárosi birtoka. ÖNB KS AB 7 A 56.

¹³⁷ De Ponty, 1779. 264.

¹³⁸ De Ponty, 1779. 82., 170., 212.

¹³⁹ Esterházy Miklós gárdakapitány családja a 18. század közepén már rendelkezett bécsi házzal, amit – Harrer információi alapján – Miklós felesége, Maria Susanna von Lubomirska (1722–1771) hercegnő vásárolt meg 1754-ben a Starhembergektől. A ház a Mölker Bastei mellett, Kollonich házatól nem messze (a mai Oppolzgassében) volt található. A házat Miklós fia, Esterházy Ferenc, későbbi nagykövet örökölte. Harrer-Lucienfeld, 1957. VII. 156.; De Ponty, 1779. 295.

szerint további magyar birtokosok azonosítását teszi majd lehetővé. Például a schönbrunni kastély közelében, Penzing elővárosában (ami már de Ponty jegyzékében sem szerepel) a Czobor család önálló házzal rendelkezett, ami a 18. század közepén, az udvarban aktívan jelenlévő, költekező mecénás, gróf Czobor József (1705–1785) megrendelésére reprezentatív felújításon ment keresztül, ezért a bécsi várostörténeti irodalomban *Czoborpalais*-ként tartják számon (valójában azonban nem hagyományos értelemben vett palotáról van szó).¹⁴⁰ De Ponty sematizmusából viszont megtudhatjuk, hogy Wiedenburgban a Habsburg-udvartartás szabómestere, Jelky János Mihály is rendelkezett saját házzal, miként Hundsturm elővárosban pedig Péchy (Petschy) János sarokkészítőnek (*Stöckelschneider*) volt saját háza, ami tükrözi az alacsonyabb származású társadalmi rétegek bécsi integrációjának az erősödését.¹⁴¹ Bár ezen réteg saját ingatlanulajdonhoz való jutása még hosszabb folyamat része lesz, amiről sokat elárul, hogy a Magyar Udvari Kancellária nem főnemesi tisztségviselői közül csupán a Jaszviczok tudtak szert tenni – Mária Terézia uralkodásának végére – saját bécsi ingatlanra.¹⁴² A magyar nemesség és főnemesség császárvárosi tulajdonszerzése a 18. század végétől vett újabb lendületet (ekkor már az Apponyiak és a Festeticsek is rendelkeztek bécsi házzal), de a folyamat a 19. század folyamán tudott még nagyobb mértékben kibontakozni.

Paloták

„Párizs több szép házzal bír, mint Bécs, de ezek az előkertek és a gyakran zárt kapuk miatt nem esnek eléggé a tekintet útjába. A bécsi és a párizsi paloták összehasonlítása. Bécs városában található palotáknak az a hibája, hogy többnyire keskeny utcákban vannak elrejtve, egyedül a pompa és a méret terén múlják messze felül a párizsiakat, különösen, ha a külváros csodálatos

¹⁴⁰ Czeike, 1980. 56.

¹⁴¹ De Ponty, 1779. 55., 266. Péchy János nagy valószínűség szerint rokonságban állhatott a Habsburg-udvartartásban a 18. század első felében komornaként és kormányikként tisztséget viselő Péchyekkel.

¹⁴² A család a tereziánus kor végén három házzal is rendelkezett, az egyik Josephstadtban (a Schwibbogengassén), a másik a Schottentorral szemben, a harmadig pedig a Singerstraßében volt található. De Ponty, 1779. 69., 349., 373. A városfalon belüli házak közül a singerstraßei ház (Konskriptionsnummer 927.) 1773-ban még nem volt a família tulajdonában, viszont a Schottentorral szembeni ház (Konskriptionsnummer 1293.) már 1773-ban is a Jaszviczoké volt. Verzeichniß, 1773. 34., 46. Harrer adatai szerint a singerstraßei házat 1775-ben Jaszvicz József (a Sanitäts Hofdeputation titkára) vásárolta meg (Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 20.), illetve 1770-ben Jaszvicz Lajos magyar kancelláriai jegyző és jurátus a Kärtnerstraßén vásárolt magának lakást. Harrer-Lucienfeld, 1953. II. 20. Az ingatlanok a család kezében viszonylag gyorsan cserélődtek.

épületeit szemléljük.”¹⁴³ Johann Georg Keyßler sorai nemcsak a saját véleményét tükrözik, hanem az általa leírt kép az előkelő, de szűk térbe beszorított palotákról a 18. századi utazók Bécsről készített leírásában állandó közös elemként van jelen. A VI. Károly vagy Mária Terézia regnálása idején a császárvárosba látogatókat a Habsburg Monarchia főnemesei elitjének a palotái legalább annyira lenyűgözték mint a Hofburg különböző szárnyai vagy más uralkodói rezidenciák. Sőt Hellmut Lorenz művészettörténész kutatásai szerint az 1685–1715 között a bécsi barokk arculatát elsődlegesen az arisztokrata megrendelők formálták.¹⁴⁴ Az 1710-es évtized második felében Johann Michael von Loën provokatív módon úgy vélekedett, hogy a főnemesség néhány tagja előkelőbb körülmények között élt, mint maga az uralkodó.¹⁴⁵ Ez a kép a VI. Károly által megrendelt építkezések hatására fokozatosan formálódott, de a főnemesség bécsi építkezései valójában a Habsburgok számára nem jelentettek konkurenciát, sokkal inkább a Habsburg-főváros reprezentációját és centrumpozícióját erősítették.

Ez a folyamat a főnemesség udvari integrációjának tipikus megnyilvánulási formája volt, amit az uralkodói hatalom megerősödésével párhuzamosan, a kora újkor folyamán Európa-szerte érzékelhetünk a rezidenciavárosokban és vonzáskörzetükben. A Francia Királyságban az 1680-as évektől a főúri elit sajátos (a béccsel ellenkező) módon a versailles-i kastélyban saját lakosztállyal rendelkezett, ezen kör tagjai azonban a közeli Párizsban is építettek vagy vásároltak maguk és családjuk számára saját városi palotát (ún. *hôtelt*).¹⁴⁶ Ezen paloták egyszerre segítették a család hatalmának, rangjának, vagyonának és a megrendelő ízlésének a nyilvános kifejezésre juttatását, másfelől pedig a família udvari jelenléte és kapcsolatépítése szempontjából is fontos hídfőállásokat jelentettek. Miként – a sokat vitatott, de a kutatás számára komoly inspirációt jelentő és ma is számos helytálló nézettel bíró – Norbert Elias írja: „A rang reprezentációja kényelmetlen kényszer. Ha erre nincs pénz, a rang és vele tulajdonosának társadalmi egzisztenciája igen csekély realitással rendelkezik. Az a herceg, aki nem úgy lakik, ahogy egy hercegnek lagnia kell, tehát egy herceg társadalmi kötelezettségeit sem képes többé megfelelően teljesíteni, többé már nemigen herceg.”¹⁴⁷ De fontos

¹⁴³ „Paris hat mehrere schöne Häuser als Wien, sie fallen aber wegen der Avant-Cours und öfters verperrerten Thore nicht genug in die Augen. Vergleichung der wienerischen und pariser Palläste. Die in der Stadt Wien gelegenen Palläste haben zwar den Fehler, daß sie meistens in engen Gassen gleichsam verstecket sind, allein an Pracht und Größe übertreffen sie die Pariser gar sehr, sonderlich wenn man die in den Vorstädten befindlichen herrlichen Gebäude betrachtet.” Keyßler, 1751. 1213.

¹⁴⁴ Lorenz, 1985. 44–49. Lorenz véleményét Friedrich Polleroß is osztotta egy tanulmányában: Polleroß, 2000. 96.

¹⁴⁵ Loen, 1750. 5.

¹⁴⁶ Duindam, 2003. 166.; Elias, 2005. 56–83.

¹⁴⁷ Elias, 2005. 81.

hangsúlyozni, hogy már a francia mintákat megelőzően a késő reneszánsz itáliai paloták (mint a firenzei Palazzo Medici, a Palazzo Strozzi vagy a római Palazzo Farnese) alapvető előképeket jelentettek az Európa-szerte épülő városi paloták számára.¹⁴⁸

Bécsben és környékén a főnemesi kastélyépítészet történetében az 1683. év, a császárváros második oszmánok általi ostroma jelentett alapvető fordulópontot. A komoly hadi károkat szenvedett város újjáépítése számára új lendületet adtak, illetve új perspektívákat nyitottak a Szent Liga sikeres viszsza foglalháborúi. Kezdetét vehette Bécs barokk fővárossá válásának a folyamata, amelyben a főnemesi építkezések is alapvető szerepet játszottak.¹⁴⁹ A város- és művészettörténeti kutatás (Wolfgang Pircher adatai alapján) a 18. század első feléből 56 főúri palotát tart számon Bécsben, amelyek közül 1683 előtt mindössze tíz épült, a többi pedig 1683–1749 között.¹⁵⁰ A palotaépítések terén újabb fellendülést majd csak a 19. század folyamán lehet érzékelni, ugyanis 1750–1799 között csupán öt új palotát építettek.¹⁵¹ Pircher adatait tovább lehet árnyalni és pontosítani, de az arányok az építkezési trendeket nagyjából tükrözik. A 18. század közepi arányokkal kapcsolatban figyelemre méltó, hogy az ötvenhat palotából csupán huszonöt helyezkedett el a városhalon belül, harmincegy pedig azon kívül.¹⁵² A török veszély elmúltával az elővárosok is új funkciót nyertek, amelyben az arisztokrata családok reprezentatív palotái is megtalálták a helyüket. Andreas Pečar számításai szerint a főúri paloták nagyjából 40%-a tizennégy főnemesi család kezében összpontosult, amely kör tagjai az udvari elit legfelső szintjét alkották.¹⁵³ Köztük mások mellett az Althann, Dietrichstein, Esterházy, Harrach, Liechtenstein, Schwarzenberg vagy a Windisch-Grätz családokat azonosíthatjuk, amelyek családok tagjai birtokaikból származó bevételeik, illetve udvari-kormányzati pozícióik alapján is kiemelkedtek a Habsburg Monarchia főnemesei közül. A bécsi palotaépítés az elithez és az udvari körökhöz való tartozás egyfajta látványos bizonyítéka, vagy ezen szándék kifejezésre juttatásának az eszköze volt. A paloták mérete, elhelyezkedése, művészi kialakítása pedig ezen körön belül további lehetőségeket rejtett a rivalizálásra, a reprezentatív nyilvánosságban betöltött előkelőbb pozícióért folyó versenyre.

¹⁴⁸ Krummholz, 2015. 305. Bár ezen itáliai paloták jellemzően az adott városban főhatalmat gyakorló családokhoz (például Firenzében Cosimo Medicihez, Rómában III. Pálhoz) kötődtek.

¹⁴⁹ A bécsi főnemesi építkezések könyvtárnyi szakirodalmából válogatásként lásd: Cerman, 2010. 136–152.; Csendes–Opll, 2003. 252–254.; Grimschitz, 1944.; Haider, 1984.; Hassler, 2013.; Pečar, 2007.; Pircher, 1984.; Polleroß, 2000. A városkép századfordulós átforgatásához: Opll–Scheut, 2018.

¹⁵⁰ Pircher, 1984. 70.

¹⁵¹ Pircher, 1984. 70.

¹⁵² Pircher, 1984. 70.

¹⁵³ Pečar százhárom épületre terjesztette ki a számításait, amelyek közül negyvenkettő azonosított tizennégy főúri család tulajdonában. Pečar, 2007. 188.

A következőkben az 1711–1765 között Bécsben palotával rendelkező magyar főnemesi familiák körét és az általuk birtokolt épületeket (vagy legalábbis azok egy részét) tekintjük át. A vizsgált korszakban, miként már többször említettük, négy magyar főúri családnak volt a császárvárosban saját palotája, közülük előbb általánosan az Erdődy, Esterházy és Pálffy familia történetét mutatjuk be, utána pedig kicsit részletesebben a Batthyány családról lesz szó. Mind a négy familia összes bécsi épületére nincs lehetőségünk kitérni, kiváltképp a paloták és néhány fontosabb ház történetét fogjuk vázlatosan ismertetni. A cél a palotabirtokos családok körének a pontosabb vizsgálata, illetve az épületszerzés jelentőségének körvonalazása az egyes familiák történetében. Még mielőtt erre rátérnénk, fontos röviden a palota kortárs értelmezésére is kitérni. Johann Heinrich Zedler (1706–1751) *Universal-Lexiconja* szerint a palota „az egész építőművészet legelőkelőbb műveinek egyike, ami egy nagy úr tekintélyes és kényelmes lakását képezi”.¹⁵⁴ A főnemesek reprezentatív bécsi lakóépületeit a 18. században jellemzően a *Palais* (ritkábban *Pallast*) kifejezésekkel jelölték, míg Párizsban a *palais* rang csak a királyi vagy hercegi család, illetve a bíróságok épületeit illette meg, a grófok lakhelyére az *hôtel* terminust használták.¹⁵⁵ Mindemellett érdemes megjegyezni, hogy néhány esetben a kortárs bécsi nyelvhasználatban sem volt teljesen egyértelmű a választóvonal a ház és a palota között.¹⁵⁶

Az Erdődy, Esterházy és Pálffy familia egyaránt a 17. század utolsó harmadában, pontosabban az 1670–1680-as években tett szert bécsi palotára. Közülük az Esterházyak voltak az elsők, akik a császárvárosban háztulajdonnal rendelkeztek. A Wallerstraße-ban (18. századtól Wallnerstraße), a későbbi palota helyén a család felemelkedését megalapozó és előnyös házasságairól elhíresült Esterházy Miklós (1582–1645) tudott Dersffy Orsolyával (†1619) kötött házassága révén a család számára házat szerezni.¹⁵⁷ A házat még 1550-ben a kiváló udvari kapcsolatokkal rendelkező Oláh Miklós kancellár, későbbi esztergomi érsek vásárolta meg, akinek 1568. évi halála után a bécsi ingatlan az Oláh–Császár familiában öröklődött. A ház így jutott Dersffy Orsolya birtokába, akinek a dédanyja, Oláh Orsolya, a neves főpap testvére volt. A wallerstraßei ház kiemelt jelentőséggel bír a magyar nemesség bécsi integrációja szempontjából, ugyanis az épület szinte a Habsburg Monarchia létrejöttének a kezdetétől egészen a felbomlásáig (sőt egészen 1990-ig) folyamatosan ma-

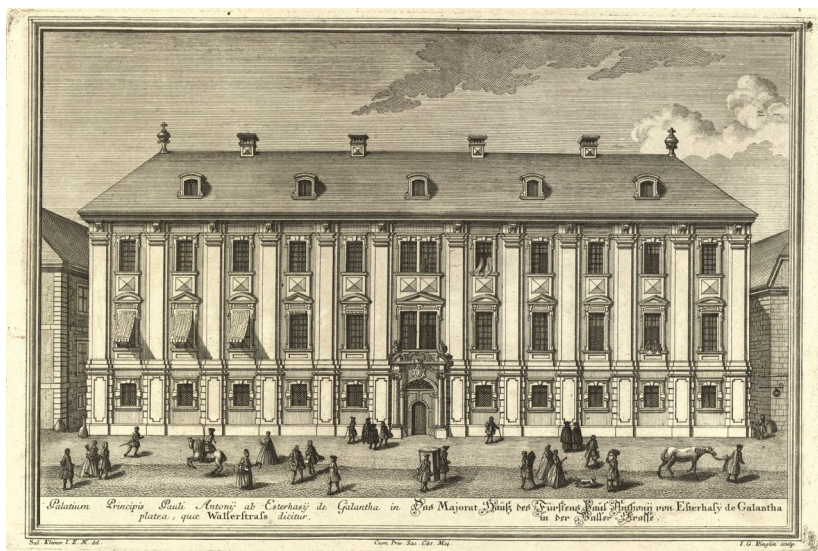
¹⁵⁴ „Ist eines derer vornehmsten Stücke der ganzen Bau-Kunst, und bestehet in einer ansehnlichen und bequemen Wohnung eines grossen Herrn”. Zedler, 1740. 348.

¹⁵⁵ Elias, 2005. 59.

¹⁵⁶ A palota alatt alapvetően a főnemesi tulajdonban lévő, nagy méretű, egységes homlokzattal, (a palotaépítészeti szabályainak megfelelő) reprezentatív kialakítással rendelkező, az adott főúri család címerével ellátott lakóépületeket értették.

¹⁵⁷ Perger, 1994/a. 17–18.

gyar tulajdonosok, illetve 1612-től az Esterházy család kezében volt. Magyar tulajdonosok szempontjából hasonló folytonosságot egy bécsi épület sem tud felmutatni. A ház története jól tükrözi az Esterházy család generációkon átívelő szoros udvari, illetve a Habsburg-dinasztiához fűződő kapcsolatait. Richard Perger monográfiájának köszönhetően a magyar főnemeselek bécsi házai közül az Esterházy-palota története a legjobban feltárt, ezért az épület történetének csupán néhány fontosabb állomását emelem ki.¹⁵⁸

27. kép: Salomon Kleiner – Id. Johann Andreas Pfeffel:
A wall(n)erstraßei Esterházy-palota, 1737

A wallerstraßei házból palotát Esterházy Pál (1635–1713) nádor formált, aki további szomszédos telkeket és házakat vásárolt meg a nagyszabású építkezéshez, ami 1687-ben vette kezdetét.¹⁵⁹ Ez az év alapvető jelentőséggel bír a család történetében, ugyanis az apja által megkezdett karrierépítést folytató Esterházy ekkor (a pozsonyi országgyűlésen való szerepvállalását követően) kapott hercegi címet.¹⁶⁰ Az igen tudatos mecénatúrát és reprezentációs tevékenységet művelő Esterházy 1687–1695 közötti palotaépítése közvetlen kapcsolatban áll hercegi rangemelésével és az udvar iránti lojalitásának a kifejezésre juttatásával,¹⁶¹ valamint az építkezés jól illeszkedik az 1683 után meginduló bécsi építkezési hullámba is. A palota külső és belső részét egya-

¹⁵⁸ Perger, 1994/a.

¹⁵⁹ Perger, 1994/a. 24–32.

¹⁶⁰ A család hercegi rangjához lásd: Tobler, 2005.

¹⁶¹ Esterházy Pál mecénatúrájához lásd: Buzási, 2015; Galavics, 1988.

ránt érintő munkálatok nagyjából 45 000 forint körüli összegbe kerültek, ami még Esterházy Pál számára is tekintélyes kiadásnak számított.¹⁶² A befektetés azonban elérte célját, a palota előkelő főúri rezidenciává vált Bécs belvárosában, az udvar közvetlen vonzáskörzetében. A 18. századi város- és útleírások alapján az Esterházy-palota sosem számított a császárváros legimpozánsabb főúri építményének, például a közeli Minoritenplatzon található Liechtenstein- vagy Starhemberg-paloták nagyobb figyelmet kaptak, de a palota az utazók által számon tartott bécsi látványosságok közé tartozott.¹⁶³ A palota vizsgált korszakunk egészében betöltötte funkcióját, az Esterházy család hercegi ágának bécsi jelenlétét és reprezentációját erősítette, az épületen további átalakításokat és bővítéseket pedig Pál nádor unokája, Esterházy Pál Antal végzett (több részletben) 1745–1756 között.¹⁶⁴

Az Esterházyak a 18. század első felében több bécsi házzal is rendelkeztek, de térnyerésük és a város reprezentációs terében elfoglalt pozíciójuk szempontjából különösen fontos szerepet játszott a riemergassei (az egykori Daun) palota megvásárlása.¹⁶⁵ A házat 1714-ben vette meg Esterházy Pál özvegye, Thököly Éva (1659–1716) egy bizonyos Reinerus Heimekenius (avagy Reiner Henckenius) von Kaichtól, Eleonóra császárné lakájától 30 500 forintért (több részletben történő kifizetéssel), amelyet a hercegné halála után fia, József (1688–1721), majd nem sokkal később unokája, Pál Antal örökölt.¹⁶⁶ A díszes, a hercegi Esterházy család címerével ellátott épületet, amit a források hol palotaként, hol házként említenek, Salomon Kleiner (1700–1761) is megörököltette a nevezetesebb bécsi épületekről és helyszínekről készített metszetyűjteményében.¹⁶⁷ A palota az Esterházyak bécsi reprezentációját erősítette, rezidenciaként azonban csupán átmeneti ideig használhatták, mert a házat 1735-től 1741-ig Batthyány Lajos kancellár vette bérbe.¹⁶⁸ Batthyány a palotában nemcsak az általa elnyert *Hofquartier*-ra tartott igényt, hanem 1800 forint éves bérleti díjért (ebből 150 forintot a császári szállásadó tett ki) a második és harmadik emeletet is kibérelte.¹⁶⁹ A palota tehát egyfajta bevételi forrásként is

¹⁶² Perger, 1994/a. 29.

¹⁶³ Lásd többek között: Bormastino, 1715. 10.

¹⁶⁴ Perger, 1994/a. 33–42.

¹⁶⁵ Az Esterházy család bécsi házainak felsorolását lásd: Perger, 1994/a. 6–8.

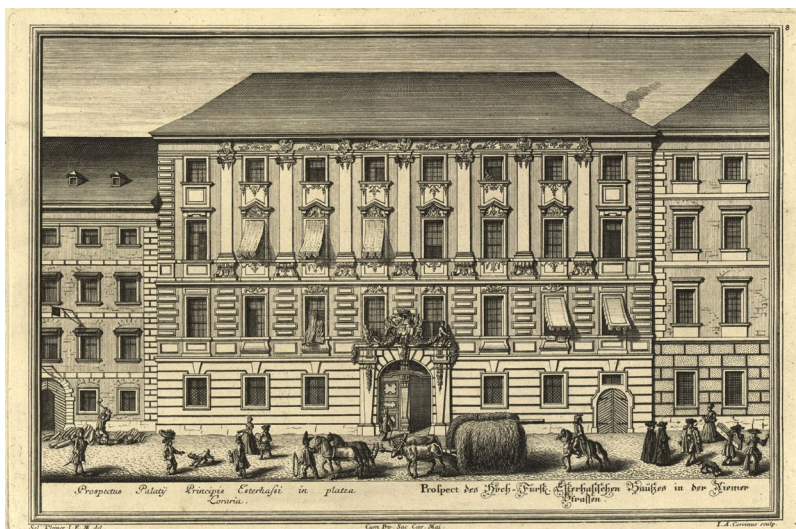
¹⁶⁶ A palotavásárlásról szóló szerződéseket lásd: MNL OL P 108 Fasc. D. Nr. 3–7. A palota megvásárlása Harrer jegyzékében is szerepel: Harrer-Lucienfeld, 1954. IV. 696. Reiner Henckenius lakáj – 1718-ban bekövetkezett haláláig – valóban a császárnéi udvartartás tagja volt. Végrendelete is fennmaradt: ÖStA HHStA HA OMAA 630. Nr. 18

¹⁶⁷ Kleiner, 1727. Nr. 8.

¹⁶⁸ Az Esterházy-palotában Batthyány Lajos mellett egy ideig Koncsek Bernát is megszállt, aki számára minden bizonnyal patrónusa biztosított szállást. Staats- und Standes-Calender, 1738. 163.

¹⁶⁹ A bérlemény három nagyszobából, hat szobából és további helyiségekből, illetve tizlovas istállóból állt. A szerződés mindkét család levéltárában megtalálható: MNL OL P 108 Fasc. D. Nr. 16.; MNL OL P 1335 Fasc. 1. fol. 124–127.

szolgált Esterházy Pál Antal számára, akinek szüksége is volt erre az összegre, ugyanis ő maga (az 1730-as végi oszmán háborúból hazatérve) nem a még felújítás előtt álló wallnerstraßei palotába költözött be, hanem 1739–1742 között (évente 2500 forintért) kibérelte sógorától, gróf Franz Anton von Lambergtól (1707–1765) a szintén abban az utcában található Lamberg-palotát.¹⁷⁰ A riemergassei ház végül nem maradt hosszú távon a familia tulajdonában, 1757-ben Pál Antal herceg eladta 45 000 forintért a portugál származású, VI. Károly és Mária Terézia bizalmát is élvező gróf Emanuel Telles von Sylva-Taroucának (1691–1771), a Németalföldi Tanács egykori elnökének, illetve szintén egykori udvari építésigazgatónak (*Hofbaudirektor*).¹⁷¹

28. kép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus:
A rómerstraßei Esterházy-palota, 1733

Az Esterházyak után – kronológiailag másodikként – a Pálffyak tettek szert bécsi palotára, akik szintén előnyös házasságpolitikájuknak köszönhatték a császárvárosi tulajdonszerzést.¹⁷² A család felemelkedésében és udvari integrációjában rendkívül fontos szerepet játszó gróf Pálffy Pál (1592–1653), későbbi nádor 1629-ben vette feleségül báró Johann Eusebius Khuen von

¹⁷⁰ A tágas palota az első emeleten tizenhét szobából és kápolnából, a földszinten tizenegy szobából, nyolc lakájszobából, pincéből, illetve tizenkilenc lovas istállóból állt. Perger, 1994/a. 33. MNL OL P 108 Fasc. D. Nr. 17. A Lamberg-palotáról bővebben lásd: Polleroß, 2010. 194–201.

¹⁷¹ MNL OL P 108 Fasc. D. Nr. 25. Sylva-Tarouca személyéhez lásd: Walter, 1951. 167–188. A palotát később, 1818-ban Esterházy „Fényes” Miklós lánya, ifjabb Grassalkovich Antal felesége, Mária Anna (1739–1820) vásárolta meg, de csupán 1828-ig tartották meg az épületet. Harrer-Lucienfeld, 1954. IV. 696.

¹⁷² Sőt a Pálffyak házzal ugyan kronológiailag később, de palotával előbb rendelkeztek, mint az Esterházyak.

Belasi (1574–1622) titkos és haditanácsos lányát, Franziskát (1610–1672), aki apja halála után megörökölte a familiája tulajdonában lévő bécsi, az Ágoston-rendiek templomával szemben (a későbbi Josephplatzon), tehát a Hofburg közvetlen vonzáskörzetében található palotát.¹⁷³ A házat Franziska nagyapja, a tiroli eredetű familia rangemelkedését elérő Rudolf Khuen von Belasi (†1581), császári főistállómester és titkos tanácsos vásárolta meg, akinek a felesége, Pálffy Mária Anna Magdolna (1546–1623), Pálffy Pál nagynénje volt.¹⁷⁴ A korábban a Herbersteinek birtokában lévő házból Rudolf Khuen von Belasi alakított ki reneszánsz stílusú városi palotát, amely 1578-ban „szabad ház” státuszt nyert. A palota Pálffy Pál és felesége halála után a fiaikra szállt, de unokájuk, Pálffy Miklós (1671–1706) elhunytával a familia ezen ágának magva szakadt, a vagyont pedig Pál nádor bátyjának, Istvánnak (†1646) az unokái kapták örökül, amely ág elsőszülött férfi tagja, Pálffy Miklós császárnéi főistállómester, későbbi nádor volt.¹⁷⁵ Pálffy Miklós ekkorra már saját bécsi ingatlannal is rendelkezett, ugyanis 1683-ban, fiatal kamarásként a Schenkenstraßen vásárolt maga és családja számára házat, ami pedig korábban a Salburg grófi család tulajdonában volt.¹⁷⁶ Mindkét ház évszázadokon át a Pálffyak birtokában állt, a schenkenstraßei palotát, 1880-ban bontották el.¹⁷⁷

A 18. században tehát Pálffy Miklós nádor és utódai két bécsi házzal, pontosabban palotával is rendelkeztek. A Pálffy-házak nem számítottak a császárváros elegánsabb főúri palotái közé, az épületek reprezentatív külső megjelenésére a család keveset költött, az útleírások nem vagy csak elvétve tesznek róluk említést, de a forrásokban (méretükre, elhelyezkedésükre való tekintettel) azért megkapták a palota jelzőt.¹⁷⁸ A házak a Pálffy család számára kevésbé a reprezentációs funkciójuk miatt bírtak jelentőséggel, hanem sokkal inkább egyfajta bécsi hídfőállásként működtek a familia tagjai számára, valamint kiadásuk révén bevételt is termeltek. Vizsgált korszakunkban a schenkenstraßei ház szolgált a család Bécsben tartózkodó, hivatalviselő tagjai számára otthonul. Pálffy Miklós nádor leszármazottai laktak ott, mások mellett unokája, Miklós kancelláriai tanácsos, majd kancellár,¹⁷⁹ illetve déd-unokája, Károly kamarai tanácsos.¹⁸⁰ A másik, az Ágoston-rendi templom,

¹⁷³ Harrer-Lucienfeld, 1957. VI. 315.

¹⁷⁴ Fundárková, 2009. XXI.

¹⁷⁵ Jedlicska, 1910. 601.

¹⁷⁶ Harrer-Lucienfeld, 1957. VII. 189.

¹⁷⁷ Harrer-Lucienfeld, 1957. VII. 189.

¹⁷⁸ A Pálffy-paloták Salomon Kleiner bécsi metszetgyűjteményébe nem kerültek be: Kleiner, 1724; Kleiner, 1725; Kleiner, 1727.

¹⁷⁹ Lásd többek között: Staats- und Standes-Calender, 1746. 152.; Staats- und Standes-Calender, 1760. 192.

¹⁸⁰ Staats- und Standes-Calender, 1763. 46.; Staats- und Standes-Calender, 1770. 39.; Staats- und Standes-Calender, 1773. 25. Pálffy Károly apja 1773. évi halála után viszont beköltözött a család Josephplatz melletti palotájába. Staats- und Standes-Calender, 1774. 27. Pálffy János nádor fia, Károly Pál hadi-

illetve a Hofbibliothek melletti palota viszont kiadó házként funkcionált, amiben rendszeresen neves főúri családok Bécsben tisztséget viselő tagjai laktak. Az 1720-as évtized elején például gróf Franz Wenzel von Sinzendorf (1695–1734) birodalmi udvari tanácsos lakott a házban,¹⁸¹ miként az 1730-as évek első felében Rudolph Joseph von Colloredo, későbbi birodalmi alkancellár, még cseh kancelláriai tanácsosként bérelt ott házfészket.¹⁸² Őt gróf Johann Wilhelm von Wurmb (1670–1750), a Birodalmi Udvari Tanács elnöke követte,¹⁸³ az 1740-es évek elején pedig gróf Karl Joseph von Lamberg (1686–1743) alsó-ausztriai kormánytanácsos is a Pálffy-ház bérlelte.¹⁸⁴ A Pálffy-palota elhelyezkedése révén is kiváló lehetőségeket rejtett magában, nem meglepő, hogy a főúri tisztségviselők szívesen vették bérbe a ház egészét vagy egy-egy részét.¹⁸⁵ A schenkenstrassei palota tehát a Pálffy család személyes bécsi jelenlétét erősítette, a josephplati ház pedig egyfelől bevételi forrást jelentett, másfelől pedig a bérlelők személye révén a család kapcsolati tőkéjét is növelte.

Az Erdődyek a Pálffykhöz képest két generációval később, de szintén előnyös házasságuknak köszönhetően tettek szert bécsi házra. Gróf Erdődy György (1647–1712), későbbi országbíró Rákóczi Erzsébettel (1654–1707) 1670-ben kötött házassága révén jutott a Himmelpfortgasseban található egykori Rákóczi-házhoz.¹⁸⁶ A házat 1625-ben Rákóczi Pál (†1636), az egy évvel később kinevezett országbíró vásárolta meg, amit később fia, László (1633–1664), majd unokája, Erzsébet örökölt meg. Erdődy országbíró halála után a házat unokaöccsei László Ádám és György Lipót örökölték, akik az épületet Johann Christian Neupauer (1676–1735) – Bubryák Orsolya által „építési vállalkozónak” nevezett sikeres – bécsi szakember segítségével az 1720-as évek elején újjátették fel, és adtak elegáns barokk homlokzatot a palotának.¹⁸⁷ A felújítás után néhány évvel a Bécsbe látogató Johann Basilius Küchelbecker vá-

tanácsos és unokája, János kamarai tanácsos azonban bécsi tisztségviselésük során más házakban béreltek maguknak lakást. Hasonlóan Pálffy Lipót kancelláriai tanácsoshoz, aki ugyan Miklós nádor dédunokája volt, de a paloták felett nem a hasonló nevű apja diszponált. Staats- und Standes-Calender, 1765. 204.

¹⁸¹ Staats- und Standes-Calender, 1722. 116.; Staats- und Standes-Calender, 1723. 123.

¹⁸² Staats- und Standes-Calender, 1731. 92. Colloredo lánya, Maria Gabriella (1741–1802) később Pálffy János (1728–1791) felesége lett.

¹⁸³ Staats- und Standes-Calender, 1737. 146.; Staats- und Standes-Calender, 1741. 147.

¹⁸⁴ Staats- und Standes-Calender, 1741. 136.

¹⁸⁵ A palota funkciója a 18. század második felében elképzelhető, hogy változott. 1783. évi leírásában a Gottfried Edel von Rotenstein álnéven publikáló Gottfried Stegmüller pozsonyi patikus a palota előkelő enteriőrjéről nagy elismeréssel írt, kiemelve a nyolc szoba különleges berendezését, amely véleménye szerint 150 000 forintba is kerülhetett. Rotenstein, 1784. 78. Serfőző Szabolcsnak köszönöm, hogy a leírásra felhívta a figyelmemet.

¹⁸⁶ Bubryák, 2013. 20–21.; Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 176. Rákóczi Erzsébet férjéhez írott, kiadott leveleihez lásd: Rákóczi, 2001.

¹⁸⁷ Bubryák, 2008.

rosleírásában a „szép és pompás” főnemesi paloták között sorolta fel az Erdődy-házat is,¹⁸⁸ a palota ábrázolása azonban (hasonlóan a Pálffy-palotákhoz) Kleiner-rézmetsetgyűjteményébe nem került be, illetve az Erdődy-házról a figyelmet könnyen elvonta a város egyik leglátványosabbnak tartott épülete, Savoyai Eugén téli palotája, ami szinte az Erdődy-palota szomszédságában helyezkedett el.¹⁸⁹ Az Erdődyeknek azonban nem állt és nem is állhatott szándékukban a Habsburg Monarchia egyik legnagyobb hatalmú arisztokráciájával vetélkedni, számukra ugyanis a palota kevésbé reprezentációs, sokkal inkább funkcionális célokat szolgált. A ház egyfelől bécsi jelenlétüket erősítette, Erdődy László Ádám is kancelláriai tisztségviselése során ott lakott,¹⁹⁰ illetve császárvárosi látogatásai során testvérei is ott szálltak meg, másfelől pedig bevételi forrást jelentett az Erdődy-fivérek számára. Láthattuk, hogy 1746-ban Nádasdy Lipót kancellár volt a ház (vagy házrészlet) bérlője, de az évtizedek során számos tisztségviselő megfordult a himmelpfortgassei házban. A bérlők között találjuk például 1735-től báró (1743-tól gróf) August Friedrich von Seydewitz (1696–1745) birodalmi udvari tanácsost,¹⁹¹ vagy az 1750-es évek közepén báró Heinrich Wilhelm von Haugwitzot (1711–1758), az Alsó-Ausztriai Kamara elnökét, illetve a bányaügyi kollégium, és az illír udvari deputáció alelnökét.¹⁹² Az említett bérlők pedig nem (legalábbis 1743 előtt bizonyosan nem) *Hofquartier*ként laktak az Erdődy-palotában, ugyanis Erdődy György 1723-ban sikeresen kérvényezte előbb tizenkét, majd további évekre, egészen 1743-ig a ház beszállásolási kötelezettség alóli felmentését.¹⁹³ Erre a felújítás adott számára általánosan bevett hivatkozási alapot, de pályázatát erősítette, hogy alkancellár bátyja (a *Hofquartier*-mentesség ellenére) udvari szállásként is használta a palotát.¹⁹⁴ A palotát Erdődy György halála után fiai örökölték, akik közül később Erdődy Kristóf (1726–1778) szerezte meg a ház teljes tulajdonjogát, adósságai miatt azonban 1773-ban 44 000 fo-

¹⁸⁸ Küchelbecker, 1730. 635.

¹⁸⁹ Savoyai Eugén palotájához lásd: Husslein-Arco, 2013.

¹⁹⁰ Már nagybátyja halálát megelőzően is előfordult, hogy a himmelpfortgassei ház volt a bécsi szállása, például 1706-ban. Staats- und Standes-Calender, 1706. 96. Viszont 1709-ben a Singerstraßen a Souche-házban lakott. Staats- und Standes-Calender, 1709. 93. 1713 után vált a ház rendszeres bécsi otthonává. Staats- und Standes-Calender, 1719. 134.; Staats- und Standes-Calender, 1723. 135.

¹⁹¹ Staats- und Standes-Calender, 1735. 119. Seydewitz feltehetően haláláig ott lakott, legalábbis 1741-ben még az Erdődy-házban szállt meg. Staats- und Standes-Calender, 1741. 148.

¹⁹² Staats- und Standes-Calender, 1754. 143.

¹⁹³ ÖStA FHK A AHK HQuA Kt. 12. 1723. 05. 08.; Bubryák, 2013. 21. Később Nádasdy kancellár sem *Hofquartier*ként lakott az Erdődy-palotában, ugyanis nem udvari szállásban, hanem szállástámogatásban részesült.

¹⁹⁴ A felújítás tehát jó anyagi befektetésnek is számított, miként erre már Bubryák Orsolya is felhívta a figyelmet. A kiváltságért a ház adójának (*Quartiertax*) a dupláját, 176 forintot kellett évente fizetnie a kérvényezőnek.

rintért gróf Joachim Egon von Fürstenbergnek (1749–1828) – későbbi császári diplomatának – eladni kényszerült.¹⁹⁵

Az Erdődyek, Esterházyak és a Pálffyak bécsi integrációjában, udvari jelenlétében és kapcsolatépítésében egyaránt jelentős szerepet játszottak a familiák által birtokolt bécsi házak és paloták. Mindhárom család felemelkedésében sokat köszönhetett a Habsburgoknak, az Esterházyak és a Pálffyak főnemesi címüket is a dinasztia szolgálatában tudták elérni, közülük a grófi cím birtokosainak első vagy második generációja már rendelkezett a császárvárosban házzal. Hozzájuk képest a már Mohács előtt grófi címet szerző Erdődyek két-három generációval később tudtak bécsi házra szert tenni. A Batthyányoknak a másik három familiához képest kicsivel később, 1630-ban sikerült grófi rangra emelkedniük.¹⁹⁶ Ugyan már a grófi címet szerző Batthyány Ádám (1610–1659) is kiváló udvari kapcsolatokkal rendelkezett, sőt kamarásként ő maga is a Habsburg-udvartartás szolgálatában állt,¹⁹⁷ bécsi ingatlanra azonban csak azonos nevű unokája, Batthyány Ádám (1662–1703) tudott szert tenni, amiben a hadi és a politikai környezet is fontos szerepet játszott. Batthyány Ádám horvát bán nemcsak más korszakban, hanem más módon is jutott bécsi házhoz, mint Erdődy György vagy Pálffy Pál, ugyanis Batthyány nem örökölte, hanem megvásárolta a bécsi ingatlant. Batthyány Ádám 1698-ban vásárolt gróf Johann Weikhard von Sinzendorftól (1656–1715) a Freyung tér melletti Renngassében telket, illetve vette meg az ún. Schlegelhof-épületet.¹⁹⁸

A Bécsben rendszeresen megforduló Batthyány jól ismerte a császárváros nehéz lakhatási lehetőségeit, jól tudta, hogy megfelelő ingatlan bérlése vagy vásárlása nem könnyű kihívás. A lakásszerzéssel kapcsolatos nehézségek érzéketlenül tükröződnek 17. századi végi (pontos datálás és címzés nélküli, valószínűleg ágensének írt) levélfogalmazványából is: „Azonban pedigh csudálkozással értem, hogy Collaldó Úr¹⁹⁹ nem tudom micsoda okbul az Bécsi Házomat másnak engedte, holott az vólt Contractusunk, hogy három Esztendeig ennékem lehössen birnom, Kitülis az Censusst énis meg tudtam volna ugy, mint mások adnom, azír ha ugyan másnak adatott volna tellyeséggel bizony nem kevés kedvetlenségemre vagyom [...] az iővő Telet iőbbára oda föl akarván töltenem, [...] azért Kgd [Kegyelmed] fordullyon Collaldó Uram-

¹⁹⁵ Bubryák, 2013. 22. Az Erdődyek később, a 19. század során több bécsi ingatlanra is szert tudtak tenni, például a század elején a Seilerstätte utcában volt házuk. Harrer-Lucienfeld, 1956. V. 423.

¹⁹⁶ Koltai, 2012. 108–109.; Pálffy, 2012. 190.

¹⁹⁷ Batthyány bécsi pályafutásához lásd: Koltai, 2002. Batthyány udvari szállásban is részesült: Koltai, 2002. 59.

¹⁹⁸ Harrer-Lucienfeld, 1953. II. 714–715.

¹⁹⁹ Gróf Franz Anton von Collalto (1630–1696) titkos tanácsosról, a bécsi Collalto-palota építetjéről lehet szó.

hoz, s mondgya meg Ő Kglének [Kegyelmének] hogy tudván ő Kglme [Kegyelme] miként contraháltunk légyen á házeránt, ha még másnak nem volna adatva, számomra tartassék, az Censusst énis meg fűzetném túllő, holott pedig már ugyan csak másnak adatott volna kit bizony despectusnak tartanék, ő kglme [kegyelme] szőrezzen más alkalmas Uri Házot Számomra, hogy Szállás nélkül ne légyek.”²⁰⁰ Batthyány az oszmán háborúkat követően kezdte bécsi jelenlétét házsszerzéssel erősíteni, ami mögött bizonyára feleségének, a kiváló udvari kapcsolatokkal bíró és a császárvárosban otthonosan mozgó Strattmann Eleonórának a tanácsait is feltételezhetjük.²⁰¹ Az építkezés 1699-ben vette kezdetét, amelynek során a Schlegelhof nagy részét lerombolták, és az egyre nagyobb tekintélyt szerző bécsi építész, Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) tervei alapján,²⁰² neves mesteremberek, mint a wallnerstraíei Esterházy-palotán korábban már dolgozó Johann Carl Trumler (1657–1720) kőfaragó bevonásával láttak neki a barokk városi palota építésének.²⁰³ A palota kívül és belül is reprezentatív, a kortárs itáliai barokk számos motívumát felmutató megjelenést kapott. Az építkezések 1706-ban fejeződtek be, amit már Batthyány Ádám nem élt meg, de a tervek megvalósulását láthatta, neve pedig a kortársakban és az utókorban is összefonódott a palota történetével. Salomon Kleiner metszetén Batthyány Ádámot mint horvát bánt jelölte meg a palota építtetőjeként, akinek a megrendelésére 1700-ban kezdődtek meg a munkálatok.²⁰⁴ Az építkezések kezdetén Batthyány valóban horvát bán volt, de 1700 tavaszán már sikerült az országbírói kinevezést is megszereznie, amiben jó udvari kapcsolatai is fontos szerepet játszottak. A megrendelő politikai reprezentációja a palota látványos barokk homlokzatán is hangsúlyos módon helyet kapott, egyfelől az allegorikus reliefek mint Herkules harca Antaeusszal, továbbá az atyját, Anchisest védelmező Aeneas alakja az erő és a bátorság kifejezői voltak, másfelől a központi (a középső ablak felett és a címer alatt elhelyezkedő) relief – ami egy római hadvezér triumfálását ábrázolta – Batthyány hadi sikereit és dicsőségét reprezentálta.²⁰⁵ A palotaépítés komoly anyagi befektetést jelentett a család számára, a telek és a Schlegelhof megvásárlása 16 500 forintba, az építési munkálatok több mint 71 000 forintba kerültek, a berendezés pedig még további összegeket kívánt

²⁰⁰ MNL OL P 1320 Fasc. H. Nr. 17.

²⁰¹ Batthyányné személyéhez lásd: Zsámbéky, 2006.

²⁰² A Strattmann famíliához Fischer von Erlach különösen közel állt, fiának, Joseph Emanuel Fischer von Erlachnak (1693–1742), aki építésként később szintén jelentős szerepet játszott Bécs arculatának formálásában, a keresztszülei Strattmann kancellár és felesége voltak. Haupt, 2007. 416.

²⁰³ Az építkezés kiadott számláit lásd: Windisch-Graetz, 1956. A házhoz tartozó levéltári forrásokat pedig: MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21.

²⁰⁴ Kleiner, 1725. II. Nr. 23.

²⁰⁵ Lorenz-Weigl, 2007. 68–71.

meg.²⁰⁶ A palota fenntartása sem járt csekély költségekkel, az 1720-as évek elején csupán az ingatlan után fizetendő különböző adók összesen 450 forintot tettek ki.²⁰⁷ Batthyány halála után a palotát özvegye, Eleonóra örökölte, aki 1741-ig a család tulajdonában tartotta az épületet.

29. kép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus:
A Freyung melletti Batthyány-palota, 1725

A Batthyányak vizsgált korszakunkban még egy palotával rendelkeztek a császárvárosban, ami a Schenkenstraßen volt, nem messze a Pálffy és az Abensberg–Traun família palotáitól, illetve Theodor Althet von Strattmann egykori osztrák udvari kancellár palotájának közvetlen szomszédságában.²⁰⁸ 1718-ban Strattmann Eleonóra vásárolt meg három egymás melletti házat az (általa jól ismert) utcában, amelyek átalakításával építtette meg – a tiroli származású, az udvari arisztokrácia által rendszeresen foglalkoztatott építőmester, Christian Alexander Oedtl (1661–1737) bevonásával – a Herrengasse és Schenkenstraße (ma Bankgasse) sarkán elhelyezkedő palotát.²⁰⁹ Batthyány

²⁰⁶ Windisch-Graetz, 1956. 117–122.; MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 18.

²⁰⁷ MNL OL P 1313, I. 2. Lad. 21. Nr. 18. fol. 80–85. A bécsi adóhivatal (Steueramt) működésével kapcsolatban lásd: Baltazarek, 1971.

²⁰⁸ A Strattmann-palota a család férfiágának kihalása után átmenetileg Batthyány Ádám özvegye kezébe került, aki Leopold Johann von Windisch-Grätznek adta el az ingatlant, ami később a Magyar Udvari Kancellária palotája lett. A palotáról bővebben lásd: Lorenz–Weigl, 2007. 54–59.

²⁰⁹ A palota építéstörténetéhez lásd: Buchinger, 2016; Leeb–Boeckl, 2017. A palota levéltári forrásaihoz pedig: MNL OL P 1335. Fasc. 1.

Ádám özvegye már 1718-ban, a megkezdődő építkezések kezdetén kérvényezte a Főudvarnagyi Hivatalnál a schenkenstraßei házaira a beszállásolási kötelezettség alól való örökös mentességet, amit a befolyásos grófnőnek sikerült is megszereznie.²¹⁰ A következő években reprezentatív barokk homlokzattal rendelkező városi palotát alakítottak ki, ami – hasonlóan a Freyung melletti palotához – helyet kapott Salomon Kleiner metszetyűteményében is.²¹¹ A két épület közül az utóbbi számított impozánsabbnak, és nyugözte le jobban a kortársakat. Matthias Fuhrmann a következőképp írt róluk: „A Freyungon található a gróf Batthyány család Schlegelhofnak nevezett háza, amelyet Batthyány Ádám építtetett [és] az egyik legelőkelőbb [a városban]. Egy másik szép Batthyány palota található a felső Schenkenstraßen, amit Eleonore asszony, özvegy Batthyány grófné, született Strattmann grófnő építtetett.”²¹² Majd Küchelbeckerhez hasonlóan megjegyezte, hogy ezeknél is szebb a Johannesgassében található, „itáliai stílus szerint” épült Questenberg-palota (ami 1755-től a Kaunitzok tulajdonában volt).²¹³ Ettől függetlenül a freyungi palota a 18. század első felének legreprezentatívabb bécsi palotái közé tartozott, amelyről az út- és városleírás készítő is mindig megemlékeztek, például Johann Peter Willebrand harminc bécsi, illetve Bécs közeli látványosságot ajánlott olvasói figyelmébe, amelyek között – az érseki palotával együtt – nyolc főnemesei palotát találunk, de a Batthyány-palota közöttük, tehát az Althann-, Liechtenstein-, Savoyai-, Schwarzenberg-paloták felsorolásában is helyet kapott.²¹⁴ A korszak magyar főnemesei által birtokolt paloták közül a legnagyobb figyelmet a Batthyány-palota váltotta ki, ami jól tükrözi, hogy a Batthyányak ugyan a többi magyar palotabirtokos famíliához képest később tettek szert bécsi ingatlanra, a lemaradásukat azonban kiválóan kompenzálták, előkelő helyet szerezve maguknak a bécsi nyilvánosságban és reprezentációs térben.

A Batthyányak a bécsi palotáikat hasonló módon használták, mint az Esterházyak és a Pálffyak, tehát az egyiket főként kiadásra tartották fenn, a másikat pedig saját maguk számára. A reprezentatív Freyung melletti palotát rendszeresen kiadták, a bérlők között pedig több alkalommal külföldi udvarok nagyköveteit (*Botschafter*), tehát (koronásfők után) az udvari rang-

²¹⁰ ÖStA FHKA AHK HQuA Kt. 12. 1718. o8. 27.; MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 11. A schenkenstraßei házak további adók alóli örökös mentességének a megszerzése 1723-ban 1400 forintba került. MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 13–16.

²¹¹ Kleiner, 1725. II. Nr. 27.

²¹² „Das Gräfllich Bathanische Haus, der Schlegelhof genannt, auf der Freyung, welches Adam von Bathan, Bannus Croatiae, erbaut, ist eines der vornehmsten. Ein zweyter Bathanischer schöner Pallast liegt in der obern Schenkenstraße, den die Frau Eleonore, verwittibte Gräfin von Bathan, gebohrne Gräfin von Strattmann bauen lassen.” Fuhrmann, 1770. III. 24.

²¹³ Küchelbecker, 1730. 632.

²¹⁴ Willebrandt, 1761. 290–292.

hierarchia legmagasabb rangú méltóságviselőit azonosíthatjuk. Számukra a palota egyfelől megjelenése és kialakítása miatt is alkalmas szállást jelentett, másfelől az ajánlásban talán a korszak császári diplomáciájának vezéralakja, Savoyai Eugén is közreműködött, aki pedig (mint már többször említettük) bizalmi kapcsolatban állt Strattmann Eleonórával. 1715–1716 folyamán például a francia nagykövet, gróf Charles-François de Vintimille du Luc (1653–1740) számára szolgált otthonul a palota, aki a *Die europäische Fama* értesülései szerint egy évre 7000 forint bérleti költséget fizetett érte (a Schlegelhof korábbi vételárának közel a felét).²¹⁵ Egy követ számára a palota sosem csupán egyszerű szállást jelentett, hanem reprezentációs teret is, ahol különböző ceremóniakon, fogadásokon az őt küldő udvarnak a hatalmát is kifejezésre kellett juttatnia.²¹⁶ Nem volt ez másként a Batthyány-palota esetében sem, ami a követek megérkezése és távozása körüli ceremóniakon kapta a legnagyobb figyelmet, de a követek Bécsben tartózkodása során további reprezentációs események helyszínéül is szolgált. Például 1722. szeptember 27-én, egy héttel Károly Albert bajor herceg és Mária Amália főhercegnő esküvője előtt a bajor követ (*Gesandte*), gróf Joseph Ignaz von Törring (1682–1763) vezérőrnagy rendezett nagyszabású fogadást és mulatságot a számára is szállást adó Batthyány-palotában a Habsburg- és a Wittelsbach-dinasztia egyesülésének az örömére.²¹⁷ A hasonló események és a neves bérlők pedig nemcsak a Batthyány-ház hírére öregbítették, hanem a família tekintélyének a növeléséhez is hozzájárultak. A palota a császárváros egyik legbefolyásosabb arisztokráciájának, Friedrich Karl von Schönborn, birodalmi alkancellárnak, illetve bambergi és würzburgi püspöknek is felkeltette az érdeklődését, akinek Strattmann Eleonóra 1740-ben tekintélyes áron, 90 000 forintért adta el az épületet.²¹⁸

A család tulajdonában maradt viszont a schenkenstraísei palota, ami a família bécsi integrációjában és kapcsolatépítéseiben is rendkívül fontos szerepet játszott, VI. Károly uralkodása alatt itt működtetett egyfajta szalont Strattmann Eleonóra, illetve fia, Batthyány Lajos kancelláriai tanácsosként is itt lakott.²¹⁹ Strattmann Eleonóra 1742. évi halála után Batthyány Lajos és Károly a következőképp osztották fel egymást között a família birtokában lévő bécsi ingatlanokat: Károlyé lett a palota (mind az öt nagyszobájával

²¹⁵ Fama, 1715. 307–308.; Historischer Mercurius, 1716. 500.

²¹⁶ A téma tágabb reprezentációtörténeti vonatkozásaihoz lásd: Roosen, 1980.

²¹⁷ Ausführliche Beschreibung, 1722; Fuhrmann, 1739. 1408–1410.

²¹⁸ Windisch-Graetz, 1956. 122–124.; MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 23.

²¹⁹ Pontosabban további vizsgálat tisztázhatja, hogy Batthyány Lajos 1733 előtt melyik schenkenstraísei házban lakott. Batthyány 1734-ben kancellárrá történő kinevezését követően a nagyobb reprezentáció jegyében bérelhette ki a riemergassei Esterházy-palotát. Staats- und Standes-Calender, 1721. 135.; Staats- und Standes-Calender, 1733. 134.

és berendezésével), a (kaiser)ebersdorfi birtokkal (legelővel) együtt, Lajosé pedig a schenkenstraßei kisebbik, ún. szabad ház (*Freihaus*) és az Eisgrübel-nek nevezett „kis házacska” (*kleines Häuseln*) minden ingóságaival együtt.²²⁰ A testvérek lényegében megcserélték az örökségüket, amelyért Batthyány Károlynak bátyja felé még további 30 000 forintot kellett fizetnie.²²¹ A szerződésben a fivérek a palota aktuális bérlőjére, az Esterházy-palota későbbi megvásárlójára, gróf Sylva-Taroucára is kitértek, akinek kiköltözéséig Károly még használhatta a schenkenstraßei kisebb házat. Végül mindkét testvér kötelezte magát arra, hogy az emésztőgödrök (*Senkgrube*) és csatornák kialakítása (vagy ezekkel kapcsolatos problémák) miatt komoly károkat szenvedett házak javítását a nagy költségek ellenére is vállalni fogják.

A Batthyány-házak történetének és funkciójának pontosabb rekonstrukciója további kutatásokat igényel, de látszik, hogy a házakra a família tagjai fontos bécsi székhelyként tekintettek. Batthyány kancellár 1743-ban a saját házában komoly felújításba kezdett, asztalos, lakatos és más mesteremberekkel dolgoztatott.²²² Batthyány Lajosnál Székely László 1743. december 24-én tett látogatást, akire lenyűgöző hatást gyakoroltak a Batthyány-házak: „Ezen grófnak házaiban láttam két ezüsttel béborított igen szép asztalokat, mindenik mellett két jó nagy ezüstös tükröt, ugyanazon házban egy nagy függő ezüst gyertyatartót, melynek alsó gombja egy emberderék vastagságú volt, mindenik igen szép munkájú. Egy különös, nem felette nagy ebédlőházát láttam ennek az grófnak, japponiai spallirral volt bévonva. E szövés volt, de mindenféle napkeleti nemzetek, állatok úgy ki voltanak szöve rajta, hogy a képírónak sem lehetett volna különben kifesteni. Maga házában pedig a két ablak között való falon, amekkora szélességű közfal, akkor szélességű, egy embernél jóval hosszabb tükröt volt. Egyéb portékákra nézve is minden házai királyi módon voltak mobilizálva.”²²³ A kancellár 1746. évi lemondása és Bécsből való elköltözése után a ház ingóságairól részletes összeírást készítettek, amelynek tételei, a tükrök, az „indiai stílusban” lakkozott bútorok és az impozáns kialakítású díszágy (*Paradebett*) alátámasztják az erdélyi utazó által leírtakat.²²⁴ Külön kiemelendő, hogy a lajstrom szerint a házban összesen negyvenkilenc festmény volt található, amelyek többsége bibliai vagy történelmi témájú kép volt, de a második tétel alatt egy Savoyai Eugént ábrá-

²²⁰ MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 27.

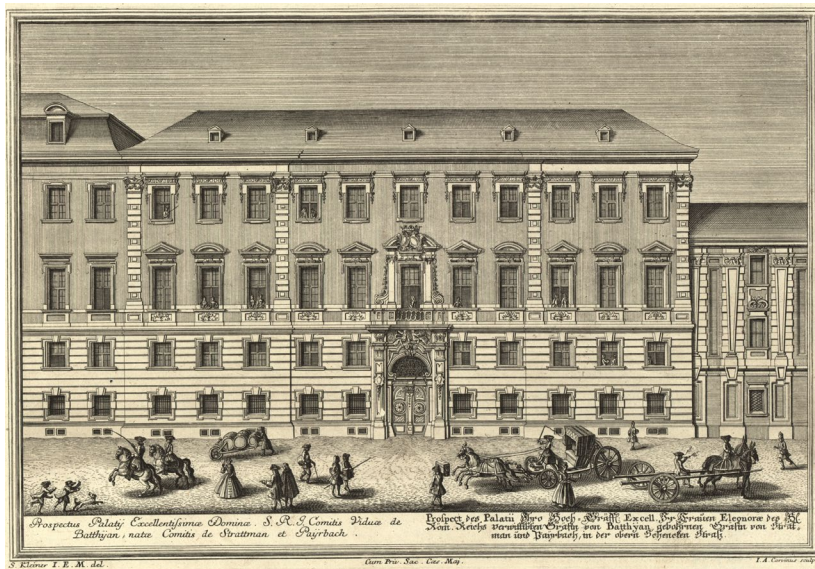
²²¹ MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 27.

²²² MNL OL P 1335. Fasc. 1. fol. 21–40. Batthyány Lajos 1743-ban készített könyvtári katalógusához lásd: Hursán, 2019.

²²³ Székely, 2019. 136–137.

²²⁴ MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 28.

zoló portré szerepelt, ami szintén tükrözi a família közeli kapcsolatát a néhai neves hadvezérrel, illetve emlékének megőrzését a családi emlékezetben.²²⁵

30. kép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus:
A schenkenstraßei Batthyány-palota, 1733

A schenkenstraßei ház jó lakáslehetőséget jelentett Batthyány Lajos Bécsben hivatalos viselő gyermekei, kiváltképp Tódor kamarás, alsó-ausztriai kormányzati, később kamarai, végül kancelláriai tanácsos számára, a palota pedig Batthyány Károly családja számára.²²⁶ A Batthyány fivérek által birtokolt bécsi házak nemcsak saját családjuk lakásszükségletét elégítették ki, hanem kiadásra is volt lehetőségük (kiváltképp a kancellár városból való távozását követően), például 1754-ben a *Hofquartier*ra korábban eredménytelenül pályázó Bethlen Gábor erdélyi kancelláriai tanácsos lakott az egyik schenkenstraßei házukban, akinek a szállását kancellári kinevezését követően Bánffy Dénes vette át.²²⁷ A Batthyányok ezt a bevétel-szerzési lehetőséget véletlenül sem szalasztották volna el, ugyanis ők rendkívüli módon figyeltek a családi gazdálkodásukra, pénzmozgásaikat is pontosan dokumentálták, a sokak

²²⁵ MNL OL P 1313. I. 2. Lad. 21. Nr. 28. fol. 140v.

²²⁶ Később, 1767-ben Batthyány Tódor is önálló ház(rész)tulajdonra tett szert a belvárosi Rotenturmstraßében. Harrer-Lucienfeld, 1954. IV. 16. De lakóhelye továbbra is a schenkenstraßei ház maradt. Staats- und Standes-Calender, 1769. 236.

²²⁷ Staats- und Standes-Calender, 1754. 177.; Staats- und Standes-Calender, 1756. 198. Bánffy 1758-ban már más szálláson lakott: Staats- und Standes-Calender, 1758. 195.

számára hitelező Batthyány Lajos különösképpen, aki bécsi házában több főkönyvet is vezetett, pontosan számon tartva a bevételeket és kiadásokat, köztük a konyhai számlákat is napi szinten feljegyeztette.²²⁸ A Batthyányak lakáslehetőségei a 18. század második felében még tovább bővültek, a leglátványosabb változást Batthyány Károly 1766. évi házvásárlása jelentette, aki gróf Philip Joseph von Orsini-Rosenberg (1691–1765) császári diplomata halálát követően, fiától, Vinzenz Ferreriustól (1722–1794) 41 000 forintért megvásárolta a Batthyány-palotával szomszédos Orsini-Rosenberg-palotát.²²⁹ A család és az 1764-ben hercegi rangra emelt konferenciaminiszter reprezentációjában fontos változást jelentett a házvásárlás, ugyanis a Batthyány- és az Orsini-Rosenberg-palotát egységes homlokzat kialakításával összevonták. A palota schenkenstrassei és herrengassei kapui felett immáron a Batthyány család hercegi címere díszlett, és hadi inszigniók hirdették a család katonai dicsőségét. Néhány évvel korábban, 1763-ban Batthyány Károly a Schenkenstrasse másik végén, a Löwelbastei mellett is vásárolt magának ingatlant: az ún. Scavignon-féle házat, 17 500 forintért.²³⁰ A házat kiadásra vette meg Batthyány, ami nagyjából 1000 forint készpénzt hozott neki évente, az ingatlan első bérlője (a további azonosításra váró) báró Michael von Petrasch volt, aki 1764-ben 864 forintot fizetett a házáért és néhány istállóhelyért, de a házhoz tartozó további istállóhelyek még évi 130 forint bevételt termeltek.²³¹ A Batthyányak a 18. század utolsó harmadára Bécsben, kiváltképp a Schenkenstrasse környékén számottevő ingatlanállományra tettek szert, ami nemcsak a városi térben elfoglalt reprezentációjukat erősítette, hanem kapcsolati és anyagi tőkéjüket is növelte, bérlőik között pedig (mások mellett) a Koháry, Sinzendorf vagy Wilczek famíliák tagjait azonosíthatjuk.²³²

²²⁸ Megtudhatjuk például, hogy 1750-ben a konyhai kiadások összesen 1297 forintot tettek ki, ami három a család szolgálatában álló tisztségviselő (tisztartó, portás, szolga) készpénzét is tartalmazta. MNL OL P 1335. Fasc. 1. fol. 195–198.

²²⁹ Buchinger, 2016. 108.

²³⁰ MNL OL P 1335. Fasc. 1. fol. 266–272. A házban található könyvtárhoz lásd: Ötvös, 1987.

²³¹ MNL OL P 1338. Kt. 152. Fasc. 1. fol. 353–355.

²³² MNL OL P 1338. Kt. 152. Fasc. 1. fol. 300–305. A Batthyány-házak funkciójának és működtetésének a pontosabb vizsgálata, amely kiterjed a kiszolgáló személyzet elhelyezésére és az istállók használatára is, még hátra van. A Batthyány familia tagjai nemcsak a bécsi városfalon belül, hanem azon kívül is, illetve Alsó-Ausztriában is szert tettek különféle birtokokra és ingatlanokra, amelyek a familia császárvárosi integrációját és pozícióját erősítették, de ezek átfogó vizsgálata további kutatásokat igényel. Példaként viszont fontos említést tenni róla, hogy Batthyány Károly Trautmannsdorf (an der Leitha) környékén rendelkezett birtokokkal, illetve unokaöccsei közül az 1770-es években Ádám Venzel Wieden elővárosában, Tódor pedig a Währingerstrasseban rendelkezett ingatlanulajdonnal. De Ponty, 1779. 10–11., 270.

Az ingatlanbérlet és birtoklás szerepe az integráció folyamatában

A 18. század, sőt a kora újkor egésze folyamán a Bécsbe való utazás és a császárvárosban való tartózkodás komoly áldozatokat követelt meg a magyar rendi társadalom tagjaitól. Az utazás fáradsága mellett a bécsi tartózkodás számottevő anyagi terheket rótt az utazókra és a városban élőkre egyaránt, amelyek között az egyik legnagyobb tételt a lakhatási költségek jelentették. A lakáslehetőségek többsége a nemesi, illetve főúri bérlőktől vagy vásárlóktól kompromisszumokat követelt meg, vagy kedvezőbb árú szálláslehetőséget választanak, de akkor a rangjukhoz illő reprezentáció és kényelem mértékéből kellett lejjebb adniuk, vagy előkelőbb, rangjuk reprezentálására is alkalmas szállást választanak, akkor azonban jelentős anyagi áldozatot kellett vállalniuk. A legtöbben az előbbi megoldást választották, közülük is a legnépesebb csoportot a fogadóiban megszállók jelentették, akik jellemzően átmeneti időre érkeztek csak a császárvárosba. A bécsi udvari vagy kormányzati tisztséggel rendelkezők számára anyagi szempontból a legkedvezőbb lehetőséget a *Hofquartier* jelentette, megfelelő szállás megszerzéséhez azonban a pályázónak komoly szolgáltatásokat, illetve megfelelő szociális rászorultságot kellett felmutatnia, valamint egy jó adottságokkal bíró lakásért a számos hasonló jelölttel való megmérettetést is vállalni kellett. Az udvar által biztosított szállások rendszere nemcsak egyes személyek bécsi integrációját tette lehetővé, hanem bizonyos esetekben családtagjaikét is, nem véletlen, hogy városi ingatlanulajdon nélkül is ki tudtak alakulni hivatalnokdinasztiák, gondoljunk csak a Kollerek példájára, akik 1765 előtt nem rendelkeztek bécsi házzal, viszont udvari szállásban részesültek.

A főnemesek számára a városban való tartós, generációkon átívelő bécsi jelenlét biztosítására a ház vagy palotavásárlás jelentette a legkézenfekvőbb megoldást. A császárvárosi ingatlanvásárlás és fenntartás komoly anyagi áldozatot kívánt meg, de ez vizsgált korszakunkban több szempontból is jó befektetésnek bizonyult. Egyfelől azért, mert a főúri elit tagjai büszkélkedhettek bécsi házakkal, kiváltképp palotákkal, tehát az ingatlanbirtoklás egyfajta presztízsértéket képviselt. Másfelől pedig az udvari kapcsolatok kiépítése és ápolása szempontjából is jó befektetésnek számított, nem véletlen, hogy a Magyar Királyság főméltóságviselőinek jelentős csoportja a Bécsben ingatlannal rendelkező családok köréből került ki. Azon famíliák, amelyek a városban több házat is birtokoltak, a lakások, házrészek kiadása révén jelentős készpénz bevételi forrásra is szert tudtak tenni. A 18. század utolsó harmadában tovább bővült a bécsi ingatlanulajdonnal rendelkező magyar főurak köre. Figyelemre méltó egyfelől a palotával rendelkező családok oldalági, vagy nem elsőszülött, de bécsi tisztséget viselő fiainak a városi in-

gatlanszerzése, például Batthyány Tódor, Esterházy Ferenc kancellár vagy Pálffy János is vásárolt magának házat.²³³ Másfelől pedig kezdetét vette az új főnemesség városi birtokszerzésének folyamata, legalábbis egy-egy kiemelkedő személy, mint gróf Apponyi Antal (1751–1817) tolnai főispánnak (egykor galíciai, majd fiumei kormánytanácsosnak)²³⁴ vagy ifj. Grassalkovich Antalnak (1734–1794) már sikerült bécsi házra szert tennie, sőt a hercegi rangemelkedést elérő Grassalkovich a század végén már palotával is büszkélkedhetett.²³⁵ A 18. század utolsó évtizedeiben kisebb házakat, illetve házrészeket a Jelkyek vagy a Jaszviczok is meg tudtak maguknak szerezni, ami a nemesi származásúak tartós bécsi integrációját tükrözi. Az ingatlanbirtoklás terén a legnagyobb lemaradást a nyugat-magyarországi famíliáktól eltérő érvényesülési lehetőségekkel rendelkező kelet-magyarországi és erdélyi főnemeselek mutatták. Ezen családok közül, a kutatás jelen állása szerint, egyetlen famíliáról sincs tudomásunk, amely vizsgált korszakunkban a birtokaitól távoli császárvárosban ingatlantulajdonnal rendelkezett volna.²³⁶ Mindez fontos szerepet játszhatott abban, hogy az erdélyi rendek számára az Erdélyi Udvari Kancellária épülete különösen fontos szimbolikus jelentőséggel bírt.²³⁷

Térképre vetítve a *natio Hungarica* szempontjából kiemelt jelentőségű bécsi intézmények és főúri paloták helyszínét azt látjuk, hogy a városmag déli és keleti részén helyezkedtek el.²³⁸ Komolyabb gócpont nagyjából a Freyung, Kohlmarkt, Löwelbastei közötti háromszögön belül rajzolódik ki, ahol a Batthyányak, Esterházyak, Pálffyak is rendelkeztek palotákkal, illetve a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária épületei is itt voltak találhatóak.

²³³ Batthyány Tódor és Esterházy Ferenc házvásárlásáról már esett szó. Pálffy János testőr-alkapitány 1771-ben vásárolt istállót és hozzá tartozó házat a mai Schaulergasse mellett, amit halála után fiai örökölték. Harrer-Lucienfeld, 1956. VII. 246.; De Ponty, 1779. 292.

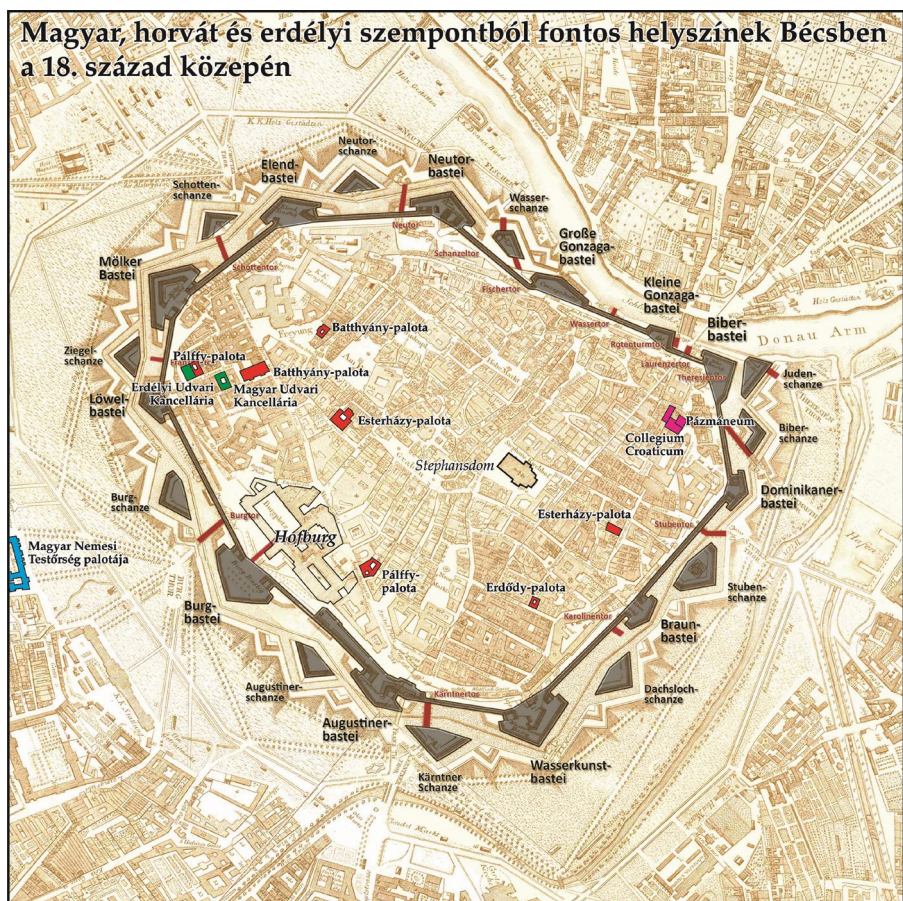
²³⁴ Apponyi a mai Schulerstaßében található Neuberger Hofot vásárolta meg 1790-ben. Harrer-Lucienfeld, 1955. IV. 594–595.

²³⁵ Grassalkovich 1787-ben 100 000 forintért a Khevenhüllerektől vásárolt magának a Wallerstraßében élőkelő házat. Harrer-Lucienfeld, 1956. VII. 88–89.

²³⁶ A 18. század utolsó harmadában a Károlyiak már rendelkeztek bécsi ingatlantulajdonnal. A wieneni és kärtnerstraßei házak tervrajzait lásd: MNL OL T 20 Nr. 1–5., 7–13.

²³⁷ 1783-ban az erdélyi rendek több fronton is próbálták a palota eladása ellen (sikertelenül) tiltakozni: Takáts, 1906. 811.

²³⁸ A térképen tizenegy városfalun belüli helyszínt láthatunk, amelyek összeírásai számaikkal együtt a következők: Magyar Udvari Kancellária (Konskriptionsnummer 49.); Erdélyi Udvari Kancellária (Konskriptionsnummer 51.), Pálffy-paloták (Konskriptionsnummer 52., 1130.), Batthyány-paloták (Konskriptionsnummer 55–57., 375.), Esterházy-paloták (Konskriptionsnummer 164–165., 901.), Erdődy-palota (Konskriptionsnummer 908.), Collegium Croaticum (Konskriptionsnummer 727.), Pázmáneum (Konskriptionsnummer 728., 730.). A városfalon kívül elhelyezkedő tizenkettedik helyszín a Magyar Nemesi Testőrség palotája és kertje, amelynek a térképen csupán egy részlete látható. (Az utóbbi épület a 18. században nem rendelkezett összeírási számmal.) A térkép alapját Joseph Vinzenz Degen (1762–1827) 1809. évi ábrázolása jelenti, a belváros utcahálózata azonban nem változott a 18. század közepi állapotokhoz képest.

2. térkép

A háromszögön belül a Hintere és a Vordere Schenkenstraße utcái képeznek szűkebb egységet. Bécs belvárosnak ez a része nemcsak a magyar főurak integrációja szempontjából bírt jelentőséggel, hanem Éric Hassler kutatásai szerint a 18. század első felében a császári kamarások legnépesebb csoportja is a városnak nagyjából ezen a részén, a Minoritenplatz tágabb vonzáskörzetében lakott.²³⁹ A magyar főnemesség bécsi ingatlanhasználatában nagy különbség a cseh–osztrák arisztokráciához képest, hogy 1765 előtt a magyar főnemesekek nem rendelkeztek reprezentatív kerti palotákkal. Városfalon kívüli házat vagy istállót több família fel tudott mutatni, azonban mások mellett az Althann, a Liechtenstein, vagy a Schwarzenbeg família birtokában lévő

²³⁹ A század közepe felé haladva egyre inkább decentralizálódik a Minoritenplatz vonzáskörzete. Hassler, 2013. 308–317. A Herrengasse történeti átalakulásához lásd: Feuchtmüller, 1982.

grandiózus barokk nyári kastélyokhoz (*Sommerpalais*) mérhető épületekkel nem rendelkezett a magyar elit.²⁴⁰ A magyar főurak a 18. század első két-harmadában reprezentatív rezidenciáikat a városfalon belül alakították ki, a Bécshez közeli birtokokkal rendelkezők pedig a császárváros tágabb vonzaskörzetében (Pozsonytól sem távolosó helyszíneken) építtették meg nyári kastélyaikat, mint Batthyány Károly Trautmannsdorfban, az Esterházyak Kismartonban, Köpcsényben, majd Eszterházán, vagy a Pálffyak Marcheggen. A későbbi évtizedekben viszont ezen a téren is változásokat lehet érzékelni: például 1814-ben herceg Esterházy Miklós (1765–1833) gárdakapitány megvásárolta Kaunitz államkancellár unokájától, Aloys Wenzel (1774–1848) diplomatától a nagyapja által építtetett, Mariahilf elővárosában található reprezentatív nyári palotát.²⁴¹

A magyar nemesség és főnemesség bécsi lakásviszonyainak a vizsgálata további kutatások tárgyát kell, hogy képezze, jelen fejezet a kirajzolódó tendenciák alapján a keretek felvázolásához kívánt hozzájárulni. További kutatást igényel a magyarok külvárosi birtokszerzésének a vizsgálata, illetve az ingatlanok megszerzésének, fenntartásának és használatának a körülményei egyes személyek és családok kontextusában rekonstruálhatók pontosabban.

²⁴⁰ Az Esterházyaknak már Pál nádor idejében volt egy-egy házuk Alsergrund és Neubau elővárosokban, de ezek alapvetően nem palotafunkcióval rendelkező épületek voltak, mégha a várostörténeti irodalom a Neubaugassén található épületet olykor annak is titulálja. Erről tanúskodik az utóbbi ingatlan eladási ára is, ami 1754-ben 4500 forintot tett ki. Faber, 1992. 48–49.; Perger, 1994/a. 6.

²⁴¹ Perger, 1994/a. 7.

SZÜLETÉS, HÁZASSÁG, HALÁL

A matrikulák mint a császárvárosi jelenlét forrásai

A magyar főnemesség bécsi integrációjának kutatásához az egyházi anyakönyvek alapvető, bár hasonló célokra eddig még keveset használt forrást jelentenek. Az egyházi matrikulák alapján adatokat nyerhetünk az emberi élet hagyományos fordulópontjaihoz (a születés, házasság és halál körülményeihez), amelyek nemcsak az egyes életpályák pontosabb rekonstruálása szempontjából bírhatnak jelentőséggel, hanem összehasonlító vizsgálat révén számos hozadékkal szolgálhatnak egy-egy család vagy társadalmi csoport történetének az értelmezéséhez is. Bécs esetében a trienti (tridentini) zsinat határozatainak a korai recepciója révén, illetve a jó forrásadottságoknak köszönhetően bizonyos plébániákon már a 16. század végétől rendelkezésre állnak anyakönyvek, amelyek kiváló forrást jelentenek a magyarok bécsi jelenlétének a kutatásához.²⁴² A matrikulák összehasonlító vizsgálata révén pontosabb képet alkothatunk a magyar rendi társadalom városban tartózkodó tagjairól, ezáltal pedig egy speciális forrás fókuszán keresztül a császárváros funkciójának, illetve vonzerejének a változását is nyomon követhetjük.

Az 1715. évi 20. törvénycikk a Bécsben vagy az osztrák örökös tartományokban elhunyt magyarok utáni hagyatéki eljárások menetét szabályozta, ami (a probléma országgyűlés előtti tárgyalása) jól mutatja, hogy már a 18. század kezdetén is számottevő létszámú magyar élt vagy tartózkodott tartósan a Habsburg Monarchia fővárosában.²⁴³ A fejezet célja a magyar főnemesei családok 1711–1765 közötti bécsi integrációjának az egyházi matrikulák alapján történő vizsgálata. A téma igen kiterjedt és szerteágazó, erre való tekintettel csupán a főúri famíliákat tárgyaljuk, a vizsgálatot pedig (hasonló okok miatt) mintaévek, pontosabban mintáévpárok segítségével fogjuk elvégezni. A vizsgálathoz a pontosabb eredmények és az egyes mintaéveknek az adott évtizeden belüli akár atipikus adatainak a kompenzálása miatt használunk évpárokat. Minden évtizedből egy évpárt választottunk ki oly módon, hogy az egyes évpárok egymástól egyenlő távolságra helyezkedjenek el. A következőkben a keresztelek, házasságkötések és halálozások vizsgálatánál a következő évpárokat fogjuk szisztematikus módon használni: 1713/1714;

²⁴² A matrikulák kutatását jelentős mértékben megkönnyíti, hogy a bécsi anyakönyvek a *Matricula Online* honlapon virtuálisan is hozzáférhetők: <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/> (Utolsó letöltés: 2021. 06. 28.). Bizonyos személyek azonosítása és a kapcsolódó anyakönyvi adatok publikálása leginkább Merényi-Metzger Gábor nevéhez fűződik, lásd többek között: Merényi-Metzger, 2016/a; Uő., 2016/b; Uő., 2016/c.

²⁴³ CJH, 1657–1740. 453.

1723/1724; 1733/1734; 1743/1744; 1753/1754; 1763/1764.²⁴⁴ A fejezet keretében tehát mintaéves (pontosabban mintaévpáros) vizsgálat eredményeit fogjuk közreadni, egy-egy család vagy személy példáján igyekszünk azonban a teljesebb kontextus felvázolása érdekében a mintaéveken kívülre is kitekintést tenni.²⁴⁵ A következő alfejezetekben a téma ceremoniális és reprezentációs vonatkozásait csupán érintőlegesen fogjuk tárgyalni, elsődlegesen a különböző főnemesi csoportok városi jelenlétében érzékelhető általános jellegzetességekről, illetve ezen csoport formálódásáról lesz szó.

Keresztelő

A kora újkor folyamán a magas gyermekhalandóság miatt a keresztelők rendszerint a születés napján vagy közvetlenül a születés utáni napokban került sor.²⁴⁶ Nem volt ez másként Bécsben sem, például 1729. december 6-án délután született meg Josepha Maria von Khevenhüller (1729–1798), a későbbi főudvarmester első gyermeke, Bethlen Gábor kancellár leendő felesége, amiről a nagyapa, Sigismund Friedrich von Khevenhüller is boldogan emlékezett meg naplójában, a bejegyzésből pedig kiderül, hogy ugyanazon nap estéjén a keresztelőre is sor került.²⁴⁷ A keresztelés szertartásának helyszíne sokat elárul egy adott család Bécshez fűződő kapcsolatairól, ugyanis – ha csak nem volt nyomós okuk rá – újszülöttel vagy várandós feleséggel kevesen vállalkoztak hosszabb utazásra.

A bécsi városfalon belüli plébániák és templomok anyakönyveiben, a rendelkezésre álló tizenkét mintaévben (avagy hat évpárban) összesen huszon-

²⁴⁴ 1765 előtt Bécs városfalain belül hét templomban vezettek anyakönyvet, amelyek a következők voltak: a Hofburg plébániája (Hofburgpfarre), a Német Lovagrend Szent Erzsébet-temploma, a Stephansdom, a Szent Mihály-templom (Michaelerskirche), a Schottenstift-plébánia, valamint az udvari ispotály (Hofspital) és az ún. polgári ispotály (Bürgerspital). Az utóbbi kórház kezdetben a városkapun kívül, a Kärntnertor mellett helyezkedett el, de Bécs első oszmánok általi ostromát követően a városfalon belülré költözött. Fuhrmann, 1770. III. 349–350. A felsoroltak közül három, a Stephansdom, a Szent Mihály-templom és a Schottenstift számított a császárváros hagyományos, középkori eredetű és nagy vonzáskörzettel rendelkező plébániájának. Csendes–Oppl, 2003. 345–346.

²⁴⁵ A kutatás során a bécsi egyházi matrikulák egészét feldolgoztuk az 1711 és 1765 közötti korszakra vonatkozóan, tehát nemcsak a mintaévekhez tartozó forrásokat. Ezek alapján úgy véljük, hogy a mintaévek nagyjából átfedésben állnak a korszakon belül megfigyelhető tendenciákkal. Teljes adatsorokat, illetve elemzéseket egyfelől a kötet szerkezeti arányainak a fenntartása miatt nem közlünk, másfelől a mintaéveken kívüli évek adatainak a komplex ellenőrzése és adattárszerű feldolgozása még hátravan. Az utóbbi feladat elvégzését későbbi publikációban tervezem pótolni.

²⁴⁶ A kora újkori keresztelők témaköréhez lásd: Gosztonyi, 1911. 3–5. A Habsburg-keresztelési szokásokhoz pedig: Stöckelle, 1982.

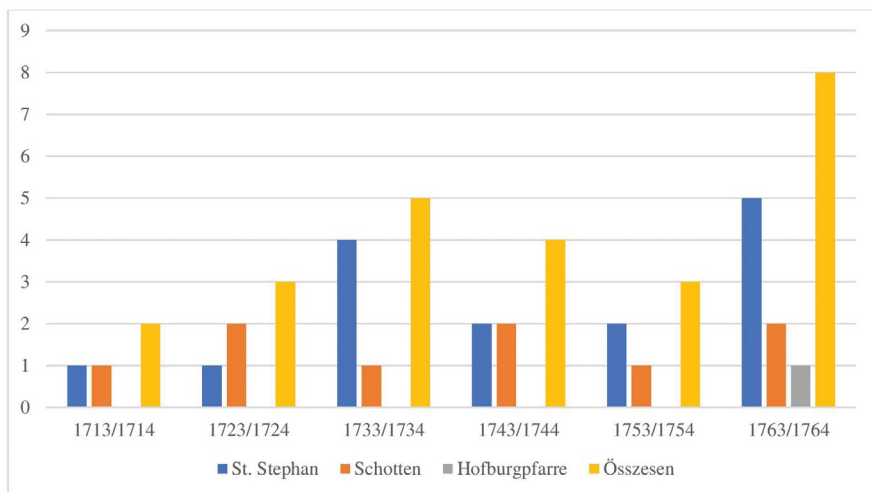
²⁴⁷ ÖNB HS Cod. Ser. N. 14085. fol. 147r. A keresztelési anyakönyv kapcsolódó bejegyzését lásd: PUL-FzdS Taufbücher Bd. 30. fol. 16v.

öt magyar főnemes keresztelőjét sikerült azonosítani.²⁴⁸ Minden esetben az apák voltak magyar származásúak, azon keresztelőket nem vettük számításba, ahol csak az anya volt a *natio Hungarica* tagja, ugyanis a született gyermek később az apa nevét és főúri rangját örökölte.²⁴⁹ A huszonöt gyermekből tíz született a VI. Károly uralkodása alatti évtizedekben, tizenöt pedig Mária Teréza regnálása idején.²⁵⁰ A két korszak közötti látványos (több mint 66%-os) növekedés azonban nem lineáris módon történt, miként az a diagramon (2. diagram) is látható. A vizsgálati kezdő évtized negatív, illetve a záróévtized pozitív kilengését leszámítva az adatok nagyjából kiegyensúlyozott eloszlását figyelhetjük meg a mintaévpárok között. A szatmári béke utáni második évben egyetlen magyar főnemes sem született a császárvárosban, legalábbis a városfalon belüli plébániákon és templomokban keresztelőjére nem került sor. 1714-ben már két magyar arisztokrata utód városi születését sikerült regisztrálni. Ezt követően a VI. Károly regnálása alatti mintaévekben folyamatos növekedést érzékelhetünk: 1723/1724-ben három, 1733/1734-ben pedig öt főnemesi keresztelőre került sor Bécsben. A növekvő tendencia mögött elsősorban a Bécsben működő főnemesi hivatalnokréteg erősödését figyelhetjük meg. Mária Terézia uralkodásának első két évtizedében a számarányok stagnálást, illetve regressziót mutatnak, látványos növekedést a hubertusburgi béke utáni, illetve az 1764/1765. évi országgyűlés körüli időszakban érzékelhetünk. A mintaévek alapján csupán hiányos képpel rendelkezünk a keresztelési arányok változásáról, de a rendelkezésre álló adatok alapján látszik, hogy a több évtizedes konszolidációs időszakban erősödött a magyar főúri famíliák bécsi jelenléte. Az adatok alapján feltételezhető, hogy a növekvő tendenciák 1765 után is valószínűleg folytatódtak.

²⁴⁸ Az adatokat lásd a függelék 6. táblájában.

²⁴⁹ Nem rendelkezünk átfogó adatokkal azokról az asszonyokról, akiknek nem magyar volt a férjük, őket ugyanis a házastársuk nevén tartották számon.

²⁵⁰ A nemek megoszlása: tizenöt lány és tíz fiú született. A magas gyermekhalandóságot mutatja, hogy közülük tizenketten nem éltek meg a felnőttkort (vagy nem tudunk róla): Bornemisza József, Batthyány Mária Johanna, Batthyány Mária Anna, Batthyány Leopoldina, Esterházy Anna, Draskovich Mária, Koháry Mária Jozefa, Kollonich Krisztina, Nádasdy Mária Anna, Pálffy Anna Mária, Pálffy Mária Antónia és Patachich Heléna.

2. diagram: Bécsi plébániákon keresztelt magyar főnemeseik

A diagramon jól látszik, hogy nemcsak az évtizedek, hanem a keresztelési helyszínek megoszlása között is komoly különbségeket figyelhetünk meg. A lehetséges hét anyakönyvvezetési joggal rendelkező belvárosi templom közül a vizsgálatban szereplő keresztelések három helyszínre korlátozódtak, amelyek közül a legdominánsabb szerepet a Stephansdom játszotta, ahol tizenöt keresztelőt regisztráltak, majd a Schottenstift (teljes nevén *Unsere Liebe Frau zu den Schotten*) következett kilenc, végül a Hofburg plébániája egyetlen keresztelési szertartással. A Német Lovagrend temploma kis plébániának számított (az ispotályokhoz hasonlóan különleges jogok miatt vezethetett anyakönyvet), ahol kevés keresztelőre, házasságra vagy temetésre került sor, vizsgálati korszakunkból egyetlen magyar főnemes hasonló egyházi szertartásának a helyszínéként sem szolgált. Hasonló helyzetet figyelhetünk meg az ispotályok esetében is, amelyek rekrutációja alapvetően az alacsonyabb társadalmi rétegekre terjedt ki. A Szent Mihály-templom (avagy Michaelerskirche) viszont más funkciót töltött be, nagy vonzáskörzetű plébániának számított, fennhatósága alá nemcsak a templom környéki utcák tartoztak, hanem bizonyos elővárosok (Laimgrube, Magdalenagrund, Mariahilf, Windmühl) is.²⁵¹ A keresztelési anyakönyvekben számos főnemesi család (Dietrichstein, Goëss, Kuefstein, Lamberg, Schaffgotsch, Sternberg, Wilczek) neve olvasható, vizsgált korszakunkban azonban a magyar arisztokrata családok nem a plébánia vonzáskörzetében laktak. Egyetlen távolabbi magyar kötődésű fő-

²⁵¹ A plébánia vonzáskörzetéhez bővebben lásd: <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/01-st-michael/>, utolsó letöltés: 2021. 06. 28.

nemes keresztelőjéről talán mégis érdemes említést tenni, 1714. november 14-én keresztelték meg a fiatalon elhunyt gróf Adam Sigismund von Kollonichot, Johann Heinrich von Kollonich (1679–1721) fiát, illetve Kollonich (szül. Zay) László feleségének, Eleonórának az öccsét, de a távoli kapcsolatok miatt őt nem vettük fel a függelékbe.²⁵²

A magyar vonatkozások szempontjából sokkal fontosabb a két legnagyobb vonzaskörzettel rendelkező bécsi plébánia, a Stephansdom és a jelentőségében utána következő Schottenstift (avagy bécsi skót bencés apátság).²⁵³ Nemcsak a magyar főnemesi családok körében volt kedvelt mindkét plébánia, hanem a Bécsben tartózkodó cseh, osztrák, morva, német és más *natio*-jú arisztokrata famíliák körében is, akiknek liturgikus szertartásaik nagy arányban szintén ezen plébániákhoz kötődtek. Az, hogy kit melyik plébánián anyakönyveztek, elsősorban a szülők lakóhelyétől függött, az pedig továbbbi kutatást kíván, hogy az egyes keresztelőkre milyen arányban került sor ténylegesen az adott templomban, vagy a keresztelés helyszínéként sokkal inkább a család otthona szolgált. Megkülönböztetett jelentőségű helyszínt jelentett a Hofburg plébániája, ami elsősorban az uralkodócsalád tagjainak liturgikus szolgálatát látta el, de különleges kiváltsággként egy-egy főnemes vagy az uralkodóhoz közelálló tisztségviselő gyermekének a keresztelőjére is sor kerülhetett a Hofburg kápolnájában.²⁵⁴ Ezen szertartások során komoly szimbolikus értékkel bíró gesztust jelentett, hogy a keresztszülő feladatát az uralkodócsalád valamely tagja vállalta magára.²⁵⁵ Vizsgált korszakunkban magyar főnemes csupán néhány alkalommal részesült hasonló megtisztetésben, a mintaévek közül 1763-ban regisztrálhatunk hasonló eseményt. Ekkor Pálffy Lipót kancelláriai tanácsos és Maria Theresia von Daun (1745–1777) elsőszülött fiának, Ferencnek (1763–1803) a keresztelőjére került sor a Hofburgban, amelyen Mária Terézia és I. Ferenc látta el a keresztszülői feladatokat.²⁵⁶ A császári pár részéről a keresztszülőség vállalása egyfajta gesztust jelentett mind a Pálffy, mind a Daun familia irányába.²⁵⁷

A Pálffy családtagok aránya a vizsgált mintaévekben Bécsben kereszteltek között kiemelkedőnek tekinthető, a huszonöt kereszteltből kilenc (36%) kö-

²⁵² AdPSM Taufbücher Bd. 7. fol. 77.

²⁵³ A két plébánia vonzaskörzetéhez lásd: <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/01-st-stephan/>; <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/01-unsere-liebe-frau-zu-den-schotten/>, utolsó letöltés: 2021. 06. 28.

²⁵⁴ A Hofburgkapelle történetéhez lásd: Wolfsgruber, 1905.

²⁵⁵ Seitschek, 2018. 203–204.

²⁵⁶ AdH Taufbücher Bd. 3. fol. 15–16.

²⁵⁷ Maria Theresia von Daun Leopold Joseph von Daun tábornagnak, az Udvari Haditanács elnökének az egyetlen lánya volt, aki házassága előtt a Habsburg-udvartartásban udvarhölgyként teljesített szolgálatot. A Pálffy–Daun házaspár házassági szerződését lásd: ÖStA HHStA OMeA SR Kt. 10. Nr. 39.

tódott a Pálffy família valamelyik tagjához, ami jól tükrözi a Pálffyak szoros bécsi integrációját. Mögöttük messze elmaradnak a Batthyányak, Esterházyak vagy a Kollonichok, amely családok három-három taggal képviseltették magukat a mintaéves vizsgálatban. Az alsó- és nyugat-magyarországi családok aránya dominánsnak tekinthető (akikhez még hozzászámíthatjuk a Koháryakat és Nádasdyakat is), de egy-egy taggal a horvátok (Draskovich, Patachich) és az erdélyiek (Bornemisza, Kálnoky) is képviseltették magukat. Az Esterházyak és a Pálffyak közül egy-egy családtag keresztelőjére az első és az utolsó vizsgálati mintaévpárunkban is sor került, ami ezen familiák generációkon átívelő bécsi kötődését mutatja. Korszakunk kezdetén, Esterházy József (1688–1721) mindkét fia, Pál Antal (1711–1762)²⁵⁸ és öccse, Miklós (1714–1790), a későbbi hercegek is a császárvárosban születtek. A függelékben láthatjuk, hogy „Fényes” Miklós első unokájának, Teréziának (1764–1810) a keresztelőjére is Bécsben került sor. Az első és a harmadik generáció között pedig nem maradt hiátus, ugyanis 1738. április 12-én Esterházy Antalt (1738–1794), a későbbi gárdakapitányt is Bécsben keresztelték meg.²⁵⁹ Hasonló, sőt még látványosabb sorozatot láthatunk a Pálffyak esetében is. Pálffy Miklósnak, a későbbi nádornak az elsőszülött fia, Lipót (aki a keresztapjának, I. Lipót császárnak a nevét kapta a keresztségben) 1680-ban már Bécsben látta meg a napvilágot.²⁶⁰ Majd vizsgált mintaéveink első keresztelője 1714-ben Pálffy Lipót lányához, Mária Augusztához kötődik, de Pálffy ezredesnek nemcsak a legfiatalabb lánya született a császárvárosban, hanem a legidősebb fia, Miklós, a későbbi kancellár is, akit 1710-ben a Schottenstiftben kereszteltek meg.²⁶¹ Pálffy Miklós folytatta a családi mintázatot, 1733-ban már első lánya, Mária Antónia is Bécsben látta meg a napvilágot, de a táblázatból láthatjuk, hogy két évtizeddel később Franciska lányának a keresztelőjére is a császárvárosban került sor. Az 1763/1764. mintaévpár utolsó keresztelőinek egyike szintén a Pálffyakhoz kötődik, amikor is Pálffy Miklós (ekkorra már) lemondott kancellár unokáját, a szintén Bécsben született Pálffy Károly kamarai tanácsos fiát, Józsefet (1764–1827) keresztelték meg, aki a családi karrierpályát követve később szintén kancelláriai tanácsos lett.²⁶²

A családi hagyományok mellett a bécsi hivatalviselés is alapvető módon befolyásolta a főnemesi familiák császárvárosban való tartós tartózkodását. A vizsgált mintaévekben kereszteltek szülei között négy ismétlődő szülőpárt azonosíthatunk, amelyek tagjai közül a családapák (Batthyány Lajos, Kollo-

²⁵⁸ AMDStS Taufbücher Bd. 55. fol. 14r.

²⁵⁹ AMDStS Taufbücher Bd. 71. fol. 27r.

²⁶⁰ Az uralkodó a keresztelőn személyesen nem volt jelen. PULFzdS Taufbücher Bd. 17. fol. 237r–237v.

²⁶¹ PULFzdS Taufbücher Bd. 24. fol. 3v.

²⁶² PULFzdS Taufbücher Bd. 36. fol. 65v.; Jedlicska, 1910. 611–612.

nich László, Pálffy Lipót és Miklós) mindegyike bécsi hivatalnok volt. A keresztelők alapján látszik, hogy Batthyány Lajos, Kollonich László és Pálffy Miklós is már bécsi hivatalviselésüket megelőzően a városban éltek.²⁶³ Tehát esetükben nemcsak a tisztségviselés segítette a bécsi integrációjukat, hanem a család császárvárosi integrációja és személyes jelenlétük is alapvető módon befolyásolta a kormányzati pozíciók megszerzését. Mellettük még további öt főúr rendelkezett gyermeke (vizsgálatunkban szereplő) keresztelőjekor bécsi tisztséggel: Bornemisza János, Esterházy Miklós, Pálffy János és Pálffy Károly, illetve Patachich Sándor. Közülük Esterházy Miklós és Pálffy János a Magyar Nemzeti Testőrség vezetését látta el (előbbi kapitányként, utóbbi alkapitányként), Pálffy Károly az Udvari Kamaránál, Patachich a Magyar Udvari Kancelláriánál volt állományban, Bornemisza pedig erdélyi udvari kancellárként egyértelműen hivatalának, és nem családjának köszönhetette bécsi jelenlétét. A bécsi tisztségviselők mellett a másik meghatározó csoportot a katonák képezték, akik közül Pálffy Lipót és unokaöccse, Pálffy Károly Pál már VI. Károly regnálása idején tartósan a császárvárosban tartózkodott (közülük Pálffy Károly Pál később az Udvari Haditanács tanácsosa is lett). A katonák csoportja Mária Terézia uralkodása alatt jelentősen bővült, a vizsgált mintávekben Batthyány Károly, Draskovich Lipót, Kálnoky Antal, Koháry Ignác, Nádasdy Ferenc és Pálffy Rudolf egy-egy gyermekének a keresztelőjére is Bécsben került sor. A katonák között is érzékelhetően erős csoportot képeznek azon tisztek, akik saját maguk vagy családjuk révén császárvárosi házzal rendelkeztek. A Koháryak (a kutatás jelen állása szerint) az 1760-as években még nem rendelkeztek saját bécsi házzal, de császárvárosi integrációjuk már ekkor jól érzékelhető volt.²⁶⁴ 1763/1764 folyamán nemcsak gróf Koháry Ignác (1726–1777) őrnagynak született Bécsben gyermeke, hanem öccsének, Jánosnak (1733–1800) is, aki pedig később a *Burgtheater* bérelőjeként vált ismertté.²⁶⁵

A felsoroltak között atipikus szereplőnek tekinthető gróf Kálnoky Antal (1706–1783), későbbi altábornagy (1757), majd lovassági tábornok (1759), aki erdélyi származású főnemesként tartózkodott tartósan Bécsben, amiben a katonai pálya biztosította szabadabb mobilitási lehetőségek mellett bizonyára nagy szerepet játszott az is, hogy apját, Kálnoky Ádám (1683–1719)

²⁶³ Batthyány 1718. július 16-án nyert tanácsosi kinevezést a Magyar Udvari Kancelláriához, de Mária Terézia nevű lányát már április 27-én a Schottenstiftben keresztelték. PULFzS Taufbücher Bd. 26. fol. 221r.

²⁶⁴ Sőt a Koháryak bécsi gyökerei még korábbra nyúlnak vissza, például gróf Koháry András József (1694–1783) ikergyermekei 1741-ben a császárvárosban haltak meg. AdPSM Sterbebücher Bd. 6. fol. 400. Illetve a Koháryak 1732-től a Bécshez közeli Ebenthalban rendelkeztek saját kastéllyal.

²⁶⁵ Sas, 2002. 195. Vagy miként az oktatástörténeti fejezetben láthattuk, Koháry Ignác a lányait is később Bécsben taníttatta.

csíki főkapitányt fiatalon veszítette el, anyja Maria Mammucca de la Torre (†1749) pedig Bécsben otthonosan mozgó, az udvarban tolmácsszolgálatot ellátó spanyol nemesi család lánya volt.²⁶⁶ A bécsi integráció folyamatában a „külföldi” feleségek és anyák jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, figyelemre méltó, hogy a mintaévekben azonosított huszonöt keresztelt főnemesi gyermek közül huszonkét újszülöttnek az édesanyja nem magyar, jellemzően cseh–osztrák származású arisztokrata hölgy (többek között az Althann, Cavriani, Kinsky vagy a Stubenberg család lánya) volt. A két erdélyi főúr: Bornemisza és Kálnoky mellett Esterházy Antal vett el magyar ajkú lányt, Erdődy Teréziát, de az egykori udvarhölgy (Batthyány Antónia főudvarmesternő lánya) szintén otthonosan mozgott a bécsi körökben.

Mint már több helyen láthattuk, a szülők kapcsolati tőkéjéről sokat elárul, hogy gyermekük számára kiket tudtak keresztszülőnek felkérni. Bár a keresztszülőválasztás a főnemesi elit körében talán kevésbé bírt olyan jelentőséggel mint az alacsonyabb társadalmi rétegből származók esetében. A huszonöt keresztelőnek alig több mint a felében, tizennégy alkalommal azonosíthatunk nevesebb (legalább nemesi címmel rendelkező) keresztszülőt.²⁶⁷ A legnevesebb keresztszülőkkal (magával az uralkodópárral) Pálffy Ferenc, Pálffy Lipót kancelláriai tanácsos fia büszkélkedhetett, de unokatestvére, Pálffy József sem szégyenkezhetett, az ő keresztapja formálisan József római király volt (akinek az udvartartásában korábban apja, Pálffy Károly is kamarásként szolgált), bár a szertartáson őt ténylegesen kamarása, báró Judas Thaddäus von Reischach (1728–1803) helyettesítette.²⁶⁸ A keresztszülők között meghatározó csoportot alkotnak a rokonok, illetve mellettük a Bécsben tartózkodó magyar tisztségviselők. Esterházy „Fényes” Miklós 1714. évi keresztelőjén a keresztanya szerepét nagyanyja, Thököly Éva (Esterházy Pál nádor özvegye) vállalta magára, a keresztapa pedig Illésházy Miklós kancellár volt.²⁶⁹ Esterházy keresztelési szertartása egyedinek számít, ugyanis a vizsgálatunkban szereplő többi gyermekhez képest egyedül Esterházyt keresztelte meg püspöki rangú személy, Erdődy László Ádám nyitrai püspök, a többieket általában helyi pap keresztelte.²⁷⁰ A külföldi, az udvari arisztok-

²⁶⁶ Kerekes, 2004. 1206. Kálnoky Antalnak már a nagyapja, Sámuel (1640–1706) is szorosan kötődött a bécsi udvarhoz, 1706-ban a császárvárosban is hunyt el: Merényi-Metzger, 2016/b. A Kálnoky család történetéhez bővebben lásd: Papp, 2015.

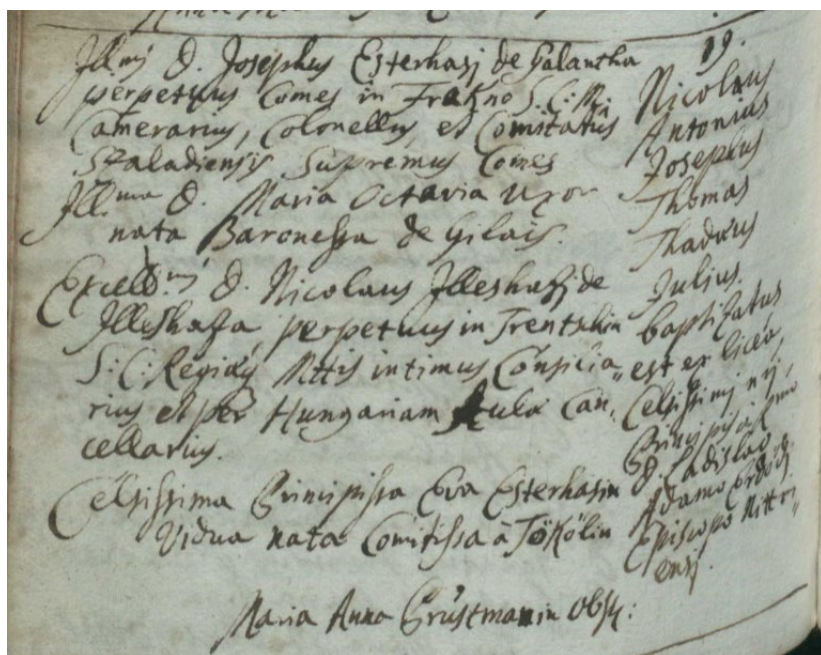
²⁶⁷ A következő (a függelékben szereplő) személyek keresztelői esetében azonosíthatunk nevesebb keresztszülőket: Batthyány Mária Johanna, Bornemisza József, Esterházy Anna, Esterházy Miklós, Esterházy Terézia Antónia, Kálnoky Lajos, mindhárom Kollonich-gyermek (Mária Krisztina, Mária Terézia, Zsigmond), Pálffy Ferenc, Pálffy József, mindkét Pálffy Mária Antónia, Patáich Heléna.

²⁶⁸ AdH Taufbücher Bd. 3. fol. 15–16.; PULFzdS Taufbücher Bd. 36. fol. 65v.

²⁶⁹ AMDStS Taufbücher Bd. 56. fol. 399v.

²⁷⁰ Bár sokszor csak a bába (*Obstetrix*) neve lett bejegyezve az anyakönyvbe. A szükségkeresztelés a bábák hagyományos feladatai közé tartozott: Krász, 2003. 91.

rácia tagjaihoz kötődő kapcsolatokról is sokat elárul a keresztszülőválasztás, például Batthyány Lajos Mária Johanna lányának a keresztszülei gróf Giulio Borromeo Visconti (1664–1750) haditanácsos, későbbi nápolyi alkirály és felesége, Theresia Cusani (†1771) voltak.²⁷¹ Kollonich László viszont jóval hagyományosabb módon választott (a mintaévekben megkeresztelt) gyermekei számára keresztszülőket, akik mindhárom alkalommal családtagok voltak, két alkalommal a Kollonich, egy alkalommal pedig a Zay família tagjai.²⁷² A hivatalon belüli kollégák felkérése is jellemző gyakorlatnak számított, az alacsonyabb pozícióban lévő tisztségviselők szívesen kérték fel hivatali felettesüket, de a fordítottjára is találunk precedenst, például Bornemisza kancellár Bálint György kancelláriai tanácsost és feleségét, Daróczi Katalint kérte fel keresztszülőnek.²⁷³

31. kép: Gróf Esterházy Miklós kereszteléséről készült anyakönyvi bejegyzés

A tekintélyes keresztszülők a névadást is befolyásolták, nemcsak Pálffy Ferenc és Pálffy József kapta meg keresztapjának, I. Ferencnek vagy József főhercegnek a nevét, hanem sokan mások is, például Kollonich László Zsigmond fia

²⁷¹ PULFzds Taufbücher Bd. 28. fol. 181v.

²⁷² AMDStS Taufbücher Bd. 67. fol. 242r; Bd. 68. fol. 130v; Bd. 75. fol. 134v.

²⁷³ AMDStS Taufbücher Bd. 62. fol. 11v.

keresztapjának, a bécsi érseknek (és egyúttal a család patrónusának) a nevét kapta meg a keresztségben, miként Pálffy Miklós Antónia nevű lányát is keresztanyjának és egyben nagymamájának, Maria Antonia von Souchesnek a nevére keresztelték.²⁷⁴ Patachich Sándor kancelláriai tanácsos lánya is keresztanyjának, báró Maria Helena von Häcklbergnek a nevét kapta.²⁷⁵ Nem mindenki választott viszont gyermeke számára magas rangú keresztszülőket, a huszonöt keresztlőből tizenegy szertartáson nemcsak nemesi ranggal nem rendelkező, hanem a társadalmi hierarchia legalsó grádusain álló személy vagy személyek látták el a keresztszülői feladatokat. Például Pálffy Miklós Franciska nevű lányának a keresztlőjén Maria Anna Horn özvegyasszony és Johann Karl Schlaunick (Schlaunik?) szolgálok látták el a keresztszülői feladatokat, miként Koháry Ignác lányának a keresztlőjénél is „két helyi szegény” (*ambo pauperes*), Georg és Agnes Knell volt a keresztszülő.²⁷⁶ A szülők alacsony társadalmi státuszú keresztszülőt jellemzően nem elsőszülött gyermekeik számára, hanem a később következő utódok számára választottak, amelynek gyakorlata az idő előrehaladtával egyre jobban elterjedt. Ezen szokás mögötti eszmei indítatásként a keresztény kegyesség (*pietas*) erényének gyakorlását feltételezhetjük, grófi családok keresztlőjén a keresztszülői feladatot ellátni komoly megtiszteltetést jelenthetett az alacsony társadalmi pozícióban lévők számára, akiket a szertartás után bizonyára valamilyen ajándékkal is megjutalmazhattak.

Esküvő

A házasságkötés a főnemesi életpálya egyik legfontosabb és leglátványosabb eseményének számított, amely révén nemcsak a jegyespár, hanem – a regnáló dinasztiákhoz hasonlóan – két arisztokrata família is szövetségre lépett egymással.²⁷⁷ A főúri családok számára a bécsi esküvő kiváló reprezentációs lehetőségeket rejtett magában, ugyanis a Habsburg-fővárosban jóval könnyebb volt a főrangú vendégkört és a nagyobb nyilvánosságot biztosítani, mint vidéken. Az esemény visszhangját pedig tovább erősítette, hogy a *Wienerisches Diarium* számos esküvőről külön híradást közölt. A Habsburg Monarchia főnemességének Bécsben élő vagy ott rendszeresen időt töltő tagjai számára kézenfekvő lehetőséget jelentett, hogy esküvői szertartásuk helyszínéül is a császárvárost válasszák. Az esküvő – szemben a keresztlővel – nem feltételezi azt, hogy a jegyespár mindkét tagja már a menyegzőt megelőzően tar-

²⁷⁴ AMDStS Taufbücher Bd. 68. fol. 130v; PULFzdS Taufbücher Bd. 31. fol. 76r.

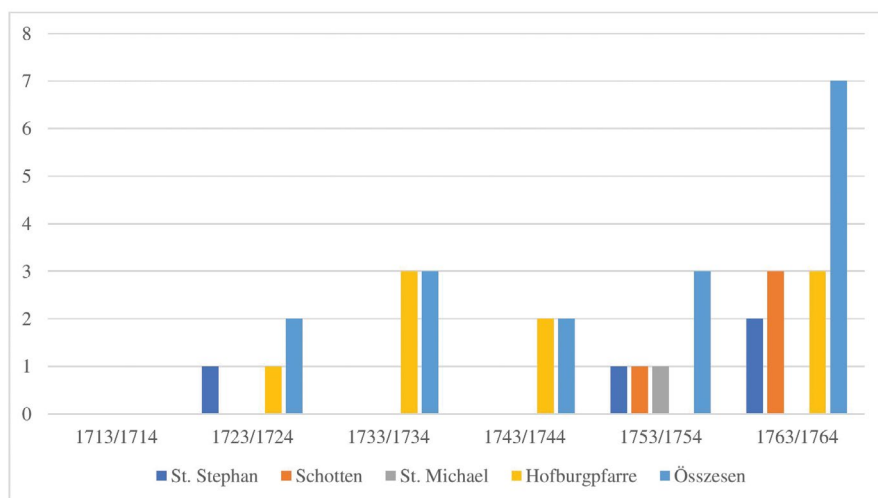
²⁷⁵ AMDStS Taufbücher Bd. 68. fol. 122r.

²⁷⁶ PULFzdS Taufbücher Bd. 34. fol. 153r–153v; AMDStS Taufbücher Bd. 85. fol. 246r.

²⁷⁷ Gosztonyi, 1911. 6–9.; Péter, 2008.

tósan Bécsben tartózkodott volna, és látni fogjuk, hogy sok esetben akkor is sor került császárvárosi esküvőre, ha csupán a menyasszony vagy a vőlegény élt korábban Bécsben, a jegyespárok egy része pedig az esküvőt követően sem telepedett meg a városban. Mindemellett a bécsi házasságkötések – függetlenül a tartós császárvárosi tartózkodástól – sokat elárulnak az ifjú párnak, illetve családjuknak a Habsburg-rezidenciavároshoz fűződő kapcsolatairól.

A vizsgált hat mintaévpárban összesen tizenhét főúri házasságkötést sikerült azonosítani (függelék 7. táblázat), amelyek közül ötöt VI. Károly regnálása alatt rendeztek meg, tizenkettőt (70,6%) pedig Mária Terézia és I. Ferenc uralkodása idején. A látványos változás mögött (3. diagram), hasonlóan a kereszteleseknél megfigyelt trendekhez, nem fokozatos növekedést érzékelhetünk, hanem a számottevő aránykülönbséget a vizsgálat első és utolsó mintaévpárjának a kilengései eredményezik. 1713/1714 folyamán egyetlen olyan főúri esküvőre sem került sor Bécsben, amelyen a házasulandó felek egyike a *natio Hungarica* tagja lett volna. A Rákóczi-mozgalom utáni regenerációt követően 1723-ban és 1724-ben is már egy-egy menyegzőt tartottak a császárvárosban, majd 1733/1734-re ez a szám eggyel tovább növekedett. Az osztrák örökösödési háború során, 1743/1744-ben a házasságkötések száma kettőre esett vissza, majd 1753/1754-ben újból eggyel nőtt a házasulandók száma. Jelentős változást az 1763/1764. év hozott, amely során előbb négy, majd három főnemesi pár esküvőjére is Bécsben került sor. A tendenciaváltozásokat a hadi és politikai dimenzió folyamatos formálódása mellett a főúri familiák generációváltásai is befolyásolták.

3. diagram: Magyar főnemesek bécsi házasságkötései

Az esküvők helyszínének, pontosabban a házasságkötést dokumentáló plébániáknak a megoszlása között is számottevő (a keresztelesek helyszínétől markánsan eltérő) különbségeket láthatunk. A legtöbb, kilenc esküvőt a Hofburg plébániáján vezetett anyakönyvbe írták be, négy-négy házasságkötést dokumentáltak a Stephansdomban és a Schottenstiftben, illetve egyet a Szent Mihály-templomban.²⁷⁸ Az utóbbi alkalom Kollonich László lányának, (a már a bécsi kereszteleési szertartások között is azonosított) Mária Teréziának (1733–1802) és gróf Eugen von Wrba (1728–1789) kamarásnak, az Alsó-ausztriai Kereskedelem- és Manufaktúraügyi Udvari Bizottság (*Hofkommission in niederösterreichischen Commerzien- und Manufaktursachen*) későbbi elnökének az esküvője volt, amelyet a vőlegény mostohaapjának, gróf Rudolph von Chotek (1706–1771), későbbi cseh–osztrák főkancellárnak a singerstraßei házában ünnepeltek.²⁷⁹ Rendhagyó esetet jelentenek gróf Csáky Imre (1728–1804) 1754. évi és Pálffy Károly 1763. évi esküvői, ugyanis a matrikulabejegyzésekből megtudhatjuk, hogy Csáky menyegzőjére valójában Pozsonyban került sor, de a házasságkötést a Stephansdom anyakönyvében dokumentálták, Pálffy esetében pedig (a családja bécsi palotájában megtartott) esküvőjét a Stephansdom és a Schottenstift matrikuláiba is bejegyezték.²⁸⁰ A menyegző tényleges helyszínéül sok esetben nem az adott plébániatemplom szolgált, például Csáky Ferenc 1724. évi esküvőjére (bizonyára a feleség családjának közeli birtokai miatt) a Bécs melletti Perchtoldsdorfon került sor, Fekete János pedig a bécsi érseki palotában nősült meg, az esküvőt viszont lakóhelye alapján (apjával, Fekete György alkancellárral együtt a Magyar Udvari Kancellária palotájában lakott) a Schottenstiftben anyakönyvezték.²⁸¹

A Hofburg plébániája az esküvők száma és reprezentációja szempontjából is kiemelt jelentőséggel bírt. Ha egy esküvőt ezen a plébánián dokumentáltak, akkor az (a keresztelekhöz hasonlóan) nem csupán azt jelentette, hogy a szertartás helyszínéként a Hofburg kápolnája vagy az uralkodói rezidencia (köztük a Favorita- vagy a schönbrunni kastély) más tere szolgált, hanem azt is, hogy az esküvőre a Habsburg-dinasztia és az udvari elit tagjainak a körében került sor. Ez igen komoly és látványos kiváltságnak számított, ami elsősorban az udvarhölgyek, másodsorban más magasabb udvari méltóságviselők

²⁷⁸ A Michaelerskirche nemesi esküvőihez lásd: Gudenus, 1973.

²⁷⁹ A matrikulában bizonyos „Godeck-féle” ház szerepel: AdPSM Trauungsbücher Bd. 6. fol. 618.; Staats- und Standes-Calendar, 1758. 86.

²⁸⁰ Zichy Zsigmond esetében feltételezhető, hogy Bécsben került sor az esküvőjére, ugyanis a házasságkötést csupán dokumentálták a Stephansdomban, de az anyakönyvbe bejegyezték, hogy a bécsi érsek adta össze az ifjú párt, és neki mutatták be a házassághoz szükséges dokumentumokat is. AMD-StS Trauungsbücher Bd. 61. fol. 176r.

²⁸¹ Fekete lakhelyét még az anyakönyvi bejegyzés is kiemeli. PULFzdS Trauungsbücher Bd. 31. fol. 176r.

számára volt fenntartva. Az esküvő költségeit ekkor vendéglátóként az udvar fedezte, az ifjú pár abban a kegyben is részesült, hogy a császári asztalnál foglalhatott helyet, illetve Johann Basilius Küchelbecker értesülései szerint a menyasszony számára még a császárné ékszerei közül is kölcsönadtak néhányat.²⁸² Friedrich Karl von Moser a reprezentációs kiváltságok mellett hangsúlyozta, hogy az arisztokrata lányok kiházásításában az udvarhölgyi szolgálat különösen fontos szerepet játszott. „A legtöbb, a lányaik számára udvari tisztség megszerzésére törekvő szülő végcélja, a megbecsültség és az ellátás mellett, hogy ők minél könnyebben és gyorsabban egy úgynevezett jó partit találhassanak, amire akkor van a leggyakrabban lehetőség, amikor a feleség a saját hitelén és közbenjárásán keresztül a kisasszony vőlegénye számára udvari vagy más hivatalt szerezni tud, és így a vőlegény további szerencsését egy szinttel emelni tudja.”²⁸³ Az udvarhölgyek házasságkötéseit is már az udvarban készítették elő, a házassági szerződés (*Ehepakten*) megkötésére is ott, a Főudvarmesteri Hivatal felügyelete alatt került sor.²⁸⁴ Ezen dokumentumokban a házasulandó pár és szüleik több ezer forintnyi hozományról döntöttek, kölcsönösen bebiztosítva magukat, amelyet a közvetlen családtagok mellett a bécsi főnemesi elit neves tagjai, jellemzően az udvartartás főméltóságviselői és a kormánysszervek vezetői láttak el ellenjegyzésükkel.

Az uralkodócsalád jelenlétében (a vizsgált mintaévek során megkötött) kilenc házasság közül nyolc olyan alkalmat azonosíthatunk, amelyen a menyasszony az esküvőt közvetlenül megelőzően udvarhölgyként teljesített szolgálatot. Az egyetlen ettől eltérő esetet Batthyány Károly és Batthyány Antónia 1764. évi esküvője jelenti, ahol a vőlegény és a menyasszony is korábban a Habsburg-udvartartásban főudvarmesterként, illetve főudvarmesternőként szolgált (erre a több szempontból rendhagyó esküvőre később még visszatérünk). A többi udvarhölgy közül hat fő rendelkezett magyar (Batthyány, Csáky, Erdődy, Esterházy, Pálffy), kettő pedig osztrák (Althann, Cavriani) főnemesi származással. Az utóbbi esküvők magyar vőlegényei az udvarba szorosan integrálódott családok fiai, Kollonich Károly és Pálffy Miklós voltak. Pálffy Miklós különösen előnyös házassági kapcsolatra tehetett szert, ugyanis felesége, Maria Anna Sidonia (1715–1790), Johann Michael von Althannak és Maria Anna von Pignatellinek a lánya, tehát VI. Károly közeli bizalmát élvező szülőknek a gyermeke volt. De Kollonich László fia, Károly,

²⁸² Küchelbecker, 1730. 365–366.

²⁸³ „Der Endzweck bey den mehresten Eltern, welche ihren Töchtern eine Stelle bey Hof zu verschaffen suchen, ist wohl nebst der Ehre und Unterhalt, daß sie desto leichter und ehender eine so genannte gute Parthie treffen mögen; welches auch alsdann am öfttesten zutritt, wann die Gemahlin durch ihren Credit und Vorwort dem Bräutigam der Fräulein eine Hof- oder andere Charge verschaffen und damit eine Stufe zu seinem fernern Glück erbauen kan.” Moser, 1761. II. 166.

²⁸⁴ ÖStA HHStA HA OMeA SR Kt. 10–19. A házassági szerződésekhez lásd: Peres, 2013.

a Magyar Nemesi Testőrség alhadnagya sem szégyenkezhetett menyasszonya családja miatt, megboldogult apósa, gróf Friedrich Lorenz von Cavriani (1687–1745) császári főezüstkamarás, majd főkonyhamester volt, anyósa Maria Rosalia von Stürgkh (1708–1784) pedig fiatalon udvarhölgyként, később főhercegnői főudvarmesternőként szolgált a Habsburg-udvartartásban.²⁸⁵

32. kép: Ifj. Martin van Meytens: Gróf Pálffy Miklós családja körében, 1760 körül

A 17 házasságkötés között hét (41,2%) olyan esetet azonosíthatunk, ahol a férj magyar volt, hat olyat (35,3%), ahol mindkét fél és négy (23,5%) olyat, ahol a feleség származott magyar főúri famíliából. A legtöbb (négy) alkalommal az Esterházy família tagjaival találkozhatunk, de a Batthyány, Csáky és Pálffy család is három-három, illetve az Erdődy és a Kollonich família is két-két taggal képviseltette magát. Öt olyan családot (Andrássy, Fekete, Illésházy, Kálnoky, Zichy) azonosíthatunk, amelyek a mintaéves vizsgálatban egyet-

²⁸⁵ Wißgrill, 1795. II. 26. Az esküvőről Khevenhüller is megemlékezett naplójában: Khevenhüller, 1917. VI. 29.

len taggal reprezentálták magukat. Az ismétlődő családok között több esetben két generáció bécsi házasságkötését is regisztrálhatjuk, például Pálffy Miklósnak és fiának, Károlynak vagy Batthyány Antóniának és lányának, Erdődy Teréziának is a császárvárosban került sor az esküvőjére. De ez a gyakorlat, a Batthyányak és a Pálffyak udvari integrációját látva nem meglepő. Az Esterházyak között is számos hasonló esetet lehet megfigyelni, például Esterházy Jozefa (1712–1756), „Fényes” Miklós nővére, aki szintén Bécsben született, majd udvarhölgyként is szolgált, egészen magától értetődő, hogy 1733-ban az udvarban ülte meg a menyegzőjét is.²⁸⁶ Rendhagyóbbnak tekinthető az erdélyi származású Kálnokyak tartós bécsi tartózkodása, láthattuk, hogy Kálnoky Antal fia, Lajos (1743–1793) már Bécsben látta meg a napvilágot, ott is nőhetett fel, tanulmányait 1759–1764 között a Theresianumban folytatta, majd 1764-ben házasságkötésére is a császárvárosban került sor, ennek ellenére mégsem bécsi karriert futott be: előbb grazi kormánytanácsos, majd erdélyi guberniumi tanácsos és tordai főispán lett.²⁸⁷ A Kálnokyak esetében a generációkon átívelő bécsi kapcsolatok és udvari kötődés is jól megfigyelhető, érdemes visszautalni rá, hogy már Kálnoky Antal nagyapja, Sámuel erdélyi alkancellárként működött a császárvárosban. Érdekes mintázatot mutat Csáky Ferencnek és fiának, Imrének az este is. Csáky Ferenc fiatalon nemesi apródként az udvarban szolgált, majd 1724-ben Bécsben is nősült meg, de később elkerült a császárvárosból (ebben akár felesége, Anna Catherina von Mening későbbi halála is közrejátszhatott), de második feleségétől, Zichy Péter lányától, Mária Annától (†1764) született fia, Imre fiatalon – apjához hasonlóan – szintén egy darabig Bécsben élt, a Theresianum tanulója (1748–1750) volt, majd házasságára ugyan Pozsonyban került sor, de az esküvőt a Stephansdom matrikulájába jegyezték be.²⁸⁸ Ekkor a Csáky–Engel házaspár még aktívan kötődhetett a császárvároshoz, de később elkerültek onnan, Csáky Imre bécsi pozícióra nem tudott szert tenni, gyermekeik pedig később nem Bécsben születtek. Szintén nem a császárvárosban látták meg a napvilágot báró (később gróf) Andrássy Károlynak (1725–1792) és Nádasdy Mária Annának (1728–1795) a gyermekei, a házasságra a menyasszony családja miatt került sor Bécsben, ugyanis Mária Anna Nádasdy kancellár lánya volt.²⁸⁹

A magyar főnemeseikkel házassági kapcsolatba került külföldi famíliák a magyar félhez hasonlóan igen heterogén összetételű és különböző pozíció-

²⁸⁶ AMDStS Taufbücher Bd. 55. fol. 293r. Házassági szerződését lásd: ÖStA HHStA HA OMeA SR Kt. 14. Nr. 189.; NÖLA FaL Kt. 42. Nr. 539.

²⁸⁷ Gemmell-Flischbach, 1913. 32.

²⁸⁸ AMDStS Trauungsbücher Bd. 56. fol. 211v; Gemmell-Flischbach, 1913. 22.

²⁸⁹ PULFzdS Trauungsbücher Bd. 30. fol. 28r. Andrássy katonai pozíciója révén is kötődött a Nádasdy-akhoz, ugyanis a Nádasdy-ezred ezredesként szolgált.

ban lévő csoportot alkottak.²⁹⁰ Az örökös tartományokból származó házastársak – a kölcsönösen előnyös házassági kapcsolatok jegyében – jellemzően a magyar félhez hasonló ranggal és vagyonnal bírtak. Ezen logikának megfelelően nyilvánvalóan más háttérrel rendelkező hölgyek közül választhatott fia számára feleséget Pálffy Miklós kancellár, későbbi országbíró, mint Csáky Ferenc kamarás. Pálffy elsőszülött fiának, Károlynak a felesége a Habsburg Monarchia főnemesi elitjének tagja, herceg Emanuel von Liechtenstein (1700–1771) lánya, Maria Theresia (1741–1766) lett.²⁹¹ Csáky Imre pedig – családja súlyának megfelelően – gróf Franz Friedrich von Engl (1688–1767) felső-ausztriai *Herrenstandsverordneter* lányát, Rosalie-t (1730–1814) vezethette oltár elé.²⁹² Hasonló módon Pálffy Károly Pál, későbbi haditanácsos lányát, Mária Teréziát (1719–1771) gróf Johann Karl von Cobenzl (1712–1770), osztrák Németalföld későbbi megbízott minisztere, Johann Caspar von Cobenzl (1664–1742) császári főkamrás fia vehette el.²⁹³ Miként Kálnoky Lajos pedig egy újfőnemes, gróf Heinrich Kajetan von Blümegen (1715–1788) államtanácsos lányát, Maria Eleonoret (1744–1821) vezethette oltár elé, ami viszont a családi kapcsolatok szempontjából jó befektetésnek bizonyult, ugyanis Kálnoky apósának (Kaunitz szövetségeseként) a karrierje folyamatosan emelkedett, amely során 1771-ben még a cseh–osztrák főkancellári méltóságot is meg tudta szerezni magának.²⁹⁴

A magyar főnemesség házassági kapcsolatai a cseh–osztrák arisztokrata famíliákkal a 18. század során folyamatos erősödést mutattak, amiben a magyar főnemesség bécsi integrációjának a kiteljesedése is alapvető szerepet játszott. A folyamatot a kortársak is érzékelték, és jellemzően negatív értékelések mentén értelmezték. Hasonló narratíva keretei között értelmezte ezt a jelenséget az 1770–1780-as évek császárvárosát jól ismerő német utazó publicista, Johann Kaspar Riesbeck (1754–1786) is, akinek a véleménye szerint „a megvezetett magyar megtiszteltetésnek tartja, hogy egy olyan nagy német családdal rokonságba kerülhet, amely az udvarban a magyaroknál sokkal nagyobb tekintéllyel és az egész monarchia kormányzásában egyenlőtlenül nagyobb befolyással bír. Ő [ez a magyar] a feleségét Bécsből hozza, és ezen

²⁹⁰ A Liechtenstein vagy a Schwarzenberg familia 17–18. századi házassági stratégiájához lásd: Jungling, 1988; Smíšek, 2013.

²⁹¹ Házassági szerződésüket lásd: HALW Familienmitglieder, Maria Theresia Anna, 1741–1766. A szerződés kelte: 1763. 04. 20.

²⁹² AMDStS Trauungsbücher Bd. 56. fol. 211v.

²⁹³ Pálffy Mária Teréziáról a házassági anyakönyvi bejegyzésből derül ki, hogy udvarhölgy volt. A menyasszony bizonyára az esküvő előtt nem sokkal kezdetett udvari szolgálatba, ugyanis neve a sematizmusokba nem került be. Házassági szerződés készült az esküvőről: ÖStA HHStA HA OMeA SR Kt. 11. Nr. 59.

²⁹⁴ PULFzds Trauungsbücher Bd. 31. fol. 243v; Wißgrill, 1794. I. 355.

rokonságon keresztül béklyókat vesz magára.”²⁹⁵ A hasonló vélekedések, az elnémetesedés vádja és a kihasználtság toposza a kortárs magyar pamfletekben és pasquillusokban is rendszeresen visszatérő fordulatok, amelyeket a történeti kutatás is sokáig szinte kritika nélkül receplt. Ezen problémakörre itt csupán címszavas rövidséggel, az áldozat narratíva perspektívájából szeretnék reagálni. Egyfelől láthattuk, hogy ugyan kisebb arányban, de magyar főnemesi hölgyek is bekerültek feleségként cseh–osztrák famíliákba, tehát a folyamat alapvetően nem egyoldalú módon működött. A házasság pedig a kora újkori Európában az egyik legfontosabb integrációs intézményként funkcionált, amely révén az adott közeg a külföldit vagy a rangon alulit soraiba fogadta.²⁹⁶ Másfelől egy-egy magyar főúri família felemelkedésében, illetve hatalmi pozíciójának megtartásában a külföldi (örökös tartományokból származó) feleségek számos esetben alapvető szerepet játszottak. Gondoljunk csak Strattmann Eleonóra és fiaira, Batthyány Károlyra és Lajosra, illetve Kollonich Eleonórával kötött házassága nélkül Zay László bizonyosan nem tudott volna bécsi karriert befutni, de a külföldi feleségek (mások mellett) a Pálffyak udvari integrációját is alapvető módon segítették.

Visszatérve a bécsi menyegzőkhöz a tizenhét főnemesi esküvőből (legalább) tizenöt szertartást főpapi személy celebrált, ami nemcsak reprezentációtörténeti szempontból bír relevanciával, hanem a családi kapcsolatok működése szempontjából is. A házasságkötések esetében jellemző gyakorlatnak számított, hogy a família rokonságában vagy közeli ismerősi körében lévő magas rangú (főként magyar) egyházi méltóság vezette az esküvők liturgikus szertartását. Például Csáky Franciska 1723. évi esküvőjét a família patrónusa, Csáky bíboros celebrálta.²⁹⁷ Erdődy Terézia esküvőjét szintén nagybátyja, Batthyány József kalocsai érsek tartotta, miként Erdődy Terézia szüleinek, Erdődy Miklósnak és Batthyány Antóniának a menyegzőjét pedig a vőlegény távolabbi rokona, Erdődy Gábor Antal egri püspök celebrálta. Ugyanez a logika a külföldi házastárs oldaláról is érvényesülhetett, például Kálnoky Lajos és Eleonora von Blümegen esküvői szertartását gróf Mathias Franz von Chorinsky (1720–1786), a brünni székeskáptalan dékánja, későbbi brünni püspök, a menyasszony anyai ági rokona mutatta be. Andrássy Károly és Nádasdy Mária Anna házasságkötésén Patachich Ádám novi címzetes püspök látta el a papi feladatokat, akinek pedig kancelláriai tanácsosként a hivatali felettese a menyasszony édesapja volt. Az uralkodócsalád jelenlétében meg-

²⁹⁵ „Der verführte Hungar hielt es für eine Ehre, mit einem von den großen deutschen Häusern, die überhaupt bey Hofe in viel größerem Ansehn stehn und ungleich mehr Einfluß auf die Regierung der ganzen Monarchie haben, als die hungarschen, verwandt zu seyn. Er holte sich seine Frau aus Wien, und legte sich durch diese Verwandtschaft Fesseln an.” Riesbeck, 1784. I. 326.

²⁹⁶ A házasság intézményének kora újkori magyarországi működéséhez lásd: Péter, 2008.

²⁹⁷ AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 459. Csáky személyéhez bővebben lásd: Málnási, 1933.

tartott esküvők esetében a szertartást celebráló főpap és a házasulandó felek családjai között persze nem volt szükségszerű, hogy szoros kapcsolat álljon fenn, de ezek további vizsgálat tárgyát képezhetik, például a mintaévekben megtartott mindhárom Pálffy-esküvőt a mindenkori bécsi érsek (kettőt Kollonich, egyet Migazzi) celebrált.

A személyi kapcsolatok szempontjából hasonló logika rajzolódik ki az esküvői tanúk kiválasztásánál is. Az uralkodócsalád jelenlétében megtartott menyegzők esetében a tanúk az udvari elit köréből, a Habsburg-udvartartás és a kormányzat főméltóságviselői közül kerültek ki, de köztük is egy-egy családtagot vagy a familiához közel álló magyar főurat majd mindig azonosíthatunk, például Erdődy Miklós és Batthyány Antónia 1743. évi esküvőjén a tanúk sorában (Dietrichstein, Kinsky és Liechtenstein mellett) Pálffy János nádor nevét is olvashatjuk.²⁹⁸ A személyi kapcsolatokról még többet elárulnak az uralkodói rezidencián kívül megkötött házasságok, például Esterházy Miklós gárdakapitány (korábbi pétervári követ) lányának, Jozefának (1746–1837) és Fekete Jánosnak az esküvőjén a tanú szerepét a család távolabbi rokona, herceg Esterházy „Fényes” Miklós, illetve Pálffy Miklós látta el. Pálffy ekkor még nem állt rokonságban Esterházyval, de később lánya, Pálffy Mária Anna (1747–1799) Esterházy gárdakapitány fiának, Jánosnak (1748–1800) a felesége lett.²⁹⁹ A családi kapcsolatok legintenzívebb módon Batthyány Antónia és Batthyány Károly 1764. évi esküvőjén érvényesültek. Itt még a menyasszony és a vőlegény is közvetlen rokonok, egymás unokahúga, illetve nagybátyja voltak. Az esküvőre (a Kollonich–Wrbna-házasságkötéshez hasonlóan) csak pápai engedéllyel kerülhetett sor.³⁰⁰ A két özvegy Batthyány házasságkötését gazdasági érdekek motiválhatták, ugyanis ekkorra már Batthyány Károly nemcsak két feleségét, hanem gyermekeit is eltemette.³⁰¹ A menyegző helyszíne a Hofburgon belül Batthyány főudvarmester lakosztálya volt, az eseményen pedig (ceremoniális inkognitóban) az uralkodópár is részt vett. A szertartást a menyasszony öccse, Batthyány kalocsai érsek celebrálta, a tanúk pedig gróf Wilhelm Reinhard von Neipperg (1684–1774) tábornagy mellett a Batthyány család tagjai (Lajos nádor és fiai, Ádám Vencel, Fülöp és Tódor) közül kerültek ki.³⁰²

²⁹⁸ AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 674–675.

²⁹⁹ Eszterházy, 1901. 162.

³⁰⁰ AdH Trauungsbücher Bd. 4. fol. 46.

³⁰¹ Batthyány Antónia számára az udvari reprezentáció szempontjából előnyös lehetett, hogy a házasság révén hercegnévé léphetett elő.

³⁰² ÖStA HHStA HA OMeA Zeremonialprotokolle Bd. 29. fol. 276v–277r; WD 1764. 01. 25. Az esküvői fogadásra Khevenhüller beszámolója alapján Batthyány nádor házában került sor: Khevenhüller, 1917. VI. 2.

Halál és temetés

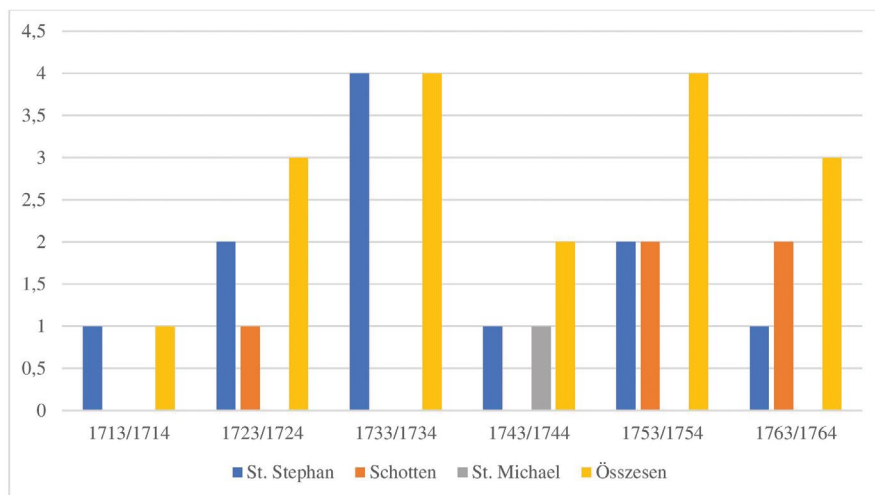
A születéssel és a házasságkötéssel szemben a halál a kora újkor folyamán (és ma is) az emberi élet jóval kiszámíthatatlanabb fordulópontjának számított, ami sok esetben váratlan helyszínen és időpontban köszöntött be. A „negyedik pöcsét alatt lévő sárga lovon ülő követ”, miként Viczay Jób, néhai nemesi apród halotti rétor, Stehenics János győri kanonok az Apostolok Cselekedeti alapján nevezi a halált, bárkit bárhol elszólíthatott.³⁰³ Ha valakit Bécsben ért utol az elmúlás, akkor az az adott személy életkorától, családi háttérétől és pozíciójától függően tartós (akár életmódszerű) vagy rövidebb (látogatás jellegű) császárvárosi tartózkodásra egyaránt utalhat. A magyar főnemesség bécsi jelenlétének a vizsgálatához, valamint egy-egy időmetszetben a császárvárosban tartózkodó magyar főurak körének a pontosabb meghatározásához tehát a halotti anyakönyvek is alapvető forrásként szolgálhatnak.

A vizsgált hat mintaévpárban a magyar főnemésekkel kapcsolatban összesen 17 halálesetet sikerült a bécsi (városfalon belüli) egyházi matrikulákban azonosítani (lásd a függelék 8. tételét). Ez az érték a császárvárosban elhunyt magyar főnemések számát mutatja, a temetésükre azonban (mint látni fogjuk) nem szükségszerű módon került sor Bécsben. Szintén fontos jelezni, hogy a kimutatásban a külföldi férjjel rendelkező, de magyar főúri famíliából származó hölgyek nem szerepelnek. A halálesetek az 1711–1740, illetve az 1741–1765 közötti korszakban egészen kiegyenlített arányok mentén oszlanak meg: az előbbi időszak mintaéveiben 8, az utóbbi periódusában 9 bejegyzett halálesetet regisztrálhatunk. Mindkét időszak során három–három gyermekhalálozás történt, ami ily módon nem torzítja a kapott eredményeket. A halálozások (4. diagram) az egyes évtizedek között nem mutatnak nagy kilengéseket. A kora újkor folyamán a várost pestisjárvány utoljára (a korábbiakhoz képest kevésbé súlyos lefolyással) 1713-ban sújtotta, ami a magyar főnemések halálozási statisztikáját nem befolyásolta.³⁰⁴ 1713/1714-ben mindössze egyetlen magyar (pontosabban erdélyi) főúr, Apafi Mihály hunyt el a városban.³⁰⁵ A következő öt vizsgálati mintaévpárban a halálozások kettő és négy fő között ingadoztak, növekedést (szemben a keresztelesekkel és házasságkötésekkel) az 1763/1764. év során sem érzékelhetünk. A halálozási adatok alapján úgy tűnik, hogy a városnak a magyar főnemések sorsában betöltött funkciója a 18. század második harmadában (tehát a Habsburg–magyar kapcsolatok konszolidálódását követően) keveset változott.

³⁰³ Stehenics, 1735. 7.

³⁰⁴ A bécsi pestisjárványokhoz bővebben lásd: Csendes–Opll, 2003. 109–131.; Gugitz, 1959.

³⁰⁵ A kimutatásba (túlzottan távoli magyar kötődései miatt) nem számítottuk be az 1713 szeptemberében elhunyt gróf Seifried von Kollonich udvari haditanácsost. AMDStS Sterbebücher Bd. 18. fol. 316.

4. diagram: Bécsben elhunyt magyar főnemesek

A plébániák szempontjából a legtöbb halálesetet (tizenegy) a legnagyobb területi vonzáskörzettel bíró Stephansdombban regisztrálták, amit a magyar főnemesek lakhelye szempontjából kitüntetett jelentőségű Schottenstift követett (öt halálesettel), végül a sort a Michaelerskirche zárta, ahol a mintáévekben egyetlen kapcsolódó halálozást anyakönyveztek. Az utóbbi bejegyzés gróf Lippay (született Schmidegg) Mária Zsuzsanna 1743. évi elhunytához kötődik, ami több szempontból is rendhagyónak tekinthető. A nyolcvanéves (a kutatás jelen állása szerint gyermektelen) hölgy az egyik utolsó Lippay lezármozottnak, Ferencnek az özvegye volt, aki egyelőre tisztázatlan, hogy milyen lehetőség révén tudott Bécsben élni.³⁰⁶ Még különösebb vele kapcsolatban, hogy a halotti anyakönyv szerint a bécsi evangélikus temetőben temették el. A Schmidegg család ugyan erős evangélikus gyökerekkel rendelkezett, de a család nagy része a 18. század folyamán a társadalmi felemelkedés reményében katolizált, a Lippayak pedig katolikusok voltak (Ferenc apjának, Jánosnak a nagybátyja a magyarországi ellenreformáció vezéralakja, Lippay György volt).³⁰⁷ A felsorolt plébániák közül feltűnő a Hofburg plébániájának a hiánya, amit azzal magyarázhatunk, hogy a Habsburg-udvartartásban a magyar főnemesek többsége általában fiatalon, házasságkötését megelőzően viselt tisztséget, szolgálat közben pedig kevesen hunytak el.³⁰⁸ A magyar költődésű kivételek egyike Batthyány főudvarmester második felesége, Theresia

³⁰⁶ Soós, 1995–1996. 42.

³⁰⁷ Nagy, 1863. X. 91–93.

³⁰⁸ A Habsburg-udvartartás és a bécsi kormányzervek tisztségviselőinek a végrendeleteit a Főudvarnagyi Hivatal őrzi. ÖStA HHStA HA OMeA, bővebben lásd: Fazekas, 2015. 464.

von Strattmann (1708–1760) volt, akinek az 1760. évi a halálát a Hofburg kapcsolódó matrikulájában jegyezték fel.³⁰⁹

33. kép: Carl Schütz: Stephansdom, 1792

A Bécsben elhunyt magyar főnemeselek heterogén csoportot alkottak, akik között gyermekeket, hivatalnokokat és özvegyeket, illetve további szereplőket is azonosíthatunk. Érdekes ezen laza belső kohézióval bíró csoportokat külön-külön vizsgálat tárgyává tenni. A mintaévpárokban elhunyt hat gyermek mindegyike ismert főúri szülőktől származott, akik jellemzően több szálon is kötődtek a császárvároshoz. A hat gyermek közül mindössze kettőnek az édesapja rendelkezett gyermeke elhunytakor bécsi tisztséggel, Patachich Sándor 1734-ben lánya, Heléna elhunytakor a Magyar Udvari Kancellária tanácsosa volt, Esterházy Miklós pedig 1763-ban lányának, Mária Antóniának a halálakor a Magyar Nemzeti Testőrség kapitányi méltóságát viselte.³¹⁰ A szülők között három olyan személyt azonosíthatunk, aki karrierpályája későbbi szakaszában tett szert bécsi hivatalra, ennek ellenére úgy tűnik, hogy már

³⁰⁹ AdH Sterbebücher Bd. 2. fol. 6.

³¹⁰ Az Esterházy-családtörténet nem tartotta számon Esterházy Mária Antóniát: Eszterházy, 1901. 161.

korábban is kötődött a császárvároshoz. Közülük ketten, Batthyány Károly és Pálffy Károly Pál katonák voltak, mindketten nagyjából másfél évtizeddel később nyertek bécsi tisztségre kinevezést, Batthyány főudvarmester és konferenciaminiszter, Pálffy pedig haditanácsos lett. Érdeemes megemlíteni, hogy a később fiú utód nélkül elhunyt Batthyány és Pálffy egyaránt (a családtörténet által számon nem tartott) fiaikat veszítették el, előbbi 1733-ban, utóbbi 1724-ben.³¹¹ Sajátos esetet jelent Pálffy Károly Pál másodunokaöccsének, Pálffy Miklósnak a példája, aki 1753-ban két bécsi hivatalviselése között (1746-ig volt kancelláriai tanácsos, majd 1758-tól kancellár) veszítette el Jozefa lányát, ami arra enged következtetni, hogy Pálffy a köztes időszakban sem távolodott el a császárvárostól. A hatodik elhunyt gyermek édesapja báró Sigray Károly (1716–1800) volt, aki karrierpályájának egyetlen ismert szakaszában sem rendelkezett bécsi tisztséggel, de családi kapcsolatai révén ő is kötődött a császárvároshoz, apja, Sigray József kancelláriai tanácsosként szolgált, illetve apósa, Szvetics Jakab (1703–1781) is hasonló tisztséget viselt. Sigray Károly a dunántúli kerületi tábla ülnöke volt, később 1780-ban grófi rangemelésben részesült, 1763-ban elképzelhető, hogy valamely bécsi hivatal irányába történő továbblépés (vagy ezzel kapcsolatos tájékozódás) reményében látogatott a városba, de császárvárosi tartózkodásának pontos okát további kutatásnak kell tisztáznia.³¹²

A következő csoportot (öt fővel) a Bécsben elhunyt, helyi tisztséggel rendelkező magyar és erdélyi hivatalnokok, illetve feleségeik alkotják. Ezen kör tagjai a császárvárosban elhunyt magyaroknak a legtipikusabb csoportját képezik, akiknek bécsi jelenléte nem szorul külön magyarázatra, így velük csupán érintőlegesen foglalkozunk. A Magyar Udvari Kancellária tisztségviselője volt az 1723-ban – Sigismund Friedrich von Khevenhüller értesülései szerint egyfajta mellkasi folyadékgyülemben (*Brustwassersucht*) – elhunyt Illésházy Miklós kancellár,³¹³ illetve Száraz György kancelláriai tanácsos is, akinek halálát a Stephansdom anyakönyvébe 1733. december 1-jén jegyezték fel, de arra a kancelláriai tisztségviselők adatait dokumentáló kötet szerint valójában már két nappal korábban, 1732. december 30-án sor került.³¹⁴ Száraz György születési adatai eddig a kutatás előtt ismeretlenek voltak, de a matrikulabegyegyzésből, ami szerint Száraz 56 évesen hunyt el, arra következtethetünk, hogy 1677-ben születhetett.³¹⁵ 1723-ban, Illésházy Miklós után néhány hónappal hunyt el Péterffy János Ferenc kancelláriai tanácsos fele-

³¹¹ Pálffyhoz lásd: Jedlicska, 1910. 603.

³¹² Szijártó, 2017/b. 171–172.

³¹³ ÖNB HS Cod. Ser. N. 14085. 74v.

³¹⁴ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 26v.

³¹⁵ AMDStS Bahrleichbücher Bd. 57. fol. 1r.

sége, Schell Mária Terézia is, halálát pedig gutaütés (*Schlagfluß*) okozta.³¹⁶ Az Erdélyi Udvari Kancellária főnemesi tisztségviselői, illetve családtagjaik közül 1733-ban halt meg Bornemisza kancellár második felesége, Haller Barbara (1691–1733), valamint bő két évtizeddel később, 1754-ben Bornemisza hivatali utóda: Gyulaffy László kancellár.

A vizsgált mintaévek folyamán Bécsben elhunytak között további hat magyar főnemet azonosíthatunk, akik között három férfit és három nőt találunk. A hölgyek közül Lippay (szül. Schmidegg) Mária Zsuzsannáról már esett szó, a másik két nő pedig Maholányi Judit, illetve Pejacsevich Mária Anna volt. Sajnos a kutatás jelen állása szerint az utóbbi két hölgy városi jelenlétét is Lippayné császárvárosi tartózkodásához hasonló bizonytalanság övezi. Az 1753-ban 35 évesen elhunyt Maholányi Judit minden bizonnyal az 1695-ben bárói rangra emelt Maholányi János (1633–1699) egykori kancelláriai titkár, majd személynök unokája, illetve Maholányi Tamás (†1727) magyar kamarai tanácsos árván maradt, hajadon lánya lehet, akinek bécsi tartózkodása egyelőre tisztázatlan.³¹⁷ Hasonló módon kérdések övezik Pejacsevich Mária Anna bécsi jelenlétét, aki talán az 1772-ben grófi rangot szerző Pejacsevich Józsefnek (1710–1787) a hajadon lánya lehetett.³¹⁸ Ő valószínűleg csak rövidebb, átmeneti ideig tartózkodhatott feltehetően családjával együtt a császárvárosban, ugyanis szállása a Grabenen található *Zur goldenen Krone* fogadó volt.³¹⁹

A mintaéveink során a három Bécsben elhunyt, de császárvárosi tisztséget nem viselő főúr igen különböző pozícióban és körülmények között tartózkodott a Habsburg-rezidenciavárosban. Az 1713-ban elhunyt Apafi (II.) Mihály (1676–1713) Erdély utolsó önálló fejedelmének a fia volt, akit I. Lipót hatalma stabilizálása érdekében kötelezett (évjáradékért és hercegi címért cserébe) a bécsi tartózkodásra.³²⁰ Tehát számára a császárvárosi jelenlét nem szabad választás eredménye, hanem egy kényszerpálya állomása volt. Ezzel szemben báró Majthényi Ádám (1694–1743) esztergomi kanonok és segédpüspök valószínűleg csak átmeneti ideig tartózkodhatott (feltehetően Esterházy Imre esztergomi érsek megbízásából) Bécsben, amikor a halál elszólította.³²¹ Majthényi a Hohenmarkton rendelkezett bérelt lakással, de időszakos császárvárosi jelenlétére utal, hogy egy évvel korábban, 1742-ben még

³¹⁶ AMDStS Bahrleichbücher Bd. 49. fol. 91v–92r. A többségnél jellemzően nem adták meg a halál okát.

³¹⁷ Fallenbüchl, 1970. 296.; Fazekas, 2018. 302–303.

³¹⁸ A család grófi rangemeléséhez lásd: MNL OL A 57 Bd. 49. fol. 190–192. A família történetéhez és mecenatúrájához: Veress, 2016.

³¹⁹ AMDStS Bahrleichbücher Bd. 88. fol. 297v–298r.

³²⁰ Merényi-Metzger, 2016/c; Trócsányi, 1988/a. 213–215.

³²¹ Kollányi, 1900. 342–343.

Nagyszombatban vezetett papszentelést.³²² A vizsgálatunkban szereplő utolsó személy a kiváló bécsi kapcsolatokkal rendelkező és az udvarban otthonosan mozgó gróf Esterházy Ferenc (1683–1754) tábornagy, tárnokmester, aki 1754. október 22-én hunyt el Bécsben.³²³ Esterházy rendszeresen megfordult a császárvárosban, halála beálltakor sem hasonló nevű fiánál, a *Directorium in publicis et cameralibus* tanácsosánál (aki ekkor a riemergassei Esterházy-palotában lakott) szállt meg, vagy esetleg vejénél: gróf (később herceg) Johann Wenzel von Paar (1719–1792) főpostamesternél tartózkodott, hanem Wiedenben saját szállással rendelkezett.³²⁴

Végül, a fejezet zárásaként érdemes a vizsgálatunkban szereplő, Bécsben elhunyt főnemesekkel kapcsolatban a temetésükre is kitekinteni. A tizenhét azonosított halálesetből tizenkét esetben (70,6%) került sor a császárvárosban az elhunyt temetésére, három esetben (17,6%) a holttestet Magyarországra vagy Erdélybe szállították, illetve két további esetben (11,8%) valószínűsíthetjük a bécsi temetést. Az utóbbi két esetet Pálffy Károly Pálnak János József nevű fia, illetve Maholányi Judit temetése képezi. Mindkét halálesetet a Schottenstift plébániáján anyakönyvezték, a bejegyzések azonban a temetésre vagy elszállításra vonatkozó további információt nem tartalmaznak, ezért feltételezhetjük, hogy a temetésre mindkét esetben helyben került sor. A Bécsben eltemetett tizenkét magyar főnemes közül Lippay Mária Zsuzsanna rendhagyó temetéséről már esett szó, de a többi tizenegy szertartásra sem szeretnék részletesen, egyenként kitérni, velük kapcsolatban is csupán néhány jellegzetességet, illetve közös vonást emelek ki. Illésházy Miklós és Száraz György esetében a Stephansdom matrikulájába bejegyezték, hogy „zum Franciscanern”, ami arra utal, hogy az elhunytak temetésére minden bizonnyal a bécsi ferenceseknél került sor, amely templom 1783 előtt nem számított önálló plébániának, a Stephansdom fennhatósága alá tartozott.³²⁵ A ferences templom a főnemesek körében kedvelt bécsi temetkezőhelynek számított, a Colloredo és Rottal família több tagjának a végső nyughelye is itt található.³²⁶ Kortárs vélemények, illetve Mark Hengerer kutatásai alapján még előkelőbbnek számított a Hofburggal közvetlen kapcsolatban álló, *Hofkirchének* is nevezett Augustinerkirche, ahol mások mellett a Daun, Dietrichstein, Harrach, Lamberg, Schwarzenberg vagy Wallenstein családok sírjai, illetve epitáfiumai voltak találhatóak.³²⁷ A magyar főúri famíliák közül a Pálffyak rendelkeztek itt (a palotájuk közvetlen szomszédságában található

³²² Ekkor szentelte pappá Vajda Sámuel (1718–1795) későbbi tihanyi bencés apátot is. Lukácsi, 1997. 10.

³²³ Esterházy haláláról a *Wienerisches Diarium* is beszámolt: WD 1754. 10. 26.

³²⁴ AMDStS Bahrleibbücher Bd. 78. fol. 165r.

³²⁵ AMDStS Sterbebücher Bahrleibbücher Bd. 49. fol. 198r.; Bahrleibbücher Bd. 57. fol. 1r.

³²⁶ Hengerer, 2005. 399–400.

³²⁷ Hengerer, 2005. 383–389.; Küchelbecker, 1730. 578.

templomban) kriptával, 1753-ban itt temették el Pálffy Miklós Jozefa lányát, ahol az elhunyt nagyszülei, Pálffy Lipót és Maria Antonia Ratuit de Souches is nyugodtak, illetve ahol később szülei és testvérei közül is többen, köztük Pálffy Károly kancellár és felesége is örök nyugalomra találtak.³²⁸ A többi nyolc személyt a Schottenstift vagy a Stephansdom kriptájában temették el,³²⁹ amely temetkezési helyek közül a Schottenstift számított az udvari elit körében kedveltebbnek, ide temetkezett mások mellett a Breuner, Khevenhüller, Orsini-Rosenberg és Ulfeld familia több, fontos pozíciót viselő tagja is.³³⁰ A magyar főnemeseik közül érdemes Esterházy Miklós testőrkapitányt kiemelni, akinek Mária Antónia lányát temették el a Schottenkirchében, majd egy évvel később Esterházy is elhunyt Karlsbadban, de a Schottenben örök nyugalomra csak felesége, Maria Susanna von Lubomirska (1722–1771) hercegnő halálát követően helyezték.³³¹

Három személy esetében találkozhatunk a Bécsen kívüli temetés gyakorlatával. Apafi Mihály és Gyulaffy László holttestét hazaszállították Erdélybe. Apafi végső útját Almakerékre rangjához illő reprezentáció kísérte, amiről a *Wienerisches Diarium* is hosszú híradást közölt.³³² Gyulaffyt pedig a császárvárosból Kolozsvárra szállították, és ott is temették el.³³³ A Bécshez szorosabban kötődő és helyi kormányzati pozícióval rendelkező Bornemisza János viszont 1733-ban elhunyt feleségét, Haller Borbálát helyben temettette el.³³⁴ A vizsgált mintaévek során a magyar főnemeseik közül elhunyt legmagasabb rangú személy Esterházy Ferenc tárnokmester volt, akit szoros bécsi kötődései ellenére mégsem a császárvárosban helyeztek örök nyugalomra, hanem holttestét Kismartonba szállították.³³⁵ Esterházyt a kismartoni ferences templom kriptájában temették el, amelyet még Esterházy Pál nádor építtet ki a familia hercegi ága számára, ahova (mások mellett) a nádor fiát, Józsefet, illetve Bécsben elhunyt unokáját, Pál Antalt is temették.³³⁶ Esterházy tárnokmester hasonló nevű fia, aki a kancellári méltóságot viselve 1785-

³²⁸ Nagy, 1862. IX. 59–66. A bécsi kriptával való rendelkezés a familia tartós, többgenerációs bécsi jelenlétének a bizonyítéka. Hasonló következtetést fogalmaz meg Friedrich Polleroß a Lamberg családdal kapcsolatban, akik a bécsi ferences templomban rendelkeztek kriptával. Polleroß, 2010. 209–212.

³²⁹ Ők a következő elhunytak voltak: Batthyány Henrik, Bornemisza Barbara, Esterházy Mária Antónia, Majthényi Ádám, Patachich Heléna, Pejacevich Mária Anna, Péterffy Mária Terézia, Sigray Ferenc.

³³⁰ Hengerer, 2005. 395–397.

³³¹ PULFzds Sterbebücher Bd. 9. fol. 266v–267r; Berényi, 2004. 53.

³³² WD 1713. 02. 07.

³³³ AMDStS Bahrleichbücher Bd. 78. fol. 157r–157v.

³³⁴ AMDStS Bahrleichbücher Bd. 57. fol. 105r.

³³⁵ AMDStS Sterbebücher Bd. 27. fol. 42.; Bahrleichbücher Bd. 78. fol. 165r.

³³⁶ Weiss, 1979. 15. Viskolcz Noéminek ezúton is szeretném megköszönni, hogy felhívta a figyelmemet Michael Weiss művére. A kismartoni ferencesekhez és az Esterházy-kriptához bővebbre lásd: Ugry, 2015; Weiss, 1979. Az Esterházy család 17. századi temetkezési szokásaihoz lásd: Viskolcz, 2009.

ben szintén a császárvárosban hunyt el, apja mintáját követve azonban nem Bécsben helyeztette magát örök nyugalomra, hanem végrendeletében a pápai irgalmasok kriptájában való temetéséről gondoskodott.³³⁷

A temetések között, illetve a gyászt és az elhunyttól való formális búcsúzást kísérő halotti pompa mértékében komoly különbségeket lehet érzékelni. A funerális reprezentáció mértéke a rendi társadalom hierarchikus logikájának megfelelően alapvető módon függött az elhunyt rangjától, hatalmi pozíciójától, vagyonától, valamint a család és a helyi közeg hagyományaitól.³³⁸ A Stephansdom temetési anyakönyvei (*Bahrleibbücher*) a gyászoló család kiadásaiba is némi (legalábbis a plébánia felé fizetendő költségekbe) betekintést nyújtanak. A kiadások jól tükrözik egy-egy temetés halotti pompáját. Egy gyermek temetésére sosem fordítottak akkor összeget, mint egy felnőttre, például Batthyány Károly fiának, Henriknek a temetése 88 forintba került, amiből a legnagyobb tételt az 50 forintos sírhely (*Grabstelle*) jelentette.³³⁹ Ezzel szemben Illésházy Miklós temetése 214 forintba, Péterffy János Ferenc feleségének a temetése 134 forintba került, az utóbbi két temetés között is komoly reprezentációs különbségeket érzékelhetünk, például Illésházyt hatlovas hintó kísérte utolsó útjára, míg Péterffynét csupán kétlovas, vagy Illésházy esetében a Stephansdom nagyharangját is megszólaltatták, ami önmagában 50 forint költséget tett ki.³⁴⁰ Még nagyobb összeget költöttek vizsgálatunk egyetlen főpapjának, Majthényi Ádámnak a temetésére, ami 258 forintot tett ki, itt még kisebb „castrum [doloris]” felállítására is sor került.³⁴¹ Az összehasonlítás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy az udvari elit ennél nagyobb összegeket is áldozott a temetésre, például herceg Thomas Emmanuel von Savoy-Carignan (1687–1729) tábornagynak (Savoyai Eugén unokaöccsének) a temetése 386 forintba került, ami egy tehetősebb polgári temetésnek nagyjából a tízszeresét tette ki.³⁴² Az említett összegek pedig csupán a plébánia felé fizetendő tételeket tartalmazták, az epitáfium, *castrum doloris* kialakítása, vagy a halotti beszéd kiadása további számottevő költségeket jelentett.

³³⁷ Esterházy kancellár temetésére Pápan került sor, de később, amint elkészült a gannai Esterházy-mauzóleum, koporsóját odaszállították. Fazekas, 2014/b. 12–13.

³³⁸ A főnemesi családok bécsi funerális kultúrájához, temetkezési szokásaihoz lásd: Hengerer, 2005; Hengerer, 2007. A magyar kontextushoz pedig: Kökényesi, 2015; Mikó-Pálffy, 2002; Szabó, 1989. A Habsburg-dinasztia temetkezési ceremóniáihoz lásd: Hawlik-van de Water, 1989.

³³⁹ AMDStS Bahrleibbücher Bd. 57. fol. 1v–2r.

³⁴⁰ AMDStS Bahrleibbücher Bd. 49. fol. 91v–92r; 198r

³⁴¹ AMDStS Bahrleibbücher Bd. 67. fol. 168v.

³⁴² AMDStS Bahrleibbücher Bd. 53. fol. 285r–285v.

Következtetések és tanulságok

Az egyházi matrikulák alapján alapvető információkat kaphattunk egy-egy főúri família generációkon átívelő bécsi jelenlétéről és kapcsolati hálózatról. Fontos hangsúlyozni, hogy az 1711–1765 közötti időszakot elemezve nem teljes adatsorokat, hanem mintaévek adatait vizsgáltuk, ezért a korszakra vonatkozóan csupán következtetéseket és bizonyos tanulságokat tudtunk, illetve tudunk megfogalmazni. A keresztelési, házasságkötési és halálozási adatok alapján is jól látszik, hogy a Habsburg-szolglátban felemelkedett, kiváltképp nyugat-magyarországi birtokokkal és bécsi ingatlanokkal rendelkező főnemesi elit képviseltette magát legaktívabban a császárvárosban. A legtöbb alkalommal a Batthyány, Esterházy és Pálffy familiák tagjaival találkozhattunk, közülük is a Pálffyak emelkedtek ki a leginkább. Az adatok viszont azt tükrözik, hogy nem csupán ez a domináns csoport volt jelen vagy akár tartózkodott életmódszerűen a császárvárosban, hanem más főúri családok tagjai is, köztük újonnan rangemelteket, illetve horvátokat és erdélyieket is azonosíthatunk. A kelet-magyarországi mágnás familiák hiánya a legszembetűnőbb, akik részben a földrajzi távolság, részben a családi hagyományaik és bizonyos familiák esetében protestáns felekezetük miatt jóval lazább bécsi kötődésekkel rendelkeztek. Foglalkozásbeli megoszlás alapján a Habsburg-udvartartás és a bécsi kormánysszervek tisztségviselőit azonosíthatjuk a leggyakrabban, ők már számos esetben formális bécsi hivatalviselésük előtt is a császárvárosban tartózkodtak, mellettük pedig a katonák egyre erősödő városi jelenléte is jól érzékelhető. Egyik felsorolt csoport sem kizárólagos módon képviseltette magát Bécsben, további, akár nehezen azonosítható személyekkel (Lippay, Pejacsevich) is találkozhattunk, ami a Habsburg-rezidenciaváros szívóerejét tükrözi.

A Habsburg–magyar kapcsolat konszolidációja és Bécs jelentőségének a változása jól érzékelhető az egyházi anyakönyvek adatai alapján is. A város vonzerejének az erősödése leginkább a keresztelések és házasságkötések számának a növekedésén érhető tetten. A kutatás jelen állása és feltételezéseink szerint 1711 előtt viszonylag kevés főnemes született a császárvárosban, de ez a kör egyre jobban kezdett a 18. század folyamán kiszélesedni. A bécsi születés elsősorban a szülők császárvárosi jelenlétét tükrözi, de a bécsi származás és nevelkedés az adott gyermek udvari integrációját és karrierépítését is nagy mértékben segíteni tudta. A házasságkötések és keresztelések a tanúk és keresztszülők, illetve az esküvők esetében a szertartást vezető prelátus kiválasztása révén a magyar főnemesek bécsi kapcsolatrendszeréről is sokat elárulnak. A Bécsben aktívan jelenlévő magyar főnemesi elit sok szálon kötődött a cseh–osztrák arisztokrata familiákhoz, de a legszorosabb kapcsolatot a vele hasonló szinten lévő magyar családokkal alakította ki. A magyar főneme-

sek egyházi szertartásaik alapján a legnagyobb területtel bíró Stephansdom és Schottenstift plébániákkal álltak kapcsolatban, de a Hofburg plébániája is kitüntetett jelentőséggel bírt számukra, ami az egyes famíliák udvari integrációjában is fontos szerepet játszott. A keresztelési és házasságkötési adatokkal szemben a halálozási adatok inkább stagnáló, mint növekvő tendenciát mutatnak, ami alapján arra következtethetünk, hogy életük pályájuk utolsó szakaszában (még vizsgált korszakunk végén is) jóval kevesebben tartózkodtak a császárvárosban, mint fiatalon vagy aktív működésük korábbi szakaszaiban. A bécsi jelenlét tehát sokaknál életük egy-egy meghatározott állomásához kötődött.

A jelen vizsgálat keretében kizárólag a főnemesekkel foglalkoztunk, de a császárvárosban működő magyar tisztségviselői kör bővülésével párhuzamosan a Jaszviczok, Jelkyek, Kollerek, Rostyk, Ürményiek, Véghek vagy más famíliák több generációs bécsi térnyerését és integrációját is nyomon lehet követni, miként ezen folyamatra már (a teljesség igénye nélkül) a korábbi fejezetekben is utaltunk.

KONKLÚZIÓ

„Felséged már eddig is sokat tett a hazáért, a magyart minden hivatalban egyenlővé tette többi alattvalójával. Különösen fontos a katonaság emelése. De mindennél előbbre való a bizalom megszerzése és megtartása” – írja Pálffy Miklós kancellár jól ismert emlékiratában az 1750-es évek végén.¹ Ha minden hivatalra nézve túlzó is ez az állítás, láthattuk azonban, hogy Mária Terézia uralkodása idején a magyar főnemesség és a magyar politikai elit bécsi mozgásteret rendkívüli mértékben kiszélesedett, a *natio Hungarica* tagjai számára pedig olyan udvari és kormányzati pozíciók váltak elérhetővé, amelyek korábban még sosem. Elegendő itt csupán néhány karrierpályát felidézünk, Batthyány Károly a trónörökös főudvarmestere, Hadik András az Udvari Haditanács elnöke, Pálffy Károly, majd Batthyány József György az Udvari Kamara alelnöke lett, de az integráció folyamata nem csupán személyi szinten érződött, hanem a magyar rendi társadalom tagjainak a súlya az udvar politikai és reprezentációs dimenziójában is látványos módon megnövekedett, gondoljunk csak a Miniszterialis (avagy Titkos) Konferencia magyar résztvevőire, vagy a Magyar Nemesi Testőrség megalapítására. Az 1740 után érzékelhető változások azonban nem előzményektől mentesek, a Habsburg–magyar kapcsolatok már a szatmári béke megkötését követően jelentős javulásnak indultak, a konszolidáció folyamata pedig a magyar (fő)nemesség bécsi integrációján, pozíciójának fokozatos erősödésén keresztül is nyomon követhető. A Habsburg-kormányzat és a magyar rendi társadalom közötti kapcsolat javulása már az 1722–1723. évi országgyűlés idején, a *Pragmatica Sanctio* elfogadásakor is érzékelhetővé vált, a hosszú távú konszolidáció eredményei azonban még látványosabban mutatkoztak meg VI. Károly halálát követően, amikor a nevezetes pozsonyi diéta támogatásáról biztosította a szorult helyzetben lévő Mária Teréziát. A magyar rendi társadalomnak a Habsburg-dinasztiához való viszonyulása tehát alapvető transzformáción ment át az 1711–1741 közötti időszakban. A rendek lojalitása mögött természetesen kiváltságaik konzerválása révén politikai érdekek is meghúzódtak, de a diéta katonaiállítási készségében a VI. Károly kormányzata által végrehajtott reformok, köztük a magyar politikai elit és az udvar kapcsolatában bekövetkezett változások is legalább ilyen fontos szerepet játszottak. A Magyar Királyság pozíciója megerősödött a dunai Habsburg Monarchiában, amelynek súlypontja egyre keletebbre helyeződött át, ez a folyamat pedig kedvező lehetőségeket teremtett a magyar főnemesi famíliák bécsi térnyerésére és udvari érvényesülésére.

¹ Pálffy, 1884. 10.

A magyar főnemesség és a magyar politikai elit udvari integrációjához mindkét félnek: a Habsburg-kormányzatnak és a főúri famíliáknak egyaránt érdeke fűződött. Az uralkodódinasztia motivációja abban állt, hogy a hosszú távú konszolidáció és politikai stabilitás érdekében az erős hatalmi pozícióval bíró mánások lojalitását elnyerje és megtartsa. Ezen cél elérésének kézenfekvő eszközét képezte a magyar elit bécsi integrációjának, udvari jelenlétének és megbecsültségének az erősítése. A főnemesi famíliák pedig szintén érdekelték voltak császárvárosi pozíciójuk erősítésében, ugyanis a Habsburg-rezidenciavárosban való aktív jelenlét nemcsak reprezentációjukat, hanem politikai befolyásukat és karrieresélyeiket is növelte, valamint a rendszeres bécsi tartózkodás lehetőséget teremtett számukra a Habsburg Monarchia vezető főúri családjaival való kapcsolatépítésre. A 18. század első évtizedeiben a több generáció óta kiváló bécsi kapcsolatokkal rendelkező, nyugat-magyarországi főúri elit tagjai, mint az Esterházyak vagy a Pálffyak képviseltették a legaktívabban magukat a császárvárosban, amely famíliák udvari jelenléte vizsgált korszakunk egészében domináns maradt. Mellettük azonban fokozatosan létrejött egy újfőnemesi kormányzati réteg is, amelynek mások mellett Brunszvik Antal, Fekete György, Festetics Pál, Koller Ferenc, Péterffy János Ferenc vagy Száraz György voltak a tagjai, az ő felemelkedésükben a bécsi kormány szerveknél kínálkozó karrierrek alapvető szerepet játszottak.

A tereziánus korszakban egyre heterogénebb összetételű főnemesi kör képviseltette magát a császárvárosban, az alsó- és nyugat-magyarországi régióból származók dominanciája megmaradt, pozitív elmozdulás történt azonban a felső- és kelet-magyarországi, illetve az erdélyi birtokosok bécsi jelenlétében is. Mária Terézia uralkodása alatt az erdélyi főnemesek számára az Erdélyi Udvari Kancellárián kínálkozó tisztségek egyre vonzóbb karriercélt jelentettek, amelyek megszerzéséért a fejedelemség mánásfamíliái között komoly verseny alakult ki. A nyugat-magyarországi családokhoz képest erős hátrányból induló kelet-magyarországi és erdélyi főurak fiainak bécsi kapcsolatépítése és művelődése szempontjából a Theresianum és a Magyar Nemesi Testőrség jelentettek hiánypótló intézményeket. A császárvárosi integráció csatornáinak kiterjesztése a Magyar Királyság keleti régióira és az Erdélyi Fejedelemség területére pedig tovább erősítette Bécs centrum jellegét és közös fővárosfunkcióját. A horvát rendek esetében hasonló intézkedésre nem volt szükség (mindemelllett a Theresianum és a testőrség intézménye számukra is nyitva állt), a horvát elit tagjai már több generáció óta rendelkeztek császárvárosi kapcsolatokkal. VI. Károly vagy Mária Terézia udvarában a Draskovichok, Keglevichok vagy a Patachichok aktívan képviseltették magukat, illetve a *Collegium Croaticum* a horvát egyházi elit utánpótlásában, bécsi neveltetésében is fontos szerepet játszott. A főnemesi famíliák mögött az alacsonyabb társadalmi állású rétegek számára is egyre több lehetőség

nyílt a bécsi integrációra, akiknek a tartós császárvárosi tartózkodását a Habsburg-udvartartásban és a különféle kormányzerveknél megszerezhető pozíciók biztosították. Ezen réteg bécsi érvényesülése szoros összefüggésben állt a magyar főnemesség császárvárosi térnyerésével, ugyanis az írnokok, fogalmazók vagy komornyikok tisztségszerzését jellemzően befolyásos főúri patrónusok tették lehetővé.

A *natio Hungarica* tagjainak bécsi integrációja, mint láthattuk, komplex, egymással párhuzamos módon számos szintén zajló folyamatot jelentett. A legtöbben fiatal korban fordultak meg a Habsburg-rezidenciavárosban, Bécs mint oktatási centrum a Habsburg Monarchia egészére, közte a Magyar Királyságra és az Erdélyi Fejedelemségre is komoly vonzerőt gyakorolt. Mária Terézia uralkodása idején a császárvárosi nemesi oktatás fénykorát élte: a Theresianum, a Savoyai Akadémia és a Löwenburg Konviktus kiváló lehetőséget jelentettek a feltörekvő nemesi és főúri szülők számára fiaik minőségi képzésére. A császárváros azonban nemcsak iskolái révén közvetített műveltséget, valamint az érvényesülés szempontjából hasznos tudást és gyakorlati tapasztalatokat az ifjú főnemesek felé, hanem a nemesi apródként, udvarhölgyként vagy testőrként végzett szolgálaton keresztül is. A testőrszolgálat pedig már a protestánsok és a köznemesek számára is nyitva állt. A Magyar Nemesi Testőrség látványos módon emelte a Magyar Királyság bécsi reprezentációját és a magyarok uralkodói udvartartáson belül arányát. A Habsburg-udvartartásban a magyar főnemesek egy-egy vezető pozíció, kiváltképp a császárnék vagy főhercegnők udvarában főudvarmesteri, illetve főudvarmesternői méltóság megszerzésére is képesek voltak, ennek révén pedig fiatalabb családtagjaik bécsi érvényesülését is segíteni tudták.

A rokoni és az udvari kapcsolatok a főnemesek bécsi kormányzerveknél való térnyerésére és tanácsadótestületekbe való bejutására is igen előnyös hatást gyakoroltak, például a fiatal Balassa József kancelláriai tanácsosi kinevezésében láthattuk, hogy leendő anyósa, Wildenstein főudvarmesternő ajánlása alapvető szerepet játszott. A különféle császárvárosi pozíciók megszerzéséért viszont még előnyösebb helyzetből indultak azok, akiknek a családja már több generáció óta aktívan képviseltette magát Bécsben, és kiterjedt helyi kapcsolathálózattal rendelkezett. A Pálffyak esetében például a család magasabb karriert befutó tagjai mind a császárvárosban születtek, a cseh–osztrák főnemesi elithez tartozó famíliából származó anyjuk pedig jellemzően fiatalon valamelyik császárné mellett még udvarhölgyi szolgálatot is végzett. A többgenerációs bécsi jelenlét és hivatali karrier persze nemcsak a főnemesi, hanem köznemesi szinten is pozitív módon éreztette hatását, gondoljunk csak a Jaszviczok, Kollerek, Ürményiek vagy a Véghek családi karrierpályáira és érvényesülési stratégiájára. A császárvárosi ingatlanbirtoklás a tartós udvari integráció eszközét és bizonyítékát jelentette, a ren-

delkezésre álló lakhatási lehetőségek közül a paloták demonstrálták a leglátványosabb módon egy-egy főnemesi família jelenlétét és pozícióját Bécs városi és reprezentációs terében egyaránt. Vizsgált korszakunkban négy magyar főúri család (Batthyány, Erdődy, Esterházy, Pálffy) rendelkezett saját bécsi palotával, sőt, jellemzően palotákkal. E famíliák tagjai a cseh–osztrák arisztokrata családok között hosszú távon is eredményesen tudtak érvényesülni az udvari és kormányzati pozíciókért folyó versenyben.

A kötet elsődleges célkitűzését a magyar főnemesség különböző színtereken megfigyelhető bécsi integrációjának a vizsgálata képezte. Bízom benne, hogy sikerült minél részletesebben feltérképezni és bemutatni a magyar főurak különböző életkorú és rangú városban tartózkodó csoportjait. Több olyan, a régi történetírás által akár „labancnak” titulált személyt ismerhettünk meg egy kicsit közelebről, mint például Batthyány Károly főudvarmestert, konferenciaminisztert vagy Pálffy Miklós császárnéi főistálló mestert, nádort, akiről politikai jelentőségük és befolyásuk ellenére igen keveset tud a magyar történettudomány, éppen ezért alakjuk a történeti emlékezetben nem az őket megillető helyet foglalja el. Reméljük, hogy a jelen vizsgálat hozzájárul ennek a jelentőségéhez képest a kutatás által marginális módon kezelt csoportnak a pontosabb megismeréséhez és a bécsi udvar intézményeihez kötődő számos (sok esetben alaptalan) negatív előítélet tisztázásához. A kötet végéhez érve a bécsi magyar főnemességekkel szemben részben már a kortársak (pasquillisták), részben pedig a 19. századi történeti irodalom által leggyakrabban hangoztatott három vádra (1. „elnémetesedés”; 2. az országtól való földrajzi és érzelmi eltávolodás; 3. rendi társadalommal való szembefordulás) szeretnénk címszavas rövideggel reagálni.

1. A császárvárosban aktívan jelenlévő főnemések szívesen választottak fiaik vagy lányaik számára a cseh–osztrák főnemesség soraiból házastársat. Gondoljunk csak mások mellett a Batthyány–Kinsky-, a Bethlen–Khevenhüller-, az Esterházy–Paar-, a Nádasdy–Lamberg- vagy a Pálffy–Liechtenstein-házasságokra. A régebbi szakirodalomban, azonban elterjedt értelmezésnek számított, hogy ezen házasságok szükségszerűen a magyar főnemesség „elnemzetietlenedését”, „elnémetesedését”, anyanyelvének feladását vonták maguk után. Ezen szerteágazó problémakör vizsgálata természetesen túlmutat jelen kötet keretein, a feltárt adatok és a rekonstruált összefüggések alapján azonban egyértelműen látszik, hogy a külföldi famíliákkal kötött házasságok rendkívül fontos eszközt jelentettek a magyar elit bécsi integrációjának és befolyásszerzésének a folyamatában. Elegendő itt csupán az anyjuk, Strattmann Eleonóra kapcsolataiból profitáló Batthyány-fivérekre, Lajos nádorra és Károly konferenciaminiszterre utalnunk. A családon belüli nyelvhasználatra kétségkívül hatással volt egy külföldi feleség megérkezése, de a vizsgált korszakban a magyar nyelv teljes elhagyásáról véletlenül sem beszélhetünk, még

a tartósan Bécsben tartózkodó magyar elit tagjainak az esetében sem, amiről magyar nyelvű (a kötetben is több helyen idézett) levelezésük is tanúskodik. A szóbeli nyelvhasználatban pedig hadd idézzük Péczeli József (1750–1792) református lelkész, irodalmár sorait, aki a császárvárosban, külföldi feleségével élő Hadik Andrást a következőképp méltatta: „Sok egyéb Virtusai között örök dítséretet nyert magának azzal az egész Haza előtt, hogy a’ leg-nagyobb Társaságokban is, a’ hol minden külső Országi Követek jelen voltak, ha olyan személyt látott, a’ ki-tudott Magyarúl, más nyelven soha sem szólt hozzá, hanem anyai nyelvén.”² A magyar elit nyelvhasználatának problémája mélyebb szinten természetesen önálló esettanulmányok segítségével vizsgálható.

2. A magyar főnemesség bécsi jelenlétéről a régebbi történeti szakirodalomban az a koncepció rajzolódott ki, mintha a főúri famíliák bécsi integrációja egysíkú folyamatot jelentett volna, amely során a magyar mágnások birtokaikról egyszerűen a császárvárosba helyezték volna át székhelyüket.³ A magyar főúri famíliák bécsi jelenléte ennél azonban jóval komplexebb képet mutat. A többség csupán pályafutásának egy adott szakaszában tartózkodott Bécsben, akkor is úgy, hogy birtokaira változó rendszerességgel, de hazalátogatott. Például a császárvárosban született és magas udvari karriert befutó Esterházy „Fényes” Miklós testőrkapitányi kötelezettségei ellenére is sok időt töltött észak-nyugat-magyarországi kastélyaiban (kiváltképp Eszterházán és Süttörön), Bécsben pedig szisztematikus módon a téli hónapok során tartózkodott, miként ez itineráriumából is kiderül.⁴ A barokk kastélyépítészet szintén fontos bizonyítékokkal szolgál a magyar főnemesség Magyar Királysághoz való földrajzi kötődésére, ugyanis a többségük saját birtokuk központjában épített kastélyokat, a császárvárosban aktívan jelenlévő famíliák pedig Pozsony tágabb vonzáskörzetében. Az időszakos bécsi jelenlét mellett szóló fontos érvet olvashatunk ki a főnemesség halálázási adataiból is, amelyek a császárvárosi születések és házasságkötések számának növekedésével szemben korszakunk egészében egyfajta stagnálást mutattak. 1765 előtt a magyar főurak tehát jellemzően fiatal, illetve aktív korban tartózkodtak leginkább Bécsben.⁵

² Péczeli, 1790. 5.

³ Norbert Elias modellje is hasonló prekonceptióra épített, az újabb történeti kutatás szerint azonban a főnemesség famíliái Európa-szerte megfigyelhető udvari jelenléte nem jelentette azt, hogy az adott családok kizárólag csak a rezidenciavárosban tartózkodtak volna, és saját birtokaiktól vagy a regionális politikai közélettől elszakadtak volna. Asch, 2005.

⁴ Dávid–Fatsar, 2004.

⁵ Sőt korszakunkban egyetlen esztergomi érsek, nádor vagy országbíró sem hunyt el a Habsburg-rezidenciavárosban. Az Esterházyak hercegi ágából ugyan több családtag Bécsben vesztette életét, ennek ellenére örök nyugalomra a kismartoni családi kriptában helyezték őket.

3. A heterogén összetételű császárvárosi magyar főnemességgel szemben hagyományos vádként szokott a rendi társadalommal való szembefordulás vádja is megfogalmazódni. Ez a vád bizonyos személyekkel, mint Koller Ferenc személynökkel szemben már a kortárs országgyűlési pasquillusokban is megjelent, amelynek kritikátlan recepciója figyelhető meg számos korábbi történeti műben is. Ennek a toposznak a használata azonban komoly veszélyeket rejt magában, azt a koncepciót erősíti, mintha a rendi nemzet igazi tagja csupán az lehetne, aki a diétai ellenzék világnézetét vallotta. Ezzel szemben a kormányzathoz lojális, más politikai értékrend szerint gondolkodó oldal tagjai kizárólag a nemzet ügyének árulói lehettek. A diétákon érzékelhetővé váló táborokról és a nagy számú, váltakozó magatartást mutató követről az országgyűléstörténeti kutatásoknak köszönhetően ma már jóval árnyaltabb képpel rendelkezünk.⁶ A bécsi magyar tisztségviselők köréből számos személynek, mint Kollár Ádámnak vagy Izdenczy Józsefnek a példáját lehetne említeni, akik pályájuk során jól ismert módon a Habsburg-kormányzat felétlen támogatóivá váltak. Az 1711–1765 közötti korszakban a Bécsben aktívan jelenlévő magyar főnemesi elit tagjainak politikai magatartása azonban jellemzően ennél jóval komplexebb képet mutat. Számos főnemes szerepvállalásában inkább egyfajta közvetítő funkció rajzolódik ki a Habsburg-kormányzat és a magyar rendi társadalom között. Például kiterjedt udvari kapcsolati hálózata nélkül Pálffy Jánosnak esélye sem lett volna olyan pozícióba kerülni, hogy közreműködhesen a vesztés fél számára is kedvező szatmári béke megkötésében. Vagy az 1764–1765. évi diéta felsőtábláján a magas császárvárosi karriert befutó Batthyány Lajos és Károly képezték mások mellett az adóemelést ellenzőket, tehát nem a kormányzat, hanem a rendi ellenzék érdekeinek megfelelően szavaztak. Az udvar és a magyar rendi társadalom közötti közvetítő funkció legismertebb módon talán Pálffy Miklós kancellár munkásságában jelent meg, akinek a konfrontációt sem nélkülöző államférfiúi attitűdje miatt 1762-ben le is kellett mondania hivataláról.

A bécsi kormányzatszervek magyar tisztségviselőinek a magyar rendi társadalom irányába, illetve a Habsburg-kormányzat felé tanúsított lojalitása, illetve annak változása további kutatás tárgyát kell, hogy képezze. A kötet nagyobb ívű elemzései során csupán érintőlegesen tárgyalt számos probléma tisztázása és több életút pontosabb rekonstruálása további kutatás feladata. A jelen monográfia tervezett folytatását pedig a magyar főnemesség 1711–1765 közötti bécsi integrációjának a ceremóniák, a hatalmi reprezentáció, illetve az udvari politika szimbolikus dimenziójában történő vizsgálata jelenti.

⁶ A 18. század közepén az országgyűléseken a főnemesség fokozatosan elvesztette korábbi vezető szerepét, helyét egyre inkább a vármegyei követek kezdték átvenni, a folyamatot, illetve a főnemesség és a köznemesség eltávolodását a diétai ellenzék részéről a magyar politikai elit Bécsben aktívan jelenlévő tagjaival szemben egyre gyakrabban és egyre élesebben megfogalmazódó kritikák is tükrözik.

BIBLIOGRÁFIA

A képek forrása

Bécs, Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan: 31
Bécs, Österreichische Galerie Belvedere: 2, 21
Bécs, Wien Museum: 4, 9, 11, 13, 19, 22, 27, 28, 29, 30
Budapest, Iparművészeti Múzeum: 20
Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: 25
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok: 1, 5, 8, 10, 14, 15, 16
Budapest, Nádasdy Alapítvány: 18
Győr, Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum: 12
London, British Museum: 33
Magángyűjtemény: 3, 6, 17, 23, 24
Wikimedia Commons: 1, 7, 26, 32

Levéltári források

Archiv der Hofburgpfarre in Wien (AdH)
Sterbebücher
Taufbücher
Trauungsbücher

Archives départementales de Meurthe-et-Moselle, Nancy (AddMeM)
Serie 3 F, Fonds dit de Vienne

Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien (AMDStS)
Bahrleibbücher
Sterbebücher
Taufbücher
Trauungsbücher

Archiv der Pfarre St. Michael (AdPSM)
Sterbebücher
Taufbücher
Trauungsbücher

Archív farnosti Skalica (AfS)

Liber pro inscribendis nominibus studiosorum Residentiae Societatis Iesu Szabolcae, Factus ab Anno 1663[–1735]. (Jelzet nélkül, továbbiakban lásd: Liber studiosorum)

Archív mesta Košice (AmK)

Catalogus Studiosorum Almae ac Episcopalis Acadmemiae Cassoviensis Societatis Jesu ab Anno 1693[–1773]. (Nr. 216.)

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Kézirattára

Catalogus Studiosorum in Archi-Episcopali Societatis JESU Academia Budensi. Ab Anno 1730 [–1773]. (F 89)

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Katonai intézmények, testületek, egyesületek (VI.)

A királyi magyar nemesi testőrség iratai

Personalia (VII.)

Hadik András iratai (35.)

Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein, Wien (HALW)

Familienmitglieder

Maria Theresia Anna, 1741–1766.

Kassa Város Levéltára (Archív mesta Košice)

Catalogus studiorum almae ac Epistopalis Cassoviensis Jesu ab anno 1693. (inv. sz. 55, kézirat szign. 216.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Magyar kancelláriai levéltár (A)

Originales referadae (A 1)

Insinuata Supremae Aulae Praefecturae (A 2)

Litterae comitatum (A 27)

Libri regii (A 57)

Acta Nobilem Turmam Praetorianam (A 94)

Erdélyi kancelláriai levéltár (B)

Acta generalia (B 2)

Magánlevéltárak (P)

Ballassa család különböző tagjainak az iratai (P 1767)

Batthyány család körmendi levéltára
 Törzslevéltár (P 1313)
 A Batthyány család missilisei (P 1314)
 Batthyány családtagok (P 1320)
 Batthyány-házakra vonatkozó iratok (P 1335)
 Trautmannsdorfi hitbizomány (P 1338)
 Bethlen Gábor és felesége iratai (P 1955)
 Csáky család levéltára
 Központi levéltár (P 71)
 Esterházy család hercegi ágának levéltára
 Repositorium (P 108)
 Festetics család levéltára, Festetics (II.) Pál iratai (P 245)
 Keglevich család kistapolcsányi levéltára (P 421)
 Kollonich család levéltára (P 1901)
 Rhédey család levéltára (P 1868)
 Szent István Rend Levéltára (P 1058)

Tervtár (T)
 Károlyi család (T 20)

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye (MNL GyMSM)
 Soproni Levéltára
 Pannonhalmi Szt. Benedek Rend Soproni Szt. Asztrik Gimnáziuma iratai,
 1707–1948. Nomina studiosorum gymnasii Societatis Jesu Soproniensis,
 (1707–1773) (VIII.52.)

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár (MNL VML)
 Kőszegi Fióklevéltára (KFL)
 Kőszegi jezsuita gimnázium matrikulája (VIII. 52.)

Moravský zemský archiv v Brně (MZA)
 Archiv Serényiů (G 77)
 Archiv Ulfeldů (G 160)

Niederösterreichisches Landesarchiv (NÖLA)
 Familienarchiv Lamberg (FaL)
 Herrenstandsarchiv (HA)

Országgyűlési Könyvtár (OK)
 Gyurikovits-gyűjtemény (Gygy)
 Acta diaetae inclyti regni Hungariae [...] Diarium diaetae Posoniensis, anno
 1708 pro die 29. mensis februarii [...]conscriptum et connotatum per me

Adamum Mecséry inclytorum Pest, Pilis, et Sold comitatum ablegatum et Strigoniensis vice comitem. [...]. (700.498)

Inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum anno 1764/5 Posonii celebratorum comitiorum acta publica cum diario pro spectabili ac magnifico domino Iosepho Kvassay de eadem sacrae cesariae regiae et apostolicae maiestatis ad excelsum consilium regium locumtenentiale Hungaricum consiliario, nec non per inclytam regnum Hungariae tavernicorum regalium magistri vices-gerente. Per Joannem Durászyi conscripta. (700.456)

Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)

Handschriftensammlung (HS)

Khevenhüller, Sigmund Friedrich: Autobiographiae germanicae. Bd. III. (Cod. Ser. N. 14084.)

Khevenhüller, Sigmund Friedrich: Autobiographiae germanicae. Bd. IV. (Cod. Ser. N. 14085.)

Skall, Johann Baptist: Versuch einer historisch-practischen Darstellung des Hof-Staates Ihrer Majestät der Kaisern von Oesterreich [...]. Nebst einem Anhang, die Verfassung des Hof-Staates der allerhöchsten Kaiser-Familie betreffend: Nach Urkunden und practischen Erfahrungen bearbeitet. Wien, 1829. (Cod. Ser. N. 3382.)

Skall, Johann Baptist: Geschichte, Administrazion und Einrichtung der könig. ungar. adel. Leibgarde. Wien, 1829–1830. Bd. I. (Cod. Ser. N. 3919.)

Skall, Johann Baptist: Geschichte, Administrazion und Einrichtung der könig. ungar. adel. Leibgarde. Wien, 1829–1830. Bd. II. (Cod. Ser. N. 3920.)

Vidimirtes. Alt und neues Regierungs Wappen Buch von A. 1529 bis A. 1706 inclusive dienet als eine Beylag zu denen beeden N. Ö. Ritterstands Wappen Büchern. [Album germanicum consiliariorum regiminis Austriae inferioris A. 1529–1706] (Cod. Ser. N. 8313.)

Kartensammlung (KS)

Steinhausen, Werner Arnold: Iosepho Augusto Ichnographiam hanc Imperialis Suae Sedis Viennae Austriae Iussu Supremi Regiminis ejusque Gubernatoris, Caroli Ferdinandi Sac. Rom. Imp. Comitum a Weltz Sac. Caesarum Maiestatis Camerarii et Consilarii intimi accurate desumptam [...] (AB 7 A 56)

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Allgemeine Verwaltungsarchiv (AVA)

Adelsarchiv (Adel)

Allgemeine Reihe

Reichsadelsakten (RAA)

Hofadelsakten (HAA)

Allgemeine Reihe (AR)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Alte Hofkammer (AHK)

Hoffinanz Österreich (HFÖ)

Hoffinanz Österreich Akten

Geschäftsbücher Hoffinanz

Hoffinanz Ungarn (HFU)

Hoffinanz Ungarn Akten

Hofquartiersakten und -Bücher

Hofquartiersbücher (HQuB)

Hofquartiersakten (HQuA)

Neue Hofkammer und Finanzministerium (NHK)

Österreichisches Kammerale (Kaale Ö)

Akten

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Habsburgisch-Lothringische Hausarchive (HausA)

Familienakten

Handschriftensammlung (HS)

Hofarchive (HA)

Obersthofmeisteramt (OMeA)

Abhandlungen

Hofparteiprotokolle

Sonderreihe (SR)

Hofzeremonielldepartment (ZA)

Ältere Zeremonialakten (ÄZA)

Zeremonialprotokolle

Obersthofmarschallamt (OMaA)

Akten des Obersthofmarschallamts

Oberstallmeisteramt (OStA)

Sonderreihe (SR)

Kabinettsarchiv (KA)

Alte Kabinettsakten (AKA)

Länderabteilungen

Ungarische Akten

Reichsarchive

Reichshofrat (RHR)

Sonderbestände (SB)

Familienarchiv Csáky (FA Csáky)

Familienarchiv Pálffy-Daun (FA Pálffy-Daun)

Staatskanzlei (StK)
 Interiora
 Geheime räte
 Vorträge
Urkundenreihen (UR)
 Lothringische Urkunden (LUK)

Kriegsarchiv (KA)
 Zentralstellen (ZST)
 Wiener Hofkriegsrat (HKR)
 Hauptreihe (HR)
 Sonderreihen (SR)

Belohnungsakten (BA)
 Archiv des Militär-Maria Theresien-Ordens (MMThO)

Pfarrarchiv Unsere Liebe Frau zu den Schotten (PULFzdS)
 Sterbebücher
 Taufbücher
 Trauungsbücher

Slovenský Národný Archív (SNA)
 A Pálffy család vöröskői ágának levéltára
 Pálffy Rudolf levelezése (101 11 027)

Nyomtatott források

Ausführliche Beschreibung, 1722

Ausführliche Beschreibung, der öffentlichen solennen Audientz, in welcher [...] Herr Joseph Ignatz Felix Graf von Thöring zu Jettenbach [...] Bey Ihrer Majestät der Verwittibten Röm. Kayserin Amalia Wlhelmina, um die Durchleuchtigste Ertz-Herzogin Maria Amalia, Für Ihro Durchleucht dem Chur-Prinzen Carl Albert, Herzogen zu Bayern, die Ansuchung gethan [...]. Regensburg, 1722.

Bormastino, 1715

Bormastino, Antonio: Historische Erzählung von der Käyserlichen Residentz-Stadt Wienn und Ihren Vor-Städten [...] als Cronicken heraus gezogen. Wien, Johann Michael Christophori, 1715.

Csődy, 1766

Csődy Pál: A nagy méltóságú Gróff Batthyáni és Strattman Lajos Német Ujvár Örökös Urának [...] é földén hetven esztendőkre terjedt Méltóságos Élete, és az alatt tett sok Országos Főcselekedeti és örök emlékezetre méltó Nagy Érdemi, -s azok után Következett Halálára példás készülete [...]. Kalocsa, 1766.

Daun, 1759

[Ismeretlen szerző:] Der deutsche Fabius Cunctator: oder Leben und Thaten Seiner Excellenz, des Herrn Leopold Joseph Maria, Reichsgrafens von Daun [...] s.l. 1759.

Denkmähler, 1797

Denkmähler des Verdienstes alter Geschlechter um das Vaterland. Erste Probe oder erstes Denkmahl gezogen aus dem Archiv der uralten Reichsgräflich Serényischen Familie. s. l. 1797.

De Ponty, 1779

de Ponty, Franz: Verzeichniß der in der Kaiserl. Königl. Haupt- und Residenzstadt Wien, sammt dazu gehörigen Vorstädten, und Gründen; befindlichen numerierten Häusern [...]. Wien, 1779.

Fama, 1715

Die europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt. 1715. Bd. 172.

Freudenbezeugungen, 1764

Freudenbezeugungen des k. k. thesianischen Collegiums bey Gelegenheit der Krönung Josephs des zweyten römischen Königes. Wien, Johann Thomas Trattner, 1764.

Fuhrmann, 1739

Fuhrmann, Mathias P.: Alt- und neues Wien, oder dieser [...] Residentz-Stadt Chronologisch- und Historische Beschreibung von derselben Ursprung an biß auf die neuen Zeiten. Wien–Linz, 1739.

Fuhrmann, 1766–1770

Fuhrmann, Mathias P.: Historische Beschreibung und kurz gefaßte Nachricht von der Römisch-Kaiserl. und Königlichen Residenzstadt Wien und ihren Vorstädten. Wien, 1766–1770. Bd. I–III.

Geusau, 1803

Geusau, Anton Reichsritter von: Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien, von den älteren Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. Aus echten Urkunden und Nachrichten. Wien, 1803.

Gutjahr, 1821

Gutjahr, Mathias: Vollständiges Verzeichniß aller in der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien und ihren Vorstädten befindlichen Straßen, Gassen, Plätze und Häuser, dann derselben Schilde und Eigenthümer. Wien, Carl Gerold, 1821.

Héczei, 1829

Próbatétel az emberről, vagy is Pópe Sándornak Az embernek életéről, természetéről, erkölcséről Anglus nyelven írott munkája, Frantzia versekből Magyar versekre fordította Héczei Pál. Buda, 1829.

Historischer Mercurius, 1716

Historischer Mercurius: worinnen das Wichtigste, was zu disen Zeiten in ganz Europa vorgehet [...] 1716. Bd. 49.

Hofkalender

Hofkalender, Kayser-königlicher Hof- und Ehren-Calender [...] auf das Jahr: 1715; 1725; 1745–1765.

Keyßler, 1751

Johann Georg Keyßler: Neueste Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen [...]. Hannover, Nicolai Försters, 1751. I–II.

Kleiner, 1724

Kleiner, Salomon: Vera et accurata delineatio omnium templorum et coenobiorum quae tam in caesarea urbe ac sede Vienna, Austriae, quam in circumjacentibus suburbij eius reperiuntur [...]. Augsburg0, Johann Andreas Pfeffel, 1724. I.

Kleiner, 1725

Kleiner, Salomon: Vera et accurata delineatio tam residentia Residentiae et Secessuum Cæsareorum [...]. Augsburg, Johann Andreas Pfeffel, 1725. II.

Kleiner, 1727

Kleiner, Salomon: Florentis et Neo Auctae Viennae Austriae Continuatio seu Vera et Accurata Repraesentatio [...]. Augsburg, Johann Andreas Pfeffel, 1727.

Kolinovics, 1790

Gabrielis Kolinovics: Nova Hungariae Periodus anno primo gynaeco-cratiae austriacae inchoata, sive comitiorum generalium, quibus defuncto Carolo VI. Austriacorum Caesarum, ultimo ejus primogenita filia, Maria Theresia [...]. Buda, Typis Universitatis, 1790.

Kollár, 1764

Adami Francisci Kollarii: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae libellus singularis*. Vindobonae, Typis Joannis Thomae de Trattner, 1764.

Koller, 1760

Francisco Xav. Emerico e Liberirs Baronibus Koller de Nagy-Mánya: Allucutio [...] dum Neo-erecta Praetoriana Nobilium Turma Hungarica [...]. Posonii, Typis Joannis Michaelis Landerer, 1760.

Küchelbecker, 1730

Küchelbecker, Johann Basilius: Allerneueste Nachricht vom römisch-käyserl. Hofe: nebst einer ausführlichen historischen Beschreibung der kayserlichen Resedentz-Stadt Wien und der umliegenden Oerter. Theils aus den Geschichten,

- Theils aus eigener Erfahrung zusammen getragen und mit saubern Kupffern ans Licht gegeben. Hannover, Johann Jacob Förster, 1730.
- Loen, 1750
Herrn von Loen: Der kayserliche Hof. In: Des Herrn von Loen gesammelte Kleine Schrifften: Besorgt und heraus gegeben. J. C. Schneidern. III. Theil. Franckfurt und Leipzig, 1750. 5–22.
- MH
Magyar Hírmondó, 1797
- Moser, 1754
Moser, Friedrich Carl von: Teutsches Hof-Recht [...]. Erster Band. Frankfurt und Leipzig, Johann Benjamin Andreä, 1754.
- Moser, 1761
Moser, Friedrich Karl von: Teutsches Hof-Recht [...]. Zweyter Bd. Frankfurt, Leipzig, Knoch und Eßlinger, 1761.
- Nachricht, 1783
Nachricht von der k. k. thesianisch-savoyschen Ritterakademie in Wien. Wien, Johann Edlen von Kurzbeck, 1783.
- Péczei, 1790
A' Hazának öröme buval elegyedve. Ama' Tisztes Ősznek, Feldmarsal Gróf Hadik Andrásnak, Ő Excellenzájának szomorú halálának hírének megérkezésekor 's ugyan T. N. Komárom Vármegyének régi állapotjára esett vissza tételekor Mártiusnak 18-dik napján készítette Péczeli Jó'sef, K. prédikátor. Esztendő-Szám. Mint az ég Itt Derül, ott sűr, vagy felleges: úgy többnyire bŰval vígságunk elegyes. Komáromban, Wéber Simon Péter betűivel. 1790.
- Pope, 1820
Pope, Alexander: An Essay on Man. Windsor, 1820.
- Richter, 1743–1746
[Richter, Christian Gottlob]: Geschichte und Thaten der allerdurchlauchtigsten und großmächtigsten Fürstin und Frau Maria Theresia jetztregierenden Königin in Hungarn und Boeheim [...], s. l. 1743–1746. Bd. I–V.
- Riesbeck, 1784
[Riesbeck, Johann Kaspar]: Briefe eines Reisenden Franzosen über Deutschland. An seinen Bruder zu Paris. Zweyte beträchtlich verbesserte Ausgabe. Zürich, Orell, Füssli und Comp., 1784. Bd. I–II.
- Rohr, 1728
Rohr, Julius Bernhard von: Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der Privat-Personen [...]. Berlin, Johann Andreas Rüdiger, 1728.
- Rotenstein, 1784
R[otenstein], G[ottfried] E[ldler] v[on]: Reisen nach Wien und in die umliegende Gegend in den Jahren 1781–1783. (Aus der Handschrift) Erster Abschnitt. In: Johann Bernoulli's Sammlung kurzer Reisebeschreibungen und anderer

zur Erweiterung der Länder- und Menschenkenntniß dienender Nachrichten. Hrsg. Johann Bernoulli. Berlin 1784. Bd. 13. 1–94.

Savageri, 1832

Savageri, Joh. Nep. Edlen von: Chronologisch-geschichtliche Sammlung aller bestehenden Stiftungen, Institute, – öffentlichen Erziehungs- und Unterrichts-Anstalten der k. k. österreichischen Monarchie mit der Ausnahme von Italien, der satzlichen Kürze und nach ihrem wesentlichen Inhalte, von den ältesten Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. I. Band. Brünn, Rohrer, 1832.

Schau- und Denkmünzen, 1782

Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserinn und Königin Maria Theresia geprägt worden sind [...]. Wien, Krauß, 1782.

Sonnenfels, 1762

Sonnenfels, Joseph von: Rede auf Marien Theresien, Kaiserin, Königin von Hungarn und Böhme: An Ihren Geburtstage in feyerlichen Versammlung der deutschen Gesellschaft in Wien gehalten. Wien, Georg Ludwig Schulz, 1762.

Sonnenfels, 1767

Sonnenfels, Joseph von: Das Bild des Adels. Wien, Joseph Kurzböck, 1767.

Sonnenfels, 1786

Sonnenfels, Joseph von: Ueber den Beweggrund der Verwendung. (Von dem jungen Adel der Sav. Akademie im Jahr 1768). In: Sonnenfels gesammelte Schriften. Bd. VIII. Wien, 1786. 177–204.

Staatskalender

Kayserlich- und Königlicher wie auch Erz-Herzoglicher, dann dero Haupt- und Residenz-Stadt Wien Staats- und Standes-Calender [...].

Stehenics, 1735

Jerebiczi Stehenics János: Lessus Hedervarianus. Az-az: Hedervari siralom mellyet a méltóságos losi és hedervari Gróff Viczay Jobnak [...] Győr, 1735.

Verzeichniß, 1773

Verzeichniß der in der K. K. Haupt und Residenz-Stadt Wien befindlichen Gassen, Hausinnhabern deren Schildern und numerirten Häusern. Wien, Joseph Anton von Trattner, 1773.

Wahlkapitulation, 1711

Ihrer Römischen Kayserl. Mayestät Caroli Sexti Wahl-Capitulation/ Cum Reversalibus: et Privilegio Electorali Moguntino, nach dem Original collationirt. Mayntz und Franckfurt, Johann Mayern, 1711.

WD

Wienerisches Diarium

Willebrandt, 1761

Willebrandt, Johann Peter: Historische Berichte und praktische Anmerkungen auf Reisen in Deutschland, in die Niederlande, in Frankreich, England, Dänemark, Böhmen und Ungarn. Frankfurt–Leipzig, 1761.

Wißgrill, 1794–1804

Wißgrill, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten. Bd. I–V. Wien, Franz Seizer, 1794–1804.

Zedler, 1740

Zedler, Johann Heinrich: Grossen vollständigen Universal-Lexicons aller Wissenschaften und Künste [...]. Leipzig–Halle, 1740. Bd. 26.

Kiadott források

Apor, 1863

Altorjai B. Apor Péter munkái. Szerk. Kazinczy Gábor. Pest, 1863. (Magyar Történelmi Emlékek 11.)

Báróczy, 1936

Báróczy Sándor feljegyzései a Magyar Nemesei Testőrség életéből 1760–1800-ig. Összeállította: Krudy Ferenc. Ford. K. László József. Budapest, M. Kir. Hadilevéltár, 1936.

Bognár et al, 2002

Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2002. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25.)

Bozzay–Ladányi, 2007

Bozzay Réka – Ladányi Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.)

Burgdorf, 2015

Die Wahlkapitulationen der römisch-deutschen Könige und Kaiser 1519–1792. Hrsg. Burgdorf, Wolfgang. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.

CJH, 1608–1657

Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1895. 1608–1657. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Ford. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. I–XXI. Budapest, Franklint Társulat, 1900. V.

CJH, 1657–1740

Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1895. 1657–1740. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Ford. Tóth Lőrinc. I–XXI. Budapest, Franklin Társulat, 1900. VI.

CJH, 1740–1835

Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1895. 1740–1835. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Ford. Csiky Kálmán. I–XXI. Budapest, Franklin Társulat, 1901. VII.

Conrad, 1964

Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias. Die Vorträge zum Unterricht des Erzherzogs Joseph im Natur- und Völkerrecht, sowie im deutschen Staats- und Lehnrecht. Hrsg. Conrad, Hermann. Köln, Westdeutscher Verlag, 1964. (Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen Bd. 28.)

Dávid–Fatsar, 2004

Dávid Ferenc – Fatsar Kristóf: Esterházy „Fényes” Miklós herceg itineráriuma és az általa rendezett ünnepségek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790). In: Levéltári Közlemények 75. (2004) 1. 83–103.

Denk et al, 2011

Die Matrikel der Universität Wien, 1715/1716–1745/1746. Hrsg. Ulrike Denk et al. Wien–München, Böhlau, 2011. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VI. Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien, Abteilung, 1. Bd. 7.)

Einrichtungswerk, 2010

Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690). Hrsg. János Kalmár – János J. Varga. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2010. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Bd 39. Quellen Bd. 1.)

Fallenbüchl, 1985

Az 1738/1739. évi országos diákösszeírás. Szerk. Fallenbüchl Zoltán. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1985.

Fallenbüchl, 1988

Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Budapest, Maecenas, 1988.

Fallenbüchl, 1994

Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Budapest, Argumentum, 1994.

Fazekas, 2003

Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói, 1623–1918, (1951). Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003. (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban 8.)

Fazekas et al, 2020

Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt: A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773). Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2020. I–II. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon I.)

Font, 1994

A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága, 1653–1848. Szerk. Font Zsuzsa. Szeged, 1994. (Fontes Rerum Scholasticarum VI.)

Fónagy, 2013

Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2013. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) I–II.

Gemmell-Flischbach, 1913

Album der K. K. Theresianischen Akademie (1746–1913). Zusammengestellt von: Max Freiherr von Gemmell-Flischbach. Wien, 1913.

Gödölle–Pallos, 2014

Szent István Rend kitüntetettjei. In: Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. Szerk. Gödölle Mátyás – Pallos Lajos. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014. 309–335.

Gudenus, 1973

Philipp Georg Graf Gudenus: Der Adel in der Trauungsmatrik der Pfarre St. Michael in Wien 1701–1725. Wien, 1973.

Hellenbronth, 1940

A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Szerk. Tisza-Beőfi Hellenbronth Kálmán. Budapest, [1940].

Irmen, 1994

Hans-Josef Irmen: Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge „Zur Wahren Eintracht“. 1781–1785. Frankfurt am Main, Peter Lang, 1994.

Kallbrunner, 1952

Kallbrunner, Josef: Kaiserin Maria Theresias Politisches Testament. München, 1952.

Kamarások ősfái, 2013

Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. Szerk. Vásárhelyi Miklós – Szluha Márton. Budapest, Heraldika, 2013. I–III.

Karl III., 1856

Arneth, Alfred von: Eigenhändige Correspondenz des Königs Karl III. von Spanien (nachmals Kaiser Karl VI.) mit dem Obersten Kanzler des Königreiches Böhmen, Grafen Johann Wenzel Wratisslaw. Wien, 1856. (Aus dem XVI. Bd. des von der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Archivs für Kunde österreichischer Geschichtsquellen besonders abgedruckt)

Károlyi, 1994

Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Szerk. Csobó Péter et al. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1994. I–II.

Khevenhüller, 1907–1917

Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Joseph Khevenhüller-Metsch. Kaiserlichen Oberhofmeisters. Hrsg. Khevenhüller-Metsch, Rudolf – Schlitter, Hans. Bd. I–VI. Leipzig, Wien, Holzhausen, 1907–1917.

Kiss, 2000

Kiss József Mihály: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1715–1789. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban)

Kissné Bognár, 2004

Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben, 1526–1789. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban)

Kollár, 2000

Kollár Ádám Ferenc levelezése. Szerk. Soós István. Budapest, Universitas, 2000. (Magyarországi tudósok levelezése 4.)

Kökényesi, 2020

Kökényesi Zsolt: Helyzetértékelés és konszolidációs javaslatok. Egy 1711 körüli emlékirat tanulságai. In: Fons 27. (2020) 4. 487–500.

Lőkös, 1989

Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert. Pasquillusok a XVII–XVIII. századból. Szerk. Lőkös István. Budapest, Magvető, 1989. (Magyar Hírmondó)

Maria Theresia, 1881

Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde. Hrsg. Alfred Ritter von Arneth. Wien, Braumüller, 1881. Bd. I–IV.

Maria Theresia, 1968

Maria Theresia. Briefe und Aktenstücke in Auswahl. Hrsg. Friedrich Walter. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit Bd. 12.)

Montagu, 1861

The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu. Ed. Lord Wharnccliffe; Thomas, W. Moy. Third Edition. London, Henry G. Bohn, 1861. I–II.

Pálffy, 1884

Gróf Pálffy Miklós főkancellár emlékirata Magyarország kormányzásáról. Adalék Mária-Terézia korának történetéhez. Kiadta: Marczali Henrik. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1884.

Pickl 1903

Wilhelm Witkenberg von Pickl: Kämmerer-Almanach. Monographie über die Kämmererswürde. Wien, Helios, 1903.

Podewils, 1850

Relationen des Grafen von Podewils, Gesandten König Friedrichs II. von Preußen, über den Wiener Hof in den Jahren 1746, 1747, 1748. Hrsg. Wolf, Adam. Wien, 1850.

Pulyai, 2007

Pulyai János: Szatmári békesség. Szerk. Bánkúti Imre. Budapest, Nap Kiadó, 2007. (Rákóczi források)

Rákóczi, 2001

Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. Szerk. Benda Borbála – Várkonyi Gábor. Budapest, Osiris, 2001. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.)

Rosti, 1943

Bezerédj István: Rosti Ferenc levelei az 1764–65. évi pozsonyi országgyűlésből. In: Dunántúli Szemle 10. (1943) 1–2. 4–20.

Rousseau, 1997

Rousseau, Jean-Jacques: Emil, avagy A nevelésről. Ford. Győry János. Budapest, Papirusz Book, 1997.

Schmidt-Brentano, 2006

Antonio Schmidt-Brentano: Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815). Wien, Österreichisches Staatsarchiv, 2006.

Sinkovics, 1968

Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1526–1790. Szerk. Sinkovics István. Budapest, Tankönyvkiadó, 1968. I–II.

Székely, 2000

Székely László: „Az teátrumon ágáló asszonyoknak, leányoknak köntöseik közben kurták, térden alól kevéssel érnek, hogy lábok mozgása jobban ki-lássék...” In: Bécsi utazások. 17–18. századi útinaplók. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta S. Sárdi Margit. Székely László naplóját feldolgozta, jegyzetekkel ellátta és az író életrajzának szerzője Németh S. Katalin. Budapest, Tertium, 2000. (Hungarica varietas) 105–200.

Székely, 2019

Gróf Székely László önéletrajza. Szerk. Fehér Andrea. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő Források. Magyar Családtörténeti Források 1.)

Szirtes, 2017

Szirtes Zsófia: Simon Baußner nagyszebeni követ 1707. évi bécsi útjának költségjegyzéke. In: Lymbus, 2017. 265–283.

Tarr, 2004

Tarr Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.)

Teleki, 2000

Teleki József: „...ottan kártyázni ültem. Ezen helyeken mindenütt egy-egy garasban volt a játék...”. In: Bécsi utazások. 17–18. századi útinaplók. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: S. Sárdi Margit. Székely László naplóját feldolgozta, jegyzetekkel ellátta és az író életrajzának szerzője Németh S. Katalin. Budapest, Tertia, 2000. (Hungarica varietas) 237–252.

Varga, 2004

Varga Júlia: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12.)

Zinzendorf, 1879

Ludwig und Karl Grafen und Herren von Zinzendorf. Minister unter Maria Theresia, Josef II., Leopold II. und Franz I. Ihre Selbstbiographien nebst einer kurzen Geschichte des Hauses Zinzendorf. Hrsg. Gaston Grafen von Pettenegg. Wien, Braumüller, 1879.

Zsoldos, 1990

Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. Szerk. Zsoldos Attila. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1990. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 11.)

Adatbázisok és adattárak

I. Lipót udvartartása

Hofsaatsverzeichnis [<https://www.oesta.gv.at/dam/jcr:3c1f42a0-d32e-4970-814d-1391257c72db/Hofstaatsverzeichnisse.xl>] letöltés: 2020. 09. 10.]

Family Search

Family Search [<https://www.familysearch.org/>] letöltés: 2021. 04. 07.]

Győri adattár

A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773): [https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_1_Gyor/?pg=0&layout=s] letöltés: 2020. 07. 24.]

Országgyűlési adattár

Diaeta. A 18. századi magyar országgyűlések történetét kutató csoport adatbázisa [<http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html>, utolsó letöltés: 2021. 02. 02.]

Pozsonyi adattár

A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1650–1773): [https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_3_Pozsony/?pg=0&layout=s, utolsó letöltés: 2020. 07. 24.]

Nagyszombati adattár

A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772): [https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_2_Nagyszombat/?pg=0&layout=s, utolsó letöltés: 2020. 07. 24.]

Szakirodalom

Albert, 2013

Albert András: Bethlen Miklós kancellár Erdély önállóságáért tett politikai lépései az 1687–1704 között keletkezett röpiratai tükrében. In: Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére. Szerk. Szoboszlai Kiss Katalin – Deli Gergely. Győr, Universitas-Győr, 2013. 23–38.

Andorka, 1893

Andorka K. A magyar nemesi fölkelés harczbalépése II. Frigyes ellen 1744-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények 6. (1893) 1. 111–121.; 230–240.

Antal, 2009

Antal Orsolya: Bessenyei György bécsi pártfogói. In: X. RODOSZ Konferenciakötet. Szerk. Kovács Csongor – Székely Ibolya – Székely Tünde. Kolozsvár, Clear Vision, 2009. 12–23.

Arneh, 1858–1864

Arneth, Alfred Ritter von: Prinz Eugen von Savoyen. Nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive. Wien, Braumüller, 1858–1864. Bd. I–III.

Arneth, 1863–1879

Arneth, Alfred Ritter von: Geschichte Maria Theresias. Wien, Braumüller, 1863–1879. Bd. I–X.

Aspaas–Kontler, 2019

Aspaas, Per Pippin–László Kontler: Maximilian Hell (1720–92) and the Ends of Jesuit Science in Enlightenment Europe. Leiden–Boston, Brill, 2019. (Jesuit Studies)

Asch, 2005

Asch, Ronald G.: Hof, Adel und Monarchie. Norbert Elias' Höfische Gesellschaft im Lichte der neueren Forschung. In: Höfische Gesellschaft und Zivilisationsprozeß. Norbert Elias' Werk in Kulturwissenschaftlicher Perspektive. Hrsg. Opitz, Claudia. Köln, Böhlau, 2005. 119–142

Bagossi, 2001

Bagossi Edit: A császár költője. Metastasio VI. Károly bécsi udvarában. In: *Italianistica Debreceniensis* 8. (2001) 162–194.

Bahlcke, 2013

Bahlcke, Joachim: A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790). Ford. Fazekas István. Budapest, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, 2013. (METEM)

Ballagi, 1872

Ballagi Aladár: A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére. Pest, Franklin-Társulat, 1872.

Baltazarek, 1971

Baltazarek, Franz: Das Steueramt der Stadt Wien 1526–1760. Wien, Notring, 1971. (*Dissertationen der Universität Wien* Bd. 58.)

Baráth, 2015

Baráth Béla Levente: Az I. Carolina Resolútiótól a Türelmi Rendeletig. A királyi Magyarország protestáns egyházi életét meghatározó 18. századi uralkodói rendeletek áttekintése. In: *Confessio* 39. (2015) 3–4. 90–96.

Barcsay, 2002

Barcsay, Ákos: Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts: Studien zum Verhältnis zwischen Krongewalt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus. St. Katharinen, *Scripta Mercaturae*, 2002. (*Studien zur Neueren Geschichte* Bd. 2.)

Bartha, 2017

Bartha Zoltán: Felekezetváltás az erdélyi nemesség körében a 18. század folyamán. Bánffy Ágnes esete. In *Non videre, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*. Szerk. Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2017. (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* 22.) 136–144.

Bartha, 2018

Bartha Zoltán: A felekezetváltás aránya a 18. századi erdélyi nemesség körében. In: *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok*. Szerk. Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2018. (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* 24.) 116–135.

Barta, 1937

Barta, István: Ungarn und die Wiener Universität des Jesuitenzeitalters. In: *Jahrbuch des Graf Klebersberg Kuno Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien* 7. (1937) 113–177.

Barta, 1988

Ifj. Barta János: Mária Terézia. Budapest, Gondolat, 1988. (*Magyar História*)

Barta, 2019

Barta M. János: „...valamely Istenét, vallását, Királyságát és hazáját igazán szerető nemes ember...” Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021.

Bastl, 2000

Bastl, Beatrix: Tugend, Liebe, Ehre: die adelige Frau in der frühen Neuzeit. Wien, Böhlau, 2000.

Bauer, 1997–2005

Bauer, Volker: Repertorium territorialer Amtskalender und Amtshandbücher im Alten Reich. Adress-, Hof-, Staatskalender und Staatshandbücher des 18. Jahrhunderts. Frankfurt am Main, Klostermann, 1997–2005. Bd. I–IV. (Studien zur europäischen Rechtsgeschichte 103.; 123.; 147.; 196.)

Bauer, 2010

Bauer, Volker: Nachrichtenmedien und höfische Gesellschaft. Zum Verhältnis von Mediensystem und höfischer Öffentlichkeit im Alten Reich. In: Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750). Hrsg. Arndt, Johannes – Körber, Esther-Beate. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz – Beihefte Bd. 75.) 173–194.

Bánkúti, 1981

Bánkúti Imre: A szatmári béke. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. (Sorsdöntő történelmi napok 6.)

Beales, 1987

Beales, Derek: Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa 1741–1780. Cambridge, Cambridge University Press, 1987. I.

Beales, 2007

Beales, Derek: Clergy at the Austrian Court in Eighteenth Century. In: Monarchy and Religion. The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe. Ed. Schaich, Michael. Oxford, Oxford University Press, 2007. 79–104.

Bedy, 1938

Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győr egyházmegye múltjából 3.)

Benna, 1967

Benna, Hedwig Anna: Der Kronprinzenunterricht Josef's II. in der inneren Verfassung der Erbländer und die Wiener Zentralstellen. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 20. (1967) 115–179.

Berényi, 2000

Berényi László: Galánthai és fraknói Gróf Esterházy Ferenc kancellár. Egy magyar államférfi a 18. század utóján. In: Emlékkönyv galántai és fraknói gróf Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építte-

- tője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. A pápai Kastélyban 1999. szeptember 11-én elhangzott előadások szerkesztett szövege. Szerk. Hermann István – Mezei Zsolt. Pápa, Pápai Művelődéstörténeti Társaság, 2000. 27–38.
- Berényi, 2004
 Berényi László: Galánthai és Fraknói Eszterházy Miklós (1711–1764). Egy 18. századi magyar diplomata a cárok udvarában. In: Turul 77. (2004) 1–2. 49–55.
- Berger, 1953
 Berger, Martha: „Wienerisches Diarium“ 1703–1780. Ein Beitrag zur Entwicklung des Verhältnisses zwischen Staat und Presse. Wien, 1953. (Dissertation)
- Bernárd–Seidler, 2009
 Bernárd Ágoston Zénó – Seidler, Andrea: Bécs, a feneketlen örvény”. Kazinczy Bécs élményei. In: Sic Itur ad Astra 20. (2009) 61. 53–66.
- Bessenyei, 2005
 Bessenyei József: A Nádasdyak. Budapest, General Press, 2005.
- Békés, 2001
 Békés Vera: A kutatóegyetem prototípusa: a XVIII. századi göttingeni egyetem. In: Az európai egyetem funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok. Szerk. Tóth Tamás. Budapest, Professzorok Háza, 2001. (Magyar Felsőoktatás Könyvek)
- Bitskey, 1996
 Bitskey István: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. (Italianistica Debreceniensis. Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont. Monográfiák 2.)
- Binder, 1976
 Binder, Sidonia: Carl Graf Batthyány, nachmals Fürst, Feldmarschall, Minister der Niederlande und Erzieher Joseph II. Wien, 1976. (Dissertation)
- Birkás, 1948
 Birkás Géza: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. (Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica)
- Bíró, 1976
 Bíró Ferenc: A fiatal Bessenyei és íróbarátai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. (Irodalomtörténeti könyvtár)
- Bodnár, 2010
 Bodnár Mónika: A kisserényi gróf Serényi család helye a gömöri népi történeti emlékezetben. Debrecen, 2010. (PhD-disszertáció)
- Bozsik 1910
 Bozsik Pál: Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig. Eger, 1910.

Bölöny, 1979

Bölöny, Josef: Maria Theresias vertrauter Ratgeber: Paul Festetics (1722–1782). In: Maria Theresia und ihre Zeit. Eine Darstellung der Epoche von 1740– 1780 aus Anlaß der 200. Wiederkehr des Todestages der Kaiserin. Hrsg. Koschatzky, Walter. Salzburg–Wien, Residenz Verlag, 1979. 105–112.

Braubach, 1952

Braubach, Max: Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert. Bonn, Röhrscheid, 1952.

Braubach, 1963–1965

Braubach, Max: Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie. Wien, Oldenbourg, 1963–1965. Bd. I–V.

Braun, 2018

Braun, Bettina: Eine Kaiserin und zwei Kaiser. Maria Theresia und ihre Mitregenten Franz Stephan und Joseph II. Bielefeld, Transcript, 2018. (Mainzer Historische Kulturwissenschaften Bd. 42.)

Braun–Kusber–Schnettger, 2020

Weibliche Herrschaft im 18. Jahrhundert. Maria Theresia und Katharina die Große. Hrsg. Braun, Bettina – Kusber, Jan – Schnettger, Matthias. Bielefeld, Transcript, 2020. (Mainzer Historische Kulturwissenschaften Bd. 40.)

Breuner-Pawlik, 1973

Breuner-Pawlik, Maria: Die Aufzeichnungen des Sigmund Friedrich Grafen Khevenhüller 1690–1738. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 26. (1973) 235–253.

Brnardić, 2004

Brnardić, Teodora Shek: The Enlightened Officer at Work: The Educational Projects of the Bohemian Count Franz Joseph Kinsky (1739–1805). Budapest, 2004. (Dissertation)

Brnardić, 2009

Brnardić, Shek: Die Verbesserung der adeligen Privaterziehung in Prag. Patriotische Vorschläge des Grafen Franz Joseph Kinsky (1739–1805). In: Adel im “langen” 18. Jahrhundert. Hrsg. Haug-Moritz, Gabriele – Hye, Hans Peter – Raffler, Marlies. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009. 61–72.

Braudel, 2004

Braudel, Fernand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. Ford. Pődör László. Második kiadás. Budapest, Gutta Könyvkiadó, 2004. (Magistra vitae) I.

Braunbehrens, 2006

Braunbehrens, Volkmar: Mozart. A bécsi évek. Ford. Győri László. Budapest, Osiris, 2006.

Brendler, 1896

Brendler, Anton: Das Wirken der P. P. Piaristen seit ihrer Ansiedelung in Wien im Collegium in der Josefstadt, zu St. Thekla auf der Wieden und im Löwenburg'schen Convicte. Wien, Kirsch, 1896.

Brenner, 1990

Brenner, Peter J.: Der Reisebericht in der deutschen Literatur: ein Forschungsblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte. Tübingen, De Gruyter, 1990. (Internationales Archiv für Sozialgeschichte der Literatur Bd. 2.)

Brokmann-Nooren, 1994

Brokmann-Nooren, Christiane: Weibliche Bildung im 18. Jahrhundert. „gelehrtes Frauenzimmer“ und „gefällige Gattin“. Oldenbourg, 1994. (Beiträge zur Sozialgeschichte der Erziehung Bd. 2)

Brunner, 1944/1948

Brunner, Otto: Das Archiv der Niederösterreichischen Kammer und des Vizedoms in Österreich unter der Enns und seine Bedeutung für die Landesgeschichte. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 29. (1944/1948) 144–166.

Bubryák, 2008

Bubryák Orsolya: Egy 18. századi ingatlanspekuláns befektetése. Adatok Johann Christian Neupauer (1676–1735) bécsi építőtevékenységéhez. In: Művészettörténeti Értesítő 57. (2008) 1. 11–46.

Bubryák, 2013

Bubryák Orsolya: Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei. Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2013.

Buchinger, 2016

Buchinger, Günther: Neue Aspekte zum Oeuvre Johann Bernhard Fischer von Erlachs. Eine aktuelle Bauforschung im ehemaligen Palais Orsini-Rosenberg, später Palais Batthyány, Herrengasse 19, in Wien. In: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 70. (2016) Heft 1/2. 105–115.

Budak, 2015

Budak, Neven: Kroaten in Wien bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. In: The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th–20th Century). Ed. Iveljić, Iskra. Zagreb, FF-Press, 2015. 435–456.

Buzási, 2010

Buzási Enikő: Nádasdy Ferenc országbíró rezidenciáinak festészeti berendezéséről. Számok és következtetések. In: Századok 144. (2010) 895–931.

Buzási, 2015

Buzási Enikő: Vonzások és választások a gyűjtő Esterházy Pál mecénatúrájában. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál. Budapest, Reciti, 2015. 117–150.

Cat. gen. I–III.

Lukács, Ladislaus: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. Roma, Institutum Historicum, 1987–1988. I–III.

Cerman, 2004

Cerman, Ivo: *Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavalierstour im 18. Jahrhundert*. In: *Orte des Wissens*. Hrsg. Scheutz, Martin – Schmale, Wolfgang – Štefanová, Dana. Wien, 2004. (Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich Bd. 18–19.) 49–78.

Cerman, 2010

Cerman, Ivo: *Habsburgischer Adel und. Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*. Stuttgart, Steiner, 2010. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte Bd. 72.)

Cicalek, 1872

Cicalek, Theodor: *Beiträge zur Geschichte des Theresianums*. Wien, 1872.

Concha, 2005

Concha Győző: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor*, 2005. (Historia Incognita Zsebkönyvek 5.)

Conrads, 1982

Conrads, Norbert: *Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1982. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Bd. 21.)

Crousaz, 1857

Crousaz, Adolf Friedrich Johannes von: *Geschichte des Königlich Preussischen Kadetten-Corps. Nach seiner Entstehung, seinem Entwicklungsgange und seinen Resultaten*. Berlin, H. Schindler, 1857.

Czeike, 1980

Czeike, Felix: *XIV. Penzing*. Wien, Jugend & Volk, 1980. (Wiener Bezirkskulturführer Bd. 14.)

Csekey, 1917

Csekey István: *A magyar trónöröklési jog jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel*. Budapest, Athenaeum, 1917.

Csendes–Oppl, 2003

Wien. *Geschichte einer Stadt*, Hrsg. Csendes, Peter – Oppl, Ferdinand. Bd. 2: *Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2003. (Geschichte einer Stadt Bd. 2.)

Csorba, 2000

Csorba Sándor: *Bessenyei György világa*. Budapest, Argumentum, 2000. (Irodalomtörténeti füzetek)

Csóka, 1936

Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936.

Csepregi, 2009

Csepregi, Zoltán: Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz (1681–1781). In: Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert). Hrsg. Leeb, Rudolf – Scheutz, Martin – Weigl, Dietmar. Wien–München, Böhlau, Oldenbourg, 2009. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 51.) 299–330.

De Vries, 1984

De Vries, Jan: European Urbanization 1500–1800. London, Harvard University Press, 1984. (Harvard studies in urban history)

Deuer, 2009

Deuer, Wilhelm: Das Palais Trautson in Wien. Vom Fürstenpalais zum Justizministerium. Wien, Bundesministerium für Justiz, 2009.

Dickson, 1987

Dickson, P. G. M.: Finance and Government under Maria Theresia. Oxford–New York, Clarendon, 1987. I–II.

Dickson–Rauscher, 2019

Dickson, P. G. M. – Rauscher, Peter: Die Hofkammer im 18. Jahrhundert. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIOG Ergänzungsband 62.) Bd. II. 848–855.

Dočkal, 1996

Dočkal, Kamilo: Hrvatski kolegij u Beču. Collegium Croaticum Viennense, 1624–1784. Wien–Zagreb, Hrvatski povijesni institut u Beču, 1996.

Dominkovits, 1997

Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény a vármegyei hivatalviselő elit képzésében. Adatok a soproni jezsuita gimnáziumnak a vármegyei tisztikar iskoláztatásában betöltött szerepéhez a XVIII. század első harmadából. In: Iskola és társadalom. Szerk. Sasfi Csaba. Zalaegerszeg, 1997. (Zalai Gyűjtemény 41.) 65–78.

Dóbék, 2021

Dóbék Ágnes: Barkóczy Ferenc (1710–1765) egri püspök könyvtára. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2021. (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai 11.)

Duhr, 1907

Duhr, Bernhard: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. Freiburg im Breisgau, Herder, 1907. Bd. I–IV.

Duindam, 1990

Duindam, Jeroen: *Myths of power: Norbert Elias and the early modern European court*. Amsterdam, Amsterdam University Press, [1990].

Duindam, 2003

Duindam, Jeroen: *Vienna and Versailles: The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003. (New Studies in European History)

Dümmerth, 1962

Dümmerth Dezső: *Göttinga és a magyar szellemi élet*. Budapest, 1962. (OSZK különlenyomat)

Dümmerth, 1974

Dümmerth Dezső: *Mária Terézia és a magyar nemesség*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József – Tarnai Andor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 367–399.

Eckhart, 1922

Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1922.

Ehalt, 1980

Ehalt, Hubert Christian: *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft: Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*. München, Oldenbourg, 1980. (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien Bd. 14.)

Eichwalder, 1971

Eichwalder, Reinhard: *Georg Adam Fürst Starhemberg (1724–1807). Diplomat, Staatsmann und Grundherr*. In: *Österreich in Geschichte und Literatur* 15 (1971) 4. 193–203.

Elias, 2004

Elias, Norbert: *A civilizáció folyamata*. Ford. Berényi Gábor. 2., jav. kiadás. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004. (Társadalomtudományi könyvtár)

Elias, 2005

Elias, Norbert: *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Ford. Harmathy Veronika, Németh Zsuzsa, Gellériné Lázár Márta. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005. (Társtudomány)

Ember, 1935

Ember Győző: *Magyarország és az államtanács első tagjai*. In: *Századok* 69. (1935) pótfüzet 555–664.

Ember, 1940

Ember Győző: *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*. Budapest, M. Kir. Országos Levéltár, 1940.

Ember, 1989/a

Ember Győző: Magyarország a Habsburg Birodalomban. In: Magyarország története 1686–1790. Szerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. (Magyarország története tíz kötetben) II. 353–390.

Ember, 1989/b

Ember Győző: A kormányzati szervezet. In: Magyarország története 1686–1790. Szerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. (Magyarország története tíz kötetben) I. 437–500.

Engelbrecht, 1984

Engelbrecht, Helmut: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1984. Bd. III.

Eszterházy, 1901

Gróf Eszterházy János: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Kézirat gyanánt kiadja Herczeg Esterházy Miklós. Budapest, Athenaeum, 1901.

Evans, 1990

Evans, R. J. W.: Maria Theresa and Hungary. In: Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in later Eighteenth-Century Europe. Ed. Scott, H. M. London, Macmillan, 1990. (Problems in Focus) 189–207.

Evans, 1994

Evans, Robert: Die Universität im geistigen Milieu der habsburgischen Länder (17–18. Jh.). In: Die Universität im Alteuropa. Hrsg. Patschovsk, Alexander – Rabe, Horst. Konstanz, Universitätsverlag, 1994. 183–204.

Evans, 2006

Evans, R. J. W.: Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c. 1683–1867. Oxford, Oxford University Press, 2006.

Faber, 1992

Faber, Elfriede: Neubau. Geschichte des 7. Wiener Gemeindebezirks und seiner alten Orte. Wien, Pichler, 1992. (Wiener Heimatkunde Bd. 7.)

Faber, 1995

Faber, Eva: Litorale Austriaco. Das österreichische und kroatische Küstenland 1700–1780. Graz, Steiermärkisches Landesarchiv, 1995. (Schriftenreihe des Historischen Instituts Bd. 5; Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs Bd. 20.)

Fallenbüchl, 1967

Fallenbüchl Zoltán: A Szepesi Kamara tiszttviselői a XVII–XVIII. században. In: Levéltári Közlemények 38. (1967) 193–236.

Fallenbüchl, 1968

Fallenbüchl Zoltán: A Magyar Kamara tiszttviselői a XVII. században. In: Levéltári Közlemények 39. (1968) 233–268.

Fallenbüchl, 1970

Fallenbüchl Zoltán: A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században. In: Levéltári Közlemények 41. (1970) 259–336.

Fallenbüchl, 1984–1985

Fallenbüchl Zoltán: Mária Terézia magyar dikasztériális tanácsosai 1740–1780. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest, 1984–1985.

Fallenbüchl, 1989

Fallenbüchl Zoltán: Mária Terézia magyar hivatalnokai. Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1989. (Történeti statisztikai füzetek 10.)

Fallenbüchl, 2002

Fallenbüchl Zoltán: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Osiris, 2002.

Farkas, 2014

Farkas Gábor Farkas: A Budai Krónika eddig ismeretlen 18. századi kézírata. In: Magyar Könyvszemle 130. (2014) 277–280.

Fazekas, 2002

Fazekas István: A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784). In: A bécsi Pázmáneum. Szerk. Zombori István. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2002. (METEM-könyvek 37.) 7–176.

Fazekas, 2014/a

Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. In: Századok 148. (2014) 1131–1155.

Fazekas, 2014/b

Fazekas István: Egy magyar karrier Bécsben: Esterházy Ferenc kancellár pályaképe. Szélesvíz 1. (2014) 4–13.

Fazekas, 2015

Fazekas István: A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 10.)

Fazekas, 2018

Fazekas István: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527 és 1690 között. Budapest, 2018. (Akadémiai doktori értekezés)

Fazekas, 2019/a

Fazekas, István: Die Ungarische Hofkanzlei. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'á, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIOG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 489–503.

Fazekas, 2019/b

Fazekas, István: Die Siebenbürgische Hofkanzlei. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat’á, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 504–508.

Fazekas et al, 2021

Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt – Ternovác Bálint: Jezsuita gimnáziumok diáksága három jezsuita gimnázium, a győri, a pozsonyi, a nagyszombati gimnáziumok példáján. In: Egyház és vallás a koraújkori Magyarországon. Szerk. Kónya Peter – Kónyová Annamária. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2021. 403–418.

Fábri, 2009

Fábri Anna: „Gibt es nur ein Wien?” Kazinczy kortársainak Bécs-képéről. In: Sic Itur ad Astra 20. (2009) 61. 39–52.

Federmayer, 2007

Federmayer, Frederik: Johann Ludwig Gössinger k. u. k. Schiff- und Brücken-Oberhauptmann in Ungarn. In: Adler 24. (2007) 3. 109–114.

Federmayer, 2018

Federmayer, Frederik: A jezsuita iskolákban végzett diákok és karrierlehetőségeik a Magyar Királyság 17. századi fővárosában. In: Történelmi Szemle 60. (2018) 215–236.

Fellner–Kretschmayr, 1907

Fellner, Thomas – Kretschmayr, Heinrich: Österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei (1749). Wien, Adolf Holzhausen, 1907. I–III.

Fest, 1916

Fest Aladár: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól. In: Századok 50. (1916) 239–266.

Feuchtmüller, 1982

Feuchtmüller, Rupert: Die Herrengasse. Wien–Hamburg, Zsolnay, 1982. (Wiener Geschichtsbücher Bd. 28.)

Fináczy, 1899

Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. I.

Fináczy, 1902

Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902. II.

Fleischer, 1929

Fleischer Gyula: A bécsi magyar testőrségi palota. In: Magyar művészet 5. (1929) 384–405.

Fleischer, 1932

Fleischer, Julius: Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790. Wien, Krystall-Verlag, 1932. (Abhandlungen des Kunsthistorischen Institutes der Pázmány Péter Universität in Budapest Bd. 12.)

Fleischer, 1935

Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Budapest, Magyar Tudományok Akadémia, 1935.

Forgó, 2017

Forgó András: Egyház – Rendiség – Politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein. Budapest, Szent István Társulat, 2017.

Forgó, 2020

Forgó, András: Formen der politischen Kommunikation am Beispiel des ungarischen Landtags 1722/1723. In: Herrschaft und Repräsentation in der Habsburgermonarchie (1700–1740). Hrsg. Seitschek, Stefan – Hertel, Sandra. Berlin, De Gruyter, 2020. 233–250.

Fundárková, 2009

Fundárková, Anna: Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trautmansdorff (1647–1650). Wien, 2009. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. 1.)

Fundárková, 2021

Fundárková, Anna: Károly Pál Pálffy and the Dear “Familia”: Pálffy Family Disputes in the Mid-Eighteenth Century Based on the Family Documents. In: Historical Studies on Central Europe 1. (2021) 68–96.

Galavics, 1988

Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. Vázlat egy pályaképhez. In: Művészettörténeti Értesítő 37. (1988) 136–161.

Gant, 2005

Gant, Barbara: Swieten, Ger(h)ard van. In: Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa. Herrscher–Denker–Sachbegriffe. Hrsg. Reinalter, Helmut. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2005. 600–603.

Garretson, 1979

Garretson, Edwin P.: Die Landständische Akademie in Wien. Geschichte der Institution und Programm der Fassade des Bauwerks. In: Wiener Geschichtsblätter 34. (1979) 113–124.

Gatti, 1901

Gatti, Friedrich: Geschichte der K. und K. Technischen Militärakademie. Wien, Braumüller, 1901. Bd. I.

Gál, 1979

Gál Éva: Óbuda helyrajza a hódoltság végétől a XIX. század közepéig. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 21. (1979) 105–151.

Gálos, 1951

Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó-vállalat, 1951.

Gebei, 2016

Gebei Sándor: Az 1708–1715. évi országgyűlés összehívásának körülményei. In: Snem roku 1715 a uhorská spoločnosť v 18. storočí / Az Országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században. Szerk. Kónya Péter. Eperjes, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016. 24–38.

Gecsényi, 1994

Das Ungarische Palais in Wien. Die Botschaft der Republik Ungarn. Aufsätze von Richard Perger, Gottfried Mraz, Lajos Gecsényi. Hrsg. Gecsényi, Lajos. Győr, 1994.

Gecsényi, 2010

Gecsényi Lajos: A rejtélyes Thurzó. Thurzó Ferenc, a Magyar és az Udvari Kamara elnöke (1549–1563). In: Levéltári Közlemények 81. (2010) 3–32.

Gehling, 1964

Gehling, Theo: Ein Europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien. François Louis de Pesme, Seigneur de Saint-Saphorin, als englischer Resident am Wiener Hof, 1718–1727. Bonn, 1964. (Dissertation)

Gecsényi, 2008

Gecsényi Lajos: Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2008. 241–254.

Gschliesser, 1942

Gschliesser, Oswald von: Der Reichshofrat. Wien, Holzhausen, 1942. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte des ehemaligen Österreich Bd. 33.)

Gestrich, 1994

Gestrich, Andreas: Absolutismus und Öffentlichkeit. Politische Kommunikation in Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1994. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft Bd. 103.)

Gestrich, 2013

Gestrich, Andreas: Die galizischen adeligen Leibgarden am Wiener Hof. Ein Beispiel habsburgischer Inklusionspolitik nach den Teilungen Polen-Litauens. In: Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit 17. (2013) 41–64.

Godsey, 2018

Godsey, William D.: *The Sinews of Habsburg Power: Lower Austria in a Fiscal-Military State 1650–1820*. Oxford, Oxford University Press, 2018.

Gonsa, 2019

Gonsa, Gerhard: *Der Staatsrat*. In: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 575–585.

Gosztonyi, 1911

Gosztonyi Gizella: *Családi és társadalmi élet III. Károly korában*. Budapest, 1911. (Művelődéstörténeti Értekezések 51.)

Göbl–Hochedlinger, 2019

Göbl, Michael – Hochedlinger, Michael: *Die Österreichische Hofkanzlei*. In: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 445–452.

Gödölle, 2014

Gödölle Mátyás: *A Szent István Rend alapításának képzőművészeti forrásai*. In: *Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve*. Kiállítási katalógus. Szerk. Gödölle Mátyás – Pallos Lajos. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014. 95–114.

Göllner, 1977

Göllner, Carl: *Samuel von Brukenthal. Sein Leben und Werk in Wort und Bild*. Bukarest, Kriterion, 1977.

Grimschitz, 1944

Grimschitz, Bruno: *Wiener Barockpaläste*. Wien, Wiener Verlag, 1944.

Grünwald, 1888

Grünwald Béla: *A régi Magyarország 1711–1825*. Budapest, Franklin-Társulat, 1888.

Gugitz, 1959

Gugitz, Gustav: *Die Wiener Pestepidemie von 1713 und ihr Ausmaß*. In: *Wiener Geschichtsblätter* 14. (1959) 87–91.

Guglia, 1912

Guglia, Eugen: *Das Theresianum in Wien: Vergangenheit und Gegenwart*. Wien, Schroll, 1912.

Gutkas, 1980

Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. Mitregent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst. Stift Melk, 29. März – 2. November 1980, niederösterreichische Landesausstellung. Hrsg. Gutkas, Karl. Wien, 1980.

Gutkas, 1983

Gutkas, Karl: *Geschichte des Landes Niederösterreich*. St. Pölten. Wien, 1983.

Gutkas, 1985

Prinz Eugen und das barocke Österreich. Hrsg. Gutkas, Karl. Salzburg–Wien, Niederösterreichisches Landesmuseum, 1985.

H. Balázs, 1968

H. Balázs Éva: A magyarországi felsőoktatás a felvilágosult abszolutizmus korában. In: Felsőoktatási Szemle 17. (1968) 407–413.

H. Balázs, 1987

H. Balázs Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987.

H. Balázs, 1989

H. Balázs Éva: A felvilágosult abszolutizmus Habsburg variánsa. In: Magyarország története 1686–1790. Szerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. (Magyarország története tíz kötetben) II. 829–930.

Habermas, 1993

Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Ford. Endreffy Zoltán, Glavina Zsuzsa. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1993. (Századvég könyvtár)

Haberzettl, 1969

Haberzettl, Hermann: Die Stellung der Exjesuiten in Politik und Kulturleben Österreich zu Ende des 18. Jahrhunderts. Wien, 1969. (Dissertation)

Hadriga, 1996

Hadriga, Franz: Die Trautson: Paladine Habsburgs. Graz–Wien–Köln, Styria, 1996.

Haider, 1984

Haider, Edgar: Verlorenes Wien. Adelspaläste vergangener Tage. Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1984.

Hammerstein, 1972

Hammerstein, Notker: Jus und Historie. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an den deutschen Universitäten im späten 17. und im 18. Jahrhundert. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.

Hammerstein, 1985

Hammerstein, Notker: Besonderheiten der österreichischen Universitäts- und Wissenschaftsreform zur Zeit Maria Theresias und Josephs II. In: Österreich im Europa der Aufklärung. Hrsg. Plaschka, Richard Georg. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985. Bd. II. 787–812.

Hantsch, 1929

Hantsch, Hugo: Reichsvizekanzler Friedrich Karl Graf von Schönborn (1674–1746). Einige Kapitel Zur Politischen Geschichte Kaiser Josefs I. Und Karls

- VI. Augsburg, Filser, 1929. (Salzburger Abhandlungen und Texte aus Wissenschaft und Kunst Bd. 2.)
- Hantsch, 1950
Hantsch, Hugo: Die drei großen Relationen St. Saphorins über die inneren Verhältnisse am Wiener Hof zur Zeit Karls VI. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 58. (1950) 625–636.
- Harrer-Lucienfeld, 1951–1958.
Harrer-Lucienfeld, Paul: Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur. Wien, 1951–1958. I–VIII.
- Hassler, 2013
Hassler, Éric: La Cour de Vienne 1680–1740. Service de l'empereur et stratégies spatiales des élites nobiliaires dans la monarchie des Habsbourg. Strassbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2013. (Les Mondes Germaniques)
- Haupt, 2007
Haupt, Herbert: Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620– 1770. Innsbruck–Bozen–Wien, Studien Verlag, 2007. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 46.)
- Haupt, 2016
Haupt, Herbert: Ein Herr von Stand und Würde: Fürst Johann Adam Andreas von Liechtenstein (1657–1712). Mosaiksteine eines Lebens. Wien, Böhlaus, 2016.
- Hawlik-van de Water, 1989
Hawlik-van de Water, Magdalena: Der schöne Tod. Zeremonialstrukturen des Wiener Hofes bei Tod und Begräbnis zwischen 1640 und 1740. Wien, Herder, 1989.
- Husslein-Arco, 2013
Das Winterpalais des Prinzen Eugen. Hrsg. Husslein-Arco, Agnes. Wien, Belvedere, 2013.
- Hegedűs, 1878
Hegedűs, C. Lajos: A Theresianum s magyar alapítványai történetéhez. In: Századok 12. (1878.) 361–374.
- Hegedűs, 2007
Hegedűs Zoltán: Moson vármegye követei az 1662–1848 közötti rendi országgyűléseken. In: Arrabona 45. (2007) 2. 33–44.
- Heiss, 1990/a
Heiss, Gernot: Ihro keiserlichen Mayestät zu Diensten... unserer ganzen fürstlichen Familie aber zur Glori. Erziehung und Unterricht der Fürsten von Liechtenstein im Zeitalter des Absolutismus. In: Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel: das Fürstenhaus Liechtenstein in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Oberhammer, Evelin. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1990. 115–137.

Heiss, 1990/b

Heiss, Gernot: Standeserziehung und Schulunterricht. Zur Bildung des niederösterreichischen Adelligen in der frühen Neuzeit. In: Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700. Hrsg. Knittler, Herbert. Rosenberg, 1990. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums Bd. 251.) 391–428.

Heka, 1998

Heka László: A bunyevácok (dalmaták) Szeged életében. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 26. (1998) 63–184.

Hende, 2021

Hende Fanni: Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2021.

Hengerer, 2004/a

Hengerer, Mark: Die Abrechnungsbücher des Hofzahlmeisters (1542–1714) und die Zahlamtsbücher (1542–1825) im Wiener Hofkammerarchiv. In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas. Wien–München, Oldenbourg, 2004. (MIÖG Ergänzungsband 44.) 128–143.

Hengerer, 2004/b

Hengerer, Mark: Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne. Konstanz, UVK, 2004. (Historische Kulturwissenschaft Bd. 3.)

Hengerer, 2005

Hengerer, Mark: Adelsgräber im Wien des 18. Jahrhunderts. Beobachtungen zu einer Archäologie des adeligen Gedächtnisses. In: Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hengerer, Mark. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2005. 381–420.

Hengerer, 2007

Hengerer, Mark: Knochen und das Grabmal der europäischen Frühneuzeit. Ein Beitrag zu Typologie und Anatomie. In: Nova Acta Leopoldina NF 94 (2007) Vol. 348. 123–144

Hengerer, 2019

Hengerer, Mark: Die Hofkammer im 17. Jahrhundert. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. II. 834–847.

Hertel, 2014

Hertel, Sandra: Maria Elisabeth. Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel (1725–1741). Wien–Köln–Weimar, Brill, 2014. (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts Bd. 16.)

Hirtenfeld, 1857

Hirtenfeld, Jaromir: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, Hof- u. Staatsdruckerei, 1857.

Hock, 1879

Hock, Karl von: Der österreichische Staatsrath (1760–1848). Eine geschichtliche Studie. Wien, Braumüller, 1879.

Horváth, 1868

Horváth Mihály: Az 1764-ki országgyűlés története. In: Horváth Mihály ki-sebb történelmi munkái. Pest, Ráth, 1868. I. 375–422.

Horváth, 1873

Horváth Mihály: Magyarország történelme. Budapest, Franklin-Társulat, 1873. VII.

Hochedlinger, 2003

Hochedlinger, Michael: Austria's Wars of Emergence, 1683–1797. London–New York, Routledge, 2003. (Modern wars in perspective)

Hochedlinger et al, 2019

Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I–II.

Hochedlinger, 2019/a

Hochedlinger, Michael: Die Reichshofkanzlei. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 323–332.

Hochedlinger, 2019/b

Hochedlinger, Michael: Die Maria-Theresianische Staatsreform. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 551–564.

Hochedlinger, 2019/c

Hochedlinger, Michael: Das stehende Heer. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. II. 655–764.

Hochedlinger, 2019/d

Hochedlinger, Michael: Die Staatskanzlei. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 452–460.

Hochedlinger, 2019/e

Hochedlinger, Michael: Der Geheime Rat und nach 1612 seine Nachfolger. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 430–441.

Holl, 1976

Holl, Brigitte: Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit (1703–1715). Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976. (Archiv für österreichische Geschichte Bd. 132.)

Hollegger, 2019

Hollegger, Manfred: Die Maximilianeischen Reformen. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 375–420.

Horbec, 2018

Horbec, Ivana: Kroatischer königlicher Rat (1767–1779). Eine Wende in der Entwicklung des öffentlichen Dienstes in Kroatien. In: Die Habsburgische Variante des aufgeklärten Absolutismus. Beiträge zur Mitregenschaft Josephs II., 1765–1780. Hrsg. András Forgó – Krisztina Kulcsár. Wien, 2018. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. 16.) 137–162.

Horváth, 2013

Horváth Gyula Csaba: Régi és új elit a 18. századi Magyarországon. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 283–298.

Hrazky, 1958

Hrazky, J.: J. Ch. Bartenstein, der Staatsmann und Erzieher. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 11. (1958) 221–251.

Huber-Frischeis et al, 2015

Huber-Frischeis, Thomas – Knieling, Nina – Valenta, Rainer: Die Privatbibliothek Kaiser Franz I. von Österreich 1784–1835. Bibliotheks- und Kulturgeschichte einer fürstlichen Sammlung zwischen Aufklärung und Vormärz. Wien, Böhlau, 2015.

Hunter, 2004

Hunter, Ian: Multiple Enlightenments. Rival Aufklärer at the University of Halle, 1690–1730. In: The Enlightenment World. Ed. Fritzpatrick, Martin – Jones, Peter – Knellwolf, Christina – McCalman, Ian. New York, Routledge, 2004. 576–595.

Hursán, 2019

Hursán Szabolcs: Batthyány Lajos nádor (1696–1765) katalógusa különös tekintettel a magyar vonatkozású és antik anyagra, valamint a Theologici szak anyagára. In: Magyar Könyvszemle 135. (2019) 138–172.

Hübl, 1912

Hübl, Albert: Die k. u. k. Edelknaben am Wiener Hof. Wien, Leipzig, 1912.

Iby–Telesko, 2017

Maria Theresia, 1717–1780. Strategin, Mutter, Reformerin. Hrsg. Iby, Elfriede – Telesko, Werner. Wien, Amalthea, 2017.

Igaz, 1999

Igaz Rita: A Theresianum. Nyári lakból hivatalnok-akadémia. In: Szalon 3. (1999) 2. 12–15.

Igálffy-Igály, 1980

Igálffy-Igály, Ludwig: Das Theresianum – seine Wandlungen zu Lebzeiten seiner Stifterin. In: Maria Theresia und ihre Zeit. Eine Darstellung der Epoche von 1740–1780 aus Anlaß der 200. Wiederkehr aus Todestages der Kaiserin. Hrsg. Koschatzky, Walter. 2. Ausgabe. Salzburg, Residenz-Verlag, 1980. 239–242.

Illéssy, 1895

Illéssy János: A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760. In: Hadtörténelmi Közlemények 8. (1895) 367–394.; 522–546.

Iványi, 1971

Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. In: Levéltári Közlemények 42. (1971) 137–161.

Jedlicska, 1910

Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest, 1910.

Jüngling, 1988

Jüngling, Hans Jürgen: Die Heiraten des Hauses Liechtenstein im 17. und 18. Jahrhundert. Konubium und soziale Verflechtung am Beispiel der habsburgischen Hocharistokratie. In: Liechtenstein – Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichte Grundlagen und moderne Perspektiven. Hrsg. Press, Volker – Willoweit, Dietmar. Vaduz, Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1988. 329–346.

Kallbrunner, 1925

Kallbrunner, Josef: Das Wiener Hofquartierwesen und die Massnahmen gegen die Quartiersnot im 17. und 18. Jahrhundert. In: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 5. (1925) 24–36.

Kallbrunner, 1926

Kallbrunner, Josef: Wohnungssorgen im alten Wien. Dokumente zur Wiener Wohnungsfrage im 17. und 18. Jahrhundert. Wien–Leipzig, 1926. (Österreichische Bücherei Bd. 15.)

Kalmár, 1989

Kalmár János: III. Károly és Magyarország 1711-ben. In: Levéltári Szemle 39. (1989) 4. 44–50.

Kalmár, 2005

Kalmár János: Spanyol gazdasági örökség a Habsburg Monarchiában a 18. század elején. In: Studia Caroliensia 6. (2005) 4. 105–111.

Kalmár, 2009

Kalmár, János: Ahnen als Vorbilder. Der vom späteren Kaiser Karl VI. in seinen Jugendjahren verfasste Kanon der Herrschertugenden. In: Adel im „langen“ 18. Jahrhundert. Hrsg. Haug-Moritz, Gabriele – Hye, Hans-Peter – Raffler, Marlies. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009. (Zentraleuropa-Studien Bd. 14.) 43–60.

Kalmár, 2012/a

Kalmár János: Szatmár, 1711: vég, folytonosság, kezdet. In: Századok 146. (2012) 4. 875–886.

Kalmár, 2012/b

Kalmár János: Bécs a 18. század közepének magyar látogatói szemével. In: Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 617–622.

Kalmár, 2013

Kalmár János: Adalékok az 1708. évi pozsonyi országgyűlés megnyitásának körülményeihez. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 210–217.

Kalmár, 2014

Kalmár János: Pálffy János és a „lőcsei fehér asszony“. In: Történelmi Szemle 56. (2014) 295–306.

Kalmár, 2019

Kalmár János: Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához. In: Századok 153. (2019) 1141–1166.

Kalmár–Hochedlinger, 2019

Kalmár, János – Hochedlinger, Michael: Die Hofkommission (Hofdeputation) in Transylvanicis, Banaticis et Illyricis und die Illyrische Hofkanzlei. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat’á, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 516–521.

Kann, 1962

Kann, A. Robert: Kanzel und Katheder. Studien zur österreichischen Geistesgeschichte vom Spätbarock zur Frühromantik. Wien–Freiburg–Basel, Herder, 1962.

Karstens, 2011

Karstens, Simon: Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels (1733–1817). Wien–Köln, Böhlau, 2011. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs Bd. 106.)

Károlyi, 1884

Károlyi Árpád: Nemesi akadémia terve a múlt század első feléből. In: Századok 18. (1884) 1. 1–21.

Kelényi, 2012

Kelényi György: A bécsi Magyar Nagykövetség palotájának építéstörténete. A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Ujváry Gábor. Bécs, 2012. 119–139.

Keller, 2005/a

Keller, Katrin: Hofdamen – Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts. Wien, Böhlau, 2005.

Keller, 2005/b

Keller, Katrin: Von der Nützlichkeit des Reisens. Bemerkungen zu Erscheinungsbild und Konsequenzen der Kavalierstour am Beispiel kursächsischer Befunde. In: Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert. Hrsg. Babel, Rainer – Paravicini, Werner. Ostfildern, Thorbecke, 2005. (Beihefte der Francia Bd. 63.) 429–454.

Kenyeres, 2017

Kenyeres István: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. In: Fons 24. (2017) 3–67.

Kerekes, 2004

Kerekes Dóra: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. In: Századok 138. (2004) 1189–1228.

Khavanova, 2000/a

Khavanova, Olga: Elite Education and Politics: Hungarian Nobles at the Viennese Theresianum in the Eighteenth Century. In: Sic Itur ad Astra. 12. (2000) 4. 77–90.

Khavanova, 2000/b

Khavanova, Olga: Social Justice Reduced to the Privileged Estate. Noble Academies in Eighteenth-century Hungary. In: Hin zu neuen Zielen 2000. Hrsg. Glatz, Ferenc. Budapest, Europa Institut Budapest, 2001. (Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest, Bd. 11.) 225–230.

Khavanova, 2004

Khavanova, Olga: Longing for Modern Education or Desire of Social Prestige. In: Hatalom és kultúra II. Hrsg. Jankovics József – Nyerges Judit. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Budapest, 2004. 265–270.

Khavanova, 2005

Khavanova, Olga: Az apai érdemeket a fiúkban jutalmazni. Az iskoláztatás privilégiuma Mária Terézia uralkodása idején. In: Századok 139. (2005) 1105–1129.

Khavanova, 2006

Khavanova, Olga: Hazafiság a lojalitás jegyében. A Theresianum magyar növendékei és a bécsi udvar. In: Századok 140. (2006) 1503–1518.

Khavanova, 2008/a

Khavanova, Olga: Egy magyar úrfi a bécsi Tereziánumban. Dessewffy István szellemi világa és mindennapi gondjai. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 387–394.

Khavanova, 2008/b

Olga Khavanova: A pályázatírás mestersége és hivatalnoki pályafutások a 18. századi Habsburg Monarchiában. In: Századok 142. (2008) 1249–1266.

Khavanova, 2011

Khavanova, Olga: Königliche Stipendien als Instrument der Sozialpolitik im Ungarn des 18. Jahrhunderts. In: Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum im Spannungsfeld von Konfession, Landespatritismus und frühmodernen Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern 1500-1800. Hrsg. Bahlcke, Joachim – Winkelbauer, Thomas. Wien, 2011. 351–369.

Khavanova, 2014

Khavanova, Olga: „Kitűnő tehetséggel ellátott, különböző nyelveket tudó, jogok tudásával rendelkező...” Hivatalnoki pályafutások a Magyar Kamaránál a felvilágosult abszolutizmus idejében. In: Századok 148. (2014) 1209–1228.

Khavanova, 2016

Khavanova, Olga: Búcsú Szentpétervártól. Gróf Esterházy Miklós elhagyja az orosz fővárost. In: Aetas 31. (2016) 188–199.

Khavanova, 2017/a

Khavanova, Olga: Joseph von Sonnenfels's Courses and the Making of the Habsburg Bureaucracy. In: Austrian History Yearbook 48 (2017) 54–73.

Khavanova, 2017/b

Khavanova, Olga: Koncsek Bernát kancelláriai tanácsos személyisége a magánlevelek és a hivatali ügyiratok fényében. In: Turul 90. (2017) 1. 12–15.

Khavanova, 2018

Khavanova, Olga: Fascination with uniform? Choosing between military and civil careers in the eighteenth-century Habsburg Monarchy. In: *Hungarian Studies* 32. (2018) 1. 113–130.

Khavanova, 2019

Khavanova, Olga: Madridtól Szentpétervárig. Gróf Esterházy Miklós, Mária Terézia első magyar karrierdiplomatája. In: *Századok* 153. (2019) 1123–1140.

Kielmansegg–Starzer, 1897

Kielmansegg, Erich – Starzer, Albert: Beiträge zur Geschichte der Niederösterreichischen Statthalterei. Die Landchefs und Räte dieser Behörde von 1501 bis 1896. Mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landeschefs. Wien, Jasper, 1897.

Kincses, 2010

Kincses Katalin Mária: Hadik András könyvtára I. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 123. (2010) 909–943.

Kincses, 2011

Kincses Katalin Mária: Hadik András könyvtára II. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 124. (2011) 239–258.

Klemun, 2002

Klemun, Marianne: Exotik, Nutzen, Wissenschaft. Praktiken und Pflanzenaneignung im „Ökonomisch-Botanischen Garten“ der Theresianischen Akademie. In: *Strukturwandel kultureller Praxis. Beiträge zu einer kulturwissenschaftlichen Sicht des theresianischen Zeitalters*. Hrsg. Eybl, Franz M. Wien, 2002. (Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich Bd. 17) 303–333.

Klingenstein, 1968

Klingenstein, Grete: Vorstufen der theresianischen Studienreformen in der Regierungszeit Karls VI. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 76. (1968) 327–377.

Klingenstein, 1975

Klingenstein, Grete: Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1975. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften Bd. 12.)

Klingenstein, 1976

Klingenstein, Grete: Despotismus und Wissenschaft. Zur Kritik norddeutscher Aufklärer an der österreichischen Universität 1750–1790. In: *Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert*. Hrsg. Engel-Janosi, Friedrich – Klingenstein, Grete – Lutz, Heinrich. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1976. 126–157.

Klingenstein, 1978

Klingenstein, Grete: Akademikerüberschuss als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus. Bemerkung über eine Rede Joseph von Sonnenfels aus dem Jahre 1771. In: *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis um 20. Jahrhundert.* Hrsg. Klingenstein, Grete – Lutz, Heinrich – Stourzh, Gerald. Wien, 1978. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit Bd. 5.) 165–204.

Klingenstein–Szabo, 1996

Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg 1711–1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung. Hrsg. Klingenstein, Grete – Szabo, Franz A. J. Graz, Andreas Schnider Verlagsatelier, 1996.

Knoll, 1966

Eva Susanne Knoll: Der niederösterreichische Herrenstand von 1740–1848. Wien, 1966. (Dissertation)

Knöll, 1901

Knöll, Pius: Die Gründung des Collegiums und des Gymnasiums der Piaristen in Wien. In: *Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des k.k. Staatsgymnasiums im VIII. Bezirke. Wissenschaftliche Beilage zu dem LI. Jahresbericht, 1901.* 1–27.

Kočevár, 2005

Kočevár, Sanda: The aristocratic courts as cultural centres in Croatia. The example of the Drašković family. In: *Politics and Culture in the Age of Joseph II.* Ed. Szabo, Franz A. J. – Szántay, Antal – Tóth, István György. Budapest, Institute of History, Hungarian Academy of Sciences, 2005. 217–224.

Kókay, 1983

Kókay György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

Kollányi, 1900

Kollányi Ferencz: *Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900.

Kollreider, 1965

Kollreider, Monika: *Hofreisen Maria Theresias.* Wien, 1965. (Dissertation)

Koltai, 2002

Koltai András: Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban. Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659). In: *Korall* 9. (2002) 55–78.

Koltai, 2005

Koltai András: Császárhű, bőkezű, remete: Esterházy Imre hercegprímás. In: *Limes* 17. (2005) 3. 5–20.

Koltai, 2012

Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14.)

Kontler, 2012

Kontler, László: Polizey and Patriotism. Joseph von Sonnenfels and the Legitimacy of Enlightened Monarchy in the Gaze of Eighteenth-Century State Sciences. In: *Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe*. Ed. Cuttica, Cesare – Burgess, Glenn. London, Pickering & Chatto, 2012. 75–90.

Kónyi, 1932

Kónyi Mária: Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai. (Systema politico-oeconomico-militare) In: *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*. 2. (1932) 137–182.

Kosáry, 1983

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Második kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

Koschatzky, 1980

Maria Theresia und ihre Zeit. Zur 200. Wiederkehr des Todestages. Ausstellung 13. Mai bis 26. Oktober 1980. Wien, Schloß Schönbrunn. Hrsg. Koschatzky, Walter. Salzburg–Wien, Residenz-Verlag, 1980.

Kovács, 1979

Kovács, Elisabeth: Kirchliches Zeremoniell am Wiener Hof des 18. Jahrhunderts im Wandel von Mentalität und Gesellschaft. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 32. (1979) 131–138.

Kovács, 1988

Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1988. (Magyar história. Életrajzok)

Kovács, 2018

Kovács Kálmán Árpád: Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–70-es években. Budapest, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, 2018. (ME-TEM könyvek 81.)

Kökényesi, 2012

Kökényesi Zsolt: A tudomány és a nyilvánosság kapcsolata egy nemesi akadémia példáján. A bécsi Theresianum reprezentációja a 18. században. In: *Világtörténet* 34. (2012) 1–2. 35–68.

Kökényesi, 2013/a

Kökényesi Zsolt: „A nemesi erények műhelye”. A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 126. (2013) 134–148.

Kökényesi, 2013/b

Kökényesi Zsolt: Kiváltságosok az állam és a közjó szolgálatában. Joseph von Sonnenfels nemesség koncepciójáról. In: *Aetas* 28. (2013) 3. sz. 19–49.

Kökényesi, 2015

Kökényesi Zsolt: „Vég nélkül való Nagyság”. Reprezentáció és önkép a 18. századi főúri halotti beszédekben. In: *Aetas* 30. (2015) 1. 162–183.

Kökényesi, 2016/a

Kökényesi Zsolt: Egy magyar főpap jelenléte és karrierútja a bécsi udvarban. Vázlat Erdődy László Ádám nyitrai püspök életrajzához. In: Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon. Szerk. Báthory Orsolya – Kónya Franciska. Budapest, 2016. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok) 223–254.

Kökényesi, 2016/b

Kökényesi Zsolt: Közjó és oktatás/nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában. In: A közjó a kései rendiség diskurzusaiban. In: Történelmi Szemle 58. (2017) 519–532.

Kökényesi, 2017/a

Kökényesi Zsolt: Katona vagy udvari ember? Batthyány Károly helye a bécsi udvari arisztokrácia sorában. In: Batthyány Lajos nádor. Szerk. Móricz Péter. Kőrmend, Kőrmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, 2017. 163–183.

Kökényesi, 2017/b

Kökényesi Zsolt: Herrenstand és Erbhuldigung. Magyar főnemeseink mint az alsó ausztriai hódolások résztvevői a 18. század első felében. In: Az indigenák. Szerk. Szijártó István. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017. 75–102.

Kökényesi, 2018/a

Kökényesi Zsolt: A kamarási címtől a Szent István Rend nagykeresztjéig: A bécsi udvar kitüntetési stratégiája Mária Terézia korában. In: Mária Terézia a magyarok királynője (1740–1780). Szerk. Gerő András – Nagy Beatrix. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2018. 73–116.

Kökényesi, 2018/b

Kökényesi, Zsolt: Die bedeutendsten politischen Stützen des Hauses Habsburg. Die Groß-kreuzler des Königlich-Ungarischen Sankt Stephans-Ordens zwischen 1764 und 1780. In: „Die habsburgische Variante des aufgeklärten Absolutismus”. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II. (1765–1780). Hrsg. Forgó, András – Kulcsár, Krisztina. Wien, 2018. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. 16.) 95–118.

Kökényesi, 2019

Kökényesi Zsolt: Szolgálat és reprezentáció. Magyar főpapok VI. Károly és Mária Terézia udvarában. In: Katolikus Egyházi Társadalom Magyarországon a 18. században. Szerk. Forgó, András – Gózsy, Zoltán. Pécs, 2019. (Pécsi egyháztörténeti műhely 11.) 93–129.

Kökényesi, 2021/a

Kökényesi Zsolt: Az érvényesülés útján. Az Udvari Kamara magyar tisztségviselői a 18. században. In: Századok 155. (2021) 395–436.

Kökényesi, 2021/b

Kökényesi Zsolt: Служба и учеба: венгерская дворянская лейб-гвардия как культурно-просветительский институт в Вене XVIII в. / Service and education. The Royal Hungarian Bodyguard as a cultural institution in eighteenth-century Vienna. In: ЖУРНАЛ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ / Historia Provinciae 2021 Т. 5 №2 393–432.

Kökényesi, 2021/c

Kökényesi, Zsolt: Court entertainment and relationship networks: target shooting in Charles VI's Court as the get-together events of the high nobility's elite. In: *Eagles Looking East and West Dynasty, Ritual and Representation in Habsburg Hungary and Spain*. Ed. Martí, Tibor – Rosado, Roberto Quirós. Turnhout, Brepols, 2021. (Habsburg Worlds 4.) 287–319.

Krász, 2003

Krász Lilla: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. Budapest, Osiris, 2003. (Doktori Mestermunkák)

Kruedener, 1973

Kruedener, Jürgen Freiherr von: Die Rolle des Hofes im Absolutismus. Stuttgart, Fischer, 1973. (Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Bd. 19.)

Krummholz, 2015

Krummholz, Martin: Schloss- und Palaisbau des Adels im 17. und 18. Jahrhundert. In: *Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise*. Hrsg. Amerer, Gerhard – Lobenwein, Elisabeth – Scheutz, Martin. Wien, Studien Verlag, 2015. (Querschnitte Bd. 28.) 283–317.

Kubiska, 2013

Kubiska, Irene: „Zwischen Anspruch und Gnade“ – Die Altersversorgung Wiener Hofbediensteter und ihrer Witwen und Waisen im 18. Jahrhundert. In: *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*. Hrsg. Fazekas, István – Scheutz, Martin – Szabó, Csaba – Winkelbauer, Thomas. Wien, 2013. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. 7.) 33–49.

Kubiska–Scharl–Pölzl, 2012

Kubiska-Scharl, Irene – Pölzl, Michael: Aus allerhöchster Gnade – Das Wiener Hofpersonal in den Hofkalendern und den Hofparteiprotokollen des 18. Jahrhunderts. Skizze eines Forschungsprojekts. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 120. (2012) 406–418.

Kubiska–Scharl–Pölzl, 2013

Kubiska-Scharl, Irene – Pölzl, Michael: Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765. Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle. Wien, Studien Verlag, 2013. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 58.)

Kubiska-Scharl–Pözl, 2018

Kubiska-Scharl, Irene – Pözl, Michael: *Das Ringen um Reformen. Der Wiener Hof und sein Personal im Wandel (1766–1792)*. Wien–Innsbruck, Studien Verlag, 2018. (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs Bd. 60.)

Kulcsár, 2004

Kulcsár Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004. (Doktori mestermunkák)

Kulcsár, 2005

Kulcsár Krisztina: Bécs és Varsó. Két herceg az udvari élet forgatagában, 1760–1761. In: *Századok* 139. (2005) 1169–1207.

Kulcsár, 2006

Kulcsár Krisztina: A politikai és társadalmi elit utazásai. 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások kapcsán. In: *Korall* 7. (2006) 27. 99–127.

Kulcsár, 2017

Kulcsár Krisztina: Eszterházy Ferenc és a szerencsejátékok. Újabb adalékok a bécsi magyar udvari kancellária építkezésének történetéhez. In: *Turul* 90. (2017) 1. 21–27.

Lázár, 1888

Lázár Miklós: Erdély főispánjai, 1540–1711. Küküllő megye főispánjai. In: *Századok* 22. (1888) 242–251.

Lebeau, 2017

Lebeau, Christine: *Negotiating a Trade Treaty in the Imperial Context: The Habsburg Monarchy in the Eighteenth Century*. In: *The Politics of Commercial Treaties in the Eighteenth Century. Balance of Power, Balance of Trade*. Ed. Alimento, Antonella – Stapelbroek, Koen. Cham, Palgrave Macmillan, 2017. 349–369.

Leeb–Boeckl, 2017

Leeb, Franziska – Boeckl, Matthias: *Palais Batthyány-Strattmann, Palais Trauttmansdorff. Zwei Wiener Palais – Geschichte und Gegenwart / Two Viennese Palaces – Past and Present*. Basel, Birkhäuser, 2017.

Leibetseder, 2004

Leibetseder, Mathis: *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2004. (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte Bd. 56.)

Leitgeb, 1985

Leitgeb, Hildegard: *Frauen am Kaiserhof zur Zeit des Prinzen Eugen*. In: *Prinz Eugen und das barocke Österreich*. Hrsg. Gutkas, Karl. Salzburg–Wien, Residenz Verlag, 1985. 65–72.

Lhotsky, 1958

Lhotsky, Alphons: Kaiser Karl VI. und sein Hof im Jahre 1712/13. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 66. (1958) 52–80.

Lichtenberger, 1977

Lichtenberger, Elisabeth: Die Wiener Altstadt. Von der mittelalterlichen Bürgerstadt zur City. Wien, Deuticke, 1977.

Lichtenberger, 1982

Lichtenberger, Elisabeth: Das sozialökologische Modell einer barocken Residenz um die Mitte des 18. Jahrhunderts. In: Städtische Kultur in der Barockzeit. Hrsg. Rausch, Wilhelm. Linz, Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, 1982. 235–262.

Lorenz, 1985

Lorenz, Hellmut: Vienna Gloriosa Habsburgica? In: Kunsthistoriker 2. (1985) 44–49.

Lorenz, 1992

Lorenz, Hellmut: Johann Bernhard Fischer von Erlach. Zürich – München–London, Verlag für Architektur, 1992.

Lorenz–Weigl, 2007

Lorenz, Hellmut – Weigl, Huberta: Das barocke Wien. Die Kupferstiche von Joseph Emanuel Fischer von Erlach und Johann Adam Delsenbach (1719). Petersberg, Michael Imhof Verlag, 2007.

Lukanović, 1986

Lukanović, Ilija: Hrvatski zavod u Beču (1627–1783). In: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 14. (1986) 131–136.

Lukácsi, 1997

Lukácsi Márk: Vajda Sámuel élete és irodalmi munkássága. Pannonhalma, 1997.

Lukinich, 1927

Lukinich Imre: A Bethleni gróf Bethlen-család története. Budapest, 1927.

Lüdin, 1965

Lüdin, Maja: Die Leibgarden am Wiener Hof. Wien, 1965. (Dissertation)

M. Varga, 2020

M. Varga Benedek: Making Maria Theresia 'King' of Hungary. In: The Historical Journal 2020. 1–22.

Mainka, 1997

Mainka, Peter: Die Erziehung der adligen Jugend in Brandenburg-Preußen. Curriculare Anweisungen Karl Abrahams von Zedlitz und Leipe für die Ritterakademie zu Liegnitz. Würzburg, Verein für Geschichte Schlesiens, 1997.

Marczali, 1987

Marczali Henrik: Mária Terézia. Budapest, Terra Maecenas, 1987. (Reprint)

Marczali, 1999

Marczali Henrik: A magyar nemzet története. 14. kötet. (Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszig, 1711–1815). Szeged, Kassák Könyv- és Lapkiadó, 1999. (Reprint)

Markó, 1944

Markó Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Budapest, Athenaeum, 1944.

Martens, 1996

Martens, Wolfgang: Der patriotische Minister. Fürstendiener in der Literatur der Aufklärungszeit. Weimar–Köln–Wien, Böhlau, 1996.

Mat'a, 2003

Mat'a, Petr: Der Adel aus den böhmischen Ländern am Kaiserhof 1620–1740. Versuch, eine falsche Frage richtig zu lösen. In: Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740). Hrsg. Bůžek, Václav – Král, Pavel. České Budějovice, 2003. (Opera historica 10.) 191–203.

Mat'a, 2019/a

Mat'a, Petr: Die Habsburgermonarchie. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 30–62.

Mat'a, 2019/b

Mat'a, Petr: Die Böhmisches (Hof-)Kanzlei. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 461–488.

Matsch, 1986

Matsch, Erwin: Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920. Wien, Böhlau, 1986.

Matsche, 1981

Matsche, Franz: Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI. Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils“. Berlin–New York, de Gruyter, 1981. (Beiträge zur Kunstgeschichte Bd. 16.)

Maurer, 1887

Maurer, Joseph: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck, Rauch, 1887.

Maurer, 2013/a

Maurer, Maximilian: Das Hofquartierwesen am Wiener Hof in der Frühen Neuzeit. Wien, 2013. (Magisterarbeit, Universität Wien)

Maurer, 2013/b

Maurer, Maximilian: Personalentscheidungen im Spannungsfeld zwischen Verfahren und Willkür am Beispiel des Hofquartiermesteramtes. In: Kubiska-Scharl, Irene – Pölzl, Michael: Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765. Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle. Wien, Studien Verlag, 2013. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 58.) 181–192.

Mayer, 1888

Mayer, Anton: Geschichte der Ständischen Akademie in Wien. Wien, 1888.

Mayer, 1915

Mayer, Theodor: Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Regierung Maria Theresias. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. IX. (1915) Ergänzungsband. Innsbruck, 178–395

Málnási, 1929

Málnási Ödön: Erdődi Gróf Pálffy János nádor. Erdődi Gróf Pálffy Pál Ferenc előszavával. Eger, 1929.

Málnási, 1933

Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. (1672–1732.) Kalocsa, 1933.

Mályusz, 1994

Mályusz Elemér: Bessenyei György múzsájáról, Grass Frigyesnérről. In: Irodalomtörténeti Közlemények 98. (1994) 62–67.

Mályusz, 2002

Mályusz Elemér: Magyarország története a felvilágosodás korában. (Szerkesztette és az utószót írta Soós István) Budapest, Osiris, 2002. (Millenniumi Magyar Történelem)

Márk, 1917

Márk László: A királyi tanács átalakulása és története 1526 után. In: Századok 51. (1917) 472–493., 577–602.

März, 1949

März, Adolf L.: Die Entwicklung der Adelserziehung vom Rittertum bis zu den Ritterakademien. Wien, 1949. (Dissertation)

Melton, 2001

Melton, James Van Horn: The Rise of the Public in Enlightenment Europe. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. (New approaches to european history)

Menčík, 1899

Menčík, Ferdinand: Beiträge zur Geschichte der kaiserlichen Hofämter. In: Archiv für österreichische Geschichte 87. (1899) 447–563.

Merényi-Metzger, 2016/a

Merényi-Metzger Gábor: Batsányi János és Baumberg Gabriella életrajzának anyakönyvi forrásai. In: Irodalomtörténeti Közlemények 120. (2016) 528–530.

Merényi-Metzger, 2016/b

Merényi-Metzger Gábor: Gróf Kálnoki Sámuel halálának és temetésének bécsi anyakönyvi forrásai. In: Korunk 27. (2016) 4. 110–112.

Merényi-Metzger, 2016/c

Merényi-Metzger Gábor: II. Apafi Mihály, Bethlen Katalin és Bethlen Miklós halálának anyakönyvi forrásai. In: Erdélyi Múzeum 78. (2016) 116–124.

Meskó, 1894

Felső-kubini Meskó Márton: A felső-kubini Meskó család leszármazása és történeti emlékei. Mezőberény, 1894.

Mészáros, 2012

Mészáros Kálmán: A szatmári béke aláírói és további sorsuk. In: Századok 146. (2012) 4. 887–911.

Mikoletzky, 1952

Mikoletzky, Hanns Leo: Hofreisen unter Kaiser Karl VI. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 60. (1952) 265–285.

Mikoletzky, 1956

Mikoletzky, Hanns Leo: Der Haushalt des kaiserlichen Hofes zu Wien (vornehmlich im 18. Jahrhundert). In: Carinthia I. 146. (1956) 658–683.

Mikó–Pálffy, 2002

Mikó Árpád – Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. (16–17. század). In: Művészettörténeti Értesítő 51. (2002) 107–172.

Miskolczy, 1914

Miskolczy István: Bajtay J. Antal. h. n. 1914.

Morvay, 1903

Morvay Győző: Galánthai gróf Fekete János, 1741–1803. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1903.

Motley, 1990

Motley, Mark: Becoming a French Aristocrat. The Education of the Court Nobility, 1580–1715. New Jersey, Princeton University Press, 1990.

Mód, 1951

Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. 6. kiadás. Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1951.

Móricz, 2017

Móricz Péter: Batthyány Lajos élete – halotti beszédei tükrében. In: Batthyány Lajos nádor. Szerk. Móricz Péter. Körmend, Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, 2017. 11–34.

Müller, 1889

Müller, Georg: Ein Versuch zu Gründung einer Ritterakademie in Dresden (1674). In: Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 10. (1889) 43–57.

Mraz, 1979

Mraz, Gerda und Gottfried: Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten. München, Süddeutscher Verlag, 1979.

Mraz, 1994

Mraz, Gottfried: Das Palais der Ungarischen Hofkanzlei 1747–1848. In: Das Ungarische Palais in Wien. Die Botschaft der Republik Ungarn. Aufsätze von Perger Richard, Gottfried Mraz, Lajos Gecsényi. Hrsg. Gecsényi, Lajos. Győr, 1994. 38–110.

Mraz, 2001

Mraz, Gerda: Johann Baptist Skall – Geschichte, Administration und Einrichtung der königlich ungarischen adeligen Leibgarde, In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Hrsg. Gürtler, Wolfgang. Eisenstadt, 2001. 239–252.

Mraz–Galavics, 1999

Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy. Hrsg. Mraz, Gerda – Galavics, Géza. Wien, Böhlau, 1999.

Mraz–Schlag, 1980

Maria Theresia als Königin von Ungarn: Ausstellung: Schloss Halbturn, 15. Mai – 26. Oktober 1980. Hrsg. Mraz, Gerda – Schlag, Gerald. Eisenstadt, 1980.

Mühlberger–Niederkorn–Bruck, 2010

Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren. 14.–16. Jahrhundert. Hrsg. Mühlberger, Kurt – Niederkorn–Bruck, Meta. Wien–München, Böhlau, Oldenbourg, 2010. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 56.)

Nagy, 1857–1868

Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. köt. Pest, 1857–1868.

Nagy, 1971

Nagy István: A Magyar Kamara 1686–1848. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 3.)

Nagy, 2012

Nagy János: Esterházy Imre alakja az 1728–29. évi országgyűlés pasquillusai-ban. In: FONS 19. (2012) 2. 201–221.

Nagy, 2015

Nagy István: A magyar kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1528–1686. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 11.)

Nagy, 2019

Nagy János: Idősebb Brunszvik Antal közéleti karrierjének vázlata. In: Századok 153. (2019) 1101–1122.

Nagy, 2020

Nagy János: Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen. Budapest, 2020. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából; Acta Historica Societatis De Alexandro Mika Nominatae Series III. 1.)

Neuhaus, 1997

Neuhaus, Helmut: Das Reich in der frühen Neuzeit. München, Oldenbourg, 1997. (Enzyklopädie deutscher Geschichte Bd. 42.)

Noflatscher, 2004

Noflatscher, Heinz: „Ordonnances de l’hôtel”, Hofstaatsverzeichnisse, Hof- und Staatskalender. In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas. Wien–München, Oldenbourg, 2004. (MIÖG Ergänzungsband 44.) 59–75.

O’Malley, 2006

O’Malley, John W.: Az első jezsuiták. Budapest, Szent István Társulat, 2006.

Oppl–Scheutz, 2018

Oppl, Ferdinand – Scheutz, Martin: Die Transformation des Wiener Stadtbildes um 1700. Die Vogelschau des Bernhard Georg Andermüller von 1703 und der Stadtplan des Michel Herstal de la Tache von 1695/97. Wien, Böhlau, 2018. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband Bd. 61.)

Oross, 2014

Oross András: A magyarországi kamarai rendszer változásai a török kiűzésétől Mária Terézia uralkodásáig. In: Századok 148. (2014) 1157–1170.

Oross, 2019

Oross András: Európa GÉniusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736). Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, 2019. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok)

Ortlieb, 2019

Ortlieb, Eva: Der Geheime Rat (bis 1612). In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hochedlinger, Michael – Mat’a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) Bd. I. 423–430.

Osterloh, 1970

Osterloh, Karl-Heinz: Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Lübeck, Hamburg, Matthiesen, 1970. (Historische Studien Bd. 409.)

Ötvös, 1987

Ötvös Péter: Egy főúri könyvtár 1772-ből. In: Magyar Könyvszemle 103. (1987) 1–9.

Papp, 2011

Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Kolozsvár, 2011. (Erdélyi tudományos füzetek 273.)

Papp, 2015

Papp Kinga: Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben. Kolozsvár, 2015. (Erdélyi tudományos füzetek 284.)

Paskovits, 1914

Paskovits, Emil: Die erste Arciërenleibgarde Seiner Majestät des Kaisers und Königs. Ein Rückblick auf ihre 150jährige Geschichte. Wien, 1914.

Pálffy, 2002

Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 307–331.

Pálffy, 2003

Pálffy, Géza: Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit. (Eine Skizze) In: Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740). Hrsg. Bůžek, Václav – Král, Pavel. České Budějovice, 2003. (Opera historica 10.) 133–152.

Pálffy, 2004

Pálffy Géza: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. In: Levéltári Közlemények 75. (2004) 47–63.

Pálffy, 2009

Pálffy, Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. In: Századok 143. (2009) 853–882.

Pálffy, 2011

Pálffy Géza: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata família Magyarországon. In: Történelmi Szemle 53. (2011) 63–84.

Pálffy, 2012

Pálffy Géza: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tisz-

- teletére. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. (Seculum historiae Debreceniense 9.) 177–191.
- Pálffy, 2015
Pálffy Géza: A szakítások és a kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. In: Történelmi Szemle 57. (2015) 51–65.
- Pálffy, 2016
Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet 2016. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
- Pečar, 2003/a
Pečar, Andreas: Die Ökonomie der Ehre. Höfischer Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740). Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003. (Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. 5. Studien zur Geschichte, Literatur und Kunst)
- Pečar, 2003/b
Pečar, Andreas: Favorit ohne Geschäftsbereich. Johann Michael Graf von Althann (1679–1722) am Kaiserhof Karls VI. In: Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Kaiser, Michael – Pečar, Andreas. Berlin, Duncker & Humblot, 2003. (Zeitschrift für historische Forschung, Beihefte Bd. 32) 331–344.
- Pečar, 2007
Pečar, Andreas: Schloßbau und Repräsentation. Zur Funktionalität der Adel-palais in der Umgebung des Kaiserhofes in Wien (1680–1740). In: Die Kunst der Mächtigen und die Macht der Kunst: Untersuchungen Zu Mäzenatentum Und Kulturpatronage. Hrsg. Tauber, Christine – Süßmann, Johannes – Oevermann, Ulrich. Berlin, Akademie-Verlag, 2007. (Wissenskultur und Gesellschaftlicher Wandel Bd. 20.)
- Pemmer, 1969
Pemmer, Hans: Alt-Wiener Gast- und Vergnuegungs-Staetten. Wien, 1969.
- Peper, 2010
Peper, Ines: Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700. Wien–München, Böhlau, 2010. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 55.)
- Peres, 2013
Peres Zsuzsanna: Az osztrák császári udvarban szolgáló magyar udvarhölgyek házassági szerződésai. In: Jogtörténeti Szemle 15. (2013) 3–4. 42–48.
- Peres, 2014
Peres Zsuzsanna: A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon. Pécs, Publikon, 2014.

Perger, 1994/a

Perger, Richard: Das Palais Esterházy in der Wallnerstraße zu Wien. Wien, Franz Deuticke, 1994. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 27.)

Perger, 1994/b

Perger, Richard: Vorgängerbauten der ungarischen und siebenbürgischen Hofkanzleigebäude. In: Das Ungarische Palais in Wien. Die Botschaft der Republik Ungarn. Aufsätze von Richard Perger, Gottfried Mraz, Lajos Gecsényi. Hrsg. Gecsényi, Lajos. Győr, 1994. 7–37.

Petrák, 1949

Petrák Mihály: Acsády Ádám veszprémi püspöksége 1725–1744. Veszprém, 1949. (A veszprémi egyházmegye multjából 13.)

Péter, 2008

Péter Katalin: Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század. Budapest, L'Harmattan, 2008. (Múltidéző Zsebkönyvtár)

Pils, 2004

Pils, Susanne C.: Bestimmte Männlichkeit. Überlegungen zur Erziehung adeliger Knaben im 17. und 18. Jahrhundert. In: Studien zur Wiener Geschichte 60. (2004) 275–285.

Pircher, 1984

Pircher, Wolfgang: Verwüstung und Verschwendung. Adeliges Bauen nach der zweiten Türkenbelagerung. Wien, Franz Deuticke, 1984. (Forschung und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 14.)

Polleroß, 2000

Polleroß, Friedrich: Des Kaysers Pracht an seinen Cavalliers und hohen Ministern. Wien als Zentrum aristokratischer Repräsentation um 1700. In: Polen und Österreich im 18. Jahrhundert. Hrsg. Leitsch, Walter. Warschau, Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000. 95–122.

Polleroß, 2010

Polleroß, Friedrich: Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706). Petersberg, Imhof, 2010.

Polgár, 1997

Polgár Marianna: Katolikus főúr protestáns egyetemen. Festetics Pál lipcsei tanulmányai 1741–43. In: Iskola és társadalom. Szerk. Sasfi Csaba. Zalaegerszeg, 1997. (Zalai Gyűjtemény 47.) 79–88.

Polgár, 2004

Polgár Marianna: Karrier a felvilágosodás korában. Festetics Pál (1722–1782) hivatali pályája Mária Terézia korában. Budapest, 2004. (Disszertáció)

Polgár, 2018

Polgár Marianna: Karrier Mária Terézia korában. Festetics Pál hivatali pályája. Riga, GlobeEdit, 2018.

Poór, 2006

Poór János: Az osztrák örökösödési háború. Budapest, Maecenas, 2006.

Pözl, 2013

Pözl, Michael: Der Witwenstand von fünf Kaiserinnen am Wiener Hof (1637–1750). In: Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen. Hrsg. Fazekas, István – Scheutz, Martin – Szabó, Csaba – Winkelbauer, Thomas. Wien, 2013. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. 7.) 51–70.

Pruzsinszky, 1990

Pruzsinszky Sándor: Ürményi József. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. (A múlt magyar tudósai)

Pusztai, 2014

Pusztai Gábor: A nem létező Jelky András. Fikció és valóság a világhíró bajai szabólegény történetéről. In: Alföld 65. (2014) 1. 72–85.

R. Várkonyi, 2005

R. Várkonyi Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 60–113.

R. Várkonyi, 2011

R. Várkonyi Ágnes: Esélyek és alternatívák a szatmári béketárgyaláson. In: Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 985–1013.

R. Várkonyi, 2012

R. Várkonyi Ágnes: Végig nem vitt viták. A szatmári béke a történetírásban. In: Századok 146. (2012) 763–797.

R. Várkonyi–Székely, 1987

Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Székely Júlia. Budapest, Gondolat, 1987.

Radlecker, 1950

Radlecker, Kurt: Gottfried van Swieten. Eine Biographie. Wien, 1950. (Dissertation)

Rakuscha, 1981

Rakuscha, Günther: Die Leibgarden am österreichischen Herrscherhof. Wien, 1981. (Dissertation)

Rausch, 1949

Rausch, Wilhelm: Die Hofreisen Karl VI. Wien, 1949. (Dissertation)

Rauscher, 2019

Rauscher, Peter: Die Hofkammer im 16. Jahrhundert. In: Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Hoched-

- linger, Michael – Mat'a, Petr – Winkelbauer, Thomas. Wien, Böhlau, 2019. (MIÖG Ergänzungsband 62.) II. 825–833.
- Regele, 1949
Regele, Oskar: Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. Wien, 1949. (MIÖG Ergänzungsband Bd. 1.)
- Reinalter, 1991
Reinalter, Helmut: Am Hofe Josephs II.. Leipzig, Edition Leipzig, 1991.
- Reinhard, 1998
Reinhard, Wolfgang: Freunde und Kreaturen. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen. In: Freiburger Universitätsblätter 139. (1998) 127–141.
- Rescher, 2016
Rescher, Yasmin-Sybille: Herrschaftssicherung und Ressourcenverteilung am Wiener Hof. Das Obersthofmarschallamt im 17. und 18. Jahrhundert. Wien, 2016. (Dissertation)
- Ridder-Symoens, 1996
Ridder-Symoens, Hilde de: Training and Professionalization. In: Power Elites and State Building. Ed. Reinhard, Wolfgang. Oxford, Clarendon Press, 1996. (Origins of the modern state in Europe 4.) 149–172.
- Rill, 1993
Rill, Bernd: Karl VI.: Habsburg als barocke Großmacht. Graz–Wien–Köln, Styria, 1992.
- Romsics, 2011
Romsics Ignác: Clio bővületében: magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, Osiris, 2011.
- Roosen, 1980
Roosen, William: Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach. In: The Journal of Modern History 52. (1980) 452–476.
- S. Sárdi, 2000
Bécsi utazások. 17–18. századi útinaplók. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: S. Sárdi Margit. Székely László naplóját feldolgozta, jegyzetekkel ellátta és az író életrajzának szerzője: Németh S. Katalin. Budapest, Tertea, 2000. (Hungarica varietas)
- Sas, 2002
Sas Ágnes: Főúri zenei intézmények, arisztokrata mecénások a 18. századi Magyarországon. In: Zenetudományi dolgozatok, 2001–2002. Budapest, 2002. 171–234.
- Scheutz, 2009
Scheutz, Martin: Glaubenswechsel als Massenphänomen in der Habsburgermonarchie im 17. und 18. Jahrhundert: Konversionen bei Hof sowie die „Bekehrung“ der Namenlosen. In: Geheimprotestantismus und evangelische

Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert). Hrsg. Leeb, Rudolf – Scheutz, Martin – Weigl, Dietmar. Wien–München, Böhlau, Oldenbourg, 2009. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 51.) 431–55.

Scheutz, 2011/a

Scheutz, Martin: Der Wiener Hof und die Stadt Wien im 20. Jahrhundert. Die Internalisierung eines Fremdkörpers. Weitra, Verlag Bibliothek der Provinz, 2011. (Enzyklopädie des Wiener Wissens Bd. 10.)

Scheutz, 2011/b

Scheutz, Martin: Injurien, Rebellion und doch auch das feuchtfrohliche Vorzimmer der Macht. Wirtshäuser als Orte der Kommunikation in der Frühen Neuzeit. In: Die Stadt als Kommunikationsraum. Reden, Schreiben und Schauen in Großstädten des Mittelalters und der Neuzeit. Hrsg. Becker, Irmgard. Ostfildern, Thorbecke, 2011. (Stadt in der Geschichte Bd. 36.) 159–190.

Scheutz, 2015

Scheutz, Martin: Die Elite der hochadeligen Elite. Sozialgeschichtliche Rahmenbedingungen der obersten Hofämter am Wiener Kaiserhof im 18. Jahrhundert. In: Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise. Hrsg. Ammerer, Gerhard – Lobenwein, Elisabeth – Scheutz, Martin. Innsbruck, Studien Verlag, 2015. (Querschnitte Bd. 28.) 141–194.

Scheutz–Wührer, 2007

Scheutz, Martin – Wührer, Jakob: Dienst, Pflicht, Ordnung und „gute policy“. Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und im 18. Jahrhundert. In: Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung. Hrsg. Pangerl, Irmgard – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas. Wien, Studien Verlag, 2007. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 47.; Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich Bd. 31.) 15–228.

Scheutz–Wührer, 2011

Scheutz, Martin – Wührer, Jakob: Zu Diensten Ihrer Majestät: Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof. Wien, Böhlau, 2011. (Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 6.)

Schindling, 1995

Schindling, Anton: Die protestantischen Universitäten im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation im Zeitalter der Aufklärung. In: Universitäten und Aufklärung. Hrsg. Hammerstein, Notker. Göttingen, Wallstein Verlag, 1995. (Das achtzehnte Jahrhundert: Supplementa Bd. 3.) 9–20.

Schlöss, 1979

Schlöss, Erich: Das Theresianum. Ein Beitrag zu Bezirksgeschichte der Wieden. Wien, 1979. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte)

Schneider, 2005

Schneider, Christine: Kloster als Lebensform. Der Wiener Ursulinenkonvent in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (1740–1790). Wien, Böhlau, 2005. (L'HOMME Schriften, Bd. 11)

Schönberger, 1963

Schönberger, Astrid: Johann Joseph Fürst Khevenhüller-Metsch. Sein Leben, seine Tätigkeit bei Hofe. Wien, 1963. (Dissertation)

Schönburg–Hartenstein–Zedinger, 2004

Schönburg–Hartenstein, Johanna – Zedinger, Renate: Jean-Baptiste Brequin (1712–1785). Ein Wissenschaftler aus Lothringen im Dienst des Wiener Hofes. Wien, Deuticke, 2004. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte. Publikationsreihe des Vereins für Geschichte der Stadt Wien Bd. 42.)

Schwarz, 1890

Schwarz, Johann: Geschichte der k. k. Theresianischen Akademie von ihrer Gründung bis zum Curatorium Sr Excellenz Anton Ritter von Schmerling, 1746–1865. Wien, 1890.

Schwarz, 1897

Schwarz, Johann: Geschichte der Savoy'schen Ritter-Akademie in Wien vom Jahre 1746 bis 1778. Wien, 1897.

Schwarz, 1903

Johann Schwarz: Die niederen und höheren Studien an der k. k. Theresianischen Akademie in Wien. I. In: Jahres-Bericht des Gymnasiums der k. k. Theresianischen Akademie in Wien. Wien, 1903. 1–28.

Sebők, 2012

Sebők Richárd: Hivatali pályafutások a 18. századi Királyi Kúrián. In: Politikai elit és politikai kultúra a 18. századi végi Magyarországon. Szerk. Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó 2012. 15–50.

Sedlmayr, 1938

Sedlmayr, Hans: Die politische Bedeutung des deutschen Barock: Der Reichsstil. In: Festschrift für Heinrich von Srbik. München, Bruckmann, 1938. 126–140.

Seidler, 2016

Seidler, Andrea: Zur Entwicklung des Wiener Zeitschriftenwesens in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Österreichische Mediengeschichte. Bd. 1.: Von den frühen Drucken zur Ausdifferenzierung des Mediensystems (1500 bis 1918). Hrsg. Karmasin, Matthias – Oggolder, Christian. Wiesbaden, Springer VS, 2016. 139–165.

Seitschek, 2018

Seitschek, Stefan: Die Tagebücher Kaiser Karl VI. Zwischen Arbeitseifer und Melancholie. Wien, Verlag Berger, 2018.

Serfőző, 2017/a

Serfőző Szabolcs: A gyermek II. József magyar ruhás képmásai. In: Tanulmányok Budapest múltjából 43. (2017) 21–45.

Serfőző, 2017/b

Serfőző Szabolcs: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában. In: Rubicon 28. (2017) 1–2. 48–71.

Serfőző, 2021

Serfőző Szabolcs: Az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának magyar történeti tárgyú pannói 1756/1758-ból. In: Művészettörténeti Értesítő 70. (2021) (Megjelenés alatt)

Siebers, 2002

Siebers, Winfried: Von der repräsentativen zur aufgeklärten Kavalierstour? Reflexion und Kritik adlig-fürstlichen Reisens in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Europareisen politisch-sozialer Eliten im 18. Jahrhundert. Theoretische Neuorientierung – kommunikative Praxis – Kultur- und Wissenstransfer. Hrsg. Rees, Joachim – Siebers, Winfried – Tilgner, Hilmar – Frank, Christoph. Berlin, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2002. (Aufklärung und Europa : Schriftenreihe des Forschungszentrums Europäische Aufklärung Bd. 6.) 25–39.

Sienell, 2001

Sienell, Stefan: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt, Lang, 2001. (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs Bd. 17.)

Sienell, 2004

Sienell, Stefan: Die Protokolle zentralstaatlicher politischer Ratskollegien (1527–1742/60). In: Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas. Wien–München, Oldenbourg, 2004. (MIÖG Ergänzungsband 44.) 120–127.

Smíšek, 2013

Smíšek, Rostislav: Die Heiratsstrategien der Fürsten zu Schwarzenberg 1600 bis 1750. Rostislav Smíšek. In: Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850. Hrsg. Asch, Ronald G. – Bůžek, Václav – Trugenberg, Volker. Stuttgart, Kohlhammer, 2013. (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg Reihe B, Forschungen Bd. 191.) 127–154.

Sommer-Mathis, 1992

Sommer-Mathis, Andrea: Die Tänzer am Wiener Hofe im Spiegel der Obersthofmeisteramtsakten und Hofparteienprotokolle bis 1740. Wien, 1992. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband 11.)

Soós, 1995–1996

Soós Ferenc: Lippai György és a pozsonyi pénzverde. In: Numizmatikai Közöny 94–95. (1995–1996) 39–47.

Soós, 2010

Soós István: Testőrélet a 18. században. In: História 32. (2010) 5. 7–8.

Spielman, 1993

Spielman, John Philip: The city & the crown: Vienna and the imperial court 1600–1740. West Lafayette, Purdue University Press, 1993. (Central European Studies)

Štibraná, 2006

Štibraná, Ingrid: Die blauen Damen. Konvikt für adelige Mädchen beim Orden Notre Dame in Bratislava und Porträts dessen Absolventinnen aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen. Hrsg. Cerman, Ivo – Velek, Luboš. München, Peter Lang, 2006. (Studien zum mitteleuropäischen Adel Bd. 1.) 117–141.

Stollberg-Rilinger, 2001

Stollberg-Rilinger, Barbara: Rang vor Gericht. Zur Verrechtlichung sozialer Rangkonflikte in der frühen Neuzeit. In: Zeitschrift für Historische Forschung 28. (2001) 385–418.

Stollberg-Rilinger, 2007

Stollberg-Rilinger, Barbara: Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation. Vom Ende des Mittelalters bis 1806. 3. München, C. H. Beck, 2007. (Beck'sche Reihe Bd. 2399.)

Stollberg-Rilinger, 2017

Stollberg-Rilinger, Barbara: Maria Theresia. Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie. München, C. H. Beck, 2017.

Stöckelle, 1982

Stöckelle, Angela: Taufzeremoniell und politische Patenschaften am Kaiserhof. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 90. (1982) 4. 271–337.

Strada, 1940

Strada Ferenc: Izdenczy József, az Államtanács első magyar tagja. In: A Gróf Klebelsberg Kúnó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Budapest, 1940. 54–149.

Strebl, 1936

Strebl, Laurenz: Die ständische Akademie in Wien (1682–1749). Wien, 1936. (Dissertation)

Strobl, 1908

Strobl, Eduard, Ritter von Albeg: Das Obersthofmarschallamt Sr. k.u.k. Apostol. Majestät. Auf urkundl. Grundlage. Innsbruck, Wagner, 1908. (Forschungen zur inneren Geschichte Oesterreichs Bd. 4.)

Svoboda, 1894

Svoboda, Johann: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1894. Bd. I.

Szabo, 1994

Szabo, Franz A. J.: Kaunitz and enlightened absolutism, 1753–1780. Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Szabo, 2003

Szabo, Franz A. J.: Favorit, Premierminister oder „drittes Staatsoberhaupt“? Der Fall des Staatskanzlers Wenzel Anton Kaunitz. In: Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Kaiser, Michael – Pečar, Andreas. Berlin, Duncker & Humblot, 2003. (Zeitschrift für historische Forschung Beiheft 32.) 345–362.

Szabó, 1989

Szabó Péter: A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány. Budapest, Magvető Kiadó, 1989.

Szabó, 2018

Szabó András Péter: A költő három élete – gondolatok Gyöngyösi István leveleinek és iratainak kiadása kapcsán. In: Irodalomtörténeti Közlemények 122. (2018) 649–678.

Szakály, 2003

Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756–1824). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003.

Szádeczky, 1900

Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése és a mádэфalvi veszedelem. In: Századok 34. (1900) 197–220.; 4. 326–348.

Szántay, 1996

Szántay Antal: Könyvtárosok és történetírók. Angelo Gabriele kormányzati tervzetétől II. József reformjaiig. In: Történelmi Szemle 38. (1996) 45–61.

Szántay, 2014

Szántay Antal: II. József kerületi biztosai. In: Századok 148. (2014) 1171–1185.

Szántay, 2016

Szántay Antal: „Életünket és vérünket, de zabot nem”. A Habsburg állami pénzügyek és Magyarország a 18. században. In: Válság – Kereskedelem. Szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka. Budapest, 2016. (Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2016.) 113–129.

Szekfű, 1924

Szekfű Gyula: A házi, udvari és állami levéltár Bécsben (I. közlemény). In: Levéltári Közlemények 2. (1924) 18–54.

Szekfű, 1935

Szekfű Gyula: Magyar történet. A tizennyolcadik század. Budapest, 1935. IV.

Szelestei Nagy, 1983

Szelestei Nagy László: 18. századi tudósvilág III. Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és a magyarországi tudós társaság ügye (1763–1776). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Budapest, 1983.

Szelestei Nagy, 1997

Szelestei Nagy László: Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban (Rekreációs diárium töredéke). In: Irodalomtörténeti Közlemények 101. (1997) 146–158.

Szemethy, 2020

Szemethy Tamás: Katonabárók és hivatalnok grófok. Új arisztokraták a 18. századi Magyarországon. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.

Szentkláray, 1885

Szentkláray Jenő: Gróf Niczky Kristóf életrajza. Budapest, 1885. (Magyar Helikon 2.)

Szepessy, 2015

Szepessy Péter: Az integráció fogalmi problémái rendszerelméleti megközelítésben. In: Szellem és tudomány 6. (2015) 1–2. 84–99.

Szibler, 2009

Szibler Gábor: Egy alig ismert országos méltóság és sárvári birtokos a 17. századból. Trakostyáni gróf Draskovich Miklós. In: Honismereti Híradó 27. (2009) 1–2. 3–47.

Szijártó, 2008

Szijártó, István: The Rákóczi Revolt as a Successful Rebellion. In: Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956. Ed. Péter, László – Rady, Martin. London, Hungarian Cultural Centre, 2008. (Studies in Russia and Eastern Europe 3.) 67–76.

Szijártó, 2010

Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Keszthely, Balaton Akadémia, 2010.

Szijártó, 2017/a

Az indigenák. Szerk. Szijártó M. István. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017.

Szijártó, 2017/b

Szijártó M. István: Emberek és struktúrák a 18. századi Magyarországon. A politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben. Budapest, 2017. (Akadémiai doktori értekezés)

Szijártó, 2019

Szijártó M. István: A „professzionális” hivatalnokok tereziánus nemzedéke és a „bürokraták” hatalomátvétele. In: Századok 153. (2019) 1189–1206.

Szilágyi, 1993

Szilágyi Márton: Adalékok egy magyar testőr bécsi kapcsolataihoz (Egy Barcsay-levél tanulságai). In: Magyarok Bécsben – Bécsről. Tanulmányok az osztrák–magyar művelődési kapcsolatok köréből. Szerk. Fried István. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1993. 26–53.

Szilágyi, 2014

Szilágyi, Márton: Ein ungarischer Schriftsteller im thesesianischen Wien: Georg Bessenyei. In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den Ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hrsg. Zsuzsanna Cziráki et al. Wien, 2014. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. 10.) 287–294.

Szirmay, 2005

Szirmay Gábor: A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története. Debrecen, 2005. (Régi magyar családok 4.)

Takáts, 1906

Takáts Sándor: A Magyar és az Erdélyi Udvari Kancelláriák palotái Bécsben. In: Századok 40. (1906) 781–812.

Takáts, 1943

Takáts Endre: Gróf Nádasdy László csanádi püspök (1662–1729). Szeged, 1943. (Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből 2.)

Telesko, 2012

Maria Theresia. Ein europäischer Mythos. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2012.

Tibenský, 1985

Tibenský, Ján: A királynő könyvtárosa. Adam František Kollár élete és művei. Bratislava, Madách, 1985.

Tobler, 2005

Tobler, Felix: Az Esterházy-család birodalmi hercegi méltósága. In: Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra. Az Esterházy család. Szerk. Czoma László. Keszthely, Helikon Kastélmúzeum, 2005. 38–51.

Topka, 1954

Topka, Rosina: Der Hofstaat Kaiser Karl VI. Wien, 1954. (Dissertation)

Tóth, 2011

Tóth Ferenc: Hadik András az 1737–1739-es török háború katonai iskolájában. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 124. (2011) 157–170.

Tóth, 2014

Tóth Tamás: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784). Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Kalocsa, 2014.

Többsicke, 1983

Többsicke, Peter: *Höfische Erziehung – Grundsätze und Struktur einer pädagogischen Doktrin des Umgangsverhaltens, nach den fürstlichen Erziehungsinstruktionen des 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Darmstadt, 1983. (Dissertation)

Trócsányi, 1985

Trócsányi Zsolt: Bécs és Erdély, 1741–1745. A Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis. In: *Levéltári Közlemények* 56. (1985) 3–72.

Trócsányi, 1986

Trócsányi Zsolt: Reformok előtt. A Ministerialkonferenz in Rebus Transylvanicis és a Hofcommission, illetve Hofdeputation in Transylvanicis, Banaticis et Illyricis 1745—1751. In: *Levéltári Közlemények* 57. (1986) 189–245.

Trócsányi, 1988/a

Trócsányi Zsolt: Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740. Budapest, 1988. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 8.)

Trócsányi, 1988/b

Trócsányi Zsolt: Erdélyi konferenciák, erdélyi miniszterek. Erdély kormányzatának legfelsőbb irányítása, 1752–1761. In: *Levéltári Közlemények* 59. (1988) 217–290.

Turba, 1913

Die pragmatische Sanktion. Authentische Texte samt Erläuterungen und Übersetzungen. Hrsg. Turba, Gustav. Wien, Schulbücher-Verlag, 1913.

Tusor, 2016

Tusor Péter: Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616. (Mikropolitikai tanulmány). Budapest–Róma, Gondolat, MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2016. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Series I: Collectanea Vaticana Hungariae; I/13.)

Tusor, 2020

Tusor Péter: I. Lipót Szelepcsényi prímás bécsi házának kirablója? – Forráskritika, textuselemzés, archivisztikai és történeti kontextus. In: *Magyar Könyvszemle* 136. (2020) 146–151.

Tuza, 2006

Tuza Csilla: Egy elfeledett 18. századi karrier: Galánthai Fekete György életútja (Vázlat egy készülő életrajzhoz). In: Századok 140. (2006) 1519–1529.

Ugrai, 2014

Ugrai János: A központosítás és a modernizáció ellentmondásai. A bécsi állami (uralkodói) oktatáspolitikai megszületése a 18. század második felében. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2014. (Oktatás és Társadalom 18.)

Ugry, 2014

Ugry Bálint: A megismerés és az információszerzés új útjain: magyarok kora újkori európai utazásainak forrásai és jelentőségük az információtörténeti kutatások számára. In: Új jel-kép: kommunikáció, közvélemény, média. [URL: http://communicatio.hu/jelkep/2014/3/ugry_balint.htm, utolsó letöltés 2020. 11. 09.]

Ugry, 2015

Ugry Bálint: Esterházy Pál nádor és Esterházy József tumbája a kismartoni családi kriptában. In: Ars Hungarica 41. (2015) 91–101.

Unger, 1907

Unger A. Barnabás: Denis Mihály élete és munkái. Budapest, 1907.

Urrisk-Obertyński, 2004

Urrisk-Obertyński, Ralf M.: Die k. u. k. Leibgarden am österreichisch-ungarischen Hof 1518–1918. Graz, Weishaupt, 2004.

Varga, 2007

Varga Júlia: Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. század közepétől a 19. század közepéig. Budapest, 2007. (PhD-disszertáció)

Vámos, 2012

Vámos András: A távollévők követői a 18. századi országgyűléseken. In: Politikai elit és politikai kultúra a 18. századi végi Magyarországon. Szerk. Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 51–75.

Várkonyi, 2007

Várkonyi Gábor: Wesselényi Ferenc nádorra választása. In: Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2007. 87–110.

Veress, 2016

A Pejacevich család našicei ágának művészeti öröksége. Likovna baština našičke grane obitelji Pejačevića. Szerk. Veress Ferenc. Sopron, 2016.

Viskolcz, 2009

Viskolcz Noémi: Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században. In: Művészettörténeti Értesítő 58. (2009) 245–269.

Viskolcz, 2015

Viskolcz Noémi: Esterházy Anna Júlia (1630–1669). In: Századok 149. (2015) 873–903.

Vocelka, 2004

Vocelka, Karl: Österreichische Geschichte 1699–1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat. Wien, Ueberreuter, 2004. (Österreichische Geschichte)

Wagner-Rieger, 1957

Wagner-Rieger, Renate: Das Wiener Bürgerhaus des Barock und Klassizismus. Wien, Hollinek, 1957. (Österreichische Heimat Bd. 20.)

Walleshausen, 2002

Walleshausen, Gyula: Der Unterricht in Landwirtschaftslehre am Theresianum in Wien. Ludwig Mitterpacher und seine ungarischen Eleven (1773–1777). In: Ratio Educationis. Hrsg. Rathmann, János. Gödöllő, Magyar Tudományos Akadémia, 2002. 54–60.

Walleshausen, 2008

Walleshausen Gyula: Denis professzor és tanítványa, Festetics György. In: Könyvtári Figyelő 54. (2008) 64–74.

Walter, 1951

Walter, Friedrich: Männer um Maria Theresia. Wien, Holzhausen, 1951.

Wandruszka, 1965

Wandruszka, Adam: Leopold II. Erzherzog von Österreich, Grossherzog von Toskana, König von Ungarn, Römischer Kaiser 1747–1792. Wien, Herold, 1965. Bd. I–II.

Waniek, 1931

Waniek, Ernestine: Die Wiener Beamtenwohnung zur Zeit Maria Theresias. Wien, 1931. (Dissertation)

Weigl, 1991

Weigl, Andreas: Gaststätten. Zur Ökonomie der Gesellschaft. In: Wien. Wirtschaftsgeschichte 1740–1938. Hrsg. Chaloupek, Günther – Eigner, Peter – Wagner, Michael. Wien, Jugend und Volk, 1991. (Geschichte der Stadt Wien Bd. V.) 1039–1131.

Weiss, 1979

Weiss, Michael OFM: Die Geschichte des Franziskanerklosters zum Hl. Michael in Eisenstadt. Eisenstadt, Mansukript, 1979.

Wellmann, 1940–1941

Wellmann Imre: Rendi állás és hivatali rang XVIII. század eleji kormányhatóságokban. In: Levéltári Közlemények 18–19. (1940–1941) 250–303.

Wellmann, 1941/a

Barokk és felvilágosodás. Szerk. Wellmann Imre. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1941. (Magyar Művelődéstörténet IV.)

Wellman, 1941/b

Wellmann Imre: Barokk és felvilágosodás. In: Barokk és felvilágosodás. Szerk. Wellmann Imre. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1941. (Magyar Művelődéstörténet IV.) 5–108.

Wellmann, 1941/c

Wellmann Imre: Az udvari ember. In: Barokk és felvilágosodás. Szerk. Wellmann Imre. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1941. (Magyar Művelődéstörténet IV.) 279–306.

Windisch-Graetz, 1956

Windisch-Graetz, Franz: Urkunden zur Geschichte des Palais Batthyány-Schönborn in Wien. In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 17. (1956) 116–125.

Winkelbauer, 2003

Winkelbauer, Thomas: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Wien, Ueberreuter, 2003. Bd. I–II. (Österreichische Geschichte)

Winkelbauer, 2007

Winkelbauer, Thomas: Territoriale, soziale und nationale Aspekte der Staatsfinanzen der Habsburgermonarchie (vom 16. Jahrhundert bis 1918). In: *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*. Hrsg. Mikulec, Jiří – Polívka, Miloslav. Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, 2007. (Práce Historického ústavu AV ČR 18.) Bd. I. 181–194.

Wirth, 2012

Wirth Lajos: Makó Pál (1723–1796) élete és fizikusi munkássága. URL: http://mek.niif.hu/05300/05392/pdf/Wirth_Fizika_Mako.pdf, utolsó letöltés: 2018. 04. 21.

Wolfsgruber, 1905

Wolfsgruber, Cölestin: Die K. u. K. Hofburgkapelle und die K. u. K. geistliche Hofkapelle. Wien, Mayer, 1905.

Wurzbach, 1856–1891

Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Hrsg. Constantin von Wurzbach. Wien, 1856–1891. Bd. I–LX.

Wührer, 2009

Wührer, Jakob: Ein teilausgebautes Haus ohne Fundament? Zum Forschungsstand des frühneuzeitlichen Wiener Hofes am Beispiel der Organisationsgeschichte. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 117. (2009) 23–50.

Yonan, 2011

Yonan, Michael Elia: Empress Maria Theresa and the politics of Habsburg imperial art. Pennsylvania, University Park, 2011.

Zachar, 1987–1988

Zachar József: III. Károly két háborúja az Oszmán-török birodalom ellen és a magyarok 1716–1718 és 1736–1738. In: Történelmi Szemle, 30. (1987–1988) 155–165.

Zachar, 2004

Zachar József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2004.

Zedinger, 2000

Zedinger, Renate: Die Verwaltung der Österreichischen Niederlande in Wien (1714–1795). Studien zu den Zentralisierungstendenzen des Wiener Hofes im Staatswerdungsprozess der Habsburgermonarchie. Wien, Böhlau, 2000. (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts Bd. 7.)

Zedinger, 2008

Zedinger, Renate: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765): Monarch, Manager, Mäzen. Wien, Böhlau, 2008. (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts Bd. 13.)

Zdeněk, 1975

Pokluda, Zdeněk: Magyarországi nemesek földbirtoklása Cseh- és Morvaországban a XV–XX. században. In: Levéltári Közlemények 46. (1975) 235–277.

Žolger, 1917

Žolger, Ivan Ritter von: Der Hofstaat des Hauses Österreich. Wien, Deuticke, 1917. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien Bd. 14.)

Zykan, 1969

Zykan, Josef: Laxenburg. Wien, Herold, 1969.

Zsámbéky, 2006

Zsámbéky Mónika: A Batthyány hercegek özanyja, Strattmann Eleonóra: egy regényes életút vázlata. In: Vasi szemle 60. (2006) 713–722.

Zsilinszky, 1888

Zsilinszky Mihály: Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Olvasztatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1888. máj. 7-ki ülésén. Budapest, 1888.

FÜGGELÉK

1. A Habsburg-udvartartás magyar (vagy magyar kötődésű) tisztségviselői, 1711–1765

A táblázat a Habsburg-udvartartás magyar nációhoz kötődő tagjainak az adatait tartalmazza az 1711 és 1765 közötti időszakból. A vizsgálat fókuszában elsődlegesen a Magyar Királyságból és az Erdélyi Fejedelemségből származó főnemesek álltak, de ismert személy, illetve magyar név esetén a köznemesi vagy polgári származásúak is bekerültek az alábbi jegyzékbe. A függelék legátfogóbban felhasznált forrásai az udvari kalendáriumok és az állami sematizmusok voltak, amelyek adatait az Irene Kubiska-Scharl és Michael Pözl szerkesztette *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765* című kötet adataival is ellenőriztem, illetve kiegészítettem.¹ Ezen források alapján nagyjából évre pontosan meg lehet határozni az adott udvari tisztségviselő szolgálati idejét, bár kisebb pontatlanságok előfordulhatnak, ha valaki ugyanis az adott évi kalendárium megjelenése után állt munkába, akkor neve csak a következő évi kalendáriumba került be. Az udvarhölgyek és kamarás kisasszonyok esetében a házasság az udvari szolgálat végét jelentette, ezért náluk a házassági szerződésük dátumát is megadtam a lábjegyzetben. A táblázatban az adott tisztségviselő neve mai magyar írásmód szerint áll, de a forrásokban szereplő második keresztnévét és főnemesi címét is feltüntettem, valamint a születési és halálozási év is szerepel. A függelék tartalmazza a tisztségviselő beosztását, az udvartartáson belüli helyét, valamint szolgálati idejét. A szolgálati időt egyéb források, kiváltképp a *Hofparteiprotokolle* kötetek segítségével pontosítottam, ezek hivatkozásai a lábjegyzetekben is szerepelnek (a többi esetben az adott szolgálati évek a kapcsolódó időszak udvari kalendáriumait vagy sematizmusait jelölik). Ha egy személy több pozíciót is betöltött, akkor azt külön sorban jeleztem. Amennyiben egy tisztségviselő szolgálati ideje túlnyúlt a jelen vizsgálat kronológiai keretén, akkor igyekeztem pályáját az 1711 előtti vagy az 1765 utáni időszakban is nyomon követni.

1 Kubiska-Scharl-Pözl, 2013.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
gr. Balassa József (1733–1756)	kamarás	József főherceg udvartartása	1754–1756.
gr. Batthyány Ádám Kajetán (1704–1782)	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1725–1727.
gr. Batthyány Ádám Vencel (1722–1787)	kamarás	József főherceg udvartartása	1751–1753.
gr. Batthyány Antónia ² (1720–1797)	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1741–1743. ³
	főudvarmesternő	Mária Erzsébet főhercegnő udvartartása	1759. 10. 28. – 1760. ⁴
	főudvarmesternő	Izabella hercegnő udvartartása	1761–1763.
gr. Batthyány Károly (1697–1772)	főudvarmester	József főherceg udvartartása	1748. 12. 09. – 1764. 01. 01. ⁵
	<i>Ayo</i>	Károly és Lipót főhercegek udvartartása	1752–1760. ⁶
gr. Batthyány Tódor (1729–1812)	kamarás	József főherceg udvartartása	1754–1757.
gr. Berényi Tamás	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1738–1740.
	nemesi apród	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1741–1743.
gr. Czobor Mária Antónia	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1728. 02. 05. – 1731. ⁷
	kamarás kisasszony	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1731.

² Főudvarmesternőként már Erdődy (szül. Batthyány) Antónia.

³ Házassági szerződése kelt: 1743. 04. 21. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 12. Nr. 95.

⁴ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 25. fol. 191.

⁵ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 19. fol. 424–425.

⁶ ÖStA HHStA HA OMeA ZA Zeremonialprotokolle Bd. 27. fol. 234v; ÖStA HHStA HA OMeA ZA Zeremonialprotokolle Bd. 29. fol. 241r.

⁷ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 12. fol. 15. Házassági szerződése kelt: 1731. 04. 22. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 11. Nr. 56.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
gr. Csáky Anna Franciska (†1728)	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1721–1723. ⁸
gr. Csáky Ferenc (1699–1764)	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1718–1724.
gr. Erdődy Jozefa	udvarhölgy	Vilma Amália császárné udvartartása	1723–1726.
	kamarás kisasszony	Vilma Amália császárné udvartartása	1727–1740.
gr. Erdődy Jozefa (1723–1759)	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1736. 11. 29.– 1737. ⁹
gr. Erdődy Jozefa (1748–1777)	udvarhölgy	Mária Terézia udvartartása	1763. 11. 24.– 1766. ¹⁰
gr. Erdődy Terézia (1745–1782)	udvarhölgy	Mária Terézia udvartartása	1762. 01. 01.– 1762. 10. 05. ¹¹
	kamarás kisasszony	Mária Terézia udvartartása	1762. 10. 06.– 1763. ¹²
	kamarás kisasszony	Izabella hercegnő udvartartása	1762.
gr. Erdődy Terézia (1747–1807)	udvarhölgy	Mária Jozefa császárné udvartartása	1765–1766. ¹³
hg. Esterházy (szül. Marchesin von Desana und Rodi) Anna Margit (1673–1755)	főudvarmesternő	Vilma Amália császárné udvartartása	1727–1740.
gr. Esterházy Eleonóra (1696–1749)	udvarhölgy	Vilma Amália császárné udvartartása	1715. ¹⁴

⁸ Házassági szerződése kelt: 1723. 04. 24. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 13. Nr. 151.

⁹ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 15. 310. Házassági szerződése kelt: 1737. 02. 03. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 12. Nr. 89.

¹⁰ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 28. fol. 374. Házassági szerződése kelt: 1766. 10. 06. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 18. Nr. 325.

¹¹ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 27. fol. 1029.

¹² Házassági szerződése kelt: 1763. 01. 06. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 12. Nr. 86.

¹³ Ő valószínűleg később, nem udvari szolgálata után közvetlenül kötött házasságot gróf Esterházy Jánossal (1750–1778).

¹⁴ Házassági szerződése kelt: 1715. 05. 11. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 28.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
gr. Esterházy Franciska (1699–1772)	udvarhölgy	Vilma Amália császárné udvartartása	1720–1721. ¹⁵
gr. Esterházy Jozefa (1712–1756)	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1732. 04. 07.– 1733. ¹⁶
gr. Esterházy Mária Antónia (1719–1771)	udvarhölgy	Mária Terézia udvartartása	1741. 03.–1743. ¹⁷
gr. Esterházy Terézia (1697–1746)	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1720. 11. 16.– 1725. ¹⁸
	kamarás kisasszony	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1726–1730. ¹⁹
Fáy Tamás	lakáj	VI. Károly udvartartása	1715–1721.
Gyárfás Mátyás (†1777)	komornyik	Mária Terézia udvartartása	1750–1751.; 1764–1765.
	komornyik	Károly főherceg udvartartása	1752–1761.
	komornyik	József főherceg udvartartása	1762–1763.
	magyar herold	I. Ferenc, majd Mária Terézia és II. József közös udvartartása	1760–1766.

¹⁵ Házassági szerződése kelt: 1721. 10. 21. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 16.

¹⁶ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 13. fol. 383. Házassági szerződése kelt: 1733. 10. 07. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 14. Nr. 189.

¹⁷ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 17. 51. Házassági szerződése kelt: 1743. 04. 16. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 36.

¹⁸ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 9. fol. 342.

¹⁹ Házassági szerződése kelt: 1730. 01. 01. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 15.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
Jelky János Mihály	szabó, ruhatáros	Izabella hercegnő császárné udvartartása	1761–1765.
	szabó, ruhatáros	Mária Jozefa császárné udvartartása	1765–1767.
	szabó, ruhatáros	Mária Terézia és II. József (közös) császárné udvartartása	1770–1780.
	szabó, ruhatáros	II. József császárné udvartartása	1781–1786. ²⁰
gr. Keglevich József Lipót (1700–1765)	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1720–1728.
gr. Keglevich József (1729–1792)	kamarás	József főherceg udvartartása	1760–1765.
gr. Keglevich Terézia (1702–1728)	udvarhölgy	Vilma Amália császárné udvartartása	1722. ²¹
gr. Kéry Ádám	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1715–1720.
Kollár Ádám (1718–1783)	könyvtári írnok	I. Ferenc udvartartása	1749.
	könyvtárőr	I. Ferenc, majd Mária Terézia és II. József közös udvartartása	1749. 03. 12.– 1773. ²²
	könyvtárigazgató	Mária Terézia és II. József közös udvartartása	1773–1783.
gr. Kollonich Katalin	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1720. 08. 25.– 1722. ²³

²⁰ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2018. 632.

²¹ Házassági szerződése kelt: 1722. 02. 21. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 15. Nr. 203.

²² ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 20. fol. 470.

²³ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 9. fol. 342.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
gr. Mikes Ferenc (†1727)	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1716–1720.
gr. Nádasdy Lipót Flórián (1697–1758)	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1714. ²⁴
gr. Nádasdy Pál Antal (†1721)	kamarás és udvari gavallér	Vilma Amália császárné udvartartása	1715–1721.
gr. Nádasdy Terézia (1737–1798)	udvarhölgy	Mária Terézia udvartartása	1754. 11. 03.– 1756. ²⁵
Nagy Mihály	komornyik	Károly főherceg udvartartása	1749. 10. 07., ²⁶ 1752–1759.
	komornyik	Mária Terézia udvartartása	1750–1751.; 1760–1765.
	komornyik	Izabella hercegnő udvartartása	1761–1763.
	komornyik	Mária Jozefa császárné udvartartása	1765–1767.
	komornyik	Mária Terézia és II. József udvartartása	1767–1772.
Nagyné (szül. Germain) Mária Anna	cseléd	Mária Terézia udvartartása	1753. 03. 05.– 1757. ²⁷
	komorna	Mária Terézia udvartartása	1757. 01. 01.– 1760. ²⁸
	komorna	Izabella hercegnő udvarában	1761–1763.
	komorna	Mária Jozefa császárné udvartartása	1765–1767.

²⁴ Neve (valószínűleg rövidebb, fél évnél nem hosszabb szolgálata miatt) az udvari kalendáriumba nem került be, de a Főistállómesteri Hivatal összeírásában szerepel. ÖStA HHStA HA ÖStA SR Kt. 15. fasc. 3. K. K. Edelknaben, 1704–1883.

²⁵ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 22. fol. 764.; Házassági szerződése kelt: 1756. 11. 07. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 14. Nr. 190.

²⁶ Nagyt 1749. októberében Károly főherceg szolgálatával bízták meg, valószínűleg ekkortól tíz éven keresztül folyamatosan jelen volt az ifjú Habsburg udvartartásában. ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 20. fol. 761–762.

²⁷ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 21. fol. 123–124.

²⁸ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteiprotokolle Bd. 24. fol. 13.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
gr. Pálffy (szül. Colloredo) Gabriella	udvarhölgy	Mária Terézia udvartartása	1762. ²⁹
gr. Pálffy Károly (1735–1816)	kamarás	József főherceg udvartartása	1764–1765.
gr. Pálffy Mária Anna (1693–1761)	udvarhölgy	Eleonóra császárné udvartartása	1716–1717. ³⁰
gr. Pálffy Miklós (1657–1732)	főistállómester	Eleonóra császárné udvartartása	1705–1715. ³¹
Péchy (Petschy) Erzsébet	komorna	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1742–1745.
Péchy (Petschy) Ferenc Antal	komornik	VI. Károly udvartartása	1713–1740.
	komornik	Mária Terézia udvartartása	1741.
gr. Serényi Amand (1715–1770)	nemesi apród	VI. Károly udvartartása	1734–1737.
gr. Serényi Károly Antal (1686–1742)	főudvarmester	Mária Magdolna főhercegnő udvartartása	1731. 05. 13.– 1738. 09. 22. ³²
gr. Serényi Jozefa (†1779)	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina császárné udvartartása	1717. 06. 28.– 1720. ³³

²⁹ Házassági szerződése kelt: 1762. 01. 24. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 30.

³⁰ Házassági szerződése kelt: 1717. 08. 10. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 18. Nr. 316.

³¹ 1705-ig volt a hartsír testőrség parancsnoka, valószínűleg még ugyanebben az évben megkapta főistállómesteri kinevezését is. Az 1706. évi sematizmusban már az új tisztségével szerepel: Staats- und Standes-Calender, 1706. 233.

³² ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteinprotokolle Bd. 13. 171.; 186.; ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteinprotokolle Bd. 15. fol. 525–526.

³³ ÖStA HHStA HA OMeA Hofparteinprotokolle Bd. 8. fol. 683. Házassági szerződése kelt: 1720. 04. 07. ÖStA HHStA HA OMeA Sr. Kt. 10. Nr. 11.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
Szlábigh András	komornyk	Ferdinánd főherceg udvartartása	1762–1766.
	komornyk	Mária Terézia és II. József (közös) udvartartása	1770–1780.
	komornyk	II. József udvartartása	1781–1790.
	komornyk	II. Lipót udvartartása	1791–1792. ³⁴
	komornyk	II. (I.) Ferenc udvartartása	1793–1813. ³⁵
br. Viczay Jób Keresztély (1701–1734)	nemesi apród	Eleonóra császárné udvartartása	1716–1719.

³⁴ Kubiska–Scharl–Pölzl, 2018. 725.

³⁵ Staats- und Standes-Calender, 1813. 100.

2. A Magyar Udvari Kancellária vezető tisztségviselői (1711–1765)

A jegyzék a Haus-, Hof- und Staatsarchivban található *Personalstände der Ungarischen Hofkanzlei, 1690–1784* című kötet alapján tartalmazza a Magyar Udvari Kancellária 1711–1765 között hivatalban lévő kancellárjainak, alkancellárjainak és tanácsosainak az adatait. A jegyzék csupán a tisztségviselők legszükségesebb adatait tünteti fel, a születési és halálozási adatok mellett az adott személy hivatali működése vagy hivatalból való távozása során viselt legmagasabb rangú főnemesi címet, illetve ha később részesült rangemelésben, akkor zárójelben tartalmazza az adott hivatalnok főúri címét, valamint a kötet adatai alapján a hivatalba való belépés és távozás időpontját.

Kancellárok, 1711–1765.

- Gr. Illésházy Miklós (1653–1723), 1706. 09. 27. [kinevezés] – 1723. 09. 10. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 9v; 18v.
- Gr. Erdődy László Ádám (1677–1736), 1725. 02. 14. [kinevezés] – 1725. 02. 21. [lemond]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 20v.
- Gr. Esterházy Imre (1664–1745), 1725. 02. 21. [kinevezés] – 1725. 09. [kilépés, esztergomi érseki kinevezés] ÖStA HHStA HS B 794. fol. 20v.
- Acsády Ádám (1680k–1744), 1725. 09. 25. [kinevezés] – 1732. 03. 28. [lemond]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 20v; 26v.
- Gr. Batthyány Lajos (1696–1765), 1733. 05. 01. [kinevezés] – 1746. 04. 08. [lemond]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 27v; 40v.
- Gr. Nádasdy Lipót (1697–1758), 1746. 07. 26. [eskütétel] – 1758. 03. 13. [lemond]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 40v; 51v.
- Gr. Pálffy Miklós (1710–1773), 1758. 03. 15. [eskütétel] – 1762. 11. 26. [lemond]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 51v; 56r.
- Gr. Esterházy Ferenc (1715–1785), 1762. 11. 27. [kinevezés] – 1785. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 56r.

Tanácsosok és alkancellárok, 1711–1765

- Br. Patachich Boldizsár (1663–1719), tanácsos: 1693. 09. 17. [kinevezés] – 1719. 12. 09. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 2v; 14v.
- Gr. Erdődy László Ádám (1677–1736), tanácsos: 1704. 09. 11. [kinevezés] – 1720.; alkancellár 1720–1725 [kancellári kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 8r; 15v.

- Hunyadi László (†1724), tanácsos és referendárius:³⁶ 1708. 02. 03. [kinevezés] – 1723. 06. 24. [kilépés, személynöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 10r; 18r.
- Br. Péterffy János Ferenc (1651k–1731), tanácsos: 1709. 08. 15. [kinevezés] – 1731. 01. 16. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 10r; 25v.
- Br. Sigray József (1678–1739), tanácsos és referendárius: 1717. 04. 03. [kinevezés] – 1730. [kilépés, helytartótanácsosi kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 12v; 25v.
- Gr. Batthyány Lajos (1696–1765), tanácsos: 1718. 07. 16. [kinevezés] – 1727; alkancellár 1727–1733. [kancellári kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 13r.
- Koller József (†1745), tanácsos és referendárius: 1722. 07. 16. [kinevezés] – 1745. 04. 26. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 17r; 39r.
- Br. Szluha Ferenc (1669–1729), tanácsos: 1723. 06. 24. [kinevezés] – 1729. 05. 23. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 18r; 24v.
- Bernhard Heinrich von Germeten (1680–1739), tanácsos: 1725. 03. 12. [kinevezés] – 1739. 05. 12. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 20v; 32v.
- Mattyasovszky Imre (†1736) tanácsos: 1731. 04. 29. [kinevezés] – 1736. 01. 10. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 25v; 29v.
- Br. Száraz György (†1732) tanácsos: 1731. 04. 29. [kinevezés] – 1732. 12. 30. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 25v; 26v.
- Palásthy Ferenc (†1748) tanácsos: 1731. 04. 29. [kinevezés] – 1748. 10. 21. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 25v; 44r.
- Gr. Patachich Sándor (1697–1747) tanácsos: 1733. 04. 29. [kinevezés] – 1747. 05. 06. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 27v; 43r.
- Adelffy János (†1750) tanácsos: 1733. 04. 29. [kinevezés] – 1750. 01. 15. [elhunyt, eltemették]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 27v; 45v.
- Reviczky János (†1739) tanácsos: 1736. 05. 23. [kinevezés] – 1739. 02. 13. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 30v; 32r.
- Nedeczky Károly (1700k–1759) tanácsos és referendárius: 1739. 10. 07. [kinevezés] – 1759. 01. 30. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 33r; 52v.
- Gr. Kollonich László (1705–1780) tanácsos: 1739. 10. 07. [kinevezés] – 1758. 03. 06. [lemond]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 33r; 51v.
- Gr. Pálffy Miklós (1710–1773) tanácsos: 1739. 10. 07. [kinevezés] – 1746. 07. 08. [lemond]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 33r; 40v.
- Gr. Fekete György (1711–1788) tanácsos: 1745. 05. 11. [kinevezés] – 1748. 05. 14. [kilépés, személynöki kinevezés]; alkancellár: 1762. 12. 01. [eskütétel] – 1773. 02. 15. [kilépés, országbírói kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 39v; 44r; 56r

³⁶ Referendárius 1722-ig. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 17r.

- Johann von Hüttner tanácsos: 1739. 06. 22. [kinevezés] – 1746. 08. 29. [kilépés, Osztrák Udvari Kancelláriához tanácsosi kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 32v; 41v.
- Klimo György (1710–1777) tanácsos: 1746. 10. 06. [kinevezés] – 1751. 07. 30. [kilépés, pécsi püspöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 41v; 46v–47r.
- Id. Végh Péter (1671–1751), tanácsos: 1747. 02. 23. [kinevezés] – 1751. 08. 08. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 42v; 47r.
- Br. Koller Ferenc (1720–1780) tanácsos: 1748. 05. 31. [kinevezés] – 1762. 11. 27. [személynöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 44r; 56r.
- Somsics Antal (1698–1779) tanácsos: 1748. 05. 31. [kinevezés] – 1779. 01. 30. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 44r; 85v.
- (1780-tól gr.) Szvetics Jakab (1703–1781) tanácsos: 1750. 03. 01. [kinevezés] – 1765. 04. 25. [kilépés, személynöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 45v; 59v.
- Br. Patachich Ádám (1716–1784) tanácsos: 1751. 07. 30. [kinevezés] – 1760. 03. 06. [kilépés, nagyvárad püspöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 46v–47r; 54r.
- Gr. Balassa József (1733–1756) tanácsos: 1754. 12. 08. [kinevezés] – 1756. 01. 14. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 48v; 49v.
- (1772-től gr.) Festetics Pál (1722–1782) tanácsos: 1758. 03. 16. [kinevezés] – 1762. 11. 27. [kilépés, Udvari Kamaránál tanácsosi kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 51v; 56r.
- (1774-től gr.) Török József (1714–1776) tanácsos: 1758. 05. 15. [kinevezés] – 1769. 05. 06. [lemondás, nyugdíjazás].³⁷ ÖStA HHStA HS B 794. fol. 52r; 63v.
- Koncsek Bernát (†1763) tanácsos: 1759. 02. 19. [kinevezés] – 1763. 07. 26. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 52v; 57r.
- Farkas Gáspár (†1769) tanácsos: 1762. 12. 10. [kinevezés] – 1769. 11. 02. [elhunyt]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 56r; 63v.
- Gr. Batthyány Tódor (1729–1812) tanácsos: 1762. 11. 27. [kinevezés] – 1770. 03. 25. [lemondás]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 56r; 65v.
- Gr. Pálffy Lipót (1739–1799) tanácsos: 1762. 11. 27. [kinevezés] – 1777. 02. 17. [kilépés, királyi főajtónállómesteri kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 56r; 81r.
- Gr. Niczky Kristóf (1725–1787) tanácsos: 1762. 12. 09. [eskütétel] – 1765. 11. 05. [kilépés, hétszemélyes táblai ülnöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 56r; 59v.

³⁷ Később a Szepesi Kamaránál még folytatta a karrierjét.

- Gr. Brunszvik Antal (1709–1780) tanácsos: 1762. 12. 09. [eskütétel] – 1775. 10. 07. [kilépés, további kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 56r; 75v.
- Ürményi István (1694–1767) tanácsos: 1763. 10. 11. [nyugdíjazásával együtt kapott tanácsosi címet]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 57r.
- Bajzáth József (1720–1802) tanácsos: 1765. 04. 25. [kinevezés] – 1773; alkancellár: 1773. 04. 28. – 1777. 02. 17. [kilépés, veszprémi püspöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 59v; 70r;
- ifj. Végh Péter (1725–1807) tanácsos: 1765. 11. 05. [kinevezés] – 1780. [kilépés, személynöki kinevezés]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 59v.
- Kempelen János (1721–?) tanácsos: 1765. 11. 30. [kinevezés] – 1776. [lemondás]. ÖStA HHStA HS B 794. fol. 59v.

3. Az Alsó-Ausztriai Kormányzat magyar főúri tanácsosai, 1711–1780³⁸

1. Gr. Kollonich László (1705–1780), tanácsos: 1735–1739.
2. Gr. Balassa József (1733–1756), tanácsos (*Niederösterreichische Regierung in Justiz-Sachen*): 1753–1754.
3. Gr. Batthyány Tódor (1729–1812), tanácsos (*Niederösterreichische Regierung in Justiz-Sachen*): 1753–1754.
4. Gr. Pálffy Lipót (1739–1799), tanácsos: 1761.
5. Gr. Erdődy Lajos Rudolf (1747–1777), tanácsos: 1764–1769.
6. Gr. Nádasdy Mihály (1746–1826), tanácsos: 1766–1777.
7. Gr. Batthyány-Strattmann Lajos (1753–1806), tanácsos: 1772–1782.
8. Gr. Esterházy János (1754–1840), tanácsos: 1777–1782.
9. Gr. Hadik János (1755–1833), tanácsos: 1779–1783.

³⁸ A pontos forrásmegjelöléseket lásd a kapcsolódó fejezetben.

4. Az Udvari Kamara magyar tisztségviselői a 18. században (1709–1782)

Név	Tisztség	Hivatalviselés ideje	Forrás
Meskó Jakab (†1716)	tanácsos és titkár	1709–1716.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1709. dec. 4–7. (Kt. 1870) ³⁹
Király Ádám (†1742)	kancellista és magyar tolmács	1716–1742.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1716. febr. 29. (Kt. 2042.)
Száráz György (†1732)	titkár	1718–1723.	FHKA AHK HFÖ 1718. ápr. 02. (Kt. 2109.)
	tanácsos	1723–1724.	ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1723. Reg. (Bd. 1116. fol. 557v.) Kinevezés dátuma: 1723. júl. 16.
Antolchich János	tanácsos	1719–1723/1724.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1719. szept. 28. (Kt. 2157.)
Gyöngyösy Gábor (†1745)	tanácsos	1724–1745.	ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1724. Reg. (Bd. 1120. fol. 361v.) Kinevezés dátuma: 1724. jún. 2.
Fekete György (1711–1788)	tanácsos	1741–1745.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1741. okt. 20. (Kt. 2677.)
felsőbüki Nagy István (†1766)	tanácsos	1745–1766.	ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1745. Reg. (Bd. 1205. fol. 272r.) Kinevezés dátuma: 1745. jún. 21.
br. Vajay László (1693–1772)	tanácsos	1745–1747/1748.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1745. júl. 02. (Kt. 2771.)
gr. Esterházy Ferenc (1715–1785)	tanácsos	1745–1750.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1745. szept. 13. (Kt. 2776.)

³⁹ A kamarai források hivatkozásai a kinevezések dátumát tartalmazzák. A nemesi előnevet csak azon személyeknél tüntettem fel, akiknél egyfelől a forrásokban is rendszeresen szerepel, mint a felsőbüki Nagyok esetében, másfelől azoknál, akiknél a forrásokban ugyan csak elvéve szerepel az előnév, de az azonosítás szempontjából hasznos lehet, mint Lébényi Csapó Mihály esetében.

Név	Tisztség	Hivatalviselés ideje	Forrás
Niczky Kristóf (1725–1787)	titkár	1745–1753.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1745. nov. 23. (Kt. 2781.)
(lébényi) Csapó Mihály	ülnök	1753–1756.	ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1753. Reg. (Bd. 1237. fol. 99v.) Kinevezés dátuma: 1753. ápr. 22.
	kancellista	1755–1759.	Staats- und Standes- Calender. Wien 1756. 37. ⁴⁰
gr. Pálffy János (1728–1791)	tanácsos	1753–1756.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1753. ápr. 27. (Kt. 2895.)
Végh Péter (1725–1802)	titkár	1753–1762.	ÖStA FHKA AHK HFÖ 1753. jún. 11. (Kt. 2895.)
gr. Batthyány Tódor (1729–1812)	tanácsos	1755–1762.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1756. 30.
Csorba Ignác Ferenc	kancellista	1758–1782.	ÖStA FHKA AHK HFÖ Prot. 1757. Reg. (Bd. 1247. fol. 177v.)
Fábiánics (Fabianich) Ádám Ignác	kancellista	1759–1771.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1760. 36.
	expeditor	1772–1782.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1772. 40.
Neuhold János (1726–?)	titkár	1762–1767;	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1762. okt. 02. (Fasc. 1.)
	tanácsos	1773–1782.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1773. máj. 8. (Fasc. 5.)
Tagányi János (†1778)	kancellista	1762–1769.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1763. 50.

⁴⁰ Az 1749–1762 közötti időszakra vonatkozóan igen hiányos az Udvari Kamara iratanyaga, több személy hivatalviselésének kezdete csak másodlagos forrással igazolható. A Staatskalendert a naptári év elején adták ki, így sok esetben jobban tükrözi az előző, mint az adott évi állapotokat, ezért azon esetekben, ahol nem áll rendelkezésre a kinevezés körüli mindkét évből a sematizmus (jelen esetben az 1755. évi kalendárium nem fellelhető), a korábbi évet tekintetem mérvadónak.

Név	Tisztség	Hivatalviselés ideje	Forrás
gr. Pálffy Károly (1735–1816)	tanácsos	1762–1774.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1762. 12. 5. (Fasc. 1.); ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1762. dec. 23. (Fasc. 1.)
	alelnök	1774–1777.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1774. máj. 17. (Fasc. 5.)
gr. Fekete János (1741–1803)	tanácsos	1762–1767.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1762. dec. 23. (Fasc. 1.)
Festetics Pál (1722–1782)	tanácsos	1762–1772.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1762. dec. 23. (Fasc. 1.)
Belák (János) György	ülnök	1766–1770.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1766. ápr. 16. (Fasc. 3.)
	regisztrátor	1770–1782.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1770. 51.
Wlassics András	fogalmazó	1767–1773/1774.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1767. jún. 13. (Fasc. 3.)
Nagy Ferenc	kancellista	1768–1782.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1769. 43.
Majláth József (1737–1810)	tanácsos	1768–1776.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1768. jan. 13. (Fasc. 3.)
Török József (1714–1776)	tanácsos	1772–1774.	Staats- und Standes- Calender. Wien 1772. 35. ⁴¹
Ürményi József (1741–1825)	tanácsos	1772–1773.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1772. febr. 24. (Fasc. 4.)
Szabó Gergely	fogalmazó	1774–1782.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1774. 32.

⁴¹ Török eredeti kinevezése nem maradt fenn, de minden bizonnyal 1772-re tehető, ugyanis ekkor kezdte kamarai karrierjét a Szepesi Kamaránál. Fallenbüchl, 1967. 220.

Név	Tisztség	Hivatalviselés ideje	Forrás
Tersztyánszky Dániel (1730–1800)	másodlevéltáros	1774–1775.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1774. 22.
	regisztrátor és levéltári titkár	1776 ⁴² –1779.	Staats- und Standes-Calender. Wien 1776. 23.
gr. Zichy Károly (1753–1826)	bizottsági tanácsos	1775–1776.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1775. júl. 1. (Fasc. 6.)
	tanácsos	1776–1782.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1776. nov. 4. (Fasc. 6.)
	elnök	1802–1808.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1802. index. (Fasc. 17.) ⁴³
felsőbüki Nagy József (1743–1801)	tanácsos	1776–1780.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1776. máj. 6. (Fasc. 6.)
br. Mednyánszky [keresztnév nélkül (feltehetően Ferenc)]	gyakornok	1777–?	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1777. aug. 8. (Fasc. 6.)
gr. Batthyány József György (1738–1806)	tanácsos	1777–1778.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1777. nov. 26. (Fasc. 6.)
	alelnök	1778–1782.	ÖStA FHKA NHK Kaale Ö 1778. máj. 22. (Fasc. 6.)

⁴² Kinevezését már 1775 októberében megkapta. Fináczy, 1902. 271.

⁴³ Az eredeti kinevezés sajnos elveszett.

5. Az 1720. évben Bécsbe érkezett magyar személyek a *Wienerisches Diarium* jegyzéke alapján⁴⁴

Érkezés dátuma	Név	Tisztség	Érkezési hely	Hol szállt meg	Útitárs	Forrás
1720. 01. 12.	gr. Pálffy Károly (1697–1774)		Kőszeg	im wilden Mann		WD 1720. 01. 12.
1720. 01. 28.	gr. Pálffy Miklós (1699–1734)	a Hohenzollern- ezred századosa	Magyarország	im wilden Mann		WD 1720. 01. 30.
1720. 01. 29.	gr. Erdődy		Győr	az Erdődy-házban		WD 1720. 01. 30.
1720. 02. 03.	Zichy György	Komáromi magyar főhadnagy	Komárom	im goldenen Hirschen		WD 1720. 02. 06.
1720. 02. 03.	br. Riva (Révay?)		Pozsony	im weissen Schwann		WD 1720. 02. 06.
1720. 02. 23.	gr. Zichy Imre (1670–1746)		Magyarország	in der Hungarischen Kron		WD 1720. 02. 23.
1720. 02. 25.	gr. Nádasdy Pál (†1721)		Magyarország	im Matschacker Hof		WD 1720. 02. 27.
1720. 03. 03.	Babocsay Pál (†1727)	a Babocsay- ezred ezredese	Győr	im Bevirischen Haus		WD 1720. 03. 05.

⁴⁴ A táblázat a *Wienerisches Diarium* Bécsbe érkezők rovata alapján tartalmazza a városba látogató magyar személyeket, feltüntetve a forrásban található összes rendelkezésre álló adatot (kivéve csupán azt, hogy melyik városkapun keresztül érkeztek). A nevek normalizált formában szerepelnek. Az egyértelműen azonosítható személyeknél az életrajzi adatokat is megadtam, illetve ha nem szerepelt a forrásban a keresztnévük, akkor azt kapcs zárójelben közlöm. A tisztségek oszlopa csak a forrásban feltüntetett pozíciókat tartalmazza. A fogadónéveket a forrásban szereplő leggyakrabban használt írásmód szerint adom közre.

Érkezés dátuma	Név	Tisztség	Érkezési hely	Hol szállt meg	Útitárs	Forrás
1720. 03. 13.	Gr. Károlyi [Sándor] (1669–1743)	altábornagy	Magyarország	Dőry ágens úrnál		WD 1720. 03. 15.
1720. 03. 14.	gr. Erdődy György (1680–1759)		Pozsony	saját házában		WD 1720. 03. 15.
1720. 03. 16.	gr. Esterházy Ferenc (1683–1754)		Pozsony	im wilden Mann		WD 1720. 03. 19.
1720. 03. 17.	gr. Csáky		Magyarország	im 3. Läufern		WD 1720. 03. 19.
1720. 03. 19.	gr. Esterházy János ⁴⁵		Magyarország	in drey Haasen		WD 1720. 03. 19.
1720. 04. 13.	Dörig (Dőry?)	nógrádi alispán	Pozsony	im goldenen Bärm		WD 1720. 04. 16.
1720. 04. 14.	Rimay	a Geyer-ezred hadnagya	Erdély	im 3. goldenen Cronen		WD 1720. 04. 16.
1720. 04. 17.	gr. Draskovich [János] (1669–1733)	tábornok	saját birtoka	im weissen Schwann		WD 1720. 04. 19.
1720. 04. 18.	gr. Forgách János Ádám (1691–1735)		Felső-Magyarország	im goldenen Bärm		WD 1720. 04. 19.
1720. 04. 26.	gr. Erdődy [László Ádám] (1677–1736)	nyitrai püspök	Nyitra	az Erdődy-házban		WD 1720. 04. 26.

⁴⁵ Nem egyértelműen azonosítható: vagy Esterházy János (1691–1744) későbbi koronaőrrel, vagy Esterházy János (1695–1753), későbbi helytartótanácsosról van szó. Esterházy, 1901. 204.; 254.

Érkezés dátuma	Név	Tisztség	Érkezési hely	Hol szállt meg	Útitárs	Forrás
1720. 05. 14.	Morócz	a Pálffy-ezred századosa	Pozsony	im Matschacker Hof		WD 1720. 05. 14.
1720. 06. 12.	Hánka	a Steinville-ezred hadnagya	Erdély	im Matschacker Hof		WD 1720. 06. 14.
1720. 06. 25.	gr. Batthyány		Jagodina	édesanyjánál		WD 1720. 06. 28.
1720. 07. 02.	gr. Esterházy János ⁴⁶		Sopron	in der Hungarischen Kron		WD 1720. 07. 02.
1720. 07. 14.	gr. Nádasdy [László] (1662–1729)	csanádi püspök	Győr	az Erdődy-házban		WD 1720. 07. 16.
1720. 07. 21.	gr. Batthyány [Károly] (1697–1772)	a Caraffa-ezred főhadnagya	Nyitra	édesanyjánál		WD 1720. 07. 23.
1720. 08. 03.	gr. Pálffy [János] (1663–1751)	tábornagy	Magyarország	im wilden Mann		WD 1720. 08. 06.
1720. 09. 05.	gr. Forgách	a Jörger-ezred zászlósa	Felső-Magyarország	im goldenen Bärn		WD 1720. 09. 07.
1720. 09. 06.	gr. Canischa (Kanizsa?)	a Braunschweig-Lüneburg-Bevern-ezred ezredese	Pozsony	im blauen Hecht		WD 1720. 09. 07.

⁴⁶ Nem egyértelműen eldönthető.

Érkezés dátuma	Név	Tisztség	Érkezési hely	Hol szállt meg	Útitárs	Forrás
1720. 09. 10.	gr. Zichy Károly (1690–1741)		Károlyváros	im wilden Mann		WD 1720. 09. 10.
1720. 09. 11.	gr. Koháry		Selmecbánya	im Matschacker Hof	Hofman hadnagy (Gondrecourt- ezrednél)	WD 1720. 09. 13.
1720. 09. 18.	gr. Illésházy [Miklós] (1653–1723)	magyar kancellár	Magyarország	Madlspereg- házban		WD 1720. 09. 20.
1720. 09. 18.	br. Julay (Gyulay?)		Buda	im Radl		WD 1720. 09. 20.
1720. 10. 26.	gr. Csáky		saját birtoka	im goldenen Hirschen		WD 1720. 10. 29.
1720. 10. 28.	gr. Esterházy Ferenc (1683–1754)	tábornok	Magyarország	im goldenen Ochsen		WD 1720. 10. 29.
1720. 11. 03.	gr. Pálffy János (1663–1751)	tábornagy	Magyarország	in drey Haasen		WD 1720. 11. 05.
1720. 11. 03.	gr. Erdődy [György] (1680–1759)	magyar kamaraelnök	Pozsony	az Erdődy-házban		WD 1720. 11. 05.
1720. 11. 07.	gr. Pethő		Sopron	im goldenen Ochsen		WD 1720. 11. 08.
1720. 11. 16.	hg. Esterházy [Mihály] (1671–1721)		Kismarton	saját házában		WD 1720. 11. 19.

Érkezés dátuma	Név	Tisztség	Érkezési hely	Hol szállt meg	Útitárs	Forrás
1720. 11. 29.	gr. Nádasdy [László] (1662–1729)	csanádi püspök	Magyarország	im wilden Mann		WD 1720. 11. 29.
1720. 12. 05.	gr. Forgách		Pozsony	im weissen Wolf		WD 1720. 12. 06.
1720. 12. 24.	gr. Zichy Pál (1671–1737)	nagyszombati kanonok	Nagyszombat	in drey Haasen		WD 1720. 12. 24.
1720. 12. 31.	gr. Erdődy [Gábor Antal] (1684–1744)	egri püspök	Pozsony	az Erdődy-házban	testvére, gr. Erdődy kamaraelnök	WD 1720. 12. 31.

6. A bécsi (belvárosi) plébánián keresztelt magyar főnemesek⁴⁷

(1713/1714; 1723/1724; 1733/1734; 1743/1744; 1753/1754; 1763/1764)

Keresztelés dátuma	Keresztnév	Szülők	Plébánia	Forrás
1714. 08. 28.	Maria Augustina Josepha Joanna Francisca	gr. Pálffy Lipót gr. Maria Antonia von Souches	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 25. fol. 89v
1714. 12. 19.	Nicolaus Antonius Josephus Thomas Thadaeus Julius	gr. Esterházy József br. Maria Octavia von Gilleis	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 56. fol. 399v
1723. 01. 15.	Josephus Joachimus	br. Bornemisza János br Haller Borbála	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 62. fol. 11v
1723. 12. 08.	Maria Joanna Theresia Julia	gr. Batthyány Lajos gr. Theresia von Kinsky	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 28. fol. 181v
1724. 05. 28.	Maria Antonia	gr. Pálffy Károly Pál gr. Maria Margaretha von Stubenberg	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 28. fol. 222r
1733. 09. 16.	Maria Theresia	gr. Kollonich László gr. Eleonora von Kollonich	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 67. fol. 242r
1733. 11. 22.	Maria Antonia Josepha Joanna	gr. Pálffy Miklós gr. Maria Anna von Althann	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 31. fol. 76r
1734. 08. 02.	Leopoldina Barbara Walburga Apollonia	gr. Batthyány Lajos gr. Theresia von Kinsky	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 68. fol. 60r

⁴⁷ A táblázat a keresztelési anyakönyvek legfontosabb kapcsolódó adatait tartalmazza. A szülők nevét a mai helyesírásnak megfelelően, egyösszesíve írtam át, a megkeresztelték keresztneveit viszont eredeti formájában közlöm. A táblázat a szertartást végző pap és a keresztizülők adatait nem tartalmazza, róluk a kapcsolódó fejezet tartalmaz információt.

Keresztelés dátuma	Keresztnév	Szülők	Plébánia	Forrás
1734. 10. 29.	Maria Helena Ursula Anna Nepomucina Benedicta Thadea Sigismunda	br. Patachich Sándor Maria Katharina von Freinfeld	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 68. fol. 122r.
1734. 11. 12.	Sigismundus Didacus	gr. Kollonich László gr. Eleonora von Kollonich	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 68. fol. 130v
1743. 09. 08.	Maria Antonia Josepha Francisca Joanna	gr. Pálffy Rudolf gr. Eleonora von Kaunitz	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 33. fol. 71v
1743. 12. 26.	Ludovicus Stephanus Leopoldus	gr. Kálnoky Antal Simonyi Jozefa	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 74. fol. 280v
1744. 01. 07.	Maria Anna Cajetana Joanna Nep. Francisca de Paula Walburga Josepha Leonarda Eva	gr. Batthyány Károly gr. Theresia von Strattmann	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 33. fol. 82r
1744. 09. 26.	Marianna Christina	gr. Kollonich László gr. Eleonora von Kollonich	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 75. fol. 134v
1753. 05. 22.	Maria Walburga Anna Barbara Thecla Nepomucena	gr. Draskovich Lipót Barbara von Usner	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 80. fol. 93r
1753. 10. 23.	Francisca Seraphica Maria Joanna Bapt. Josepha Francisca de Paula	gr. Pálffy Miklós gr. Maria Anna von Althann	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 34. fol. 153r–153v
1754. 06. 08.	Maria Anna Caecilia Theresia Joanna Nep.	gr. Nádasdy Ferenc gr. Maximiliana von Rottal	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 80. fol. 318r

Keresztelés dátuma	Keresztnév	Szülovak	Plébánia	Forrás
1763. 05. 17.	Franciscus Seraphicus Leopoldus Josephus Joannes Nep. Joannes Bapt. Aloysius Franciscus de Paula Antonius de Padua	gr. Pálffy Lipót gr. Theresia von Daun	Hofburgpfarre	AdH Taufbücher Bd. 3. fol. 15–16.
1763. 11. 04.	Anna Maria Gabriela Josepha Theresia Carolina	gr. Pálffy János gr. Gabriela von Colloredo	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 85. fol. 110r
1763. 12. 29.	Nicolaus Joannes Nep. Benedictus Josephus Henricus	gr. Koháry János br. Maria Josepha von Pinelli	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 85. fol. 126v
1764. 01. 02.	Anna	gr. Esterházy Miklós hg. Maria Anna von Lubomirska	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 36. fol. 36r
1764. 02. 07.	Theresia Antonia Maria Anna	gr. Esterházy Antal gr. Erdődy Terézia	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 85. fol. 143v
1764. 06. 24.	Leopoldus Josephus Paulus Joannes Bapt. Carolus Antonius Franciscus de Paula	gr. Pálffy Lipót gr. Theresia von Daun	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 85. fol. 184v
1764. 09. 02.	Josephus Franciscus de Paula Vincentius Fererius Carolus Boromaeus Nonnosus	gr. Pálffy Károly hg. Maria Theresia von Liechtenstein	Schotten	PULFzdS Taufbücher Bd. 36. fol. 65v
1764. 12. 27.	Maria Josepha Aloysia Anna Cajetana Antonia Elisabetha	gr. Koháry Ignác gr. Maria Gabriela von Cavriani	St. Stephan	AMDSIS Taufbücher Bd. 85. fol. 246r

7. Magyar főnemsek bécsi házasságkötései⁴⁸

(1713/1714; 1723/1724; 1733/1734; 1743/1744; 1753/1754; 1763/1764)

Házasságkötés dátuma	Férj neve	Feleség neve	Esküvő (fő)celebránsa	Plébánia (esküvő helyszíne)	Forrás
1723. 04. 25.	gr. Illésházy József	gr. Csáky Anna Franciska	gr. Csáky Imre kalocsai érsek	Hofburgparre	AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 459.
1724. 11. 15.	gr. Csáky Ferenc	br. Anna Catherina von Mening	?	St. Stephan (Perchtoldsdorf)	AMDSIS Trauungsbücher Bd. 44. fol. 576.
1733. 01. 12.	gr. Pálffy Miklós	gr. Maria Anna von Althann	gr. Sigismund von Kollonich bécsi érsek	Hofburgparre	AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 578.
1733. 10. 08.	gr. Franz Anton von Lamberg	gr. Esterházy Jozefa	gr. Anton von Thurn pécsi püspök	Hofburgparre (Favorita- kastély)	AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 586.
1734. 11. 23.	gr. Karl von Cobenzl	gr. Pálffy Mária Terezia	gr. Sigismund von Kollonich bécsi érsek	Hofburgparre	AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 600.
1743. 04. 17.	gr. Johann Wenzel von Paar	gr. Esterházy Antónia	gr. Michael Karl von Althann váci püspök	Hofburgparre (Schönbrunn)	AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 673.

⁴⁸ A táblázat a magyar főnemsek Bécsben kötött, és/vagy a bécsi (városfalon belüli) plébániákon dokumentált házasságkötéseit tartalmazza. A nevek normalizált formában szerepelnek. Ha az anyakönyvben további adat is van a házasság helyszínére vonatkozóan, azt zárójelben adtam meg. A Hofburgparre esetében, ha a Hofburgban történt a házasságkötés, akkor azt nem jeleztem külön. Az eredeti anyakönyvbejegyzések további adatokat tartalmazhatnak, például a szülők és a tanúk személyére vagy a további egyházi asszisztenciára vonatkozóan.

Házasságkötés dátuma	Férj neve	Feleség neve	Esküvő (fő)celebránsa	Plébánia (esküvő helyszíne)	Forrás
1743. 04. 22.	gr. Erdődy Miklós	gr. Batthyány Antónia	gr. Erdődy Gábor Antal egri püspök	Hofburgpfarre	AdH Trauungsbücher Bd. 1. fol. 674–675.
1753. 08. 07.	br. Andrassy Károly	gr. Nádasdy Mária Anna	br. Patachich Ádám novi c. püspök	Schotten	PULFzdS Trauungsbücher Bd. 30. fol. 28r.
1754. 01. [?]	gr. Csáky Imre	gr. Rosalia von Engel	?	St. Stephan (Pozsony)	AMDStS Trauungsbücher Bd. 56. fol. 211v.
1754. 10. 09.	gr. Eugen von Wrbna	gr. Kollonich Mária Terézia	gr. Anton Peter Přichovský hemesai c. püspök	St. Michael (Chotek-ház, Singerstrasse)	AdPSM Trauungsbücher Bd. 6. fol. 618.
1763. 01. 10.	gr. Esterházy Antal	gr. Erdődy Terézia	gr. Batthyány József kalocsai érsék	Hofburgpfarre	AdH Trauungsbücher Bd. 4. fol. 40.
1763. 02. 13.	gr. Fekete János	gr. Esterházy Jozefa	gr. Christoph Anton von Migazzi bécsi érsék	Schotten (a bécsi érsek palotája)	PULFzdS Trauungsbücher Bd. 31. fol. 176r.
1763. 04. 24.	gr. Pálffy Károly	hg. Maria Theresia von Liechtenstein	gr. Christoph Anton von Migazzi bécsi érsék	St. Stephan; Schotten (bécsi Pálffy-palota)	AMDStS Trauungsbücher Bd. 61. fol. 89v; PULFzdS Trauungsbücher Bd. 31. fol. 181r.

Házasságkötés dátuma	Férj neve	Feleség neve	Esküvő (fő)celebránsa	Plebánia (esküvő helyszíne)	Forrás
1763. 10. [?]	gr. Zichy Zsigmond	gr. Maria Amalia von Raab	gr. Christoph Anton von Migazzi bécsi érsék	St. Stephan (?)	AMDStS Trauungsbücher Bd. 61. fol. 176r.
1764. 01. 23.	hg. Batthyány Károly	gr. Batthyány Antónia	gr. Batthyány József kalocsai érsék	Hofburgpfarre	AdH Trauungsbücher Bd. 4. fol. 46.
1764. 05. 03.	gr. Kollonich Károly	gr. Friderica von Cavriani	gr. Maximilian von Hamilton olmützi püspök	Hofburgpfarre	AdH Trauungsbücher Bd. 4. fol. 48–49.
1764. 10. 08.	gr. Kálnoky Lajos	gr. Eleonora von Blümegen	gr. Mathias Franz von Chorinsky brünni székeskáptalan dékánja	Schotten	PULFzdS Trauungsbücher Bd. 31. fol. 243v.

8. A Bécsben elhunyt magyar főnemesek⁴⁹
(1713/1714; 1723/1724; 1733/1734; 1743/1744; 1753/1754; 1763/1764)

Dátum	Név	Életkor	Plébánia	Forrás
1713. 02. 08.	hg. Apafi Mihály	35 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 18. fol. 235v; Bahrleichbücher Bd. 44. fol. 31v.
1723. 01. 12.	gr. Illésházy Miklós	70 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 20a. fol. 2; Bahrleichbücher Bd. 49. fol. 198r.
1723. 05. 04.	br. Péterffy, szül. Schell Mária Terézia	56 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 19. fol. 769; Bahrleichbücher Bd. 49. fol. 91v–92r.
1724. 06. 01.	gr. Pálffy János József (Pálffy Károly Pál fia)	3/4 éves	Schotten	PULFzdS Sterbebücher Bd. 4. fol. 177r.
1733. 01. 01.	(br.) Száraz György	56 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 20c. fol. 935.; Bahrleichbücher Bd. 57. fol. 1r.
1733. 01. 02.	gr. Batthyány Henrik (Batthyány Károly fia)	0,5 éves	St. Stephan	AMDStS Bahrleichbücher Bd. 57. fol. 1v–2r.
1733. 04. 14.	br. Bornemisza, szül. Haller Barbara	42 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 20c. fol. 968.; Bahrleichbücher Bd. 57. fol. 105r.

⁴⁹ A táblázat a vizsgált mintaévekben a magyar főnemeselek bécsi (városfalán belüli) plébániákon dokumentált halálozási adatait tartalmazza a halotti anyakönyvek és (a Stephansdom esetében) a ravatali könyvek alapján. A nevek normalizált formában szerepelnek. A forrásbejegyzések további adatokat is tartalmazhatnak.

Dátum	Név	Életkor	Plébánia	Forrás
1734. 12. 12.	br. Patachich Heléna (Patachich Sándor lánya)	6 hetes	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 21. fol. 103.; Bahrleichbücher Bd. 58. fol. 222v.
1743. 02. 09.	gr. Lippay, szül. Schmidegg Mária Zsuzsanna	80 éves	St. Michael	AdPSM Sterbebücher Bd. 6. fol. 503.
1743. 08. 26.	br. Majthényi Ádám	49 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 23. fol. 276.; Bahrleichbücher Bd. 67. fol. 168v.
1753. 06. 14.	gr. Pálffy Jozefa (Pálffy Miklós lánya)	2 és ¾ éves	Schotten	PULFzdS Sterbebücher Bd. 8. fol. 262r.
1753. 07. 20.	br. Maholányi Judit	35 éves	Schotten	PULFzdS Sterbebücher Bd. 8. fol. 265v.
1754. 09. 30.	br. Gyulaffy László	55 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 27. fol. 38.; Bahrleichbücher Bd. 78. fol. 157r–157v.
1754. 10. 24.	gr. Esterházy Ferenc	72 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 27. fol. 42.; Bahrleichbücher Bd. 78. fol. 165r.
1763. 07. 03.	br. Sigray Ferenc (Sigray Károly fia)	11 hónapos	Schotten	PULFzdS Sterbebücher Bd. 9. fol. 261v.
1763. 08. 06.	gr. Esterházy Mária Antónia (Esterházy Miklós lánya)	1 éves	Schotten	PULFzdS Sterbebücher Bd. 9. fol. 266v–267r.
1764. 12. 27.	br. Pejacevich Mária Anna	19 éves	St. Stephan	AMDStS Sterbebücher Bd. 29. fol. 235.; Bahrleichbücher Bd. 88. fol. 297v–298r.

NÉVMUTATÓ

- Abensperg und Traun család 360
Abensperg und Traun, Otto Ehrenreich 243
Acsády Ádám 170–172, 176, 177, 187, 199, 335, 483
Acsády Pál 171
Adamscheck, G. 125
Adelffy János 182, 187, 484
Aichpichl, Karl Gottlieb 240
Alapi János 139
Albert, szász-tescheni herceg 30, 75, 104, 178, 208, 219
Almásy Ignác 265
Alpmanshoven, Johann Heinrich 339
Althann család 77, 85, 245, 350, 368, 377, 382
Althann, Johann Michael 280, 281, 291, 382
Althann, Maria Anna 110, 174, 382, 497, 498, 500
Althann, Michael Friedrich 326
Althann, Michael Johann 174
Althann, Michael Karl (1702–1756) 43, 500
Althann, Michael Karl (1746–1769) 62
Altheimb, Eustachius 341, 342
Alvinczi Péter 196, 197
Amadé család 65
Ampringen, Johann Caspar 304
Andrássy család 383
Andrássy Károly 384, 386, 501
Anguissola, Leander 50, 54
Anna, Habsburg-Tiroli, császárné 107, 108
Anna, Jagelló, magyar királyné 302
Antolchich János 239, 240, 246, 249, 252, 261, 264, 488
Apafi Mihály, II., erdélyi fejedelem 388, 392, 394, 503
Apor Péter 200
Apponyi Antal 61, 258, 367
Apponyi család 105, 348
Apponyi György 153
Arneth, Alfred 19, 102
Aspremont-Lynden, Karl Ferdinand 88, 145, 216
Aszalay József 160
Attems család 86
Auer, Leopold 79
Auersperg család 62, 77, 83, 85, 87, 145
Auersperg, Franz 59
Auersperg, Heinrich Joseph 59
Auersperg, Johann Andreas 345
Ayasassa, Joseph Karl 216, 217
Babocsay család 151
Babocsay Pál, id. 326, 492
Babocsay Pál, ifj. 151
Bacskády András Lajos 138
Bacskády Ferenc 138, 140
Bagossy Péter 147
Bahlcke, Joachim 16
Bajtay Antal 101–103, 119, 120, 208
Bajzáth József 139, 180, 182, 187, 190, 486
Balassa család 105
Balassa Erzsébet 170
Balassa Ferenc, id. 44
Balassa Ferenc (1736–1807) 62, 63
Balassa József 100, 101, 106, 180, 181, 189, 229, 230, 234, 401, 476, 485, 487
Balassa Pál 44, 53, 100, 229, 230
Ballagi Aladár 24, 26, 123, 161
Baranyai Gábor 139
Baranyi László 158

- Barcsay Ábrahám 158
 Barcsay Ágnes 208, 232
 Barinay László 134
 Barkóczy Borbála 55
 Barkóczy Ferenc 46, 55, 101, 116, 193, 241
 Barkóczy Terézia 115
 Barta János, ifj. 29
 Bartenstein, Johann Christoph 97, 102, 106, 227, 279, 295, 296, 303, 306, 311, 336
 Bartha István 139, 141
 Bastl, Beatrix 23
 Batsányi János 271
 Batthyány Antónia 82, 94, 98, 105–107, 119, 231, 377, 384, 386, 387, 476, 501, 502
 Batthyány Ádám (1610–1659) 358
 Batthyány Ádám (1662–1703) 99, 221, 290, 358, 359, 361
 Batthyány Ádám (1704–1782) 86, 100, 106, 119, 188, 189, 476
 Batthyány Ádám Vencel (1722–1787) 100, 106, 119, 231, 365, 387, 476
 Batthyány család 45, 60, 85, 87, 99, 105, 171, 180, 230, 244, 260, 291, 327, 343, 347, 351, 358–362, 365, 367, 375, 382–384, 387, 396, 402
 Batthyány Ferenc (1573–1625) 342
 Batthyány Ferenc (†1717) 220
 Batthyány Fülöp 387
 Batthyány Henrik 394, 395, 503
 Batthyány Ignác 60, 150
 Batthyány Imre (1707–1774) 60, 150, 245
 Batthyány Imre (1744–1819) 150
 Batthyány József 141, 345, 386, 387, 501, 502
 Batthyány József György 73, 150, 245, 249, 253, 265–267, 271, 399, 491
 Batthyány Júlia 100
 Batthyány Károly 83, 97–103, 106, 119, 136, 174, 229, 230, 231, 254, 259, 270, 272, 278, 286–288, 292–298, 311, 314–316, 318, 329, 334, 362–365, 369, 376, 386, 387, 389, 391, 395, 399, 402, 404, 476, 494, 498, 502, 503
 Batthyány Lajos 25, 100, 107, 128, 170, 172, 174–183, 187, 199, 229, 244, 259, 260, 283, 289, 292–298, 303, 305, 308, 311, 312, 316, 318, 329, 335, 339, 353, 362–365, 375, 376, 378, 386, 387, 402, 404, 483, 484, 497
 Batthyány Leopoldina 372, 497
 Batthyány Mária Anna 372, 498
 Batthyány Mária Johanna 372, 377, 378, 497
 Batthyány Mária Magdolna 342
 Batthyány Mária Terézia (1694–1721) 53
 Batthyány Mária Terézia (1718–?) 376
 Batthyány Pál 220
 Batthyány Tódor 100, 101, 106, 180, 181, 229, 231, 234, 244, 251, 253, 265, 268, 271, 272, 318, 364, 365, 367, 387, 476, 485, 487, 489
 Batthyány Zsigmond 86, 220
 Batthyány-Strattmann Lajos 231, 233, 234, 487
 Baumberg Gabriella 271
 Baumberg, Johann Florian 271
 Baußnern család 200
 Baußner, Simon 204, 324, 325
 Bálintit György 378
 Bánffy Ágnes 232
 Bánffy család 60, 106, 201, 202
 Bánffy Dénes 201, 202, 203, 205, 206, 208, 232, 324, 364
 Bánffy Farkas 206
 Bánffy György (1661–1708) 202
 Bánffy György (†1735) 202
 Bánffy György (1746–1822) 208, 209

- Bánffy Imre 152
 Bánffy Klára 206
 Bánkúti Imre 14
 Báróczy Sándor 123, 124, 134, 136, 144, 147, 158, 159, 162
 Beck, Christian August 63, 103
 Belák (János) György 247, 251, 254, 256, 271, 490
 Bellotto, Bernardo 323
 Benök Mihály 340
 Benő Ferenc 222
 Berényi András 62
 Berényi család 105
 Berényi Tamás (1689–1747) 115
 Berényi Tamás, ifj. 85, 114, 115, 476
 Berényi Terézia 107
 Berényi Zsigmond 48
 Berger, Johann Heinrich 334
 Berkes András 43
 Bernáth György 339
 Bessenyei Boldizsár 158
 Bessenyei György 123, 158
 Bessenyei Sándor 158
 Bethlen Ádám 202, 206
 Bethlen család 201, 202, 402
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 14
 Bethlen Gábor (1712–1768) 61, 131, 153, 154, 198, 201–204, 206–208, 299, 336, 338, 364, 371
 Bethlen József 61, 208, 209
 Bethlen Miklós 197, 202
 Bethlen Sámuel (1663–1708) 202
 Bethlen Sámuel, ifj. 152
 Bethlen Sándor 147
 Bezerédj (Bezerédy) Mihály 138
 Binder, Friedrich 279
 Blümegen család 227
 Blümegen, Heinrich Kajetan 315, 385
 Blümegen, Maria Eleonore 385, 386, 502
 Bocskai István, erdélyi fejedelem 14
 Bodnár-Király Tibor 11
 Boér András 204, 340
 Boér család 200
 Bolza, Johann Baptist 244
 Bolza, Johann Peter 269, 270
 Bormastino, Antonio 50, 84
 Born, Ignaz 234
 Bornemisza Barbara 394
 Bornemisza család 60, 375
 Bornemisza Ignác József 43–45, 206, 336
 Bornemisza (Kászoni) János (1672–1742) 197, 199, 200, 302, 336, 376–378, 392, 497
 Bornemisza János (1707–1747) 44
 Bornemisza József 372, 377, 497
 Bossuet, Jacques-Bénigne 103
 Bourguignon (von Baumberg), Johann Franz 101
 Brandis, Adam Wilhelm 214
 Brandis család 55, 87
 Brandis, Franz Jakob 214, 227, 338
 Brandis, Maria Katharina 52, 214
 Brandstetter, Georg 68
 Braubach, Max 20
 Braun, Bettina 22
 Brequin (de Demenge), Jean-Baptiste 103
 Breuner család 83, 104, 394
 Breuner, Franziska Josepha 234
 Breuner, Johann Joseph 225
 Breuner, Karl 234
 Brockhausen, Viktor Amadeus 338
 Bruckenthal Sámuel 72
 Brunszvik Antal 147, 180, 182, 189, 255, 256, 400, 486
 Brunszvik család 105
 Brunszvik Erzsébet 147
 Bubryák Orsolya 30, 356, 357
 Bucsányi Judit 171
 Buday Mihály 67
 Buday Pál 162
 Buday Tamás 67
 Buol, Johann Georg (1656–1727) 279

- Burkhard, Johann Christoph 184
 Canischa (Kanizsa?), gróf 494
 Caraffa család 83, 269
 Castelli, Alexander 52
 Cato, Marcus Porcius 103
 Cavriani család 377, 382
 Cavriani, Friderica 502
 Cavriani, Friedrich Lorenz 383
 Cavriani, Josepha 69, 269
 Cavriani, Michaela 69
 Cavriani, Maria Gabriela 499
 Cerman, Ivo 22, 35
 Chorinsky, Mathias Franz 386, 502
 Chotek család 227
 Chotek, Johann Karl 71, 216, 315
 Chotek, Johann Rudolph (1748–1824) 227
 Chotek, Rudolf (1706–1771) 71, 167, 262, 272, 315, 381
 Chotek, Wenzel Anton 71
 Christiani család 62
 Cobenzl, Johann Caspar 119, 385
 Cobenzl, Johann Karl 385
 Cobenzl, Karl 500
 Collalto, Franz Anton 358
 Collenbach, Heinrich Gabriel 315
 Colloredo, Anton 216
 Colloredo család 17, 67, 85, 145, 393
 Colloredo, Johann 119
 Colloredo-Waldsee, Anton 145
 Colloredo-Waldsee, Camillo 231
 Colloredo-Waldsee, Franz de Paula 231
 Colloredo-Waldsee, Maria Gabriella 110, 356, 481, 499
 Colloredo-Waldsee, Maria Theresia 231
 Colloredo-Waldsee, Rudolph Joseph 278, 293, 295, 296, 313, 315, 356
 Concha Győző 25
 Corbelius, Joannes 238
 Corvinus, Johann August 121, 135, 168, 276, 354, 360, 364
 Cunctator, Fabius 215
 Cusani, Theresia 378
 Cziráky József 55
 Cziráky László 55, 232
 Czobor Anna 240
 Czobor Ádám 214
 Czobor család 87, 105, 112, 114, 348
 Czobor József 348
 Czobor Krisztina 112
 Czobor Mária Anna 214
 Czobor Mária Antónia 87, 114, 476
 Czobor Márk 114
 Csapó Mihály 245, 251, 270, 272, 489
 Csató Zsigmond 204
 Csáky Anna Franciska 113, 386, 477, 500
 Csáky család 60, 85, 87, 113, 327, 345, 382, 383, 493, 495
 Csáky Antal (1702–1764) 52
 Csáky Antal, ifj. 258
 Csáky Ferenc 113, 114, 381, 384, 385, 477, 500
 Csáky Imre (1672–1732) 13, 27, 46, 52, 114, 126, 139, 178, 185, 187, 194, 259, 290, 302, 304, 330, 331, 386, 500
 Csáky Imre (1723–1799) 49
 Csáky Imre (1728–1804) 62, 381, 384, 385, 501
 Csáky István 47, 113
 Csáky József 62
 Csáky László 341
 Csáky Mihály 49
 Csáky Miklós 47, 185
 Csáky Tamás 113
 Csáky Zsigmond 52, 113, 304
 Csekey István 302
 Csendes, Péter 22
 Csergheő Mihály Károly 160
 Csikulini János Ferenc 188
 Csorba Ignác 245, 251, 263, 270, 272, 489
 Csorba Mária Anna 272
 Csödy Pál 174
 Csúzy Julianna 272

- Daniel, Ute 22
 Daróczi Katalin 378
 Darvas József 139
 Daun család 59, 87, 374, 393
 Daun, Leopold Joseph 69, 211, 215–218, 374
 Daun, Maria Theresia 69, 374, 499
 Dániel István 204
 Degen, Joseph Vinzenz 367
 Denis, Michael 58, 62
 Dersffy Orsolya 351
 Dessana-Rhodi, Anna Margit 83, 107, 108, 334, 340, 477
 Dickson, Peter 315
 Dietrichstein család 17, 72, 85, 99, 350, 373, 387, 393
 Dietrichstein, Johann Franz (1671–1755) 240, 255, 256, 258, 269, 278, 293, 308
 Dietrichstein, Johann Karl (1728–1808) 119
 Dietrichstein, Maria Elisabeth 114
 Dobay Márton 139, 140
 Doblhoff, Anton 60
 Doblhoff, Karl 57, 60, 227, 309
 Domanovszky Sándor 27
 Dorffmeister, Joseph 268
 Dóczy József 159, 162
 Dőry család 60
 Dőry Ádám 139, 493
 Dőry László 329
 Dőry, nógrádi alispán 327, 493
 Draskovich Ádám 188, 328, 343
 Draskovich család 60, 106, 154, 327, 343–345, 347, 375, 400
 Draskovich János (1550–1613) 213, 343
 Draskovich János (1629k–1692) 213
 Draskovich János (1669–1733) 52, 212–215, 328, 343, 493
 Draskovich János (1707–1735) 52, 343
 Draskovich János (1740–1787) 64
 Draskovich József 64, 343
 Draskovich Lipót 188, 344, 376, 498
 Draskovich Mária 372, 498
 Draskovich Miklós 343
 Draskovich Rozália 343, 344
 Duindam, Jeroen 23
 Dujardin István 152
 Dunka Péter 153
 Durászy János 139
 Durkheim, Émile 16
 Dümmerth Dezső 28
 Eberhard Ludwig, württembergi herceg 122
 Eck család 51
 Eckhart Ferenc 26
 Ehalt, Hubert Christian 21
 Eitlberg, Johann Heinrich 339
 Eleonóra, Pfalz-Neuburgi, császárné 83, 88, 96, 109, 110, 115, 261, 353
 Elias, Norbert 20, 21, 349, 403
 Ember Győző 28, 29, 237, 315
 Engelsheimb, Johann Adolph 189
 Engelsperg család 51
 Engl, Franz Friedrich 385
 Engl, Rosalie 385, 501
 Eötvös Sándor 139
 Eperjesy Gergely 154
 Erdődy Anna Mária 232
 Erdődy Antal 107
 Erdődy család 60, 79, 87, 105, 107, 146, 171, 180, 327, 343, 345, 351, 356, 357, 358, 382, 383, 402, 492
 Erdődy Gábor Antal 73, 294, 307, 328, 386, 496, 501
 Erdődy György (1647–1712) 356, 358
 Erdődy György Lipót (1680–1759) 73, 107, 255, 261, 293, 297, 307, 312, 328, 330, 356, 357, 493, 495, 496
 Erdődy János (1723–1789) 107
 Erdődy János (1733–1807) 64, 146
 Erdődy Jozefa, kamaráskisasszony 87, 88, 107, 119, 477

- Erdődy Jozefa (1748–1777) 107, 477
 Erdődy Jozefa (1723–1759) 107, 477
 Erdődy József 107
 Erdődy Kristóf (1649–1704) 171, 328
 Erdődy Kristóf (1726–1778) 357
 Erdődy Lajos 60, 230, 231, 232–234, 487
 Erdődy László (1693–1750) 146
 Erdődy László Ádám 73, 107, 170–172, 175, 177, 178, 180, 190, 193, 194, 253, 260, 288, 289, 303, 328, 329, 335, 345, 356, 357, 377, 483, 493
 Erdődy Mária Erzsébet 107
 Erdődy Miklós 60, 107, 231, 386, 387, 501
 Erdődy Terézia (1745–1782) 87, 93, 107, 377, 384, 386, 477, 499, 501
 Erdődy Terézia (1747–1807) 477
 Erzsébet, Luxemburgi, magyar régens 302
 Erzsébet Krisztina, Braunschweig-Wolfenbütteli, császárné 82, 92, 96, 106, 107, 114, 116, 245
 Esterházy Anna 372, 377, 499
 Esterházy Anna Eleonóra 272
 Esterházy Anna Júlia 344
 Esterházy Antal 144, 375, 377, 499, 501
 Esterházy család 45, 60, 87, 105, 116, 152, 171, 232, 244, 327, 330, 335, 343, 347, 350–354, 358, 361, 367, 369, 375, 382–384, 394, 396, 400, 402, 403
 Esterházy Dániel 232
 Esterházy Eleonóra 108, 477
 Esterházy Ferenc (1683–1754) 108, 173, 176, 245, 292, 293, 295, 297, 312, 318, 328, 393–395, 493, 495, 504
 Esterházy Ferenc (1715–1785) 25, 72, 108, 144, 167, 170, 172, 173, 176–178, 184, 199, 232, 243, 245, 250, 254, 257, 262, 265–267, 272, 316, 318, 335, 347, 367, 393, 395, 483, 488
 Esterházy Ferenc (1746–1811) 60, 73, 347
 Esterházy Filippina 272
 Esterházy Franciska 93, 94, 108, 478
 Esterházy Gábor 243
 Esterházy Gáspár 52
 Esterházy Imre (1663–1745) 43, 48, 170–172, 176–178, 288, 289, 292, 300–302, 307, 308, 310, 325, 392, 483
 Esterházy Imre (1722–1792) 233, 259
 Esterházy János (1691–1744) 328, 493, 494
 Esterházy János (1695–1753) 328, 493, 494
 Esterházy János (1706–1734) 52
 Esterházy János (1748–1800) 387
 Esterházy János (1750–1778) 477
 Esterházy János (1754–1840) 231, 232–234, 487
 Esterházy János (1824–1898) 232
 Esterházy Jozefa (1712–1756) 93, 94, 108, 384, 478, 500
 Esterházy Jozefa (1746–1837) 387, 501
 Esterházy József (1682–1748) 292, 293
 Esterházy József (1688–1721) 108, 335, 353, 375, 394, 497
 Esterházy Károly 108, 141
 Esterházy Mária Anna (1739–1820) 354
 Esterházy Mária Antónia (1719–1771) 93, 94, 108, 478, 500
 Esterházy Mária Antónia, ifj. 390, 394, 504
 Esterházy Mária Terézia (1684–1755) 107
 Esterházy Mihály 83, 107, 108, 327, 329, 340, 495
 Esterházy Miklós (1582–1645) 42, 351
 Esterházy Miklós (1711–1764) 60, 72, 101, 108, 143, 144, 173, 295–297, 347, 387, 390, 394, 499, 504
 Esterházy Miklós (1714–1790) 72, 117, 144, 145, 152, 327, 347, 354, 375–378, 384, 387, 403, 497

- Esterházy Miklós (1765–1833) 144, 369
 Esterházy Pál (1635–1713) 243, 260, 352, 353, 369, 377, 394
 Esterházy Pál Antal (1711–1762) 43, 45, 72, 116, 117, 140, 144, 272, 296, 318, 335, 353, 354, 375, 394
 Esterházy Terézia (1697–1746) 87, 88, 93, 94, 108, 478
 Esterházy Terézia (1764–1810) 375, 377, 499
 Ettling család 86
 Eysen, Ernst 272, 273
 Fallenbüchl Zoltán 237
 Farkas Gáspár 182, 485
 Fazekas István 11, 29, 47, 170, 182, 243
 Fábíánics Ádám 247, 253, 263, 270, 271, 489
 Fáy Tamás 477
 Fekete család 60, 72, 244, 383
 Fekete György, id. 246
 Fekete György (1711–1788) 64, 180, 182, 188, 190, 239, 246, 248–250, 253–258, 261, 265, 267, 268, 271, 272, 298, 314, 338, 339, 381, 400, 484, 488
 Fekete János 64, 241, 244, 249, 254, 262, 266, 271, 381, 387, 490, 501
 Feldhofer (Feldhoffer) Antal 259
 Fellner, Thomas 19, 23
 Felsőbüki Nagy család 246, 256, 260, 272
 Felsőbüki Nagy István (1653–1737) 246, 256, 260, 285, 291, 303
 Felsőbüki Nagy István (†1766) 241, 243, 246, 249, 253, 255–258, 260–264, 266, 268, 271, 272, 338, 488
 Felsőbüki Nagy József 247, 249, 254, 262, 265, 267, 271, 272, 341, 491
 Felsőbüki Nagy Mária Anna 272
 Ferdinánd, Habsburg, császárként I. Ferdinánd 41, 76, 78, 166, 210, 223, 236, 238, 274, 341
 Ferdinánd, Habsburg, császárként II. Ferdinánd 41
 Ferdinánd, Habsburg, császárként III. Ferdinánd 211, 341
 Ferdinánd, Habsburg-Lotaringiai, főherceg 64, 162, 185, 219
 Ferenc, Lotaringiai, (német-római) császárként I. Ferenc 15, 78, 80, 96, 99, 122, 134, 173, 241, 257, 276, 290, 292, 305, 306, 307, 308, 313, 374, 378, 380, 387
 Ferenc, Habsburg-Lotaringiai, (osztrák) császárként I. Ferenc 22, 58, 160, 231
 Festetics család 56, 105, 348
 Festetics Kristóf 246
 Festetics László 345
 Festetics Pál 25, 72, 180, 182, 186, 190, 237, 241, 244, 249–251, 253, 258, 262, 266–268, 336, 400, 485, 490
 Fénelon, François 103
 Filszky Mária Gabriella 263
 Finta József 147, 148
 Fischer (von Erlach), Johann Bernhard 95, 132, 169, 359
 Fischer (von Erlach), Joseph Emanuel 359
 Fleischer Gyula 27
 Fleury, André-Hercule 303
 Folch (y Cardona), Antonio 280, 284
 Forgách Ádám 342
 Forgách család 327, 329, 345, 496
 Forgách Ignác 136
 Forgách János Ádám 493
 Forgách Pál 47
 Forgách, zászlós 494
 Forgó András 11, 30
 Forgó (Forko) Mátyás 240
 Freinfeld, Maria Katharina 498
 Freysleben, Ferdinand 101
 Frigyes, Habsburg, császárként III. Frigyes 84, 223

- Frigyes, Hohenzollern, porosz királyként II. Frigyes 297, 311
 Frigyes Ágost, Wettin, szász választófejedelemként I. Frigyes Ágost 38, 122
 Frigyes Ágost, Wettin, szász választófejedelemként II. Frigyes Ágost 38
 Frigyes Keresztély, Wettin, szász választófejedelemként I. Frigyes Keresztély 38
 Frigyes Vilmos, Hohenzollern, porosz királyként I. Frigyes Vilmos 54
 Frombelt, Johann 342
 Fuhrmann, Matthias 46, 361
 Fundárková, Anna 29
 Fülöp, Bourbon, spanyol királyként V. Fülöp 280
 Fürstenberg, Joachim Egon 358
 Gahr, Franz Karl 339
 Galavics Géza 30
 Gallenberg, Isabella Rosina 86
 Gehling, Theo 20
 Germain család 117
 Germain, Eleonore 117
 Germain, Johanna 117
 Germain, Maria Anna 117, 480
 Germeten, Bernhard Heinrich 182, 189, 261, 288, 306, 307, 484
 Gilleis, Heinrich Julius 108, 335
 Gilleis, Maria Octavia 72, 108, 497
 Gindly Károly 160
 Goes család 69, 373
 Gondola (Gundulić) család 347
 Goßwin (von Fürstenbusch), Rüdiger 254, 261
 Gottsched, Johann Christoph 251
 Gögger (von Löwenegg), Bernhard 91
 Gögger (von Löwenegg), Kolman 91
 Gössinger család 91
 Gössinger, Franz Joseph, id. 91, 92
 Gössinger, Franz Joseph, ifj. 92
 Gössinger, Maria Magdolna 184
 Grass (Grasse), Theresia 159
 Grassalkovich Antal (1694–1771) 44, 101, 153, 184, 194, 241, 293, 315, 316
 Grassalkovich Antal (1734–1794) 44, 354, 367
 Grassalkovich család 105
 Grassalkovich János 44
 Grünwald Béla 25
 Guba Ágoston 11
 Gudenus, Franz Anton 343
 Gusztinyi János 141
 Gürtler, Joseph 256
 Gyárfás Mátyás 92, 94, 103, 119, 120, 478
 Gyöngyösy Gábor 239, 240, 246, 248, 252, 258, 259, 261, 264, 338, 488
 Gyöngyösy István 246
 Gyulaffy Borbála 232
 Gyulaffy László 197, 198, 199, 200, 201, 206, 232, 336, 392, 394, 504
 Gyulai Gergely 204
 Gyulay, báró 327
 Gyurcsányi Gábor 157, 160
 Gyurcsányi Imre 160
 H. Balázs Éva 15, 28, 29, 182
 Habermas, Jürgen 16, 20, 322
 Hadik András 152, 153, 217–219, 317, 399, 403
 Hadik János 231, 233, 234, 487
 Hadik Mihály 218
 Halbiger, Anton 272
 Haller Barbara 392, 497, 503
 Haller Pál 205, 206
 Haller Péter 151, 154
 Hallwyl, Franz Anton 217
 Hamilton család 99, 145
 Hamilton, Maximilian 502
 Hannig, Johann Georg 216
 Hantsch, Hugo 20
 Hardegg család 105
 Hardegg, Johann Julius 227

- Hardt, Georg 255
 Harrach család 17, 59, 87, 99, 105, 350, 393
 Harrach, Ferdinand Bonaventura 98, 227
 Harrach, Friedrich August 278, 284, 290, 308
 Harrach, Johann Philip 167, 211, 293, 295, 308, 314
 Harrach, Maria Eleonore 79, 108, 109
 Harrer-Lucienfeld, Paul 342, 345, 346, 347, 348, 353
 Harruckern, Johann Georg 217
 Harruckern, Joseph 217
 Harruckern, Maria Barbara 217
 Hassler, Éric 368
 Haugwitz, Friedrich Wilhelm 167, 224, 226, 242, 278, 279, 297, 315
 Haugwitz, Heinrich Wilhelm 224, 225, 357
 Hánka, hadnagy 327, 328, 330, 494
 Häcklberg, Maria Helena 379
 Hell, Maximilian 42
 Hellenbronth Kálmán 123, 143
 Hellmann család 104
 Henckenius (von Kaich), Reiner 353
 Hengerer, Mark 393
 Henter Ádám 340
 Henter Zsigmond 205
 Herberstein család 59, 67, 85, 87, 104, 115, 227, 285, 331, 355
 Herberstein, Karl Joseph 207
 Herberstein, Maria 115
 Herbeville, Johanna Barbara 343
 Herbeville, Ludwig 343
 Herlein Ferenc 134
 Heumann, Georg Daniel 57, 237
 Heydendorff, Daniel 153, 154
 Héczei Pál 65
 Hilleprand (von Prandau), Peter Anton 269, 270
 Hochedlinger, Michael 23, 210
 Hofmann, hadnagy 327, 495
 Hohenembs, Johann Hannibal 111
 Hohenfeld család 51
 Horeczky család 64, 151
 Horeczky Flórián 151
 Horn Ildikó 11
 Horn, Maria Anna 379
 Horváth Mihály 24, 300, 309
 Horváth Simoncsics János 303
 Hoyos család 198
 Höller, Ignatius Antonius 101
 Hőgyösy Antal 67
 Hrabovszky László 139
 Hunyady Ignác 139
 Hunyadi László 182, 190, 191, 290, 302, 484
 Huszty István 148
 Huszty Sámuel 153
 Huszty Sándor 147, 148, 149
 Hübl, Albert 19
 Hüttner, Johann 182, 485
 Illésházy család 106, 327, 345, 383
 Illésházy Anna Mária 146
 Illésházy György 171
 Illésházy István 171
 Illésházy József 500
 Illésházy Miklós 170–172, 174, 176, 177, 259, 285, 288, 302, 327, 329, 335, 377, 391, 393, 395, 483, 495, 503
 Illéssy János 26, 123, 126
 Inczédi József 204
 Inczédy Sámuel 151, 152
 István, Árpád-házi, magyar királyként I. István 45
 Izabella, Bourbon, pármái hercegnő 82, 90, 96, 97, 132, 135
 Izdenczy József 101, 102, 103, 116, 119, 120, 193, 194, 340, 404
 Jablanczy Ignác 259
 Jacquemin, Heinrich Ludwig 216
 Jagitsch család 347

- Jakatitsch család 347
Jankovich Katalin 222
Jaszvicz család 347, 348, 367, 397, 401
Jaszvicz Ferenc 194, 340
Jaszvicz József 348
Jaszvicz Lajos 348
Jaszvicz Mária Anna 194
János György, Wettin, szász választófejedele mként I. János György 38
János György, Wettin, szász választófejedele mként IV. János György 38
Jeckel család 347
Jeckel, Joseph 347
Jelky András 90
Jelky család 347, 367, 397
Jelky Franciska Terézia 90
Jelky János 92
Jelky János Mihály 90, 348, 479
Jellachich család 154
Jellachich Dénes 154
Jellachich Gábor 154
Jeszenák János 140
Jeszenovszky Imre 153
Jobbágyi Regina 220
Josinczi József 205
Jósika Imre 152
Jósika József 52
József, Habsburg, császárként I. József 14, 69, 79, 83, 87, 94, 96, 97, 197, 225, 226, 238, 243, 252, 275, 276, 285, 291
József, Habsburg-Lotaringiai, császárként II. József 13, 15, 21, 46, 58, 62, 64, 68, 72, 80, 82, 83, 86, 90, 96–103, 110, 117, 119, 132, 135, 194, 198, 219, 229, 241, 259, 268, 279, 297, 316, 332, 334, 377, 378
Julay (Gyulay), gróf 495
Jurisics Miklós 341
Justi, Johann Heinrich Gottlob 58
K. László József 124
Kallbrunner, Josef 20
Kalmár János 29
Kalocsányi Judit 220
Kanizsai Orsolya 341
Karaiczay András 159
Kaunitz, Aloys Wenzel 369
Kaunitz, Dominik Andreas 305
Kaunitz, Eleonore 498
Kaunitz, Maria Josepha 87
Kaunitz, Maximilian Ulrich 87, 304, 305
Kaunitz, Wenzel Anton 71, 87, 129, 130, 275, 279, 297, 298, 315, 316, 361, 369, 385
Kádár Zsófia 11
Kállóczy Mihály 92
Kálnoky Antal 376, 377, 384, 498
Kálnoky Ádám 376, 377
Kálnoky család 60, 375, 377, 383, 384
Kálnoky Lajos 62, 377, 384, 385, 386, 498, 502
Kálnoky Sámuel 197, 377
Károly, Habsburg, Belső-Ausztria főhercegeként II. Károly 223
Károly, Habsburg, császárként VI. Károly 14, 18, 20–23, 41, 43, 44, 47, 53, 61, 66, 78, 79, 80, 82, 84, 85, 87, 88, 91, 93, 96, 97, 99, 107, 109, 115, 118, 119, 125, 126, 169, 173–176, 180, 182, 187, 189, 197, 200, 202, 203, 212–215, 218, 225, 227, 229, 237, 239, 240, 242–245, 248, 252, 254, 261, 275–280, 283–285, 288–291, 299–308, 314, 317, 318, 322, 323, 328, 330, 332, 349, 354, 362, 372, 376, 380, 382, 399, 400
Károly, Habsburg-Lotaringiai, főherceg 97, 98, 101, 103, 104, 117, 194, 480
Károly Albert, Wittelsbach, császárként VII. Károly 362
Károlyi Antal 44, 102, 144
Károlyi család 327, 367
Károlyi Erzsébet 113
Károlyi Ferenc 44

- Károlyi Sándor 44, 312, 327, 329, 493
 Keglevich Ádám 52, 113
 Keglevich család 87, 105, 112, 113, 154, 345, 400
 Keglevich Gábor 52, 53
 Keglevich János 64
 Keglevich József (1700–1765) 52, 64, 113, 119, 128, 479
 Keglevich József (1729–1792) 100, 101, 113, 120, 479
 Keglevich Péter 44
 Keglevich Terézia 113, 479
 Keglevich Zsigmond 113
 Kelényi György 30
 Keller, Katrin 23, 79
 Kemény család 201, 207
 Kemény János (1607–1662) 201, 207
 Kemény János, ifj. 204
 Kemény László (†1734) 202, 207
 Kemény László (1709–1774) 45, 154, 201–203, 204, 206–208, 338
 Kemény László (1732–1787) 45, 208
 Kemény Lőrinc 64
 Kemény Simon 207
 Kempelen János 178, 182, 185, 486
 Kempfen, Ignaz 241
 Keresztély Ágost, szász-zeitz herceg 193, 258, 288, 304, 326, 346
 Keyßler, Johann Georg 89, 277, 331, 349
 Kégly József 159
 Képiró-Csengeri Sámuel 147
 Kéry Ádám 114, 115, 343, 479
 Kéry család 105, 347
 Kéry Ferenc 115, 185
 Khavanova, Olga 11, 30, 35, 59, 67, 183, 237, 296
 Khevenhüller család 87, 105, 227, 269, 367, 394, 402
 Khevenhüller, Franz Anton 269
 Khevenhüller, Johann Franz 59
 Khevenhüller, Johann Joseph 19, 59, 61, 62, 71, 77, 78, 86, 97, 98, 144, 173, 207, 208, 227, 230, 269, 278, 296, 297, 313, 315, 316, 371, 383, 387
 Khevenhüller, Maria Josepha 207, 371
 Khevenhüller, Sigmund Friedrich 48, 71, 109, 225, 226, 303, 371, 391
 Khevenhüller-Metsch, Rudolf 19
 Khuen (von Belasi), Franziska 355
 Khuen (von Belasi), Johann Eusebius 354, 355
 Khuen (von Belasi), Rudolf 355
 Kielmansegg család 51
 Kinsky család 227, 245, 377, 387, 402
 Kinsky, Franz Ferdinand 60, 295, 303, 304, 305
 Kinsky, Franz Joseph 36, 60
 Kinsky, Franz Ulrich 217
 Kinsky, Maria Theresia 174, 497
 Kinsky, Philip Joseph 107, 278, 293, 295, 311
 Kinsky, Wenzel Norbert 174
 Király Ádám 239, 245, 250–252, 257, 258, 263, 264, 488
 Kisfaludy Sándor 123
 Kiss József 139, 140
 Klam család 86
 Klaniczay Tibor 28
 Kleiner, Salomon 57, 121, 135, 168, 213, 237, 276, 352–355, 357, 359–361, 364
 Klimo György 134, 180, 182, 187, 190, 485
 Klobusiczky család 60
 Klobusiczky Ferenc 48
 Knell, Agnes 379
 Knell, Georg 379
 Koch, Ignaz 217, 309, 337
 Koháry András József 376
 Koháry család 79, 113, 327, 330, 345, 365, 375, 376

- Koháry Ferenc 265
 Koháry, gróf 327, 495
 Koháry Ignác 69, 376, 379, 499
 Koháry István 43, 258, 288, 302, 304
 Koháry János 376, 499
 Koháry Mária Anna 69
 Koháry Mária Jozefa 372, 499
 Koháry Mária Terézia 69
 Koháry Miklós 499
 Kollár Ádám, 88, 89, 94, 119, 120, 159, 260, 316, 404, 479
 Koller család 69, 193, 365, 397, 401
 Koller Ferenc 127, 134, 136, 138, 140–142, 180, 182, 186, 190, 192, 298, 338, 400, 404, 485
 Koller János 241, 255, 261
 Koller József 114, 182, 189, 191–193, 293, 295, 298, 308, 309, 312, 325, 338, 484
 Kollonich, Adam Sigismund 374
 Kollonich Ádám 112
 Kollonich (Kollonitz, Kollonitsch) család 16, 87, 105, 112, 146, 228, 245, 347, 375, 378, 383
 Kollonich Eleonóra 374, 386, 497, 498
 Kollonich, Johann Heinrich 374
 Kollonich Katalin 112, 114, 479
 Kollonich Károly 112, 146, 382, 502
 Kollonich Krisztina 372
 Kollonich (szül. Zay) László 146, 180, 181, 188–190, 228, 229, 234, 347, 374, 376, 378, 381, 382, 386, 487, 497, 498
 Kollonich Lipót 238
 Kollonich Mária Krisztina 377, 498
 Kollonich Mária Terézia 377, 381, 497, 501
 Kollonich, Seifried 388
 Kollonich, Sigismund (Zsigmond) 94, 112, 146, 181, 228, 304, 331, 347, 379, 387, 498, 500
 Kollonich Zsigmond, ifj. 377, 378
 Kollreider, Monika 20
 Kolowrat-Krakowsky, Anna Maria 258
 Kolowrat-Krakowsky, Ferdinand Alois 207
 Kolowrat-Krakowsky, Leopold 258, 269
 Kolowrat-Krakowsky, Wilhelm Albrecht 305
 Koltai András 29
 Koncsek Bernát 183, 188, 190, 191, 353, 485
 Kontler László 11
 Korda György 205
 Kornis Antal 206
 Kornis család 60, 106, 152
 Kornis Mihály 232
 Kornis Zsigmond 197, 208, 302
 Kosáry Domokos 15, 102
 Kovács, Elisabeth 21
 Kozma család 200
 Kókay György 30
 Königsegg-Rothenfels, Joseph Lothar 215, 278, 290, 299, 303, 308
 Kracsovich László 340
 Krász Lilla 11
 Kretschmayr, Heinrich 19, 23
 Kron, Daniel Alexander 189
 Krudy Ferenc 124
 Kruedener, Jürgen 21
 Kubinyi család 344
 Kubiska-Scharl, Irene 15, 76, 475
 Kuefstein, Johann Ferdinand 86, 225
 Kulcsár Krisztina 30
 Kußmanin (Kuszmányi?), Maria 92
 Küchelbecker, Johann Basilius 39, 51, 74, 224, 332, 357, 361, 382
 Künl, Philip 97
 Kvassay Károly 139
 Lacy, Franz Moriz 216, 219
 Lajos, Bourbon, francia királyként XIV. Lajos 21
 Lajos, Bourbon, francia királyként XV. Lajos 82

- Lamberg, Anna Elisabeth 345
 Lamberg család 87, 227, 269, 373, 393, 394, 402
 Lamberg, Franz Anton 354, 500
 Lamberg, Karl Joseph 356
 Landerer, Johann Michael 134
 Langer, Franz Anton 306
 Lauch, Joseph Ignaz 338
 Lázár Imre 152
 Lázár János 206
 Lhotsky, Alphons 20
 Liechtenberger, Elisabeth 22
 Liechtenstein, Anton Florian 284
 Liechtenstein család 17, 71, 77, 85, 95, 105, 145, 192, 331, 350, 368, 385, 387, 402
 Liechtenstein, Emanuel 385
 Liechtenstein, Hartmann 114
 Liechtenstein, Johann Adam (1657–1712) 63, 114
 Liechtenstein, Joseph Wenzel 132
 Liechtenstein, Maria Antonia 114
 Liechtenstein, Maria Theresia 385, 499, 501
 Liesganig, Joseph 42
 Lipót, Habsburg, császárként I. Lipót 14, 66, 78, 79, 83, 91, 109, 160, 197, 206, 225, 236, 261, 274, 282, 322, 341, 342, 345, 375, 392
 Lipót, Habsburg-Lotaringiai, főherceg 64, 97, 131, 136
 Lippay család 389, 396
 Lippay Ferenc 389
 Lippay György 346, 389
 Lippay (szül. Schmidegg) Mária Zsuzsanna 389, 392, 393, 504
 Liphay Antal 159
 List család 347
 Lobkowitz család 67, 99, 192
 Lockwood, David 16
 Lorenz, Hellmut 22, 349
 Loën, Johann Michael 179, 321, 349
 Losy (von Losynthal), Adam Philipp 225
 Lotaringiai Károly, lotaringiai hercegeként V. Károly Lipót 196
 Löwenburg, Alosysia 66
 Löwenegg, Johann Bernhard 91
 Löwenburg, Johann Jakob 66, 240, 260, 344
 Lubomirska, Maria Susanna 347, 394, 499
 Luby György 139
 Luhmann, Niklas 16
 Luyken, Caspar 85
 Lübeck Károly 159
 Lüdín, Maja 123
 Macskásy Imre 154
 Maholányi család 222
 Maholányi János 346, 392
 Maholányi József 222
 Maholányi Tamás 392
 Maholányi Judit 392, 393, 504
 Majláth József, id. 245
 Majláth József, ifj. 242, 245, 250, 254, 262, 265–268, 336, 490
 Majthényi Ádám (1694–1743) 392, 393, 394, 395, 504
 Majthényi László Ádám 48
 Makó Pál 58
 Mammucca (de la Torre) család 377
 Mammucca (de la Torre), Maria 377
 Mannagetta, Johann Georg 306
 Mannagetta, Joseph 336
 Marburg, Joseph 262
 Marczali Henrik 25, 26
 Markoviczky Pál 67
 Mat'a, Petr 23, 85
 Málnási Ödön 13, 27, 259, 290
 Mályusz Elemér 26
 Mária, Anjou, magyar királynőként I. Mária 302

- Mária Amália, Habsburg, főhercegnő 362
- Mária Antónia, Habsburg-Lotaringiai, főhercegnő 107
- Mária Erzsébet, Habsburg, főhercegnő 82
- Mária Erzsébet, Habsburg-Lotaringiai, főhercegnő 82
- Mária Jozefa, Wittelsbach, császárné 90, 96, 117
- Mária Krisztina, Habsburg-Lotaringiai, főhercegnő 75, 178, 208, 232, 270
- Mária Magdolna, Habsburg, főhercegnő 83, 94, 110, 111, 117, 334
- Mária Terézia, Habsburg, császárné 14, 15, 18–22, 24, 25, 27–29, 31, 40, 43, 44, 55–57, 61, 62, 66, 67, 78, 80, 82, 83, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 96–100, 103, 105, 107, 117, 126, 127, 129, 131–135, 137, 138, 141, 142, 144, 158, 159, 167–170, 173, 175, 176, 178, 180–182, 184–189, 197, 198, 200, 203–208, 211, 212, 215, 217, 219, 224–226, 229, 230, 232, 237, 239–243, 245, 253, 258, 259, 261–266, 274–279, 281, 283, 288, 291–293, 296, 299, 300, 308, 311–314, 316–318, 321, 322, 333, 338–340, 348, 349, 354, 372, 374, 376, 380, 387, 399–401
- Mansfeld, Johann Ernst 294
- Marinoni, Johann 54, 84
- Mattyasovszky Imre 182, 189, 484
- Meytens, Martin van, ifj. 98, 201, 383
- Martini, Karl Anton 42, 58
- Martinitz, Maximilian Gudiobald 109
- Martí Tibor 11
- Matsche, Franz 21, 322
- Mattyasovszky Gáspár 160
- Mayer, Anton 49
- Mátyás, Habsburg, császárként I. Mátyás 107, 108
- Mecséri Ádám 254
- Medici, Cosimo 350
- Mednyánszky család 65, 244
- Mednyánszky Ferenc 244, 491
- Megyeri Gábor 240
- Menčík, Ferdinand 19
- Mening, Anna Catherina 384, 500
- Merényi-Metzger Gábor 370
- Mergel, Thomas 22
- Meskó Ádám 238, 259
- Meskó család 246
- Meskó Jakab 238, 239, 246, 248, 252, 254, 257–259, 261, 263, 264, 267, 317, 488
- Metastasio, Pietro 95
- Metsch, Johann Adolf 86, 277
- Migazzi, Christoph Anton 61, 387, 501, 502
- Mikes Antal 205
- Mikes család 105
- Mikes Ferenc 106, 480
- Mikes Mihály 106
- Miller, Andreas 48
- Mika Sándor 26
- Mikoletzky, Hans Leo 20
- Mikó Ferenc 151
- Mikó Miklós 151
- Miksa, Habsburg, császárként I. Miksa 83, 223
- Miksa, Habsburg, császárként II. Miksa 78, 223
- Miksa, Habsburg-Lotaringiai, főherceg 64
- Mittermayer, Rosalia 272
- Mitterpacher Lajos 58
- Moll család 253
- Mollard család 85, 87
- Mollart, Ferdinand Ernst 269
- Montagu, Mary Wortley 321
- Moser, Friedrich Karl 37, 81, 83, 88, 93, 94, 122, 382
- Mozart, Wolfgang Amadeus 95

- Mód Aladár 28
 Móricz András 243
 Móricz János 243
 Morócz, százados 327, 330, 494
 Mraz, Gerda 123, 124
 Münch-Bellinghausen, Franz Joseph 228
 Münch-Bellinghausen, Johann Joachim 228
 Nagy Ferenc 247, 251, 253, 256, 257, 271, 272, 273, 490
 Nagy Gábor 55
 Nagy Iván 221
 Nagy János 11, 241
 Nagy Márton 247
 Nagy Mihály 94, 103, 116, 119, 120, 480
 Naláczy Károly 152
 Naláczy József 153
 Napuli, Balthasar 49
 Nath, Joseph Gothard 346
 Nádasdy család 60, 79, 85, 87, 105, 112, 327, 330, 343, 344, 345, 375, 384, 402
 Nádasdy Ernestine 70
 Nádasdy Ferenc (1555–1604) 343
 Nádasdy Ferenc (1623–1671) 69, 112, 214, 235, 282, 344, 345
 Nádasdy Ferenc (1708–1783) 131, 141, 316, 344, 345, 376, 498
 Nádasdy Franciska 69
 Nádasdy Jozefa 69
 Nádasdy Krisztina 343
 Nádasdy László 43, 113, 328, 329, 494, 496
 Nádasdy Lipót (1697–1758) 112, 113, 115, 119, 168, 170, 172–177, 188, 189, 231, 293, 295, 298, 312–314, 318, 335, 341, 345, 357, 480, 483
 Nádasdy Lipót (1777–1836) 69
 Nádasdy Mária Anna 372, 384, 386, 498, 501
 Nádasdy Mária Magdolna 214
 Nádasdy Mihály (1746–1826) 230, 231, 233, 234, 235, 318, 487
 Nádasdy Mihály (1775–1854) 235, 265, 345
 Nádasdy Pál Antal 86, 87, 112, 115, 480, 492
 Nádasdy Tamás (1498–1562) 341, 344
 Nádasdy Tamás (†1731) 115
 Nádasdy Terézia 93, 113, 345, 480
 Nedeczky Károly 182, 186, 189, 190, 194, 337, 484
 Neipperg, Wilhelm Reinhard 314, 315
 Nemes József 151, 152
 Nesselrode család 85, 87
 Nesselrode, Johann Franz 292, 303, 308
 Neuhold János 242, 245, 250, 253, 265, 489
 Neuling, Bruno 344
 Neupauer, Johann Christian 356
 Niczky Anna 257
 Niczky család 60, 222
 Niczky György 245
 Niczky István 272
 Niczky József 62
 Niczky Kristóf 180, 182, 184, 189, 222, 245, 249, 254, 257, 261, 266, 267, 272, 485, 489
 Niedermann, Johann 70
 Nimptsch, Johann Friedrich 291
 Nyáry Zsigmond 188
 Oedtl, Christian Alexander 133, 360
 Offner, Johann Andreas 336
 O’Kelly, William 50
 Okolicsányi Antal 139
 Oláh Miklós 341, 351
 Oláh Orsolya 351
 Oppenritter, Jakob 50
 Oppl, Ferdinand 22
 Orczy László 61
 Oross András 11

- Orsini-Rosenberg család 192, 269, 394
 Orsini-Rosenberg, Philipp Josef 225, 365
 Orsini-Rosenberg, Vinzenz Ferrerius 365
 Paar család 402
 Paar, Johann Wenzel 393, 500
 Palm család 209, 232
 Palma Károly Ferenc 232
 Pacassi, Nikolaus 168
 Padányi Bíró István 67
 Padányi Bíró Márton 67
 Pakay János György 92
 Palásthy Ferenc 182, 189, 484
 Paluska Antal 188, 189
 Parsons, Talcott 16
 Pascha, Johann Georg 36
 Patachich Ádám 49, 180, 181, 186, 187, 190, 337, 386, 485, 501
 Patachich Boldizsár 174, 175, 180, 181, 483
 Patachich család 69, 181, 186, 375, 400
 Patachich Gábor 293
 Patachich Heléna 377, 390, 394, 498, 504
 Patachich Miklós 181
 Patachich Sándor 180, 181, 187, 188, 189, 336, 337, 376, 379, 390, 484, 498, 504
 Pál, Farnese, római pápaként III. Pál 350
 Pálffy Anna Mária 372, 499
 Pálffy Antónia (1743–1776) 55, 379, 498
 Pálffy család 45, 72, 79, 87, 91, 105, 108, 116, 171, 180, 184, 230, 244, 327, 330, 334, 343, 347, 351, 354–356, 358, 360, 361, 367, 369, 374, 375, 382–384, 386, 393, 394, 396, 400–402
 Pálffy Ferenc 374, 377, 378, 499
 Pálffy Franciska 375, 379, 498
 Pálffy Géza 29, 78, 212
 Pálffy István 355
 Pálffy János (1663–1751) 13, 27, 72, 73, 91, 108–110, 194, 213, 245, 289, 290, 292, 293, 297, 304, 307, 308, 310, 311, 318, 328, 330, 355, 387, 404, 494, 495
 Pálffy János (1728–1791) 110, 131–133, 146, 245, 250, 253, 266, 271, 355, 367, 376, 489, 499
 Pálffy János (1744–1794) 150
 Pálffy János József 393, 503
 Pálffy Jozefa 391, 394, 504
 Pálffy József 375, 377, 378, 499
 Pálffy Károly (1735–1816) 25, 100, 101, 110, 116, 119, 199, 235, 241, 242, 244, 245, 251, 254, 262, 265, 267, 268, 271, 317, 355, 375–377, 381, 384, 385, 394, 399, 481, 490, 501
 Pálffy Károly Pál (1697–1774) 213–215, 316, 330, 355, 376, 385, 391, 393, 492, 497, 503
 Pálffy Lipót (1681–1720) 173, 375, 376, 394, 497
 Pálffy Lipót (1716–1773) 134, 143–145, 146, 150, 230
 Pálffy Lipót (1739–1799) 69, 180, 181, 189, 190, 230, 232, 234, 356, 374, 376, 377, 485, 487, 499
 Pálffy Lipót (1764–1825) 499
 Pálffy Mária (1690–1743) 108
 Pálffy Mária Anna (1693–1761) 110, 481
 Pálffy Mária Anna (1747–1799) 387
 Pálffy Mária Anna Magdolna (1546–1623) 355
 Pálffy Mária Antónia, id. 372, 377, 497
 Pálffy Mária Antónia, ifj. 375, 377, 497
 Pálffy Mária Augusztá 305, 375, 497
 Pálffy Mária Terézia (1719–1771) 385, 500
 Pálffy Mária Terézia (1727–?) 107
 Pálffy Mária Terézia (1768–1829) 69, 70
 Pálffy Mária Zsuzsanna 171
 Pálffy Miklós (1552–1600) 108, 230
 Pálffy Miklós (1619–1679) 79, 108, 171
 Pálffy Miklós (1657–1732) 73, 83, 84, 108–110, 118–120, 173, 194, 259, 261, 288, 290, 293, 300, 302, 303, 305, 330, 355, 356, 375, 402, 481

- Pálffy Miklós (1671–1706) 355
Pálffy Miklós (1699–1734) 245, 330, 492
Pálffy Miklós (1710–1773) 25, 72, 110, 126, 127, 128, 130–134, 143, 144, 146, 170, 172–178, 180, 181, 184–186, 189, 195, 230, 244, 261, 295, 298, 315, 316, 335, 355, 375, 376, 379, 382–385, 387, 391, 394, 399, 404, 483, 484, 497, 498, 500, 504
Pálffy Pál 282, 354, 355, 358
Pálffy Rudolf 55, 128, 143, 148, 150, 376, 498
Pálffy Zsófia 108
Pávics József 160
Pázmány Péter 42, 45
Pečar, Andreas 22, 350
Pejacsevich család 60, 154, 396
Pejacsevich József 151, 154, 392
Pejacsevich Mária Anna 392, 394, 504
Pejacsevich Zsigmond 151, 154
Perényi család 60, 152, 202
Perényi Erzsébet 115
Perényi György 152
Perényi János 55
Pergen, Johann Anton 119
Perger, Richard 352
Perlas család 69
Pethő család 327, 495
Pethő János 341
Pethő Mária 52
Petrasch, Michael 365
Péchy család 347, 348
Péchy (Petschy) Ferenc Antal 90, 116, 481
Péchy Erzsébet 116, 481
Péchy János 348
Péczeli József 403
Pék Mihály 261
Péterffy János Ferenc 180, 191, 192, 221, 254, 288, 391, 395, 400, 484
Péterffy Judit 346
Péterffy Mária Terézia 394, 503
Pfeffel, Johann Andreas 352
Philippi, Viktor 290
Pignatelli, Maria Anna 280, 382
Pinelli, Maria Josepha 499
Pircher, Wolfgang 350
Pock, Matthias 57
Podewils, Otto Christoph 297
Polleroß, Friedrich 22, 349, 394
Pongrácz család 200
Pongrácz András 188, 189
Pongrácz Bálint 151
Pongrácz György 200, 204
Ponty, Franz 346, 347, 348
Poór János 11
Pope, Alexander 65
Potréau, Antonia Franziska 174
Pözl, Michael 475
Pray György 62
Příchovský, Peter Anton 501
Probst, Johann Balthasar 213
Proskau család 214
Raab, Maria Amalia 502
Raduit (de Souches), Karl Ludwig 174
Raduit (de Souches), Maria Antonia 174, 379, 394, 497
Ragályi országgyűlési követ 141
Rakuscha, Günther 123
Rausch, Wilhelm 20
Rauscher, Jakob 222
Rauscher, Maria Anna 222
Ráday Gedeon 139
Rákóczi Erzsébet 356
Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 14, 49, 200, 263, 299
Rákóczi László 356
Rákóczi Pál 356
Rátkay Károly József 86
Reisch, Franz 92
Reischach, Judas Thaddäus 377
Reischach, Simon Thaddäus 199

- Rescher, Yasmin-Sybille 78
 Reviczky János 182, 189, 484
 Révay Antal 47, 232
 Révay, báró 327, 492
 Révay család 60
 Révay József 134
 Révay Márk 151
 Révay Péter 265
 Rhédey Farkas 151
 Rhédey János 131, 132, 144, 146, 154
 Rialp, Ramon 280, 284
 Richter, Christian Gottlob 18, 126
 Riegger, Paul Joseph 42, 63
 Riesbeck, Johann Kaspar 385
 Rimay, hadnagy 327, 328, 493
 Rohr, Julius Bernhard 39
 Rosenfeld, Andreas Georg 160
 Rosenstingl, Franz 63
 Rosty Ádám, id. 220–222
 Rosty Ádám, ifj. 222
 Rosty család 220, 222, 397
 Rosty Ferenc, id. 221
 Rosty Ferenc (1718–1790) 220
 Rosty Ignác 222
 Rosty István (†1718) 220
 Rosty István (†1744) 220, 222, 317
 Rosty István (1702–1749) 221–222
 Rosty Mária Anna 222
 Rosty Pál 160
 Rottal család 393
 Rottal, Franz Anton 344
 Rottal, Johann Anton 342
 Rottal, Maximiliana 498
 Rotenstein, Gottfried 356
 Rousseau, Jean-Jacques 36
 Rudolf, Habsburg, császárként II. Rudolf
 78, 79
 Rudnyánszky Elek 160
 Rudnyánszky József 160
 Rummel család 51
 S. Sárdi Margit 30
 Saffran, Franz Anton 262
 Saint Julien család 144
 Saint-Saphorin, François-Louis 20, 280,
 291
 Salamon György 155
 Salburg család 346, 355
 Salburg, Franz Ludwig 313
 Salburg, Gotthard 346
 Salm család 59
 Stella (de Santa Croce), Rochus 280, 284
 Saurau család 99
 Savoy-Carignan, Thomas Emmanuel 395
 Savoyai, Eugén 19, 21, 53, 99, 174, 213,
 219, 277, 280, 284, 288, 291, 300, 301,
 303, 335, 357, 362, 363, 395
 Savoyen, Maria Theresia Felicitas 63
 Sággy József 116
 Sággy Mária Anna 116
 Sándor család 64
 Sándor Mihály 159
 Schaffgotsch család 373
 Schaffgotsch, Johann Anton 304, 305
 Schaffgotsch, Johann Ernst 304, 305
 Schallenberg család 51
 Schell Mária Terézia 392
 Scheutz, Martin 11, 15, 22
 Schlag, Gerald 123
 Schlauck (Schlaunik?), Johann Karl 379
 Schlick család 269
 Schlick, Leopold Joseph 277
 Schlitter, Hans 19
 Schmidegg család 389
 Schmidegg Ferdinánd 139
 Schmidely, Daniel 31
 Schmidlin, Franz Christoph 241, 262
 Schnautz család 104
 Schneider, Christine 69
 Schönberger, Astrid 20
 Schönborn család 99
 Schönborn, Friedrich Karl 171, 277, 280,
 284, 362

- Schönwetter, Johann Baptist 325
 Schrattenbach, Franz Ferdinand 225
 Schrattenbach, Rosalia 174
 Schubert (von Ehrenberg), Peter 85
 Schuszták János Mihály 147
 Schütz, Carl 390
 Schwandtner, Johann Georg 346
 Schwarzenberg család 192, 350, 368, 385, 393
 Schwarzenberg, Johann Adam 316
 Scotti, Maria Anna 117
 Sedlmayr, Hans 322
 Seidler, Andrea 30
 Seilern, Johann Friedrich 277, 284
 Seitschek, Franz-Stefan 22
 Selliers család 104
 Selmeci Ferenc 138
 Sennyey István 345
 Serényi Amand 111, 112, 481
 Serényi Anna 113
 Serényi Antal Amand 112
 Serényi család 16, 87, 105, 111
 Serényi Erzsébet 112
 Serényi Farkas 112
 Serényi Ferenc 111
 Serényi Gábor 111
 Serényi János Károly 111
 Serényi Jozefa 93, 111, 481
 Serényi Károly Antal 83, 94, 110–112, 117, 334, 481
 Serényi Mária Franciska 305
 Serfőző Szabolcs 11, 30, 356
 Seydewitz, August Friedrich 357
 Siebenbürger, Johann Heinrich 79
 Sigray család 151, 183, 184
 Sigray Ferenc, id. 183
 Sigray Ferenc, ifj. 394, 504
 Sigray János (†1671) 183
 Sigray János, ifj. 254
 Sigray János (1728–?) 151
 Sigray József (1678–1739) 180, 183, 184, 189, 290, 391, 484
 Sigray Károly 391, 504
 Sigray Mária Katalin 184
 Simonyi Jozefa 498
 Sinzendorf család 51, 77, 105, 198, 365
 Sinzendorf, Franz Wenzel 356
 Sinzendorf, Johann Joachim 344
 Sinzendorf, Johann Weikhard 358
 Sinzendorf, Maria Elisabeth 87
 Sinzendorf, Philip Ludwig 276, 277, 278, 280, 284, 285, 288, 290, 300, 303, 308
 Sinzendorf, Sigmund Rudolph 87, 119, 198, 277, 278
 Siskovics család 216
 Siskovics József 216, 217, 218
 Skall, Johann Baptist 123, 124, 129, 138, 139, 140, 142, 144, 146
 Skerlecz Ferenc 64
 Slawick, Thomas 80
 Somlyai Albert 205
 Somsics Antal 182, 186, 485
 Sonnau család 51
 Sonnenfels, Joseph 40, 42, 58, 65, 106, 227
 Spielman, John Philip 22
 Splényi család 60
 Splényi Gábor 61
 Splényi József 62
 Starhemberg család 59, 99, 104, 214, 227, 347
 Starhemberg, Georg Adam 72
 Starhemberg, Gundacker Thomas 269, 277, 278, 280, 284, 285, 288, 290, 293, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 311
 Starhemberg, Heinrich Wilhelm 332
 Starhemberg, Josepha 214
 Starzer, Albert 226, 228, 230, 231
 Stegmüller, Gottfried 356
 Stehenics János 115, 388

- Steinhausen, Werner Arnold 347
Stella család 227
Stephaich Ferenc 159
Sternberg család 373
Stock, Andreas 337
Stollberg-Rilinger, Barbara 15, 22
Strattmann, Eleonóra 99, 106, 174, 246, 261, 285, 290, 291, 294, 329, 359, 360–362, 386, 402
Strattmann, Theodor Heinrich 174, 359, 360–362
Strattmann, Theresia 390, 498
Strobl, Eduard 19
Strobl, Johann Georg 254
Stubenberg család 214, 377
Stubenberg, Maria Julia 134
Stubenberg, Maria Margaretha 214, 497
Stupan, Ottokar Ernst 262
Stürgkh, Maria Rosalia 383
Sumerau, Anton Thaddäus 337
Suttner, Leopold Gundacker 192
Suttner, Maria Antonia 192
Swieten, Gerard van 41, 60, 89, 103, 106, 120
Swieten, Gottfried, van 60, 120
Sylva-Tarouca, Emmanuel Telles 354, 363
Sysang, Johann Christoph 294
Szabó Gergely 245, 270, 490
Szapáry Péter (1690–1753) 53
Szapáry Péter (1711–1796) 53
Szapolyai család 13
Szántay Antal 315
Száráz Ferenc 260
Száráz György 180, 182, 183, 187, 189, 190, 193, 239, 240, 246–248, 252, 254, 260, 261, 263, 264, 267, 317, 391, 393, 400, 484, 488, 503
Száráz Mária Julianna 260
Szegedy Zsuzsanna 171
Szelepcsényi György 304, 346
Szentiványi János 114
Széchényi Antal 44, 53
Széchényi György 46
Széchényi Ignác 44
Széchényi Zsigmond 44, 53
Széchy Julianna 115
Széchy Mária 342
Szécsen Miklós 265
Székely Ádám 205
Székely Elek 204
Székely Júlia 11
Székely László 95, 153, 202, 203, 205, 323, 324, 363
Szekfü Gyula 26, 299
Szemethy Tamás 30, 182
Szentkereszt Zsigmond 151, 152
Szijártó István 11, 30, 138, 182, 290
Szilágyi Márton 11, 30, 123
Szirmay András 52
Szirmay László 52
Szlábigy András 116, 120, 482
Szlávy Pál 140
Szluha Ferenc 180, 182, 185, 187, 188, 484
Szluha György 185, 188
Szobek Imre 152
Szobek József Károly 48
Szobek Károly 152
Szögyény Lőrinc 159
Szörényi András 56
Szörényi Antal 56
Sztáray család 105
Sztáray Imre 188
Sztáray Mária Anna 105
Szulyovszky László 139
Szüllő Zsigmond 138
Szvetics Jakab 180, 182, 184, 186, 190, 391, 485
Tagányi János 247, 256, 263, 270, 489
Takáts Sándor 336
Taulow (von Rosenthal), Theodor Anton 101

- Tedeschi, Giovanni Prospero 291
 Teleki család 59, 106, 152
 Teleki József 129
 Teleki Károly 205
 Teleki László 204, 206
 Teleki Mihály 204
 Teleki Sámuel 234
 Telesko, Werner 22
 Ternyey Mihály 55
 Tersztyánszky Dániel, id. 247
 Tersztyánszky Dániel, ifj. 247, 251, 253, 260, 270, 491
 Tersztyánszky József 139
 Tholdy Zsigmond 151
 Thoroczkay 202
 Thoroczkay Gáspár 152
 Thuaszy Ferenc (Franjo) 49, 131
 Thököly Éva 260, 353, 377
 Thököly Imre, Felső-Magyarország fejedelme 14, 176
 Thököly Katalin 240
 Thurn, Anton 500
 Thurn, Anton Maria 337
 Thurn család 59, 87
 Thurn, Franz 97
 Thurn und Valsassina család 269
 Thurzó Ferenc 238
 Tiszta Pál 139
 Toldalagi László 205
 Tolvay család 65
 Topka, Rosina 20
 Toussaint, François Joseph 241
 Török József 180, 182, 183, 185, 188, 245, 250, 253, 258, 264, 267, 485, 490
 Törring, Joseph Ignaz 362
 Trautson család 72, 77, 133
 Trautson, Johann Joseph 61
 Trautson, Johann Leopold 133, 277, 280, 284, 285, 288, 300, 334
 Trautson, Johann Wilhelm 133
 Trauttmansdorff család 69, 87, 104, 113
 Trauttmansdorff, Maria Josepha 174
 Trauttmansdorff, Maximilian Sigmund 174
 Trócsányi Zsolt 29, 197, 274, 281, 299
 Trumler, Johann Carl 359
 Turosy Julianna 221
 Uceda, Juan Francisco 284
 Ugry Bálint 11
 Ujfalussy Károly 53, 131, 146
 Ulfeld, Anton Corfiz 98, 127, 128, 227, 278, 279, 285, 297, 311, 315, 316, 334
 Ulfeld család 394
 Unger, Andreas 80
 Unger, Michael 93
 Unger, Regina 93
 Urrisk-Obertyński, Ralf M. 123
 Usner, Barbara 498
 Usovich János 160
 Ujváry Imre 260
 Újváry László 104
 Űrményi család 397, 401
 Űrményi István 182, 191–193, 246, 486
 Űrményi József 193, 194, 246, 250, 252, 254, 262, 264, 265, 267, 268, 341, 490
 Vajda Mihály 204
 Vajnági Márta 11
 Vanyéczy Illés 188, 189, 221
 Vay János 159
 Vay Miklós 56
 Vajay család 193, 244
 Vajay István 193
 Vajay István László 250
 Vajay László 193, 194, 243, 244, 250, 253, 254, 257, 259, 260, 262, 264, 266, 339, 488
 Vajda Sámuel 394
 Veneczei János 153
 Verlet, Franz Wilhelm 127
 Vécsey család 60
 Vécsey Gyula 152
 Vécsey József 188

- Végh Anna 272
 Végh család 272, 397, 401
 Végh Péter, id. 182, 185, 189, 191, 193, 194, 246, 485
 Végh Péter, ifj. 180, 182, 184, 190, 193, 246, 249, 250, 253, 258, 261, 265–268, 272, 486, 489
 Viczay Ádám 115
 Viczay család 105
 Viczay Jozefa 56
 Viczay Jób 44, 56, 114, 115, 119, 388, 482
 Viczay Mihály (1727–1781) 56
 Viczay Mihály (1757–1831) 344
 Vilana Perlas, Ramon 280
 Vilma Amália, Braunschweig-Lüneburgi, császárné 69, 83, 86, 94, 96, 107, 108, 112, 334, 340
 Vinkovits (Vinković) Benedek 49
 Vintimille (du Luc), Charles-François 362
 Virovecz Nándor 11
 Virmont, Hugo Damian 302
 Visconti, Giulio Borromeo 378
 Viskolcz Noémi 394
 Vogel család 104
 Volkra, Otto Christoph 240, 326, 344
 Waidmannsdorf család 62
 Waldstein család 17, 112
 Waldstein, Franz Joseph 343, 344
 Waldstein, Franziska 112
 Wallenstein család 393
 Wallis család 55, 85
 Wallis, Georg Oliver 215
 Walterskirchen család 51
 Waniek, Ernestine 20
 Weickard, Ignatius 101
 Weigl, Andreas 325
 Weiss, Michael 394
 Wellmann Imre 27, 28
 Wesselényi család 56
 Wesselényi Ferenc 282, 342
 Widmann, Johann Anton 306
 Wikard, Franz Alexander 255, 339
 Wilczek család 365, 373
 Wildenstein család 86, 181
 Wildenstein, Maria Anna 181, 230, 401
 Willebrand, Johann Peter 76, 323, 325, 361
 Windisch-Grätz család 72, 99, 350
 Windisch-Grätz, Ernst Friedrich 277, 280
 Windisch-Grätz, Joseph Ludwig 107
 Windisch-Grätz, Leopold Johann 57, 168, 225, 360
 Winkelbauer, Thomas 23
 Wlassics András 245, 251, 252, 254, 259, 270, 317, 490
 Wolff, Christian 158
 Wolfsgruber, Cölestin 19
 Wolfskron, Johann Leopold 127
 Wöber, Augustin Thomas 293
 Wratislaw (von Mitrowitz), Johann Wenzel 14, 277, 284, 306
 Wrba, Eugen 381, 501
 Wurmbrand, Johann Wilhelm 356
 Wührer, Jakob 15
 Yonan, Michael 22
 Zahlheimb, Ferdinand Ernst 272
 Zay család 69, 181, 228, 378, 484
 Zedinger, Renate 22
 Zedler, Johann Heinrich 351
 Zeller, Sebastian 48
 Zichy család 56, 60, 106, 184, 209, 244, 327, 330, 383
 Zichy Ferenc (1701–1783) 47
 Zichy Ferenc (1749–1812) 258
 Zichy György 327, 492
 Zichy Imre 492
 Zichy István 245
 Zichy Károly (1690–1741) 328, 495
 Zichy Károly (1753–1826) 73, 242, 245, 249, 254, 258, 262, 265, 267–269, 492
 Zichy Károly (1779–1834) 265

Zichy Mária Anna 384
Zichy Miklós 140, 312
Zichy Mária Terézia 346
Zichy Pál 496
Zichy Péter 47, 346, 384
Zichy Zsigmond 150, 381, 502
Zinzendorf család 67
Zinzendorf, Ludwig Friedrich 71, 167
Žolger, Ivan 20
Zrínyi család 341
Zrínyi Miklós (†1566) 341
Zrínyi Miklós (1620–1664) 25, 42, 282

ABSTRACT

In the court's attraction. The scenes of the integration of the Hungarian aristocracy in Vienna (1711–1765)

The integration of the Kingdom of Hungary into the Habsburg Monarchy, or the Composite Monarchy of the Habsburg dynasty (*zusammengesetzte Habsburgermonarchie*) as it is called in recent international literature, was a very difficult and conflict-laden process. In the period between 1526 and 1711, the relationship between the Hungarian nobility and the Habsburg dynasty was extremely varied. In the country, which was divided into two and then three parts after the Battle of Mohács, the Hungarian lords supported either the Habsburg kings or the Princes of Transylvania (before 1570 the Szapolyais), depending on their power aspirations, the location of their estates, their family and personal strategies, or their political outlook and their ambitions. In the „long” 17th century, conflicts, and dissatisfaction with the Habsburg government in the society of estates led to armed rebellions and internal wars on several occasions (think of the movements marked by the names of Bocskai, Bethlen, Thököly or Rákóczi). A special place among the movements is occupied by the longest-lasting Rákóczi freedom struggle, which broke out after the expulsion of the Ottomans in response to the centralisation policy pursued by Leopold I.

The year 1711, which marks the beginning of the boundary of this volume, can be considered a milestone in the history of Habsburg-Hungarian relations because of the Peace of Sathmar succeeded in placing the cooperation between the Kingdom of Hungary and Vienna on a new footing, thus creating the conditions for long-term internal stability and economic prosperity in the country. Charles VI (Charles III as King of Hungary) took the accords of the peace of Sathmar seriously, broke with his father's practice of government, and from his accession to the throne the court's policy towards Hungarian affairs changed markedly.

The improvement of the relationship between the Habsburg government and the Hungarian nobility was already noticeable at the time of the Diet of 1722–1723, when the *Pragmatica Sanctio* was adopted, but the results of the long-term consolidation were even more visible after the death of Charles VI, when the famous Diet of 1741 assured the support of Maria Theresa (in her perilous situation regarding her succession). During the reign of Maria Theresa, the Hungarian aristocracy and the Hungarian political elite in Vienna had a much wider margin of manoeuvre, and members of the *natio Hungarica* were given access to court and government positions that had never

been available before. It is enough to mention a few career paths here, Károly Batthyány (1697–1772) became the Crown Prince's *Ayo* (grand court master, *Obersthofmeister*) and Conference Minister, András Hadik (1710–1790) the President of the Court Military Council (*Hofkriegsrat*), Károly Pálffy (1735–1816) and later József György Batthyány (1737–1806) became Vice-Presidents of the Court Chamber (*Hofkammer*), but the process of integration was not only felt at the personal level, but the weight of the members of Hungarian society of estates also increased spectacularly in the political and representational dimension of the court.

The ending segment of the volume is the year 1765, which in many aspects is a symbolic boundary. On the one hand, this year marked a turning point in the history of Viennese Baroque court culture - a point of view on which there is a consensus in the currents of international literature (among others, we need only refer to the works of Irene Kubiska-Scharl, Martin Scheutz, Barbara Stollberg-Rilinger or Jakob Wührer). Following the loss of her husband, Maria Theresa was plunged into deep mourning, as a result of which court expenditure was rationalised and the number and scale of various entertainments reduced. On the other hand, the year 1765, when Joseph II became co-regent, can also be interpreted as a turning point in the history of government, as Éva H. Balázs and Domokos Kosáry have already pointed out, who considered this year as the symbolic beginning of Habsburg enlightened absolutism. This year also marked the beginning of a new chapter in the relationship between the Habsburg government and the Hungarian society of estates, as from that time onwards no Diet had been convened for two and a half decades. However, in the monograph I have tried to „loosen” the chronological boundaries of the study in a less restrictive way, in order to reconstruct certain processes more accurately that started before 1711 and continued after 1765.

The central problem of the monograph is to examine the integration of the Hungarian aristocracy in Vienna, focusing on the presence, activities and expansion of the Hungarian elite in Vienna in the broad sense. I use the adjective „Hungarian” not to denote nationality, but here and in the following I refer to a heterogeneous group of people from the countries of the Holy Crown belonging to the *natio Hungarica*. Thus, the study also includes Transylvanian and Croatian aristocrats, whom I have tried to highlight as a separate group in each chapter, and to briefly describe their specific positions where was it possible. The volume examines the most important institutions and scenes of the integration of the Hungarian elite in Vienna, which requires a complex methodological approach and an approach that also draws on the results of other disciplines (especially literature and art history). In presenting the topic, I have tried not only to use the overlapping narratives

of institutional and family history, but also to use the approaches of elite studies and political cultural history to create a more nuanced picture. In my interpretation the integration of the high nobility in Vienna was a complex process that took place in several parallel scenes, and I have tried to maintain its plurality in the presentation of the story. The Hungarian elite offers particularly good opportunities for a similar study, since by the 17–18th century the Czech-Moravian and the Austrian aristocratic elite (among others the Colloredo, Dietrichstein, Harrach, Liechtenstein or Waldstein families) were so closely linked that it would be problematic to study one or the other group independently. One of the important issues addressed in the book is how Hungarian magnates were able to assert themselves in the various scenes of the imperial city in the period under study, among the Austrian, German, Catalan, Czech, Italian, Lorraine or Moravian aristocrats, and how they were able to establish relations with members of the latter families. In outlining the context of the Viennese court and in making comparative analyses or extrapolations, the results of international research in the last decade and a half (among others the works of Jeroen Duindam, Ivo Cerman, Mark Hengerer, Andreas Pečar) have been very helpful.

The study of the integration of the Hungarian aristocracy in Vienna has a double research background as it can be integrated into the research tradition of the Viennese court and of the Hungarian aristocratic elite as well. Despite the importance of the topic, little comprehensive information is available on the details of the integration of the Hungarian nobility and the Hungarian political elite in Vienna in the 18th century. Hungarian historiography is mainly concerned with case studies on the subject. However the study of the Hungarian sovereigns staying in the imperial city and at the same time in the center of government of the Habsburg Monarchy has not only important for Family or Cultural History, but also has foundational political-historical relevance. The primary objective of this volume is to alleviate this research gap and to provide new details and contexts for the interpretation of the presence and influence of the Hungarian political elite in Vienna.

The monograph examines the process of integration in three thematic units. First, there is a section on “Education and Service”, which focuses on the Viennese schools, the Habsburg court (*Hofstaat*) and the institutions of the Royal Hungarian Bodyguard as the main integration centers for young noblemen. The second thematic unit is entitled „Official careers and advisory influence”, in which the most important offices and institutions of the Viennese government from the Hungarian perspective (Hungarian Court Chancellery, Transylvanian Court Chancellery, Court Military Council, Court Chamber, Government of Lower Austria, Secret or Ministerial Conference) were dealt with, with special emphasis on the presentation of official careers

and the Hungarian government elite. Although the last section (“Scenes of Life and Death”) is shorter than the previous two thematic units, nevertheless the examined areas are fundamental to the process of integration. First, housing conditions in Vienna, then the residence of the Hungarian nobility in the imperial city was analyzed using their birth, marriage and death records. Thus, in this volume, I have attempted to follow up the process of integration on the basis of a thematic rather than a chronological order. Also I have tried to reflect on the differences between the reigns of the two monarchs, Charles VI and Maria Theresa. The monograph omits the world of court ceremonies and only touches on the representational history of the various themes, which will be dealt with in a later volume. In the appendix to the monograph, I have provided a series of data which may be useful for further research.

The integration of the Hungarian aristocracy and the Hungarian political elite at court was in the interest of both the Habsburg government and the aristocratic families. The ruling dynasty was motivated by the need to win and retain the loyalty of magnates in a strong position of power to achieve long-term consolidation and political stability. The obvious means of achieving this goal was to strengthen the integration, court presence and prestige of the Hungarian elite in Vienna. The aristocratic families were also interested in consolidating and developing their position in the imperial capital, since an active presence in the Habsburg residence city not only increased their representation but also their political influence and career prospects, and regular residence in Vienna provided them the opportunity to build contacts with the leading aristocratic families of the Habsburg Monarchy. In the first decades of the 18th century, members of the western Hungarian aristocratic elite, such as the Esterházys or the Pálffys, who had excellent Viennese connections for several generations, were represented in the imperial city most actively, and their presence at court remained dominant throughout the period under study. Alongside them, however, a new noble ruling class gradually emerged, including Antal Brunszvik (1709–1780), György Fekete (1711–1788), Pál Festetics (1722–1782), Ferenc Koller (1720–1780), János Ferenc Péterffy (ca. 1651–1731) and György Száraz (†1732), whose rise to power was largely due to the careers offered by the Viennese government.

During the Theresian period an increasingly heterogeneous composition of the nobility was represented in the imperial city, the dominance of those from the Lower and Western Hungarian regions remained in place, but there was also a positive shift in the presence of the Upper and Eastern Hungarian and Transylvanian landowners in Vienna too. During the reign of Maria Theresa, the offices offered by the Transylvanian Court Chancellery became an increasingly attractive career goal for Transylvanian nobles, and there

was fierce competition among the princely magnates for these positions. The Theresianum and the Royal Hungarian Bodyguard were institutions that filled a gap in the Viennese networking and education of the sons of the lords of Eastern Hungary and Transylvania, who were at a strong disadvantage compared to their Western Hungarian counterparts. And the extension of the channels of imperial integration to the eastern regions of the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania further strengthened Vienna's central character and its function as a common capital. There was no need for similar measures for the Croatian estates (the Theresianum and the institution of the noble guards were open to them), members of the Croatian elite had already had links with the imperial city for generations, and the Croatian had already established a strong relationship in the imperial capital. The Draskoviches, the Kegleviches and the Patachiches were actively represented in the court of Charles VI or Maria Theresa, and the *Collegium Croaticum* played an important role in the education of the Croatian clerical elite in Vienna. Beyond the aristocratic families, there were also increasing opportunities for integration into Vienna for the lower social classes, whose long-term residence in the imperial capital was ensured by positions in the Habsburg court and in various government bodies. The success of this class in Vienna was closely linked to the rise of the Hungarian nobility in the imperial capital, since the appointment of clerks, draftsmen or butlers was typically made possible by influential aristocratic patrons.

The integration of the members of *natio Hungarica* in Vienna was a complex process that took place in parallel on many levels. Most of them had turned to the Habsburg residence city at a young age, and Vienna as an educational center had a strong influence on the Habsburg Monarchy as a whole, including the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania. The Theresianum, the Savoy Academy and the Löwenburg Convict offered an excellent opportunity for aspiring noble and aristocratic parents to provide quality education for their sons. The imperial city, however, was able to provide young noblemen not only with education, knowledge, and practical experience useful for their careers, but also with service as noble apprentices, courtiers or guardsmen. And the service of the guard was already open to Protestants and commoners. The Royal Hungarian Bodyguard, founded in 1760, was a spectacular way of increasing the representation of the Kingdom of Hungary in Vienna and the proportion of Hungarians in the imperial court. In the Habsburg court, Hungarian noblemen were able to obtain a leading position, especially in the court of the Empresses or the Archduchess, as grand court masters, and in this way they were able to help their younger family members to gain a foothold in Vienna.

Kinship and court connections also had a very beneficial effect on the promotion of noblemen in Viennese government bodies and their access to advisory councils, for example the recommendation of his future mother-in-law, the court grand master Wildenstein played a key role in the appointment of the young József Balassa as an advisor to the Hungarian Court Chancellery. However, those whose families had been actively represented in Vienna for several generations and had an extensive local network of contacts were in an even better position to obtain various positions in the imperial city. In the case of the Pálffys for example, the members of the family who went on to higher careers were all born in the imperial city, and their mothers, who came from a family belonging to the Czech-Austrian aristocratic elite, typically even served as lady-in-waiting (*Hofdame*) to one of the empresses at a young age. The presence and official career of several generations in Vienna had a positive effect not only on the magnates but also on the common nobility, as the career paths and strategies of the Jaszvicz, Koller, Ürményi and Végh families show. Property ownership in Vienna was a means and evidence of lasting court integration, and of all the housing options available the palaces were the most visible demonstration of the presence and position of a noble family in the physical and representational space of the imperial city. In the period under study, four Hungarian aristocratic families (Batthyány, Erdődy, Esterházy, Pálffy) had their own palaces in Vienna. The members of these families were able to compete successfully in the long run for court and government positions among the Czech-Austrian aristocratic families.

In the monograph we can get to familiarize ourselves with several persons who were even called „labanc” (or pro-Hapsburg traitors) by the old historiography, such as Károly Batthyány, the *Ayo*, conference minister or Miklós Pálffy (1657–1732), the master of the horse (*Oberstallmeister*) at the court of Empress Eleonore and later Palatine (*palatinus*) of Hungary, about whom, despite their political importance and influence, Hungarian historiography knows very little, and therefore their figures cannot occupy their rightful place in historical memory. I hope that the present study will contribute to a more accurate understanding of this group which has been marginalised by research in relation to its importance, and to the clarification of the many (often unfounded) negative prejudices associated with the institutions of the Viennese court.

L'Harmattan France
5-7 rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Borítóterv: Kára László
Borítókép: Salomon Kleiner – Johann August Corvinus: Hofburg, Michaelerplatz,
1733. (Wien Museum)
Tördelés: Kovácsné Daróczy Annamária
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter